

ΚΡΗΤΙΚΑ

ΗΤΟΙ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ

ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΤΟΠΙΟΣ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ Θ. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟΥ ΤΟΥ ΠΕΖΙΚΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Δ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

14 ΟΔΟΣ ΝΙΚΗΣ 14 — 100 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 100

1894

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 — ΧΑΝΙΩΝ —
 ΑΔΣ αρθ. 56469α
 Χρονολ. Είσαγ. 18-5-2000
 Βιβλίου 10000
 Τμήμα 912/509/ΚΑΠ

ΚΡΗΤΙΚΑ

ΗΤΟΙ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΤΟΠΙΟΣ ΜΕΛΕΤΗ

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ Θ. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ
 ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟΥ ΤΟΥ ΠΕΖΙΚΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

14 ΟΔΟΣ ΝΙΚΗΣ 14 — 100 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 100

1894

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΚΑΙΝΟΥ ΠΟΛΕΩΣ

ΤΗ,

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΔΙΑΣΩΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΦΡΟΝΗΜΑΤΟΣ

ΠΟΛΛΑΠΛΩΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ, «Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ»

ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παντελής ἔλλειψις συγγράμματος πραγματευομένου, ἐν λεπτομερεία κάπως, τὴν **τοπογραφίαν** τῆς μεγαλονήσου **Κρήτης** καὶ τὰ τῶν **ὁδῶν** αὐτῆς ὥθησάν με εἰς τὴν ἐκπόνησιν τοῦ ἀνά χειῖρας βιβλίου.

Τὸ ὅλον ἔργον διήρεσα εἰς **τρία μέρη** ὧν ἀντὶ πάσης ἄλλης εἰσαγωγῆς προτάσσω σύντομον τῆς νήσου ἱστορίαν.

Εἰς τὸ **Πρῶτον Μέρος** παρέχω ἀναγκαίως τινὰς πληροφορίας περὶ τοῦ κλίματος, τοῦ πληθυσμοῦ κ.λ. τῆς νήσου:

Τὸ **Δεύτερον Μέρος** περιλαμβάνει τὴν **Τοπογραφίαν**. Ἐνταῦθα, παραμελῶν ἐντελῶς τὴν διοικητικὴν διαίρεσιν, διαιρῶ τὴν νῆσον κατὰ **χωρογραφικὰ τμήματα** ἕκαστον τῶν ὁποίων ἰδιαίτερος ἐξετάζω ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ· διαιρῶ δηλ. αὐτὸ εἰς **ἀρκτικές** καὶ εἰς **μεσημβρινὰς** κλιτύας, ἐξετάζω τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους αὐτῶν καὶ τὰς ἐν αὐταῖς σχηματιζομένας κοιλάδας καὶ λεκανοπέδια ὧν σημειῶ τὰ χωρία μετὰ τοῦ πληθυσμοῦ, τὰς συγκοινωνίας, τὰ προϊόντα κ.λ.

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ πλείστας κατέβαλον προσπάθειας ὅπως παράσχω πλειοτέρας καὶ σαφεστερας περὶ τοῦ ἐδάφους πληροφορίας· τὸ ὀλιγοχρόνιον ὅμως τῆς ἐν Κρήτῃ διαμονῆς μου (2 μόλις μηνῶν), ἢ ἐπιθύλαξις μεθ' ἧς εἰργαζόμεν ὅπως μὴ ἀνακαλυφθῶ ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν, καὶ τὰ ἀτελῆ μέσα ἅτινα ἠδυνάμην ὡς ἐκ τούτου νὰ μεταχειρισθῶ, δέν μοι ἐπέτρεψαν ν' ἀποπερατώσω τὸ ἔργον μου ὡς ἐπεθύμουν μεθ' ὅλην τὴν συνδρομὴν ἧς ἔτυχον παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ τῆς νήσου πληθυσμῷ. Προσεπάθησα νὰ παράσχω ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ

τῶν κατὰ κοιλάδας καὶ λεκανοπέδια διατρεφόμενων ἵππων, ἡμιόνων καὶ αἰγοπροβάτων, καθὼς καὶ περὶ τῶν παραγομένων κατὰ ποσὰ καὶ εἶδη προϊόντων, περὶ τῶν ὑπαρχόντων κλιβάνων, μύλων κ. λ. Καὶ ἠρξάμην νὰ συλλέγω ταύτας, προσκόψας ὅμως εἰς ἀνυπέρβατα ἐμπόδια, προετίμησα νὰ παραλείψω ἐντελῶς τὰς πληροφορίας ταύτας ἀντὶ νὰ παράσχω ἀτελεῖς καὶ ἐσφαλμένας τοιαύτας.

Πλείονες λεπτομέρειαι παραλείπονται ἐν τῷ τμήματι τῆς Κισάμου-Σελύνου καθ' ὅσον συλλήφθεις ἐν Καστελλίῳ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ κρατηθεῖς εἰς τὰς ἐκεῖ φυλακάς, εἶτα δὲ βία ἐξωσθεῖς τῆς νήσου, δὲν ἠδυνήθην νὰ διατρέξω ἅπασαν τὴν χώραν, τὴν περιγραφὴν μέρους τῆς ὁποίας στηρίζω εἰς διάφορα συγγράμματα καὶ εἰς πληροφορίας.

Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ Μέρει τῆς Τοπογραφίας, θέλων νὰ ὑποδείξω ἀπλῶς τὴν στρατ. ἀξίαν θέσεώς τινος, κοιλάδος κ. λ. σημειῶ τὰς ἐκεῖ λαβούσας χώραν πολεμικὰς πράξεις μετὰ τινῶν παρατηρήσεων.

Τὸ **Τρίτον Μέρος** περιλαμβάνει τὰ **Ὀδοιπορικά**. Ἐνταῦθα περιγράψων τὰς κυριωτέρας τῆς νήσου ὁδοὺς σημειῶ τὰς μὲν ἀποστάσεις εἰς ὥρας πεζοπόρου μετρίας ταχύτητος, τὰς δὲ ὀνομασίας τῶν θέσεων κ. λ. ὡς αὗται προφέρονται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων.

Προβαίνων εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ βιβλίου μου τούτου οὐδόλως φρονῶ ὅτι παρέχω τέλειόν τι ἔργον, καθ' ὅσον οὔτε αἱ δυνάμεις μου οὔτε ὁ χρόνος καὶ τὰ μέσα ἄτινα διαθέσει ἐπῆρκεσαν πρὸς τοῦτο, ἐν τούτοις ἡ ἰδέα ὅτι πληρῶ, ἔστω καὶ ἀτελῶς, κενόν τι δίδωσί μοι τὸ θάρρος νὰ φέρω εἰς φῶς τὴν μικρὰν μου ταύτην ἐργασίαν.

ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ Θ. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀνθολογὰς τοῦ Πεζικοῦ.

Κ Ρ Η Τ Ι Κ Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἱστορία.

Ἡ Κρήτη ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ Μακαρία καὶ Τελ-
χινία καὶ Δολιχὴ καὶ Ἀερία καὶ Ἰδαία καὶ Χθονία, τέλος ὅμως
ἐπεκράτησε τὸ ὄνομα Κρήτη. Ἐπὶ τῶν Ἑνετικῶν χρόνων ἐκαλεῖτο
Κάνδιδα καὶ Κάνδια ἢ Κανδία (Candia) ἐκ τῆς πόλεως Χάνδα-
κος ἢ Χάντακ, ὡς ἐκλήθη ἡ πρωτεύουσα τῆς νήσου, τὸ σημερ. Ἡ-
ράκλειον, ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὅτε κατέλαβον τὴν νῆσον. Ὑπὸ τῶν
Εὐρωπαϊῶν σήμερον καλεῖται Crète ἢ Candie ἢ Candia, ὑπὸ δὲ τῶν
Τούρκων Κιρίτ.

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς νήσου εἶχον ὡσάυτως πολλὰ καὶ διά-
φορα ὀνόματα ἤτοι Ἐτεόκρητες δηλ. γνήσιοι Κρήτες, Κύδωνες, Ἰ-
δαῖοι Δάκτυλοι, Κουρήτες, Πελασγοί, Κορύβαντες, Ἀχαιοί, Κᾶρες,
Λύκιοι, Φοῖνικες καὶ τελευταῖοι Δωριεῖς, ἰδίως Ἀργεῖοι καὶ Λακε-
δαιμόνιοι, μετὰ τοὺς ὁποίους καὶ Ἀρκάδες.

Οὗτοι διὰ τῶν ὅπλων κρατήσαντες τῆς χώρας ἐγένοντο τὸ ἐπι-
κρατέστερον στοιχεῖον, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ ταύτης λαμβάνει ἡ
Κρήτη χαρακτῆρα Ἑλληνικόν.

Πρώτη πάσης ἑλληνικῆς χώρας ἡ Κρήτη προήχθη εἰς τὸν πολι-
τισμὸν καὶ ἴδρυσεν νόμους ὧν τὰς σοφὰς διατάξεις παρέλαβον οἱ
νομοθέται τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων.

Σκοπὸς κύριος τῶν Κρητικῶν νόμων ἦτο νὰ μορφώσῃ πολίτας

πολεμικούς· «ἐν Κρήτῃ πρὸς τοὺς πολέμους συντέτακται σχεδὸν ἢ τε παιδεΐα καὶ τὸ τῶν νόμων πλῆθος», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἐφηβοὶ γινόμενοι οἱ νέοι ἀπετέλουν τὰς λεγομένας ἀγέλας, ἐκάστης τῶν ὁποίων πυρὴν ἦτο εἷς νέος ἐπιφανεστάτης οἰκογενείας, ἀρχηγὸς δὲ ἡ ἀγελάτης ὁ πατὴρ τοῦ νέου τούτου. Ὁ ἀγελάτης οὗτος ἦτο ἀληθῆς στρατιωτικὸς ἀρχηγός· εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν καὶ τοῦ βραβεύειν, ὠδήγει τοὺς νέους εἰς τὴν θήραν, εἰς τοὺς δρομικοὺς ἀγῶνας, καὶ ἐξήσκει αὐτοὺς εἰς τὴν ἵππασίαν, τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων, καὶ εἰς πάσας ἐν γένει τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις.

Οἱ δὲ πολῖται ἔζων ὡς στρατιῶται ἐν κοινοῖς οἴκοις καὶ ἐτρέφοντο εἰς συσσίτια ἄτινα ἀνδρεία ἐκαλοῦντο.

Τοιοῦτοι νόμοι φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναδείξωσι τοὺς Κρήτας λαὸν πολεμικώτατον. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἐκυριάρχησαν ἀπάσης σχεδὸν τῆς ἐλληνικῆς θαλάσσης. Κατὰ τὴν ἐπὶ Τροίαν στρατείαν σημαντικὴν κατεῖχον θέσιν μεταξὺ τῶν πεζικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους οἱ Κρήτες διέπρεπον μεταξὺ τῶν στρατῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς πολέμους οἱ Κρήτες τοξόται διεκρίνοντο μεταξὺ τῶν στρατῶν οὓς ἡ κοσμοκράτωρ Ῥώμη εἶχε νὰ καταβάλη. Ὁ Φίλιππος, ὁ Ἀντίοχος, ὁ Περσεὺς ὁ Μιθριδάτης κ.λ. ἠρίθμουν μεταξὺ τῶν ἀρίστων αὐτῶν ἀξιοματικῶν Κρήτας ἐμπειροτάτους εἰς τοὺς πολέμους τῶν ὀρέων καὶ γονιμωτάτους εἰς στρατηγήματα. Οἱ Κρήτες ἀπετέλουν τοὺς ἐπιλέκτους τῶν ἑαυτῶν στρατευμάτων. Τοσοῦτον τέλος οἱ Κρήτες ἦσαν περὶ τὰ πολεμικὰ ἐντριβεῖς, ὥστε ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη ἀντέστησαν ἐβρωμένως κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως. «Ἡ Κρήτη, λέγει ὁ Montesquieu, ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη ὑπερήσπισε τοὺς νόμους καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, ἀντέταξε δὲ μείζονα ἀντίστασιν ἢ οἱ μέγιστοι τῶν βασιλείων. Ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ τελευταία τῶν Ῥωμαίων λεία.»

Ἄλλὰ οἱ τοιαύτην προσοχὴν δόντες εἰς τὰ πολεμικὰ Κρήτες δὲν ἠμέλησαν καὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος διὰ τῶν γραμμάτων οὐδὲ τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν. «Κρήτες τοὺς παῖδας τοὺς ἐλευθέρους μανθάνειν πρῶτον τοὺς νόμους ἐκέλευον κατὰ μελωδίαν, ἵνα ἐκ τῆς μουσικῆς ψυχαγωγῶνται, καὶ εὐκολώτερον αὐτοὺς τῆ

μνήμη διαλαμβάνωσι· καὶ ἵνα μὴ τι τῶν κεκωλυμένων πράξαντες, ἀγνοία πεποιηκέναι τὴν ἀπολογίαν ἔχωσι. Δεύτερον δὲ μάθημα ἔταξαν τοὺς τῶν θεῶν ὕμνους μανθάνειν. Τρίτον τὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἐγκώμια». (Αἴλια. Ποικίλ. Ἱστορ. β. Ἀριστοτέλ.)

Ἦσυχολήθησαν ἐπίσης οἱ νομοθέται καὶ περὶ τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον συντάξαντες νόμους, καθ' οὓς ἐλύοντο αἱ ἰδιωτικαὶ διαφοραὶ καὶ ἐπεβάλλοντο ποιναὶ εἰς τοὺς ἀδικούντας. Ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς ἀρχαίας Γόρτυνος (κειμένης παρὰ τὸ χωρ. ἀγ. Δέκα τῆς Μεσαρᾶς) περιεσώθη ἡμῖν ἐπὶ λίθων ἐγκεχαραγμένον τὸ μέρος τῆς νομοθεσίας τῶν Γορτυνίων τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον. Ἐκ τοῦ κώδικος τούτου μανθάνομεν τὴν διαδικασίαν τῶν ἀπαιτήσεων κατ' ἐλευθέρων καὶ δούλων, τὰς περὶ διαζυγίων καὶ περὶ γάμου χρηρῶν διατάξεις, τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ πωλήσεως δούλων νόμιμα, τοὺς κανόνας τῆς υἰοθεσίας, τὸ κληρονομικὸν δίκαιον τῶν Γορτυνίων, τὴν πολύπλοκον νομοθεσίαν περὶ ἐπικλήρων παρθένων, τὰς τιμωρίας ἃς ἐπέβαλλον οἱ νόμοι εἰς τοὺς βλάπτοντας τὰ τετραπόδα ἄλλου πολίτου, ἢ τῶν ὑποίων τὰ ζῶα ἐβλάπτον τὰ κτήνη ἄλλων, κ.λ. « Ἡ Κρήτη, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἔχουσα θέσιν ἐξαιρετικὴν καὶ πλοῦτον φυσικὸν καὶ τοιαῦτα στοιχεῖα ἐγκαίρου πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἔμελλε βεβαίως νὰ ἀριστεύσῃ ἐν τῇ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ, ἂν μὴ περιέστελλε τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς ἡ ἔλλειψις συγκεντρώσεως τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ ἡ ἐχθρική στάσις τῶν Κρητικῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας. Ἡ πρόοδος αὐτῆς, ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἀνεκόπη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· νομίζει τις ὅτι ἡ νῆσος συνέλεγε δυνάμεις ὅπως ἀναφανῆ ἐν τοῖς πρώτοις τῶν Ἑλληνικῶν εἰς ἐποχὰς ἄλλας. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἡ Κρήτη, ἥτις ὑπῆρξε κατὰ τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων ἡ κοιτίς, ἡ τροφὸς καὶ ὁ τάφος τοῦ ὑψίστου τῶν Ἑλλήνων θεοῦ, ἡ Κρήτη ἐν ἧ' ἐβλάστησαν κατ' αὐτὸ τὸ λυκαυγὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ πρώιμα σπέρματα τῆς τέχνης καὶ ἥτις διεκρίθη ἐνωρὶς ἐν ταῖς πρώταις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, αὐτὴ ἡ ἑκατόμπολις Κρήτη ὑπῆρξεν ἢ ἐκ τῆς γῆς αὐτῆς ἀπὸ μακροαίωνος τάφου ἀναδῶσασα τὸ πρῶτον ἀδιαφιλονείκητον μνημεῖον τοῦ πεζοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων, τὸ πρῶτον γνήσιον κείμενον ἑλληνικῶν νόμων».

Ἐκ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτίσεως.

Περὶ τῆς ιστορικῆς περιόδου ἣτις ἀποτελεῖ τὴν μᾶλλον ἀξιοσημείωτον ἐποχὴν τῆς νήσου, ἐλάχισται μόνον εἰδήσεις διεσώθησαν ἡμῖν ὑπὸ πῶν ἀρχαίων συγγραφέων οἵτινες συνέλεξαν αὐτάς ἐκ παραδόσεων, πολλάκις ἀντιφατικῶν καὶ μετὰ μύθων ἀναμειγμένων. Πάντως ὅμως βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ νήσος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνῆλθεν εἰς ὕψιστον σημεῖον δυνάμεως καὶ ὀλικῆς καὶ πολιτικῆς εὐμερίας. Προσελκύσασα τοὺς κραταιότερους καὶ μᾶλλον εἰς τὸν πολιτισμὸν προηγμένους λαούς, κατέστη κέντρον κατακτητικῶν, ἀποικιακῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων ἐξ ὧν ἄπειρα πλοῦτη καὶ μεγίστην ἀνάπτυξιν ἔλαβον οἱ ἐν αὐτῇ οἰκοῦντες λαοί, συμβαλλούσης εἰς τοῦτο τῆς τε γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῆς πληθῆος τῶν λιμένων καθὼς καὶ τῆς εὐκρασίας καὶ τῆς γονιμότητος τῆς χώρας. Τοσαύτην δὲ ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου, καὶ τοσαῦται πόλεις ἐκτίσθησαν, ὥστε ἑκατόμπολις ἐκλήθη καὶ πολλὰς ἀποικίας ἐξέπεμψεν εἰς τὴν Κᾶσον, Ῥόδον, Χίον, εἰς τὰς Κυκλάδας νήσους, εἰς ἅπαντα τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τοῦ Εὐξείνου παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τοῦ Καυκάσου, εἰς τὴν Σικελίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ αὐτὴν τὴν Μεσημβρινὴν Γαλλίαν.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Μίνως τοῦ Β' ἡ Κρήτη διὰ τῆς ὑπερόχου αὐτῆς ναυτικῆς δυνάμεως κατέστη κυρία τῆς θαλάσσης καὶ ἐπέζητεῖνε τὸ κράτος αὐτῆς. «Μίνως γὰρ καὶ τῆς νῦν ἐλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλείστον ἐκράτησε καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἤρξεν αὐτῆς, καὶ οἰκιστῆς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο, Κᾶρας ἐξελάσας, καὶ τοῦ ἑαυτοῦ παῖδας ἡγεμόνας ἐγκαταστήσας» (Θουκυδ. βιβλ. α').

Εἰς τὴν κατὰ τῆς Τρωάδος ἐκστρατείαν τῶν Ἑλλήνων οἱ Κρήτες μετέσχον ἀποστείλαντες ὀγδοήκοντα νῆας ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἰδομενέα, τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ πᾶ ναυτικὰ ἐμπειρία αὐτῶν ὥστε μετὰ τὸν πόλεμον ἐξετέλεσαν τὸν μακρότατον ἐκείνιον πλοῦν καὶ ἐπανέκαμψαν εἰς τὴν πατρίδα ἄνευ καταστροφῶν¹, ὥσπερ τοῖς

(1) Πάντας δ' Ἰδομενεὺς εἰσήγαγε ἑτέροισι, οἳ φύγον ἐκ πολέμου, πόντος δὲ οὗτιν' ἀπήμα. (Ὅμηρ. Ὀδυσ. 1.).

λοιποῖς τῶν Ἑλλήνων συνέβη μετὰ τὴν διεξοδικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν.

Μετὰ τὸν πόλεμον ἐκείνον ἤρχισε ἡ ἐξάντλησις καὶ παρακμὴ τῶν ἠθικῶν, ὀλικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων τῆς νήσου. Κατελύθη ἡ βασιλικὴ ἐξουσία, αἱ δὲ πόλεις ἀριστοκρατηθεῖσαι διετήρησαν μὲν τοὺς ἀρχαίους νόμους ἀλλ' ἀτεκνυβεργῶντο ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων.

Ἡ ἀνισότης ὅμως, τὰ πάθη τῆς φιλοδοξίας καὶ τῆς πλεονεξίας, καὶ τὰ ἀντίθετα συμφέροντα ἔδιδον ἀφορμὰς εἰς ἔριδας καὶ ἐμφυλίους πολέμους. Ἰδίως εἰς ἀδιάλλακτον διετέλουν ἀλληλομαχίαν αἱ ἰσχυρότεροι Κνωσὸς καὶ Γόρτυς κ.λ. Μόνον δὲ ὡσάκις ἠπειλείτο ὑπὸ ἐξωτερικῶν πολεμίων ἠνώνοντο ἅπασαι αἱ πόλεις τῆς Κρήτης διὰ κοινῆς συμμαχίας ἣτις ἐκαλεῖτο Συγκρητισμός. Τοιουτοτρόπως ὅτε αἱ πόλεις τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἤμαζον εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν ἰσχύν, οἱ Κρήτες ἕμενον οἴκοι ἀπομεμονωμένοι καὶ ἐν ἐμφυλίοις πολέμοις ἀλληλοσπαρασόμενοι· καὶ ὅμως ἐὰν ἐξαιρέσωμεν βραχυτάτας τινὰς περιόδους καθ' αἷς ὑπέκυψαν εἰς τὸν Δαρεῖου καὶ τὸν Ἀλέξανδρου, οἱ Κρήτες ἐπὶ δώδεκα ὅλους αἰῶνας οὐδὲ ἠνέχθησαν οὐδὲ ἠσθάνθησαν τὸν ζυγὸν τῆς ἐξωτερικῆς δουλείας. Τέλος ὅμως ὄφειλε καὶ ἡ Κρήτη νὰ πέσῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τότε κοσμοκράτορος Ῥώμης.

Ἀφορμὴν λαβούσα ἡ Ῥώμη τὴν ὑπὸ τῶν Κρητῶν εἰς τὸν βασιλέα τοῦ Πόντου Μιθριδάτην παρασχεθεῖσαν βοήθειαν ἀπέστειλε στρατιωτικὴν δυνάμιν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου ἵνα καθυποτάξῃ τὴν νήσον, οἱ Κρήτες ὅμως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γενναίου αὐτῶν στρατηγοῦ Λασθένου ἀπέκρουσαν καὶ κατέστρεψαν τὰ στρατεύματα ἐκεῖνα τῶν κατακτητῶν φονεύσαντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Μάρκον Ἀντώνιον.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης ἐκστρατείας, οἱ Ῥωμαῖοι καὶ δευτέραν κατὰ τῆς Κρήτης παρεσκεύαζον ἐκστρατείαν· τοῦτο μαθόντες οἱ Κρήτες ἀπέστειλαν πρεσβείαν ἐκ τριάκοντα πολιτῶν ἵνα συνδιαλλαγῶσι μετὰ τῆς Κοσμοκράτορος. Οἱ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ὅμως Συγκλήτου προταθέντες βαρεῖς ὅροι δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τῶν Κρητῶν ἐνθαρρυνομένων ὑπὸ τοῦ γενναίου Λασθένου, ὥστε

νέα ἐξεπέμφθη ὑπὸ τὸν Μέτελλον στρατιά. Οἱ Κρήτες ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη ἀντίστησαν κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως, μόνον αὐτοὶ κατὰ τῆς κυριάρχου τοῦ Κόσμου Ῥώμης τέλος ὅμως ἔπεσαν γενόμενοι, κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Montesquieu « ἡ τελευταία λεία τῶν Ῥωμαίων ».

Ῥωμαϊκὴ ἐπαρχία κατασταθεῖσα ἡ Κρήτη ἀπόλεσε τοὺς νόμους τῆς ἀντικατασταθέντας ὑπὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν. Διοικητικῶς ἠνώθη κατ' ἀρχάς μὲν μετὰ τῆς Μακεδονίας, εἶτα μετὰ τῆς Κυρήνης. Ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ Κρήτη ἀπεχωρίσθη τῆς Κυρήνης καὶ ἀπετέλεσε μέρος τῆς Δυτικῆς Ἐξαρχίας εἶτα δέ, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας διήρесе τὴν αὐτοκρατορίαν του εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς του, ἡ Κρήτη κατ' ἀρχάς ἠνώθη μετὰ τῆς Ἰταλίας, Ἀφρικῆς καὶ Ἰλλυρίας, ὧν ἔδρα ἦτο ἡ Ῥώμη, εἶτα ὅμως πάλιν ἀπετέλεσε μέρος τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας ἧς ἔδρα ἦτο τὸ Βυζάντιον.

Τὸ μόνον ἀξιοσημεῖον γεγονός ὅπερ ἡ ἱστορία ἔχει νὰ μνημονεύσῃ κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ταύτην περίοδον εἶναι ἡ κατ' αὐτὴν γενομένη διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ νήσῳ διὰ τοῦ Κηρύγματος τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Τίτου, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος ἐν Κρήτῃ.

Πρώτη Βυζαντινὴ περίοδος καὶ ἐπιδρομὴ τῶν Ἀράβων.

Γενομένη ἐπαρχία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε διηνεκῶς ἀναπόσπαστον μέρος αὐτοῦ, διοικουμένη ὡς αἱ λοιπαὶ τοῦ κράτους ἐπαρχίαι. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ πέντε περίπου αἰῶνας, ἕως ἡμέρας τοῦ 823 μ. Χ. ὅτε ἡ νήσος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἐπὶ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Β', τοῦ ἐπιλεγομένου Τραυλοῦ.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκατεστημένοι Ἀραβες ἐπωφεληθέντες τῆς μεγάλης καὶ ὀλεθρίας στάσεως κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπῆλθον κατὰ τῆς Κρήτης, κατέλαβον αὐτὴν καὶ ἱδρυσαν ἰδίαν δυναστείαν τὴν κληθεῖσαν τῶν Ἀβουχαβζιδῶν, ἐκ τοῦ ὀνό-

ματος τοῦ ἀρχηγοῦ Ἄβου-Χάβζ Ὀμάρ Α'. ὃν καὶ Ἀπόχαψιν ὀνομάζουσιν οἱ Βυζαντινοὶ χρονολογοῦσι.

Οἱ οὕτως ἐν Κρήτῃ ἀποκατασταθέντες Ἀραβες κατέστησαν ἡ φεβρωτάτη τῶν ἐλλήνων μάστιξ, ἐνέσπειραν τὴν φρίκην καὶ τὴν ἀπελπισίαν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῶν ἐλληνικῶν καὶ Ἀσιατικῶν ἀκτῶν ἕξ διηνεκῶς ἐδῆρουν καὶ ἐσύλουν.

Μάτην οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐπανεπιλημμένας ἐξέπεμψαν ἐκστρατείας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου, πᾶσαι οἰκτρὸν ἔλαβον τέλος. Ἐν τούτοις ἡ σκληρότης τῶν Ἀράβων ἀνεπτύχθη μᾶλλον κατὰ τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου, ὅτε εἶδον τοὺς Κρήτας ἐνωθέντας μετὰ τῶν δυνάμεων τῶν ἀποσταλέντων στρατηγῶν. Ἄλλ' ὅσῳ οἱ Ἀραβες ἐξεμαίνοντο κατὰ τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου, τοσοῦτω καὶ τῶν Κρητῶν τὸ φύσει μάχιμον ἀνεπτύσσετο ἐκ τῶν πολλῶν συμφορῶν.

Αἱ δὲ ἀποτυχίαι τῶν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἐκστρατειῶν ἐπὶ τοσοῦτον ἐνεθάρρυναν τοὺς Ἀραβας ὥστε καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν κατάκτησιν ἐπεχείρησαν.

Ἄλλὰ τῷ 959 μ. Χ. ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου Ῥωμανὸς ὁ Β': ὅστις νέαν καὶ ἰσχυρὰν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἐξέπεμψεν ἐκστρατείαν ὑπὸ τὸν ἀνδρεῖον καὶ ἔμπειρον στρατηγὸν Νικηφόρου Φωκᾶν.

Ὁ Νικηφόρος περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου 960 ἀπεβιβάσθη εἰς Ἄλμυρον τοῦ Ἡρακλείου καὶ νικήσας τοὺς πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ δραμόντας Ἀραβας κατεδίωξεν αὐτοὺς μέχρι τοῦ φρουρίου τοῦ Χάνδακος (τὸ σήμερ. Ἡράκλειον) ὅπερ στενωδῶς ἐπολιορκήσε. Οἱ δὲ ἐν ἐπαρχίαις Ἀραβες δὲν ἀφέθησαν ἀνενόχλητοι οὐδὲ ἠδυνήθησαν νὰ χρησιμοποιήσωσι τὰς ἰσχυράς δυνάμεις των κατὰ τῶν πολιορκητῶν καθ' ὅσον ἅμα τῇ ἀποβάσει τοῦ Νικηφόρου οἱ Κρήτες ἐνθουσιωδῶς ἐξηγέρθησαν καὶ ἐπέτιθεντο κατὰ τῶν ἐχθρῶν ὥστε ἐν διαστήματι μικροῦ χρόνου ἐγένοντο μετὰ τοῦ ἐκ Βυζαντίου στρατοῦ κύριοι ἀπάσης τῆς νήσου. Τοιαύτην παρά τῶν ἐντοπίων εὐρῶν συνδρομὴν ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος ταχέως ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀπάσης αὐτοῦ τὰς δυνάμεις εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ ὀχυρωτάτου Χάνδακος ὃν τέλος μετὰ ὀκτάμηνου πολιορκίαν ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου τὴν 7 Μαρτίου 961 μ. Χ.

Οὕτως ἔληξε διὰ παντός ἡ κυριαρχία τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῆς Κρήτης καὶ ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τῆς μάστιγος ταύτης μετὰ περίοδον 137 ἐτῶν.

Δευτέρα Βυζαντινὴ περίοδος.

Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης, πρώτη φροντίς ἦν ἔσχε ὁ τε Νικηφόρος καὶ ἡ ἐν Βυζαντίῳ Κυβέρνησις ἦν ἡ ἀναζωπύρωσις τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἡ αὔξησις τοῦ ἀραιωθέντος πληθυσμοῦ. Ὅθεν ἀπεστάλησαν εἰς Κρήτην πολλοὶ νέοι ἄποικοι Ἕλληγες μεθ' ὧν καὶ πολλαὶ ἐπιφανεῖς οἰκογένειαι τοῦ Βυζαντίου, οἱ ἀρχοντόπουλοι Φωκιάδες, Καλλέργαι, Σκορδίλαι, Ἀργυρόπουλοι ἢ Ἁγιοστεφανῖται, Μελισσηνοί, Βλαστοί, Χορτάτσαι, Γαβαλάδες, Ἀρχολέοι, Καλέτεροι, Ἀνατολικοί, Μούσουροι, Λυγνοί, Βαροῦχαι, Λύτινοι, Καφάτοι κ. λ. εἰς οὓς διὰ αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἐδόθησαν μεγάλα κτήματα ἵνα διὰ τοῦ γοήτρου τοῦ γένους, καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πλοῦτου παγιώσωσι τὴν Βυζαντινὴν ἐπιρροήν. Οἱ εὐγενεῖς ἐκεῖνοι γενόμενοι οἱ γενάρχαι τῶν μεγάλων ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν ἔδρασαν κατόπιν εἰς τοὺς κατὰ τῶν ξένων κατακτητηῶν ἀγῶνας τῶν Κρητῶν. Τιοιουτοτρόπως ἀνεζωπυρώθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ἕλληνισμὸς κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην Βυζαντινὴν περίοδον καὶ ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ κατόπιν εἰς τε τὴν Ἑνετικὴν καὶ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν.

Ἑνετικοὶ χρόνοι.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐν ἔτει 1204 καὶ τὴν διανομὴν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἡ Κρήτη ἐδόθη εἰς τὸν Βονιφάτιον Μαρκήσιον τοῦ Μομφερράτου καὶ ἠνώθη εἰς τὸ ὑπ' αὐτοὺς ἰδρυθὲν βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν συμμάχων διημφεσθήτουν τὴν κτῆσιν τῆς νήσου, ἐγένετο αὕτη ἀντικείμενον ἐπαλλήλων συναλλαγῶν μεταξὺ αὐτῶν, οὕτω δὲ ἐν διαστήματι ὀλίγων μηνῶν τετράκις ἠλλάξε δεσπότην. Ὑπὲρ πάντας ὅμως Γενοῦαῖοι καὶ Ἐ-

νετοί μεγάλης κατέβαλον προσπάθειάς ἵνα πείσωσι τὸν Βονιφάτιον νὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς τὴν νῆσον, τέλος παρεχωρήθη αὕτη τοῖς Ἑνετοῖς τῇ 12 Αὐγούστου 1204 ἀντὶ 10,000 μάρκων ἀργυρῶν ἥτοι 4 ὀκάδων χρυσοῦ!!

Ἐν τούτοις πολλὰ παρῆλθον ἔτη αιματηρῶν μεταξὺ Γενουαίων καὶ Ἑνετῶν ἀγῶνων, μέχρις οὗτοῦ ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία γένην τελείως κύρια τῆς νήσου· μόλις δ' ἔληξαν οἱ ἀγῶνες οὗτοι καὶ ἰδοὺ ἄρχεται ἡ μακρὰ, πεισματώδης καὶ ἀδιάλειπτος ἀντίδρασις κατὰ τῆς ξένης κυριαρχίας. Ὡσεὶ σκοπίμως ἀναμένοντες οἱ κάτοικοι τῆς νήσου τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεταξὺ τῶν δύο ξένων ἀρπάγων διεξαχθείσης πάλης, ἐγείρονται ὡς αὕτη ἔληξε ἵνα διαμφοισθητήσωσιν εἰς τὴν ὑπερیشύσασαν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν τὸ δικαίωμα τῆς ἀρπαγῆς καὶ κατακτήσεως, ἐγκαινίζοντες διὰ τῶν ἀρχομένων ἀτελευτήτων ἀγῶνων μίαν τῶν πρώτων αὐτοτελῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Κρητικὸς λαὸς οὐδεμίαν ἄφησε νὰ τῷ διάφυγῃ εὐλογος ἀφορμὴ ἢ κατάλληλος περίστασις χορηγομένη αὐτῷ, εἴτε ἐκ τῶν καταπίεσεων τῶν Ἑνετῶν, εἴτε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν πρὸς ἄλλους ἐξωτερικοὺς πολέμους περιπλοκῶν τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας χωρὶς νὰ δράζῃται ἐρωμένως τῶν ὅπλων πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας αὐτοῦ. Ἐν διαστήματι 450 καὶ πλέον ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς Ἑνετικῆς κατακτήσεως ἡ ἱστορία τῆς νήσου δὲν εἶναι, ἄλλο ἢ ἀτελευτήτος, σειρὰ μεγάλων καὶ μικρῶν ἐπαναστάσεων ἀπαύστως διαδεχομένων ἀλλήλας. «Ὀλίγα παραδείγματα, λέγει ὁ Σπ. Ζαμπέλιος ἐν τοῖς ἱστορικοῖς αὐτοῦ σκηνογραφήμασιν, ἡ χρονογραφία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαιῶνος μαρτυρεῖ παρομοίαις ἐπιμονῆς καὶ ἀκαταβλήτου πάλης, οὐδὲ παρέχει σκηνὰς δραματικωτέρας εἰς χρῆσιν τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ μυθιστοριογράφου. Ἡ ἐλευθερία ἀναπηδᾷ, ὡς ἂν τις εἶποι, ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν σπλάγχθων τῆς γῆς· εἶναι προῖόν αὐτόφυτον, ἰδιογενές, ὡς ὁ λάδανος τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τῆς Ἰδης ὁ δίκταμος». Καίπερ δὲ οὐδεμιᾶς ἢ ἐλαχίστης συνδρομῆς τυγχάνοντες οἱ Κρητες παρὰ τῆς ἐν Βυζαντίῳ ἐπανιδρυθείσης Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, 27 ἐπαναστάσεις ἤγειραν κατὰ τοῦ Ἑνετικοῦ ζυγοῦ, πολλάς τῶν ὁποίων διὰ τῶν ἰδίων μέσων καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἀκαταβλήτου ἐπιμονῆς καὶ καρ-

τερίας αὐτῶν ἠδυνήθησαν ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν νὰ συντηρήσωσι καὶ εἰς πραγματικὸν πόλεμον νὰ καταβάλωσιν. Οἱ Ἁγιοστεφανίται, οἱ Σκορδύλλαι, οἱ Μελισσινοί, οἱ Δρακοντόπουλοι, οἱ Χορτάτσαι, οἱ Καλλέργαι, οἱ Πριχοσυρίδαι, οἱ Ξυρόπουλοι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Πατέραι, οἱ Βλαστοί, οἱ Μοσχολέοι, οἱ Πεντάκτενοι, οἱ Συνοδινοί, οἱ Ξυντατρίχαι, οἱ Καντανολέοι, οἱ Σμυρίλιοι, οἱ Ψαρομήλιγγοι, οἱ Καψοκαλύβαι κ.λ. ἀθάνατοι ἄνδρες ὑπῆρξαν οἱ ἥρωες καὶ ἀρχηγοὶ τῆς μακρῆς ἐκείνης πάλης τοῦ ἐν Κρήτῃ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς Φραγκοκρατίας, πάλης ἐπὶ τέσσαρας καὶ ἡμίσεις αἰῶνας διαρκεσάσης ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1205 μέχρι τοῦ 1645, ὅτε τὸ πρῶτον οἱ Τούρκοι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ Κρητικὰ παράλια. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου τοῦ εἰρημένου ἔτους πολυάριθμος στόλος ἀποπλεύσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐμφανισθεὶς ἐξ ἀπροόπτου εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς νήσου ἐκυρίευσε τὴν νησίδα Ἄγ. Θεόδωρον καὶ ἀπέκλεισε τὴν Σοῦδαν. Ὁ στρατὸς ἀπεβιδάσθη εἰς τὴν Μοῆν τῆς Γωνιάς ἐκεῖθεν δὲ πορευθεὶς ἐπολιόρησε τὰ Χανία μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν ὁποίων ἐγένετο βαθμηδὸν κύριος καὶ τῶν φρουρίων τῆς Ῥεθύμνης, τοῦ Μυλοποτάμου, τῆς Κισιάμου καὶ τῆς Σητείας καθὼς καὶ ἀπασῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς μικροτέρων φρουρίων, ὥστε δὲν ἔμεινε πλέον ἢ ὁ Χάνδαξ καὶ οἱ τρεῖς ἀπόρθητοι βράχοι, φύλακες τριῶν ἐκ τῶν καλλιτέρων λιμένων τῆς νήσου, ἤτοι ἡ Γραμβούσα, ἡ Σοῦδα καὶ ἡ Σπιναλόγκα.

Ἡ τακτικὴ πολιορκία τοῦ Χάνδακος ἤρξατο τῇ 1 Μαΐου 1648. Μετὰ τῶν Ἐνετῶν ἐμάχοντο καὶ πλείστοι ὅσοι ἰθαγενεῖς Ἕλληνας διαπρέψαντες ἐπὶ ἀνδρείαά τσοσούτον, ὥστε ἐθαυμάσθησαν ὑφ' ἀπάντων τῶν εὐρωπαϊῶν πολεμιστῶν οἵτινες ἔσπευσαν εἰς ἐπικουρίαν τῆς *Καρδίας*.

Ἐπιτηδειότατοι τοξόται ὄντες οἱ Κρήτες καὶ ἄξιοι τῆς ἀρχαίας περὶ τοῦτο φήμης των, μέγαν ἐνεποιούον φόβον εἰς τοὺς πολεμίους. Ἰδίᾳ πολλοὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν ἀπέβησαν πολυθρύλλητοι καὶ εἰς ἀνώτερα προήχθησαν ἀξιώματα ὀνομαστὶ δὲ οἱ συνταγματάρχαι Ζύμπης καὶ Βαλσαμῆς, ὁ λοχαγὸς Κάλαμος κ.λ.

« Ἐν ᾧ λοιπόν, λέγει ὁ κ. Παππαρηγόπουλος, οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ Ἰταλίας διηύθυνον μετὰ τέχνης θαυ-

μαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ κρητικά τάγματα ἐξηκόντιζον μετὰ δεξιότητος καὶ βρώμης ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους». Ἀλλὰ πᾶσα ἡ τέχνη καὶ ἡ ἀνδρεία ὑπέκυψαν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ, οὕτως ὥστε ὁ φρούραρχος Μωροζίνης ἠναγκάσθη νὰ υπογράψῃ τῇ 27 Σεπτεμβρίου 1669 τὴν συνθήκην τῆς παραδόσεως. Τῇ 4 Ὀκτωβρίου ἀπῆλθον τοῦ Χάνδακος οἱ Ἑνετοὶ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ Ἰθαγενεῖς πολεμισταὶ καὶ κάτοικοι μετὰ τῶν ὄπλων καὶ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας, κατεβιβάσθη ἀπὸ τῶν ὑπερηφάνων τειχῶν τοῦ Χάνδακος ἡ σημαία τοῦ Πτερωτοῦ Λέοντος καὶ ἀνεβιβάσθη ἡ τῆς Ἡμισελήνου.

Μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Χάνδακος οἱ Ἑνετοὶ διετήρησαν τὰ ἐπὶ τῆς βορείας παραλίας κείμενα τρία θαλάσσια φρούρια τῆς Γραμβούσης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγκας. Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον παρεδόθη μετὰ 23 ἔτη εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ δύο ἐκ Καλαβρίας ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς, τὰ δὲ δύο τελευταῖα ἐγκατελείφθησαν τῷ 1715 εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν πεισθέντων πλέον¹ περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἀνακτήσεως τῆς νήσου, καὶ τοῦ ἀνωφελοῦς τῶν δαπανῶν πρὸς διατήρησιν τοιαύτων φρουριῶν.

Τουρκικοὶ χρόνοι.

Μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Ἑνετῶν οἱ Τούρκοι δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποτελειώσει τὸ ἐν τῇ νήσῳ ἔργον τῶν εἶχον ἔτι νὰ καθυποτάξωσι τοὺς κατοίκους τῶν ὀρεινοτέρων μερῶν καὶ ἰδίως τοὺς Σφακιανούς. Οὗτοι ἀπολαμβάνοντες ἐπὶ Ἑνετοκρατίας προνόμια καὶ ἀνεξαρτησίαν διωκοῦντο διὰ νόμων ἰδίων, οὐδόλως δὲ ἔστεργον νὰ ὑποταγῶσιν ἀμαχητῆ εἰς τοῦ νέου κατακτητοῦ τὴν δεσποτείαν, ἀλλὰ μαχιμώτατοι ὄντες καὶ ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων αὐτῶν

(1) Ἐτη τινὰ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Χάνδακος ἦτοι κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 1692 Ἑνετικὸς Στρατὸς ὑπὸ τὸν Μοκενίγον ἀποβιβάσθεις εἰς Κρήτην ἐπολιόρησε τὰ Χανία. Τῆς περιστάσεως ταύτης ἐπωφελοῦμενοι οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης ἤγειραν ὑπὸ τὸν Ἰω. Μαχαιριώτην ἐπανάστασιν, τὴν πρῶτην κατὰ τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας, καὶ ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον τῆς Κισάμου· ἐνῶ δὲ τὸ κίνημα ἐξετείνετο καὶ εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας οἱ Ἑνετοὶ ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων καὶ ἀπῆλθον εἰς Πελοπόννησον ἐγκαταλείψαντες τοὺς Κρήτας εἰς τὰς φοβερὰς τῶν Τούρκων ἀντεδίκησεις.

ὁρέων ἀπόφασιν εἶχον νὰ ἀντιταχθῶσι πάσῃ θυσίᾳ κατὰ τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς ὑπερασπιζόμενοι τὴν προαιώνιον αὐτῶν ἐλευθερίαν. Τοῦτο εἰδὼς ὁ πορθητὴς τοῦ Ἡρακλείου Μέγας Βεζύρης Ἀχμέτ Κυπρισλῆς προὔτιμησε νὰ ἀφήσῃ τοὺς Σφακιανοὺς ἀνενοχλήτους ὅπως, ἀντὶ ἐλαχίστου τινὸς φόρου, κυβερνῶνται ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῶν νόμων.

Κύριοι γενόμενοι οἱ Τούρκοι τῆς ἐπιλοίπου νήσου ἤρξαντο ἀμέσως τῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ κακουργημάτων αἵτινες ἀνέκαθεν χαρακτηριστοὺς τὴν βάρβαρον αὐτῶν ἀρχὴν. Τὰ δημόσια κτήματα καὶ τὰ ἰδιωτικά κατὰ μέγα μέρος διενεμήθησαν μεταξύ τῶν κατακτητῶν οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτὰ διὰ τῶν πρώτων αὐτῶν κυρίων. Χαράτσι, ἀγγαρεῖαι, σφαγαί, ἀτιμώσεις, παιδομάζευμα, γιανιτσαρισμὸς ὑπῆρξαν μάστιγες ἀνιλεῖς τῶν Ἑλλήνων.

Ἐπανάστασις τοῦ 1770.

Ἡ τοιαύτη τῶν Τούρκων ἀγριότης εἰς τοσοῦτον ἀπογνώσεως ἔφερε τοὺς δυστυχεῖς Ἑλληνας τῆς Κρήτης καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλ. χωρῶν ὥστε οὗτοι ἐκαρᾶδόνουν περίστασιν μόνον εὐνοϊκὴν ὅπως ἅπαντες, ἐξεγερθῶσι πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ἀφορήτου ζυγοῦ. Τοιαύτη περίστασις παρ' αὐτῶν ἐκρίθη κατάλληλος ὁ μεταξὺ Ῥώσων καὶ Τούρκων ἐκραγεὶς πόλεμος. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πελοποννήσου προτρεπόμενοι εἰς ἐπανάστασιν ὑπὸ τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Ῥωσικῆς κυβερνήσεως Θεοδώρου Ὀρλώφ, καὶ λαμβάνοντες ὑποσχέσεις περὶ ἀποστολῆς τῶν ἐπιτηδείων τοῦ πολέμου καὶ περὶ συνδρομῆς διὰ στόλου ἐκ μέρους τῆς Ῥωσικῆς Κυβερνήσεως, ἀπεφάσισαν, συνεννοηθέντες εἰς Τεργέστην καὶ Βενετίαν ἐν διαφόροις συσκέψεσι τῶν ὁμογενῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ περιδόξος πλοίαρχος Δασκαλογιάννης ἐκ μέρους τῆς Κρήτης, νὰ ὑποκινηθῶσιν ἐπανάστασιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Γένους.

Κατελθόντος δ' ἐν ἔτει 1769 τοῦ Ῥωσικοῦ στόλου εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, ὅπως ὠθήσῃ τοὺς Ἑλληνας εἰς ἐπανάστασιν καὶ οὕτω φέρωσιν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὰς κατὰ τῶν Ῥώσων Τουρκικὰς δυνάμεις, ὁ Δασκαλογιάννης ἐπίστευεν ὅτι ἤδη ἐπέστη ἡ

ώρα τῆς ἐνάρξεως τῶν πολεμικῶν ἀγῶνων διὰ καὶ παραλαβῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ τινὰς ἄλλους Σφακιανούς μετέβη ἐνθουσιώδης εἰς Πελοπόννησον καὶ συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μαυρομιγάλη Βέη τῆς Μάνης, τοῦ ἐν Μεσσηνίᾳ Μπενάκη καὶ τῶν λοιπῶν προκρίτων καὶ κληρικῶν καθὼς καὶ μετὰ τοῦ ἐκ Ῥωσσίας ἐλθόντος τότε Γρηγορίου Παπάζογλου ὅστις ἔλεγεν ὅτι εἶχεν ἐντολὴν νὰ τοῖς εἴπη, ὅτι ἀφ' οὗ ἤθελον ἐπαναστατῆσαι, θὰ ἐλάμβανον παρὰ τῆς Ῥωσσίας πάντα τὰ ἐπιτήδεια τοῦ πολέμου.

Μετὰ τὴν ὀριστικὴν συνεννόησιν Πελοποννήσιοι καὶ Κρήτες δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐξεγερθῶσι. Τῆ 25 Μαρτίου 1870 ὑψωσαν οἱ Κρήτες ἐν Σφακίοις τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας ἐν μέσῳ μυρίων πυροβολισμῶν. Ἐνοπλὰ σώματα κατέρχονται ἀπὸ τῶν Σφακιῶν καὶ προσβάλλουσι πανταχοῦ τοὺς Τούρκους, τολμῶσι δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων πολιορκίαν νὰ ἐπιχειρήσωσι. Μὴ ἐμφανισθέντος ὅμως τοῦ Ῥωσσοῦ στόλου, ὅπως κατὰ θάλασσαν τὴν πολιορκίαν ὑποστηρίξῃ, κατὰ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ τε Παπάζογλου καὶ τοῦ Ὁρλώφ, οἱ Κρήτες ὀλίγιστα ὅπλα ἔχοντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντίσχωσιν εἰς τὴν ὄρμην τῶν ἐξαγριωθέντων Τούρκων οἵτινες πανστρατιᾷ προσβαλόντες τὰ Σφακιά εἰσέβαλον εἰς αὐτὰ μετὰ αἱματηροτάτας παρὰ τὴν Κράπην, τὸν Καλλικράτην, τὸ Ἄσκυφον, τὴν Νίμπρον, τὴν Ἀνώπολιν, τὸ Λουτρόν, τὸ Μουρί κ.λ. κλ. συμπλοκάς, καθ' ἃς οἱ Σφακιανοὶ ὑπέροχον ἐπεδείξαντο ἀνδρείαν καὶ πολεμικὴν ἰκανότητα ἀναδειχθέντες ἀντάξιοι τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προγόνων. Ἀπερίγραπτοι εἶναι αἱ καταστροφαὶ ἃς οἱ Τούρκοι προὔξενησαν εἰς τὴν ἀτυχῆ ἀλλὰ καὶ ἐνδοξον χώραν τῶν Σφακιῶν. Τοὺς μὲν ἐκ τῶν κατοίκων ἀπέσφαζον καὶ ἄλλους ἀπῆγον εἰς αἰχμαλωσίαν, ὁ ἀρχηγὸς Δασκαλογιάννης ἐμπροσθὼν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἤχθη εἰς Ἡράκλειον, ἐνθα δημοσίᾳ ὑπὸ δημίων κατεκρεουργήθη ὑπὸ τὰς ὕβρεις καὶ τὰς ἀγρίας κραυγὰς τοῦ μαινομένου ἀγρίου Τουρκικοῦ ὄχλου. Μόνον ἐν Σφακίοις 3600 περίπου ψυχῶν ἐφονεύθησαν καὶ ἀνεπιστρεπτὴ ἠχμαλωτίσθησαν, 1500 ἀπέθανον ἐκ τῶν στερήσεων καὶ τῶν κακουχιῶν, ὑπὲρ τὰς δύο δὲ χιλιάδας ἐξεπατρίσθησαν διὰ παντὸς εἰς τὸ Ἴόνιον Κράτος, εἰς Τεργέστην, εἰς Βενετίαν καὶ εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ῥωσσίας πόλεις κ.λ.

Τέσσαρες χιλιάδες μόνον κατοίκων απέμειναν εις τὰ ἐντελῶς ἠ-
ρειπωμένα Σφακιά. Κατὰ τὸν καταστρεπτικὸν καὶ ἄνισον ἐκεῖνον
ἀγῶνα ἐφόνεύθησαν Τοῦρκοι ὑπὲρ τοὺς ἑξακισχιλίους, ὡς αὐτοὶ οἱ
Τοῦρκοι ὠμολόγουν ἐν ἀγανακτήσει.

Τοιοῦτον οἰκτρὸν ἔλαβε τέλος ἡ ἀτυχὴς ἐκεῖνη ἐπανάστασις μεθ'
ἦν καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξ ἀρχῆς τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως ἐλευθῆροι
μείναντες Σφακιανοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώσωσι φόρον ὑποτελείας
ἐκ 5 χιλ. γρσ. κατ' ἔτος καὶ τὸ ἐξευτελιστικὸν χαράτσιον, καὶ
τὸν μὲν ἐκ 5 χιλ. γρ. φόρον ἐπλήρωσαν ἐπὶ τινὰ ἔτη, οὐδέποτε
ὅμως καὶ τὸ χαράτσιον.

Ἄνεκδιήγητα δὲ εἶναι τὰ δεινὰ ἅτινα ὑπέστησαν τῆς λοιπῆς
Κρήτης οἱ κάτοικοι. Οἱ Τοῦρκοι ἀφορμὴν λαβόντες ἀσυστόλως ἔ-
σφαζον πλέον καὶ ἐγύμνουσιν τοὺς ἀτυχεῖς Ἕλληνας, καὶ ἡ κατὰ-
στασις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ 1821 ὅτε νέαν ἐπανάστασιν κατὰ
τοῦ τυράννου τοῦ ἤγειρε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος.

Ἐπανάστασις τοῦ 1821.

Καίτοι μυρίας τὸ Ἔθνος ὑπέστη καταστροφὰς ἐκ τῆς ἐπαναστά-
σεως τῷ 1770, δὲν ἀπηλπίσθη περὶ τῆς ἀπελευθερώσεώς του, αἱ δὲ
αὐξήθεισαι καταπίεσεις τῶν τυράννων τοῦ ἠνάγκασαν αὐτὸ νὰ σκέ-
πτηται περὶ νέας πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ἀφορήτου ζυγοῦ ἐπαναστά-
σεως.

Πρὸς δὲ ἡ παρὰ τὰς τόσας ὑποσχέσεις ἐντελῆς τοῦ ἀγῶνός των
ἐγκατάλειψις ἐκ μέρους τῶν Ῥώσων ἐδίδαξεν τοὺς Ἕλληνας ὅτι
τοὺς νέους πρὸς τοὺς τυράννους των ἀγῶνας ἔδει νὰ στηρίζωσιν ἐπὶ
τῶν ἰδίων δυνάμεων.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνέστησαν ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ τῇ λοι-
πῇ Εὐρώπῃ μυστικὰς Ἐταιρίας (τῶν Φιλικῶν) αἵτινες ἐν διαρκεῖ
διατελοῦσαι σχέσει καὶ συνεννοούμεναι μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ τῶν
Ἑλλ. χωρῶν προκρίτων καὶ ἀρματωλῶν παρεσκευάζον τὸ Ἑλλ.
Ἔθνος πρὸς νέαν ἐπανάστασιν. Μέλη τῶν μυστικῶν ἐκεῖνων Ἐ-
ταιριῶν ἦσαν καὶ πολλοὶ Κρήτες ἐν οἷς ὁ Α. Μωράκης, ὁ Χ. Ιωάν-
νης, ὁ Α. Παναγιώτου, ὁ Χ. Γεώργης, ὁ Α. Μελιδῶνης κ.λ.

Τὴν 25 Μαρτίου 1821 ἐν Ἁγίᾳ Λαύρᾳ ὑψώσεν ὁ Γερμανὸς τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ εἰδήσις αὕτη μεταδοθεῖσα εἰς Κρήτην ἐξηγείωσε τὰ Τουρκικὰ πλήθη ἅτινα ἀμέσως ἤρξαντο γενικῶν πανταχοῦ σφαγῶν. Χιλιάδες γερόντων, γυναικῶν, παιδῶν καὶ ἀνδρῶν, προκρίτων, ἱερέων κ.λ. ἐπὶ ἡμέρας ἐσφάζοντο.

Μεσοῦντος τοῦ Μαΐου¹ ὑψώσαν οἱ Κρηῖτες τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἤρξαντο τῶν ἐχθροπραξιῶν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἐνθα εὗρισκον αὐτούς. Ἐντὸς βραχέως χρονικοῦ διαστήματος οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, καίτοι ἐλάχιστα τὰ πρὸς πόλεμον ἐπιτήδεια ἔχοντες², ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἀτρομήτων ἀρχηγῶν οἳ οἱ

(1) Ἐνεκα τῆς ζοφερᾶς ἐν Κρήτῃ Τουρκοκρατίας οἱ ἀπόστολοι κατηχηταὶ τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν δὲν ἐτέλμων νὰ περιφέρωνται ἐν Κρήτῃ ὡς ἀλλαχοῦ ὅπως τηρῶσιν ἐνημέρους τοὺς Κρητὰς περὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος κλ. Τοῦτο δὲ καταδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πλεῖστοι ἄνδρες ἐθνουσιώδεις καὶ πολεμικοὶ εὐρέθησαν ἀνέτοιμοι μακρὰν τῆς πατρίδος τῶν ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἔξης γεγονός.

Ὅτε, ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου 1821, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης εἰσέβαλεν εἰς Μολδοβλαχίαν εὐρέθησαν εἰς τὸν Δούναβιν πολλὰ πλοῖα τῶν Σφακιανῶν. Τούτων τὰ πληρώματα, ὡς 130 ἄνδρες, ἰδόντες τὴν ὀρηκτικὴν ἐπιθεσίαν τῶν Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Γαλαζίῳ Χριστιανῶν, τῇ 13 Μαΐου, ἐξῆλθον πρὸς βοήθειαν καὶ ἐνωθέντα μετὰ τῶν ἐκεῖ εὐρεθέντων ἀρματωλῶν Σφακιανῶν καὶ ἄλλων Κρητῶν ἀπέτελεσαν σῶμα ἐξ 600 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν ἀτρόμητον Γ. Δαμιονάκην ὅπερ συμπλακέν εἰς μάχην μετὰ πολλῶν μυριάδων Τούρκων οὐδόλως δὲ βοηθηθὲν ὑπὸ τῶν ἐντοπιῶν Βλάχων κατεστράφη μετὰ μεγάλῃν καὶ κρατερὰν ἀντίστασιν φονευθέντος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ Γ. Δαμιονάκη.

Ἄλλὰ καὶ ἐν Σάμῳ, ὅτε ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου 1821 οἱ Τούρκοι ἐπετέθησαν ἵνα καταστρέψωσιν τὴν ἐπαναστατήσαναν νῆσον, πλεῖστοι Κρηῖτες ἐκεῖ παρευρεθέντες ἦνσαν τὰ ὄπλα τῶν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ βαρβάρου ἐπιδρομέως. Κατὰ τὰς ἐκεῖ μάχας διέπρεψαν ἰδίᾳ μετὰ τῶν Κρητῶν ὁ Χ. Μουριώτης οὗτινος τὸ ὄνομα ἐφημιόσθη κατ' ἄπασαν τὴν Ἑλλάδα.

(2) « Τὰ πολεμοφόδια τῶν δὲν ἦσαν ἴκατ' ἀρχὰς ἄλλα εἰμὶ τεσσαράκοντα βαρελάκια πυρίτιδος, ἧτοι δκ. 360, ἣ ὅποια εὐρέθη ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀνδρέου Φασούλη ἀπερχομένου πρὸς ἐμπορείαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ὅση ποσότης μικρὰ εὐρέθη εἰς δέκα πλοῖα Σφακιανῶν προσωρμισμένα τότε εἰς Λουτρὸν δι' ἐφόδια τοῦ διάπλου τῶν, ἐτι δὲ τὰ ὅσα εἶχον οἱ Σφακιανοὶ φυσέκια πρὸς χρῆσιν τῶν ἰδίων ὀπλῶν, καὶ ἄλλοι τῶν Κρητῶν ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ κρύψωσιν ὄπλα κατὰ τὰς σκληρὰς ἀπαιτήσεις τῶν συνακτῶν Τούρκων, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἠδυνήθη ὁ Κουρμούλης νὰ ἐξαγάγῃ τοῦ Ἡρακλείου, ἣ εἶχε πρὸς ἰδίαν χρῆσιν ἔνεκα τῆς προτέρας αὐτοῦ διαγωγῆς (διότι οἱ Κουρμούλοι κατὰ τὸ φανερὸν ἦσαν Τούρκοι ἐτήρουον ὁμῶς πιστότατα τὴν Χριστ. θρησκείαν καὶ ἀπεκαλύφθησαν ἀμέσως ἅμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἐπαναστάσεως ἧς ἐγένοντο ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀρχηγῶν), καὶ τέλος ὀλίγα τινα ὅσα ἐπρομηθεύθη ὁ προνοητικὸς Β. Χάλης εἰς Θέρισσον ὅτε ἐγνώσθησαν τὰ ἐπαναστατικὰ τῶν Ἑλλήνων κινήματα. Ποῦ δὲ ὁ μύθος καὶ ὁ χάριτης; Τὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν, τὰ βαρῦδια τῶν στατήρων, καὶ ὅ,τι ἕτερον τοῦ εἶδους τούτου εὐρίσκειτο πρόχειρον ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν φυσιγγίων. Ὁ Κρηὶς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἠγύραζε δι' ἰδίας δαπάνης ἀντὶ τριῶν, τεσσάρων καὶ πέντε Ἰσπανικῶν ταλλήρων

Βουρδουμπάδες, οί Χάλαι, οί Κουρμουλαιοί, οί Δεληγιαννάκοι, οί Μανουσέλαιοι, οί Δασκαλάκοι, Πρωτοπαπαδάκοι, οί Σήφακοι, ο Τσουδερός, ο Παναγιώτου, ο Μοσχοβίτης, ο Μελιδώνης, ο Ζερβονικόλας, ο Νικολούδης, ο Λεράς, ο Πωλογεωργάκης κλ. ἐξεδίωξαν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῶν ἰσχυρῶν θέσεων ἅς πανταχοῦ τῆς νήσου κατέειχον, καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὰ παράλια φρούρια διὰ τῶν νικῶν ἅς ἔδραψαν εἰς Τσιβάραι, εἰς Κεραμεῖα, εἰς Γερολάκκον, εἰς Θέρισσον, εἰς Κράπην, εἰς Ἄσκυφον, εἰς Γαρίπαν, εἰς Δράμια, εἰς Ἀλιάκοι, εἰς Βαθύπετρον, εἰς Τσικαλαριά, εἰς Ἀμάριον, εἰς Τυμπάκιον, εἰς Μακρυτεῖχος, εἰς Κρουσῶνα κλ. κλ.

Ἐν διαστήματι ἐνὸς ἔτους οἱ Κρήτες καίτοι ὀλίγιστα, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ὅπλα εἶχον ἐστερημένοι δὲ πάσης ἐξώθεν συνδρομῆς, κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώξωσι πανταχόθεν τὸν Τούρκον καὶ νὰ κυριεύσωσι τὰ μεσόγεια ἐκείνων φρούρια περιορίσαντες τὸν ἐχθρὸν ἐντὸς τῶν μεγάλων καὶ ἀπορρήτων, ἐλλείψει ναυτικῆς δυνάμεως, φρουριῶν. Ἀλλὰ νέος ἐχθρὸς ἐπὶ τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου ἐμφανισθεὶς ἔτρεψε τῆς νίκης τὴν πλάστιγγα.

Ὁ Σατράπης τῆς Αἰγύπτου ὑπέκρινε εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Δεσπότη του, παρεσκεύασε φοβεράν πρὸς καθυπόταξιν τῆς Κρήτης ἐκστρατείαν, καὶ τὴν 28 Μαΐου 1822 ἑκατὸν τεσσαράκοντα πλοῖα εἰς Σοῦδαν ἐλλιμενισθέντα ἀπεβίβασαν 10 χιλιάδες μισθοφόρων Ἀλβανῶν ὑπὸ τὴν ὁδήγιαν τοῦ ἀγρίου ἄλβανοῦ Χασάν-Πασά.

Ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἐντοπίων πολυπληθῶν καὶ μαχιμωτάτων Τούρκων οἱ στρατοὶ τοῦ Χασάν ἐπέδραμον εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου καταστρέφοντες πᾶν τὸ προστυχὸν καὶ σφάζοντες τοὺς Ἕλληνας ἀδιακρίτως γένους ἢ ἡλικίας. Μάτην οἱ Ἕλληνες ἀγωνιζόμενοι ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν ἐχθρὸν εἰς Μαλάξαν, εἰς Θέρισσον,

ἐκάστην ἡμέραν πυρτίδας διὰ νὰ μάχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν του ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῆς πίστεως. Μετρητὰ πρὸς τοὺτους ἦσαν τὰ ὅπλα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, δι' ὧν ἀπέδειξαν τὴν πρώτην ἀντίστασίν των, οὐχὶ βεβαίως πλείοτερα τῶν 1200 ἐξ ὧν τῶν μὲν Σφακιανῶν ἦσαν περὶ τὰ 800, οἱ δὲ δρεινότεροι τῶν Ἐπαρχιῶν Κυδωνίας, Ἀγ. Βασιλείου, Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης ἔφερον τὰ λοιπὰ, ὅσοι ὡς εἵπομεν τὰ εἶχον κρύψει ἀπὸ τοῦς Τούρκους. Τοιαύτη ὑπῆρξε ἡ ὅλη ἐπληκτικὴ δύναμις τῶν Κρητῶν».

(Σλ. 15 τῶν «ἀπομνημονευμάτων τοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνων τῶν Κρητῶν» ὑπὸ Κριτοβουλίδου).

εις Ἄλμυρόν, εις Σκλαβόκαμπον, εις Κράσι, εις Κριτσάν, εις Σερβηλί, εις Γάζαν, εις Ταράτσον, εις Γέοργερην κ.λ. μάτην ἐκυρίευσαν τὸ παράλιον τῆς Κισάμου φρούριον, ὃ ἐχθρὸς ἀδιακόπως ἐνισχυόμενος¹ εἰς τε τοῦ πολέμου τὰ ἐπιτήδεια καὶ εις στρατόν, ὑπερίσχυσε, ὃ δὲ Ἑλληνικὸς ἐν Κρήτῃ ἀγὼν κατέπεσε (ἔαρ 1824) περιορισθεὶς εις πολλὰς συμμορίας αἵτινες ἀδιακόπως ἠνόχλουν τοὺς Τούρκους διὰ δεινῶν κλεπτοπολέμων.

Μετὰ τὴν κατάπausιν τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως, ὁ Χουσεῖν ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς νήσου Κάσου. Ἡ μικρὰ ἐκεῖνη νῆσος ὑπὸ τῶν ἀνδρείων ναυτικῶν κατοικουμένη πολλὰ παρεῖχε πράγματα τοῖς ἐν Κρήτῃ Τούρκοις, διότι κειμένη εις ὀλίγων μιλίων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀνατολ. τῆς Κρήτης ἄκρας ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον πολλῶν Κρητῶν. Τὴν 6 Ἰουλίου 1824 ἐνεφανίσθη ὁ Χουσεῖν πρὸ τῆς νήσου μετὰ 45 πλοίων φερόντων πολυάριθμον στρατόν. Οἱ Κάσσιοι μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρεθέντων 800 ἐνόπλιων Κρητῶν γενναίαν ἀντέταξαν ἄμυναν, ἀλλὰ τέλος μετὰ τριήμερον ἀγῶνα οἱ Τούρκοι ἐγένοντο κύριοι τῆς νήσου φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες πάντας τοὺς κατοίκους ἐν οἷς καὶ 2500 γυναικόπαιδα ἐκ Κρήτης.

Φεύγοντες οἱ Κρηῖτες τὴν ἀγριότητα τοῦ νικητοῦ μετέβαινον εις Ἑλλάδα, ὡς ἠδύναντο, ζητοῦντες καταφύγιον εις τὰς νήσους καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἐνθα διηνεκῶς συνεσκέπτοντο περὶ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν ἀγῶνος, ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐκείνω τὰ ἐνδοξὰ αὐτῶν ὄπλα δὲν ἀνεπαύοντο ἀλλ' ἠνωμένα μετὰ Πελοποννησίων καὶ Ῥουμελιωτῶν κατεπολέμουν τοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπιδραμόντας φοβεροὺς πολεμίους.

Τετρακόσιοι Κρηῖτες ὑπὸ τὸν Ἰω. Χάλην καὶ Α. Χατζηδάκην συνεστρατεύουσι μετὰ τοῦ Γκριζώτη, τοῦ Γούρα καὶ Εὐμορφοπούλου

(1) Μετὰ τὴν ἀπεβίασιν τῶν δεκαεπιπένητον Ἑλλήνων τοῦ Χασσάν-Πασσᾶ, κατέπλευσαν εις Κρήτην ἕτερα 15 πλοῖα ἀπεβιάσαντα 1500 στρατ. Τὴν 23 Σεπτεμβρ. 1822 κατέπλευσαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἕτερα 7 πλοῖα πλήρη πολεμφοδίων, ταῦτα δὲ μετὰ 7 ἡμέρας ἐπιγκλοῦθησαν ἕτερα 48 πλοῖα ἅτινα ὡσαύτως ἀπεβίασαν στρατὸν καὶ πολεμφοδία. Περὶ δὲ τὸν Ἰούλιον 1823 πενήτημοντα Αἰγ. πλοῖα ἀπεβίασαν ἑτέρας 3 χιλιάδας Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν περιβόητον στρατηγὸν Χουσεῖν Βέη, ἀναλαβόντα τὴν ἀρχιστρατηγίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χασσάν-Πασσᾶ (ὁ Χουσεῖν οὗτος εἶναι ὁ φονευθεὶς εἴτα πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τὸν Ἰμπραὴμ-Πασσᾶ). Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1823 κατέπλευσαν εις Κρήτην ἕτερα 12 πλοῖα πλήρη στρατιωτῶν καὶ πολεμφοδίων.

καὶ νικῶσι παρὰ τὸν Μαραθῶνα τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν βαίνοντα Ὁμὲρ-Πασσᾶ τῆς Καρύστου. Μετὰ ταῦτα βλέπομεν τοὺς Κρήτας μαχομένους εἰς Χρυσόν, εἰς Ἀμπλιανην, εἰς Ναυαρίνον, ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Κουμῆν, εἰς Πύλον ὑπὸ τὸν Ἰω. Χάλην, εἰς Σφακτηρίαν ὑπὸ τὸν Μανουσοσήφην, εἰς Μανιάκι ὑπὸ τὸν Γ. Καπασακάλη καὶ Ἰω. Περάκην, εἰς Μύλους, εἰς Ναύπλιον, εἰς Τρίπολιν κ.λ. κ.λ.

Ἐν ᾧ δὲ οἱ Κρήτες ἦνον τὰ ὄπλα τῶν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἠμέλουν καὶ τῶν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος, ἀλλ' ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν ἐξέυρεσιν τῶν μέσων πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐκεῖ ἐπαναστάσεως.

Μετὰ τὴν ἐξέυρεσιν τέλους τῶν ἀναγκαίων χρημάτων ¹ 1000 περίπου Κρήτες ὑπὸ τὸν Δημ. Καλλέργην ἐπιβάντες πλοικαρίων τινῶν ἀνεχώρησαν ἐκ Ναυπλίου τὴν 22 Ἰουλίου 1825 πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ ἀγῶνός των.

Μετ' ὀλίγον οἱ Κρήτες ἐγένοντο κύριοι τοῦ ἀπορθητοῦ φρουρίου τῆς Γραμβούσης καὶ ἐπόρθησαν τὸ τῆς Κισιάμου ὁ λαὸς ἔδραμε πάλιν σύσσωμος εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο νέαν λαμβάνουσα ἀμύν. Οἱ Τούρκοι πανταχοῦ ἠττώμενοι ἐκλείσθησαν καὶ πάλιν εἰς τὰ ἰσχυρά των φρούρια καὶ παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ ἀλβανοῦ στρατηγοῦ Μουσταφᾶ-Πασᾶ ἡγουμένου πολλῶν χιλιάδων ἀλβανῶν, ἡ Κρήτη ὀλόκληρος περιῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἐν ᾧ δὲ καὶ δεύτερον σῶμα ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι Κρητῶν συνεκεντροῦτο ἐν Νάξῳ ἵνα κατέλθῃ εἰς Κρήτην, ἡ ἐν Ναυπλίῳ Κεντρικὴ Κυβέρνησις θέλουσα νὰ προσβάλλῃ τὸν ἐν Ἀττικῇ θριαμβευτικῶς περιερχόμενον Κιουταχῆ διέταξεν ἐκείνους νὰ μὴ κατέλθωσιν εἰς Κρήτην ἀλλὰ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸ παρὰ τὸν Πειραιᾶ σχηματιζόμενον στρατόπεδον τοῦ Καραισκάκη. Οἱ Κρήτες ἔδραμον ἔνθα ἡ Πατρίς ἐκάλει αὐτοὺς, εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ καταστρεπτικὴ ἐκείνη διὰ τοὺς Ἑλληνας μάχη τοῦ Φαλήρου. Ὁ Καραισκάκης ἐφρονεύθη, τὸ Ἑλλ. στρατόπεδον διελύθη, καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν 23 μόνον, ἐκ

(1) Παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἔλαβον 8 χιλ. γρόσια, ἐδανείσθησαν δὲ 2100 παρὰ τοῦ Ἐμ.μ. Ξένου. Διὰ τῶν χρημάτων τούτων ἐξετέλεσαν ὀλόκληρον ἀληθῆ ἐκστρατείαν ναυλώσαντες πλοία, ἀγοράσαντες τροφάς, πολεμικά κ.λ. ! !

των διακοσίων οἵτινες ἔλαβον μέρος εἰς τὴν μάχην ἐκείνην, διεσώθησαν.

Ἀρχομένου τοῦ Νοεμβρίου 1827 χίλιοι πεντακόσιοι Κρήτες καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἀπεβιβάζοντο εἰς Ἀγ. Νικόλαον τοῦ Μεραμπέλλου. Τούτοις ἐπηκολούθησαν ἕτεροι 400 Κρήτες. Διὰ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων ἀποβάσεων ἐνισχυθεὶς ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης ἤκμαζε παρὰ ποτε. Ἡ πανωλεθρία τῶν Τούρκων εἰς Νεάπολιν τοῦ Μεραμπέλλου καὶ εἰς Σκαλωτὴν τῶν Σρακίων, αἱ μάχαι περὶ τὴν Ρεθύμνην καθὼς καὶ αἱ τῆς Μαλάξης, Νεροκούρου, Θερίσσου, Λάκκων, αἱ κατὰ τὴν Σητεῖαν κλ. ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ κλεισθῶσιν ἐντὸς τῶν φρουρίων καὶ νὰ δεχθῶσι τὴν συνομολόγησιν ἀνακωχῆς καθ' ἣν οἱ Τούρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ κινηθῶσιν ἐκτὸς τῶν φρουρίων, εἰμὶ μόνον ἐντὸς στενωπάτης τινὸς λαρίδος γῆς ἣν ἀφῆκαν αὐτοῖς οἱ Ἕλληνες.

Ἀλλὰ μάτην οἱ Κρήτες ἐπὶ δεκαετίαν ὀλόκληρον ἠγωνίσθησαν τὰ πάντα θυσιάσαντες ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας των, οἱ σύμμαχοι διὰ τοῦ ἀπὸ 3 Φεβρουαρίου 1830 πρωτοκόλλου αὐτῶν ἀπεφάσιζον ἐν Λονδίῳ ἵνα ἡ Κρήτη ἀποχωρισθῇ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Τὰ ἐλευθερα τῆς Κρήτης ὄρη κατεδικάσθησαν καὶ πάλιν νὰ δεχθῶσι Τούρκον αὐθέντην. Μάτην οἱ φιλέλληνες Ὀλλάνδος, Ρουσελ, Παλμερστών, κόμης Νέσελροδ κ.λ. κ.λ. ὕψουν τὴν εὐγενῆ αὐτῶν φωνὴν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἠρωϊκῆς μεγαλονήσου· οἱ συμμαχικοὶ στόλοι κατελθόντες εἰς τὰς Κρητικὰς ἀκτὰς ἐγνωστοποίησαν εἰς τοὺς Κρήτας τὴν ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης καταδικην των, ἐκάλεσαν αὐτοὺς νὰ παύσωσι τὰς ἐχθροπραξίας, παρέδωσαν εἰς τοὺς Τούρκους τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀλωθὲν φρούριον τῆς Γραμβούσης καὶ τέλος ναυτικὸν ἀποκλεισμὸν μετὰ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου στήσαντες παρεκώλυον τὴν παντὸς Ἑλλ. πλοίου εἰς Κρήτην προσέγγισιν ἵνα μὴ πολεμεφόδια ἀποβιβάσῃ.

Φθίνοντος τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1830 τριάκοντα Αἰγυπτιακὰ πλοῖα καταπλεύσαντα εἰς Σουδαν ἀπεβίβασαν 3000 ἄνδρας τοῦ τακτικοῦ Αἰγ. στρατοῦ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νουρεντίν-Βέην.

Ὁ Νουρεντίν, προπορευομένων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συμμά-

χων Χριστιανικῶν δυνάμεων, διέλυσε τοὺς Ἑλληνας οἵτινες ἐφύλαττον τὰ κατὰ τὴν ἀνακωχὴν τεθέντα ὄρια, καὶ προὔχωρσεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας ἢν βαθυμηδὼν κατέλαβε καταστήσας αὐτὴν ἐπαρχίαν τῆς Αἰγύπτου¹.

Ἐπανάστασις τοῦ 1833.

Περιελθοῦσα ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, ἔσχε ὡς Διοικητὴν αὐτῆς τὸν περιφρημον διὰ τὴν σκληρότητα καὶ φιλοχρηματιαν αὐτοῦ Ἀλβανὸν Μουσταφᾶ-Πασσᾶν.

Οἱ ὑπέρογκοι φόροι καὶ αἱ σκληραὶ τοῦ Πασσᾶ αὐθαιρεσίαι ἠνάγκασαν καὶ πάλιν τοὺς Κρήτας νὰ προστρέξωσι ἐκ νέου εἰς τὰ ὄπλα τῶν ζητούντες τὴν ἀπὸ τοῦ τυράννου ἀπαλλαγὴν τῆς πατρίδος τῶν. Συναθροισθέντες εἰς τὸ ἐξωθεν τῶν Χανίων κείμενον χωρίον Μουρνιαῖς ἀπηύθυναν τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1833 πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μεγ. Δυνάμεων ἀναφορὰν δι' ἧς ἐζήτητον βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς τῶν, ὁ Μουσταφᾶς ὅμως μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τοιοῦτου εἴδους ἐκδηλώσεις ἔπεμψε κατ' αὐτῶν τὰς ἀγρίας ὀρδὰς τῶν Ἀλβανῶν τοῦ οἵτινες ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐν Μουρνιαῖς συνηγμένων Ἑλλήνων, τῶν πλείστων ἀόπλων ὄντων, ἄλλους ἐφόνευσαν καὶ ἄλλους αἰχμαλώτισαν κατὰ ἑκατοντάδας, οὓς ἀπηγχόνισε ὁ σκληρὸς Μουσταφᾶς. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸ αἶμα χιλιάδων χριστιανῶν κατεπνίγη καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, προσθέσασα μίαν ἔτι σελίδα αἱματηρὰν εἰς τὴν ἔνδοξον τῆς νήσου ἱστορίαν.

Ἐπανάστασις τοῦ 1841.

Καὶ μετὰ τὴν πτώσιν ὅμως τοῦ κινήματος ἐκείνου οἱ Κρήτες

(1) Καίτοι ἀπὸ τῆς ἐλευθέρως τοῦ Χασάν-Πασσᾶ μετὰ τῶν μισοφρέων τῆς Αἰγύπτου Ἀλβανῶν ἡ νῆσος πράγματι διετέλει ὑπὸ τὴν Αἰγ. Κυριαρχίαν, δὲν ἀνεγνωρίσθη ἐν τοῖτοις ἐπισήμως ἢ ἄμεσως ἐξουσία τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ ἢ μετὰ τὴν ὑπογραφήν τοῦ ἐν Λονδίῳ Πρωτοκόλλου τῆς 6 Ἰουλίου 1827. Ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πρωτοκόλλου ἐκείνου αἱ δυνάμεις ἀπερτίσσαν καὶ ἀκολούθως ἐπέτυχον ὅπως ἡ διοίκησις τῆς Κρήτης, ἀρθεύσῃς ἐκτὸς τῶν ὄριων τοῦ Ἑλλ. Κράτους, ὑπαχθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Αἰγύπτου ὡς ἀμοιβὴ διὰ τὴν συνδρομὴν ἣν παρέσχε ἡ Ἡγεμονία αὐτῇ εἰς τὸν Σουλτάνον κατὰ τὸν Ἑλλ. ἀγῶνα.

δὲν ἀπεθαρρύνθησαν ἀλλ' ἀκατάβλητοι εἰς νέαν ἐξέγερσιν παρεσκευάζοντο. Τὴν 23 Φεβρουαρίου τοῦ 1841 ἀνυψώθη ἐν Σφακίαις ἡ σημαία τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Ἐνώσεως ἐν μέσῳ τῶν πανταχόθεν τῆς Κρήτης ὀπλαρχηγῶν. Μετὰ τὰς εἰς Πρόβαρμα, Βαφέ, Βρύσαι, περὶ τὸ Ῥέθυμον καὶ πολλαχοῦ τῆς Κρήτης μάχαι, οἱ Κρήτες εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις ἀφθέντες καὶ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀπογοητευόμενοι παρητήθησαν τοῦ ἀγώνος των. Ὁ πονηρὸς Μουσταφᾶς γνωρίζων καλῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν Κρητῶν δὲν ἐτόλμησε νὰ τιμωρήσῃ οὐδὲ τοὺς πρωταίτιους τοῦ κινήματος ἐκείνου, δοὺς δὲ ἀμνηστειὰν κατώρθωσε τὴν ἐντὸς ὀλίγου καθυσύχασιν τοῦ τόπου.

Ἐπανάστασις τοῦ 1858.

Δὲν παρήλθον ἔτη πολλά καὶ οἱ Κρήτες ἐκ νέου ἐγείρουσι τὰ ὄπλα αὐτῶν κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἡ τυραννικὴ διαγωγὴ τοῦ Διοικητοῦ τῆς νήσου Βελῆ-Πασσᾶ ἐξηνάγκασε τὸν φιλελεύθερον λαὸν νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐνόπλιως κατὰ τοῦ τυράννου του. Πολλὰ χιλιάδες ἐπαναστατῶν συναθροισθέντες κατὰ μῆνα Μάϊον 1858 εἰς τὸ ἐξώθεν τῶν Χανίων χωρίον Περιβόλια διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ φορολογικοῦ αὐστημάτος καὶ τῶν αὐθαιρεσιῶν τοῦ Πασσᾶ καὶ ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δικαστηρίων, τὴν κατασκευὴν ὁδῶν καὶ λιμένων, τὴν σύστασιν Γεωργικῆς Τραπεζῆς καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Διοικητοῦ. Περίφοβος ὁ Σουλτάνος ἔσπευσε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀτιθάστων ὑπηκόων του, ὑπεσχέθη τὴν πλήρωσιν τῶν αἰτήσεων τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ καὶ ἀντικατέστησε τὸν σκληρὸν Βελῆ διὰ τοῦ Σαμῆ-Πασσᾶ.

Ἄλλ' οὐδὲ τοῦ ἐπιτηδείου Σαμῆ ἡ ἀμεροληψία οὐδὲ ἡ παρὰ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἰσμηλ-Πασσᾶ δεικνυμένη πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης φιλία ἠδυνήθησαν νὰ εὐχαριστήσωσι τὸν Κρητικὸν Λαόν, τὰ δ' ἐν Κρήτῃ Τουρκικὰ στρατεύματα εἰς διαρκῆ διετέλουν κινήσιν ἵνα καταπνίγωσιν ἐν τῇ γενέσει αὐτῶν τὰς φιλελευθέρους ἐκδηλώσεις τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ (1860—1863).

Ἐπανάστασις τοῦ 1866—1869.

Ἡ ἀθέτησις τῶν ὑποσχέσεων τῆς Πύλης εἰς τὰς κατὰ τὸ 1858

υποβληθείσας αιτήσεις του Κρητικού Λαού καθώς και άλλα τινά ζητήματα ως τὸ τῶν Σχολείων, τὸ τῆς Ἑλλ. Γλώσσης κλ. καὶ ἡ ἐν γένει κακοδιοικήσεις προὐκάλεσαν ἔνοπλον τῶν Κρητῶν συνάθροισιν εἰς Περβόλια, ἀπὸ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1866 ἔγγραφον ἀπηύθυναν διαμαρτύρησιν πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ τοὺς Προξένους τῶν Μεγ. Δυνάμεων. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Κρητες ἀνέμενον ἀπάντησιν τῆς πρὸς τὸν Σουλτάνον υποβληθείσης ἀναφορᾶς αὐτῶν, ἡ Πύλη ἀδιαλείπτως ἐνίσχυε τὰς ἐν τῇ Νήσῳ δυνάμεις τῆς διὰ τῆς ἀποστολῆς νέων στρατευμάτων, μετὰ τρεῖς δὲ μῆνας ὀλοκλήρους ἦτοι τὴν 1 Αὐγούστου ὁ Γεν. Διοικητὴς ἐδημοσίευσεν ἀπάντησιν δι' ἧς ἠπεῖλει τοὺς εἰς Περβόλια συνηγμένους, ὅτι ἐὰν «ἐνέμενον εἰς τὴν ἔκνομον αὐτῶν διαγωγὴν ἤθελε διαλύσει αὐτοὺς διὰ τῆς βίας καὶ τιμωρήσει αὐστηρῶς». Εἰς ἀπάντησιν τῶν ἀπειλῶν τοῦ Διοικητοῦ ἡ ἐν Σφακίοις ἐδρεύουσα Γεν. τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἐξέδωτο τὴν 21 Αὐγούστου 1866 ψήφισμα δι' οὗ 1) Κατήργει τὴν ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου 2) Ἐκέρυττε τὴν ἀδιάσπαστον καὶ παντοτεινὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ βασιλέως Γεωργίου Α'. 3) Ἀνέθετε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ψήφισματος εἰς τὴν ἀνδρείαν τοῦ γενναίου λαοῦ τῆς Κρήτης, εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ὁμογενῶν καὶ πάντων τῶν φιλελλήνων, εἰς τὴν κραταιὰν μεσολάβησιν τῶν προστατῶν καὶ ἐγγυητριῶν Μεγ. Δυνάμεων καὶ εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ὑψίστου».

Ἡ νῆσος ἅπασα, ἐκτὸς τῶν μεγάλων φρουρίων, περιῆλθε ἀμέσως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπαναστατῶν, σῶμα ἐκ 3 χιλ. τακτ. Αἰγ. στρατοῦ τολμῆσαν νὰ προχωρήσῃ περιεκυκλώθῃ ἐν Βρύσαις τοῦ Ἀποκορώνου ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἠγαγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ. Ἡ ὕλικὴ ζημίαι ἦτο μικρά, καθότι νέαι ἀφίξεις ἀνήγαγον εἰς 50000 ἀνδρῶν τὴν δυνάμιν τῶν Τουρκο-Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, τὸ ἠθικὸν ὅμως ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἦτο μέγα· οἱ Ἕλληνες μέγα ἔλαβον θάρρος, οἱ δὲ Τούρκοι εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἀπογνώσεως ἔφθασαν, ὥστε ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου γαίης εἰς Μικρὰν Ἀσίαν ἵνα μεταναστεύσωσιν. Οἱ Τούρκοι εἶχον ἐντελῶς ἀπελπισθῆ, εἰς τοῦτο δὲ συνέτεινε καὶ ἡ ἀδράνεια τοῦ στρατοῦ μὴ τολμῶντος νὰ προσβάλῃ τοὺς ἐπαναστάτας. Μάτην ὀλοκλήρος ὁ

Τουρκικός στόλος περιεπόλει ἀνά τὰ παράλια τῆς νήσου, μικρὰ ταχύπλοα Ἑλληνικὰ σκάφη ἀπεβίβαζον τροφάς, πολεμεφόδια καὶ ἐθελοντάς· ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοί καὶ στρατιῶται τοῦ Ἑλλ. στρατοῦ ὀργῶντες πρὸς τὸν πόλεμον καὶ τὴν δόξαν ἐγκαταλείπουσι τὰς τάξεις των καὶ σπεύδουσι νὰ ἀγωνισθῶσι σκληρὸν ἀλλὰ ἔνδοξον ἀγῶνα.

Ἐν ᾧ δὲ τοιαῦτα ἐν Κρήτῃ συνέβαινον ἡ Κυβέρνησις τοῦ Σουλτάνου ἐνδίδουσα εἰς τὰς συμβουλὰς τῶν Μεγ. Δυνάμεων ἀπέστειλε εἰς Κρήτην, ἵνα μετὰ τῶν Κρητῶν διαπραγματευθῆ, ἔκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν γηραιὸν Μουσταφᾶ-Πασσᾶν τὸν Κιριτλῆ ἐπιλεγόμενον ἤτοι Κρητικόν. Ὁ Ἄλβανὸς Μουσταφᾶς ἦτο λίαν γνωστός εἰς τοὺς Κρητας, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἄλβανῶν τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου ὑπηρετήσας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐν Κρήτῃ, καὶ διαμείνας ἐν αὐτῇ ὡς Γεν. Διοικητὴς τῆς Νήσου ἀπὸ τῆς καταπύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν μέχρι τοῦ 1858, κατέστη περιώνυμος διὰ τὴν σκληρότητα, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν πονηρίαν αὐτοῦ. Μόλις ἀποβίβασθεις εἰς Κρήτην ὁ Μουσταφᾶς μυρία ἔθετο εἰς ἐνέργειαν μέσα ὅπως ἐπιτύχῃ συνεννόησιν τινα μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ ἀποτυχῶν ἐν ταῖς ἐνεργείαις του ταῦταις ἤρξατο τὴν πορείαν ἣν καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἠκολούθησε, τὴν πορείαν τῶν σφαγῶν, τῶν δηλώσεων, τῶν καταστροφῶν.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Καντάνῳ πολιορκουμένων Σελινιωτῶν Τούρκων, ἀποφασίζει νὰ προσβάλῃ τὰ Σφακιά, μετὰ τὴν μάχην ὅμως τοῦ Βαφέ, καίτοι αὐτὸς νικητὴς, δὲν τολμᾷ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς πλήρεις θλίβερῶν δι' αὐτὸν ἀναμνήσεων πτυχὰς τῶν Λ. Ὀρέων, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ προσβάλῃ τὰ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου ἐγκλεισμένα γυναικόπαιδα. Διακόσιοι ἔνοπλοι ἀπέλιπιδά ἀγωνίζονται ἀντίστασιν, ἡ Μοῆ καταστρέφεται καὶ οἱ ἐν αὐτῇ, πλὴν ὀλιγίστων, κατασφάζονται. Ἐν ᾧ δὲ διὰ τῆς βίας τῶν ὄπλων οἱ Τούρκοι προσεπάθουν νὰ καταπνίξωσι τὴν ὄλονεν ὑψηλότερον ἐγειρομένην κεφαλὴν τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἔλειπον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιζητῶσι συγχρόνως τὴν δι' εἰρηνικῆς συνεννοήσεως κατάπαυσιν τῆς πάλης. Ἐκτακτος τῆς Πύλης ἀπεσταλμένος, ὁ Σερβέρ-Πασσᾶς, ἀποβίβασθεις τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1867 εἰς Χανία, προσεπάθει νὰ πείσῃ τοὺς Κρητας ὅπως

ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους αὐτῶν ἵνα διαπραγματευθῶσι τὴν εἰρήνευσιν τοῦ τόπου, πανταχοῦ ὅμως εὔρισκε τὴν σιδηρὰν ἐπιμονὴν τοῦ λαοῦ, πανταχοῦ ἐλάμβανε τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν «*Ἐνωσις μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος ἢ Θάνατος*».

Ἀπρακτοὶ περιέτρεχον ὁ Ἀλῆ-Ὶ-Ριζῶ-Πασσᾶς τὴν Κίσαμον, ὁ Μεχμέτ-Πασσᾶς τὴν Κυδωνίαν καὶ τὸν Ἀποκόρωναν, ὁ Ὶ-Ρεσίτ-Πασσᾶς τὰς περὶ τὴν Ἴδην ἐπαρχίας.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ Μουσταφᾶ πείθει αὐτὸν τέλος, αἰτιώμενον τὸ προδεδηκὸς γῆρας, νὰ παραιτηθῆ ἄπρακτος ἐπανερχόμενος εἰς Χανίαν¹. Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ὁμέρ-Πασσᾶς δὲν ὑπῆρξε εὐτυχέστερος. Ὁ νεοφώτιστος τοῦ Κορανίου ὁπαδὸς ἀπέλαυε μεγάλης φήμης στρατηγῶν ἃν ἀπέκτησε εἰς διαφόρους ἐν τῷ Τουρκ. στρατῷ ὑπηρεσίας καὶ ἰδίως κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον.

Ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1867 διαρκέσασα ἐκστρατεία τοῦ Ὁμέρ-Πασσᾶ ἡγουμένου στρατοῦ ἐξ 100 χιλ. ἀνδρῶν, δύναται νὰ συνοψισθῆ ἐν ταῖς ἐξῆς ὀλίγαις λέξεσιν. Ἀφ' οὗ ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ ἀνωφελῶς προσέβαλε τὰ Σφακιά, διέσχισε τὰς ἐπαρχίας τῆς Ὶ-Ρεθύμνης, τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τοῦ Ἡρακλείου καὶ εἰσέδυσσε εἶτα εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου. Ἐκεῖθεν ἐτράπη καὶ πάλιν πρὸς τὰ Σφακιά ἅτινα προσέβαλε συγχρόνως ἀπὸ τε τῆς ζηρᾶς καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ ἰσχυροῦ στόλου. Τὸν Ἰούλιον μῆνα κατώρθωσε τέλος νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὰ ἀλλ' ἀνωφελῶς, διότι δὲν ἐπέτυχε ὅ,τι διὰ τῆς ἀλώσεως τῶν Σφακίων ἤλπισε, κατὰ δὲ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον ἄπελπισε περὶ τῆς καταπαύσεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐπανῆλθε εἰς Χανίαν. Μόνον ἀποτέλεσμα ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἔσχεν ὅτι βαθυτέρον ἠνέφξεν τὸ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων χάσμα. Ὁ νικητὴς τῆς Ὀλτενίτσας καὶ τοῦ Καλαρατίου ἐπίστευσε ὅτι ἔρκει νὰ ἐπιδείξῃ τὰ πολυάριθμα αὐτοῦ στρατεύματα ἵνα φέρῃ εἰς ὑποταγὴν τοὺς ἐπαναστάτας, δὲν συνέβη ὅμως οὕτω· μόλις ἐξῆλθε τῶν

(1) Ἐκ τῶν 30 χιλ. ἀνδρῶν τοῦ Μουσταφᾶ-Πασσᾶ μετὰ τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν, τὰ Σφακιά καὶ τὸ Ὶ-Ρεθύμιον ἐπιχειρήσεις ἀπέμειναν 17-18 χιλ. Ἀξιοματικοὶ Ἰταλοὶ ἰδόντες ἐν Χανίοις τὴν παρέλασιν τοῦ ἐπιστρέφοντος κατασυντετριμμένου στρατοῦ ἤρθον τὰ γαμματα ὧν ἡ δύναμις δὲν ἀνῆγγετο πέραν τῶν 90-100 ἀνδρῶν. Ἐκ τῶν ἡμιόνων καὶ ἵππων τοῦ στρατοῦ οὐδὲ εἰς ἐσῶθη, οἱ δὲ στρατιῶται ἐπανήρχοντο ἀνυπόδουτοι, φακένδουτοι καὶ παραλελυμένοι.

πυλών των Χανίων εἶδε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ εἰς ἕκαστον βῆμα προσβαλόμενα, νύκτα καὶ ἡμέραν δεκατιζόμενα. Εὗρε πρὸ αὐτοῦ στενά ἀσφαλῶς φυλασσόμενα ὑπὸ ἐχθροῦ θν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτοπίσῃ. Ὅπισθεν αὐτοῦ ἡ ἐπανάστασις ἀνήγειρε κεφαλὴν εἰς τὸ ἔδαφος ὕπερ πρὸ ὀλίγου αὐτὸς μετὰ τῶν στρατῶν του ἐξεκένου, τολμηροὶ ἐπιδρομεῖς ἀνῆρπαζον τὰς ἐφοδιοπομπὰς αὐτοῦ, μὲν ἀπεμακρύνοντο τῆς θαλάσσης, καὶ ἀπέκοπτον τὰς μετὰ τῶν φρουρίων συγκοινωνίας του. Ἐξαγριωθεὶς ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν του ὁ θηριώδης Ὅμερ ἐτέραν ἐφήρμωσε μέθοδον πρὸς καθυπόταξιν τῆς νήσου, διερχόμενος τὰς ἐπαρχίας τῆς Ῥεθύμνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου τὰ πάντα παρέδιδε εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὸν σίδηρον, ἄνδρας, γυναῖκας, παιδία, οἰκίας, ἐλαίας, ἀμπέλους· αἱ ὠραιότεραι τῆς νήσου ἐπαρχία· ταχέως εἰς ἔρημον μετετράπησαν.

«Ὁ Ὅμερ, ἔλεγε ὁ Πρίγκηψ Γορτσακῶφ, προσεπάθει νὰ καταρρίψῃ τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῆς καταργήσεως τῶν κατοίκων».

«Ἀπεκαλύφθησαν οἱ Τοῦρκοι, ἔγραψεν ὁ ἐν Χανίοις Γάλλος Πρόξενος· ἀπὸ τῆς ἀνικανότητος μετέστησαν εἰς τὴν μανίαν καὶ ἀπὸ τῆς μανίας εἰς τὸν ὄλεθρον». Ἄπαντες οἱ ἐν Κρήτῃ πρόξενοι ἐζήτουν παρὰ τῶν Κυβερνήσεων αὐτῶν πλοῖα πρὸς μεταφορὰν τῶν γυναικοπαίδων ἅτινα ἠπεῖλει βεβαία σφαγὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τακτικοῦ τῆς Τουρκίας αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ¹.

Ἐπανελθὼν εἰς Χανία ὁ Ὅμερ κατησχυμένος καὶ μανιώδης δὲν ἀπέκρυπτε τὴν φοβερὰν ἀποτυχίαν του. Ἡ ἐπανάστασις ἤκμαζε παρὰ ποτε, οἱ ἐπαναστάται ἦσαν κύριοι ὀλοκλήρου τῆς νήσου, αὐτὸς δ' ἔμμενεν ἄνευ στρατοῦ· τὸ πῦρ τῶν Ἑλλήνων αἱ στερήσεις καὶ αἱ ταλαιπωρίαὶ κατέστρεψαν πλεόν τοῦ ἡμίσεως τῶν στρατευμάτων του². Ὁ ἀντίβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ παράσχῃ νέας ἐπικουρίας ἀλλὰ καὶ ἀνεκάλει τὰ ἐναποληθθέντα ἔτι ἐν τῇ νήσῳ στρατεύματα αὐτοῦ

(1) Ἀνόνομος Ἄγγλος γράψας περὶ τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς ἀναφέρει ὅτι εἶδε τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Γεώργου (Δελαβέρ-Πασσᾶ) διευθύνοντος τὸ πυροβολικὸν τοῦ Ὅμερ, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἐξωμότης οὗτος ἀξιομακτικῶς ἔγραψεν : Ὁ Ὅμερ-Πασσᾶς διέταξε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ νὰ ἀρπάσωσι, λεηλατήσωσι καὶ πυρπολήσωσι».

(2) Εὐρωπαϊκοὶ ἀνταποκριταὶ ἐφημερίδων ἐβεβαίουν ἐκ Χανίων ὅτι κατ' ἀκριβεστάτας πληροφορίας, ἃς ἄλλως τε οἱ Τοῦρκοι ἐπιμελῶς ἀπέκρυπτον, ἐκ σώματος 45 χιλ. ἀνδρῶν τοῦ Ὅμερ ἀπωλέσθησαν 20—23 χιλ.

Ἄνευ στρατοῦ καὶ χρημάτων ὁ Ὅμηρ οὐδὲν ἠδύνατο πλεόν νά επιχειρήσῃ. Ἡ ἄλωση τοῦ ὀπλιταγωγοῦ « Ἀρκαδίου », ἦν ὡς μεγίστην νίκην ὁ Σουλτάνος ἐπαρηγόρισε, οὐδὲν τὴν θέσιν τῶν Τούρκων ἐδελτίωσεν οὐδὲ σημασίαν τινὰ ἔσχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, τὰ πληρώματα αὐτοῦ διεσώθησαν ἐξελθόντα εἰς τὰ ἐλεύθερα τῆς Κρήτης ὄρη, τὸ δὲ σκάφος εὐκόλως ἀντικατεστάθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὑπὸ τοῦ « Πανελληνίου » τῆς « Ἐνώσεως » καὶ τῆς « Κρήτης ».

Μετὰ τὴν οἰκτρὰν τοῦ Ὅμηρ ἀποτυχίαν ἡ Πύλη ἐπειράθη καὶ πάλιν νά κατευθῆναι τὸν ἀγῶνα πέμπουσα τὸν Ἀλῆ-Πασσὰν ἀγοντα ὁμῶς οὐχὶ στρατεύματα ἀλλὰ ὑποσχέσεις παραχωρήσεων.

Ὁ Ἀλῆς ἀποβίβασθεις εἰς Κρήτην τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1867 προσέφερε εἰς τοὺς Κρητας πολίτευμα αὐτονόμου Ἡγεμονίας καὶ γεν. ἀμνηστειαν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οἱ Τούρκοι ἀπέτυχον, μετὰ τινος δὲ μῆνας ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου καὶ ὁ Ἀλῆς ἀφήσας τὴν νῆσον εἰς ἣν κατὰστασιν ἔφερεν αὐτὴν ἡ ἀδέξιος σκληρότης τοῦ προκατόχου του.

Ἐν τούτοις οἱ ἐπαναστάται ἐφοδιαζόμενοι ὑπὸ ταχυπλόων Ἑλληνικῶν σκαφῶν, εἰσὶ κύριοι ὀλοκλήρου τῆς νήσου καὶ μάχονται κατὰ τοῦ Χρυσεῖν-Πασσᾶ προσπαθοῦντος νά καταλάβῃ τὰ ἄρεινότερα τῆς νήσου μέρη, ὅτε κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1868 αἱ Δυνάμεις ἀπήτησαν παρὰ τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως νά παύσῃ τὴν εἰς Κρήτην ἀποστολὴν τῶν ἐφοδίων καὶ νά ἐμποδίσῃ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἐθελοντῶν.

Τὴν 6 Δεκεμβρίου 1868 ἡ Τουρκ. Κυβέρνησις ἀπηύθυνε τῇ Ἑλληνικῇ Τελεσίγραφον δι' οὗ ἀπῆται πλήρη οὐδετερότητα καὶ ἔδιδε 12ήμερον προθεσμίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔδει ἢ μὲν « Ἐνωσις » νά παύσῃ τὰ εἰς Κρήτην ταξίδια αὐτῆς, τὰ δὲ ἐν Ἑλλάδι στρατολογικὰ τῶν Ἐθελοντῶν Γραφεῖα νά κλεισθῶσι καὶ συνάμα νά δοθῇ χρηματικὴ ἀποζημίωσις εἰς τὴν οἰκογένειαν στρατιώτου Τούρκου ἐν Σύρῳ φονευθέντος.

Τὴν 16 Δεκεμβρ. αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας πολιτικαὶ σχέσεις διεκόπησαν. Τὴν 14 τοῦ ἰδίου μηνὸς ὁ ἐξωμότης Τουρκο-Ἀγγλος Ναύαρχος Χόβαρτ-Πασσᾶς συναντήσας τὴν « Ἐνωσιν » ἐπιστρέφουσαν ἐκ Κρήτης, ἐνθα εἶχε μεταφέρει ἐθελοντὰς καὶ πολε-

μεφόδια κατεδίωξεν αὐτὴν μέχρι Σύρου. Κυκλωθέν οὐ μακρὰν τῆς νήσου Σύρου τὸ Ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον ὑπὸ πολυαρίθμων ἰσχυροτάτων Τουρκικῶν Φρεγατῶν, ἐναυμάχησε πρὸς αὐτὰς διὰ τοῦ μόνου αὐτοῦ πυροβόλου καὶ πολλὰς προξενήσαν εἰς αὐτὰς ζημίας διέβη τὰς γραμμὰς αὐτῶν καὶ εἰσῆλθε ἐν τῷ λιμένι τῆς Σύρου σῶων καὶ ἀβλαβές καίτοι βροχὴν κανονιοβολισμῶν ἔβαλον κατ' αὐτοῦ τὰ πελώρια Τουρκικὰ πολεμικὰ σκάφη. Τότε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὑπέκουσα εἰς τὴν ἔξαψιν τοῦ λαοῦ ἀπέστειλε πάραυτα τὸν ἀτμοδρόμονα «Ἑλλάδα» ἵνα παρακωλύσῃ ἐνδεχομένην βίαν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἐν τῷ Ἑλληνικῷ λιμένι, ξένα ὅμως πλοῖα καὶ οἱ ἐν Σύρῳ Πρόξενοι παρεμβάντες ἀπέτρεψαν βεβαίαν σύγκρουσιν.

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἀνέλαβον νὰ ἐπιλύσωσι τὰς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας διαφορὰς καὶ ἡ Ἑλλάς ὑπεχρεώθη νὰ δεχθῆ τοὺς πρώτους ὅρους τοῦ Τουρκικοῦ Τελεσιγράφου, οἱ δὲ ἐπαναστάται μὴ λαμβάνοντες πλέον τροφὰς καὶ πολεμεφόδια ἠναγκάσθησαν, καίτοι νικηταί, νὰ παραιτηθῶσι τοῦ περαιτέρω ἀγῶνος. Τοιοῦτοτρόπως ἔληξε καὶ ὁ ἐπὶ τριετιᾶν διαρκέσας καταστρεπτικὸς ἐκεῖνος μεταξὺ μιᾶς νήσου καὶ μιᾶς ὀλοκλήρου Αὐτοκρατορίας ἀγὼν ὅστις ἀπεκάλυψε μίαν ἔτι φορὰν τὴν ἀληθῆ κατάστασιν εἰς ἣν εὐρίσκοντο καὶ τί ἡδύναντό οἱ ὑπὸ ἀργυρωνήτων Εὐρωπαϊῶν ἀνταποκριτῶν πρότερον φημιζόμενοι πολυαρίθμοι Στόλοι καὶ Στρατοὶ τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον τὸν οὕτως οἰκτρῶς κατὰλήξαντα, ἐφημερόσθησαν ἐν Κρήτῃ βελτιώσεις τινὲς εἰς τε τὴν διοίκησιν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν φορολογίαν, πρὸς δὲ εἰσῆλθη ἡ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα εἰς πάντα τὰ δημόσια γραφεῖα ἐκ παραλλήλου μετὰ τῆς Τουρκικῆς. Ἐν τούτοις κατὰ τῆς πλημμελοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ Ὁργανικοῦ ἐκεῖνου Νόμου πλέον ἢ ἅπαξ διεμαρτυρήθη ὁ Κρητικὸς λαός, ἡ δὲ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ἀκολουθοῦσα πάντοτε τὰς αὐθαιρέτους καὶ δεσποτικὰς αὐτῆς ἀρχὰς οὐ μόνον δὲν ἔσπευσε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις τοῦ Λαοῦ ἀλλὰ καὶ ἔτι αὐθαδέστερον κατέλυε τὰ παρασχεθέντα αὐτῷ προνόμια, ἀπηνῶς δὲ κατεδίωκε τοὺς ἀρχηγούς τῶν τοιούτων κατ' αὐτῆς κινήματων μέχρι, ὅτου ὁ Λαὸς τῆς Κρήτης κατέφυγε εἰς νέαν κατὰ τῆς Δυναστείας τοῦ Σουλτὰ-

νου καὶ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος ἐπανάστασιν.

Ἑπανάστασις τοῦ 1878.

Ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1878, δι' ἐνόπλων συναθροίσεων ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ἐζήτηι ἐπιτακτικώτερον παρὰ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως τὴν βελτίωσιν τῆς ἀφορήτου πλέον καταστάσεως. Ἐντρομοὶ οἱ Τοῦρκοι σπεύδουσι νὰ ἔλθωσιν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν δυσηρησθημένων ὑπηκόων, αἱ ἀγέρωχοι ὅμως ἀπαιτήσεις τοῦ ἀτιθάσσου λαοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ Τουρκικὴ δολιότης ἀφ' ἑτέρου ματαιοῦσι πᾶσαν πρὸς εἰρηνικὴν συνεννόησιν ἐλπίδα. Οἱ Τουρκοὶ τῆς νήσου πληθυσμοὶ περίτρομοι ἐγκαταλείπουσι τὰ χωρία αὐτῶν ζητοῦντες καταφύγιον εἰς τὰ παράλια φρούρια, ἡ δὲ νήσος ἅπασα μένει ὀλόκληρος εἰς χεῖρας τῶν Ἐπαναστατῶν.

Τὴν 30 Ἰανουαρίου ὁ Λαὸς τῆς Κρήτης συνελθὼν εἰς Γενικὰς κατ' Ἐπαρχίας Συνελεύσεις καὶ συσκεψάμενος περὶ τῶν πρὸς σωτηρίαν τῆς Πατρίδος: 1) Καταργεῖ τὴν ἐπὶ τῆς Κρήτης κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, 2) Ἀνακηρύττει τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος, 3) Ἀναθέτει τὰς ἐλπίδας τῆς καὶ τὴν ἀφοσίωσίν τῆς εἰς τὰς Χριστιανικὰς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις καὶ εἰς τὴν ἀρωγὴν καὶ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους».

Οἱ Τοῦρκοι μὴ τολμῶντες νὰ προσβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας περιορίζονται σφάζοντες ἀόπλους καὶ πυρπολοῦντες τὰ πλησίον τῶν φρουρίων χωρία. Ἐνταῦθα ἄρχεται νέα σειρά ἡρωικῶν κατορθωμάτων. Οἱ Ἕλληνες ὀπλισθέντες δι' ὀπλων Σασεπὼ στενωῶς πολιορκοῦσι τὰ μεγάλα τῆς νήσου φρούρια.

Ματαίως οἱ Τοῦρκοι ἐπιχειροῦσιν ἐξόδους, πανταχοῦ μετὰ ὀλοημέρους συμπλοκὰς κατασυντετριμμένοι ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ φρούρια. Μετὰ τὰς μάχας τῶν Γουδελιανῶν, τῆς Σούδας, τοῦ φρουρίου Ἰτζεδδὶν τοῦ Γαλατᾶ, τῆς Ἀγυιᾶς καὶ τὰς ἐξῶθεν τῆς Ρεθύμνης, τὰς περὶ τὰ χωρία Μαλάκια καὶ Καλονόκιτι κλ. κλ. οἱ Τοῦρκοι δὲν τολμῶσι πλέον νὰ ἐξέλθωσι τῶν φρουρίων τῶν.

Εἰς τοιαύτην τὰ πράγματα τῆς νήσου διετέλουν κατάστασιν, ὅτε ἐγνώσθη ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων θὰ συνήρ-

χοντο ἐν Βερολίῳ πρὸς διακανόνισιν τοῦ ἐκ τοῦ Ῥωσσο-Τουρκικοῦ πολέμου ἐκτραχυνθέντος Ἀνατολ. ζητήματος. Τῆς περιστάσεως ταύτης ἔγνω νὰ ὠφεληθῆ δολίως ἡ Τουρκ. Κυβέρνησις καὶ τῇ μεσολαβήσει τῶν Μεγ. Δυνάμεων κατώρθωσε νὰ συνομολογήσῃ, φθίνοντος τοῦ Φεβρουαρίου, μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἀνακοχήν ὄπλων καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες καὶ Τούρκοι ἔμενον εἰς τὰς θέσεις των, ἐπετρέπετο δὲ ἡ ἐλευθέρα τῶν φρουρίων μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν συγκαινωνία.

Ἐν ᾧ δὲ οἱ Ἕλληνες, φρουροῦντες τὰ τεθέντα ὅρια, ἀνέμενον νὰ κριθῆ ἡ τύχη τῆς πατρίδος των ὑπὸ τοῦ Μεγ. Εὐρωπαϊκοῦ Συνεδρίου, οἱ Τούρκοι ὀλοὴν ἐνίσχυσον τὰς ἐν τῇ νήσῳ δυνάμεις των. Ἀλλεπάλληλα ἀπεβιβάζοντο τάγματα στρατοῦ, πυροβόλα καὶ πολεμοφόδια εἰς τὰ τρία φρούρια, τὴν δὲ 15 Μαρτίου ὁ ἐν Ἁγιᾷ καὶ Ἐπισκοπῇ ἐστρατοπεδευμένος πολυάριθμος τακτικὸς στρατὸς μετὰ χιλιάδων Χανιωτῶν Τούρκων προσβάλλουσιν ἐξ ἀπήνης τὸ Ἑλλ. στρατόπεδον καὶ πειρῶνται νὰ βιάσῃσι τὴν εἰς τὴν χλοερὰν κοιλάδα τοῦ Ἀλικιανοῦ εἴσοδον. Ὁ ἀτρόμητος ὅμως Κριάρης ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ ὁ γέννατος καὶ συνετὸς Χατζη-Μιχάλης ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Πλατανιᾶ ματαιοῦσι τὴν τολμηρὰν τῶν Τούρκων ἀπόπειραν. Μάτην οἱ Τούρκοι ἀκαταπαύστως ἐνισχύονται, μετὰ τετραήμερον λυσσώδη πάλην ἀναγκάζονται κατησχυμένοι καὶ καταδιωκόμενοι νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς θέσεις των σοβαροτάτας ὑποστάντες ζημίας.

Μετὰ τὴν τοιαύτην ἐκ μέρους τῶν Τούρκων αἰσχροὴν τῆς συνομολογηθείσης ἀνακοχῆς καταπάτησιν, οἱ Ἕλληνες ἀπαλλαχθέντες πλέον τῶν ἐκ ταύτης ὑποχρεώσεων πανταχοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιτίθενται. Αἱ μάχαι τῶν Μουρνιῶν, τοῦ Νεροκούρου, τοῦ Ἀρμενοκάμπου, ἡ παρὰ τὸν ποτ. Πλατανιᾶ (τῆς Ρεθύμνης), ἡ τῆς Μαλάξας, ἡ τοῦ Λαγκιοῦ Ἀγ. Βασιλείου, ἡ πρὸ τοῦ Ἀτσιποπούλου, ἡ παρὰ τοὺς Ἀρμένους, ἡ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ρεθύμνης, ἡ εἰς Κερατίδι τῆς Κυδωνίας, ἡ εἰς Καλύβας, αἱ ἐπανειλημμένοι εἰς Ἀλικιανοῦ καὶ Πλατανιᾶ, αἱ εἰς Γάζι καὶ Σερβιλῆ, ἡ εἰς Ἀμουργέλαις, ἡ εἰς Ἀρμενοκαστέλι, ἡ εἰς Μαρουλᾶ, ἡ κατὰ τοῦ Φρουρίου Ἰτζεδὶν ἐπιθέσεις, ἡ εἰς Γεράνι κλ. κλ. ὑπῆρξαν ἐπαρκῆς τιμωρία κατὰ τῆς Τουρκικῆς παρασπονδίας.

Ἐν τοιαύτῃ ἐπαναστατικῇ ἀκμῇ εὔρε τὴν Κρήτην τὸ περὶ τὰ τέλη Μαΐου συνελθόν ἐν Βερολίνῳ Μέγα Εὐρωπαϊκὸν Συνέδριον. Οἱ Κρήτες ἐνδίδοντες καὶ πάλιν εἰς τὰς προτροπὰς τῶν ἐν Χανίοις ἀντιπροσώπων τῶν Μεγ. Δυνάμεων, ὑπόσχονται καὶ πάλιν προσωρινὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν παῦσιν μεθ' ἧν ἢ ἐν Φρὲ τοῦ Ἀποκορώνου Γεν. τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἐγένετο πεδίων συγκρούσεων μυρίων ἀντιμαχομένων ξένων προσπαθειῶν. Ἀλλεπάλληλοι προσήρχοντο οἱ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἀντιπρόσωποι πρὸς ἐνίσχυσιν φαντασιώδους ἐπὶ τῆς νήσου ἐπιρροῆς των, πάντας ὅμως ὁ Κρητικὸς Λαὸς ὑπεδέχετο διὰ ζητωκραυγῶν ὑπὲρ τῆς *Ἐνώσεως μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος*, τὴν δὲ 25 Μαΐου ὑποβάλλουσιν ἔγγραφον εἰς τὸν ἄγγλον Πρόξενον δι' οὗ «*εὐχαριστοῦντες αὐτὸν διὰ τὸ ὑπὲρ τοῦ ζητήματος τῆς Κρήτης ἐνδιαφέρον αὐτοῦ, παρεκάλουν συγχρόνως αὐτὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος εὐχῶν τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ*».

Τὴν 2 Ἰουνίου ἢ ἐν Ζιζιφῆ τῆς Ἀποκορώνου ἐδρεύουσα Γεν. τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ὑπέβαλε τῷ ἐν Βερολίνῳ Συνεδρίῳ ἀναφορὰν δι' ἧς ἐξιστοροῦσα τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἐκ τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως προερχομένας καταστροφὰς τῆς πατρίδος των, ἐζήτησαν τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος Ἐνώσιν. Ἡ εὐχὴ ὅμως τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ εἰς τὰ συμφέροντα *ἰσχυρῶν* ἀντιβαίνουσα δὲν ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ ἡρώϊς νῆσος κατεδικάσθη καὶ πάλιν νὰ μένη ὑπὸ τὸν ζυγὸν παρεχωρήθησαν μόνον αὐτῇ προνόμια τινὰ ἄτινα βραδύτερον ἐκανονίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Πύλης καὶ Ἐπιτροπείας διορισθείσης ὑπὸ τῆς Γεν. τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως.

Τὴν 20 Αὐγούστου ἤρξαντο ἐν Χαλέπῳ (ἐξωθεν τῶν Χανίων) αἱ διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο μερῶν ἐπὶ τῶν ἐξῆς βάσεων: 1) Ἰσότης ἀπέναντι τοῦ Νόμου 2) Νὰ ὀρισθῇ πολίτευμά ὑπὸ τῆς πρώτης συγκροτηθησομένης Συνελεύσεως τοῦ Λαοῦ τῆς Κρήτης, τὸ δὲ πολίτευμα αὐτὸ νὰ μὴ μεταβάλληται ποτὲ μήτε ὑπὸ Διαταγμάτων μήτε ὑπὸ Ἰραδέδων, 3) Ὁ Γεν. Διοικητὴς νὰ ὑποδεικνύηται ὑπὸ τῶν κατοίκων 4) Ἡ ἀστυνομία καὶ ἡ χω-

ροφυλακή νά ἀνατεθῆ ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐντοπίους καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ θρησκευματος.

Κατόπιν πολλῶν συζητήσεων ὑπεγράφη κατὰ Ὀκτώβριον 1878 ἡ Σύμβασις τῆς Χαλέπας. Διὰ τῆς συμβάσεως ἐκείνης ἐκυρώθησαν τὰ πρόσθεν προνόμια, ἠρῶνθησαν τὰ Νομοθετικὰ δικαιώματα τῆς Γεν. Συνελεύσεως, ἐδόθησαν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς πλειότεραι ἔδραι ἐν τῷ Νομοθετικῷ Σώματι, προεξήσφαλίσθη ἡ ἐπιψήφισις τοῦ νέου Δικαστικοῦ Ὁργανισμοῦ πλήρους ποινικῆς καὶ πολιτικῆς δικονομίας, ὠρίσθη ὅπως αἱ συζητήσεις ἐν τε τῷ κοινοβουλίῳ καὶ τοῖς δικαστηρίοις γίνονται μόνον ἐν τῇ Ἑλλ. Γλώσσῃ, ἀπεφασίσθη ὁ καταρτισμὸς τῆς χωροφυλακῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν καὶ Ὁθωμανῶν, καὶ ἐν γένει ἐδόθη ἀφετηρία πρὸς τὰς μεταρρυθμίσεις ἐκείνας αἵτινες ἐπετεύχθησαν βαθμηδὸν ἕκτοτε, καὶ δι' ὧν ἐδόθη εἰς τὸ πολίτευμα τῆς νήσου χαρακτῆρ ποιᾶς τινὸς διαχειριστικῆς αὐτονομίας. Ἄξια μνησίας ἐκ τῶν κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην γεννηθέντων καὶ διευθετηθέντων ἐν μέρει ζητημάτων εἶναι τὸ βακουφικόν, τὸ οικονομικόν καὶ τὸ τελωνειακόν, ὡς καὶ τὸ περὶ τῶν ὀρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔδει νά ἐξασκῆται ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τὸ δικαίωμα τῆς ἀρνησιουρίας.

Ἐπανάστασις τοῦ 1889.

Αἱ τοσαῦται εἰς τὸ πολίτευμα τῆς Κρήτης παρασχεθεῖσαι ἐλευθερίαι ἀντὶ νά ἱκανοποιήσωσι καὶ κατευνάσωσιν ἐξήγειραν ἔτι μᾶλλον τὸ φιλελεύθερον τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, αἱ δὲ ἀπαραίτηται εἰς τὰ κοινοβουλευτικὰ πόλιτεύματα κομματικαὶ διαιρέσεις καὶ ἀντιζηλῖαι ἀφορμὴ μόνον ὑπῆρξαν νέων κατὰ τῆς Τουρκικῆς Δυναστείας ἐκδηλώσεων.

Κατὰ τὸ Ἔαρ τοῦ 1889 τόλμηροὶ τινες βουλευταὶ ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐν πληθούσῃ συνεδριάσει ἀπεκήρυξαν τὴν Κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐκήρυξαν τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος Ἐνωσιν, εἶτα δὲ ἐξελθόντες εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κυδωνίας ὑπῆρξαν τὸ κέντρον στασιαστικῶν πανδήμου τοῦ Λαοῦ ἐκδηλώσεων καὶ ἐνόπλων συναθροίσεων. Τὸ κίνημα ταχέως μετεδόθη καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς νήσου

ἐπαρχίας· πανταχοῦ ἔνοπλοι συναθροίσεις, καθιρέσεις τῶν ἀρχῶν καὶ ἀναρχία· αἱ Τουρρικαὶ οἰκογένειαι περίτρομοι ἐγκαταλείπουσι τὰ χωρία των καὶ σπεύδουσι νὰ ἀσφαλισθῶσιν ἐν τοῖς ἰσχυροῖς παρθαλασσίοις φρουρίοις. Ἐντρομος ὁ Σουλτάνος, ἀποδίδων τὴν δυσἀρέσκειαν εἰς τὴν ἀνικανότητα τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, ἀνακάλει αὐτὸν καὶ ἀποστέλλει ἐκτάκτους ἀντιπροσώπους ἵνα ἐξετάσωσι τὰ αἰτήματα τῶν δυσηρεστημένων ὑπηκόων.

Ἐν τῷ δὲ αἱ μεταξὺ τῶν ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων καὶ τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς διαπραγματεύσεις ἐναυάγου, ἡ Τουρρικὴ Κυβέρνησις δραστηρίως ἐνίσχυε τὰ ἐν Κρήτῃ στρατεύματα αὐτῆς ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων οἱ ἐν τοῖς φρουρίοις κλεισθέντες φαντατικοὶ μαινόμενοι Τουρρικοὶ ὄχλοι ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν πέριξ χωρίων διήραζον καὶ ἐπυρπόλουν αὐτὰ σφάζοντες συνάμα τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀόπλους καὶ συμπλεκόμενοι εἰς αἱματηρὰς μάχας πρὸς τοὺς ἀμυνομένους Ἕλληνας.

Φθίνοντος τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1889 ἀπεβιβάζετο εἰς Χανία ὁ Στρατάρχης Σακῆρ-Πασσᾶς ὃν μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Σαρτίνσκη διώρισεν ἡ Πύλη ὡς Γεν. τῆς Κρήτης Διοικητὴν καὶ ὅστις ἦν ἐντεταλμένος νὰ κηρύξῃ τὸν στρατ. Νόμον καὶ νὰ ταπεινώσῃ τὴν ὑπερήφανον νῆσον. Τῆ 2 Αὐγούστου ἐκηρύχθη ὁ στρατ. Νόμος καὶ μετὰ τινὰς πρὸς τὸν Λαὸν προκηρύξεις ὁ στρατὸς ἤρξατο προελεύων πρὸς κατάληψιν τῶν σπουδαιοτέρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν θέσεων.

Ἡμίγυμνα καὶ ἀνυπόδητα γυναικόπαιδα ὑπὸ τῆς πείνης καὶ τῶν κακουχιῶν μαστιζόμενα περιφέρονται εἰς τὰ ὄρη φεύγοντα τὴν σφαγὴν καὶ τὴν ἀτίμωσιν, οἱ δὲ ἐπαναστάται μετὰ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας ἄλλ' ἐστερημένοι φυσικῶν, ἀέλπιδες καὶ ἐγκαταλελειμμένοι ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ ὑψηλότερα ὄρη ὁπόθεν ὀρμώμενοι ἐνεργοῦσι σφοδρὰς κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιθέσεις. Οἱ ὑπερήφανοι τῶν Κρητικῶν ὀρέων πολεμισταί, οὐδέποτε οὐδὲ ἐπὶ Ἑνετῶν οὐδὲ ἐπὶ Τούρκων εἶδον ἑαυτοὺς τοσοῦτον ἀνισχύρους κατὰ τοῦ ἐχθροῦ των, καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἡ Τουρκία δεσπόζει οὕτω τῆς ὑπερηφάνου Μεγαλονήσου τῆς Μεσογείου. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι δὲν ἔμενον ἀνενόητοι· ὁ κλεπτοπόλεμος, τὸ μόνον μέσον εἰς ὃ καταφεύγει ὁ ἀδύνατος ἵνα

ἐκδικηθῆ κατὰ τῶν πιέσεων τοῦ ἰσχυροῦ δυνάστου, ὁ κλεπτοπόλεμος ὅστις ὑπῆρξε ἢ μόνη ἀνακούφισις καὶ ὁ μόνος προστάτης τοῦ Ἔθνους μας κατὰ τοὺς ζοφεροὺς τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, ἔλαβε καὶ πάλιν πλήρη καὶ ἀποτελεσματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἄνυπότακτα παλληκάρια ἀνὰ τὰ ὄρη περιφερόμενα ἐπιτίθενται πανταχοῦ κατὰ τῶν Τούρκων γενόμενοι οὕτω τιμωροὶ τῶν διαπραττομένων κακουργιῶν. Καὶ δὲν ἦσαν μικρὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου ἐκείνου· τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα ἐν τοῖς καταλύμασιν αὐτῶν δεινῶς καθ' ἐκάστην ἑδεκατίζοντο· τὰ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις σώματα, σταθμεύοντα ἐν μέσῳ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὰ διακειμένων πληθυσμῶν, διετέλουν ἐν ἀληθεῖ πολιορκίᾳ· ἢ ἀποστολὴ ἐνὸς ἐγγράφου ἀπῆτει τὴν μετακίνησιν λόχων ὀλοκλήρων· ἢ σίτισις ἀπέβαινεν ἔτι δυσκολωτέρα, ἢ μεταφορὰ τῶν τροφῶν ἐγένετο τῇ συνοδείᾳ ταγμάτων ὀλοκλήρων καθ' ὅτι τὰ μὲν σκευαγωγὰ διηρπάζοντο, οἱ δὲ συνοδοὶ ἐφονεύοντο ὑπὸ τῶν ὑποτεταγμένων ἀλλ' ἐξηγριωμένων Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν· πολυάριθμος στρατὸς ἵνα ὑδρευθῆ ἐκ τῶν πλησίον τῶν καταλυμάτων αὐτοῦ πηγῶν, εἶδει ἐν τάξει μάχης γὰ ἐξέλθῃ καθ' ὅτι προσεβάλλετο ὑπὸ τῶν τολμηρῶν κλεφτῶν.

Ἐπὶ τοιαύτας συνθήκας ἦν ἀδύνατος ἡ διαμονὴ τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς νήσου καὶ περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου αἱ φρουραὶ πᾶσαι ἀνεκλήθησαν καὶ σταθμοὶ αὐταῖς ὠρίσθησαν αἱ κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν ἐπίκαιροι θέσεις.

Τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα ἀληθεῖς ἐκστρατείας ἐκπέμπουσι κατὰ τοῦ Λιάπη, κατὰ τοῦ Μάντακα, κατὰ τοῦ Γαγκιόλη καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν ἠρώων οἵτινες εἴτε μεμονωμένοι εἴτε μετὰ 2 ἢ 3 συντρόφων ἐνσπεύρουσι τὸν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἀποσπῶσι τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους. Καὶ περιώρισε μὲν ἡ ἀνδρεία τῶν κλεφτῶν ἐκείνων τὰς θηριωδίας τῶν Τούρκων, οὐχ ἦττον ὅμως τὸ πολίτευμα κατελύθη καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸ Στρατιωτικὸς Νόμος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τραγελαφικῶν καὶ τυραννικῶν Νομοθετημάτων, ἅτινα ἐγέννησεν ἡ ἀμαθὴς κεφαλὴ ἐνὸς φανατικοῦ πασσᾶ καὶ ἅτινα σήμερον διέπουσι τὴν ἀτυχῆ Νῆσον.

Ἐν τούτοις ὁ Κρητικὸς Λαὸς καίτοι, ἄοπλος εὐρεθείς, κατε-

βλήθη ὑπὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, δὲν παύεται διαμαρτυρόμενος κατὰ τῆς καταστάσεως ταύτης. Ἐπανειλημμένως προσκληθεὶς νὰ ἐκλέξῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του διὰ τὴν Βουλὴν ἠρνήθη, ἀφ' ἐτέρου δὲ συνεχῶς σκέπτεται διὰ τῶν ἀρχόντων του τίνι τρόπῳ θὰ ἐξέλθῃ τῆς δεινῆς καταστάσεως. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1892 ὁμᾶς ἐξ εἰκοσάδος φιλοπατριδῶν ἀνδρῶν συνήλθε ἐν Σφακίοις καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ἐζήτησε παρὰ τῆς Τουρκ. Κυβερνήσεως τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ καταλυθέντος πολιτεύματος. Οἱ Τοῦρκοι περικυκλώσαντες νύκτωρ τὴν Ἐπιτροπὴν ἐπειρήθησαν τὴν σύλληψιν αὐτῆς καὶ 18 λογάδες, γόνοι τῶν ἐνδοξοτάτων τῆς Κρήτης οἰκογενειῶν, τῶν Μανουσογιαννάκιδων, τῶν Δασκαλογιάννηδων, τῶν Κριαράδων, τῶν Χριστοδουλάκιδων κ. λ. ἐπὶ ὀλόκληρον ἡμέραν μάχονται κατὰ χιλίων στρατιωτῶν, διασπῶσι τὰς γραμμὰς αὐτῶν καὶ κατορθοῦσι νὰ διαφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη ἐνθα ὁ στρατὸς δὲν τολμᾷ νὰ τοὺς καταδιώξῃ.

Ἐν τούτοις ἡ κατάστασις δὲν μετεβλήθη, αἱ Τουρκικαὶ αὐθαιρεσίαι ἐξακολουθοῦσι, φόνοι φυλετικοὶ καθ' ἐκάστην διαπράττονται καὶ ἀναρχία πλήρης βασιλεύει ἐπὶ τῆς νήσου, ὁ δὲ Κρητικὸς Λαός, τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀκμάτους ἐργάτης, σύνθημα μόνον ἐξ Ἀθηνῶν ἀναμένει ἵνα ἐγερθεὶς καὶ πάλιν πατάξῃ τοὺς ἀνηλεεῖς τυράννους του.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΙΜΑΤΟΛΟΓΙΑ.— ΠΑΘΗΣΜΟΣ.— ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ.—
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ.— ΧΑΡΤΑΙ.— ΓΕΩΛΟΓΙΚΑ.— ΥΔΡΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΜΕΛΕΤΗ.— ΠΡΟΪΟΝΤΑ.— ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ.—
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ.— ΟΡΥΚΤΑ.

Κλιματολογία.

Ἡ κλιματολογία εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων στοιχείων ἅτινα δεόν νά μελετήσῃ ὁ βουλόμενος ἐξετάσαι χώραν τινά, πλήν τῆς σπουδαιότητος ἣν ἔχει διὰ πάντα ἐπιστήμονα, τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρει καί τὸν στρατιωτικὸν καθ' ὅτι σπουδαίως αὐτὴ ἐπιδρᾷ ἐν τε πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπὶ τοῦ στρατωνισμοῦ, τῆς ἐνδυμασίας, τῆς τροφῆς, τῆς στρατοπεδεύσεως, τῶν γυμνασίων κ.λ.

Κατὰ τὰς ἡμέρας μας εἰς ἀληθῆ ἀνήχθη ἐπιστήμην· δυστυχῶς ὅμως ἐν Κρήτῃ, ὑπὸ Τουρκικὴν διατελούσῃ διοίκησιν, οὐδεμίᾳ ποτὲ ἐπ' αὐτῆς ἐργασία ἐγένετο, ξένοι δὲ μόνον περιηγηταὶ διαφόρους ἐποιήσαντο παρατηρήσεις ἐξ ὧν ἐρανισθέντες παρέχομεν πληροφορίας τινάς.

Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης ἕνεκα τῆς μεσημβρινῆς αὐτῆς θέσεως εἶναι λίαν συγκεκρασμένον, ἐν τούτοις ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν μερῶν εἶναι μᾶλ-

λον ψυχρόν· αὐδεμιάς ἐτέρας χώρας, λέγει ὁ Savary, τὸ κλίμα εἶναι ὑγιεινότερον καὶ εὐαρεστώτερον τοῦ τῆς Κρήτης, καὶ κατὰ τὰς θερμοτάτας ἡμέρας τοῦ θέρους ἡ ἀτμόσφαιρα δροσίζεται ὑπὸ τῶν θαλασσίων ἀνέμων, ὁ δὲ χειμὼν ἀρχόμενος τὸν Δεκέμβριον λήγει τὸν Ἰανουάριον ».

Ὅμβρομετρικαὶ παρατηρήσεις οὐδέποτε ἐγένοντο ἐν Κρήτῃ, γενικῶς δὲ μόνον δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι κατὰ μὲν τὸν χειμῶνα αἱ βροχαὶ εἰσὶν ἄφθονοι κατὰ δὲ τὸ θέρος σπανίως βρέχει· ἐν τούτοις αἱ βροχαὶ ἄρχονται ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου συχνότερα.

Ἡ χιὼν ἥτις ἐν τοῖς χθαμαλωτέροις τῆς νήσου τόποις δὲν εἶναι τόσον ἄφθονος, ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις προξενεῖ συχνάκις καταστροφὰς καὶ καλύπτει ἐπὶ ἐβδομάδας πολλὰς ἐνίοτε χωρὰ ὀλόκληρα, ἀποστεροῦσα αὐτὰ πάσης συγκοινωνίας καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν ἔτι τοῦ αὐτοῦ χωρίου. Τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων χωρίων τῶν Λευκῶν ὄρεων καὶ τῆς Δίκτης (Σφακιὰ καὶ Λασηθί), εἰς ἧσενα δὲ βαθμὸν καθ' ὅσον κατερχόμεθα εἰς τὴν παραλίαν ἔνθα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἡ χιὼν καὶ σπανίως πίπτει καὶ μικρὰς διαρκείας εἶναι. Ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων ὄρεων ἡ χιὼν ἄρχεται πίπτουσα ἀπὸ τοῦ τέλους Ὀκτωβρίου, ἡ δὲ ἐπ' αὐτῶν κατὰ τὸν χειμῶνα ἐπισωρευθεῖσα ἐξαφανίζεται σχεδὸν φθίνοντος τοῦ ἔαρος, μόνον δὲ ἐν ταῖς σχισμαῖς καὶ ὄπαῖς, ἔνθα αἱ ἠλιακαὶ ἀκτῖνες ἀδυνατοῦσι νὰ εἰσδύσωσι, διατηρεῖται καθ' ἅπαν τὸ θέρος¹.

Ἡ θερμοκρασία ἐν Κρήτῃ ἔδει νὰ ᾖ λίαν ὑψηλὴ ὡς ἐκ τῆς μεσημβρινῆς τῆς νήσου θέσεως, τὰ ὑψηλὰ ὅμως αὐτῆς ὄρη καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὴν θάλασσα συγκρατοῦσιν τὸ κλίμα εἰς βαθμὸν θαυμάσιον. Θερμομετρικαὶ παρατηρήσεις ἀπέδειξαν ὅτι ἡ θερμοκρασία οὐδέποτε ἀνέρχεται πέραν τῶν 33°, 34' ἐν ᾧ ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πολὺ βορειότερον κειμένη Λαρίσση, τὸ θερμόμετρον ὑπερέβη τοὺς 34° καὶ κατ' αὐτὸ ἔτι τὸ δροσερώτερον ἔτος 1884².

(1) Ἐπὶ τῆς Ἐτνης ἥς τὸ βόρ. πλάτος εἶναι 37°, 30' διαρκεῖς χιῶνες ὑπάρχουσι μέχρι τοῦ ὕψους τῶν 2905 μ., τῆς δὲ Κρήτης, κειμένης κατὰ 2°, 15' μεσημβρινιώτερον τῆς Σικελίας, τὸ ὑψηλότερον ὄρος εἶναι 2498 μέτρον.

(2) Τῶν Χανίων τὸ βόρ. πλάτος εἶναι 35° - 30' - 49'', τῶν δὲ Ἀθηνῶν 37° - 58' - 20'' καὶ τῆς Λαρίσσης 39° 35'.

Μικρά τις παραβολή τῆς φυτείας εἰς τὰ διάφορα ὕψη ἐν τῇ Μεσημβρινῇ Εὐρώπῃ καὶ ἐν Κρήτῃ, θέλει δώσει πληρεστέραν περὶ τοῦ κλίματος τῆς Κρήτης ἰδέαν.

Ἡ Ἐλαία ἥς τινος ἡ βλάστησις ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ παύει μέχρι τῶν 500 μ. ἐν Κρήτῃ ἀπαντᾶται καὶ εἰς ἀνώτερα τῶν 600 μ. ὕψη. Ἡ ἄμπελος ἥτις παύει ἐν τῇ Μ. Εὐρώπῃ ἀπὸ 700 μ. ἐν Κρήτῃ φύεται ἀφθόνως εἰς τὰ 900 μ. καὶ εἰς τὰ 980 ἀκόμη (ὄρος Ἄφ. Καβοῦσι τῆς Σητείας).

Ἐν Κρήτῃ μεγάλη κλιματολογικὴ διαφορὰ παρατηρεῖται μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων τῆς νήσου κλιτίων, τῶν Ἀρκτικῶν καὶ τῶν Μεσημβρινῶν. Τοῦτο καταφαίνεται ἐν τῇ βλάστῃσι ἥτις ἐν ταῖς μεσημβριναῖς κλιτύσι προηγείται κατὰ 15 - 20 ἡμέρας τῆς ἐν ταῖς ἀρκτικαῖς. Ἡ βλάστησις ἐπὶ τοῦ ἐν ταῖς μεσημβριναῖς κλιτύσι κειμένου ὄροπέδιου τῆς Ἀράδαινας προηγείται τῆς ἐν ταῖς χαμαλαῖς πεδιάσι τῶν Χανίων, μολοντί τὸ πρῶτον κεῖται 600 μ. ὕψη-λότερον τῶν τελευταίων.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω περὶ τοῦ κλίματος τῆς νήσου σημειώσεων, παρέλαβον ἐκ τοῦ Raulin καὶ παραθέτω ἐνταῦθα πίνακας δεικνύοντας:

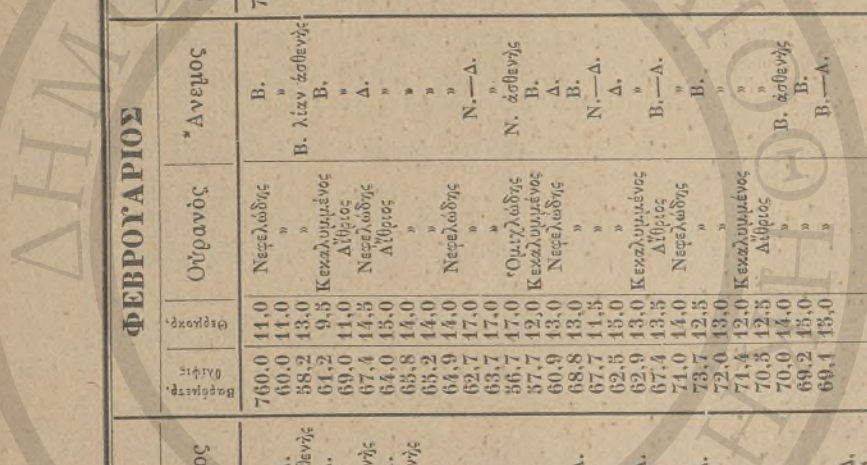
1) Τὴν κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἔτους ὥρας κλιματολογικὴν τῆς νήσου κατάστασιν.

2) Σύγκρισιν τῆς θερμοκρασίας τῶν ἀρκτικῶν καὶ τῶν μεσημβρινῶν ἀκτῶν.

3) Τὴν μείωσιν τῆς θερμοκρασίας ἐπὶ τῶν ὄροπέδιων.

(Οἱ πίνακες οὗτοι συνετάχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρήσεων γενομένων ἐν Χανίοις ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1845 — Μαΐου 1846).

Ἡμέρα	ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ		ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ		ΜΑΡΤΙΟΣ	
	Θέρμη	Ψύχος	Θέρμη	Ψύχος	Θέρμη	Ψύχος
1	764,7	10,0	760,0	11,0	771,7	14,5
2	39,2	9,0	60,0	11,0	71,8	15,0
3	53,2	15,0	58,2	13,0	71,2	14,0
4	54,1	12,0	61,2	9,5	66,8	15,0
5	56,7	14,0	69,0	11,0	64,1	16,0
6	63,0	14,5	67,4	14,5	64,9	16,0
7	65,0	14,0	64,0	15,0	66,7	14,5
8	64,2	11,5	65,8	14,0	64,7	16,0
9	65,7	10,0	65,2	14,0	62,5	17,0
10	71,1	10,5	64,9	14,0	64,3	16,0
11	71,0	11,5	62,7	17,0	60,4	14,0
12	69,7	12,0	63,7	17,0	64,1	12,0
13	69,5	12,5	56,7	17,0	64,0	13,0
14	68,0	13,0	57,7	12,0	64,7	13,0
15	69,0	15,0	60,9	13,0	63,2	17,0
16	69,7	14,5	68,8	13,0	66,7	16,5
17	63,6	13,0	67,7	11,5	66,7	16,0
18	61,7	14,0	62,5	15,0	67,4	16,5
19	64,8	15,0	62,9	13,0	68,5	12,5
20	65,9	13,0	67,4	13,5	67,2	17,0
21	69,1	13,0	71,0	14,0	67,2	16,5
22	68,6	14,0	73,7	12,5	67,1	17,5
23	67,4	15,0	72,0	13,0	62,9	19,0
24	66,0	12,0	71,4	12,0	63,6	17,5
25	59,8	15,0	70,5	12,5	64,4	18,5
26	60,8	14,0	70,0	14,0	63,3	19,0
27	48,7	17,0	69,2	15,0	62,0	18,0
28	54,0	15,5	69,1	15,0	62,2	18,5
29	63,7	14,0			61,3	20,0
30	60,8	15,5			60,3	15,0
31	56,9	15,0				

Ημερίαι	ΑΠΡΙΛΙΟΣ			ΜΑΪΟΣ			ΙΟΥΝΙΟΣ		
	Θερμότηρ.	Ουρανός	Άνεμος	Θερμότηρ.	Ουρανός	Άνεμος	Θερμότηρ.	Ουρανός	Άνεμος
1	767.7	Όμιγλωδής	N.—A.	762.4	Κεκαλυμμένος	B.—Δ. άσθενής	760.7	Αΐθριος	B.
2	64.8	24.0	N.—A.	65.3	18.0	B.	63.0	23.5	"
3	61.8	13.5	B.—A.	67.8	16.5	Nεφελώδης	61.9	23.5	"
4	64.4	17.5	Δ.	63.3	20.0	Όμιγλωδής	62.6	Κεκαλυμμένος	B. άσθενής
5	63.0	18.0	"	58.3	20.0	"	61.2	26.0	Δ.
6	60.6	19.5	"	60.6	19.5	Νεφελώδης	61.8	25.0	"
7	53.0	20.0	Δ.—N.	63.6	20.0	"	59.8	25.0	"
8	56.1	22.0	"	62.4	19.5	"	58.9	25.0	B. έλαφρ.
9	59.4	21.5	N.—A. άσθενής	59.8	20.0	Κεκαλυμμένος	62.4	25.0	Δ.
10	57.7	21.0	Δ.	- 57.7	19.5	B.—A.	64.7	26.0	"
11	62.0	19.0	"	62.3	19.0	Νεφελώδης	64.4	27.0	B.—A. άσθενής
12	65.9	18.5	B.	64.6	19.0	"	63.8	27.5	B.—A.
13	66.3	17.0	B. άσθενής	64.6	20.5	Αΐθριος	65.5	27.5	B.
14	65.7	18.0	B.	62.9	23.0	"	63.9	26.5	"
15	65.4	20.0	B. άσθενής	65.9	22.0	"	62.4	27.5	B. έλαφρ.
16	64.4	22.0	N.—A. άσθενής	66.4	22.0	"	61.0	28.5	B.
17	57.8	22.5	N.—A.	63.9	23.0	"	61.2	27.5	Δ.
18	54.4	21.5	Δ.	60.9	24.0	B.—A.	63.1	30.5	B.
19	59.6	20.0	"	60.3	24.0	Όμιγλωδής	63.0	29.5	"
20	57.8	18.5	Δ. άσθενής	60.8	24.0	Δΐθριος	59.0	34.0	N.—A.
21	60.2	19.5	B.—A.	60.8	24.5	"	61.6	24.5	B.
22	62.3	18.0	Δ.	65.2	20.0	"	64.3	24.5	"
23	64.6	17.0	B.	66.4	20.0	Κεκαλυμμένος	62.0	27.5	B.—A. άσθενής
24	68.4	16.5	B.—A.	66.4	20.0	Αΐθριος	60.6	32.5	Δ.
25	67.4	17.5	"	61.9	22.0	"	60.9	29.5	N.—A.
26	64.3	17.0	N.—A. άσθενής	62.4	23.0	"	60.6	25.5	B.
27	57.5	16.5	N.—A.	62.8	23.0	B.—A. άσθενής	62.2	26.0	"
28	60.3	23.0	N.—A. άσθενής	61.6	23.5	Δ.	63.2	26.0	"
29	64.0	21.5	N.—A.	60.8	26.5	"	62.3	27.5	B.—A.
30	54.4	21.0	N.—A.	59.4	28.5	"	59.4	32.5	"
31				63.5	20.5	Κεκαλυμμένος			B.

Ημερα:	ΙΟΥΛΙΟΣ			ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ			ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ				
	Βαρόμετρο	Θέρμανο	Ουρανός	Άνεμος	Βαρόμετρο	Θέρμανο	Ουρανός	Άνεμος	Βαρόμετρο	Θέρμανο	Ουρανός
1	739,5	27,5	Άβριος	B.							
2	62,3	23,5	"	B.—Δ.							
3	63,2	30,5	Δ. άσθενής	"							
4	62,5	27,5	Όμιχλώδης	Δ. ισχυρός							
5	62,6	28,0	Άβριος	B.							
6	62,4	26,5	Όμιχλώδης	"							
7	61,3	28,5	"	"							
8	60,9	29,5	"	"							
9	62,7	27,5	"	"							
10	61,4	30,5	Άβριος	B. άσθενής							
11	59,3	28,5	"	B.							
12	59,1	29,5	Όμιχλώδης	"							
13	59,1	30,5	Άβριος	Δ.							
14	59,4	30,5	"	B.—Δ.							
15	59,1	27,5	"	B.							
16	60,1	28,5	"	Δ.							
17	58,4	28,5	"	"							
18	57,9	27,5	"	"							
19	57,1	27,5	"	"							
20	60,1	27,5	"	"							
21	61,7	27,5	"	"							
22	61,3	28,5	"	Δ. άσθενής							
23	60,2	29,5	"	B.—Δ.							
24	60,5	29,5	"	"							
25	61,2	29,5	"	"							
26	60,8	29,5	"	B.—Δ. άσθενής							
27	58,3	29,5	"	B.							
28	56,7	31,5	"	"							
29	59,7	29,5	"	Δ.							
30	59,6	29,5	"	B.							
31	60,1	30,5	"	B. άσθενής							
1	739,6	26,0	Κεκαλυμμένος	B.—Δ.							
2	59,5	26,5	" βροχ.	B.							
3	66,0	23,0	Άβριος	B.—Δ.							
4	63,9	23,5	"	B.							
5	60,2	21,5	Νεφλώδης	Δ.							
6	61,0	23,5	Όμιχλώδης	"							
7	65,3	22,5	Κεκαλυμμένος	B.—Δ.							
8	66,5	22,0	"	B.							
9	65,1	21,5	"	"							
10	64,2	23,0	Νεφλώδης	"							
11	64,3	24,0	Άβριος	"							
12	62,9	24,0	Κεκαλυμμένος	B.—Δ.							
13	59,8	27,0	Νεφλώδης	Δ.							
14	63,4	25,0	Άβριος	"							
15	64,3	26,5	"	B.							
16	62,6	29,0	"	"							
17	63,8	27,5	"	N.—Δ.							
18	63,8	25,5	"	N.—Δ.							
19	64,1	25,5	"	"							
20	63,2	22,5	"	B.—Δ.							
21	65,0	22,5	"	B.							
22	66,6	22,5	Νεφλώδης	"							
23	66,2	23,5	Όμιχλώδης	B.—Δ.							
24	64,6	23,5	Άβριος	Δ.							
25	61,8	24,5	"	"							
26	61,2	27,5	Νεφλώδης	N.—Δ.							
27	61,8	24,5	"	B.							
28	61,4	23,5	Κεκαλυμμένος	B.—Δ.							
29	55,5	23,5	"	"							
30	59,8	22,5	Νεφλώδης	B.							

"Ημέρα"		ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ			ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ			ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ			
Ημέρα	Θέρμοκρα.	Ουρανός	"Ανεμός	Ημέρα	Θέρμοκρα.	Ουρανός	"Ανεμός	Ημέρα	Θέρμοκρα.	Ουρανός	"Ανεμός
1	702,5	Αΐθριος	B.—Δ.	767,4	18,5	Νεφέλωδης	B.—Δ.	764,9	16,2	Αΐθριος	B. άσθενής
2	65,7	"	A.	66,4	18,3	"	B.—Δ. άσθενής	65,8	16,7	Νεφέλωδης	A.
3	66,3	"	"	63,0	23,8	Όμιχλωδης	N.—A.	69,8	14,7	Κεκαλυμμένος	B.
4	63,5	"	"	67,5	22,5	"	N.	64,9	17,0	Νεφέλ. βροχ.	A.
5	64,6	"	A. άσθενής	72,0	14,8	"	A. Ισχυρός	55,6	13,3	Κεκαλυμ. βρ.	A.
6	63,1	"	B.—A.	70,7	14,8	"	"	63,7	14,0	Νεφέλωδης	A.
7	62,5	Νεφέλωδης	B.—A.	70,9	15,8	Κεκαλυμμένος	B.	67,7	16,3	"	A.
8	60,3	Αΐθριος	B.—A.	70,7	15,0	Νεφέλωδης	B.—A. άσθενής	69,9	17,0	Αΐθριος	N.
9	62,0	Κεκαλυμμένος	N.—Δ.	69,5	16,0	Νεφέλωδης	N.—A.	69,0	17,8	"	A.
10	64,1	"	A. άσθενής	66,8	16,8	Προσ. αΐθριος	"	64,8	18,3	"	"
11	63,9	Νεφέλωδης	A.	66,4	18,3	"	"	61,1	17,0	Νεφέλωδης	Δ. άσθενής
12	62,0	"	Δ.	66,9	19,3	"	"	61,3	16,0	"	"
13	56,8	Κεκαλυμμένος	B.—Δ.	69,7	18,6	Νεφέλωδης	"	56,2	17,0	Κεκαλυμμένος	N.
14	56,0	"	N.—Δ.	68,7	18,8	Αΐθριος	"	56,6	16,5	Νεφέλωδης	B.—Δ.
15	57,3	"	B	67,3	17,0	Προσ. αΐθριος	B.—A.	64,7	15,0	"	B.—Δ.
16	61,3	"	B.—Δ.	68,4	20,0	Αΐθριος	B.	69,0	14,5	"	Δ.
17	64,6	Αΐθριος	Δ.	67,5	20,3	"	B.—Δ.	61,5	15,0	"	Δ.
18	62,3	Νεφέλωδης	"	65,1	21,0	Κεκαλυμμένος	B.—Δ. άσθενής	62,9	16,0	Αΐθριος	N.—Δ.
19	61,6	"	B.	60,4	19,3	Κεκαλυμ. βρ.	A.	64,3	17,0	Κεκαλυμμένος	N.—Δ.
20	62,9	"	"	59,2	16,5	Κεκαλυμμένος	N.—A.	61,3	15,3	Νεφέλωδης	N. άσθενής
21	63,6	Αΐθριος	"	61,3	18,4	"	M.—A. άσθενής	59,3	15,5	"	N.—Δ.
22	61,4	"	Δ.	62,5	18,3	Νεφέλωδης	"	62,6	16,0	"	"
23	62,2	Κεκαλυμ. βρ.	"	60,7	18,2	Κεκαλυμ. βρ.	Δ.	59,2	17,0	Κεκαλυμμένος	Δ.
24	60,3	Κεκαλυμμένος	B.—A.	64,4	18,0	Προσ. αΐθριος	"	54,9	16,0	Νεφέλωδης	B.
25	63,3	"	B.	62,0	18,7	Κεκαλυμμένος	N.—Δ.	61,3	16,0	"	B.—Δ.
26	63,7	"	"	56,0	15,6	Νεφέλωδης	B.—Δ. Ισχυρός	62,8	14,0	"	B.
27	65,1	Αΐθριος	B. άσθενής	60,7	15,7	Κεκαλυμμένος	A.	67,3	10,5	Κεκαλυμμένος	B.—Δ.
28	65,5	"	Δ.	66,2	16,4	Αΐθριος	"	64,3	14,0	Νεφέλωδης	"
29	65,5	Νεφέλωδης	Δ.	69,0	17,3	"	N.—A. άσθενής	65,7	14,0	"	B.—Δ.
30	66,9	"	A.	67,3	18,0	"	Δ. άσθενής	65,4	14,0	"	"
31	68,4	"	B.—Δ.	67,3	18,0	"	"	69,1	11,0	Αΐθριος	N.—A.

Πίναξ διημερησιακῆς θερμοκρασίας τῶν ἀρκτικῶν καὶ τῶν μεσημβρινῶν ἄκτῶν.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΑΚΤΑΙ				ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΑΚΤΑΙ			
Χρονολογία	Ἡμέρα		Διαφορά	Χρονολογία	Ἡμέρα		Διαφορά
	Μην	Ἡμέρα			Μην	Ἡμέρα	
Πλατανιάς	8	12 π.	24 ^ο 6	Σούγια	12	12 π.	25 ^ο 2
Ἄλμυρός	4	11 π.	25, 0	Ἅγιος Παύλος	24	1 μ.	22, 0
Ῥέθυμνον	8	7 π.	18, 4	Σφακιὰ	"	22 11 π.	21, 5
"	12	1 μ.	26, 5	Μύρτος	26	12 π.	25, 4
Γιόφυρος	5	9 π.	22, 5	Ἱεράπετρα	"	12 4 μ.	25, 6
Ἀποσελέμης	29	12 π.	28, 0	"	26	6 π.	19, 1
Δία	2	6 π.	20, 3	Παλαιάμυρα	"	25 6 π.	22, 5
Μάλια	31	7 π.	23, 0				
Ἄλουδα	2	9 π.	26, 0				
Σιντεία	15	3 π.	24, 0				

Πίναξ δεικνύων τὴν μείωσιν τῆς θερμοκρασίας ἐπὶ τῶν ὄροπεδίων.

	Χρονολογία			Ύψος καὶ μέτρα	Θερμοκρασία	Θερμοκρασία Χαλίου	Διαφορά
	Μῆν	Ἡμέρα	Ὥρα				
Σαρακίνα (Κανδάνου)	Ἰουνίου	17	3 μ.	632	26 ^ο ,0	30 ^ο ,5	-4 ^ο ,5
Κανδάνου (Σελίνου)	»	»	6 μ.	414	23 ^ο ,7	27 ^ο ,5	-4 ^ο ,0
Ἄρκάδιον	Αὐγ.	8	μεσημέρ.	500	25 ^ο ,0	29 ^ο ,5	-4 ^ο ,5
»	Ὀκτώβρ	8	»	»	24 ^ο ,0	23 ^ο ,5	0 ^ο ,5
Ἀπόστολοι (Πεδ.) ..	Αὐγ.	29	6 μ.	335	22 ^ο ,0	23 ^ο ,5	-1 ^ο ,5
Καστέλιον (Πεδ.) ...	Σεπτ.	29	6 π.	356	22 ^ο ,0	21 ^ο ,5	0 ^ο ,5
Χαντρὰς (Σητ.)	»	23	5 ¹ / ₂ μ.	588	15 ^ο ,0	18 ^ο ,0	-3 ^ο ,0
»	»	25	7 π.	»	17 ^ο ,5	19 ^ο ,0	-1 ^ο ,5
Ἀνώπολις (Σφακ.) ..	Ὀκτώβρ	23	5 ³ / ₄ μ.	584	14 ^ο ,0	16 ^ο ,5	-2 ^ο ,5
»	»	24	9 μ.	»	16 ^ο ,0	16 ^ο ,5	-0 ^ο ,5
Δυτικῆς Ἀνωπόλεως	»	»	11 ³ / ₄ π.	631	17 ^ο ,0	16 ^ο ,5	0 ^ο ,5
Ὀμαλὸς	Ἰουνίου	19	5 ¹ / ₂ π.	1067	23 ^ο ,7	27 ^ο ,5	-3 ^ο ,8
»	»	20	3 μ.	1126	26 ^ο ,5	31 ^ο ,0	-4 ^ο ,5
»	Ὀκτώβρ	27	11 ¹ / ₂ π.	1043	10 ^ο ,2	17 ^ο ,0	-6 ^ο ,8

Πληθυσμός.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης ἔσχε διαφόρους διακυμάνσεις κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχάς. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναριθμοῦσιν αὐτὸν εἰς 1000000 — 1200000 κατοίκων, ἀλλὰ διαρκεῖς πόλεμοι πρῶτον μὲν ἐμφύλιοι εἶτα δὲ κατὰ τῶν Ῥωμαίων, κατὰ τῶν Ἀράβων, κατὰ τῶν Ἑνετῶν, κατὰ τῶν Τούρκων, ἐπήνεγκον καταπληκτικὴν αὐτοῦ ἐλάττωσιν.

Ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, μολονότι πολλαὶ χιλιάδες Ἑνετῶν συνεχωνεύθησαν μετὰ τοῦ ἰθαγενεοῦς πληθυσμοῦ καὶ ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν, ἐκ τῶν καταπιέσεων καὶ τῶν συνεχῶν ἐπαναστάσεων ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐπικαισθητῶς ἐμειώθη, γεγονός δὲ ὑπερ ἐπανειλημμένως ἠνάγκασε τοὺς Διοικητὰς τῆς νήσου νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν προσοχὴν τῆς Δημοκρατίας.

Κατὰ τινὰ ἀπογραφὴν γενομένην ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τῷ 1577 ὁ πληθυσμὸς δὲν ὑπερέβαινε τὰς 219 χιλ. ψυχῶν, τὰ αὐτὰ δὲ ἀποτελέσματα παρουσιάζουσι καὶ αἱ κατόπιν ἐν ἔτει 1586 καὶ 1628 γενόμεναι ἀπογραφαί. Τὰ ἀπὸ τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως ληφθέντα μέτρα ἀνέκοψαν τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ μετὰ τινὰ δὲ χρόνον ἐπέφερον καὶ αὐξήσιν αὐτοῦ, ἡ ἐπιδρομὴ ὅμως τῶν Τούρκων, ὁ κατὰ τούτων εἰκοσιπενταετῆς ἐν Κρήτῃ πόλεμος καὶ τέλος αἱ σφαγαὶ καὶ αἱ δρώσεις αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὴν ἀπὸ βαρβάρου λαοῦ κατάκτησιν τῆς νήσου, ἐπέφερον καταπληκτικὴν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς ἐλάττωσιν. Ὁ ἄγγλος περιηγητῆς Randolph¹, περιηγηθεὶς τὴν Κρήτην 18 ἔτη μετὰ τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν ἤτοι τῷ 1687, ὑπολογίζει τὸν τότε πληθυσμὸν αὐτῆς εἰς 80 μόνον χιλ. ψυχῶν ἐξ ὧν 50 χιλ. Χρ. καὶ 30 χιλ. Τούρκοι.

Ὁ Γάλλος Olivier², περιηγηθεὶς τὴν νήσον κατὰ διαταγὴν Ναπολέοντος τοῦ Μεγάλου ἐν ἔτει 1795, ὑπολογίζει τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς ἀνερχόμενον εἰς 240 χιλ. Ἡ δ' ἐν διαστήματι ἑκατὸν καὶ δέκα ἐτῶν παρουσιαζομένη τριπλασίσις αὕτη τοῦ πληθυσμοῦ δὲν

(1) Randolph «The present state of the islands in the Archipelago» 1687.

(2) Olivier «Voyages dans l' Empire Othoman» 1801.

φαίνεται ούσα καὶ πολὺ μακρὰν τῆς ἀληθείας, τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου ὄντος γονιμωτάτου ὡς κατωτέρω θέλομεν παρατηρήσει.

Ἀρχομένης τῆς Μεγάλης τοῦ 1821 Ἐπαναστάσεως ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου, κατὰ τὴν γνώμην δύο Ἀγγλων περιηγητῶν συλλεξάντων ἐπὶ τόπου πληροφορίας, ἀνῆρχετο εἰς 260—280 χιλ. ψυχῶν.

Κατὰ τὸν Ἀγγλον Πάσλεϋ¹, περιηγηθέντα τὴν Κρήτην τῷ 1834, ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνῆρχετο τότε εἰς 129 χιλ. ψυχῶν. Καὶ δὲν εἰσι φαίνεται ὑπερβολικὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, καθ' ὅτι συμφωνοῦσι μετὰ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ Χριστιανικοῦ τῆς νήσου πληθυσμοῦ ἣτις ἐνηργήθη κατὰ διαταγὴν τοῦ κυριάρχου Μεχμέτ-Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, ἐπὶ Διοικητοῦ τῆς νήσου Μουσταφά-Πασσά καὶ Μητροπολίτου Κρήτης Μελετίου, κατὰ τὴν ἀπογραφὴν ἐκείνην οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς νήσου ἀνῆρχοντο (1832—1833) εἰς 60 χιλ. ψυχῶν ὡς ἔγγιστα. Τὰ δύο τρίτα τῶν κατοίκων ἐξηφανίσθησαν, κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐπανάστασιν ὑπὸ τῶν σφαγῶν, τῆς δυστυχίας καὶ τῶν μεταναστεύσεων!!

Κατὰ τὸν Χαρμούζην², δίδοντα λεπτομερῆ κατὰ χωρίον καὶ θρησκευματα ἀπογραφὴν τριῶν τῆς νήσου ἐπαρχιῶν (Καινούργιου, Μονοφατσίου καὶ Πεδιάδος), οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἀνῆρχοντο εἰς 8925 οἰκογενείας κατοικοῦσας ἐν 237 χωρίοις, κατὰ δὲ τὸ 1840, μολοντί ἀρκετὸς ἐμεσολάβησε χρόνος ἡσυχίας ἀπὸ τοῦ πέρατος τῶν ἐχθροπραξιῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ κάτοικοι ἀνῆρχοντο εἰς 3883 οἰκογενείας κατοικοῦσας ἐν 227 χωρίοις, ἐξ οὗ παρατηρεῖται ἐξαφανισμὸς 10 ὀλοκλήρων χωριῶν καὶ 5042 οἰκογενειῶν!!

Μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ καταστρεπτικοῦ ἀγῶνος καὶ μολοντί δὲν ἔπαυσαν ἐπανελημμένοι καταστροφαὶ καὶ ἐπαναστάσεις (1833, 1841 καὶ 1858) ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου θαυμασίως ἠύξησε. Ἡ ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ Βελῆ-Πασσά ἐνεργηθεῖσα τῷ 1858 ἀπογραφὴ ἀποδεικνύει τὸν πληθυσμὸν ἀνερχόμενον τότε εἰς 215,863 Χριστ.

(1) Pashley « Travels in Crete ».

(2) Μ. Χαρμούζη Βυζαντίου « Κρητικά » 1842.

62,138 Τούρκους καὶ 907 Ἰσραηλίτας, ἦτοι ἐν ὅλῳ εἰς 278,908 χιλ. ψυχῶν. Ἀλλὰ καὶ νέαν καταπληκτικὴν ὑπέστη ὕφαισις ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐκ τῶν σφαγῶν τῶν δυστυχιῶν καὶ τῶν φυγαδεύσεων τῆς τριετοῦς τοῦ 1866 ἐπαναστάσεως. Πόσον καταστρεπτικὰ διὰ τὸν πληθυσμὸν ἔσχε ἀποτελέσματα ἢ ὅσον ἀτυχῆς τόσον καὶ ἐνδοξος ἐπαναστάσις ἐκείνη φαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν ᾧ ἀπὸ τῆς καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ 1821—1830 μέχρι τοῦ 1858 ἦτοι ἐν διαστήματι 28 ἐτῶν σχετικῆς ἡσυχίας ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐτριπλασιάσθη, ἀπὸ τοῦ 1858 μέχρι τοῦ 1881 ἦτοι ἐν διαστήματι 23 ἐτῶν ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου οὐδεμίαν ἐπαρυσίασεν αὐξήσιν.

Ἀπογραφή τοῦ 1881. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν ἔτει 1881 ἐνεργηθεῖσαν ἀπογραφὴν ἐπὶ Φωτιάδου Διοικήτοῦ τῆς νήσου, ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης ἀνέρχεται εἰς 279,165 κατοίκους ἐξ ὧν:

Ὁρθόδοξοι Χριστιανοί	205,010
Καθολικοὶ	253
Διαμαρτυρούμενοι	13
Ἀρμένιοι	8
Ὁθωμανοὶ	73,234
Ἰσραηλίται	647

ἐν ὅλῳ 279,165

Διὰ τῆς ἀπογραφῆς ταύτης ἐξηκριβώθη τὸ ἐπάγγελμα 100,675 κατοίκων ἦτοι 91,931 ἀρρένων καὶ 8,744 θηλέων, οἱ λοιποὶ ἐχαρκτηρίσθησαν ἄνευ ἐπαγγέλματος. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων καταλέγονται τὰ βρέφη, τὰ μὴ φοιτῶντα εἰς τὰ σχολεῖα παιδία, οἱ ὑπέργηροι, οἱ ἀνάπειροι, ὁλόκληρος ὁ ἀριθμὸς τῶν θηλέων, πλὴν ἐκείνων δι' ἃ ἐξηκριβώθη ἐπάγγελμα κ.λ.

Ὅθεν κατ' ἐκείνην τὴν ἀπογραφὴν ἔχομεν :

Ἀρρένες

Ἐπιτηδεύματα	Χριστιανοὶ	Ὁθωμανοὶ	Σύνολο
Βιομήχανοι	6,090	3,818	9,908
Εἰς μεταφορὰν	6,090	3,818	9,908

Ἐκ μεταφορᾶς	6,090	3,818	9,908
Ἐμποροί	1,956	1,858	3,814
Ναυτικοί	230	953	1,183
Κτηματῆται	1,612	1,210	2,822
Γεωργοί	32,715	8,088	40,795
Ποιμένες	6,869	600	7,469
Ἐργάται	4,043	2,432	6,475
Διδάσκαλοι	271	157	428
Μαθηταί	10,799	3,140	13,930
Ἴατροί	83	15	98
Χειρουργοί	7	14	21
Φαρμακοποιοί	14	8	22
Δικηγόροι καὶ δικολάβοι	49	19	68
Δημοσιογράφοι	3	1	4
Καλλιτέχναι	54	6	60
Μηχανικοί	6	4	10
Κληρικοί	733	113	846
Ἑπάλληλοι	798	694	1,492
Ἑπηρέται	1,621	856	2,477
Τὸ ὅλον	67,953	23,978	91,931
Ἐν Μοναῖς	753		753
Ἐν Τεκέδαις		147	147
Ἐν Νοσοκομείοις	22	27	49
Ἐν Φυλακαῖς	284	146	430
Χωροφυλακή	854	543	1,397
Ἄνευ ἐπαγγέλματος	33,565	12,863	46,428
Τὸ ὅλον	103,431	37,704	141,135
Θῆλυς πληθυσμὸς			137,109
Καθολ., Διαμαρτυρ., Ἰσραηλῆται, Ἀρμένιοι			921
Τὸ ὅλον τοῦ πληθυσμοῦ			279,165

Γλώσσα. Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου ἀνεξαιρέτως ἅπαντες λαλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Προκειμένου δὲ ἰδίᾳ περὶ Ὀθωμανῶν, καὶ οὗτοι ὡς οἱ Χριστιανοὶ ὁμιλοῦσιν ἐν ταῖς οἰκογενεαῖς αὐτῶν τὴν

Ἑλληνικὴν, ὡς μητρικὴν γλῶσσαν. Ἐξ αὐτῶν ὀλίγοι, καὶ οὗτοι ἐκ τῶν κατοικῶν τῶν πόλεων, ἐννοοῦσι τὴν Τουρκικὴν, ὀλίγιστοι δὲ ἐκ τούτων πάλιν, οἱ ὑπάλληλοι ἰδίως, εἶναι οἱ δυνάμενοι νὰ ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ γράφωσιν αὐτὴν. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰμάμιδες, μεταχειρίζονται τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς καὶ οἱ διδάσκαλοι διδάσκοντες ἐν τοῖς Τουρκικοῖς σχολείοις δι' αὐτῆς ἐρμηνεύουσι τὰ διδασκόμενα μαθήματα.

Ἰδίᾳ παρὰ τῷ γυναικείῳ φύλῳ ἢ χρῆσις τῆς Τουρκικῆς γλώσσης εἶναι σπανιωτάτη καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐν τοῖς σχολείοις φοιτήσασαι Ὁθωμανίδες δὲν φθάνουσι μέχρι τοῦ νὰ ἐννοῶσι καὶ λαλῶσι τὴν Τουρκ. γλῶσσαν, τῶν γνώσεων αὐτῶν περιοριζομένων εἰς τὴν μηχανικὴν ἀποστήθισιν μᾶλλον ἢ τὴν ἀνάγνωσιν περιόδων τινῶν τοῦ Κορανίου.

Διοικητικὴ διαίρεσις.

Ἡ Κρήτη διοικητικῶς διαιρεῖται εἰς πέντε Διοικήσεις ὧν προΐστανται Διοικηταὶ (Μουτασερίφαι). Αἱ διοικήσεις αὗται εἰσὶν αἱ ἑξῆς :

- 1) *Διοικήσις τῶν Χανίων.* Αὕτη ἔχει ἔδραν τὴν πόλιν τῶν Χανίων καὶ πληθυσμὸν 61,473 κατ. Περιλαμβάνει τὰς ἐπαρχίας: α'.) Τῆς *Κυδωνίας*, συγκειμένης ἐξ 99 χωρίων ἀποτελούντων 8 δήμους, καὶ κατοικουμένης μετὰ τῆς πόλεως τῶν Χανίων ὑπὸ 35,055 κατ. ἐξ ὧν 20,415 Ἑλλ. καὶ 13,603 Τούρκοι'. β'.) Τῆς *Κισάμου* συγκειμένης ἐξ 99 χωρίων ἀποτελούντων 6 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 18,372 κατ. ἐξ ὧν 16,688 Ἑλλ. καὶ 1,684 Τούρκοι. γ'.) Τοῦ *Σελίου* συγκειμένης ἐξ 68 χωρίων ἀποτελούντων 3 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 7,634 κατ. ἐξ ὧν 5,626 χριστ. καὶ 2,008 Τούρκοι. δ.) *Ἡσσοπόρου* γ'δκ
- (2) *Διοικήσις τῶν Σφακιῶν.* Αὕτη ἔχει ἔδραν τὸ χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου Βάμον καὶ πληθυσμὸν 30,600 κατ. περιλαμβάνει δὲ

(1) Ὁ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενος μέγας Τουρκ. πληθυσμὸς μένει ἐν τῇ πόλει τῶν Χανίων ἥτις κατοικεῖται ὑπὸ 3477 Ἑλλ. 139 καθολ. διαφόρου ἐθνικότητος, 5 διαμαρτ. διαφόρου ἐπίσης ἐθνικότητος, 4 Ἀρμενίων, 9469 Τούρκων καὶ 485 Ἰσραηλιτῶν, ἥτοι ἐν 5λφ ὑπὸ 13,599 κατοικῶν.

τάς ἐπαρχίας: α'.) Τοῦ Ἀποκορώνου συγχειμένης ἐξ 61 χωρίων ἀποτελούντων 4 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 16,473 κατ. ἐξ ὧν 16,197 Ἕλληνας καὶ 276 Τούρκοι. β'.) Τοῦ Ἀγ. Βασιλείου συγχειμένης ἐκ 39 χωρίων ἀποτελούντων 4 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 8,940 κατ. ἐξ ὧν 8,215 Ἕλληνας καὶ 725 Τούρκοι. γ'.) Τῶν Σφακίων συγχειμένης ἐκ 16 χωρίων καὶ μιᾶς νησίδος (τῆς Γαύδου) ἀποτελούντων 6 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 5,187 ἀπάντων Ἑλλήνων.

3) Διοικήσις Ῥεθύμνης. Αὕτη ἔχει ἔδραν τὴν πόλιν τῆς Ῥεθύμνης καὶ πληθυσμὸν 45,959 κατ. περιλαμβάνει δὲ τὰς ἐπαρχίας: α'.) Τῆς Ῥεθύμνης συγχειμένης ἐξ 79 χωρίων ἀποτελούντων 7 δήμους καὶ κατοικουμένης μετὰ τῆς πόλεως τῆς Ῥεθύμνης ὑπὸ 23,598 κατ. ἐξ ὧν 13,352 Ἕλληνας καὶ 10,246 Τούρκοι. β'.) Τοῦ Ἀμαρίου συγχειμένης ἐκ 41 χωρίων ἀποτελούντων 3 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 7,876 κατ. ἐξ ὧν 6,036 Ἕλληνας καὶ 1840 Τούρκοι. γ'.) Τοῦ Μυλοποτάμου συγχειμένης ἐξ 82 χωρίων ἀποτελούντων 6 δήμους καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 14,485 κατ. ἐξ ὧν 13,634 Ἕλληνας καὶ 851 Τούρκοι. δ) Σφακίων

4) Διοικήσις Ἡρακλείου. Αὕτη ἔχει ἔδραν τὴν πόλιν τοῦ Ἡρακλείου καὶ πληθυσμὸν 87,029 κατ. περιλαμβάνει δὲ τὰς ἐπαρχίας: α'.) Τοῦ Μαλεβουζίου συγχειμένης ἐξ 28 χωρίων ἀποτελούντων 4 δήμους κατοικουμένης μετὰ τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου ὑπὸ 15,461 Ἑλλήνων καὶ 15,462 Τούρκων. β'.) Τοῦ Τεμένους συγχειμένης ἐκ 32 χωρίων ἀποτελούντων 2 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 5,866 κατ. ἐξ ὧν 3,835 Ἕλληνας καὶ 2,031 Τούρκοι. γ'.) Τῆς Πεδιάδος συγχειμένης ἐξ 92 χωρίων ἀποτελούντων 5 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 23,985 κατ. ἐξ ὧν 19,250 Ἕλληνας καὶ 4,735 Τούρκοι. δ'.) Τοῦ Μονοφατσίου συγχειμένης ἐξ 112 χωρίων ἀποτελούντων 5 δήμους καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 13,394 κατ. ἐξ ὧν

(1) Ὁ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενος μέγας Τουρκ. πληθυσμὸς ἀνήκει εἰς τὴν πόλιν τῆς Ῥεθύμνης ἥτις κατοικεῖται ὑπὸ 2444 Ἑλλήνων, 3 καθολικῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων, 4 Ἀρμενίων, 6691 Τούρκων καὶ 31 Ἰσραηλιτῶν ἥτις ἐν ὅλῳ ὑπὸ 9173 κατοίκων.

(2) Ἄπας σχεδὸν οὗτος ὁ Τουρκ. πληθυσμὸς ἀνήκει εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἡρακλείου ἥτις κατοικεῖται ὑπὸ 6361 Ἑλλήνων, 38 καθολ. διαφ. ἐθνικοτήτων, 2 διζμαρτ. 14597 Τούρκων καὶ 31 Ἰσραηλιτῶν ἥτις ἐν ὅλῳ ὑπὸ 21069 κατ.

5,172 Ἑλλ. καὶ 8,222 Τοῦρκοι. ε΄.) Τοῦ *Καινούργιου* συγκειμένης ἐκ 54 χωρίων ἀποτελούντων 3 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 8,917 κατ. ἐξ ὧν 7,113 Ἑλλ. καὶ 1,804 Τοῦρκοι. ς΄.) Τῆς *Πυργιωτίσσης* συγκειμένης ἐκ 16 χωρίων ἀποτελούντων 2 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 3,944 κατ. ἐξ ὧν 3,456 Ἑλλ. καὶ 488 Τοῦρκοι.

5) *Διοικήσις Λασηθίου*. Αὕτη ἔχει ἔδραν τὴν κωμόπολιν τοῦ Μεραιμπέλλου *Νεάπολιν* καὶ πληθυσμὸν 51,675 κατ. περιλαμβάνει δὲ τὰς ἐπαρχίας: α΄.) Τοῦ *Μεραμπέλου* συγκειμένης ἐκ 31 χωρίων ἀποτελούντων 6 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 15,940 κατ. ἐξ ὧν 14,380 Ἕλληνας καὶ 1,560 Τοῦρκοι. β΄.) Τοῦ *Λασηθίου* συγκειμένης ἐκ 17 χωρίων ἀποτελούντων 2 δήμους καὶ κατοικουμένης ἐκ 4,995 κατοίκων ἀπάντων Ἑλλήνων. γ΄.) Τῆς *Βιάνου* συγκειμένης ἐκ 19 χωρίων ἀποτελούντων 3 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 6,773 κατ. ἐξ ὧν 5987 Ἕλληνας καὶ 786 Τοῦρκοι. δ΄.) Τῆς *Ἱεραπέτρας* συγκειμένης ἐκ 19 χωρίων ἀποτελούντων 4 δήμους, καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 8,493 κατ. ἐξ ὧν 6,000 Ἕλληνας καὶ 2,493 Τοῦρκοι. ε΄.) Τῆς *Σητείας* συγκειμένης ἐξ 77 χωρίων ἀποτελούντων 5 δήμους καὶ κατοικουμένης ὑπὸ 15,469 κατ. ἐξ ὧν 11,947 Ἕλληνας καὶ 3,527 Τοῦρκοι.

(Ὁ κατὰ χωρία πληθυσμὸς σημειωθήσεται ἐν τῷ Β΄. Μέρει καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ ἐκάστης Τοπογραφικῆς Περιφερείας).

Ἑκκλησιαστικὴ διαίρεσις.

Ἡ Κρήτη διαίρεται εἰς ἐννέα ἐπισκοπικὰς περιφερείας, εἰσὶ δὲ αἱ ἐξῆς, κατὰ τάξιν πρωτοκαθεδρίας:

1) Ἡ *Μητρόπολις Κρήτης* περιλαμβάνουσα τὴν πόλιν τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὰς ἐπαρχίας Μονοφατσίου, Καινούργιου, Πυργιωτίσσης, Μαλεβούζιου καὶ Τεμένους.

2) Ἡ *Ἐπισκοπὴ Ἀρκαδίας* περιλαμβάνουσα τὴν ἐπαρχίαν Ῥίζου.

3) Ἡ *Ἐπισκοπὴ Χερρόνησου* περιλαμβάνουσα τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος.

4) Ἡ *Ἐπισκοπὴ Αὐλοποτάμου καὶ Ῥεθύμνης* περιλαμβάνουσα τὰς ἐπαρχίας Ῥεθύμνης καὶ Μυλοποτάμου.

5) Ἡ Ἐπισκοπὴ Λάμπης περιλαμβάνουσα τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Ἀγ. Βασιλείου καὶ Σφακίων.

6) Ἡ Ἐπισκοπὴ Κυδωνίας περιλαμβάνουσα τὰς ἐπαρχίας Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου.

7) Ἡ Ἐπισκοπὴ Ἱερᾶς καὶ Σητείας περιλαμβάνουσα τὰς ἐπαρχίας Ἱερικέτρας καὶ Σητείας.

8) Ἡ Ἐπισκοπὴ Πέτρας περιλαμβάνουσα τὰς ἐπαρχίας Μερχμπέλλου καὶ Λασηθίου καὶ

9) Ἡ Ἐπισκοπὴ Κισάμου περιλαμβάνουσα τὰς ἐπαρχίας Κισάμου καὶ Σελίνου.

Χάρται.

Πλείστοι ὑπάρχουσι γεωγραφικοὶ χάρται τῆς Κρήτης χειρόγραφοι ἔντυποι ἢ λιθογραφημένοι. Ἀρχαιότατος τῶν σωζομένων χαρτῶν εἶναι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει γραφεὶς ἐν ἔτει 393 μ. Χ. Ὁ Χάρτης οὗτος, καθὼς καὶ ἅπαντες οἱ μέχρι τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἐκδοθέντες εἶναι ἄτεχνα σχεδιδιγραφήματα παριστῶντα τὴν νῆτον ἐντελῶς διαφόρου σχήματος καὶ ἐσφαλμένου προσανατολισμοῦ.

Τελειότεροι κάπως εἶναι οἱ κατὰ τὸν 17^{ον} καὶ 18^{ον} αἰῶνα ἐκδοθέντες Χάρται ἰδίᾳ δὲ ἀξίως περισσοτέρας μνείας εἶναι ὁ Τοπογραφικὸς Χάρτης τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Roussin ὑπὸ κλίμακα $\frac{1}{135000}$.

Ἐν τῷ χάρτῃ τούτῳ ἔχοντι ναυτικὸν μᾶλλον προορισμὸν, τὸ ἔδαφος παρίσταται μέχρι 3 ὑφ εκατομέτρων μόνον ἀπὸ τῶν ἀκτῶν.

Ἀξίως μνείας εἶναι ὡσαύτως καὶ ὁ μετὰ ταῦτα ἐκδοθεὶς χάρτης τῶν Bonneval καὶ Dumas ὑπὸ σμίκρινσιν $\frac{1}{25000}$ καθὼς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Lapie ἐν ἔτει 1825 ἐκδοθεὶς.

Καὶ οἱ χάρται ὅμως οὗτοι καθὼς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Pashley ἐν ἔτει 1837 ἐκδοθεὶς, καίτοι τελειότεροι τῶν πρὸ αὐτῶν ἐκδοθέντων, διακρίνονται διὰ τὰ χονδροειδῆ αὐτῶν σφάλματα. Ὁ πρῶτος μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας γραφεὶς χάρτης τῆς Κρήτης εἶναι ὁ κατὰ διαταγὴν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἐκτελεσθεὶς ὑπὸ τῶν πλοιάρχων

T. Graves και T. A. B. Spratt. Ὁ πλοίαρχος Graves ἀρξάμενος τῶν ἐργασιῶν του τῷ 1843 ἐξετέλεσε τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῆς νήσου τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἐξετέλεσε ὁ πλοίαρχος Spratt ἀρξάμενος τῶν ἐργασιῶν του κατὰ Μάιον τοῦ 1851 καὶ περὶ αὐτὰς φθίνοντος τοῦ 1853.

Ὁ χάρτης οὗτος ἐκτελεσθεὶς παρὰ ναυτικῶν ἀνδρῶν καὶ ὑπὸ κλίμακα $\frac{1}{148000}$, εἶναι ἀκριβέστατος ὅσον ἀφορᾷ τὰ παράλια, ἀκρωτήρια, λιμένας, ὄρμους, βάθη τῶν ὑδάτων κλ. ἐσωτερικῶς ὅμως ἢ ὄρεογραφία, καὶ μάλιστα ἡ τοῦ δυτικοῦ τῆς νήσου τμήματος, δὲν ἐξετελέσθη μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας. Περί ταύτης ὁ κ. Raulin ἐπιφέρει διορθώσεις τινὰς ἃς καὶ ὑπέβαλε τῷ παρὰ τῷ Ἀγγλικῷ Ναυαρχείῳ ὑπηρετοῦντι τότε πλοίαρχῳ J. Washington, πρὸ τῆς τοῦ χάρτου ἐκδόσεως. Αἱ διορθώσεις ὅμως ἐκεῖναι δὲν ἐλήφθησαν ὑπόψιν παρὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου καὶ ὁ χάρτης ἐξεδόθη ὡς ἀρχῆθεν ἐχαράχθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν ἀξιωματικῶν. Ἐν τούτοις ἡμεῖς, πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὅσων περὶ τῶν χαρτῶν τῆς Κρήτης ἐγράψαμεν θεωροῦμεν καλὸν νὰ προσθέσωμεν τὰς παρὰ τοῦ Raulin γενομένας ἐκεῖνας παρατηρήσεις ἐχοῦσας ὡς ἑξῆς:

« Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ὄρεογραφίαν, παρατηρῶ ὅτι ἀνεξαρτήτως τῆς παραστάσεως τῆς διανομῆς τῶν ὑδάτων διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἀπλῶν ἀκρωρειογραμμῶν, ὅπερ δὲν θεωρῶ ὡς τὸ κάλλιστον, εὐρίσκω ὅτι ἐπικρατεῖ ἐνίοτε δυσαναλογία τις κατὰ τὴν ἔντασιν τῆς σκιάσεως ἐν ταῖς ὄρειναῖς γραμμαῖς ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐν τοῖς ὄροπεδίοις καὶ πεδιάσιν ἀφ' ἑτέρου. Τοιοῦτοτρόπως Ν.-Δ. τοῦ Ἡρακλείου περὶ τὸ μέσον τοῦ πλάτους τῆς νήσου τὰ ὄρεινά ἀλύσια ἔχουσι τὴν σκίασιν λίαν βαθεῖαν συγκριτικῶς πρὸς τὰ μεγάλα ὄρη ἅτινα πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ. ὑψοῦνται. Ἡ ὄροσειρὰ ἥτις ἐκτείνεται πρὸς Ν. τοῦ ἀρχ. Ἰναχωρίου, ἢ πρὸς Β. τῆς Ἀγ. Εἰρήνης ὑψομένη, καθὼς καὶ ἡ μεταξὺ Νοπηγιῶν καὶ Νοχιᾶς κειμένη εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀκρότηριου Σπάθα, πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου ἄκρον, δέον πολὺ ἐλαφρότερον νὰ σκιασθῶσιν. Καὶ ἐν τῇ Χερσονήσῳ τῆς Σητείας τὰ δύο τρίτα τῶν ἀνατολικῶν αὐτῆς ὄρεογραμμῶν ἔχουσι λίαν ἐντεταμένην τὴν σκίασιν.

» Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ κοιλάδια καὶ τὰ ρεῖθρα ἀμφιβάλλω περὶ

τῆς ὑπάρξεως τινῶν ἐξ αὐτῶν, περὶ δύο δὲ σημείων οὐδόλως δύναμαι νὰ συμφωνήσω μετὰ τοῦ χάρτου.

» Τὸ κοιλάδιον τῆς Ἀγ. Εἰρήνης ἀντὶ νὰ περιβάλλῃ τὰ ὄρη εἰσχωρεῖ ἐν αὐτοῖς πέραν τοῦ χωρίου διὰ βαθείας σχισμῆς καὶ ἐξέρχεται εἰς Κρουστογοέρακον. Ὁ Ἀποσελέμης ποταμὸς ἀντὶ νὰ ἐκβάλλῃ εἰς τὴν θάλασσαν πρὸς Α. τοῦ χωρίου τῶν Γουβῶν, ἐκβάλλει πρὸς Δ. αὐτῶν, ἐξηκριβώσα δὲ τοῦτο κατόπιν θυέλλης τινός, καθ' ἣν ὁ βράξ ἐκεῖνος μετετρέπη εἰς πηλώδη χεῖμαβρον.

» Σχετικῶς δὲ πρὸς τὰ ὕψη παρατηρῶ ὅτι ἐν ταῖς «Ναυτικαῖς Ὁδηγίαις» (Sailing Directions) ὁ κ. Spratt δίδει εἰς τὰ Λευκὰ Ὅρη τῶν Σφακιῶν 8000 ποδῶν ὕψος καὶ τοιοῦτοτρόπως συμφωνεῖ μετὰ τῆς γενικῶς παραδεδεγμένης γνώμης ὅτι ἡ Ἴδη εἶναι τὸ ὑψηλότατον τῆς νήσου ὄρος, ἐν τῷ χάρτῃ ὅμως φαίνεται διαφωνῶν, καθ' ὅτι σημεῖοι ἐν αὐτῷ τῆς μὲν Ἰδης τὸ ὕψος 8060 ποδῶν τῶν δὲ Σφακιανῶν Ὁρέων 8100. Τίνα γνώμην τέλος ἔχουσιν οἱ κύριοι ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυτικοῦ εἶναι δύσκολον νὰ μαντεύσῃ τις. Τὸ κατ' ἐμὲ αἱ βαρομετρικαὶ μου παρατηρήσεις ἐπεκύρωσαν τὴν κοινὴν γνώμην, διότι ἔδωσαν εἰς μὲν τὴν Ἴδην 2498 μ. εἰς δὲ τὰ Λευκὰ Ὅρη τῶν Σφακιῶν δύο διάφοροι παρατηρήσεις ἔδωσαν 2370 καὶ 2375 μ. ἤτοι κατὰ 90 μ. κατώτερον τοῦ τῆς Ἰδης.

» Καὶ ἕτερον ὑψόμετρον φαίνεται μοι ἐσφαλμένον, τὸ πρὸς Ν. Ν.-Α. τῆς Ρεθύμνης σημειούμενον παρὰ τῆ μεσημβρινῆ ἀκτῆ· τὸ ὄρος τοῦτο (Σιδέροντας) εἶναι πολὺ χαμηλότερον τοῦ Κέδρου ὅστις σημειοῦται ὡς ἔχων ὑψόμετρον 6000 π. ἐπομένως ὑποθέτω ὅτι περὶ τοῦ Σιδέροντα ἐσημειώθη ἐκ παραδρομῆς 5 χιλ. ἀντὶ 3 χιλ. καὶ τοιοῦτοτρόπως μένει ἔχων 3490 π. ἀντὶ 5490 π.

» Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν τοποθέτησιν τῶν χωρίων ἐντελῶς διαφωνῶ μετὰ τοῦ κ. Spratt διὰ πολλὰ τῆς νήσου μέρη : (Κισάμου, Σελίου, Ἀγ. Βασιλείου κλ.).

» Τέλος δὲ παρατηρῶ σχετικῶς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ὀνομάτων τῶν τόπων ὅτι διαφέρει λίαν τῆς παρὰ τοῦ κ. Pashley δημοσιουθείσης· ὁ τελευταῖος οὗτος ἐνόησε κάλλιον τὴν ἀληθῆ προφορὰν, σπανιώτατα δὲ διόρθωσιν τινὰ ἠδυνήθη νὰ ἐπιφέρω».

Χάρτης τοῦ Raulin. Ὁ κ. Raulin διαμείνας ἐν τῇ νήσῳ ἀπὸ τοῦ

Μαΐου — Δεκεμβρίου 1845 χάριν γεωλογικῶν, βοτανικῶν κλ. μελετῶν κατήρτησε χάρτην τῆς νήσου μετὰ μείζονος ἀκριθείας, ἔσον ἀφορᾷ τὰ μεσόγεια, πάντων τῶν προγενεστέρων χαρτῶν. Ὁ χάρτης οὗτος ἐχαράχθη ὑπὸ κλίμακα $\frac{1}{3000000}$ οὐχ ἦττον ὅμως λίαν καλῶς παριστᾷ τὴν διάπλασιν τοῦ ἐδάφους, ἂν καὶ ὡς αὐτὸς ὁ κ. Ῥωλὲν ὁμολογεῖ, δὲν κατεβλήθη κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν ἢ δέουσα προσοχὴ πρὸς παράστασιν τῶν κρημνῶν καὶ ἀποτόμων κλίσεων, εἰς τὴν σκίασιν τῶν ὁποίων δὲν ἐδόθη ἡ ἀπαιτουμένη ἔντασις.

Ἐν τῷ χάρτι αὐτοῦ ὁ κ. Ῥωλὲν σημειοῖ τὰ κατακημένα ἐκεῖνα μέρη (χωρία, ἀγροικίας κλ.) ἅτινα ὁ ἴδιος ἐπεσκέφη καὶ ἐκεῖνα περὶ τῆς θέσεως τῶν ὁποίων ἀσφαλῶς ἠδυνήθη νὰ βεβαιωθῆ, τοιοῦτοτρόπως πλεῖστα πολυάνθρωπα χωρία οὐδόλως σημειοῦνται ἐν ᾧ ἀπ' ἑτέρου φαίνονται ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰ ὀνόματα χωριδίων καὶ ἀγροικιδίων.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν ἀνωτέρω χαρτῶν ἔχουσιν ἐκτελεσθῆ σχεδιαγραφήματα πάντων τῶν κυριωτέρων λιμένων καὶ ὄρμων καθὼς καὶ τῶν κυριωτέρων πόλεων μετὰ τῶν φρουριῶν αὐτῶν. Τὰ πλεῖστα τῶν σχεδιαγραφημάτων τούτων δὲν παρέχουσι βεβαίως τὴν ἀπαιτουμένην ἀκριθείαν, τινὰ ὅμως ἐξ αὐτῶν ὡς τὰ τῶν λιμένων τῆς Σούδας, Ῥεθύμνης, Ἡρακλείου, Χερσονήσου, Ἀγ. Νικολάου, Μεραμπέλλου, Σητείας, Παλαιοκάστρου, Ἱεραπέτρας, Καλῶν Δημηγῶν, Λουτροῦ, Κουτορίου, Γραμβούσης, τῆς νησίδος Δίας κλ. ἐκτελεσθέντα παρ' ἀνδρῶν εἰδικῶν εἶναι μετὰ πάσης ἀκριθείας ἐσχεδιασμένα καὶ ἐπικυρωμένα παρὰ τοῦ Ἀγγλικῆς Ναυαρχείου καὶ τοῦ Ἰπουργείου τῶν Ναυτικῶν τῆς Γαλλίας.

Γεωλογικά.

Γεωλογικῶς ἐξεταζόμενον τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης παρουσιάζει :

- 1) Ἀρχεγόνους ταλικικούς σχιστολίθους.
- 2) Ὀφείτας, διορίτας τῆς κρητιδικῆς διαπλάσεως.
- 3) Σχιστολίθους καὶ ἀβεστολίθους ὑπομέλανας τῆς κρητιδικῆς διαπλάσεως.
- 4) Μολάσιον, μάρμας καὶ ὑπαπεννυνεῖους ἀβεστολίθους.
- 5) Προσχώσεις.

Οἱ Ταλικικοὶ σχιστόλιθοι σχηματίζουσι ὁλόκληρον τὸ κεντρικὸν καὶ δυτικὸν μέρος τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου, προεκτείνονται δὲ ἐν μακρᾷ ταινίᾳ πρὸς τὰς ἀρκτικές κλιτύας τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Οἱ ταλικικοὶ οὗτοι σχιστόλιθοι ἀπαντῶσι πανταχοῦ τῆς νήσου εἰς τὰς κοιλότητας τῶν ὀρέων, ἰδίᾳ ὅμως ἀπαντῶσι ὡς ἐδαφικαὶ προσεχοχαί ἐν τοῖς τμήμασι τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῆς Ρεθύμνης.

Οἱ ὄφεται καὶ οἱ διορίται εὔρηται ἐν μικροῖς σωροῖς εἰς τὰ ὄρη τῆς Δίκτης καὶ τῆς Ἰδης κυρίως.

Οἱ σχιστόλιθοι καὶ οἱ ἀσβεστόλιθοι ἀποτελοῦσι τὰ ὄρεινὰ μέρη τῆς Σητείας, τὸ ὄρεινὸν σύμπλεγμα τῆς Δίκτης, τὰ ὄρη τῆς Ἰδης καὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων, τὰς ὀροσειρὰς αἵτινες διαχωρίζουσι τὰς ἀρκτικάς ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων ἐν τοῖς τμήμασι τῆς Ρεθύμνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου, τὰ ὄρεινὰ μέρη τοῦ Σελίνου καὶ τινα μεμονωμένα σημεῖα ἐν ἐκάστῳ τῶν τριῶν τελευταίων μερῶν. Τῆς αὐτῆς γεωλογικῆς συστάσεως εἰσὶν οἱ μεμονωμένοι ὄγκοι τῶν ἀκρωτηρίων Σιδέρου, Δρεπάνου, Μελέχα, Σπάθα καὶ Γραμβούσης καθὼς καὶ αἱ νησίδες Διονυσιάδες, Δία, Γαυδόπουλα καὶ τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς Γαύδου.

Τὰ ὑπαπενίνεια πετρώματα σχηματίζουσι τὰ χθαμαλότερα μέρη τῆς Σητείας, τὸν Ἰσθμὸν τῆς Ἱεραπέτρας καὶ χωροῦσιν ἐν στενῇ λωρίδι διὰ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Δίκτης κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς. Ἐξ ὑπεννείων κυρίως πετρωμάτων ἀποτελοῦνται αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου. Σχηματίζουσι ὡσαύτως μέγα μέρος τοῦ τμήματος τῆς Ρεθύμνης ὀπίθεν διὰ τοῦ Ἀποκορώνου περιζωννύουσι, πρὸς Β. τῶν Σφακίων καὶ ἐν Κισάμῳ, τοὺς μικροὺς ὄρεινοὺς ὄγκους τοῦ Δρεπάνου, τοῦ Μελέχα, τοῦ Σπάθα καὶ τῆς Γραμβούσης. Εὔρηται προσέτι εἰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ χθαμαλὰ μέρη τῆς Γαύδου.

Τὰ ἐκ προσχώσεων τέλος πετρώματα ἀποτελοῦσι τὰ χθαμαλὰ τῶν πεδιάδων τῆς Μεσσαράς καὶ τῆς Κυδωνίας, καὶ τοὺς αἰγιαλοὺς εἰς πολλὰ μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὴν βόρειον παραλίαν.

Υδρογραφική μελέτη.

Ἔνεκα τοῦ ὑδατοστεγοῦς καὶ τῆς ἀργυλλώδους καὶ ἀμώδους φύσεως αὐτοῦ τὸ ταλιγιακὸν ἔδαφος περιλαμβάνει μέγαν ἀριθμὸν πηγῶν αἰτινὲς δίδουσιν αὐτῷ ὅλως ἰδιάζουσαν ὄψιν χλοεράν, ἰδίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Σελίνου καὶ εἰς τὰ ἐκ τοιοῦτου ἔδαφους συντιθέμενα μέρη τῆς νήσου.

Εἰς τὰ δευτερογενῆ ἐξ ἀσβεστολίθου πετρώματα, αἱ πολυάριθμοι σχισμαὶ ἃς πανταχοῦ παρουσιάζουσιν ἀποτελοῦσιν ἀληθῆς κόσκινον δι' οὗ τὰ ὄμβρια ὕδατα ταχέως εἰς τὰ βάθη ἐκρέουσι καὶ ἀπώλλυνται ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἔδαφους. Τὰ ὕδατα ταῦτα ἀναφαίνονται ὡς πηγαὶ ἀμ' ὡς φθάνωσιν εἰς τὰ κατώτερα ἐκ σχιστολίθων ταλιγιακὰ πετρώματα. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς ἅπαντα τὰ ὕψη, καὶ εἰς τὰ 2,033 μ. ὡς εἰς τὸν Λάκκον τοῦ Νεροῦ ἐπὶ τῆς βράσεως τοῦ Σωφοῦ, κορυφῆς τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Συνήθως ὅμως συμβαίνει τοῦτο μόνον εἰς τὰ βάθη τῶν κοιλάδων, καὶ εἰς μικρὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὕψη, ἔνθα τὰ ὕδατα διολισθαίνουσι διὰ τῶν ἐκ προσχώσεων ἔδαφῶν καὶ καθίσταται οὕτως ἀδύνατος ἢ εἰς τὴν ἄρδυσιν χρησιμοποίησις αὐτῶν. Ὡς παράδειγμα ἔστωσαν πλεῖστα τῆς Κρήτης ποτάμια ὧν αἱ διαρκεῖς κατώτεροι πηγαὶ ὀλίγον ἀπέχουσι τῆς θαλάσσης (Πλατανιᾶς τῶν Χανίων, Κοιλιάρης τοῦ Ἀποκορώνου, Γερο-Ποταμὸς τῆς Μεσσαράς, Παντέλης τῆς Σητείας κλ.). Ἄπαντα τὰ ὕδατα ταῦτα κατὰ τὴν ἐκ τῶν πηγῶν ἔξοδον αὐτῶν εἰσὶ καλῆς ποιότητος μόνον δὲ ἀρ' οὐ διατρέξωσιν ἔδαφῃ τελματώδη καθίστανται νοσηρὰ, περὶ τὸ τέλος μάλιστα τῆς θερμῆς τοῦ ἔτους ὥρας.

Ἔνεκα τοῦ διακεκομμένου τῶν ἐξ ἀργύλλου καὶ μάρμας στρωμάτων ἅτινα συναποτελοῦσι τὰ τεταρτογενῆ ἔδαφῃ, καὶ προσέτι ἔνεκα τῆς σμικρότητος τῶν λεκανοπεδίων, ἅτινα πληροῦσι, τὰ ἔδαφῃ ταῦτα δὲν περιλαμβάνουσι, πλὴν τῶν προηγουμένων, κανονικὰ ὑδάτινα στρώματα· αἱ πηγαὶ καὶ ἐν αὐταῖς ἀναβλύζουσιν εἰς τὰ βάθη τῶν κοιλάδων ἢ καὶ πλησίον αὐτῆς τῆς θαλάσσης.

Κεφαλοβρύσια ἀποκαλοῦσιν ἐν Κρήτῃ τὰς πηγὰς ἐκείνας δι' ὧν βρεῖθρα ὑπόγεια ἐμφανίζονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἔδαφους. Τοιαῦται πηγαὶ παρουσιάζονται συνήθως εἰς μικρὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης

Ψη, πλησιέστατα τῆς θαλάσσης, καὶ ἄλλαι πάλιν εἰς μεγάλα σχε-
τικῶς ὕψη ὡς π. χ. εἰς χωρίον Κεφαλοβρύσι (ὕψ. 885 μ.) ἐπὶ τῶν
μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Δίκτης, εἰς θέσιν Ψυχρὸ (1000-1200 μ.)
τοῦ ὄρους Καβουσίου τῆς Σητείας κλ.

Ὡς πρὸς τὰ συστατικά τῶν ὑδάτων αὐτῶν αἱ πηγαὶ οὐδὲν συνή-
θως τὸ ἐξαιρετικὸν παρουσιάζουσιν· ἡ γεῦσις τῶν ὑδάτων μαρτυρεῖ
ὅτι περιέχουσιν ἐν διαλύσει τὰς συνήθεις οὐσίας. Τινὰ τούτων εἰσὶ
σιδηροῦχα καὶ ἄλλα, τὰ πλησίον τῆς θαλάσσης ἀναβλύζοντα, ὑφάλ-
μυρα.

Φαινόμενα ἀξιοσημείωτα παρουσιάζουσιν οἱ δύο βύακες ἄλμυροί,
ὁ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τοῦ Ἡρακλείου. Τὰ ὕδατα εἰς μακρὰν ἀπὸ
τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν ἀναβλύζοντα εἰσὶν ἄλμυρὰ σχηματίζουσι
βύακας, ἄλμυρους καλουμένους, καὶ ἐκβάλλουσιν εἰς τοὺς ὁμωνύμους
κόλπους (κόλπος Ἀλμυροῦ τῶν Χανίων καὶ Ἀλμυροῦ τοῦ Ἡρα-
κλείου). Ἐτέρω ἄλμυρὰ πηγὴ εὑρήται κάτωθι τοῦ χωρίου Κριτσας.

Οἱ ποταμοὶ ἐν Κρήτῃ εἰσὶ μᾶλλον χειμαρῶν αὐξάνοντες τὸν
χειμῶνα ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ τὴν ἀνοιξιν ὑπὸ τῶν ἀναλυομένων
χιόνων· ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν διατηροῦσι καθ' ὅλον τὸ ἔτος μέρος τῶν
ὑδάτων αὐτῶν. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ
ἐδάφους τὰ ὕδατα καταβυθίζονται καὶ χάνονται εἰς τὰ βάθη καὶ
διότι αἱ βροχαὶ καὶ χιόνες καταπίπτουσιν ὀλίγους μόνον μῆνας τοῦ
ἔτους. Τούτου ἕνεκα τὰ ρεῖθρα διακόπτονται σχεδὸν πάντοτε ἐπὶ
μεγάλου μέρους τῆς ἐκτάσεως τῶν κοιλάδων καὶ δὲν ἐμφανίζονται
συνεχῆ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἢ εἰς τὰ ἀνώτερα καὶ τὰ
κατώτερα μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὰς παραλίας, κατὰ δὲ τὸ μέσον αἱ
κοίται τῶν βυακίων εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ξηραὶ κατὰ τὴν θερ-
μὴν τοῦ ἔτους ὥραν, διαρκοῦσαν ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου.

Τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου μέρη ἀποτελοῦσιν ἐξαιρέσιν τινὰ διότι
συγκροτοῦνται ἐκ στρωμάτων ἀδιαβρόχων καὶ ἐπομένως τὰ ρεῖθρα
ρέουσιν ἐπ' αὐτῶν ἄνευ διακοπῆς καὶ σχεδὸν διαρκῶς ἀπὸ τῶν πη-
γῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν.

Κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τῆς βροχερᾶς τοῦ ἔτους ἐποχῆς ἦτοι
ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου ἄπασαι σχεδὸν αἱ κοι-
λάδες τῆς νήσου περικλείουσι χειμάρρους ταχεῖς καὶ λίαν ὀρμητι-

κοὺς ἕνεκα τῆς μεγάλης κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ποσότητος τῶν ὑδάτων. Οἱ χεῖμαρροι οὗτοι κατακλύζουσι καὶ καταστρέφουσι τὰ κτώτερα μέρη περυσύροντες συχνάκις καὶ αὐτὰς τὰς γεφύρας.

Αἱ κοῖται τῶν χειμάρρων καὶ ρυάκων εἰσι γενικῶς ἱκανῶς βαθεῖαι· ὀλίγων ἐξ αὐτῶν εἰσὶν ἀβαθεῖς καὶ πλατεῖαι ὡς τῶν διασχίζόντων τὰς πεδιάδας τοῦ Ἀλικιανοῦ, τῆς Κυθωνίας κλ. ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς εἰς τὰς παραλίους κοιλάδας ἐκβολὰς τῶν χειμάρρων αἱ κοῖται αὐτῶν καθίστανται τοιαῦται.

Φυτικὴ γῆ, γεωργία καὶ προϊόντα.

Ἡ Κρήτη καλύπτεται ὑπὸ ἀλύσεως ὑψηλῶν καὶ αὐχμηρῶν ὄρεων ἄτινα, μετὰ τῶν δευράδων αὐτῶν, διαιροῦσι τὴν νῆσον πρῶτον μὲν εἰς ἀρκτικές καὶ μεσημβρινὰς κλιτύας καὶ δευτέρον εἰς ἀριθμὸν τινὰ λεκανοπεδίων.

Τὸ τρίτον σχεδὸν τῆς νήσου ἀποτελεῖται ἐκ τῶν βραχωδῶν κλυτίων τῶν ὄρεων ἱκανῶν ἰσχυρὰς μόνον βοσκὰς νὰ παράσχουσιν εἰς τὰ ποιμνία, τὸ ἕτερον τρίτον ἀποτελούμενον ἐκ καλλιτέρων γαιῶν μένει χέρσος ἐλλείψει βραχιόνων, τὸ ἕτερον τέλος τρίτον μόνον καλλιεργεῖται ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀτελῶς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Ἐν τούτοις μολοντί ἀρχικῶς κατοικεῖται ἡ νῆσος, τὸ καλῆς ποιότητος ἔδαφος οὐδαμοῦ μένει ἀκαλλιέργητον ἐκτὸς χθαμαλῶν τινῶν ἐν ταῖς κοιλάσι μερῶν, πολλαχοῦ δὲ ἐπὶ τῶν ὄρεινῶν κλυτίων βλέπει τις ἀπροσδοκῆτως μικρὰς ἐκτάσεις καλῶς καλλιεργημένας. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι αἱ χθαμαλαὶ κοιλάδες καὶ πεδιάδες ἀρδευόμεναι ὑπὸ ρυάκων ἀναπτύσσουσι, πυρετοῦς κατὰ τοῦς θερινοὺς μῆνας καὶ ἐπομένως, καίτοι εἰσὶν εὐφορώτεραι καὶ παρουσιάζουσι πλείονας εὐκολίας διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν προϊόντων, παραμελοῦνται ὑπὸ τῶν κατοίκων ὅτινες προτιμῶσι τὴν ἐπὶ ὑψηλοτέρων μερῶν διαμονὴν ἔνθα τὸ ἔδαφος εἶναι μὲν ἥττον εὐφορον ἀλλὰ ὑγιεινότερον.

Ἡ φυτικὴ γῆ κεῖται ἐπὶ ὑποστρώματος σχηματιζομένου συνήθως ὑπὸ πετρωμάτων ἄτινα οὐδεμίαν μετακίνησιν προγενεστέρην τῆς διαπλάσεως αὐτῶν ὑπέστησαν. Τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν στοιχεῖα ἔχουσι συχνάκις δύο φύσεις, δύο λίαν διαφερούσας ἀρχάς. Ὅταν τὸ

υπόστρωμα ἀποτελεῖται ἐκ μετακινητῶν καὶ εὐθραύστων ὑλῶν, περιστασις ἐλάχιστα συχὴ ἐν Κρήτῃ, ἡ φυτικὴ γῆ ἀποτελεῖται συνήθως δαπάνη τοῦ ὑποστρώματος καὶ ἀποκλειστικῶς σχεδὸν μετέχει τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ὅταν τὸναντίον τὸ ὑπόστρωμα ἀποτελεῖται ἐξ ὑλικῶν σκληρῶν ἀπλῶς δὲ μόνον ἐπιδεικτικῶν θραυσματοποιήσεως, ἡ φυτικὴ γῆ ἀποτελεῖται συνήθως ἐξ ἀργύλλου, μεμιγμένης μετὰ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, μεγάλης ποσότητος ἄμμου ἐν ἧ εὗρηται κατὰ ποικιλοῦσας ἀναλογίας καὶ θραύσματα τοῦ ὑποστρώματος.

Ἐνταῦθα, ὡς καὶ πανταχοῦ, οὐσιώδη στοιχεῖα τῶν γαιῶν εἰσὶ τὸ ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον, ἡ ἀργυλλος καὶ ἡ ἄμμος· ταύταις μίγνυται συνήθως μικρὰ ποσότης ὀξειδίου τοῦ σιδήρου, ὅπερ δίδει τὴν χροιάν, καὶ μεταβλητὴ τις ποσότης ὀργανικῶν οὐσιῶν (humus) ἡ φυτικῶν καὶ ζωϊκῶν συντριμμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ φωσφοροῦχα, ταῦτα ἐντελῶς ἐξέλιπον πλέον τοῦ ἐδάφους ἐν χώρᾳ ἧτις ἄλλοτε παρῆγε μεγίστην σίτου ποσότητὰ καὶ ἐν ἧ αἱ βελτιώσεις καὶ τὰ λιπάσματα ἐν γένει εἰσὶν ἀκόμη ἄγνωστα.

Ἡ Κρήτη εἶναι χώρα ἧς τὸ ἔδαφος συνήθως ἀποτελεῖται ἐξ ἀσβεστολίθων συμπαγῶν καὶ διερωγῶτων, συνεπῶς δὲ διαχωρεῖται ὑπὸ τῶν ὑδάτων, εἶναι λίαν ξηρὰ καὶ παρουσιάζει οὐχὶ συχὰς πηγὰς. Ἡ ἐπαρχία μόνον τοῦ Σελίνου (μεσημβρ. κλιτύς τῆς ὀρεινῆς χώρας Κισάμου-Σελίνου) καὶ τινες ἀλλαχοῦ κοιλάδες καὶ κοιλάδια ἔχουσι ἔδαφος ἀδιάβροχον, συγκρατοῦσι τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ διατηροῦσι ποιὰν τινα δρυσερύτητα μέχρι τοῦ θέρους, διατηροῦσι δὲ καὶ πηγὰς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔτους. Ἀπαντα σχεδὸν τὰ ὕδατα περιέχουσι ἄσβεστον ἐν διαλύσει, διότι ταινίαι τοιοῦτου ἐδάφους εἰσχωροῦσιν εἰς τὰ ταλικικὰ ἐδάφη· τοιουτοτρόπως πᾶσα σχεδὸν καλλιέργεια εὐδοκίμει σχεδὸν πανταχοῦ. Αἱ ιδιότητες αὗται τοῦ ἐδάφους ἔχουσι μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς σποραδικῆς βλαστήσεως· ἐκτὸς τῶν πανταχοῦ εὐδοκίμουσῶν ἐλαιῶν καὶ τῶν δασῶν, ἀρζιῶν πάντοτε, τὰ ὑπὸ τῶν ὑδάτων διαχωρούμενα μέρη παρουσιάζουσι χθαμαλὰς βάτους, ἐν ᾧ τὰ ἀδιάβροχα καλύπτονται ὑπὸ πτέριδος, ὑπὸ ὑψηλῶν ἔρεικῶν καὶ κομάρων διατηρούντων καθ' ὅλον τὸ θέρος.

ώραίαν χλοερὰν ὄψιν· ἐπὶ τοιούτων ἐδαφῶν εὐδοκίμει καὶ ἡ καστα-
νέα, εἰς τὰ δυτικὰ τῆς νήσου μέρη.

Αἱ ὑπὸ τῆς ποόδου καλλιεργείας καὶ τῶν ἀμπέλων κατεχόμε-
ναι γαῖαι δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς πλείονας κατηγορίας, ἥτοι·
εἰς τὰς ἀσβεστώδεις γαῖας, εἰς τὰς ἐκ μάργας, τὰς ἀργυλλώδεις,
τὰς ἀργυλλοαμμώδεις καὶ τὰς ἀμμώδεις.

Αἱ ἀσβεστώδεις γαῖαι, ὀλίγον συχναί, εἰσὶ λευκαὶ ἢ λευκόφαιοι,
καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ μικρῶν γωνιωδῶν παραθραυσμάτων συμπαγῶν
ἀσβεστολίθων καὶ σπανίως ἐξ ἀσβεστολίθων εὐθρίπτων. Εὐρίσκον-
ται ἐν Κισάμῳ, ἐν Ἀποκορώνῳ, ἐν τοῖς περιχώροις τοῦ Ἑρακλείου,
εἰς τινὰ σημεῖα τῆς Μεσσαράς καὶ τῆς Σητείας, καὶ προσέτι εἰς
τὰ ὄρη, ὡς εἰς Ἄσκυφον καὶ εἰς Ἀνώπολιν, ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν
κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὀρέων (Σφακία).

Αἱ ἐκ μάργας γαῖαι, ἦττον συχναί, εἰσὶν ὑπόλευκοι ἢ ὑπόφαιοι
ὑπάρχουσι δὲ μόνον ἐν Κισάμῳ καὶ τοῖς πέριξ τοῦ Ῥεθύμου, τοῦ
Ἑρακλείου καὶ τῆς Ἱεραπέτρας. Ἐγκλείουσιν ὑγρασίαν ἐπὶ μα-
κρὸν χρόνον.

Αἱ ἀργυλλώδεις γαῖαι, ἐρυθράι συνήθως, εἰσὶν ὡσαύτως ὀλίγον
διαδεδομέναι, ὑπάρχουσι δὲ ἐξ ἀποσυνθέσεως εἰς πολλὰ σημεῖα
τοῦ ταλικικοῦ ἐδάφους τοῦ Σελίνου, καὶ ἐκ μεταγωγῆς εἰς πολλὰ
σημεῖα τῶν ἀσβεστοῶν ὄροπεδίων, καὶ ἐν τῇ πέριξ τοῦ Καστελίου
Πεδιάδος πεδιάδι. Ἐν δὲ τῷ δυτικῷ μέρει τῆς τοῦ Λασηθίου εἰσὶν
ὑπόφαιοι καὶ μᾶλλον μερυγμέναι μετὰ τῆς ἄμμου.

Αἱ ἀργυλλοαμμώδεις γαῖαι ἐλαφραὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ
κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πυκναί, ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον μέρος
τῶν ἀροσίμων τῆς Κρήτης γαιῶν. Εὐρίσκόμεναι ἐκ μεταγωγῆς εἰσὶ
ἀσβεστώδους ὑποστρώματος, περικλείουσι μέγαν ἀριθμὸν παραθραυ-
σμάτων ὅτε μὲν γωνειωδῶν ἐξ ἀσβεστολίθων, σχιστολίθων, ταλι-
κικῶν πετρωμάτων καὶ πρὸ πάντων quartz, ὅτε δὲ στρογγύλων
ἐκ τῶν τριῶν τελευταίων πετρωμάτων.

Ἐνιαχοῦ τὰ στοιχεῖα αὐτῶν παρέλαβον ἐκ τῶν ὑποκειμένων πε-
τρωμάτων, τῶν ταλικικῶν τοῦ Σελίνου καὶ τῶν ἐκ σχιστολίθων
τοῦ Ἀμαρίου καὶ τῆς Βιάνου. Ἄλλαχοῦ πάλιν στεροῦνται καθ' ὄλο-

κληρίαν ποιούτων ἢ δ' ἐν τοῖς ὄρεσιν ὑπαρξίς αὐτῶν δὲν δύναται ν' ἀποδοθῆ ἢ εἰς τὴν παρατεταμένην ἐνέργειαν τῶν ἀνέμων.

Ἀποτελοῦσι τὰ ἀνώτερα μόνον στρώματα τῶν προσχώσεων, αἵτινες πολλάκις εἰσὶ λίαν συχναί, καὶ αἵτινες σχηματίζονται εἰς τὰς πεδιάδας τῶν Χανίων, τοῦ Ἀκρωτηρίου, τῶν Δραμίων, τῶν Ἀρμενίων, τῆς Ἀμνάτου, τῆς περὶ τὰ Ῥεθύμνον, καὶ τῶν Μαλιῶν. Ἐν τοῖς πεδιάσι τῆς Μεσσαρᾶς αἱ κροκάλαι εἰσὶν ἐκ σχιστολίθων. Ἐν ταῖς ὑψηλαῖς πεδιάσι τῆς Καντάνου, τοῦ Χαντρᾶ καὶ τῆς Ζύρου, ὧν αἱ καταθέσεις εἰσὶν ἴσως τεταρτογενεῖς, αἱ κροκάλαι σχηματίζονται ἐκ quartz. Εἰς Ὀμαλὸν κροκάλαι δὲν ὑπάρχουσι, τοῦτ' αὐτὸ δὲ συμβαίνει εἰς Καθαρόν, καὶ εἰς τὸ Ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ Λασηθίου, αἱ γαῖαι ὅμως ἐκεῖ εἰσὶν ὑπόφαιοι.

Αἱ ἀμμώδεις γαῖαι τέλος, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κροκάλαις μεμιγμέναι, εἰσὶ λίαν διακαεῖς καὶ ἔχουσι ἀνάγκην συνεχοῦς ἀρδεύσεως. Εὗρηται εἰς τὰς παραλίαις πεδιάδας τῶν Μεσογείων, τῆς Κισάμου, τῆς ἀπὸ Γωνιάς εἰς Πλατανίων, τῆς Ῥεθύμνης, τοῦ Ἄλμουρου (Ἑρακλείου), τοῦ Πισκοκεφάλου καὶ τῆς Ἱεραπέτρας.

Ἡ καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν ἐν Κρήτῃ διατελεῖ ἔτι καὶ σήμερον εἰς νηπιώδη κατάστασιν. Ἀπὸ αἰῶνων ἤδη οὐδεμία ἐπιγέθη βελτίωσις, ἢ στασιμότης δὲ αὕτη, ἢ ἔλλειψις συγκοινωνιῶν, αἱ ἐπανειλημμέναι καταστροφαί, αἱ φυγαδεύσεις τῶν κατοίκων κλ. κλ. ἐπέφερον τοιαύτην ἐλάττωσιν εἰς τὴν παραγωγὴν, ὥστε ἐν ᾧ ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων μεγίστη ἐγένετο ἐξαγωγή καὶ ἡ Κρήτη ἀπετέλει μετὰ τῆς Σικελίας τὸν σιτοβολῶνα τῆς Ῥώμης σήμερον μόλις ἡ παραγωγὴ ἐπαρκεῖ, καὶ ἐν περιπτώσει καλῆς εὐφορίας, εἰς τὴν διατροφήν τῶν κατοίκων κατὰ τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ ἔτους.

Ὁ Σίτος καλλιεργεῖται πανταχοῦ τῆς νήσου ἰδίως ὅμως ἐν ταῖς πεδιάσι τῆς Μεσσαρᾶς καὶ τῆς Πεδιάδος, ἐν Ἀποκορώνῳ, ἐν Κισάμῳ καὶ ἐν Σητεῖᾳ. Καλλιτέρας ποιότητος εἶναι ὁ τῆς Μεσσαρᾶς.

Ἡ Κριθὴ καλλιεργεῖται ἀφθονώτερον καθ' ὅτι ἐκ ταύτης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατασκευάζει τὸν ἄρτον αὐτοῦ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμός, μετὰ δὲ τοῦ ἀχύρου ἀποτελεῖ τὴν τροφήν τῶν ἵππων, ἡμιόνων καὶ ὄνων. Κριθὴ πανταχοῦ τῆς νήσου παράγεται, ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ὄροπεδίων μέχρι τῶν χθάμαλοτέρων κοιλάδων, ἰδίως ὅμως ἐν

Μεσσαρά και ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Σητείας, Πεδιάδος, τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς Κισάμου και τοῦ Μυλοποτάμου. Καλλιτέρας ποιότητος εἶναι ἡ τῆς Μεσσαράς.

Βρόμη, παράγεται πανταχοῦ τῆς νήσου, πλὴν τῶν Σφακιῶν.

Σύκαλη ὡσαύτως παράγεται ἀλλὰ πολὺ ὀλιγωτέρας ποσότητος.

Ἀραβόσιτος παράγεται εἰς τὰς πεδινὰς χώρας τοῦ Ἡρακλείου.

Βάμβαξ παράγεται πανταχοῦ τῆς νήσου ἰδίως ὅμως ἐν Μεσσαρᾷ, Σητεία, Μεραμπέλλω, Πεδιάδι, Ἀγ. Βασιλείῳ κλ.

Λίνου παράγεται ὡσαύτως πανταχοῦ τῆς νήσου ἀφθονώτερον ὅμως ἐν Μεσσαρᾷ (ἐνθα παράγεται τὸ $\frac{1}{2}$ σχεδὸν τῆς παραγωγῆς) και ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Μυλοποτάμου και Ἀποκορώνου.

Ἡ Ἀμπελος πανταχοῦ τῆς νήσου εὐδοκιμοῦσα ἀποτελεῖ μετὰ τὴν ἐλαίαν τὸν κυριώτερον πλοῦτον τῆς χώρας, διότι πλὴν τῆς ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων καταναλισκομένης και τῆς ἐκτὸς τῆς νήσου ἐξαγομῆς μερίστης ποσότητος τῶν νωπῶν σταφυλῶν ἐξάγεται και μερίστη ποσότης σταφίδος και ἰδίως οἴνου. Εἰς ἀπάσας τὰς ἐποχὰς οἱ Κρητικοὶ οἴνοι ἐφημίζοντο ὡς ἄριστοι και ἀφθονοί, ἐπὶ δὲ τῶν Ἑνετικῶν χρόνων μεγάλως ἐξετιμῶντο οἱ λεγόμενοι *μαλβοαζίαι* οἴνοι ἐξ ὧν ποσὰ μεγάλα ἀπεστέλλοντο μέχρι τῆς Βορ. Γερμανίας και αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας. Κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ 1821 ἐπανάστασιν αἱ ἀμπελοὶ τῆς Κρήτης ἐντελῶς κατεστράφησαν, παρόμοιαι δὲ καταστροφαὶ ἐπανελημμένως ἔλαβον χώραν ἐν τῇ ἀτυχεῖ νήσῳ και μάλιστα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866. Κατὰ τὰ τελευταία ὅμως ἔτη ἐπικρατήσασης σχετικῆς τινὸς ἡσυχίας ἐν τῇ νήσῳ ἡ ἀμπελοφυτεία ἔλαβε μερίστην διάδοσιν, τελειοποιηθεισῶν τῶν μεθόδων, και ἐγεργθέντων μεγάλων ἐργοστασίων οἰνοποιίας ἡ οἰνοπαραγωγή ἠδῆ ἦθη καταπληκτικῶς και οἱ οἴνοι τῆς Κρήτης ἔλαβον μερίστην διάδοσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ και ἐν τῇ Εὐρώπῃ, ἀφθονον πλοῦτον τῇ χώρᾳ εἰσκομίζοντες.

Εὐφορώτεροι εἰς οἶνον ἐπαρχίαι εἰσὶν ἡ τοῦ Μαλεβουζίου και ἡ τῆς Κισάμου.

Ἡ ἐλαία εὐδοκιμοῦσα πανταχοῦ τῆς νήσου εἶναι ὁ κυριώτερος τῆς χώρας πλοῦτος, ἀποτελεῖ ἀπέραντα δάση καλύπτοντα τὴν νήσον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Καὶ τῆς ἐλαίας ἡ καλλιέργεια καθὼς και

ἡ περισυλλογὴ τῶν καρπῶν διατελοῦσιν ἔτι εἰς νηπιώδη κατάστασιν, μολονότι δὲ κατὰ τὰ τελευταία ἔτη εἰσῆχθησαν τελειότεραι πρὸς ἐξαγωγήν τοῦ ἐλαίου μηχαναὶ καὶ ἠύξησε κατὰ τι ἡ ἐξαγομένη ποσότης, ἐν τούτοις ἡ ποσότης αὐτοῦ ὕστερεὶ εἰσέτι κατὰ πολὺ ὡς ἐκ τῆς κακῆς τοῦ καρποῦ συλλογῆς. Μικρὰ βελτίωσις τοῦ τρόπου τῆς συλλογῆς τῶν ἐλαίων καὶ ἡ εἰσαγωγή πλειότερων καὶ τελειότερων συνθλιπτικῶν μηχανῶν δύναται, κατὰ τοὺς εἰδήμονας, γὰρ τριπλασιάσῃ τὴν ἀξίαν τῆς παραγωγῆς.

Ἄμυγδαλα παράγονται πανταχοῦ τῆς νήσου, μεγάλη ὅμως ἐξαγωγή γίνεται ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν.

Κεράτια παράγονται ἀφθόνως ἐν Ῥεθύμνῃ, Μυλοποτάμῳ, Μεραμπέλλῳ καὶ Σητείας.

Κάστανά παράγουσιν ἀφθονὰ καὶ ἀρίστης ποιότητος αἱ ἐπαρχίαι Κισάμου καὶ Σελίνου ἐπὶ τῶν ταλικικῶν ἐδαφῶν τῶν ὁποίων ἐξόχως εὐδοκιμοῦσι καὶ ἀναπτύσσονται ἐκτεταμένα δάση ἐκ πελωρίων καὶ βαθυσκίων καστανεῶν.

Βαλανίδια παράγονται ἀφθονὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ῥεθύμνης ἐξ ἧς μεγίστη γίνεται ἐξαγωγή.

Ἡ Συκαμινέα χρήσιμος εἰς τὴν σειροτροφίαν καὶ τὴν κατασκευὴν βακῆς πανταχοῦ εὐδοκιμεῖ.

Παρτοκάλια, Δεμόνια κλ. πανταχοῦ τῆς νήσου παράγονται ἰδίως ὅμως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Κυδωνίας, Μυλοποτάμου, Μαλεβυζίου, Τεμένους καὶ Σητείας ἀπὸ τῶν ὁποίων μεγίστη γίνεται ἐξαγωγή. Παράγει προσέτι ἡ Κρήτη σῦκα καὶ διαφόρους καρπούς, συνάμα δὲ γεώμηλα, κουκιά κλ. ἐν τῷ τόπῳ καταναλισκόμενα.

Δάση. Πλὴν τῶν ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαίων, καστανεῶν, κερατεῶν, βαλάνων κλ. ἡ Κρήτη καλύπτεται καὶ ὑπὸ συχνῶν δασῶν ἐκ πευκῶν, πλατάνων, πρίνων, κυπαρίσσεων, ἐρεϊκῶν, κομάρων, ξοδόδαφνῶν, μύρσινῶν κλ. ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται ξυλεία ναυπηγῆσιμος καὶ τῶν οἰκοδομῶν, ξυλάνθρακες, βῆτινη, φλοιοὶ πεύκης καὶ φύλλα μυρσίνης διὰ τὴν βυρσοδεψικὴν κλ.

Κτηνοτροφία.

Ἴπποι. Οἱ Κρητικοὶ Ἴπποι ἐφημίζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διὰ

τήν ταχύτητα καὶ τὴν εὐκίνησιαν αὐτῶν, οἱ σημερινοὶ εἰσὶ μετρίου ἀναστήματος καὶ ἰσχυρᾶς κατασκευῆς, μετὰ προεχόντων μυῶν, ταχύτατοι, λιτοί, ἐσκληραγωγημένοι καὶ βαδίζουσι μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας εἰς τε τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰ ὄρεινότερα καὶ δυσβατότερα ἐδάφη. Τοὺς καλλίστους ἵππους διατρέφουσιν αἱ πεδιναὶ ἐπαρχίαι τοῦ Ἡρακλείου καὶ μάλιστα αἱ τῆς Μεσσαρᾶς.

Ἡμίονοι. Ὡς ἐκ τοῦ ὄρεινου τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἀμαξιτῶν ὁδῶν ἐν Κρήτῃ οἱ ἡμίονοι προτιμῶνται τῶν ἵπων ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ συνεπῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶναι πολὺ μεγαλειότερος.

Οἱ ἡμίονοι τῆς Κρήτης εἰσὶν ἐν γένει ἄριστα ζῶα, ἔχουσι μικρὰν κεφαλὴν, μακρὸν καὶ κυρτὸν αὐχένα, στήθος εὐρὺ, νῶτα πλατέα καὶ ἰσχυρά, πόδας λεπτοὺς καὶ ξηροὺς, βῆμα δὲ ἀναπαυτικόν, τὰχὺ καὶ ἀσφαλές. Εἰσὶν ἐν γένει ἰσχυροτάτης κατασκευῆς καὶ εἰθισμένοι εἰς μακρὰς καὶ κοπιωδεστάτας πορείας ἐπὶ ἀποτομωμάτων καὶ βραχυδῶν χωρῶν, τέλος δὲ ἀποτελοῦσι τὸ μόνον μεταγωγικὸν κατὰ ξηρὰν μέσον.

Οἱ ὄνοι εἰσὶ τὸ μεταγωγικὸν μέσον τῶν πτωχοτέρων γεωργικῶν τάξεων, χρησιμεύουσι δὲ προσέτι καὶ εἰς τὴν ἀροτρίασιν ἀντὶ βοῶν.

Βόες, αἰγες, πρόβατα. Τὸ κλίμα τῆς Κρήτης, θερμὸν ὄν τὸν χειμῶνα καὶ δροσερὸν κατὰ τὸ θέρος, καὶ αἱ ἀπέραντοι ἐκτάσεις ($\frac{2}{3}$ τῆς ὅλης νήσου) αἰτίνας ἐλλείψει βραχιόνων ἀφίενται εἰς τὴν νομὴν τῶν ποιμνίων, συμβάλλονται μεγάλως ἐν Κρήτῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κτηνοτροφίας, μολονότι ῥιζήδων αὕτη ἐκάστοτε καταστρέφεται ὑπὸ τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῆς συνεχοῦς ἀναρχίας. Τῷ 1837 ἤτοι 7 μῶλις ἔτη μετὰ καταστροφικῆν τοῦ 1821 ἐπανάστασιν ὁ ἀριθμὸς τῶν αἰγοπροβάτων ὑπελογίζετο εἰς 600 χιλ. τῷ δὲ 1844 εἰς 908 χιλ. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1865 ἐπέφερε πλήρη αὐτῆς καταστροφὴν ἕκαστε ὅμως πάλιν θαυμασίαν ἔλαβεν ἀνάπτυξιν.

Ἡ **Σειροτροφία** μεγάλως καλλιεργεῖται ἐν Κρήτῃ μάλιστα δὲ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Σητείας, τῆς Πεδιάδος, τῆς Μεσσαρᾶς καὶ τῆς Κυδωνίας.

Ἡ **Μελισσοτροφία** ὡσαύτως καλλιεργεῖται, ἐξάγεται δὲ ἀρκετὴ ποσότης κηροῦ καὶ μέλιτος.

Βιομηχανία.

Κατὰ τὰ τελευταία ἔτη ἡ βιομηχανία ἐπετέλεσε προόδους τινὰς ἐν Κρήτῃ μολονότι ἡ μεταίωρος πολιτικὴ τῆς νήσου κατάστασις, ἡ ἀναρχία καὶ ἡ ἐν γένει κακοδιοίκησις μεγάλως παρακωλύουσι τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπάρχουσι βυρσοδεφεία, ἐν μηχανικὸν σιδηρουργείον, εἰς ἀτμόμυλος κλ. Ἀξία ὅμως ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ἡ ἐπιτευχθεῖσα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν οἴνων πρόδος ἐγεθθέντων ἐν Ἡρακλείῳ μεγάλων ἐργοστασίων οἰνοποιίας ἐν τοῖς ὁποίοις εἰς μεγίστας ποσότητας παράγονται κατὰ τὰς τελειοτάτας μεθόδους ἄριστοι οἶνοι καὶ κονιάκ ὧν ἡ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μεγίστη κατανάλωσις μέγαν πλοῦτον εἰς τὴν χώραν εἰσκομίζει.

Ἄλλὰ τὴν κυριωτάτην βιομηχανίαν ἐν Κρήτῃ ἀποτελεῖ ἡ σαπωνοποιία. Ἡ κατασκευὴ τοῦ σάπωνος ἦτο ἄγνωστος ἐν Κρήτῃ, μόλις δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, Γάλλος ἐκ Προβηγγίας ἐδίδαξεν αὐτὴν εἰς τοὺς Κρήτας οἵτινες ἔκτοτε μέγαν πλοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀρύονται. Ἡ ἐτησία παραγωγὴ τοῦ σάπωνος ὑπερβαίνει τὴν ἀξίαν τῶν 10 ἑκατομ. φράγκων.

Ἐν τοῖς χωρίοις ἡ οἰκιακὴ βιομηχανία εἶναι κοινὴ πανταχοῦ. Ἐν ἐκάστῳ οἴκῳ κατασκευάζονται ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὑφάσματα βαμβακερά, μάλλινα καὶ μεταξωτὰ δι' ἐνδύματα, τάπητας, κλινοσκεπάσματα, σάκκους διὰ τὰ διάφορα προϊόντα (σάπωνος κλ. κλ.). Ἐκ τούτων τῶν εἰδῶν ἐξάγονται μόνον τάπητες, κλινοσκεπάσματα, μικρὰ ποσότης μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ σάκκοι τῶν προϊόντων· τὰ λοιπὰ εἶδη καταναλίσκονται ἐν τῷ τόπῳ.

Εἰς τινὰ χωρία τῆς Κρήτης ὑπάρχουσιν ἀγγειοπλαστεῖα ἐν οἷς κατασκευάζονται χονδροειδῆ μόνον ἀγγεῖα ἐν χρήσει παρὰ τοῖς χωρικοῖς.

Ὄρυκτά.

Τὸ βασίλειον τῶν ὀρυκτῶν ἐν Κρήτῃ εἶναι λίαν πενιχρόν. Κυριώτερα τούτων εἶναι :

Ἡ Ναξία λίθος (ἀκονόπετρα), ἀρίστης ποιότητος, ἐξαγομμένη ἐκ τῶν πρὸς Δ. τῆς Σαμαριᾶς (Σφακίων) ὕψηλῶν ὄρέων, καὶ ἐκ τῶν

παρὰ τὸ χωρίον Ἐλοῦντα τοῦ Μεραμπέλλου (ἄνωθεν τῆς Σπιναλόγκας) ἔνθα ἔκειτο ἡ ἀρχ. Νάξος ἐξ οὗ καὶ ἡ Ναξία λίθος¹.

Γύψος ὑπάρχει εἰς τὰ δευτερογενῆ ἀσβεστώδη πετρώματα καὶ εἰς τὰς τεταρτογενεῖς μάργας. Ἐξάγεται ἐν τούτοις ἐν Κισάμῳ μόνον καὶ ἐν Ἱερραπέτρα εἰς τὴν παραλίαν θέσιν Ἀλτσι ἐπὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Καβούσι.

Γαϊάνθρακες ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ληγυιτῶν. Στρώματα τῶν ἀνθράκων τούτων εὑρηνται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου (Παληόλουτρα Μίρθιο κλ.)² εἰς Ῥέθυμνον καὶ εἰς Ἡράκλειον.

Τὰς τριτογενεῖς ἀργιλλώδεις γαίας μεταχειρίζονται εἰς τὴν ἀγχειοπλαστικὴν πολλαχοῦ τῆς νήσου.

(1) Τὸ μέρος ἐκεῖνο διατηρεῖ ἔτι καὶ σήμερον τὴν ἀρχ. ὀνομασίαν καλούμενον Ναξιά ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων.

(2) Τῷ 1837 τὰ στρώματα ταῦτα ἐξητάσθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ ὑπὸ ἐπιτροπῆς εἰδημόνων ἀνδρῶν, τῷ δὲ 1839 μεγάλη ποσότης τοιούτων ἀνθράκων ἐστάλη πρὸς δοκιμὴν εἰς Αἴγυπτον, καὶ τῷ 1840 νέαι δοκιμαὶ ἐγένοντο ὑπὸ Γαλλ. πολ. πλοίου. Ὁ ἀνθράξ τῆς Παληόλουτρας ἦτο λίαν πυριτιώδης ὃ δὲ τοῦ Πρέβελι ἦτο ἀτελέστερος τοῦ πρώτου καὶ εἶχεν ἐλαχίστην δασύτητα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τ Ο Π Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΘΕΣΙΣ, ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ Κρήτη εἶναι μία τῶν μεγαλονήσων τῆς Μεσογείου καὶ κεῖται εἰς τὸ μέσον τοῦ μήκους τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς ἀπὸ τῆς Συρίας εἰς τὴν Τύνιδα ἐκτεινομένης. Ὁ διὰ τοῦ μέσου τῆς νήσου διερχόμενος μεσημβρινὸς κεῖται $1^{\circ}, 30'$ πρὸς Α. τοῦ διὰ τοῦ Βορείου ἀκρωτηρίου, καὶ διασχίζει τὴν μεσημβρινὴν ἄκρην τῆς Ἀφρικῆς, τέλος δὲ ἀποτελεῖ τὸ μεσημβρινότατον τῆς Εὐρώπης ἄκρον.

Ὁ μέσος αὐτῆς παράλληλος διέρχεται διὰ τῆς νήσου Κύπρου καὶ πρὸς Ν. τῆς Μάλτας, διασχίζει τὴν Ἀφρικὴν παρὰ τὴν Σφᾶξ καὶ ἐξέρχεται πρὸς Ν. τοῦ στενοῦ τοῦ Γιβραλτάρ.

Ἐξ ὅλων τῶν νήσων τῆς Μεσογείου, πλὴν τῆς Σαρδηνίας, εἶναι ἢ μᾶλλον τῆς Ἠπείρου ἀπομεμακρυσμένη, ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἐντελῶς μεμονωμένη καθ' ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τῆς σειρᾶς ἐκείνης τῶν νήσων ἧτις τοξοειδῶς διατεθειμένη μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Ἀνατολῆς, κλείει πρὸς Ν. τὸ Ἑλληνικὸν Ἀρχιπέλαγος καὶ διαχωρίζει αὐτὸ τῆς κυρίως Μεσογείου.

Ἡ Κρήτη ἀνήκει εἰς τὴν Εὐρώπην διότι κεῖται ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς Δ. ἀπασῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐξαρτωμένων νήσων, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς Ν. καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν σειρῶν τῶν νήσων ἐκείνων αἵτινες διευθυνόμεναι ἀπὸ Β.-Δ. πρὸς Ν.-Α. εἰσὶ προφανῶς αἱ κορυφαὶ τῶν ὑποβρυχίων ἐπεκτάσεων τῶν τῆς Ἠπείρου ὄροσει-

ρῶν αἵτινες διευθύνονται κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀπὸ τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἀργολίδος, καὶ διότι κεῖται εἰς μεγάλην ἀπὸ τῆς Ἀφρικανικῆς ἀκτῆς ἀπόστασιν καὶ ἄνευ ἐνδιαμέσων νήσων.

Ἡ Κρήτη ἐκτείνεται, ὡς ἔγγιστα, ἀπ' Α. πρὸς Δ. μετὰ δύο στενωσέων αἵτινες διαιροῦσιν αὐτὴν εἰς τρία μέρη· ἓν κεντρικὸν καὶ δύο χερσονήσους. Κατὰ τὰ ἄκρα αὐτῆς συνδέεται διὰ τῶν νήσων μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας. Καὶ μετὰ τῆς Πελοποννήσου μὲν συνδέεται διὰ σειρᾶς νήσων διευθυνομένων ἀπὸ Ν.-Α πρὸς Β.-Δ. καὶ ἀποτελουσῶν ἐπέκτασιν τῆς Λακωνικῆς ὄροσειρᾶς ἧς μέρος ἀποτελοῦσι καὶ ἡ Αἰγυλιὰ καὶ τὰ Κύθηρα. Μετὰ δὲ τῆς Ἀσίας συνδέεται διὰ σειρᾶς νήσων διευθυνομένων ἀπὸ Ν.-Δ. πρὸς Β.-Α. ἡ σειρὰ δὲ αὕτη τῶν νήσων περιλαμβάνει τὴν Κάσον, τὴν Κάρπαθον καὶ τὴν Ῥόδον.

Ἄλλ' ὅμως μετὰ οὐδεμιᾶς ζηρᾶς εὐρίσκεται ἡ Κρήτη εἰς ἄμεσον γειτνίασιν πλὴν τινων νησιδίων καὶ τριῶν ἄλλων τῆς Γαύδου τῆς Γαυδοπούλας καὶ τοῦ Αὐγοῦ αἵτινες εἰσὶν αἱ μᾶλλον μεμακρυσμένα ἀλλὰ πολὺ πλησιέστεραι πάσης ἄλλης νήσου τοῦ Ἀρχιπελάγους.

Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς πολλοὶ γεωγράφοι ἐξηκρίβωσαν τὴν θέσιν πολλῶν τῆς νήσου σημείων, εἰς τοιοῦτον ὅμως βαθμὸν ἀτελείας εὐρίσκοντο τότε αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις, ὥστε εἰς ἅπαντας τοὺς κατὰ τὰ διδόμενα ταῦτα κατασκευασθέντας χάρτας, ἡ Κρήτη παρουσιάζει προσανατολισμὸν ἀντίστροφον τοῦ πραγματικοῦ. Ἀκριβέστεραι ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Feuillee, κατὰ δὲ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Gautier καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Goulier. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐδημοσίευσε καὶ «Πίνακας τῶν κυριωτέρων Γεωγραφικῶν σημείων τῆς Σφαιράς» ἐν οἷς φέρονται καὶ τὰ ἐξῆς τῆς Κρήτης σημεία.

Ῥέθυμνον - Γεωγρ.	Μήκος 22°-7'-57"	Βόρ. Πλάτος 35°-22'-17"
Ἀκρωτ. Ἀγ. Ἰωάννου »	23°-26'-30"	» 35°-19'-10"
Ἀκρωτ. Σίδηρος »	23°-58'-25"	» 35°-17'-40"

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1828) ὁ Batten διώρθωσε ὀλίγον, συμφῶνως τῷ κ. Smyth, τὴν θέσιν τοῦ φρουρίου τῆς Γραμβούσης οὐτινος τὸ μὲν Γ. Μ. ὠρίσθη εἰς 21°-13'-3" τὸ δὲ Γ. Πλ. εἰς 35°-35'-37".

Τῷ 1843 ὁ ἄγγλος πλοίαρχος Graves προσδιώρισε πάλιν τὴν

θέσιν τῶν δύο μεγάλων τῆς νήσου πόλεων καὶ εὖρε δι' αὐτάς, γενομένης ἀναγωγῆς εἰς τὸν μεσημβρινὸν τῶν Παρισίων :

Χανία (φάρος) Γεωγρ. Μ. 21°-41'-6" Βόρ. Πλ. 35°-30'-49"

*Ηράκλειον (φάρος) » 22°-47'-45" » 35°-21'-0".

Ὁ Γάλλος τέλος Baudin ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι, τῷ 1848, «*Ἐγχειρίδιῳ τοῦ Πλοηγοῦ τῆς Μεσογείου*» ἐτροποποίησε, συμφώνως ταῖς νεωτέροις ὑδρογραφικαῖς ἐργασίαις, τὰ σημεῖα Σπάθα, *Ηρακλείου, Σιδέρου κλ. προσέθηκε δὲ καὶ ἄλλα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διεύθυνσιν τῆς Κρήτης καὶ πρὸς ἐξακριβῶσιν αὐτῆς δέον νὰ ληφθῇ ὡς βάσις ἡ τὸ ὑδρογραφικὸν στοιχεῖον (γραμμὴ τῶν ἀκτῶν) ἡ τὸ ὄρεογραφικὸν (ἐξέχοντα σημεῖα τῶν ὄρειων ὄγκων), τουτέστιν ἡ τὰ ἀκρωτήρια καὶ οἱ κόλποι, ἢ αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρεων. Πάσαι ὅμως αἱ γραμμαὶ αὗται συμπίπτουσι καὶ ἡ Κρήτη ἔχει διεύθυνσιν : Ἐκ Δ. 7° 20' Β, πρὸς Α. 7° 20' Ν.

Τὰ ὄρια τῆς Κρήτης, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτωμένων νησίδων, εἰσὶν :

*Ανατολικὸν μῆκος (ἀπὸ τοῦ Μεσημβρινοῦ τῶν Παρισίων.)

Χερσόνησος Ἐλαφονήσου 29°-9'-30"

*Ακρωτήριον Πλάκα 24°-0'-0"

Βόρειον Πλάτος

*Ακρωτήριον Σπάθα 35°-41'-30"

*Ακρωτήριον Μάταλλα 34°-54'-40"

Αἱ διαστάσεις τῆς Κρήτης κατὰ τὰς νεωτέρας καὶ ἀκριβεστέρας καταμετρήσεις εἰσὶν αἱ ἐξῆς :

Μῆκος

*Ελαφονῆσι — Ψυλορίτης 111 χιλιομέτρα

Ψυλορίτης — ἀκρωτήρ. Πλάκα 134 »

ἐν ὅλῳ 245 »

Πλάτος

*Ακρωτήριον Σταυρός, — *Ακρωτήριον Κεφάλαι 52 χιλιομέτρα

*Ἰσθμὸς Ρεθύμνης : 18 »

» Ἰεραπέτρας 12 »

Μέσον πλάτος 32, 600

Περίμετρος

(ἀμελουμένων τῶν μικρῶν καρπῶν)

Ἄρκτικὴ ἀκτὴ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτ. Γραμβούσης—ἀκρωτ. Σιδέρου	487	χιλιόμε-
Ἄνατολικὴ » » » » Σιδέρου — ἀκρ. Κακῆς Ἀλικῆς	50	
Μεσημβρινὴ » » » » Κακῆς Ἀλικῆς—ἀκρ. Κριοῦ	285	
Δυτικὴ » » » » Κριοῦ — ἀκρωτ. Γραμβούσης	66	
	ἐν ὄλῳ	888

Ἐπιφάνεια

Ἡ ὀλικὴ ἐπιφάνεια τῆς Κρήτης μόνης εἶναι	7735	□	χιλιόμε.
Τῶν δὲ ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτωμένων νησίδων	65	»	»
ἦτοι ἐν ὄλῳ	7800	»	»

Ἐπειδὴ δὲ ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνέρχεται εἰς 279165 κατ. ἔπεται ὅτι εἰς ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον ἀναλογοῦσι 35,78 ἐξ οὗ καταδεικνύεται ὅτι μεθ' ὅλας τὰς ἀλλεπαλλήλους καταστροφάς, ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου εὐρίσκεται ἐν καλῇ σχετικῶς ἀναλογίᾳ, ἀφ' οὗ ἐν Ἑλλάδι εἰς ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον ἀναλογοῦσι 34 κατ., ἐν Τουρκίᾳ 27, ἐν Μαυροβουνίῳ 26, ἐν Σουηδίᾳ 10, ἐν Ἰσπανίᾳ 35 κλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΔΙΑΓΓΕΙΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ

Ἡ Κρήτη στενὴ οὖσα καὶ ἐκτεινομένη ἐξ Α. 7° 20' Ν. πρὸς Δ. 7° 20' Β. ἀποτελεῖ μακρὸν ὄρεινόν σύστημα ὅπερ θεωρεῖται ὡς παράρτημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, καὶ ὅπερ ὑπὸ τοῦ L. Bruguière ἐκλήθη Ἀνατολικὸν Σύμπλεγμα τοῦ Συστήματος τῶν Ἀλπεων, ὑπὸ τοῦ Olsen Ἑλληνικὸν Σύστημα, ὑπὸ τοῦ M. D'Omalius d'Halloy Σλαβο-Ἑλληνικὰ Ὅρη καὶ ὑπὸ τοῦ Balbi Σύστημα Σλαβο-Ἑλληνικόν.

Τοῦ ὄρεινοῦ τούτου συστήματος αἱ κορυφαὶ εἰσὶ πλησιέστεραι ταῖς μεσημβριναῖς ἀκταῖς, συνεπῶς αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες εἰσὶ βραχεῖαι καὶ ἀπότομοι, ἐν ᾧ αἱ ἀρκτικάί, ἐπὶ πλατυτέρας χώρας ἐκτεινόμεναι, εἰσὶν ὀμαλώτεραι καὶ περικλείουσι χθαμαλὰς ὄροσειρὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων σχηματίζονται χλοερῶταται κοιλάδες ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκτεταμέναι πεδιάδες.

Ἡ νήσος ἅπασα καλύπτεται ἀπ' Ἀ. πρὸς Δ. ὑπὸ σειρᾶς ὄρειων ὄγκων ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος ἴδιον ἀποτελεῖ σύστημα, εἶναι δὲ οἱ ἑξῆς:

- 1) Ὁρειὸν σύμπλεγμα τῆς Σητείας.
- 2) Ὁρειὸν σύμπλεγμα τῆς Δίκτης.
- 3) Ἡ Ἰδη, καὶ
- 4) Τὰ Λευκὰ Ὀρη.

Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ τὴν Ὁρεινὴν χώραν τῆς Σητείας, ἣτις ἀποχωρίζεται τῆς λοιπῆς νήσου διὰ τοῦ χθαμαλοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας. Τὸ δεύτερον ἀποτελεῖ ὄρεινοτάτην χώραν καὶ διαχωρίζει τὴν χθαμαλὴν λεκάνην τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας ἀπὸ τῆς ἐκτεταμένης καὶ ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ τρίτη ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου ὑψομένη ὀρίζει πρὸς Δ. τὴν χώραν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐνοῦται διὰ τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς Ρεθύμνης μετὰ τοῦ τετάρτου ὄγκου, τῶν Λευκῶν Ὀρέων, ὧν μακρὰ δειράδες πρὸς Δ. ἐκπεμπόμεναι ἀποτελοῦσι τὴν ὄρεινὴν χώραν τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελύνου.

Ὅθεν ἡ Κρήτη ἅπασα δύναται νὰ διαιρηθῇ εἰς 8 διακεκριμένα χωρογραφικὰ τμήματα, ἐπὶ εὐθείας γραμμῆς κείμενα, τὰ ἑξῆς:

- Α') Ὁρεινὴ χώρα τῆς Σητείας.
- Β') Ἰσθμὸς τῆς Ἱεραπέτρας.
- Γ') Ὁρεινὸν Σύμπλεγμα τῆς Δίκτης (Μεραμπέλον-Λασῆθ).
- Δ') Ἀνώμαλος χώρα τοῦ Ἡρακλείου.
- Ε') Ἰδη ἢ Ψυλορίτης.
- ς') Ὁρεινὴ χώρα τῆς Ρεθύμνης.
- Ζ') Λευκὰ Ὀρη ἢ Ὀρη τῶν Σφακίων.
- Η') Ὁρεινὴ χώρα Κισάμου - Σελύνου.

Α'.

ΟΡΕΙΝΗ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Ἡ ὄρεινὴ χώρα τῆς Σητείας ἀποτελεῖ χερσόνησον ἐνομένην μετὰ τῆς ἐπιλοίπου νήσου διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας¹⁾. Ὁ ἰσθμὸς οὗτος, εἰς τὸ βάθος τοῦ Κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου κείμε-

(1) Ἡ χερσόνησος αὕτη ἀποτελεῖ μίαν ἐπαρχίαν, τὴν τῆς Σητείας, κατοικουμένην ὑπὸ 11947 Ἑλλήνων καὶ 3527 Τούρκων.

νος, ἀποτελεῖ χθαμαλὸν λεκανοπέδιον, καλλῶς καλλιεργημένον, κεκλυμμένον δὲ ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν καὶ φέρον πολλά χωρία¹. Τὸ δυτικὸν ὄριον τοῦ Ἰσθμοῦ τούτου ἀποτελοῦσι χθαμαλοὶ γήλοφοι, συνέχεια τῶν Ν.-Α. δειράδων τῆς Δίκτης ὄντες, τὸ δὲ ἀνατολικὸν ὄριον ἀποτελεῖ, ἀποτόμως ὑψούμενον, τὸ εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Σητείας ἀνήκον ὄρος Ἀφέντη-Καβοῦσι (1472 μ.). Τοιοῦτοτρόπως παρουσιάζονται ἐνταῦθα ἅπαντα τὰ ἐδαφικὰ χαρακτηριστικὰ ἰσθμοῦ καὶ χερσονήσου, ἥτοι ὀμβρὰ καὶ χθαμαλὴ χώρα ὑπερθεν τῆς ὁποίας ὑφοῦται ἀπόκρημος φραγμὸς ἐξ ὑψηλῶν ὄρεων καθιστῶντων τὴν εἰς τὴν χερσόνησον εἴσοδον δυσκολωτάτην καὶ δι' ὀρισμένων τινῶν μόνον σημείων δυνατὴν ἥτοι: 1) Διὰ τῆς Μαλαύρας, 2) Διὰ τοῦ Πέποννα, 3) Διὰ τῆς Θριφτῆς καὶ 4) Διὰ τῆς Περιστερᾶς². (Ὁρ. Μέρος Τρίτον, ὁδὸν Σητείας).

Ἡ Σητεία καλύπτεται ἀπὸ ἄκρας εἰς ἄκραν ὑπὸ γραμμῆς ὄρεων ἄτινα καθιστῶσιν αὐτὴν ἀνωμαλωτάτην. Ἡ ὄροσειρὰ αὕτη διατέμνεται ὑπὸ βαθειῶν κοιλάδων καὶ τοιοῦτοτρόπως διαιρεῖται εἰς πλείονας ὄγκους ὧν τὸ ὕψος βαίνει ἐλαττούμενον ἐφ' ὅσον βαίνομεν ἐκ Δ. πρὸς Α. Οἱ ὄγκοι οὗτοι ἀποτελοῦσι δύο ὄρεινὰ συμπλέγματα, ἐν δυτικὸν καὶ ἐν ἀνατολικόν. Τὰ δύο ταῦτα συμπλέγματα χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Συκιᾶς (353 μ.) καὶ τῶν

(1) Ὁρα Β'. Ἰσθμὸς Ἱεραπέτρας.

(2) Πᾶσι αἱ ὁδοὶ αὗται εἰσι δυσχερώταται, ἢ εἰς τὴν Σητεϊαν ἄρα εἰσβολὴ στρατοῦ εἶναι δυσκολωτάτη ἔταν δι' ὀλίγων ἀνδρῶν καταλλήλως προεργῶνται αἱ ἀνωτέρω διαβάσεις. Ἐν τούτοις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Κρητικῶν ἐπαναστάσεων βλέπομεν ἄλλοτε μὲν Ἑλληνικὸς στρατός καὶ ἄλλοτε Τουρκικὸς διαβαίνοντας ἀμαχητὶ ταῦτάς ἕνεκα τῆς ἀμελείας τῶν κατεχόντων τὴν χερσόνησον ἀντιπάλων. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1828 οἱ Γ. Σουδερῶς, Π. Ζερβουδάκης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ἰω. Μακρῆς, Ἰω. Κοντός, Σ. Δεμιρτσάκης κλ. μετὰ 2500 ἀνδρῶν συναθροισθέντες εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Ἱεραπέτρας εἰσβάλλουσι, τὴν 14 Δεκεμβρίου 1828, διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς Περιστερᾶς ἀμαχητὶ εἰς τὴν Σητεϊαν καὶ γίνονται ἐντὸς ὀλίγου κύριοι ἀπάσης τῆς χώρας (Ὁρα σημείωσιν Λιβινῶν, Ἐτηῶς, Τοπλοῦ) ἀπὸ τὴν ὁποίων διασπαρέντες διήρταζον τὰς ἐγκαταληφθείσας τουρκικὰς περιουσίας, χωρὶς εὐδδλως νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς φυλάξεως τῶν εἰς τὴν χερσόνησον εἰσόδων. Οἱ Τούρκοι τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Σπιναλόγκας καὶ τῆς Ἱεραπέτρας ἐπιωφελοῦμενοι τῆς ὀλιγορίας ταύτης τῶν Ἑλλήνων εἰσβάλλουσι, τὴν 20 Ἰανουαρίου 1829, διὰ τῶν ἀρυλάκτων διόδων τῆς Μαλαύρας καὶ τῆς Περιστερᾶς, πυρπολοῦσιν, ἀρπάζουσι, σφάζουσι καὶ ἐπ' ἀνέρχονται εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 διακόσιοι Ἑλληνες εἰσβάλλουσι τὴν 16 Νοεμβρίου 1866 εἰς Σητεϊαν ὅπου τοὺς Σήφην Δημιρτσάκην, Κ. Κοζυράκην καὶ Ἐμμ. Μουρελάκην οἱ Τούρκοι μὴ προνοήσαντες νὰ φυλάξωσι τὰς δυσκόλους ἐκεῖνας διόδους φεύγουσι πρὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα εἰς Συκιάν τολμῶσι νὰ ἀντιμετωπίσωσιν αὐτούς. Οἱ Ἑλληνες μετὰ διήμερον λαφυραγωγῆσιν ἐξέρχονται πάλιν ἀνενόηχοι.

ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτοῦ ἀνοιγομένων κοιλάδων τοῦ Παντελιού-Ποταμοῦ (πρὸς Β.) καὶ τῶν Πηλιαλημάτων (πρὸς Ν.).

Τὸ Δυτικὸν Σύμπλεγμα ἀποτελεῖται ἀπὸ τοῦ ὄρους Ἀφέντη-Καβούση καὶ τοῦ ἀπὸ τούτου πρὸς Β.-Α. ἐκπεμπομένου ὄγκου τῶν Μουλιανῶ καθὼς καὶ τοῦ πρὸς Ν. τούτου ὑψομένου ὄρους Ῥωμανάτι.

Τὸ ὄρος Ἀφέντη-Καβούσι ἐκτείνεται ὑπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης εἰς τὴν ἐτέραν ἢτοι ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ψεῖρα (ἀρκτικαὶ ἀκταὶ) μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Περιστερί (μεσημβριναὶ ἀκταὶ). Ἔχει πολλὰς κορυφὰς (Μαλζύρα, Πέπονος, Θριφτή) ὑψηλότερα τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Ἀρέντης, κωνοειδῆς κορυφὴ ὕψους 1472 μ. Πᾶσαι αἱ πλευραὶ αὐτοῦ εἰσὶν ἀπότομοι, καλύπτονται ὑπὸ ἀραιῶν δασῶν ἐκ πεύκων καὶ δρυῶν, καὶ παρουσιάζουσι συχνὰς πηγὰς πλησίον τῶν ὁποίων ὑφύονται ἀραιοὶ πλάτανοι. Αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες εἰσὶν ἀπόκρημοι καὶ κατέρχονται ἀποτόμως εἰς τὴν θάλασσαν. Αἱ δυτικαί, οὐχ ἤττον ἀπόκρημοι, αὐλακοῦνται ὑπὸ τριῶν κοιλαδίων 1) τοῦ Καβουσίου, 2) τῆς Βασιλικῆς καὶ 3) τῆς Ἐπισκοπῆς (Ἔορ. Β'. Ἰσθμὸς Ἱεραπέτρας). Εἰς τὸ δεῦτερον τοῦτο κοιλάδιον καταλήγει διὰ στενωτάτης σχισμῆς ἢ βαθεῖα καὶ ἀπόκρημος φάραγξ τῆς Θριφτῆς ἣτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου καὶ πλήρους ἀμπέλων μικρᾶς πεδιάδος, διατέμνει τὴν Δ. τοῦ ὄρους πλευράν. Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες εἰσὶν ὡσαύτως ἀπότομοι, καὶ τέλος αἱ ἀνατολικαὶ ὑπὸ πλειόνων ἢ αἱ προηγούμεναι χαραδρῶν αὐλακοῦμεναι, κατέρχονται ἀποτόμως ὀρίζουσαι τὰς πρὸς Α. αὐτῶν σχηματιζομένας κοιλάδας.

Ὁ ὄγκος τῶν Μουλιανῶν ἀποσπᾶται ἀπὸ τοῦ προηγούμενου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου χωρίζεται διὰ τοῦ αὐχένος Καβούσι (ὕψ. 845 μ.), καὶ ἐκτείνεται μέχρι τοῦ μικροῦ τῆς Σητείας Κόλπου. Αἱ μεσημβριναὶ αὐτοῦ κλιτύες εἰσὶν ἀπότομοι καὶ βραχεῖαι καθότι δὲν ἐξικνοῦνται μέχρι τῆς θαλάσσης ἀλλ' ἀπολήγουσιν εἰς τὸ ὄρος Ῥωμανάτι. Αἱ δὲ ἀρκτικαὶ κλιτύες εἰσὶ λίαν ἐκτεταμέναι καὶ αὐλακοῦνται ὑπὸ πολλῶν κοιλάδων ὧν κυριώτεραι εἰσὶ τοῦ Λάστρου, τῆς Τουρλωτῆς, τῶν Μουλιανῶν κλ. Ἀπασαὶ αἱ κοιλάδες αὗται βαίνουσι πρὸς Β. καὶ ἀνοίγονται εἰς τὴν θάλασσαν.

Τὸ ὄρος Ῥωμανάτι (ὕψ. 948 μ.) κεῖται πρὸς Ν. τοῦ ὄγκου τῶν

Μουλιανῶν μετὰ τοῦ ὁποίου συνδέεται διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Δάφνης (ὑψ. 608 μ.), περικλείει μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ ὄρεων πολλὰ κοιλάδια καὶ χωρίζεται ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ χθαμαλῆς πεδιάδος. Τὸ ὄρος τοῦτο εἶναι περίφημον διὰ τὰς πολλὰς καὶ ἀφθόνους αὐτοῦ πηγὰς.

Τὸ Ἀνατολικὸν Σύμπλεγμα ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ μικροῦ κόλπου τῆς Σητείας πρὸς τὸ Λυδικὸν Πέλαγος ἐκ Β.-Β.-Δ. πρὸς Ν.-Ν.-Α. καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς κεντρικοῦ ὄγκου, τοῦ ὄροπεδίου Χαντρᾶ-Ζύρου, καὶ ἐκ τῶν ἀπ' αὐτοῦ ἐκπεμπομένων ὄρεινῶν σειρῶν τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου, τῆς Πλάκας καὶ τοῦ Τραγοστάλου.

Τοῦ ὄροπεδίου Χαντρᾶ-Ζύρου τὸ ἀρκτικὸν μέρος εἶναι ἀκαλλιεργητὸν καὶ διακόπτεται ὑπὸ πολλῶν χαρδρῶν, τὴ δὲ μεσημβρινὸν περιλαμβάνει καλλιεργημένας ἐκτάσεις, τὰς μικρὰς πεδιάδας τοῦ Κατελιώνα, τοῦ Χαντρᾶ, τοῦ Λαμνῶνι καὶ τῆς Ζύρου. Ἡ τελευταία αὕτη εἶναι ἄδενδρος καὶ ξηρὰ περιβάλλεται δὲ ὑπὸ ὑψομάτων οὕτως ὥστε τὰ ὄμβρια ὕδατα μὴ εὐρίσκοντα φανεράν διέξοδον ἐκρέουσι διὰ τινος ὀπῆς, χάνου καλουμένης ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων καὶ κειμένης εἰς τὸ Δ. τῆς λεκάνης ἄκρον.

Ἡ ὄρεινὴ σειρά τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου ἐκπέμπεται ἀπὸ τοῦ ἀρκτικοῦ ἄκρου τοῦ ὄροπεδίου Χαντρᾶ-Ζύρου μεθ' οὗ συνδέεται διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Παληοκάστρου (ὑψους 148 μ.). Ἡ ὄρεινὴ αὕτη σειρά περιλαμβάνει μικρὰς τινὰς ἐσωτερικὰς πεδιάδας καὶ καταλήγει εἰς δύο βραχῶδεις λόγους μεμονωμένους ἀπ' ἀλλήλων καὶ συνδεομένους διὰ στενῶν καὶ χθαμαλῶν ἰσθμῶν. Ἡ ἀρκτικώτερα τῶν κορυφῶν τούτων, ἡ τοῦ Ἁγ. Ἰσιδώρου, ἔχει ὕψος 225 μ.

Ἡ ὄρεινὴ σειρά τῶν ἀκρωτηρίων Πλάκας καὶ Τραγοστάλου ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς Β.-Α. ἄκρας τοῦ ὄροπεδίου Χαντρᾶ-Ζύρου καὶ εἶτα τρέπεται πρὸς Ν. κατὰ μῆκος τῆς παραλίας περικλείουσα μετὰ τῶν Α. κλιτύων τοῦ ὄροπεδίου τὴν κοιλάδα τῶν Καρουμπῶν. Ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν λόφων 1) τοῦ ἀρκτικώτερου, ὑψους 274, σχηματίζοντος τὸ ἀκρωτήριο Πλάκα 2) τοῦ πρὸς Ν. αὐτοῦ κειμένου, ὑψους 439 μ., καὶ 3) τοῦ νοτιωτέρου, ὑψους 466 μ., σχηματίζοντος τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Τραγοστάλου.

Ἡ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὄρεινῶν συμπλεγμάτων ἀποτελουμένη ὄρεινὴ

χώρα τῆς Σητείας, διαιρεῖται ὑπὸ τῆς γραμμῆς τῆς διαχωρήσεως τῶν ὑδάτων εἰς ἀρκτικάς, ἀνατολικάς καὶ μεσημβρινὰς κλιτύας. Ἡ γραμμὴ αὕτη διέρχεται διὰ τῶν ἐξῆς σημείων :

Ἄρχεται ἀπὸ τῆς κορυφῆς Ἀφέντη-Καβούση (1472 μ.) καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν κορυφογραμμὴν βαίνει πρὸς Β.-Α. μεθ' ἧς διευθυνομένη πρὸς Α. διέρχεται τὸν αὐχένα τῆς Συκῆς (ὅστις σχηματίζεται εἰς ὕψος 353 μ. μεταξὺ τῶν κοιλάδων Παντελιοῦ-Ποταμοῦ καὶ Πηλιαλημάτων) ἐκείθεν δὲ βαίνουσα πρὸς Ν.-Α. διὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Χαντραῦ, διέρχεται διὰ τῆς πρὸς Ν.-Α. τοῦ Ζύρου ὑψομένης κορυφῆς (826 μ.), εἶτα δὲ πάλιν πρὸς Β.-Δ. τρεπομένη διέρχεται διὰ τῆς κορυφῆς Δρυζαῖς. Ἐντεῦθεν ἡ γραμμὴ βαίνει πρὸς Β.-Δ. διέρχεται διὰ τοῦ πρὸς Δ. τῆς ἀνωτέρω κορυφῆς σχηματιζομένου αὐχένου (148 μ.), εἶτα διὰ τῶν πρὸς Ν.-Α. τῆς Μονῆς Τοπλοῦ ὑψομάτων (246 μ.) καὶ διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Τέντας καταλήγει εἰς τὴν κορυφὴν (225 μ.) τὴν ἀποτελοῦσαν τὸ ἄκρον τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου.

Αἱ ἀνατολικαὶ κλιτύες χωρίζονται ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν διὰ τῆς γραμμῆς Ζύρου - Δρυζῶν - Σιδέρου, ἀπὸ δὲ τῶν μεσημβρινῶν διὰ τῆς γραμμῆς ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κορυφῆς Ζύρου βαίνει πρῶτον πρὸς Ν.-Δ. εἶτα πρὸς Ν.-Α., διέρχεται διὰ τῆς πλησίον τῆς παραλίας ὑψομένης κορυφῆς (565 μ.) καὶ καταλήγει εἰς τὴν πρὸ τοῦ νησιδίου Κούμητα βραχώδη ἄκραν, τὴν σχηματίζουσαν τὸν ὄρμον τοῦ Λιβαρίου.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς Σητείας, αὐλακοῦνται ὑπὸ πολλῶν βαθειῶν χαραδρῶν, κοιλαδίων καὶ κοιλάδων δι' ὧν ῥέουσι τὸν χειμῶνα ὀρητικαὶ χεῖμαρροι, εἰς τινὰς δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ μικροὶ ῥύακες διατηρούμενοι καὶ κατὰ τὸ θέρος.

Ἄπασαι αἱ κοιλάδες αὗται εἰσὶν ἀνοικταὶ πρὸς τὴν θάλασσαν, καλύπτονται ὑπὸ πυκνῶν δασῶν ἐξ ἐλαιῶν καὶ κερατεῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ περιλαμβάνουσι συχὰς καὶ ἀφθόνας πηγὰς.

Κυριώτεραι τῶν κοιλοτήτων τούτων εἰσὶ :

- 1) Τὸ κοιλάδιον τῆς Σφάκας.
- 2) Αἱ χαράδραι τοῦ Κουδουνῆ καὶ τοῦ Κυνοποτάμου.
- 3) Ἡ κοιλάς τῶν Μουλιανῶν.
- 4) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιοῦ-Ποταμοῦ ἢ τῆς Μαβρώνης.
- 5) Ἡ πρὸς Α. τοῦ λεκανοπεδίου καὶ μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου ἐκτεινομένη ἀνώμαλος χώρα.

1. Κοιλάδιον τῆς Σφάκας.

Τὸ κοιλάδιον τοῦτο (ἄξονος Ν.-Β.) ὀρίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς ἀρκτικωτέρας ἄκρας τοῦ ὄρους Κεβούσι καὶ πρὸς Α. ὑπὸ τινος ἀντιστηρίγματος τοῦ ὄρους τῶν Μουλιανῶν. Ἡ τὸ δυτικὸν αὐτῶν ὄριον ἀποτελοῦσα ὄροσειρὰ εἶναι ὑψηλὴ καὶ ἀπόκρημος, ἐν ᾧ τὸ Α. ὄριον ἀποτελοῦν ἀντιστήριγμα τῶν Μουλιανῶν εἶναι χθαμαλότερον καὶ ἥττον ἀπότομον.

Τὸ ἔδαφος τοῦ κοιλαδίου τούτου εἶναι λίαν ἀνώμαλον, καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαίων, κερατῶν, χαρουπιῶν κλ., παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία :

- 1) Σφάκα, χωρίον κατοικ. ὑπὸ 96 Ἑλλήν. καὶ 12 Τουρκ. οἰκογ.
- 2) Λάστρος, » » » 115 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

2. Χαράδραι τοῦ Κουδουνῆ καὶ τοῦ Κυνοποτάμου.

Πρὸς Α. τοῦ κοιλαδίου τῆς Σφάκας σχηματίζεται ἡ εὐρεία καὶ δασώδης χαράδρα τοῦ Κουδουνῆ καὶ πρὸς Α. ταύτης ἡ τοῦ Κυνοποτάμου, αἱ χαράδραι αὗται, σχηματίζονται μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους τῶν Μουλιανῶν κατερχομένων ὑψηλῶν καὶ ἀποκρήμων ἀντιστηρίγμάτων, καλύπτονται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν, παρουσιάζουσι συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέονται κατὰ τὸν χειμῶνα ὑπὸ ὁμωνύμων χειμάρρων.

Ἐπὶ τοῦ διαχωρίζοντος τὰς δύο χαράδρας ἀποκρήμου ἀντιστηρίγματος κεῖται τὸ χωρίον :

Τουρλωτῆ, ἐκτισμένον εἰς ὕψος 410 μ. Εἶναι πρωτεύουσα ὁμωνύμου δήμου, ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 110 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Ἐν δὲ τῇ πρὸς Α. τῆς Τουρλωτῆς ἐκτεινομένη χαράδρα τοῦ Κυνοποτάμου κείνται τὰ :

Μετόχια τῆς Τουρλωτῆς, ἀγροικίαι κατ. ὑπὸ 93 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3. Κοιλὰς τῶν Μουλιανῶν.

Πρὸς Α. τῆς Χαράδρας τοῦ Κυνοποτάμου ἐκτείνεται ἡ κοιλὰς τῶν Μουλιανῶν, χωριζομένη ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω χαράδρας διὰ ὑψηλοῦ ἀντιστηρίγματος (τοῦ ὄρους τῶν Μουλιανῶν) διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ ὁποίου (ὕψ. 560 μ.) καὶ συγκοινωνοῦσι.

Ἡ κοιλὰς αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ δύο συγκλινουσῶν εὐρυτάτων χαράδρων αἵτινες συναντῶνται εἰς ἀπόστασιν 2 ὡς ἔγγιστα χιλιόμετρων ἀπὸ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας εἰς ἣν ἐκβάλλουσι.

Τὸ ἔδαφος τῆς κοιλάδος ταύτης εἶναι λίαν δύσβατον, καλύπτεται ὑπὸ ἀραιῶν δασῶν καὶ διαρρέεται ὑπὸ μικροῦ ρύακος.

Ἡ δυτικωτέρα τῶν ἀποτελουσῶν τὴν κοιλάδα χαράδρων περιλαμβάνει τὰ χωρία :

1) Ὁξω-Μουλιανά, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 133 Ἑλληνικῶν καὶ 27 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2) Μέσα-Μουλιανά, χωρίον ἄνωθεν τοῦ πρώτου ἐκτισμένον εἰς ὕψος 405 μ., κατοικούμενον ὑπὸ 107 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Πλὴν τῶν χωρίων τούτων ἡ κοιλὰς τῶν Μουλιανῶν περιλαμβάνει καὶ πολλὰς ἀγροικίας ἢ μετόχια (τῆς Παππαδιάς ὁ Κάμπος κλ.) ὑπὸ Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατοικούμενα.

4. Λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιοῦ-Ποταμοῦ ἢ τῆς Μαρωνιαῆς.

Πρὸς Α. τῆς κοιλάδος τῶν Μουλιανῶν σχηματίζεται τὸ Λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιοῦ Ποταμοῦ ἢ τῆς Μαρωνιαῆς τὸ ὁποῖον χωρίζεται ἀπὸ τοῦ προηγούμενου διὰ μακρᾶς δειράδος ἣν ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρη τοῦ Δυτικοῦ ὄρεινοῦ Συμπλέγματος ἐκπέμπει πρὸς Β. Πρὸς Α. δὲ ὁρίζεται ὑπὸ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων τῆς κορυφῆς

Δριζαῖς (ὕψος 831 μ.) τοῦ μεγάλου ὄροπεδίου Χανδρᾶ-Μόδι (Ἄνατολικὸν Σύμπλεγμα).

Τὸ λεκανοπέδιον, τοῦτο σχηματίζομενον μεταξὺ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν δύο συγκλινόντων ὄρεινῶν συμπλεγμάτων τῆς Σητείας, εἶναι, βαθὺ ἀπόκρημνον καὶ δύσβατον, ἀνοίγεται εἰς τὸν μικρὸν κόλπον τῆς Σητείας καὶ διαιρεῖται ὑπὸ χθαμαλῆς ὄροσειρᾶς εἰς δύο κοιλάδας: α') τὴν κοιλάδα τῆς Σκοπῆς ἐχούσης ἄξονα Ν.-Δ. πρὸς Β.-Α. καὶ β') τὴν κυρίως κοιλάδα τῆς Μαρωνιάς ἢ τοῦ Παντελιοῦ Ποταμοῦ ἐχούσης ἄξονα Ν.-Β. ὡς ἔγγιστα. Ἀμφότεραι αὐτὴν κοιλάδες αὐταὶ ἐνοῦνται κάτωθεν τοῦ χωρίου Πισκοκεφάλου ὁπόθεν τὸ λεκανοπέδιον πρὸς Β. βαῖνον ἀπολήγει εἰς τὴν χθαμαλὴν καὶ ἀμμόδη παραλίαν τοῦ μικροῦ κόλπου τῆς Σητείας.

Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου σχηματίζονται, ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ διαρρέοντος αὐτὸ ῥυακος, ἔλη ἀναδίδοντα κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον μιάσματα πυρετῶν ἅτινα κατὰ τὰς νύκτας εἰσὶ λίαν ἐπιβλαβῆ, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ξένους.

α') **Κοιλὰς τῆς Σκοπῆς.** Ἡ κοιλὰς αὕτη αὐλακοῦται ὑπὸ πολλῶν βαθειῶν χαρδῶν, καλύπτεται ὑπὸ ἀραιῶν δασῶν, ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς χωρία :

1) **Σκοπή**, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 124 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) **Χαμαῖζι** χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 72 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

3) **Ῥίζα**, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

4) **Παρασπόρι**, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 48 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

5) **Ἀχλάδια**, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν καὶ 33 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

β') **Κοιλὰς τῆς Μαρωνιάς ἢ τοῦ Παντελιοῦ-Ποταμοῦ.** Ἡ κοιλὰς αὕτη διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥυακος Παντελιοῦ ἢ τῆς Μαρωνιάς. Ὁ ῥυαξ οὗτος δεχόμενος τὰ ὕδατα πάντων τῶν μικροτέρων ῥυακίων τῆς κοιλάδος ἐκβάλλει εἰς τὸν μικρὸν κόλπον τῆς Σητείας καὶ πρὸς Α. τῆς κωμοπόλεως Λιμῆν τῆς Σητείας. Ῥεῖι θέρος καὶ χειμῶνα, καὶ τὸν μὲν χειμῶνα (ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου μέχρι τοῦ Μαρτίου)

15) Σαντάλι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 4 Ἑλληνικῶν καὶ 12 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Καλαμαῦκι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 16 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Βαβέλοι¹ „ „ „ 68 „ „

18) Κανένη, „ „ „ 30 Ἑλληνικῶν „

Περιλαμβάνει συνάμα καὶ πολλὰς ἀγροικίας κατοικουμένας ὑπὸ Ἑλληνικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἰκογενειῶν.

5. Ἡ πρὸς Α. τοῦ Λεκανοπεδίου καὶ μέχρι τοῦ Ἀκρωτηρίου Σιδέρου ἐκτεινομένη ἀνώμαλος χώρα.

Ἡ ἀνώμαλος αὕτη χώρα ἀυλακοῦται ὑπὸ πολλῶν χαράδρων, εἶναι ξηρὰ καὶ ἄδενδρος περιλαμβάνει δέ :

1) Τὸ χωρίον Ἀγγά-Φωτιά, κατοικούμενον ὑπὸ 21 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

2) Ἀγροικίας τινὰς ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

3) Τὴν ὄχυράν καὶ εὐρύχωρον Μονὴν τοῦ Τοπλοῦ² ἢ Παναγία Ἀκρωτηριανή, τὴν μεγαλύτεραν τῶν μονῶν τῆς Κρήτης, κατοικουμένην ὑπὸ 26 μοναχῶν καὶ 56 κοσμικῶν.

Πρὸς Β. τοῦ λόφου ἐφ' οὗ εἶναι ὠκοδομημένη ἡ Μονὴ αὕτη, ἐκτείνεται εὐφρον κοιλάδιον ἐν ᾧ ὑπάρχει μικρὸς ἐλαιών, πρὸς Β.-Α. δὲ τοῦ κοιλადίου τούτου ἐκτείνεται ἕτερον κοιλάδιον χωριζόμενον ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ λόφων τινῶν ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ κοιλადίῳ εὐρίσκονται εὐφροὶ γαῖαι καὶ κῆποι ἀρδευόμενοι ὑπὸ μικροῦ

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο καὶ εἰς θέσιν ἔτι καὶ σήμερον Πράσω καλουμένην ἔκειτο ἡ ἀρχαιοτάτη πόλις τῶν Ἑσπερικῶν Πραισῶς, ἡ καταστραφεῖσα ὑπὸ τῶν Ἱεραπυτνίων κατὰ τὸν τελευταῖον π. Χ. αἰῶνα.

(2) Ἡ Μονὴ αὕτη ἐκτισμένη ἐπὶ καταξήρου λόφου εἰς ὕψος 190 μ. εἶναι εὐρὴ οἰκοδόμημα καὶ περιβάλλεται ὑπὸ ὕψηλῶν καὶ ἰσχυρῶν τειχῶν ὥστε ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς φρούριον ἢ πρὸς ἱερὸν ἑνδιαίτημα. Ἐν τῷ προαυλίῳ αὐτῆς ὑπάρχει φρέαρ ἀφθόνου ὕδατος. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν πῶν Ἑλλήνων εἰς Σητεῖαν (Δεκέμβριος 1828) καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Τούρκων εἰς Λιθίνας καὶ Ἐτηῶν, 1200 Τούρκοι ἐξ ὧν 215 ἔνοπλοι, καταφεύγουσιν εἰς τὴν Μονὴν ταύτην 300 δὲ Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Ἰω. Κοντόν, Ἰω. Μακρῆν, Σήφην Δημιτριάκην, Μανιᾶν Μπαλάσκη κλ. πολιορκοῦσιν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀναγκάζουσι νὰ συνθηκολογήσωσιν.

βύακος εις τὰς ὄχθας τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσι καὶ φοινικῆς τινες ἐξ οὗ καὶ τὸ κοιλάδιον καθὼς καὶ αἱ ἐν αὐτῷ ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικοῦμεναι ἀγροικίαι εἰς τὸ Βάϊ καλοῦνται.

Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ βραχῶδης λοφοσειρὰ τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν σπονδύλων ἢ βραχῶδων λόφων ἐνουμένων ἐν εὐθείᾳ γράμμῃ διὰ στενῶν καὶ χθαμαλῶν ἰσθμῶν. Ὁ τελευταῖος τῶν λόφων τούτων, ὁ τοῦ Ἁγ. Ἰσιδώρου, ἔχει ὕψος 215 μ. ἐνοῦται δὲ μετὰ τοῦ μεσημβρινωτέρου (ὕψους 84 μ.) δι' ἰσθμοῦ 40 μ. πλάτους καὶ 10 μ. ὕψους. Ὁ δεύτερος λόφος ἐνοῦται μετὰ τῆς λοιπῆς νήσου δι' ἰσθμοῦ 60 μ. πλάτους καὶ 5—6 μ. ὕψους.

Ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς Σητείας. Αἱ ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς Σητείας, ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου ἐκτείνονται πρὸς Ν.-Δ. μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας ἐπὶ ἐκτάσεως 32 ν. μιλ. μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν μικρῶν καμπῶν. Αἱ ἄκται αὗται παρουσιάζουσι πολλὰς κολπώσεις καὶ εἰσὶ βραχῶδεις, ἀμμώδεις δὲ μόνον περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν πολυαριθμῶν βυακίων καὶ χειμάρρων αἵτινες διασχίζουσι τὰς ἀρκτικὰς τῆς χώρας ταύτης κλιτύας. Τὸ ἀκρωτήριο Σίδερος σχηματίζει ἐπὶ τῆς Δ. αὐτοῦ πλευρᾶς δύο μυχούς ὧν ὁ πρῶτος καλεῖται Κυριαμάδι καὶ ὁ δεύτερος, ὁ καὶ μεγαλύτερος, Τέντα. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἀκρωτηρίου εἶναι ἐκτισμένος φάρος ἀκίνητος λευκοῦ φωτὸς ὄρατοῦ ἐξ ἀποστάσεως 17 ν. μιλ.

Τέσσαρα καὶ ἡμισυ μιλ. πρὸς Ν.-Δ. τούτου σχηματίζεται μετὰ τὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Μαῦρο-Μουρὶ καὶ Σητείας ὁ μικρὸς κόλπος τῆς Σητείας ἐνθα ἀπολήγει τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιοῦ Ποταμοῦ ἢ τῆς Μαρωνιάς (ὄρ. Σελ. 77).

Πρὸς Δ. τοῦ κόλπου τούτου σχηματίζεται ὁ μικρὸς κόλπος τῆς Φανερωμένης, μετὰ τὸ τῶν ἀκρωτηρίων Σητείας καὶ Φανερωμένης. Μετὰ τούτου ἕτερος μικρὸς κόλπος, μεθ' ὃν πάλιν ἕτερος ὁ τῶν Μουλιανῶν, ἐνθα ἐκβάλλει ἡ ὁμώνυμος κοιλὰς. (ὄρ. Σελ. 77). Πρὸς Δ. τούτου ἕτερος πάλιν σχηματίζεται κόλπος εἰς ὃν ἀπολήγουσιν αἱ χαράδραι τοῦ Κουδουνῆ καὶ τοῦ Κυνοποτάμου (ὄρ. Σελ. 76) καὶ τὸ κοιλάδιον τῆς Σφάκας. Αἱ ἄκται τῶν δύο τελευταίων κόλπων εἰσὶ χθαμαλαὶ καὶ παρουσιάζουσιν ὄρους ἐν οἷς προσορμί-

ζονται πλοία διὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν ἀφθόνων προϊόντων τῶν πέριξ χωρίων.

Παρὰ τὸ Δ. ἄκρον τοῦ κόλπου κεῖται ἡ μικρὰ καὶ βραχύδης νησίς Ἄγ. Νικόλαος πρὸς Δ. τῆς ὁποίας προβάλλει μακρὰ καὶ βραχύδης αἰχμὴ ὄπισθεν τῆς ὁποίας σχηματίζεται ὁ ὄρμος τοῦ Μόχλου.

Πρὸς Δ. τοῦ ὄρμου τούτου κεῖται ἡ θέσις Ἄλτσι ἔνθα ἐξάγεται γύψος. Τὸ μέρος τοῦτο καλύπτεται ὑπὸ τῆς νησίδος Ψείρας (ἀπεχούσης $1\frac{1}{2}$ ν. μίλ. ἀπὸ τῆς ξηρᾶς καὶ ἐχούσης μῆκος $2\frac{1}{2}$ χιλιόμε. πλάτος $1\frac{1}{2}$ καὶ ὕψος 210 μ.), ὥστε τὰ μεγάλα πλοία ἄτινα καταπλέουσιν ἐκεῖ πρὸς φόρτωσιν τοῦ γύψου ἀγκυροβολοῦσιν ἀσφαλῶς μεταξὺ Ψείρας καὶ θέσεως Ἄλτσι.

Πρὸς Δ. τῆς θέσεως Ἄλτσι καὶ μεταξὺ αἰχμῶν τινῶν αἰτινες προβάλλουσιν ἐκ τῶν ἀπορρώγων ἀκτῶν τῶν σχηματιζομένων ἐκ τῶν ἀποτόμων κλιτύων τῆς Μπλαύρας (ὄρους Καβουσίου), σχηματίζονται οἱ ὄρμοι Θόλος καὶ Κακόπετρα, κάτωθεν τοῦ χωρίου Καβουσί. Ἐνταῦθα τελευτῶσιν αἱ βραχύδεις ἀκταὶ τῆς Σητείας καὶ ἄρχονται αἱ χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις ἀκταὶ τῆς Ἱεραπέτρας.

Κόλπος τοῦ Μεραμπέλλου. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Φανερωμένη αἱ ἀκταὶ πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσαι ἀποτελοῦσι τὸ Α. ὄριον τοῦ μεγάλου κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου ὃν πρὸς Ν. ὀρίζει ἡ χθαμαλὴ χώρα τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας καὶ πρὸς Δ. αἱ ἀπορρώγες ἀκταὶ τοῦ Μεραμπέλλου. (Γὰς ἀκτὰς ταύτας κατωτέρω θέλομεν περιγράψαι).

Ἵεροπέδιον τοῦ Χαντρᾶ - Μόδι.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν Δ. καὶ τῶν Μ. κλιτύων τῆς χερσονήσου τῆς Σητείας, περιγράφομεν τὸ μέγα ὄροπέδιον Χαντρᾶ - Μόδι, καθ' ὅτι ὑφούμενον εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς χώρας ταύτης καὶ μεταξὺ τῶν ἀρκτικῶν, ἀνατολικῶν καὶ μεσημβρινῶν αὐτῆς κλιτύων, ἀποτελεῖ ὅλως διακεκριμένην τοπογραφικὴν περιφέρειαν.

Τὸ ὄροπέδιον Χαντρᾶ - Μόδι ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ ὄρειοῦ συμπλέγματος τῆς Σητείας, περιλαμβάνεται δὲ μεταξὺ τῶν κορυφῶν Μόδι (558 μ.) Δριζῶν (831 μ.) καὶ Ζύρου (826 μ.).

Τοῦ ὄροπεδίου τούτου αἱ Ν.-Α. κλιτύες, αἱ πρὸς τὴν κοιλάδα τῶν Καρουμπῶν, καὶ αἱ Β.-Δ., αἱ πρὸς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιοῦ Ποταμοῦ, εἰσὶν ἀποτομώταται καὶ βραχῶδεις βαταὶ διὰ δυσβατωτάτων τινῶν ἀτραπῶν, αἱ Ν.-Δ. ὅμως εἰσὶν ὡσαύτως βραχῶδεις ἀλλ' ἦττον ἀπότομοι καὶ ἀπολήγουσιν αἱ μὲν πρῶται εἰς τὸν μικρὸν κόλπον τοῦ Μακρύ-Γιαλοῦ (μεσημεριναὶ ἀκταὶ) αἱ δὲ δευτέραι εἰς τὸ κοιλάδιον τοῦ Παληοκάστρου (ὄρ. Α. κλιτύας).

Ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου τούτου κεῖνται τὰ ἐξῆς χωρία ἐκτισμένα ἅπαντα εἰς ὕψος 258—600 μ.

- 1) Μυργιοῦ, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οἰκογενειῶν.
- 2) Παληό - Μιτάτο, » » 12 » »
- 3) Ξερολίμνη, » » 15 » »
- 4) Μαγκασά, » » 32 » »
- 5) Χῶνος, ἀγροικία » » 5 » »
- 6) Κελλάρια, χωρίον » » 20 » »
- 7) Καρύδι, πρωτεύουσα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
- 8) Ἀδράβαστοι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
- 9) Σύτανος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 10) Κατελιώνας, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 1 Ἑλλήν. καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 11) Βορί, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 17 Ἑλληνικῶν καὶ 6 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 12) Παππαγιανάδω, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οἰκογ.
- 13) Χαντράς, πρωτεύουσα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 95 Ἑλληνικῶν καὶ 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 14) Ἐτνά¹, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 4 Ἑλληνικῶν καὶ 23 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Τούρκων ἐν Λιθίναις (14 Δεκεμβρίου 1828) ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ Τούρκοι πληθυσμοὶ τῶν περὶ τὰ χωρίων κατέφυγον εἰς τὸ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ Σεράγιον (ἀρχ. εὐρυτάτη Ἑνετικὴ οἰκοδομή). Τούτους τρισχιλίους, ἐξ ὧν 600 ἄνοπλοι, πολιορκήσαντες οἱ Ἕλληνες ἠνάγκασαν μετὰ τινὰς ἡμέρας νὰ παραδοθῶσιν.

- 15) Ἀρμένιοι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 95 Ἑλλην. οἰκογεν.
16) Δρογγάροι, » » » 10 » »
17) Ζήρος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 100 Ἑλληνικῶν καὶ 47
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
18) Ἀδρομύλοι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 16 Ἑλλην. οἰκογ.
19) Λαμνῶνι, » » » 27 » »
20) Ζάγγαθος καὶ Ἀνάγυρος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 29
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
21) Περβολάκια, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν
οἰκογενειῶν.
22) Ἀπάνω Ἀπίδι, Κάτω Ἀπίδι, Καλὸς Λάκκος, ἀγροικίαι
κατοικούμεναι ὑπὸ 47 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
23) Τσῶ, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 34 Ἑλλην. οἰκογενειῶν.
24) Καλό-χωριό, » » » 30 » »
Καὶ τινὰς μικρὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ ἀνατολικαὶ κλιτύες τῆς Σητείας ἀποτελοῦσι χώραν ἀνώμα-
λον καὶ δασώδη, περιλαμβάνουσι δέ :

Α') Τὸ Κοιλάδιον τοῦ Παληοκάστρου.

Β') Τὴν Κοιλάδα τῶν Καρουμπῶν.

Γ') Τὸ Κοιλάδιον τοῦ Χαμαίτουλου

1. Κοιλάδιον τοῦ Παληοκάστρου.

Τὸ κοιλάδιον τοῦτο, ἔχον διεύθυνσιν ἄξονος Α.-Δ., σχηματίζεται
μεταξὺ τῶν βραχυδῶν λόφων οἵτινες ὑψοῦνται πρὸς Α. τῆς Μονῆς
Τοπλοῦ, καὶ τῶν ἀποτόμων κλιτύων δύο ἐπακτίων λόφων (ὕψος 439
καὶ 274 μ.). Καλύπτεται ὑπὸ ἀρχαίων τινῶν δασῶν ἐξ ἐλαίων καὶ
κερατεῶν, διαρρέεται ὑπὸ μικροῦ ρύακος καὶ τέλος ἀπολήγει εἰς
τὸν μικρὸν κόλπον Γκράντες (ἄρ. κατωτέρω περιγραφὴν τῶν ἀκτῶν).
Ἀπὸ τοῦ κοιλადίου τούτου ἄγουσι δύο σθατοὶ ἀτραποὶ : α') πρὸς Β.
εἰς τὰς ἀγροικίας Εἰς-τὸ-Βάι κλ. β') πρὸς Β.-Δ. εἰς τὴν Μοῆν
Τοπλοῦ, γ') πρὸς Δ., εἰς τὴν χώραν τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς

Σητείας (Ἁγιά-Φωτιά κλ.) διὰ τινος αὐχένος (ὕψους 148 μ.) σχηματιζομένου πρὸς Β. τῆς κορυφῆς Μόδι, δ') πρὸς Ν.-Δ. εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Χαντρᾶ-Μόδι, ε') πρὸς Ν., εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Κροουμπῶν διὰ τινος αὐχένος (ὕψους 200 μ.) σχηματιζομένου μεταξὺ τῆς κορυφῆς Μόδι καὶ τοῦ πρὸς Ν.-Α. ταύτης ὕψομένου ὄρους (ὕψους 439 μ.).

Τὸ κοιλάδιον τοῦτο περιλαμβάνει ἀγροικίας τινὰς (Ἁγκάθι, Παληοκάστρον κλ.) κατοικοῦμένας ὑπὸ 40 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

2. Κοιλὰς τῶν Κροουμπῶν.

Πρὸς Ν. τοῦ κοιλαδίου τοῦ Παληοκάστρου καὶ πρὸς Α. τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Χαντρᾶ-Μόδι σχηματίζεται ἡ βαθεῖα κοιλάς τῶν Κροουμπῶν περιοριζομένη πρὸς Δ. μὲν ὑπὸ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων τοῦ ἀνωτέρω ὄροπέδιου πρὸς Α. δέ, ὑπὸ τινων ἐπακτίων ὕψομάτων (ἅτινα σχηματίζουν τὸ ἀκρωτήριο Τραγόσταλον). Ἡ κοιλάς αὕτη καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, κερατεῶν κλ. ὑπὸ καλλιεργημένων γαιῶν, καὶ τέλος ἀνοίγεται εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Ζάκρου¹. Συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ κοιλαδίου τοῦ Παληοκάστρου καὶ μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Χαντρᾶ-Μόδι διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν.

Περιλαμβάνει τὰ κάτωθι χωρία.

- 1) Κοχλακκαῖς, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 14 Ἑλλ. οἰκογεν.
- 2) Ἄζοκέραμος » » » 26 » »
- 3) Ἀπάνω-Ζάκρο, Κάτω-Ζάκρο, χωρία κατοικοῦμενα ὑπὸ 63 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

4) Κροούμπαις, Παναγιά, Κλεισίδι, ἀγροικίαι ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικοῦμεναι.

Μεσημβρινώτερον τῆς κοιλάδος ταύτης αἱ Α. κλιτύες ἀποτελοῦνται ἐκ βραχιδῶν τινων χαραδρῶν ἐρήμων καὶ ἀνύδρων. Ἐτι δὲ μεσημβρινώτερον κεῖται τό :

(1) Ἐνταῦθα σώζονται ἐρείπια τινὰ κυκλωπέων τειχῶν ἅτινα κατὰ μὲν τὸν Spratt ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχ. πόλιν Ἰτανον κατὰ δὲ τὸν Bursian εἰς τὸ Ἴερον τῆς Σαλμανίας Ἀθηνᾶς. Κατὰ τὸν Halbherr ἡ Ἰτανος ἔκειτο πολὺ βορειότερον, παρὰ τὴν Μοσχὴν Τοπλοῦ ἐνθα καὶ ἀνεκαλύφθησαν ἐπιγραφαὶ εἰς αὐτὴν ἀνήκουσαι.

3. Κοιλάδιον τοῦ Χαμαίτουλου.

Τὸ κοιλάδιον τοῦτο σχηματίζεται μεταξύ τῶν βραχωδῶν ἀντιστηριγμάτων ἅτινα κατέρχονται ἀπὸ τῆς Ν.-Α. γωνίας τοῦ μεγάλου ὀροπεδίου Χαντρᾶ-Μόδι, ἔχει διεύθυνσιν ἄξωνος Β.-Δ. πρὸς Ν.-Α. καὶ ἀνοίγεται εἰς τοὺς ὄρμους τοῦ Ἀμάτου¹ καὶ τοῦ Λυβαρίου (ὄρα Α. ἀκτᾶς). Εἰς τὴν πορείαν τοῦ πρώτου ὑπάρχει πηγὴ μεταλλικῶν ὑδάτων φημιζομένων διὰ τὰς θεραπευτικὰς αὐτῶν ιδιότητας. Τὸ κοιλάδιον τοῦ Χαμαίτουλου εἶναι λίαν δύσβατον, καλύπτεται ὑπὸ ἀραιῶν δασῶν ἐξ ἐλαιῶν καὶ κερατεῶν, καὶ περιλαμβάνει :

Τὸ χωρίον Χαμαίτουλου κατοικοῦμενον ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, καὶ τινὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων ὡσαύτως κατοικοῦμενας.

Ἀκταὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τῆς Σητείας. Αἱ ἀκταὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τῆς Σητείας ἐκτείνονται ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Σίδερος πρὸς Ν. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κακῆς-Ἀλικῆς, ἐπὶ ἐκτάσεως 23 $\frac{1}{2}$ ν. μιλίων. Τὸ ἀκρωτήριο Σίδερος (πάλαι Σαμάνιον), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει φάρος ἀκίνητος ὁρατὸς ἐξ ἀποστάσεως 17 ν. μιλίων, ἀποτελεῖ τὴν Β.-Α. τῆς νήσου, τὸ δὲ τῆς Κακῆς-Ἀλικῆς τὴν Ν.-Α.

Αἱ ἀνατολικαὶ ἀκταὶ εἰσὶ βραχώδεις καὶ ἀπότομοι μετὰ πολλῶν πρὸ αὐτῶν ὑφάλων καθιστωσῶν τὸν περὶ αὐτὰς πλοῦν λίαν ἐπικίνδυνον, παρουσιάζουσιν ὅμως πολλὰς κολπώσεις καὶ ἀσφαλῆ εἰς τὰ πλοῖα καταφύγια. Τὸ Β.-Α. ἄκρον τοῦ Σιδέρου σχηματίζει τὸν μικρὸν μυχὸν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου ἔνθα νατῖδιον καὶ πηγὴ ὕδατος. Δύο μίλλ. τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου κεῖται ἡ νησίς Ἐλάσα ἐπὶ τῆς Ν.-Α. παραλίας τῆς ὁποίας σχηματίζεται ὁρμίσκος μετὰ πηγῆς ἀφθόνου ὕδατος. Ἐπτὰ καὶ ἡμισυ ν. μίλ. πρὸς Ν. τοῦ Σιδέρου προεκβάλλει τὸ ὑψηλὸν καὶ ὀγκῶδες ἀκρωτήριο Πλάκα (τὸ ὑπὸ τῶν ναυτικῶν Σαλομῶν καλούμενον) ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου σχηματίζονται δύο κόλποι, ὁ τοῦ Παληοκάστρου ἢ Γκράντες πρὸς Β., καὶ ὁ τῶν Κα-

(2) Περὶ τὸν ὄρμον τοῦτον ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Ἄμπελος.

ρουμπῶν πρὸς Ν. ἐν τῷ πρώτῳ σχηματίζονται τρεῖς μικροὶ ὄρμοι ὁ τῆς Ἐρημουπόλεως¹, ὁ τοῦ Βαγί καὶ ὁ τοῦ Κουρεμένου². Εἰς τὴν μεσημβρινὴν γωνίαν τοῦ κόλπου τούτου κεῖνται δύο νησίδες, Γκράντες καλούμεναι, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, τῷ τῶν Καρουμπῶν σχηματίζεται ὁμώνυμος ὄρμος, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ῥύακος τῶν Καρουμπῶν.

Πρὸς Ν. τοῦ ὄρμου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν $\frac{3}{4}$ ν. μιλ. προεκβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Τραγόςταλος ὅπερ κλείει πρὸς Ν. τὸν ἀνωτέρω κόλπον.

Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἀπόκρημνος παραλία τοῦ Ζάκρου εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας ($2\frac{1}{2}$ μ. πρὸς Ν. τοῦ Τραγόςταλου) σχηματίζεται ὁ ὄρμος τοῦ Ζάκρου κλειόμενος πρὸς Ν. ὑπὸ τοῦ ὁμώνυμου ἀποκρήμνου ἀκρωτηρίου. Τέσσαρα μίλλια πρὸς Ν. τοῦ ἀκρωτηρίου Ζάκρου προβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Ξερόκαμπος πρὸς Ν. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ λιμὴν τοῦ Ἀμάτου κλειόμενος ὑπὸ τριῶν νησιδίων Καβάλλων καλουμένων.

Πρὸς Ν. τοῦ λιμένος Ἀμάτου σχηματίζεται ὁ ὄρμος τοῦ Λιβαρίου πρὸ τοῦ ὁποίου κεῖται ἡ μικρὰ νησίς Κούμπητα. Ὁ ὄρμος τοῦ Λιβαρίου κλείεται πρὸς Ν. ὑπὸ ὕψηλῳ καὶ ἀποκρήμνου ἀκρωτηρίου, πρὸς Ν. τοῦ ὁποίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 ν. μιλ., ἕτερον προβάλλει ἀκρωτήριο, τὸ τῆς Κακῆς Ἀλικῆς ἀποτελοῦν τὴν Ν.-Α. γωνίαν τῆς Κρήτης.

Δύο μίλ. πρὸς Ν. τῆς Κακῆς Ἀλικῆς κεῖνται τὰ νησίδια Κουφονήσια ἀποτελούμενα ἐκ μιᾶς νησίδος (πλάτους καὶ μήκους 3 χιλιομέτρων ὕψους δὲ 65 μ.) Λευκῆς ἢ Κουφονῆσι καλουμένης καὶ τινῶν περὶ αὐτὴν σκοπέλων καὶ ὑφάλων.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες, ὡς καὶ αἱ ἀρκτικάι, ἀντακούονται ὑπὸ πληθὺς χαραδρῶν καὶ κοιλάδων δι' ὧν ῥέουσιν τὸν χειμῶνα ὀρηπτικοὶ χεῖμαρροι εἰς τινὰς δ' ἐξ αὐτῶν καὶ μικροὶ ῥύακες διατηρούμενοι καὶ κατὰ τὸ θέρος, ἅπασαι αἱ κοιλότητες αὗται εἰσὶν ἀνοικταὶ εἰς

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο κατὰ τινὰς ἢ ἀρχ. πόλις Ἀρσινόη κατ' ἄλλους δὲ ἡ Ἐτέρα.

(2) Πλησίον αὐτοῦ ἔκειτο ἢ ἀρχ. πόλις Δράγματον.

τὴν θάλασσαν, καλύπτονται ὑπὸ πυκνῶν δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, κερατεῶν κλ. καὶ παρουσιάζουσι συχνὰς πηγὰς ἀφθόνων ὑδάτων.

Κυριώτεροι τῶν κοιλοτήτων τούτων (μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ ὄροπεδίου Χαντρᾶ-Μόδι) εἰσὶν :

Α') Ἡ κοιλάς τῶν Πηλιαλημάτων.

Β') Τὸ κοιλάδιον τῆς Γράς.

Γ') Ἡ κοιλάς Στραβοδοξάρι.

1. Κοιλὰς Πηλιαλημάτων.

Ἡ κοιλάς αὕτη κεῖται πρὸς Ν.-Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Παντελιού-Ποταμοῦ (ἀρκτικῶν κλιτύων) μεθ' οὗ συγκοινωνεῖ διὰ τοῦ ἀυχένος τῆς Συκιάς (ὑψ. 353 μ.) ἔνθα συνεννοῦνται τὰ δύο ὄρεινά τῆς Σητείας συμπλέγματα τὸ Δυτικὸν καὶ τὸ Ἀνατολικόν, ὅθεν ὀρίζεται πρὸς Α. μὲν ὑπὸ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων αἰτίνες κατέρχονται ἀπὸ τοῦ μεγάλου ὄροπεδίου Χαντρᾶ-Μόδι καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ ὄρους Ῥωμανάτι (ὑψ. 948 μ.).

Ἡ κοιλάς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀυχένος τῆς Δάφνης (σχηματιζομένη εἰς ὑψος 608 μ. μεταξὺ Ῥωμανάτι καὶ ὄρειου ὄγκου τῶν Μουλιανῶν) καὶ τοῦ τῆς Συκιάς, κατέρχεται ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κλιτύων τῶν ὄρεων τούτων, εἶναι εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος βαθεῖα καὶ δυσβατωτάτη, ὑκαλωτέρη δὲ εἰς τὸ κατώτερον. Περιρρέεται ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων, καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐλαιῶν, κερατεῶν κλ. διαρρέεται ὑπὸ μικροῦ ῥύακος, καὶ ἀπολήγει εἰς τὸν μικρὸν κόλπον τοῦ Κελοῦ-Νεροῦ (ὄρ. κατωτέρω μεσημβρινὰ ἄκται). Περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία :

- 1) Ἁγιὸς Μάμας, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 12 Τουρκ. οἰκογ.
- 2) Κρυγιά, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 37 Ἑλληνικῶν καὶ 18 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 3) Δάφνη, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 58 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 4) Συκιά, χωρίον ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ ἀυχένος τοῦ σχηματιζομένου μεταξὺ τῆς κοιλάδος ταύτης καὶ τοῦ λεκανοπεδίου Παντε-

λιού-Ποταμού (ἀρκτική κλιτύς), διαιρείται εἰς δύο συνοικίας, καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 18 Ἑλληνικῶν καὶ 34 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν¹.

5) Παληοπέτσι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οἰκογ.

6) Λιθίνας, » » » 93 » καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν².

7) Πεύκοι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 7 Ἑλλήν. οἰκογενειῶν.

8) Ἀζάλι, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 5 » »

9) Πηλιαλήματα, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν, καὶ τινὰς ἄλλας ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων κατοικουμένας.

2. Κοιλιάδιον τῆς Γρᾶς.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῶν Πηλιαλημάτων κεῖται τὸ κοιλάδιον τῆς Γρᾶς, σχηματιζόμενον μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους Ῥωμανάτι κατέρχοντων πρὸς τὴν μεσημβρινὴν παράλιαν ἀντιστηριγμάτων. Τὸ κοιλάδιον τοῦτο διευθυνόμενον ἀπὸ Β.-Ν. εἶναι ἀνοικτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, καλύπτεται ὑπὸ δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, κερκατεῶν κλ. ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ περιλαμβάνει τὸ χωρίον :

Γρᾶ, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν καὶ 1 Τουρ. οἰκογενείας.

Περιλαμβάνει ὡσαύτως καὶ τινὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ Τούρκων κατοικουμένας.

(1) Τὴν 13 Νοεμβρίου 1867, 200 Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Σίρην Διμιτριάκην, Κ. Κοζυράκην, Ἐμμ. Μουρελάκην κλ. εἰσέβαλον ἀμαχητὶ εἰς Σητεῖαν ἐν ᾧ ἕτερον σῶμα κατέλαβε τὸ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας χωρίον Κεντρί Ἰνα ἐπιτηρῆ τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπέτρας καὶ παρακολύη τὴν ἐκεῖθεν ἀποστολὴν στρατευμάτων πρὸς καταδίωξιν τῶν εἰς Σητεῖαν ἐπιδραμόντων Ἑλλήνων. Οἱ εἰς Σητεῖαν ἐπιδραμόντες Ἕλληνες καταδιώκουσι τοὺς Τούρκους ὅτινες μόνον εἰς τὸν ἀγύνα τούτου ἀντιμετωπίουσι τοὺς Ἕλληνας τὴν 17 Νοεμβρίου 1867, ἀλλὰ τρέπονται εἰς φυγὴν. Οἱ Ἕλληνες συλλήσαντες τὰς Τουρκικὰς περιουσίας, ποίμνια κλ. ἐπανάκαμψαν εἰς τὸ ἐν Κεντρὶ Ἑλληνικῶν Στρατόπεδον ἀνενδύλητοι.

(2) Οἱ Τούρκοι πληροφορηθέντες τὴν διὰ τῆς ὁδοῦ Περιστερᾶς εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Σητεῖαν (4 Δεκεμβρίου 1828), κατέφυγον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ 140 ἔνοπλοι, εἰς τὸν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τριώροφον Ἐνετικὸν Πύργον ἀπὸ τοῦ ὁποίου γενναίως ἠμύνοντο μέχρις ὅτου ἅπαντες συνεκίησαν ὑπὸ πυρκαϊᾶς μεταδοθείσης ἔκ τινος ὀπνοῦμου ἧν οἱ Ἕλληνες ἔθεσαν πρὸς ἀνατίναξιν τοῦ Πύργου.

3. Κοιλὰς Στραβοδοξάρι.

Πρὸς Δ. τοῦ κοιλαδίου τῆς Γρᾶς σχηματίζεται, μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους Καβοῦσι καὶ τοῦ ὄρεινῶ ὄγκου τῶν Μουλιανῶν ἐκπεπομένων πρὸς Ν. δειράδων, ἡ βαθεῖα καὶ ἀπόκρημνος κοιλὰς Στραβοδοξάρι. Ἡ κοιλὰς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων χαραδρῶν αἰτίνες διασχίζουσι τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας τῶν ἀνωτέρω ὄρέων, εἶναι λίαν δύσβατος πρὸς δὲ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν, ἔχει ἀφθονα ὕδατα καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία :

1) Ὀρνό, χωρίον ὑψηλότατον κατοικούμενον ὑπὸ 80 Ἑλληνικῶν καὶ 1 Τουρκικῆς οἰκογενείας.

2) Ρουκάκα, χωρίον ὡσαύτως ὄρεινόν, πρωτεύουσα ἐμωλόμου δήμου, κατοικούμενον δὲ ὑπὸ 44 Ἑλληνικῶν καὶ 77 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3) Στραβοδοξάρι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 108 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Καὶ τινες ἀγροικίας (Σκιοκοψάλα κλ.) ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων κατοικουμένας.

Ἐνταῦθα καὶ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Ἱερραπέτρας σχηματίζονται μεταξὺ τῶν ἀντιστηριγμάτων τοῦ ὄρους Καβοῦσι, χαράδραι ἀπολήγουσαι εἰς τὴν χθαμαλὴν παραλίαν. Ἡ χώρα αὕτη περιλαμβάνει ἀγροικίας τινὰς, καλύπτεται ὑπὸ ἀραιῶν δασῶν, καὶ παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς λαμπροῦ καὶ ἀφθόνου ὕδατος. Ἄξιος μνείας ἐνταῦθα εἶναι ὁ ῥυαξ τῆς Ἀγιᾶ-Φωτίᾶς οὔτινος τὰ ὕδατα πηγάζοντα μίαν ὡς ἔγγιστα ὥραν μακρὰν τῆς ἀκτῆς, ῥέουσιν ἀφθόνως καθ' ἅπαν τὸ ἔτος καὶ κινουσι πολλοὺς ὑδρομύλους.

Μεσημβριναὶ ἀκταὶ τῆς Σητείας. Αἱ ἀκταὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Σητείας ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κακῆς-Ἀλικῆς ἐκτείνονται 16 ν. μίλ. πρὸς Δ. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Περιστέρει ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄρχονται αἱ χθαμαλαὶ ἀκταὶ τῆς Ἱερραπέτρας. Αἱ μεσημβριναὶ ἀκταὶ τῆς Σητείας εἰσὶ χθαμαλαί, ποῦ μὲν ἀμμώδεις ποῦ δὲ βραχώδεις, καὶ παρουσιάζουσι πολλὰς κολπώσεις καὶ τινὰ ἀσφαλῆ κατὰ τῶν βορείων ἀνέμων ἀγκυροβόλια.

Πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Κακῆς-Ἀλικῆς σχηματίζεται ὁ μικρὸς

κόλπος Μακρύ-Γιαλός κλειόμενος πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Καλόν-Όρος, 3 1/2 ν. μίλ. ἀπέχοντος τῆς Κακῆς-Άλικῆς.

Ἐν καὶ ἡμισυ μίλλιον πρὸς Δ. προβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Τράχλος, πρὸς Δ. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ ὄρμος Πηλιαλήματα, ἔνθα ἀπολήγει ἡ ὁμόνυμος κοιλὰς. Ἐντεῦθεν καὶ μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Περιστέρι ἐκτείνεται χθαμαλὴ παραλία εἰς ἣν ἀπολήγουσιν αἱ κοιλάδες Γράς, Στραβοδοξάρι κλ.

Ἄπέναντι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ῥύακος Ἄγιά-Φωτιά καὶ εἰς ἀπόστασιν 1/2 ν. μίλ. ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, κεῖται τὸ νησίδιον Νησί-τῆς-Φωτιάς καλούμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται δάση καὶ πηγὴ ἀφθόνου καὶ λαμπροῦ ὕδατος.

Β'.

ΙΣΘΜΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ

Πρὸς Δ. τοῦ ὄρους Καβουσίου σχηματίζεται ὁ ἰσθμὸς τῆς Ἱεραπέτρας ὅστις ἔχων πλάτος μὲν 12 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων καὶ μῆκος 7 ἐνώνει τὴν χερσόνησον τῆς Σητείας μετὰ τῆς ἐπιλοίπου νήσου. Ἡ χώρα αὕτη τοῦ ἰσθμοῦ περιοριζομένη πρὸς Α. μὲν ὑπὸ τοῦ ἀποτόμου ὄρους τῆς Σητείας Καβούσι (1472 μ.) πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ τῆς λοφώδους χώρας ἣτις κατέρχεται ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Δίκτης (Λασηθειότικα ὄρη), ἀποτελεῖ λεκανοπέδιον ἔχον διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Δ. πρὸς Β.-Α.

Τὸν πυθμένα τοῦ λεκανοπεδίου τούτου ἀποτελεῖ ἡ πεδιάς τοῦ ἰσθμοῦ ἔχουσα πλάτος μὲν 2 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων καὶ μῆκος 13. Ἡ πεδιάς αὕτη δεσπόζεται ὑπὸ χθαμαλῶν γηλόφων ἐπὶ τῶν ὁποίων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 καὶ μετὰ ταύτην ἐκτίσθησαν πύργοι ὀχυροί, δεσπύζοντες τῶν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ διερχομένων ὁδῶν τῆς Σητείας. Οἱ πύργοι οὗτοι, ὅμοιοι τῶν ὁποίων πολλαχοῦ τῆς Κρήτης ὑπάρχουσιν, εἰσὶ τετράγωνοι καὶ διώροφοι ἐκτισμένοι δὲ δυσμόθεν τῆς ὁδοῦ ἣτις ἄγει κατὰ πλάτος τοῦ ἰσθμοῦ, ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης εἰς τὴν ἄλλην. Πρὸς Α. τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ ἐπὶ δεσποζούσης ὡσαύτως θέσεως ἐστὶν ἐκτισμένος εἰς εὐρὺς ἀμυντικὸς στρατῶν δυνάμενος ἐν τάγμα νὰ περιλάβῃ. Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς

παρλιάς τοῦ ἰσθμοῦ κείται τὸ σεσαθρωμένον φρούριον τῆς Ἱεραπέτρας ἀποτελούμενον ἐκ τινος τείχους μετ' ἐπάλλξεων (ὑψους 3 ὡς ἔγγιστα μέτρων) καὶ μιᾶς ἀκροπόλεως· ἐκτισμένης ἐπὶ χθαμαλοῦ βράχου προεξέχοντος εἰς τὴν θάλασσαν¹.

Ἡ χώρα τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ ἰσθμοῦ διαρρέεται ὑπὸ μικρῶν βυακίων, εἶναι εὐφοροτάτη καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων καὶ καλλιεργημένων ἀγρῶν, διαιρεῖται δὲ ὑπὸ τῆς γραμμῆς τῆς διαχωρίσεως τῶν ὑδάτων εἰς ἀρκτικές καὶ εἰς μεσημβρινὰς κλιτύας. Ἡ γραμμὴ αὕτη κατοχυρωμένη ἀπὸ τῶν ὄρεων τῆς Δίκτης διέρχεται διὰ τῆς ἄνωθεν τῶν Μεσελέρων κορυφογραμμῆς ἀκολουθεῖ χθαμαλὴν λοφοσειρὰν ἀπ' Α. πρὸς Δ. διευθυνομένην καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Καβοῦσι.

(1) Τὸ σεσαθρωμένον τοῦτο φρούριον ὑπῆρξεν ἐν τούτοις κατὰ τὰς Κρητικὰς ἐπαναστάσεις σπουδαῖον κώλυμα κατὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἑλληνικῶν ὄπλων, καθ' ὅτι ἀπ' ἐνὸς μὲν παρέχει λίαν ἀσφαλὲς καταφύγιον εἰς τὰς Τουρκικὰς οἰκογενείας, καὶ ἀπ' ἑτέρου χρησιμεύει ὡς κύριον ἀρμητήριο τῶν Τούρκων διὰ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν περὶ χωρῶν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης πολλάκις κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐπεχείρησαν τὴν ἀλωσιν τῶν τειχῶν τούτων καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν μεγάλων ἐπιβαλαστίων τῆς νήσου φρουρίων, δυστυχῶς ὁμῶς στερούμενοι πυροβόλων καὶ ναυτικῆς ἐπιχορηγίας, ἐναυάγησαν πάντοτε ἐν ταῖς προσπάθειαις τῶν κατὰ τειχῶν ἄτινα διὰ τῆς διαρρήξεως μόνον ἢ διὰ τῆς πείνης ἠδύναντο νὰ ἀλωθῶσι. Τοιουτοτρόπως κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1823 Ἑλληνικὸς στρατὸς ὑπὸ τοὺς Α. Κουσκουμπέ, Ν. Ζερβὸν καὶ Βουζομάρκον, ἐπιτεθέντες κατὰ τῆς Ἱεραπέτρας ἐκυρίευσαν τὸ τεῖχος καὶ εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν εἰς τὴν κατὰ τῆς ἀκροπόλεως ἔροδον καὶ ὑπεχώρησαν.

Ἑλλήνες καὶ Τούρκοι μεγάλας κατέβαλλον πάντοτε προσπάθειαις διὰ τὴν κατοχὴν τοῦ ἰσθμοῦ ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἐξηρτάτο καὶ ἡ κατοχὴ ἀπάσης τῆς πλουσίας χώρας τῆς Σητείας. Οἱ Τούρκοι ἀπὸ τῆς Ἱεραπέτρας ὀρμώμενοι ἔσφαζον καὶ ἐλαηλάτουν τοὺς Ἑλλήνας τῶν περὶ χωρῶν, ἐν ᾧ ἀπ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες κατοχυρόμενοι ἀπὸ τῶν ὄρεων τῆς Δίκτης περιώριζον τὰς Τουρκικὰς ἐπιδρομὰς καὶ διήνοιγον ἐτι ὁδὸς πρὸς τὴν Σητείαν.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ Ἕλληνες μὴ ἔχοντες καὶ πάλιν τὰ μέσα πρὸς ἐκπόρθην τοῦ φρουρίου ἤρκοοντο νὰ κλείωσι τοὺς Τούρκους ἐν αὐτῷ περιορίζοντες οὕτω τὰς καταστρεπτικὰς ἐκείνων ἐπιδρομὰς. Τοιουτοτρόπως κατὰ μῆνα Ἰουλίου τοῦ 1867 καταδιώκουσι τοὺς κατὰ τὸν ἰσθμὸν Τούρκους οὕτινες ἀμύνονται ἀπὸ τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου τῶν (25 Ἰουλίου 1867). Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους οἱ Ἕλληνες ἐγκλείουσι πάλιν τοὺς Τούρκους ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Ἱεραπέτρας καὶ ἡ μάχη ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τῶν τειχῶν αὐτοῦ. Καὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους, οἱ Ἕλληνες συναθροισθέντες ὑπὸ τὸν Σφακιανῆν εἰς Καλὸ-Χωριὸ ἐβέδισαν 200 μὲν ἄνδρας ὑπὸ τὸν Σήφην Δεμιρτσάκην, Κ. Κεζυράκην κλ. κατὰ τῆς Σητείας (ἴδ. σημ. 2 Σελ. 72) οἱ δὲ λοιποὶ ὑπὸ τὸν Λακέρδαν, Γενηματῶν κλ. ἐπετέθησαν κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Κεντρὶ καὶ ἀλλοχού Τούρκων τοὺς ὁποίους ἐβέδιωσαν καὶ ἐνέκλεισαν ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Ἱεραπέτρας ὑποστηρίζαντες οὕτω καὶ τὴν ἐκ Σητείας ἐπάνοδον τῶν ὑπὸ τὸν Δεμιρτσάκην ἐπιδρομῶν.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τοῦ ἰσθμοῦ ἀποτελοῦσι τὸ $\frac{1}{3}$ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ καὶ περιλαμβάνουσι τὰ ἐξῆς χωρία ἅτινα εἰσὶν ἐκτισμένα κατὰ μῆκος τῶν Δ. προπόδων τοῦ ὄρους Καβουσίου.

1) **Καβούσι**, πρωτεύουσα τοῦ ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλληνικῶν καὶ 83 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2) **Μοναστηράκι**, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν καὶ 9 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3) **Βασιλική**, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλληνικῶν καὶ 22 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Ἄκται. Αἱ ἀρκτικαὶ ἄκται τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας ἀποτελοῦσι τὸ μεσημβρινὸν ὄριον τοῦ μεγάλου κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου. Ἀρχοῦνται ἀπὸ τῶν κάτωθεν τοῦ χωρίου Καβούσι ἀπορρώγων ἄκτων καὶ ἐκτείνονται πρὸς Δ. ἐπὶ ἐκτάσεως 5 ὥς ἔγγιστα ν. μιλίων μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ.

Ἡ χθαμαλὴ καὶ ἀμμώδης ἀρκτικὴ παραλία τοῦ Ἰσθμοῦ καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Παχειῶν-Ἄμμος¹.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες τοῦ Ἰσθμοῦ ἀποτελοῦσι τὰ $\frac{2}{3}$ ὡς ἔγγιστα τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, περιλαμβάνονται δ' ἐν αὐταῖς :

1) Ἱεραπέτρα, πόλις παράλιος ἐκτισμένη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ἱεραπότνης ἧς σώζονται ἔτι ἐρείπια θεάτρων, πολλῶν ἄλλων οἰκοδομῶν, δεξαμεναὶ κλ. Ἡ Ἱεραπέτρα σήμερον εἶναι πόλις περιτετειχισμένη, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ ἐπαρχίας, καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 300 Ἑλληνικῶν καὶ 355 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν

(1) Τὴν 7 Ἀπριλίου 1868 οἱ Ἕλληες συγκεντρωθέντες ὑπὸ τοὺς Σφακιανάκη, Κοζυράκη, Νικολαΐδην, Λακέρδαν, Δεμιρτσάκη κλ. εἰς τὸ πρὸς Δ. τοῦ Ἰσθμοῦ λεκανοπέδιον τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ (χωρ. Καλό-Χωρό, Πρίνζ, Κριτσά καὶ Μεσελέροι) ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν Παχειῶν-Ἄμμῳ καὶ Βασιλικῇ Τούρκων ἐν ᾧ ἕτερον σῶμα ἀπέκρουσε τὴν ἐκ τῆς Ἱεραπέτρας ἐξοδὸν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ Ἕλληες μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Τούρκους ἀπεσύρθησαν τὴν ἐσπέραν εἰς τὰς θέσεις των.

Τὴν νύκτα τῆς 20—21 Ἀπριλίου 1868 οἱ Ἕλληες ὑπὸ τοὺς Νικολαΐδην, Δεμιρτσάκη καὶ Ζαβολάκη ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐν Παχειῶν-Ἄμμῳ Τουρκικοῦ Στρατοπέδου.

(2500 κάτ.). Είναι ώσαύτως έδρα του επισκόπου Ίεράς και Ση-
τειας, έχει λαμπρά δημόσια καταστήματα (διοικητήριον, σχολεία,
ναούς, τζαμιά και Μουσεϊον ιδρυθέν υπό του έν τή πόλει ταύτη
Έλληνικού Συλλόγου).

2) Μονή Ἀγιασμένου, νεόδμητος και λίαν εύρειχ.

3) Μονή Φανερωμένης, κατοικουμένη υπό 7 μοναχών και 7 κο-
σμικών.

4) Κεντρί¹, χωρίον κατοικούμενον υπό 50 Έλληνικών και 112
Τουρκικών οικογενειών.

5) Γιανίτσι, χωρίον κατοικούμενον υπό 37 Έλληνικών και 14
Τουρκικών οικογενειών.

6) Κεφάλι, χωρίον κατοικούμενον υπό 32 Έλλην. οικογενειών.

7) Ἅγιος Ἰωάννης, χωρίον κατοικούμενον υπό 85 Έλληνικών
οικογενειών.

8) Κάτω-Χωριό, πρωτεύουσα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοι-
κούμενον υπό 108 Έλληνικών και 33 Τουρκικών οικογενειών.

9) Ἡ μικρά Μονή Παπλινοῦ (εξάρτημα τῆς έν Σητεία μεγάλης
Μονῆς του Τοπλου) κατοικουμένη υπό ενός μοναχοῦ.

10) Ἐπάνω-Χωριό, χωρίον κατοικούμενον υπό 102 Έλλήνι-
κῶν και 3 Τουρκικών οικογενειών.

11) Πισκοπή, χωρίον κατοικούμενον υπό 70 Έλλήν. οἰκόγεν.

12) Καπίστρι¹, » » » 18 » »

Ἄκται, Αἱ μεσημβριναὶ ἄκται του Ἰσθμοῦ τῆς Ἰεραπέτρας ἀρ-
χόμεναι ἀπὸ του ἀκρωτηρίου Περιστέρι ἐκτείνεται πρὸς Δ. μέχρι
τῶν ἐκβολῶν του ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῶν Μεσελέρων κατερχομένου
ρύακος, ἐπὶ ἐκτάσεως 3 ν. μιλίων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς παραλίας
ταύτης κείται ἡ περιτετειχισμένη πόλις τῆς Ἰεραπέτρας ἔχουσα
πρὸς Α. αὐτῆς μικρὸν τεχνητὸν λιμένα δυσπρόσιτον ὅμως ἕνεκα
τῶν ἀπογείων Β.-Δ. ἀνέμων. Ἐμπροσθεν του φρουρίου ὑπάρχει
λιμὴν ἐξαιρετος διὰ τοὺς Β.-Α. και Β.-Δ. ἀνέμους· ὁ λιμὴν οὗτος
σηματίζεται υπό δύο τεχνητῶν βραχιόνων κυματοθραύστου, ἔχει
βάθος 10—15 ὀργ. και ἀμμώδη πυθμένα.

(1) Ἴδε σημ. 1 Σελ. 92.

Γ.

ΟΡΕΙΝΟΝ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΤΗΣ ΔΙΚΤΗΣ

(Ὅρη Λασηθίου καὶ Μεραμπέλλου)

Πρὸς Δ. τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας ὑφθύνται τὰ ὑψηλά καὶ ἀπότομα ὄρη τοῦ Λασηθίου καὶ τοῦ Μεραμπέλλου ἕτινα ἀποτελοῦσι τὸ ὄρεινὸν σύμπλεγμα τῆς Δίκτης.

Τοῦ ὄρεινοῦ τούτου συμπλέγματος, λίαν πολυπλόκου ὄντος, ἡ λεπτομερὴς περιγραφή εἶναι λίαν δυσχερής. Ἐκ τῆς γραμμῆς ὅμως τῆς διαχωρίσεως τῶν ὑδάτων τῶν ἀρκτικῶν ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων, ἀνευρίσκομεν τὸν κύριον κόμβον τῆς ἀκτινοβολήσεως τῶν ὄρεινῶν γραμμῶν τοῦ συμπλέγματος τούτου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ὄρεινότερον τῆς Κρήτης τμήμα. Ὁ κόμβος οὗτος εἶναι ὁ ὄρεινὸς κρικός ὁ περιβάλλων ἐν σχήματι κρατῆρος τὸ μέγα ὑψίπεδον τοῦ Λασηθίου. Τὸ ὕψος τῶν κορυφῶν τοῦ ἀνωτέρου κρατῆρος ποικίλλει ἀπὸ 1500—2150 μ., ἐν ᾧ τὸ τοῦ κεντρικοῦ ὑψιπέδου δὲν εἶναι κατώτερον τῶν 832 μ.

Ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ τούτου κόμβου ἐκπέμπονται πρὸς διαφόρους διευθύνσεις μακραί, ὑψηλαὶ καὶ ἀπόκρημνοι δειράδες, μεταξὺ τῶν ὁποίων σχηματίζονται εὐρεῖαι καὶ εὐφροὶ κοιλάδες, δασώδεις χαράδρι καὶ βαθεῖαι φάραγγες καθιστῶσαι τὸ τμήμα τοῦτο τῆς νήσου, τὸ ποικιλλώτατον καὶ εὐαρεστότατον τῆς Κρήτης.

Ἐν τούτοις τὸ σύμπλεγμα τῆς Δίκτης δὲν ἀποτελεῖ ἐν συμπαγῆς σύνολον, ἡ πρὸς Β. ἐκπεμπομένη μακρὰ δειρὰς ἐκτεινομένη ἐπὶ εὐρείας ἐκτάσεως ἐδάφους καὶ διακλαδομένη εἰς πλείστους βραχίονας ἀποτελεῖ ἴδιον ὄγκον οὕτως ὥστε τὸ Σύμπλεγμα τῆς Δίκτης δύναται νὰ ὑποδιαιρεθῆ εἰς δύο μέρη, ἧτοι : εἰς μεσημβρινὸν ὄγκον (τὰ ὄρη τοῦ Λασηθίου) καὶ εἰς ἀρκτικὸν ὄγκον (τὰ ὄρη τοῦ Μεραμπέλλου).

Ὁ μεσημβρινὸς ὄγκος (τὰ ὄρη τοῦ Λασηθίου) ἀποτελεῖ τὰ $\frac{2}{3}$ τῆς χώρας ἣν τὸ σύμπλεγμα τῆς Δίκτης καλύπτει, ἐκτείνεται δὲ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Αἱ ἀνατολικαὶ αὐτοῦ κλιτύες κατερχόμεναι μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας ἀποτελοῦσι τὸ δυτικὸν ὄριον τοῦ λεκα-

νοπεδίου αὐτοῦ. Αἱ δυτικαὶ κλιτύες κατέρχονται εἰς τὴν πρὸς Δ. ἐκτεινομένην χθαμαλὴν καὶ ἀνώμαλον χώραν τοῦ Ἡρακλείου, προεκτείνονται δὲ διὰ τῆς μεσημβρινωτέρας αὐτῶν ἄκρας καὶ σχηματίζουσι τὴν πρὸς Δ. ἐκτεινομένην ἐπάκτιον ὄροσειρὰν τῆς Μεσαράς (ὄροσειρὰ τοῦ Κορίνου ἢ τῶν Ἀστερουσίων ὀρέων), ἃν καὶ ἡ ὄρεινὴ αὕτη γραμμὴ ἀποχωρίζεται τοῦ κυρίου ὄγκου διὰ τοῦ ποταμοῦ Ἐναποδάρη. Ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ μεσημβρινοῦ τούτου ὄγκου εἶναι αἱ κορυφαὶ Σπαθὶ καὶ Ἀφέντης-Χριστός (ὕψους 2155 μ.), ὁ Ἀφέντης Σαρακηνός (1592 μ.) κλ. ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν κύκλων ὕψομένων τούτων κορυφῶν σχηματίζεται τὸ περίκλειστον ὑψίπεδον ἢ ἡ ὄρεινὴ λεκάνη τοῦ Λασηθίου. Ἡ ὄρεινὴ αὕτη λεκάνη περιβαλλομένη πανταχόθεν ὑπὸ ὑψηλῶν κορυφῶν, οὐδεμίαν παρουσιάζει ὄρατὴν σχέσιν μετὰ τῶν πέριξ σχηματιζομένων χθαμαλωτέρων κοιλάδων ἢ χαραδρῶν, τὰ δ' ἐν αὐτῷ ὄμβρια ἢ ἐκ τῆς τήξεως τῶν χιόνων ὕδατα, οὐδεμίαν ἔχοντα διέξοδον, θὰ μετεσχημάτιζον εἰς λίμνην τὴν εὐφορωτάτην ταύτην πεδιάδα, ἐὰν μὴ ἐξέφρεον διὰ τινος ἄντρου, χώρου ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καλουμένου καὶ κειμένου εἰς τὴν δυτικὴν τῆς λεκάνης πλευρὰν. Τὰ ὕδατα ταῦτα ὑπογείως βαίνοντα, ἀναφαίνονται, κατὰ τὴν τῶν ἐγχωρίων γνώμην, εἰς πολλῶν χιλιομέτρων ἀπόστασιν πρὸς Β.-Δ. Ὁ πυθμὴν τῆς λεκάνης ταύτης σχηματίζει τὴν πεδιάδα τοῦ Λασηθίου ἧς τὸ μῆκος εἶναι 13—14 χιλιομέτρων, τὸ πλάτος 6—7 χιλ. καὶ τὸ ὕψος 866 μὲν μέτρων εἰς τὸ Ν.-Α. ἄκρον, 826 δὲ εἰς τὸ ἀντίθετον. Πρὸς Ν. τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου, ἕτερον σχηματίζεται περίκλειστον ὡσαύτως ὄροπέδιον, τὸ τοῦ Ὀμαλοῦ, κείμενον εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μετὰ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ ὄροπεδίου τῶν Λευκῶν ὀρέων. (Περὶ τῶν ὄροπεδίων τούτων κατωτέρω θέλομεν ἐπανέλθει.)

Ὁ ἀρκτικός ὄγκος (ὄρη τοῦ Μεραμπέλλου) ἀποσπώμενος ὡς μακρὰ καὶ πολυσχιδῆς δεξιὰς ἀπὸ τῆς Β.-Δ. ἄκρας τοῦ μεσημβρινοῦ ὄγκου, διευθύνεται ἐκ Δ.-Ν.-Δ. πρὸς Α.-Β.-Α. καὶ ἔχει ὑψηλοτέραν αὐτοῦ κορυφὴν τὴν Σελέαν (ὑψ. 1585 μ.), κυριώτερα δὲ ἀντιστηρίγματα τὴν Καβαλλαρᾶν (910 μ.) καὶ τὸν Ἀφέντην Σταυρὸν (840 μ.) μεταξὺ τῶν ὁποίων σχηματίζεται ἡ εὐρεία καὶ εὐφορὸς κοιλάς τοῦ Μεραμπέλλου. Τοῦ ἀρκτικοῦ τούτου ὄγκου συνέ-

χεια δύναται νά θεωρηθῆ καὶ ἡ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Μεραμπέλλου κειμένη μικρὰ νησίς τῆς Σπιναλόγκας. Αἱ ἀνατολικαὶ αὗται κλιτύες τοῦ ἀρκτικοῦ τούτου ὄγκου, κατέρχονται μέχρι τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου οὕτινος ἀποτελοῦσι τὸ Δυτικὸν ὄριον. Αἱ ἀρκτικαὶ κατέρχονται εἰς τὴν θάλασσαν καὶ σχηματίζουνε τὰς ἀποτόμους ἀρκτικὰς ἀκτὰς τοῦ συμπλέγματος, αἱ δὲ Δ. κατερχόμεναι εἰς τὴν πρὸς Δ. ἐκτεινομένην χθαμαλὴν χώραν τοῦ Ἡρακλείου, ἀποτελοῦσι μετὰ τῶν Δ. κλιτύων τοῦ μεσημβρινοῦ ὄγκου ἀνυπέρβατον φραγμὸν ὃν δι' ὠρισμένων τινῶν μόνον σημείων δύναται νά υπερβῆ τις (Ἴδε κατωτέρω σημειώσεις).

Τὸ ὄρειον σύμπλεγμα τῆς Δίκτης διαιρεῖται ὑπὸ τῆς γραμμῆς τῆς διαχωρίσεως τῶν ὑδάτων εἰς ἀρκτικὰς καὶ μεσημβρινὰς κλιτύας. Ἡ γραμμὴ αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς πεδιάδος, τῆς κάτωθεν τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος (349 μ.), ἀνέρχεται τὰς Δ. κλιτύας τοῦ συμπλέγματος διὰ τῆς κορυφῆς Σαρακινοῦ (1592 μ.) εἶτα διὰ τοῦ πρὸς Ν. ταύτης σχηματιζομένου αὐχένος (1383 μ.) καὶ βαίνουσα πρὸς Ν.-Α. διέρχεται διὰ τῆς κορυφῆς Ἀφέντη-Χριστός (2155 μ.). Ἐντεῦθεν πρὸς Α. τρεπομένη ἡ γραμμὴ τῆς διαχωρίσεως τῶν ὑδάτων, διέρχεται διὰ τοῦ μεταξὺ τῶν κοιλάδων Μίρτου καὶ Καθαροῦ σχηματιζομένου αὐχένος (1216 μ.), δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὸ κοιλάδιον τοῦ Καθαροῦ διαχωρίζουσα τὰς πρὸς τὸ ὕψιπεδον τοῦ Λασηθίου κλιτύς ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν, καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν πρὸς Ν.-Α. τρεπομένην κορυφογραμμὴν, διέρχεται διὰ τοῦ αὐχένος τῶν Μεσελέρων (482 μ.). Ἐντεῦθεν ἀκολουθοῦσα τὴν πρὸς Α. τρεπομένην κορυφογραμμὴν, κατέρχεται εἰς τὸν Ἴσθμὸν τῆς Ἱεραπέτρας.

Μεταξὺ τῶν ἀρκτικῶν καὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων, σχηματίζεται ἡ ὄρεινὴ λεκάνη τοῦ Λασηθίου, ἀποτελοῦσα οὕτω τὰς κεντρικὰς τοῦ ὄρεινοῦ συμπλέγματος κλιτύας.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τοῦ ὄρεινοῦ τούτου συμπλέγματός εἰσι λίαν ἀνώμαλοι, δασώδεις, περιρρέονται ὑπὸ συχνῶν πηγῶν καὶ σχηματίζουνε πολλὰς κοιλάδας καὶ λεκανοπέδια ὧν κυριώτερὰ εἰσι :

- 1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Καλοῦ - Ποταμοῦ.
- 2) Τὸ περικλειστον κοιλάδιον τῶν Λακκωνηῶν.
- 3) Τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ξηροποτάμου - Μεραμπέλλου.
- 4) Ἡ κοιλάς Λατσίδας - Μιλάτου.
- 5) Ἡ κοιλάς τοῦ Βραχασίου.
- 6) Ἡ κοιλάς τῆς Φουρνῆς ἔτι δὲ βορειότερον σχηματίζεται :
- 7) Ἡ ἀνώμαλος χώρα Πινῶν - Ἐλούντας καὶ πρὸς Β. ταύτης
- 8) Ἡ ἀνώμαλος χώρα τοῦ Βρουχᾶ.

1. Λεκανοπέδιον τοῦ Καλοῦ - Ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τῆς Παχεῖας - Ἄμμου (ἀρκτικῆ κλιτύς τοῦ Ἴσθμοῦ Ἱεραπέτρας) ἐκτείνεται ἀνώμαλος καὶ ἄγονος χώρα μέχρι τῆς Ν.-Δ. γωνίας τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου ἔνθα ἐκβάλλει τὸ Λεκανοπέδιον τοῦ Καλοῦ - Ποταμοῦ.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ αὐτῆς τῆς καρδίας τῶν ὑψηλῶν ὄρεῶν τοῦ Λασηθίου ἔχει ἄξονα Β.-Α. πρὸς Ν.-Δ. καὶ περιορίζεται ἐκτερόθεν ὑπὸ τῶν ἀποκρήμων δειράδων ὡς τὰ ὄρη ταῦτα ἐμπέμπουσι πρὸς Α. Τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ Λεκανοπέδιου ἀποτελοῦσι βαθεῖαι χαράδραι αἵτινες διασχίζουσι τὰ ὑψηλά καὶ ἀπόκρημα ὄρη, τὸ δὲ κατώτερον μέρος αὐτοῦ ἀποτελεῖ λίαν ἀνώμαλον καὶ ὑπὸ συχνῶν χαράδρῶν διακοπτομένην χώραν. Εἶναι ἐν γένει δυσβατότατον, δασώδες, παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς, καὶ περιρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Καλοῦ - Ποταμοῦ. Ὁ Καλὸς - Ποταμὸς ἔχει κοίτην βαθεῖαν καὶ εὐρείαν, ὡς ἅπαντες οἱ χειμάρροι καὶ ρύακες τῆς Κρήτης, καὶ τὸν μὲν χειμῶνα ῥέει ὀρηκτικὸς καὶ καθίσταται ἄβατος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν, τὸ θέρος ὅμως ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ. Τέλος ἐκβάλλει εἰς τὴν Ν.-Δ. γωνίαν τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο περιλαμβάνει πολλὰς εὐρείας κοιλάδας τὰς ἐξῆς :

α.) Τὴν κοιλάδα τοῦ Καλοῦ - Χωριοῦ σχηματιζομένην εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ λεκανοπέδιου καὶ περιλαμβανούσαν :

1) Τὸ χωρίον Καλὸ - Χωριό¹, κατοικοῦμενον ὑπὸ 90 Ἑλλ. οἰκογ.

2) Τὸ χωρίον Πρίνα, κατοικοῦμενον ὑπὸ 75 Ἑλληνικῶν οἰκογ.

Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ κοιλαδίου τούτου λιμνάζοντα τὰ ὕδατα τοῦ Καλοῦ - Ποταμοῦ σχηματίζουν τεύματα ἅτινα ἀναδίδουσι μιάσματα καὶ καθιστῶσι τὴν περὶ αὐτὰ χώραν λίαν νοσηράν, ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸ Καλὸ - Χωριὸ ἐκλήθη οὕτω κατ' εὐφημισμὸν (ᾄρα σημειώσιν).

β'.) Τὴν κοιλάδα τῆς Κρούστας σχηματιζομένην πρὸς Β.-Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Καλοῦ - Χωριοῦ, καὶ περιλαμβάνουσαν τὸ χωρίον Κρούστα κατοικοῦμενον ὑπὸ 100 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, καὶ τινὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

γ'.) Τὴν εὐφορον κοιλάδα τῆς Κριτσᾶς περιλαμβάνουσαν μικρὰν πεδιάδα διαρροεμένην ὑπὸ μικροῦ ῥυακίου καὶ κεκαλυμμένην ὑπὸ πυκνοῦ δάσους ἐξ ἐλαιῶν. Εἰς τὸ ἄκρον τῆς κοιλάδος ταύτης καὶ εἰς τοὺς πρόποδας ἀποκρήνου βράχου εἶναι ἐκτισμένη εἰς ὕψος 300 μ. ἡ μεγάλη καὶ πλουσία κομὸπολις τῆς Κριτσᾶς ἥτις εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 550 Ἑλλ. οἰκογενειῶν.

Ἡ κοιλάς αὕτη περιλαμβάνει ὡσαύτως καὶ τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν ἣ διακτιῶνται 1 μοναχὸς καὶ 7 κοσμικοί.

Ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἄγει ἀτραπὸς δυσβατοτάτη εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου, διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Καθαροῦ (ὕψ. 1216 μ.)².

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἰστρών ἢ Ἰστρας. Τὸ χωρίον Καλὸ - Χωριὸ ἐκαλεῖτο μέχρι πρὸ ἐλίγων δεκαετηρίδων Ἰστρωνας, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο σωζόμενον ἔτι καὶ σήμερον ἐκλείπει ἐσημέραι ὑποχωρεῖν εἰς τὸ ὄνομα Καλὸ - Χωριὸ ἀποθεθὲν κατ' εὐφημισμὸν ἀντὶ Καλὸ - Χωριὸ διότι ἕνεκα τῶν περὶ τὰ τεύματων εἶναι νοσηράτατον.

Κατωτέρω τοῦ Καλοῦ - Χωριοῦ, πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καλοῦ - Ποταμοῦ καὶ πλησίον τῆς παραλίας σώζονται ερείπια τινὰ τῆς ἀρχαίας πόλεως Μινώας τῶν Λυκτικῶν λεγομένης, πρὸς διέκρισιν τῆς ἑτέρας ἐπὶ τοῦ Ἀκρωτηρίου (Χανίων) Μινώας τῶν Ἀπτερών.

(2) Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀνῆλθεν εἰς Λασηθιον ὁ Χασᾶν - Πασᾶς τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1823. Τρισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Χούρδον, Χατζηδάκην, Μπαλέσην, Σαμπάθιανόν, Ἀποστολάκην καὶ Καπρασάκην συναθροισθέντες εἰς Κριτσᾶν κατελάβον τὰς περὶ τὸ χωρίον θέσεις καὶ ἤμυνοντο κατὰ τῆς προελάσεως τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ. Ὁ Χασᾶν - Πασᾶς ἠγούμενος 10 χιλιάδων Τουρκαλῶν καὶ Τουρκοκρητῶν ἐστρατοπέδευσεν εἰς Καλὸ - Χωριὸ ἔκειθεν δὲ ὀρηθεὶς προσέβαλε ἀπὸ δύο σημείων τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις ἀλλὰ μετὰ λυσσῶδη μάχην ἐλέγκησαν τὴν ἡμέραν διαρκέσασαν, μὴ δυναθεὶς νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς Ἕλληνας, ἐπανῆλθεν ἀπρακτος εἰς Καλὸ - Χωριὸ. Μετὰ τὴν μάχην ἤμωε ταύτην οἱ Ἕλληνες, καίτοι νικηταί, ἐγκατέλιπον γύρω τὸ χωρίον, ἐλλείψει πολεμοφοδίων, ὃ δὲ Χασᾶν ἀμαχητὶ εἰσέβαλεν εἰς Λασηθιον καὶ ἐκείθεν εἰς Μεραμπέλλον.

δ'.) Τὸ ὀρεινότετον κοιλάδιον τῶν Ταπιῶν σχηματιζόμενον πρὸς Β.-Δ. τῆς κοιλάδος τῆς Κριτσᾶς καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦ λεκανοπεδίου μέρος. Τὸ κοιλάδιον τοῦτο περιλαμβάνει τὸ χωρίον *Τάπιας* κατοικοῦμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Τὸ κοιλάδιον τοῦτο συγκοινωνεῖ : 1) Μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν *Ποτάμων*. 2) Μετὰ τῆς τῶν *Λακκωνιῶν*. 3) Μετὰ τῆς *Κριτσᾶς*. 4) Μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ *Λασηθίου* (ὄρ. *Λασηθίου*).

2. Κοιλάδιον τῶν Λακκωνιῶν.

Πρὸς Β. τῆς κοιλάδος τῆς Κριτσᾶς (Λεκανοπεδίου Καλοῦ-Ποταμοῦ) κεῖται τὸ περικλειστον κοιλάδιον τῶν *Λακκωνιῶν* σχηματιζόμενον μεταξὺ τῶν ἀντιστηριγμάτων δειράδος τινὸς ἦν τὰ ὄρη τοῦ *Λασηθίου* ἐκπέμπουσι πρὸς Α. Τὸ κοιλάδιον τοῦτο περιβάλλεται πανταχόθεν ὑπὸ ὕψωματων¹, συνεπῶς τὰ ἐκ τῶν βροχῶν καὶ τῶν χιόνων ὕδατα, οὐδεμίαν εὐρίσκοντα διέξοδον μένουσιν ἐν αὐτῷ καὶ λιμνάζοντα, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρακωλύουσι τὴν καλλιέργειαν ἐκτεταμένων καὶ εὐφορωτάτων γαιῶν ἀφ' ἑτέρου δὲ καθιστῶσι τὴν χώραν βαλτώδη καὶ νοσηρὰν².

Ἡ κοιλάς τῶν *Λακκωνιῶν* συγκοινωνεῖ διὰ δυσβάτων ἀτραπῶν, α'.) πρὸς Α. μὲν μετὰ τοῦ λιμένος τοῦ Ἀγ. Νικολάου, β'.) πρὸς Β. καὶ Β.-Δ. μετὰ τῶν κοιλάδων *Ποτάμων*, *Δράσι* καὶ *Μεραμπέλλου* (τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου *Ξεροποτάμου* *Μεραμπέλλου*) καὶ γ'.) πρὸς Ν. μετὰ τῶν κοιλάδος τῆς *Κριτσᾶς* καὶ τῶν *Ταπιῶν* (τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ).

Καλύπτεται ὑπὸ δασῶν τινῶν ἐξ ἐλαιῶν, καὶ κερκτεῶν καὶ περιλαμβάνει τὸ χωρίον *Λακκῶνια* καὶ τινὰς ἀγροικίας κατοικοῦμενας ἐν ὅλῳ ὑπὸ 60 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

3. Μέγα Λεκανοπέδιον τοῦ Ξεροποτάμου Μεραμπέλλου.

Πρὸς Β. τῶν *Λακκωνιῶν* καὶ μεταξὺ τῶν ἀποκρήμων δειρά-

(1) Ἐν ἐκ τῶν ὕψωματων τούτων καλεῖται *Κοντάρτος*· ἐπ' αὐτοῦ δὲ σώζονται ἐρείπια τινὰ ἄτινα τινὲς τῶν ἀρχαιολόγων παραδέχονται ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχ. πόλιν *Λατῶν*.

(2) Ὅρα σημ. 1 Σελ. 103.

δων τῶν ὀρέων τοῦ Λασηθίου καὶ τοῦ Μεραμπέλλου, σχηματίζεται τὸ μέγα καὶ ὄρειον λεκανοπέδιον τοῦ Ξεροποτάμου Μεραμπέλλου ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κοιλάδων, τῶν ἐξῆς: α'.) Τῆς μακρᾶς καὶ βαθεῖας κοιλάδος τῶν Ποτάμων ἐχούσης διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Δ. πρὸς Β.-Α.β'.) Ἐκ τῆς βαθεῖας κοιλάδος τοῦ Δράσι ἐχούσης διεύθυνσιν ἄξονος Α.-Δ. καὶ γ'.) Ἐκ τῆς εὐρείας καὶ εὐφόρου κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου ἐχούσης διεύθυνσιν ἄξονος Β.-Δ. πρὸς Ν.-Α.

Αἱ κοιλάδες αὗται συγκλίνουσαι ἐνοῦνται εἰς μίαν στενὴν καὶ βραχῶδη χαράδραν δι' ἧς ῥεεὶ ὁ Ξεροπόταμος ὅστις ἐκβάλλει εἰς τὴν Ν.-Δ. γωνίαν τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου καὶ πρὸς Ν. τῆς κωμοπόλεως τοῦ Ἁγ. Νικολάου.

Ὁ Ξεροπόταμος, ὡς τὸ ὄνομα αὐτοῦ δεικνύει, εἶναι χειμάρρος ὅστις κατέρχεται ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω τριῶν κοιλάδων. Τὸν χειμῶνα ῥεεὶ λίαν ὀρηκτικὸς καὶ καθίσταται μάλιστα ἀδιάβατος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν. Ζεύγνυται ὑπὸ μιᾶς λιθοκτίστου καὶ μονοτόξου γεφύρας εἰς θέσιν Κεφάλαι (κατώτερον μέρος τῆς κοιλάδος Μεραμπέλλου).

α'.) *Μακρὰ καὶ βαθεῖα κοιλάς τῶν Ποτάμων.* Ἡ ὄρεινοτάτη αὕτη κοιλάς σχηματίζεται μεταξὺ τῶν ἀποκρήμνων δευράδων ἄς πρὸς Β.-Α. ἐκπέμπει ὁ κεντρικὸς ὄγκος τοῦ Λασηθίου. Εἶναι μακρὰ καὶ βαθεῖα κοιλάς καλυπτομένη ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν καὶ περιρρέεται ὑπὸ ἀρθῶνων ὑδάτων. Περιλαμβάνει τὰ χωρία:

1) Μέσα - Ποτάμοι,	χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ	62 Ἑλλην. οἰκ.
2) Ὀξω - Ποτάμοι,	» » »	64 » »
3) Ζένια,	» » »	35 » »
4) Γαιδούρω,	» » »	20 » »
5) Ἀρκουδᾶ,	χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ	20 Ἑλλην. οικογενειῶν.

Ἡ κοιλάς αὕτη συγκοινωνεῖ, πρὸς Ν.-Δ. διὰ τοῦ ἀυχένος τοῦ Πατέρα τὰ Σελιά μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασηθίου, πρὸς Ν.-Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Τάπιας (τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Καλοῦ - Ποταμοῦ) καὶ τῆς κοιλάδος τῶν Λακκωνιῶν, πρὸς Β. καὶ Β.-Δ. δὲ μετὰ τῶν κοιλάδων, τοῦ αὐτοῦ λεκανοπέδιου, Δράσι καὶ Μεραμπέλλου. Μετὰ τοῦ Λασηθίου συγκοινωνεῖ καὶ δι' ἑτέρας ἀτραποῦ ἧτις ἀναχωροῦσιν ἀπὸ τῶν Μέσα - Ποτάμων, καὶ διερχομένη διὰ

τῆς ὄρεινῆς θέσεως Ζάρωμα, ἔνθα μύλοι, κατέρχεται εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου (χωρίον Τσερμιάδω).

β'.) Βαθεῖα κοιλάς τοῦ Δράσι. Ἡ κοιλάς αὕτη σχηματίζεται πρὸς Β. τῆς προηγουμένης ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζεται δι' ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου ὄρους. Εἶναι καὶ αὕτη δασώδης καὶ βαθεῖα, καὶ περιλαμβάνει τὰ χωρία :

- 1) Ἀμυγδάλοι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 26 Ἑλλην. οἰκογ.
- 2) Δράσι, » » » 15 » »
- 3) Ρουσσαπηδιά, » » » 12 » »

γ'.) Μεγάλη κοιλάς τοῦ Μεραμπέλλου. Ἡ τρίτη αὕτη κοιλάς τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ξεροποτάμου, κεῖται πρὸς Β. τῆς κοιλάδος τοῦ Δράσι ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζεται διὰ τοῦ ὄρους Καβαλλαράς. Ἡ εὐρεῖα αὕτη κοιλάς σχηματίζεται μεταξὺ τῶν ὄρων Καβαλλαράς (ὑψ. 910 μ.) καὶ τοῦ Ἀφέντη Σταυροῦ (ὑψ. 839 μ.), ἀρχομένη δὲ ἀπὸ τοῦ ἐνοῦντος τὰ δύο ταῦτα ὄρη αὐχένος τῆς Νεαπόλεως (ὑψ. 266 μ.) βαίνει πρὸς Ν.-Α. καὶ συναντᾷ τὰς κοιλάδας τῶν Ποτάμων καὶ τοῦ Δράσι, συναποτελοῦσα οὕτω μετ' ἐκείνων τὸ μέγα ὄρεινόν λεκανοπέδιον τοῦ Ξεροποτάμου. Ἡ κοιλάς αὕτη εἶναι εὐρυτέρα κοιλάς τοῦ λεκανοπεδίου καθ' ὅτι εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτῆς (πρὸς Δ. τῆς Νεαπόλεως) παρουσιάζει εὐρεῖαν πεδιάδα κατὰφυτον ὑπὸ ἐλαίων, ἀμυγδαλεῶν κλ.

Ἡ κοιλάς τοῦ Μεραμπέλλου συγκαινωνεῖ : α'.) Μετὰ τῆς πρὸς Β.-Α. αὐτῆς κειμένης κοιλάδος τῆς Φουρνῆς, τῆς ἀνωμάλου χώρας Πινῶν Ἐλοῦντος, τοῦ Βρουχᾶ κλ. καὶ μετὰ τῆς Σπιναλόγκας, διὰ διαφόρων ἀτραπῶν αἰτίνες ἀναχωροῦσιν ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ μῆκος τῶν προπύλων τοῦ Ἀφέντη - Σταυροῦ ἐκτισμένων χωρίων. β'.) Μετὰ τῶν πρὸς Δ. αὐτῆς σχηματιζομένων κοιλάδων Λατσίδας - Μιλᾶτου καὶ Βραχασίου, δι' ὧν διέρχεται ἡ μεγάλη ὁδὸς Νεαπόλεως - Ἡρακλείου. γ'.) Μετὰ τῆς πρὸς Ν. αὐτῆς κειμένης κοιλάδος τοῦ Δράσι διὰ τοῦ αὐχένος τῶν Βρυσῶν κλ. διὰ τῆς κοιλάδος ταύτης τοῦ Δράσι καὶ τῆς τῶν Ποτάμων ἄγει ἡ μόνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου εἰς Λασηθιον¹. δ'.) Μετὰ τῆς θαλάσσης διὰ τοῦ λιμένος τοῦ Ἀγ. Νικολάου¹, μετὰ τῆς θαλάσ-

(1) Ὁρα σμ. 2 Σελ. 103.

σης ὁμως συγκοινωνεῖ ἡ κοιλάς τοῦ Μεραμπέλλου καὶ διὰ τῶν κοιλάδων τῆς *Λασιίδας-Μηλάτου* καὶ τοῦ *Βραχασίου* ὧν ἡ μὲν πρώτη ἀπολήγει εἰς τὸν ὄρμον τοῦ *Μιλάτου* ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸν τοῦ *Σίσι*.

Μετὰ τῆς Ἱεραπέτρας ἡ κοιλάς τοῦ Μεραμπέλλου συγκοινωνεῖ διὰ τῆς ὁδοῦ ἣτις διέρχεται διὰ *Λακκωνίων*, *Κριτσᾶς* καὶ *Μεσελέρων*¹, ἡ διὰ τῆς ἐτέρας ἣτις διερχομένη κάτωθεν τοῦ *Καλοῦ-Χωριοῦ* βαίνει διὰ *Παχειᾶς-Ἰμμου* καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς Ἱεράπετραν.

Κύκλῳ τῆς πεδιάδος τοῦ Μεραμπέλλου καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τῶν περιβαλλόντων αὐτὴν ὄρεων κεῖνται τὰ χωρία:

1) *Νεάπολις*, ἐκτισμένη εἰς ὕψος 230 μ. ἐπὶ τοῦ αὐχένου τοῦ ἐνοῦντος τὰ ὄρη τῆς *Καθαλλαρχᾶς* καὶ τοῦ Ἄφεντη-Σταυροῦ. Ἡ *Νεάπολις* εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, τῆς ἐπαρχίας *Μεραμπέλλου* καὶ τῆς *Διοικήσεως Λασηθίου* εἶναι ὡσαύτως ἔδρα *Πρωτοδικείου*, *Εἰρηνοδικείου*, *Δημογεροντίας* καὶ τοῦ Ἐπισκόπου *Πέτρας*. Ἐχει ὠραίας οἰκίας, καλὰς καὶ καθαρὰς λιθοστρώτους ὁδοὺς, *Γυμνάσιον Ἑλληνικὸν* πλήρες, ὠραίους *Ναοὺς*, *Τσαμίον*, εὐρὺ *Διοικητήριον*, *μεγάλον στρατόνα*, *πλατεῖαν* *δενδρόφυτον* καὶ ἄφθονα ὕδατα, κατοικεῖται δὲ ὑπὸ 545 Ἑλληνικῶν καὶ 32 *Τουρκικῶν* οἰκογενειῶν².

(1) Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἔβαιναν ὁ *Τουρκικὸς* στρατὸς εἰς *Μεραμπέλλον*. Τὴν 17 *Δεκεμβρίου* 1867 προσβάλλεται εἰς *Λακκωνία* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡγουμένων τῶν Ἰω. *Τσαβολάκη*, *Παππά-Γεώργη* κλ. Ἐκ *Λακκωνίων* οἱ *Τούρκοι* κατήλθον εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ *Μεραμπέλλου* (*Ξεροπόταμος*) ἀλλὰ φοβηθέντες μὴ ἐμπέσωσιν εἰς ἐνέδραν ἀνήλθον τὰς πρὸς *Β. ὕψουμένας* *λοφοσειρᾶς* (*Λιμνιότικα Κεφάλια*), καὶ ἐκεῖ ὅμως, πλησίον τοῦ *Μετοχίου* *Δρακωνιά*, προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν *Ν. Λάβδα* Ἑλλήνων, περαιτέρω δέ, πρὸς *Α.* τοῦ χωρίου *Χουμεριάκου* προσεβλήθησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεγόντων ὑπὸ τὸν Ἰω. *Κοζυράκη*ν τὰ ἀνωθεν ὑψόμετα. Οἱ *Τούρκοι* ἀφίοντο τέλος εἰς *Νεάπολιν* καὶ κατέλαβον τὰς περὶ αὐτὴν ὄχυρας θέσεις, ἀλλὰ συνεχῶς προσβαλλόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐνεκλείσθησαν εἰς τὴν ὄχυρὰν ἐκεῖνην *κωμόπολιν* ἀπὸ τῆς ὁποίας κακῶς κατόπιν ἐξήλθον.

(2) *Χίλιοι* *πεντακόσιοι* Ἑλληνες ἀποβιβασθέντες, κατὰ τὰς ἀρχὰς *Νοεμβρίου* 1827, εἰς Ἄγ. *Νικόλαον* ὑπὸ τὸν *Χάλιν* κλ. ἐξεδίωξαν τοὺς *Τούρκους* τῆς ἐπαρχίας ταύτης οἵτινες κατέφυγον ὑπὸ τὸν *Μασλούμ-Καρακασήν* εἰς *Νεάπολιν* τοῦ *Μεραμπέλλου* ἔνθα ἡμύοντο. Μετὰ *πενθήμερον* *πολιορκίαν* οἱ *Τούρκοι* παρέδωσαν τὰ ἑαυτῶν ὄπλα (27 *Νοεμβρίου* 1827) καὶ ἐτέθησαν πρὸς *φύλαξιν* εἰς τὸ *Τσαμίον* τοῦ χωρίου ἐκεῖ ὅμως, ἕνεκα ἀπιστίας αὐτῶν τῶν *Τούρκων*, οἱ Ἑλληνες θέσαντες *πῦρ* εἰς τὸ *Τζαμίον* κατέκαυσαν ἅπαντας.

Μετὰ τὴν εἰς *Λασηθίον* εἰσβολὴν τῶν *Τούρκων*, ὁ *Ὀμέρ-Πασσᾶς* ἐγκατέλειψε τὸ *δρπεδίον* ἐκεῖνο καὶ ἔστειλεν *ἰσχυρὰν* *φρουρὰν* εἰς τὴν *κοιλάδα* τοῦ *Μεραμπέλλου*. Οἱ

2) Κουφή - Πέτρα, μονή γυναικεία ἐν ᾗ διαιτῶνται 4 μοναχαί.
3) Κρεμαστή, μονή κατοικουμένη ὑπὸ 3 μοναχῶν καὶ 19 κο-
σμικῶν.

4) Δίμναι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 190 Ἑλληνικῶν οικογε-
νειῶν.

5) Πλατυπόδω, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν καὶ
18 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

6) Χουμεριάκος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 36 Ἑλληνικῶν καὶ
137 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

5) Βρύσαις, χωρίον ἐκτισμένον κάτωθεν τοῦ ὁμώνυμου αὐχένος,
καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

6) Ἀγροικίαι, Δρακωνιά, Ἀγ. Πελαγιά, Καλοὶ - Δάκκοι, Λου-
σέστρο, Δύω - Πρίνοι, Ἑλληνικά, καὶ κατωτέρω Κατσίκι, Κανα-
κάρι, Καστέλλι, Πίσσα κλ. κατοικούμεναι ἅπασαι ὁμοῦ ὑπὸ 60
περίπου Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

7) Ἁγιος Νικόλαος, κωμόπολις κτισθεῖσα μετὰ τὴν ἐπανάστα-
σιν τοῦ 1866 παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἀγ. Νικολάου, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ
τὸ ὄνομα, καὶ πρὸς Β. τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ξεροποτάμου τοῦ Μεραμ-
πέλλου. Ἔχει εὐρύχωρον καὶ ἀσφαλῆ λιμένα σχηματιζόμενον ἐκ
δύο μικρῶν νησίδων, νέας καὶ εὐρείας οἰκοδομάς, Τελωνεῖον, Λιμε-
ναρχεῖον, Εἰρηνοδικεῖον, πολλὰ καταστήματα, ἀποθήκας κλ. κατοι-
κεῖται δὲ ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οικογενειῶν¹. Ἀπὸ
τοῦ λιμένος τοῦ Ἀγ. Νικολάου ἀναχωροῦσιν αἱ ἐξῆς κυριώτεραι
ὁδοί : 1) Πρὸς Β. εἰς τὸ φρούριον καὶ τὸν λιμένα τῆς Σπιναλόγκας.
2) Πρὸς Β.-Δ. εἰς τὴν πεδιάδα τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου καὶ
ἐκεῖθεν διὰ Νεαπόλεως εἰς τὰς δυτικώτερας κοιλάδας τῶν ὄρεων
Μεραμπέλλου. 3) Ἡ διὰ τοῦ κοιλαδίου τῶν Λακκωνιῶν καὶ διὰ

Τούρκοι ἔχοντες τὸ κύριον αὐτῶν σῶμα εἰς Νεάπολιν κατεῖχον τὰ περὶ τὴν κοιλάδα ὑψώ-
ματα τῆς Καβιλλαρᾶς καὶ τοῦ Ἀφέντη - Σταυροῦ καθὼς καὶ τὸ ἐν τῇ πεδιάδι χωρίον
Χουμεριάκον. Οἱ Ἕλληνες κατελθόντες ἀπὸ τοῦ Λασηβίου διὰ τῆς κοιλάδος τῶν Ποτά-
μων, ἔστησαν εἰς Μετόχι - Δράσι καὶ ἐκεῖθεν ὑπὸ τοὺς Σφακιανᾶκην κλ. ἐπετέθησαν κατὰ
τῶν τουρκικῶν θέσεων ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεδίωξαν τοὺς Τούρκους μέχρι Νεαπόλεως (7 Αὐ-
γούστου 1867).

(1) Ἐπὶ τοῦ βραχίονος ἀκρωτηρίου τοῦ κλειάντος πρὸς Δ. τὸν λιμένα, φαίνονται
ἔχνη Ἑνετικῶν φρουρίων παρὰ τὸ ὅποιον τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Λατὼ ἢ Κα-
μάρα.

τοῦ χωρίου τῆς Κριτσᾶς εἰς Λασθήιον. 4) Ἡ διὰ τοῦ Καλοῦ - Χωριοῦ καὶ τῆς κοιλάδος τῶν Μεσελέρων εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπέτρας.

5) Ἡ διερχομένη κάτωθεν τοῦ Καλοῦ - Χωριοῦ (χάνια) εἰς τὴν Παχυσίαν - Ἄμμον (ἀρκτική παραλία τοῦ Ἰσθοῦ) καὶ ἐκείθεν εἰς Σητεῖαν καὶ φρούριον τῆς Ἱεραπέτρας.

4. Κοιλὰς Λατσιίδας - Μιλάτου.

Πρὸς Δ. τῆς μεγάλης κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου σχηματίζεται ἡ κοιλάς τῆς Λατσιίδας - Μιλάτου. Ἡ κοιλάς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Καβαλλαρᾶς (ὕψ. 910 μ.) ὀρίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ ὄρους Ἀφέντη - Σταυροῦ (ὕψ. 839 μ.) καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ ὄρους Καλαρίτη ἀντιστηρίγματος τῆς Καβαλλαρᾶς (ὕψ. 605 μ.). Συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μὲν μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Νεαπόλεως (ὕψ. 266 μ.) πρὸς Δ. δὲ μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Βραχασίου διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Λατσιίδας (ὕψ. 358 μ.) τοῦ ὄρους Καλαρίτου, καὶ πρὸς Β. μετὰ τῆς θαλάσσης διὰ δυσβάτου ὁδοῦ ἀγούσης κατὰ μῆκος τῆς στενῆς κοιλάδος μέχρι τοῦ ὄρου τῆς Μιλάτου ἔνθα ἀπολήγει ἡ κοιλάς αὕτη¹. Ἐχει ἄξονα Ν.-Β. ὡς ἔγγιστα εἶναι στενὴ βαθεῖα καὶ δύσβατος, καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, κερατεῶν, ἀμυγδαλεῶν κλ. ἔχει ἀφθονα ὕδατα καὶ διαορέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Χελιδονοῦ. Ὁ ρύαξ οὗτος τὸν χειμῶνα βέει ἡμητικώτατος, τὸ θέρος ὁμως ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ, ὥστε δὲν κατέρχεται μέχρι τῆς

(1) Μετὰ τὴν μάχην τῶν Βρυσῶν (ἴδε σημ. 1 σελ. 103.) οἱ Τούρκοι ἀπεσύρθησαν εἰς Νεάπολιν ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ μείνωσι καὶ ἐκεῖ ὡς ἐκ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων τῶν Ἑλλήνων, ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψωσι ἑλοχρητῶς τὰς κοιλάδας τοῦ Μεραμπέλλου ὅθεν ὑπεχώρησαν εἰς Καλαρίτην καὶ ἐκεῖθεν κατήλθον εἰς Μίλατον ἔνθα ἐστρατοπέδευσαν καὶ ὠχυρώθησαν. Οἱ Ἕλληνες ὁμως ἐνεργούντες καθημερινὰς ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου, ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ἐγκαταλείψωσι καὶ τὴν Μίλατον καὶ νὰ ἀποσυρθῶσι εἰς Σίσι (ἴδε σημ. 1 σελ. 107.) (Ἀύγουστος τοῦ 1867.).

Ὁ Ἄριφ - Πασσᾶς μετὰ τετρακισχιλίων ἀνδρῶν, καθημερινῶς προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Μεραμπέλλον. Τὴν 2 Φεβρουαρίου 1868 ἐκκινεῖ καὶ πρῶτον μὲν ἠκολούθησε τὴν ὁδὸν Λατσιίδας - Μπαλοθαῖς (ἴδ. κοιλάδα Βραχασίου) ἰδὼν ὁμως τὰς δυχρὰς ἐκείνας διαβάσεις κατελιγμένους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐτρέπη τὴν πρὸς τὴν παραλίαν ἄγουσαν ὁδὸν Λατσιίδας - Μιλάτου, ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ Μιλάτου - Σίσι - Μάλια κλ. ἐβάδισε πρὸς τὸ Ἡράκλειον διαρκῶς προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Σφακιανᾶκην Ἑλλήνων.

παραλίας, κινεί υδρομύλους τινάς και ζεύγνυται υπό μιας λιθοκτίστου μόνοτόξου γεφύρας δι' ἧς διέρχεται ἡ μεγάλη ὁδὸς Ἡρακλείου-Νεαπόλεως. Περιλαμβάνει:

1) Βουλισμένη, χωρίον ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Πάννονος ἧτις καταστραφείσα υπό τρομεροῦ σεισμοῦ τῷ 360 μ. Χ. και ἀνακτισθεῖσα ὠνομάσθη Βουλισμένη. Κατοικεῖται σήμερον υπό 145 Ἑλληνικῶν και 16 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Λατσίδα, χωρίον κατοικούμενον υπό 180 Ἑλληνικῶν και 3 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

3) Νοφαλιά, χωρίον κατοικούμενον υπό 20 Ἑλλην. οικογενειῶν. Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς κοιλάδος και πλησίον τῆς παραλίας κεῖται ἡ:

4) Μιλᾶτος, ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μιλῆτου (και Δωρ. Μιλᾶτου). Κατοικεῖται σήμερον υπό 100 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν¹:

5. Κοιλὰς τοῦ Βραχασίου.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος Λατσίδας-Μιλῆτου σχηματίζεται ἡ παράλληλος ἐκείνη κοιλάς τοῦ Βραχασίου. Ἡ κοιλάς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Καβαλλάρης (ὑψ. 910 μ.) ὀρίζεται πρὸς Α. υπό τοῦ Καλαρίτη (ὑψ. 605 μ.), και πρὸς Δ. υπό τοῦ Κατσαριανοῦ (ὑψος 750 μ.) ἀμφοτέρων ἀντιστηριγμάτων τοῦ ὄρους Καβαλλάρης. Εἶναι ὄρεινὴ κοιλάς δασώδης, ἔχει διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Β., ὡς ἔγγιστα, και ἀπολήγει διὰ στενῆς χαράδρας εἰς τὴν παραλίαν θέσιν Σίσι ἔνθα ὁ ὁμώνυμος ὄρμος. Ἐχει ἄφθονα ὕδατα και διαρρέεται υπό τοῦ βύακος Σίσι. Ὁ βύαξ οὗτος

(1) Ἐκ τῆς ἀνωθεν τοῦ χωρίου τούτου ὑπάρχει μέγα σπήλαιον τῆς Μιλῆτου καλούμενον. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Χασᾶν - Ησασᾶ εἰς Μεραμπέλλον (Φεβρουαρίου 1823) ὑπὲρ τὰς 2 χιλιάδας γυναικῶν και παιδίων μετὰ τινῶν ἐνόπλιων ἀνδρῶν κατέρχοντο εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο ἔνθα ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἡμύοντο κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ ὧν ὑπὲρ τοὺς 150 ἐφάνευσαν κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐφορμήσεις. Ὑπὸ τῆς δίψης στενοχωρηθέντες εἰ Ἑλληνας ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν Χασᾶν ὅστις τότε τοὺς μὲν ἀνδρας ἔσφαξε, τὰς δὲ προθεδουκίας γυναῖκας ἐθανάτωσε διατάξας τὸ ἵππικὸν νὰ καταπατήσῃ αὐτάς. τοὺς δὲ ἱερεῖς προσέδρας ἀπαντας ὁμοῦ ἔρριψεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς ζῶντας και τέλος τὰς νεωτέρας γυναῖκας και τὰ παιδία ἀπήγαγεν αἰχμαλώτους εἰς τὴν Λίγυπτον και τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

τόν χειμῶνα ῥέει λίαν ὀρηκτικὸς καὶ κινεῖ πολλοὺς ὑδρομύλους, τὸ θέρος ὁμῶς ὀλίγιστον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ ὥστε δὲν κατέρχεται μέχρι τῆς παραλίας. Ἡ κοιλάς αὕτη συγκοινωνεῖ: α'.) Μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Λατσιίδας-Μιλάτου διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Λατσιίδας (ὑψ. 358 μ.). β'.) Μετὰ τῆς πρὸς Δ. ἐκτεινομένης ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου (ἐπαρχ. Πεδιάδος) διὰ τοῦ αὐχένος τῶν Μπαλοθιῶν¹ καὶ δι' ἑτέρας τινὸς ἀτραποῦ ἀρχομένης ἀπὸ τῆς κάτωθεν τῶν Μπαλοθιῶν γεφύρας καὶ ἀνερχομένης τὸ Κατσαριανὸν ὄρος πρὸς Ν. τοῦ αὐχένος τῶν Μπαλοθιῶν. γ'.) Μετὰ τῆς παραλίας διὰ τῆς ὁδοῦ ἣτις κατερχομένη κατὰ μῆκος τὴν κοιλάδα βαίνει μέχρι τοῦ χωρίου Σίσι καὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ ὄρου ἐνθα τελευτᾷ ἢ κοιλάς καὶ δ'.) Μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου δι' ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Βραχασιώτου καὶ διερχομένης διὰ τοῦ πυκνοῦ δάσους Ὀμαλαῖς, διὰ τῶν Δ. κλιτύων τοῦ ὄρους Καρφί, καὶ ἀποληγούσης εἰς τὸ χωρίον Τσερμιάδω τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου. Περιλαμβάνει:

1) Τὴν Μοῆν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Βραχασιώτου κατοικοῦμένην ὑπὸ 1 μοναχοῦ καὶ 5 κοσμητικῶν.

2) Κατσαριανό, ἀγροικία κατοικοῦμένη ὑπὸ 17 Ἑλλήν. οἰκογενειῶν.

3) Βραχάσι, χωρίον πλούσιον καὶ ἔδρα ὁμωνύμου δήμου. Κατοικεῖται ὑπὸ 360 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Ὁ αὐχὴν τῶν Μπαλοθιῶν ἀποτελεῖ μακρὰν στενωπὴν ἣς ἡ διάβασις εἶναι λίαν ἐπικίνδυνος ἔταν αὕτη κατέχεται ὑπὸ εὐαρίθμων ἀντιπάλων. Οἱ Τούρκοι πληροφορηθέντες τὴν εἰς Νεάπολιν πολιορκίαν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τῶν εἰς Ἀγ. Νικόλαον ἀπεσάντων Ἑλλήνων (Νοεμβρίου 1827) ἀποστέλλουσιν ἐξ Ἡρακλείου ἰσχυρὸν στρατὸν μετὰ πυροβολικοῦ ὑπὸ τὸν Λαδάγγλου. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μ. Καζάνη, Γ. Λούπην, Γ. Δαχρινὸν, Γ. Τσακμάκην, Φαρμάκην κλ. καταλαβόντες τὰ στενὰ τῶν Μπαλοθιῶν περικλείουσιν ἐκεῖ τοὺς Τούρκους οἵτινες μετὰ βλοήμερον ἀπεγνωσμένην μάχην τρέπονται εἰς φυγὴν, ἀφέντες ἐπὶ τοῦ πεδίου πλείστους νεκρούς, τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἅπαν τὸ πυροβολικὸν καὶ ὑπὲρ τὰ 200 φορτιγὰ (23 Νοεμβρίου 1827).

Καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ Τούρκοι ἐπειράθησαν μὲν ἀλλὰ δὲν διήλθον διὰ τῆς βίας τὰ στενὰ ἐκεῖνα. Τετρακισχίλιοι Τούρκοι ἐπειράθησαν νὰ διέλθωσι τὰ στενὰ ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ε. Κοκκινάκην Ἑλλήνων καὶ ὑπεχώρησαν. Ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἀνήλθεν εἰς Μεραμπέλλον διὰ τῆς κοιλάδος Λατσιίδας-Μιλάτου ἀκολουθήσας τὴν παραλιακὴν ἔδδον Σίσι-Μίλατον-Λατσιίδαν. (20 Δεκεμβρίου 1867).

Κατωτέρω δὲ εἰς τὴν παραλίαν ἔνθα τελευτᾷ ἡ κοιλάς αὕτη κεῖται τό :

4) Σίσι¹, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

6. Κοιλὰς τῆς Φουρνῆς.

Πρὸς Β.-Α. τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου κεῖται ἡ κοιλάς τῆς Φουρνῆς σχηματιζομένη πρὸς Α. τοῦ Ἀφέντη-Σταυροῦ καὶ μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐκπεμπομένων λοφοσειρῶν². Ἡ κοιλάς αὕτη εἶναι ἄδενδρος, καλλιεργεῖται εἰς ἀμπέλους, δημητριακοὺς καρπούς, κλ. περιλαμβάνει δέ :

1) Καστέλλι - Φουρνῆς, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον ὑπὸ 130 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

2) Κάτω - Χωριὸ - Φουρνῆς, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

3) Ἀπάνω - Χωριὸ - Φουρνῆς, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

4) Μονὴ «Περάμπελα» ἐν ᾗ διαιτῶνται 2 μοναχοὶ καὶ 8 κοσμικοὶ

Ἡ κοιλάς τῆς Φουρνῆς συγκοινωνεῖ διὰ δυσβάτων ἀτραπῶν, πρὸς Α. μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας Πινῶν - Ἐλοῦντας, πρὸς Β. μετὰ τῆς τοῦ Βρουχᾶ, καὶ πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου³.

(1) Οἱ Τούρκοι καταστυγερούμενοι ὑπὸ τῶν συνεχῶν ἐπιθέσεων τῶν Ἑλλήνων ἐγκατέλειπον τὴν Νεάπολιν καὶ κατήλθον εἰς τὴν πεδιάδα ἀκολουθήσαντες τὴν ἑδρὴν Λαταΐδας-Μιλᾶτου-Σίσι. Προσβαλλόμενοι καθ' ἑδρὴν ἔφθασαν εἰς Σίσι ἔνθα ἰσχυροὶ στρατοπέδωσαν 25 Αὐγούστου 1867. Τὴν πρώτην τῆς ἐπομένης οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Σφακιανᾶκη, Κουντουράκη καὶ Λακέρδαν προσβάλλουσι τὸ Τουρκικὸν Στρατόπεδον καὶ κλείουσι ἐν αὐτῷ τὸν Τουρκικὸν στρατὸν, ὅστις ἐσώθη τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐν Καστελλίῳ τῆς πεδιάδος στρατοῦ.

(2) Μεταξὺ τῶν κοιλάδων τῆς Φουρνῆς καὶ Μεραμπέλλου οἰζόνται τὰ εἰρήπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Δρήρου.

(3) Οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἐξ ἀπάσης τῆς ἐπαρχίας τοῦ Μεραμπέλλου κατέλαβον μόνον τὴν **κοιλιάδα τοῦ Μεραμπέλλου**, καὶ ταύτην ὅμως προσωρινῶς ἔνεκα τῶν συνεχῶν ἐπιθέσεων ἄς οἱ Ἕλληνες ἐνήργουν κατὰ τῶν στρατοπέδων των. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Τουρκικὸς στρατὸς διέμενον εἰς Μεραμπέλλον ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα κατέλαβε τὴν **κοιλιάδα τῆς Φουρνῆς**. μετ' οὗ πολὺ ὅμως ἠναγκάσθη νὰ ἐκκενώσῃ αὐτὴν ἔνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιθέσεων τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν.

7. Ἀνώμαλος χώρα Πινῶν καὶ Ἐλοῦντας.

Πρὸς Α. τῆς κοιλάδος τῆς Φουρνῆς ἐκτείνεται χώρα χθαμαλὴ καὶ ἀνώμαλος ἐξ ἀδένδρων λόφων ἀποτελουμένη καὶ ἐξικνουμένη οὕτω μέχρι τοῦ κολπίσκου τῆς Σπιναλόγκας. Ἡ χώρα αὕτη περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία:

1) Πιναῖς, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οἰκογεν.

2) Ἀπάνω-Ἐλοῦντα, Κάτω-Ἐλοῦντα καὶ Μέσα-Ἐλοῦντα¹, χωρίδια εἰς μακρὰν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων κείμενα καὶ κατοικούμενα ὑπὸ 136 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Εἰς τὸ Ν.-Α. ἄκρον τῆς χώρας ταύτης ἐκτείνεται στενὴ καὶ χθαμαλὴ γλῶσσα γῆς δι' ἧς συνδέεται μετὰ τῆς νήσου ἢ χερσονήσου τῆς Σπιναλόγκας. Ἡ βραχέως αὕτη χερσονήσος ἔχει μῆκος 5 χιλιομέτρων, πλάτος 2 χιλ. καὶ διεύθυνσιν Ν.-Β., εἶναι ξηρὰ, ἀκατοίκητος καὶ μόνον ἀλικαὶ ἐπ' αὐτῆς ὑπάρχουσιν.

Ὁ τὴν μικρὰν ταύτην χερσονήσον ἐνώνων ἰσθμός, εἶναι χθαμαλῶτατος, ἔχει ὕψος 1 μ. πλάτος 100 μ. καὶ μῆκος 700 μ.².

Εἰς τὸ ἀρκτικὸν τῆς χερσονήσου ἄκρον κεῖται ἡ χθαμαλὴ καὶ βραχέως νησίς τῆς Σπιναλόγκας ἣτις ἄλλοτε ἠνοῦτο μετὰ τῆς χερσονήσου διὰ στενοῦ ἰσθμοῦ ἢ ἀνώρουζαν τῷ 1526 οἱ Ἑνετοὶ πρὸς ἀπομόνωσιν τοῦ ἐπὶ τῆς νησίδος κειμένου ὀχυροτάτου φρουρίου.

Τὸ φρούριον τῆς Σπιναλόγκας κατέχει ἅπασαν τὴν νησίδα, φροδομήθη δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν διὰ τὸν διπλοῦν σκοπόν, τοῦ νὰ ἀμύνηται τὴν εἰς τὸν λιμένα εἴσοδον καὶ διὰ νὰ κρατῆ εἰς ὑποταγὴν τοὺς ἀτιθάσσους κατοίκους τῶν παρακειμένων ὄρεινῶν χωρῶν. Κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὸ φρούριον τοῦτο γενναίως ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἀπέκρουσε τὰς ἐπανειλημμένας ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων οἵτινες δὲν ἐγένοντο κύριοι

(1) Πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Ἐλοῦντα ὑψοῦται λόφος Ναξιά ἢ Ἀξιά καλούμενος, ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου σωζονται ερεῖπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Νάξου περιφύμην διὰ τὰς ἀκόντας αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρου λόφου ἐξορῶνται ἔτι καὶ νῦν αἱ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ περιζήτητοι Κρητικαὶ ἀκόνται.

(2) Ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τούτου ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ὀλοῦς ἧς τὰ ερεῖπια σώζονται βεβυθισμένα τὰ πλεῖστα ἐν τῇ θαλάσῃ, ἐκ τούτου δ' ἐξάγεται ὅτι ὁ ἰσθμὸς αὗτος εἶχε προφανῶς ἄλλοτε πολὺ μεγαλύτερον πλάτος.

αὐτοῦ διὰ τῆς βίας τῶν ὄπλων, ἀλλὰ ἀφ' οὗ οἱ Ἐνετοὶ οἰκισθελῶς ἐγκατέλειψαν αὐτό, πεισθέντες περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης (46 ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἡρακλείου).

Κατὰ τὰς διαφοροὺς ἐπαναστάσεις τῶν Κρητῶν, οἱ ἐπαναστάται πολλάκις ἐπεχείρησαν τὴν ἄλωσιν τοῦ θαλασίου τούτου φρουρίου πολιορκήσαντες, αὐτὸ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς καὶ διὰ πλοιαρίων ἀπὸ τῆς θαλάσσης· ἡ ἔλλειψις ὁμῶς ἰκανῶν ναυτικῶν δυνάμεων, ἰκανῶν ἀποτελεσματικῶς νὰ ἀποκλείσωσιν αὐτό, ἐματαιῶν πάντοτε τὰς προσπάθειάς των καὶ τὸ ἀπόρητον φρούριον ἔμεινεν ἔκτοτε εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Ἐντὸς τοῦ φρουρίου καὶ εἰς τὸ δυτικὸν τοῦ βράχου ἄκρον εἶναι ἐκτισμένη ἡ κωμόπολις τῆς Σπιναλόγκας κατοικουμένη ὑπὸ 230 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν¹ ἀσχολουμένων εἰς τὴν ναυτηλίαν, τὴν ἀλιεῖαν καὶ τὰς τέχνας. Ἡ κωμόπολις αὕτη ὑδρεύεται ἐκ δεξαμενῶν καὶ ἐκ τῶν πέριξ χωρῶν.

Περὶ τὴν χερσονήσου τῆς Σπιναλόγκας σχηματίζονται τρεῖς λιμένες : α'.) Ὁ τῆς Σπιναλόγκας, ὅστις σχηματίζεται μετὰ τὴν χερσονήσου καὶ τῶν ἀπέναντι ἀποκρήμων ἁκτῶν τοῦ Βρουχᾶ καὶ τῆς Ἐλοῦντας, εἶναι λίαν εὐρύχωρος ἀλλὰ κεχωσμένος ὑπὸ τῆς ἄμμου καὶ συνεπῶς περιορίζεται εἰς μικρὰν ἔκτασιν κάτωθεν καὶ πρὸς Β. τοῦ φρουρίου ἐνθα δύνανται μόνον νὰ ἀγκυροβολήσωσι τὰ μεγάλα πλοῖα. β'.) Ὁ τῆς Κολοκήθας ὅστις σχηματίζεται εἰς τὰς Α. ἁκτὰς τῆς χερσονήσου ὑπὸ τινος κολπώσεως αὐτῆς, καὶ κλείεται ὑπὸ στενοῦ καὶ ἐπιμήκους νησιδίου. γ'.) Ὁ τοῦ Πόρου ὅστις σχηματίζεται πρὸς Ν. τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Σπιναλόγκας καὶ εἶναι ἀσφαλῆς καὶ βαθύτατος (15—20 ὄργ.), δύνανται δὲ νὰ περιλάβῃ ὀλόκληρον στόλον ἐκ μεγάλων πλοίων.

¹ Ἀπὸ τοῦ λιμένος τῆς Σπιναλόγκας ἄγουσιν αἱ κάτωθι ὁδοί :

1) Εἰς Ἀγ. Νικόλαον (ἴδ. σελ. 104 ὁδοὺς ἀπὸ Ἀγ. Νικολάου).

2) Εἰς τὴν ἀνώμαλον χώραν τοῦ Βρουχᾶ.

3) Εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Φουρνῆς καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μεραμπέλλου κλ.

(1) Κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Σπιναλόγκας ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ κάτοικοι αὐτῆς, ἅπαντες Ἐνετοί, ἠσπάσθησαν τὸν Ἰσλαμισμόν, ἐκείνων δὲ ἀπόγονοι εἶναι οἱ σημερινοὶ Τούρκοι τῆς Σπιναλόγκας.

8. Ἀνώμαλος χώρα τοῦ Βρουχᾶ.

Πρὸς Β. τῆς ἀνωμάλου χώρας Πινῶν - Ἐλοῦντας ἐκτείνεται ἡ ἀνώμαλος χώρα τοῦ Βρουχᾶ χωριζομένη ἀπὸ τῆς πρώτης διὰ μακρᾶς ὄροσειρᾶς ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ὄρους Σταυρωμένου (ὑψ. 650 μ.) καὶ καταληγούσης εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ βραχῶδες ἀκρωτήριον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου.

Καὶ ἡ χώρα αὕτη ἀποτελεῖται ὡς καὶ ἡ προηγουμένη ἐκ χθαμαλῶν καὶ ἀδένδρων λοφοσειρῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων σχηματίζονται μικρὰ καλλιεργημένα κοιλάδια, καὶ ἔρημοι χαράδραι.

Ἡ χώρα αὕτη περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία :

1) Βρουχᾶς, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 87 Ἑλληνικῶν οἰκογεν.

2) Σχιωᾶς, » » » 76 » »

3) Δωρταῖς, » » » 30 » »

4) Λούμας, (Ἀπάνω - Λούμας, Κάτω - Λούμας καὶ Σέλλαις)

χωρίδια κατοικούμενα ὑπὸ 65 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

5) Ἀλαγιανὸ, χωρίδιον κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλλην. οἰκογεν.

6) Μονὴ Δωρταῖς ἐν ᾧ διακτιοῦνται 2 μοναχοὶ καὶ 4 κοσμικοί.

7) » Καρδαμουῦτσα » 4 » 6 »

8) » Ἀρέτι » 2 »

Ἐνταῦθεν ἐκτείνεται ἡ χώρα πρὸς Δ. μέχρι τῆς παραλίας τῆς Μιλᾶτου, ἀποτελεῖται δὲ ἐξ ἄλλεπαλλήλων χαράδρων κλ. ἐν αἷς περιλαμβάνονται διάφοροι ἀγροικίαι (Πέτρον, Παπιτσόπουλο, Ἁγ. Σοφία, Ὀμφαλιᾶς, Σούβαλος κλ.).

Ἄκται. Αἱ ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρεινου τῆς Δίκτης συμπλέγματος (ἤτοι αἱ ἄκται τοῦ Μεραμπέλλου), ἔνθα τελευτῶσιν αἱ ἀρκτικαὶ ἄκται τῆς Ἱεραπέτρας, διευθύνονται πρὸς Β. ἐπὶ ἐκτάσεως 13 ν. μιλ. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἀφωρεσμένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει φάρος ἀποτελούμενος ἐκ 2 λευκῶν φώτων κειμένων τοῦ ἐνὸς ἐπὶ τοῦ ἐτέρου καὶ ὄρατος ἐξ ἀποστάσεως 12 μιλ. ἐκεῖθενδὲ πρὸς Δ. τρεπόμεναι ἐκτείνονται μέχρι τῆς παραλίας τῶν Μαλλίων.

Αἱ ἀπὸ τῆς Ν.-Δ. γωνίας τοῦ κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου μέχρι

τοῦ ἀκρωτηρίου Ἁγ. Ἰωάννου ἀκταὶ εἰσὶ βραχώδεις, παρουσιάζουσιν ἐν τούτοις πολλοὺς καὶ λαμπροὺς λιμένους. Καὶ παρὰ μὲν τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ξεροποτάμου ὁ λιμὴν τοῦ Ἁγ. Νικολάου¹ κλειόμενος ὑπὸ 2 μικρῶν νησίδων. Ἐνταῦθα ἐκτίσθη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἡ ὁμώνυμος κομὸπολις. ("Ὀρ. Σελ. 104). Τέσσαρα καὶ ἥμισυ μίλια πρὸς Β. τοῦ Ἁγ. Νικολάου σχηματίζεται ἡ χερσόνησος τῆς Σπιναλόγκας, πέριξ τῆς ὁποίας σχηματίζονται τρεῖς ἀριστοὶ φυσικοὶ λιμένες ὁ τῆς Σπιναλόγκας, ὁ τῆς Κολοκίθας καὶ ὁ τοῦ Πόρου (ὄρ. Σελ. 110).

Αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἁγ. Ἰωάννου καὶ πρὸς Δ. ἐκτεινόμεναι ἀκταὶ εἰσὶ χθαμαλαὶ, ἐνιαχοῦ βραχώδεις, καὶ παρουσιάζουσιν ὄρμους τινάς. Καὶ πρῶτον μὲν 11 μίλ. πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου σχηματίζεται ὁ ὄρμος τοῦ Μιλάτου, ἔνθα κατέρχεται ἡ κοιλὰς Λατσιδᾶς - Μιλάτου. Δύο καὶ ἥμισυ μίλια πρὸς Δ. τούτου σχηματίζεται ὁ ὄρμος Σίσι ἐνθα κατέρχεται ἡ κοιλὰς τοῦ Βραχασίου. Ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ ἀκταὶ τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου (κόλπος Μαλλίων κλ.).

Ὁροπέδιον τοῦ Λασηθίου.

Μεταξὺ τῶν ὑψηλοτάτων κορυφῶν τοῦ ὄρειου τῆς Δίκτης συμπλέγματος καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἀκριβῶς αὐτῶν σχηματίζεται τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου, ὑπερμεγέθους λεκάνη, ἧς ὁ πυθμὴν εὐρεῖα καὶ ὀμαλοτάτη πεδιάς ἀποτελεῖ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Λασηθίου.

Ἡ πεδιάς αὕτη ἔχει 9—10 χιλιομέτρων μῆκος καὶ 5—6 πλάτος. Τὸ ὕψος αὐτῆς εἶναι 866 μ. εἰς τὸ Ν.-Α. αὐτῆς ἄκρον, ἔνθα εἰσέρχεται ὁ χεῖμαρρος τοῦ Καθαροῦ, 825 μ. δὲ εἰς τὸ ἀντίθετον ἔνθα εὐρίσκεται ὁ χῶνος περὶ οὗ κατωτέρω γενήσεται λόγος.

Περιοριζομένη πανταχόθεν ὑπὸ ὑψηλῶν ὄρεων ἡ πεδιάς αὕτη οὐδεμίαν παρέχει ἔξοδον εἰς τὰ ὄμβρια ὕδατα, οὕτως ὥστε κατὰ τὰς πρώτας τοῦ φθινοπώρου βροχάς, παρουσιάζει ὄψιν βαλτώδη καὶ θά

(1) Ἐπὶ τοῦ βραχώδους ἀκρωτηρίου τοῦ λιμένος τούτου σώζονται εἰρεῖπια Ἐνετικῶν φρουρίου παρὰ τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Καμάρα.

καθίστατο αναμφιβόλως λίμνη, εάν μὴ εἰς τὸ Β.-Δ. αὐτῆς ἄκρον ὑπῆρχεν ὁ σωτήριος χῶνος (βόθρος ἐκροῆς τῶν ὑδάτων). Εἶναι δὲ ὁ χῶνος οὗτος ἐκσκαφὴ βάθους 10 μ. παρουσιάζουσα πολλὰς ὁπὰς πεπληρωμένας διὰ γαιῶν καὶ λίθων δι' ὧν βραδέως ἐκρέουσι τὰ ἐκ τῆς ἀπορροφήσεως καὶ τῆς ἐξατμίσεως ἀπομένοντα ὕδατα, ἅτινα κατὰ τὴν τῶν ἐγγχωρίων γνώμην, ὑπογείως βαίνοντα ἀναφαίνονται ἄνωθεν τοῦ χωρίου Ἐβδοῦ εἰς θέσιν Φλέγαις, σχηματίζοντα τὰς κατὰ τὸν χειμῶνα ρεούσας ἐκεῖ ἀφθόνας πηγὰς.

Τὰ χωρία τῆς πεδιάδος τοῦ Λασηθίου εἰσὶν ἐκτισμένα κατὰ μῆκος τῶν προπόδων τῶν ὀρέων ἅτινα περικλείουσιν αὐτήν, ἐν δὲ μόνον ἐπὶ λόφου ὅστις ὡς νησίς ὑψοῦται ἐν τῷ μέσῳ τῆς πεδιάδος.

Ἡ χιὼν πίπτει ἀφθονος ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς ταύτης πεδιάδος, ὥστε ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου μέχρι μέσων Ἰανουαρίου τὰ χωρία καλύπτονται ὑπ' αὐτῆς, οἱ δὲ κάτοικοι διατελοῦσι κεκλεισμένοι ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν τρεφόμενοι ἐκ τῶν προμηθειῶν αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς χιόνος. Ἐν τούτοις ἡ πεδιάς αὕτη εἶναι εὐφορωτάτη παράγουσα ἱκανὴν ποσότητα κριθῆς, σίτου, οἴνου καὶ διαφόρων ὀπωρῶν (ἄπια. μῆλα κλ.). Ἐλαία, κερατέα κλ. δὲν φθόνται ἐν Λασηθίῳ ὡς ἐκ τοῦ ὕψους αὐτοῦ, διατρέφονται ἐν τούτοις μεγάλα ποίμνια ἅτινα ὅμως οἱ Λασηθιώται ὑποχρεοῦνται νὰ ὀδηγῶσιν εἰς τὰς πέριξ χθαμαλωτέρας χώρας κατὰ τὸν χειμῶνα ὅτε καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων κατέρχονται ὡσαύτως πρὸς διαχείμασιν.

Ἡ πεδιάς τοῦ Λασηθίου διασχίζεται κατὰ μῆκος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ χειμάρρου τοῦ Ποταμοῦ ὅστις κατερχόμενος ἀπὸ τοῦ Καθαροῦ (Δ. κορυφαί τοῦ ὄροπεδίου), δέχεται τὰ ὕδατα τοῦ Σπαθίου, ἐτέρου χειμάρρου κατερχομένου ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κορυφῶν τοῦ ὄροπεδίου Ἀφέντη-Χριστὸς καὶ Σπαθί, καὶ ἀπολήγει εἰς τὴν Β.-Δ. γωνίαν τοῦ ὄροπεδίου ἐνθα εὕρηται ὁ χῶνος.

Ἡ εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου εἰσόδος εἶναι δυσκολωτάτη ὡς ἐκ τῆς τραχύτητος καὶ τοῦ ὕψους τῶν περιβαλλόντων αὐτὸ ὀρέων. Καὶ εἶναι τοσοῦτον βραχώδη καὶ τοσοῦτον ἀπόκρημα τὰ ὄρη ἐκεῖνα, ὥστε μόλις ὑπάρχουσιν ἀτραποὶ τινες ἄγουσαι μετὰ δυσκολίας εἰς τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην πεδιάδα διὰ τῶν αὐχένων αἵτινες σχηματίζονται μεταξὺ τῶν κύκλῳ ὑψουμένων κορυφῶν. Τὸ ὕψος τῶν

κορυφῶν τούτων ποικίλλει ἀπὸ 1500 μέχρι 2150 μ. τὸ δὲ τῶν μεταξὺ τῶν κορυφῶν σχηματιζομένων αὐχένων ἀπὸ 963—1858 μ. Σημαντικώτεροι τῶν περὶ τὸ Λασηθιον αὐχένων εἶναι ὁ τοῦ Καθαροῦ· εἶναι δὲ ὁ Καθαρὸς ὑψηλὸν κοιλάδιον (ὑψ. 1150 μ.) σχηματιζόμενον μεταξὺ τῶν εἰς τὴν Ν.-Α. πλευρὰν τοῦ Λασηθίου ὑψομένων κορυφῶν, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα κατέρχονται ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς τὴν κοιλάδα τῆς Καλαμαύκας ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Λασηθίου σχηματίζοντα τὸν χεῖμαρρον Ποταμόν. Διὰ τοῦ Καθαροῦ, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἰδῆ, ἀνέρχονται εἰς τὸ Λασηθιον δύο ὁδοὶ μία ἀπὸ τοῦ χωρίου Κριτσᾶς (Λεκανοπέδιον Καλοῦ-Ποταμοῦ) διὰ τινος αὐχένος ὑψ. 1239 μ. καὶ ἑτέρα ἀπὸ τοῦ χωρίου Χριστὸς (κοιλάδος Μύρτου) διὰ τινος αὐχένος ὑψ. 1216 μ.

Ὅθεν εἰς Λασηθιον ἄγουσιν αἱ κάτωθι δυσβατώταται ἀτραποὶ δι' ὧν συγκοινωνεῖ :

1) Μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Βραχασίου διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Βραχασιώτη, διερχομένης διὰ τῶν Δ. κλιτύων τοῦ ὄρους Σελένας καὶ τοῦ πυκνοῦ δάσους Ὀμαλαῖς, εἶτα διὰ τοῦ ὄρους Καρφί, μεθ' ἧ κατέρχεται εἰς χωρίον Τσερμιάδω τοῦ ὄροπεδίου Λασηθίου.

2) Μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Ποτάμων διὰ δυσβάτου ἀτραποῦ ἀνερχομένης ἐλικοειδῶς τὰ ἀπόκρημα ὄρη καὶ κατερχομένης εἶτα διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Πατέρα-τὰ-Σελῆ (ὑψος 1065 μ.) εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου καὶ πρὸς Β.-Α. τοῦ χωρίου Μαρμακέτα.

3) Μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Ποτάμων συγκοινωνεῖ καὶ δι' ἑτέρας ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τῶν Μέσα-Ποτάμων, διερχομένης διὰ τῆς θέσεως Ζάρωμα, ἔνθα ἀνεμόμυλοι, κατερχομένης εἶτα εἰς χωρίον Τσερμιάδω τοῦ ὄροπεδίου.

4) Μετὰ τοῦ Λεκανοπεδίου τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ χωρίου Τάπαις, διερχομένης διὰ τῆς θέσεως Χαλασά, διὰ τοῦ ὄρους Ἀλόϊδαις, καὶ εἶτα κατερχομένης εἰς τὸ χωρίον Χωριδάκι τοῦ ὄροπεδίου Λασηθίου.

5) Μετὰ τοῦ Λεκανοπεδίου τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ συγκοινωνεῖ καὶ δι' ἑτέρας ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ χωρίου Κριτσᾶ. Ἡ ἀτραπὸς αὕτη ἀνέρχεται τὰ δυσβατώτατα Κριτσότικα-ὄρη καὶ

εἶτα εἰσέρχεται εἰς τὸ κοιλάδιον τοῦ Καθαροῦ (ὕψ. 1150 μ.), δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Λασηθίου.

6) Μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μύρτου δι' ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ χωρίου Χριστὸς τὰ ἀπόκρημνα ὄρη, καὶ εἰσερχομένης διὰ τοῦ Καθαροῦ εἰς τὸ ὄροπέδιον.

7) Μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ὀμαλοῦ (ἴδε κατωτέρω Ὀμαλὸν τῆς Δίκτης) διὰ ἀτραποῦ βρατῆς εἰς πεζοὺς μόνον.

8) Μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ἐμπάρου δι' ἀτραποῦ ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ χωρίου τῆς Ἐμπάρου καὶ ἀνερχομένης κατ' εὐθείαν εἰς Λασηθίον.

9) Μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ἐμπάρου συγκοινωνεῖ καὶ δι' ἐτέρας ἀτραποῦ ἀρχομένης ἀπὸ τῆς ὄρεινῆς θέσεως Παράσυρτοι. Εἰς τὴν ὄρεινὴν ταύτην θέσιν συγκλίνουσιν αἱ ἐξῆς ἀτραποί: α'.) Ἡ ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἐμπάρου καὶ διερχομένη διὰ τῶν χωρίων Ξεμάκο καὶ Μηλιαράδω εἰς θέσιν Παράσυρτοι. β'.) Ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ χωρίου Γεράνι καὶ διερχομένη διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως Πελεκάνου εἰς θέσιν Παράσυρτοι. Διὰ τῆς θέσεως Πελεκάνου διέρχεται καὶ ἐτέρα ὁδὸς ἐρχομένη ἀπὸ τοῦ χωρίου Βιάνου τῆς ὀμωνύμου κοιλάδος.

10) Μετὰ τοῦ χωρίου Κασταμονίτσα, κειμένου ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν πεδιάδα δυτικῶν τῆς Δίκτης κλιτύων.

11) Μετὰ τοῦ Λεκανοπέδιου τοῦ Ἀποσελέμη δι' ἀτραποῦ ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ χωρίου Αὔδου καὶ διερχομένης διὰ τῆς Μονῆς τῆς Κεράς (Καρδιώτισσα) καὶ τοῦ χωρίου Κεράς, εἶτα δὲ εἰσερχομένης διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Ἀμπέλου εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου'.

(1) Τοσοῦτον ὀχυρὰ εὔσα ἐκ φύσεως ἡ χώρα αὕτη κατέστη εἰς ἀπάσας τὰς ἐποχὰς μετὰ τῶν Σπακιῶν ὁ κύριος προμαχὼν καὶ τὸ ὀχυρῆτάριον τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων, καὶ ὑπῆρξε τὸ ἀσφαλὲς καταφύγιον τῶν κατοίκων τῶν ἀνατολικῶν τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν. Εἰς ἀπάσας τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης πρώτη φροντίς τῶν τυράννων αὐτῆς ἦν ἡ ἄλωσις τῶν δύο τούτων ἀκροπόλεων τῆς Κρητικῆς Ἐλευθερίας. Ἐν τούτοις καίτοι μετὰ φρονημάτων πάντοτε θυσιῶν ἐπέληξεῖτο ἡ κατάκτησις τοῦ Λασηθίου, οὐδέποτε εἰ κατακτητὴν ἠδυνήθησαν νὰ καθέξωσιν αὐτὸ ἐπὶ μακρῶν ὀπωσθήποτε χρόνων. Τὴν κατάκτησιν ἐπιηκολούθει ἡ σφαγὴ, ἡ δήμεσις, ἡ ἀρπαγὴ καὶ ταύτας ἡ ὑποχώρησις τοῦ κατακτητοῦ. Ἡ Ἐνετικὴ Κυβέρνησις οὐκ ὀλίγον αἶμα καὶ χρῆμα ἐβυσίασε κατὰ τὰς ἐκάστοτε Κρητικὰς ἐπαναστάσεις πρὸς κατάκτησιν τοῦ ὄροπέδιου τούτου, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθη νὰ γίνῃ κυρία αὐτοῦ καθ' ὅτι ἡ διαμονὴ στρατοῦ ἐν αὐτῷ ἀπέβαινε ἀντελῶς ἀδύνατος, ἐδέχθη δὲ ἐπὶ τέλους

Οι κάτοικοι τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασηθίου, Ἑλληνες ἅπαντες ἀνεξαιρέτως, κατοικοῦσι τὰ ἐξῆς χωρία :

1) *Μέσα-Λασηθι* καὶ *Χωριδάκι* χωρία πλησίον ἀλλήλων κείμενα κατοικούμενα ὑπὸ 120 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

2) *Ἅγιος Κωνσταντῖνος*, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 100 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

3) *Μονὴ Κρουσταλλένια*, ἐν ἣ διζιτιῶνται 15 μοναχοὶ καὶ 15 κοσμικοί.

4) *Μαρμακέτω* καὶ *Φαρσάρω*, χωρία κατοικούμενα ὑπὸ 65 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

νὰ ἐκπατρίσῃ ἅπαντας τοὺς κατοίκους αὐτοῦ καὶ νὰ ἀπαγορεύσῃ ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς αὐτοῦ. Καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὡσαύτως τὰ ἔθνη τοῦ Λασηθίου πάλαι πράγματα παρείχον εἰς τοὺς τυράννους μας, πρῶτον μὲν ὡς ὀρηκτῆριον τῶν κλεφτῶν, εἶτα δὲ, κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις, ὡς ἀσφαλὲς προπύργιον τῶν περὶ τὴν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν. Οἱ Ἑλληνες τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν ἐξασφαλίζοντες ἐν Λασηθίῳ τὰς οικογενεῖας καὶ τὰς περιουσίας αὐτῶν, ἐπέπιπτον κατὰ τῶν ἐν ταῖς περὶ τὴν πεδιάσιν τυραννικῶν στρατευμάτων ἅτινα δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατακτησιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κέντρου, καὶ πράγματι ἡ εἰς Λασηθίον εἰσόδος στρατευμάτων, ὅσονδήποτε πολυαριθμῶν, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατος ὅταν τὰς εἰς τὸ ὄροπέδιον εἰσόδους ἀγρύπνως ἐπιτηρῶσιν εὐάριθμοι πολεμισταί. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ ἡ ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου διαμονὴ στρατευμάτων, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατος, καθ' ὅσον μόνον διὰ ἰσχυρῶν δυνάμεων ἤθελε δυνηθῆ ὁ κατακτητὴς νὰ ἀνθῆξῃ κατὰ τῶν ἐπανειλημμένων ἐπιθέσεων ἅς ἐκ τῶν περὶ τὴν θέσιν νύκτα καὶ ἡμέραν ἤθελον ἐνεργεῖ οἱ Ἑλληνες. Ἄλλὰ μήπως εἶναι ἄλλως δυνατὴ ἡ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαμονὴ πολυαριθμῶν στρατευμάτων ἐπὶ τοῦ δυσπρόσιτου ἐκείνου ὄροπέδιου; Τὸ ἐν πάσῃ περιπτώσει δύσκολον πρόβλημα τῆς ἐπιστάσεως τοῦ Στρατοῦ ἐνταῦθα καθίσταται ἐντελῶς ἄλυτον. Τὸ ὄροπέδιον περιβάλλεται ὑπὸ ὕψηλοτάτων καὶ ἀποκρήμων ὄρεων εἰς τὰς χαράδρας τῶν ὁποίων ἐνεδρεῖοντες ὄρειοι πολεμισταί, οὐ μόνον νὰ ματαιῶσιν ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναρπάξωσιν εὐκόλως δύνανται τὰς ἐφοδιοπομπὰς ὑπὸ ὅσονδήποτε ἰσχυρῶν ἀποσπασμάτων καὶ ἂν συνοδεύωνται.

Ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων μας. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὁ Χασῶν-Πασσᾶς ἠγαθόμενος 13 χιλ. ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν Τούρκο-Ἀλβανῶν καὶ Τούρκο-Κρητῶν πειράται νὰ ἀνέλθῃ εἰς Λασηθίον ἐκ Πεδιάδος διὰ δύο ὁδῶν, ἐξ Αὐδοῦ καὶ ἐκ Κασταμονίτσας (Ἰδε ἀνωτέρω ἔθρονος Λασηθίου) ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ δύο σημεῖα ἀποκρούεται καὶ καταδιώκεται μέχρι τῆς πεδιάδος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὀδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Α. Κουσκουμπῆ, Ν. Ζερβού, Ε. Λουτσάκη, Κ. Στακάκη, Γ. Χούρδου, Βουζομάρκου κλ. κατεχόντων τὰς περὶ τὰ χωρία Κράσι, Αὐδοῦ, Μοχοῦ καὶ μέχρι τῆς Κασταμονίτσας θέσεις. (Νοέμβριος 1822).

Ὁ Χασῶν ἀποτυχὼν νὰ εἰσέλθῃ εἰς Λασηθίον ἀπὸ τῆς Πεδιάδος διηυθύνθη πρὸς τὰς μεσημερινὰς κλιτῆς τῶν Λασηθιωτικῶν ὄρεων (Βιάνου κλ.) ἐνθα διαρκῶς κατεπολεμεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Κατασηκνῶσας εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Μύρτου ἐπειράθη νὰ ἀνέλθῃ ἐκεῖθεν εἰς Λασηθίον ἂν καὶ ἡ ἐκ τῆς κοιλάδος ἐκείνης εἰσόδος εἶναι πολὺ δυσκολωτέρα τῆς ἀπὸ Πεδιάδος. Οἱ Ἑλληνες εἰς τοῦτο ἐπειδὴ μὲν καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχὴν εἰσόδου ἀπὸ τοῦ μέρους ἐκείνου, ἀφῆκαν ἐντελῶς ἀφύλακτον τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅθεν ὁ Χασῶν

5) Πινακωνῶ καὶ Λαγοῦ, χωρὶα κατοικοῦμενα ὑπὸ 30 Ἑλλη-
νικῶν οικογενειῶν.

6) Τσερμιάδω, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 230 Ἑλληνικῶν οικο-
γενειῶν, εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, εἰρηνοδικείου καὶ Ἑλληνικοῦ
Σχολείου.

7) Γαῖδουρομανδρὶ καὶ Γεροντομουρὶ, χωρὶα κατοικοῦμενα ὑπὸ
40 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

8) Πλάτη, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 65 Ἑλλη. οικογενειῶν.

9) Ψυχρό, » » » 80 » »

ἀπέστειλε κατὰ τοῦ Λασηθίου τὸ ἵππικὸν αὐτοῦ ἕπερ ἀνέλθον ἀιφνιδίως τὴν δυσχεωτά-
την ἀτραπὸν εἰσέβηκε εἰς τὸ ὄρεσπέδιον διὰ τοῦ ἀφυλάκτου Καθαροῦ, ἐπυρπόλησε χω-
ρὶα τινὰ καὶ εἶτα ἐν σπουδῇ ὑπεχώρησε φοβηθὲν μὴ ἀποκλεισθῆ ἔκει ὑπὸ τῶν Ἑλλή-
νων (Φεβρουάριος 1823).

Ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρτου ὁ Χασῶν κατήλθεν εἰς τὸ Λεκανοπέδιον τῆς Ἱεραπέ-
τρας ἐνίσχισε τὸ φρούριον καὶ εἶτα ἐβάδισε ἵνα ἐκβάσῃ τὴν εἰς Λασηθίον ἄνοδον. Οἱ Ἑλ-
ληνες ἀνέμενον τοὺς Τούρκους εἰς Κριτσῶν (ἴδε σημ. 2 Σελ. 99) ἀφ' οὗ δὲ ἐπὶ μίαν
δύσκληρον ἡμέραν ἀπέκρουσαν τὸν πολυέριθμον Τουρκικὸν στρατὸν, ἐγκατέλειπον τὰς θέ-
σεις τῶν ἀλλεῖλαι τροφῶν καὶ πολεμοφεδίων, ὃ δὲ Χασῶν εὐρὼν ἀφυλάκτων πλέον τὴν
ὄδον εἰσέβηκε διὰ Καθαροῦ εἰς Λασηθίον, ἐπυρπόλησε καὶ διήρπασε τὰ χωρὶα εἶτα δὲ
κατήλθε πάλιν εἰς Κριτσῶν μὴ τολμήσας νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ ὄρεσπέδιου.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, ἡ αὐτὴ Ὀλιβερά σειρὰ τῶν γενομένων ἐπαναλαμβάνε-
ται. Ὁ Ὁμέρ-Πασῶς ἡγούμενος πολλῶν χιλιάδων τακτικοῦ στρατοῦ μετὰ χιλιάδων
τινῶν ἀτάκτων Τουρκο-Κρητῶν ἐβάδισε (Μάϊος 1867) κατὰ τοῦ Λασηθίου, κέντρου
τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῶν ἀνατολικῶν τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν. Στρατοπεδεύσας ἐν
Καστελλίῳ τῆς Πεδιάδος ἀνήργει κατοπεύσεις καὶ ἐπιδείξεις ἀπέναντι τῶν ὑπὸ τῶν
Ἑλλήνων κατεχομένων θέσεων. Οἱ Ἑλληνες δυστυχῶς τότε ἐν μέγα διεπράξαντο λάθος,
ἀντὶ νὰ ἐγκαταστήσωσι διάφορα ἀποτάγματα ἀναγνωρίσων ἵνα παρακολουθῶσι τὰς
διαφόρους κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ, συνενέκρωσαν ἅπασας αὐτῶν τὰς δυνάμεις εἰς τὴν
κατάληψιν τῶν σημείων ἐκείνων δι' ὧν ἐπίστευον ὅτι ἡδύνατο ὁ ἐχθρὸς νὰ εἰσέλθῃ. Τὴν
18 Μάϊου 1867 τουρκικὸν σῶμα χωρήτην πρὸς ἀναγνωρίσιν μέχρι Κασταμονίτσας ἀπε-
κρούθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπεχώρησε, τὴν δὲ 19 οἱ Ἑλληνες κατεβήθοντες ἀπὸ τῶν
ὄρεινῶν αὐτῶν θέσεων, προσέβηλον καὶ αὐτὰς τὰς προφυλακὰς τῶν ἐν Καστελλίῳ Τουρ-
κικοῦ Στρατοπέδου. Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι προχώρησαν μέχρι τῆς κοιλάδος τῆς
Ἐμφάκου καὶ διαλαθόντες τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων ἀνῆλθον ἀπὸ τοῦ χωρίου Γε-
ράνι ἐδηγούμενοι ὑπὸ ἐντοπιῶν Τούρκων καὶ εἰσέβηλον αἴφνης, κατὰ τὴν 21—22 Μα-
ΐου, εἰς τὸ ὄρεσπέδιον τοῦ Λασηθίου οὐχὶ δι' ἀτραποῦ τινος ἀλλὰ διὰ τῶν δυσχεωτάτων
ὄρεινῶν θέσεων Γερακιανῶ Λαγακάδων, πέραν τῆς ἀριστερᾶς ἄκρας τῶν Ἑλληνικῶν
θέσεων. Οἱ εἰς θέσιν Καρᾶ-Πηγάδι 800 Ἑλληνες ἀντιληφθέντες πρῶτον τῆς Τουρκι-
κῆς εἰσβολῆς ἐπέπεσον κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἀλλὰ μετὰ αἰματηρὰν μάχην ὑπεχώρησαν.
Ἐν τῷ μεταξῷ τούτῳ οἱ ἐν Κράσι καὶ ἀλλαχὸς Ἑλληνες σπεύσαντες ἐπετέθησαν κατὰ
τῶν Τούρκων ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀδιαλείπτων συμπλοκῶν οὐδὲν δυνάμενοι κατὰ
τῆς πλημυρρυσίας τὸ ὄρεσπέδιον Τουρκικῆς Στρατίας, ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ἔρη. Ὁ δὲ
Τούρκος Στρατάρχης, ἀφ' οὗ ἐδάησε τὰ χωρὶα καὶ ἔσφαξεν ὄσους εὗρεν ἀδυνάτους, βλέπων

10) Καμυνάκι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 65 Ἑλλήνων οἰκογεν-	
11) Ἁγ. Γεώργιος, » » » 97 » »	
12) Πλαθιανῶ, » » » 70 » »	
13) Κουδουμκλιά, » » » 30 » »	
14) Ἀβραβόντες, » » » 58 » »	
15) Μαγουλάς, » » » 41 » »	
16) Μετόχι, » » » 35 » »	

Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου παράγει ὠρῆα μήλα, οἶνον, μέλι, κηρόν, δημητριακοὺς καρποὺς κλ. διατρέφει δὲ πλείστα ποίμνια ἐξ ὧν ἐξάγει τυρόν, βούτυρον καὶ ἔρια ἐν ἀφθονίᾳ.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες τοῦ ὄρειοῦ τῆς Δίκτης Συμπλέγματος εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνωμαλωτάτων καὶ εὐφροωτάτων ἐδαφῶν τῆς Κρήτης, ἀποτελεῖται ἐκ βαθειῶν κοιλάδων αἵτινες σχηματίζονται μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀποκρήμων δειράδων ἅς ἡ Δίκη ἐκπέμπει πρὸς Ν. (Ἄπληκι, Ροῦσα-Κεφάλαι (1250 μ.), Κέρατο (620 μ.), Ἁγ. Ἡλίας (925 μ.) κλ.). Αἱ κοιλάδες αὗται ἔχουσι διεύθυνσιν ἄξονος Β.-Ν. εἰσὶν ἀνοικταὶ πρὸς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν, καλύπτονται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν καὶ περιρρέονται ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων.

Ἐτι δὲν ἦτο δυνατὴ εἰς αὐτὸν ἡ διαρκὴς κατοχὴ τοῦ ὄροπέδιου, ἀπέστειλεν ἰσχυρὸν σῶμα εἰς Μεραμπέλλον, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἐπιλοιποῦ τοῦ στρατοῦ του κατήλθεν εἰς τὴν Πεδιάδα καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς Καστέλιον. Οἱ Τούρκοι ἀνήλθον εἰς Λασηθίον ἀλλὰ τὰ ἰσχυρὰ ὄροπέδιον ἔμεινε καὶ πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων οἵτινες σύγκεντρώμενοι ἐν αὐτῷ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν εἰς τὰ περίξ Τούρκων καὶ ἡ ἐπανάστασις ἤρμαξε.

(1) Διὰ τῶν μεσημβρινῶν τούτων κλιτύων διέρχονται αἱ δύο βατοὶ ἑδοὶ δι' ὧν συγκοινωνῶσιν αἱ πεδιάδες τῆς Μεσαράς καὶ τῆς Πεδιάδος μετὰ τῶν ἀνατολικότερων τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν (Ἱεραπέτρας, Σητείας), Ὅσαίς οἱ Τουρκοὶ στρατοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ διέλθωσιν διὰ τῶν ὁδῶν τούτων οὐκ ὀλίγας ζημίας ὑπέστησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες ὀλιγάρμοιοι ὄντες καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀναγκασίωσι τὴν πύρρον τοῦ ἔγχευ κατελάμβανον τὰς ἀλλεπαλληλίας ἐπικαίρους θέσεις τῶν δίκην ἔγχευ τειχῶν κατεροχόμενων ἀπὸ τοῦ Λασηθίου μεχρι τῆς θαλάσσης ὁρέων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐπιτίπτοντες ἐδεκάτιζον καὶ ἀνῆπαζον τοὺς ἔγχευς. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὁ Χασάν-Πασᾶς ὀδηγῶν πολυάριθμον στρατὸν ἐκ Πεδιάδος εἰς Ἱεραπέτραν πλείστου ἀπώλεσεν ἄνδρας καὶ πολλὸν χρόνον κατηγάωσεν ἐκ τῶν ἐπιθέσεων ἅς οἱ Ἕλληνες ἐνήργουν κατ' αὐτῶν ἐξ ἐπικαίρων θέσεων. Κατὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 πέντε τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ μετὰ πολλῶν ἐντοπίων Τούρκων ἐβάδιζον ἐκ Πεδιάδος πρὸς ἐπίσχυσιν τοῦ ἐν Ἱεραπέτρα στρατοῦ.

παράγουσι δὲ δημητριακούς καρπούς, ἔλαιον, κεράτια, μέταξαν, μέλι, διαφόρους ὀπώρας κλ. διατρέφουσι δὲ πολλὰ ποίμνια παράγοντα τυρόν, βούτυρον καὶ ἔρια ἐν ἀφθονίᾳ.

Κυριώτεροι τῶν κοιλάδων εἰσὶν αἱ ἑξῆς :

- 1) Ἡ κοιλάς τοῦ Κόρακα-Ποταμοῦ.
- 2) Ἡ » τῆς Καλαμαύκας.
- 3) Ἡ » τῶν Μαλλῶν.
- 4) Τὸ λεκανοπέδιον τῆς Μύρτου.
- 5) Τὸ κοιλάδιον τῶν Γδοχῶν.
- 6) Ἡ μεγάλη κοιλάς τοῦ Μπλάβου-Ποταμοῦ ἢ τῆς Σύμης.
- 7) Ἡ κοιλάς τοῦ Κρουποτάμου, καὶ
- 8) Ἡ κοιλάς τοῦ Κεράτου-Ποταμοῦ ἢ τῆς Βιάννου.

Ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Δίκτης, ὄπισθεν τοῦ ὄρους Ῥούσα-Κεφάλου (ὕψ. 1250 μ.), καὶ μεταξὺ τῶν κοιλάδων Ἐμπάρου, Βιάννου καὶ Σύμης, σχηματίζεται τὸ ὑψηλὸν ὄροπέδιον Ὀμαλοῦ. Τὸ ὄροπέδιον τοῦτο ἔχει τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος (1100 μ.) μετὰ τοῦ Ὀμαλοῦ τῶν Λευκῶν Ὀρέων εἶναι ὅμως μικρότερον ἐκείνου καὶ ἤττον εὐφορὸν. Περιβάλλεται κύκλῳ ὑπὸ ὑψωμάτων ἅτινα παρεμποδίζουσι τὴν ἐξοδὸν τῶν ὑδάτων, ἐκρέουσι δὲ ταῦτα διὰ χώνου κειμένου εἰς τὴν μεσημβρινὴν αὐτοῦ πλευρὰν καὶ χύνονται εἰς τὸν Κρουπόταμον ἐκβάλλοντα εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ἀρβης. Τὸ ὄροπέδιον τοῦτο καλλιεργεῖται ἐν μέρει ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν πρὸς μεσημβρίαν αὐτοῦ κειμένων χωρίων Ἀμιρῶν, Κεφαλοδρούσου καὶ Πεύκου· παράγει δὲ δημητριακούς καρπούς· ἰδίᾳ ὅμως χρησιμοποιοεῖται ὡς θερινὴ τῶν ποιμνίων διαμονή. Ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ

Μετὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἐμπάρου οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὸ ὄρος Ἀπλήκη καὶ ἀπέκρουσαν τὴν προέλασιν τῶν ἐχθρῶν, μετὰ αἰματηρὰν δὲ συμπλοκὴν (24 Δεκεμβρίου 1867) ὑπεχώρισαν ἑλλείψει πολεμικοῦν καὶ ὁ ἐχθρὸς κατήλθε εἰς Βιάννον. Εἰς τὴν περαιτέρω αὐτοῦ πορείαν ὁ ἐχθρὸς διαρκῶς παρηγοχλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τοιοῦτότρόπως τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας (24) διαβαίνοντος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ τὸν Πεῦκον καὶ διευθυνομένου εἰς Καλάμι, ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ οἱ περὶ τὸν Μιχαλοδημητράκη εἰς θέσιν Βαλτοπήγαδο καὶ ὑποχρέωσαν αὐτὸν νὰ σταθμεύσῃ εἰς Συκολόγους. Οἱ Τούρκοι ἐκινήσαντες ἐκείθεν διὰ νυκτὸς ἐβάδισαν πρὸς τὴν Ἱεραπέτραν ἀλλ' οἱ ὑπὸ τὸν Ε. Χατσάκη Ἕλληνες προσέβαλον αὐτὸν εἰς θέσιν Μαγατσέ, καὶ κατεδιώξαν αὐτὸν μέχρι Μαύρων-Χαρακίων. Περαιτέρω ὁ Τουρκικὸς στρατὸς δρομαίως φεύγων προσελήθη εἰς θέσιν Σερόκαμπο ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Λακέρδαν καὶ Βορίλην Ἑλλήνων καὶ κατεδιώχθη μέχρις Ἱεραπέτρας.

υπάρχουσιν οικόσκοι τινές, εἰς ναῖσκος τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ παρ' αὐτὸν πηγὴ ὕδατος. Συγκοινωνεῖ διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν, 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Σύμης καὶ τῆς Μύρτου διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν ἀναχωρουσῶν ἀπὸ τῶν χωρίων Σύμη καὶ Παρσά, 2) πρὸς Ν. μετὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Κρυοποτάμου καὶ τῆς Βιάννου δι' ἀτραπῶν ἀναχωρουσῶν ἀπὸ τῶν χωρίων Κεφαλοβρύσι καὶ Βιάννου, 3) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ἐμπάρου δι' ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἐμπάρου, 4) πρὸς Β. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ δι' ἀτραποῦ βατῆς μετὰ δυσκολίας εἰς πῆξους μόνον¹.

1. Κοιλὰς τοῦ Κόρακα - Ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἱεραπέτρας, κεῖται ἡ κοιλάς τοῦ Κόρακα ἣτις σχηματίζεται ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς μακρᾶς δευράδος ἣτις ἀπὸ τοῦ Καθαροῦ κατέρχεται πρὸς Α. μέχρι τῆς πεδινῆς χώρας τῆς Ἱεραπέτρας. Χθαμαλὰ ἀντιστηρίγματα τῆς δευράδος ταύτης πρὸς Ν. βαίνοντά διαχωρίζουσι τὴν κοιλάδα ταύτην ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἱεραπέτρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς Καλαμαύκας. Ἡ ἀνώμαλος κοιλάς τοῦ Κόρακα-Ποταμοῦ καλύπτεται ὑπὸ δασῶν, ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος Κόρακα, Ὁ ῥύαξ οὗτος εἶναι πάντοτε βατὸς διατηρεῖ δὲ καὶ κατὰ τὸ θέρος ἀρκετὸν ὕδωρ ὥστε κινεῖ ὑδρομύλους.

Συγκοινωνεῖ: 1) πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἱεραπέτρας, 2) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Καλαμαύκας, καὶ 3) πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ διὰ τοῦ ἄνοιθεν τοῦ χωρίου Μεσελέρων αὐχένος (ὕψ. 482 μ.). Διὰ τοῦ αὐχένος τούτου διέρχεται ἡ ὁδὸς Ἱεραπέτρας-Μεραμπέλλου.

Ἡ κοιλάς αὕτη περιλαμβάνει :

(1) Ἱερακίσιρι Ἑλληνες ὑπὸ τὸν Α. Μήτσαν, Γ. Ζήκον, Γ. Μιχαλοδημητράκην, Β. Λακίρδαν, Α. Τιλλιανάκην καὶ Α. Χατσάκην ἐστρατοπεδεύμενοι εἰς τὸ ὄροπεδιον τοῦτο προσεβλήθησαν ἐκ διαφόρων σημείων ὑπὸ τῶν Τούρκων (22 Ἰουλίου 1867) καὶ πολλὰ ὑποστάνας ζημίας ἐσώθησαν τραπέντες εἰς τὰ ὄρη.

1) Τὸ χωρίον *Μεσελέροι*, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, πρὸς Ν.-Α. δὲ αὐτῶν :

2) Τὴν ἀγροικίαν *Μακριλή*, κατοικουμένην ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

3) Τὸ χωρίον *Καλόγεροι* κατοικούμενον ὑπὸ 25 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν¹. Περιλαμβάνει ὡσαύτως καὶ τινὰς μικρὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

2. Κοιλὰς τῆς Καλαμαύκας.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Κόρακα σχηματίζεται ἡ κοιλάς τῆς *Καλαμαύκας* ἣτις ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ *Καθαροῦ* κατέρχεται πρὸς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν ἔνθα εὐρέως ἀνοίγεται. Ἡ κοιλάς αὕτη ἔχει ἔδαφος ἀνώμαλον καὶ δασῶδες καὶ ἄφθονα ὕδατα. Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Κόρακα. 2) Πρὸς Β.-Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Πρίνας (τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ). 3) Πρὸς Β.-Δ. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου. 4) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Μαλλῶν.

Περιλαμβάνει:

1) Τὸ χωρίον *Καλαμαύκα* κατοικούμενον ὑπὸ 135 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

2) Τὸ χωρίον *Ἀνατολή*, ἐκτισμένον ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἕτινα ὀρίζουσι πρὸς Δ. τὴν κοιλάδα ταύτην, καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 155 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, καὶ τινὰς μικρὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

3. Κοιλὰς τῶν Μαλλῶν.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῆς Καλαμαύκας σχηματίζεται ἡ κοιλάς τῶν *Μαλλῶν* ἣτις κατέρχεται ἀπὸ τῆς κορυφῆς *Ἁγίου Ἡλίας*

(1) Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Φοναδάκην, Δεμιρτσάκην, Χατσάκην, Ἀποστολάκην κλ. συνελθόντες ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐπιτίθενται τῇ 1 Νοεμβρίου 1868 κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ἱεραπέτρας, ἀρπάζουσι τὰ ποίμνια αὐτῶν καὶ καταδιώκουσι τοὺς Τούρκους εἰς τὸ φρούριον εἶτα δὲ ἐπιστρέφουσι πάλιν εἰς τὸ χωρίον. Τὴν ἐπομένην οἱ Τούρκοι παντοπρατιᾷ ἐκινήσαντες ἐξ Ἱεραπέτρας προσέβαλλουσι τοὺς Ἕλληνας οἵτινες ἀποκρούουσι αὐτοὺς καὶ τοὺς καταδιώκουσι μέχρι τοῦ φρουρίου.

(ὕψ. 925 μ.) καὶ περιορίζεται πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν ἀπὸ τῆς κορυφῆς ταύτης ἐκπεμπομένων πρὸς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν ὑψωμάτων.

Ἡ ἀνώμαλος αὕτη κοιλάς συγκοινωνεῖ 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Καλαμαύκας καὶ 2) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρτου, περιλαμβάνει δέ :

1) Μάλλαις, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 215 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν¹.

2) Ἅγιος Γεώργιος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 42 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

3) Μονὴ Ἐξακουστή, ἐν ἣ διαιτῶνται 8 μοναχοὶ καὶ 2 κοσμικοί.

4. Λεκανοπέδιον τῆς Μύρτου.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῶν Μαλλῶν ἐκτείνεται τὸ ὄρεινόν λεκανοπέδιον τῆς Μύρτου. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ αὐτῆς τῆς καρδίας τῶν Λασηθιωτικῶν ὄρεων, περιορίζεται πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀποκρήμων δειράδων αἰτίνες κατέρχονται ἀπὸ τῶν ὑψηλοτάτων κορυφῶν τῆς Δίκτης. Εἶναι δασῶδες, παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος Μύρτου. Ὁ ῥύαξ οὗτος ῥέει θέρος καὶ χειμῶνα, καὶ τὸν μὲν χειμῶνα καθίσταται πολλὰκις ἄβατος ἕνεκα τῶν βροχῶν καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν χιόνων, τὸ δὲ θέρος ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ. Ζεύγνυται ὑπὸ μιᾶς λιθοκτίστου τριτόξου γεφύρας κειμένης εἰς τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος, οὐ μακρὰν τῶν ἐκβολῶν.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο συγκοινωνεῖ : 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Μαλλῶν, 2) πρὸς Β. μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασηθίου διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ διερχομένης διὰ Καθαροῦ². 3) Πρὸς Δ. εἰς μὲν τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ κοιλαδίου τῶν Γδοχιῶν, εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Σύμης.

Περιλαμβάνει τὰ χωρία :

1) Χριστός, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 105 Ἑλλ. οἰκογενειῶν.

2) Παρσᾶς, » » » 60 » »

(1) Ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ χωρίου τούτου ἔχειτο ἡ ἀρχαία πόλις Μάλλαι ἢ Μάλλα.

(2) Ὁρα Σελ. 114.

- 3) Μύθοι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλλην. οικογενειῶν.
 4) Ρίξα, » » » 45 » »
 5) Μουρναῖς, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ
 90 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.
 6) Μύρτος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν οικογε-
 νειῶν. Καί τινες μικρὰς ἀγροικίας Σελάκανος κλ. ὑπὸ Ἑλλήνων
 κατοικουμένας.

5. Κοιλάδιον τῶν Γδοχιῶν.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Μύρτου ἐκτείνεται τὸ ἀνώμαλον
 κοιλάδιον τῶν Γδοχιῶν τὸ ὅποιον ἔχει διεύθυνσιν Ν.-Β. καὶ πε-
 ριλαμβάνει τὰ χωρία :

- 1) Γδόχεια, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 80 Ἑλλην. οικογενειῶν.
 2) Δουτράκι, » » » 25 » »

6. Κοιλὰς τοῦ Μπλάβου-Ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τοῦ κοιλαδίου τῶν Γδοχιῶν ἐκτείνεται ἡ μεγάλη καὶ
 ὄρεινὴ κοιλὰς τοῦ Μπλάβου ἢ τῆς Σύμης. Ἡ κοιλὰς αὕτη σχη-
 ματίζεται μεταξύ τῶν ἀπὸ τῆς Δίκτης κατερχομένων ὑψηλῶν δει-
 ράδων εἶναι βαθεῖα καὶ δύσβατος, καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων
 δασῶν, παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ μικροῦ ῥυα-
 κος Μπλάβου ὅστις ἐκβάλλει πρὸς Δ. τοῦ ὄρου τῆς Ψαρῆς-Φο-
 ράδας¹. Συγκοινωνεῖ : 1) πρὸς Α. εἰς μὲν τὸ κατώτερον αὐτῆς μέ-
 ρος μετὰ τοῦ κοιλαδίου τῶν Γδοχιῶν, εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον, διὰ δυσ-
 βατωτάτης ἀτραποῦ, μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Μύρτου, 2) πρὸς
 Β. μετὰ τοῦ ὄριπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ (ὄρα σελ. 119) καὶ ἐκεῖθεν,
 δι' ἀτραποῦ εἰς πεζοὺς μόνον βατῆς, μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λα-
 σθηίου, 3) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Κρυσποτάμου.

Περιλαμβάνει :

- 1) Ἀπάνω - Σύμη, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλην. οικογ.
 2) Κάτω - Σύμη, » » » 110 » »
 3) Καλάμι, » » » 110 » »

(1) Εἰς τὸν ὄρον τοῦτον ἀπεβίβασθησαν τῷ 823 μ. Χ. οἱ μετὰ 40 πλείων ὑπὸ τὸν
 Ἀπόχαμψον ἐλθόντες Ἀραβες οἵτινες κατέκτησαν τὴν Κρήτην.

4) Συκολόγος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 110 Ἑλλήν. οἰκογεν.
Καί τινες ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

7. Κοιλὰς τοῦ Κρυοποτάμου.

Πρὸς Δ. τῆς ὄρεινῆς κοιλάδος τῆς Σύμης ἐκτείνεται ἡ ἐπίσης ὄρεινὴ κοιλάς τοῦ Κρυοποτάμου. Ἡ κοιλάς αὕτη σχηματίζεται μεταξὺ τῆς ὑψηλῆς δευράδος ἣτις κατέρχεται πρὸς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τοῦ Ὀμαλοῦ ('Ρούσα - Κεφάλαια ὕψος 1250 μ. κλ.). Καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν, παρρουσιάζει συχνὰς καὶ ἀφθόνας πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος Κρυοποτάμου ὅστις ἐκβάλλει πλησίον τοῦ ὄρμου τῆς Ἀρβῆς¹. Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τῆς ὄρεινῆς κοιλάδος τῆς Σύμης. 2) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Βιάννου. 3) Πρὸς Β. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ. Περιλαμβάνει τὰ χωρία.

1) Κεφαλόβρυση, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλλήν. οἰκογ.

2) Βαχός, » » » 41 » »

3) Ἀμιρᾶ, » » » 135 » »

4) Πεῦκος, χωρίον ἀποτελούμενον ἐκ 2 συνοικιῶν Ἀπάνω-Πεῦκος καὶ Κάτω-Πεῦκος ἐκτισμένων εἰς ὕψος 705 μ. καὶ κατοικουμένων ὑπὸ 105 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

5) Κρεβατᾶς, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν οἰκογ.

6) Ἅγιος Βασίλειος, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος ταύτης ἐκτείνεται χώρα ὄρεινὴ δασώδης καὶ ἀκατοίκητος μέχρι τοῦ ὄρους Κεράτου (ὑψους 620 μ.) πρὸς Δ. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ἡ κοιλάς τοῦ Κεράτου ἢ τῆς Βιάννου.

8. Κοιλὰς τοῦ Κεράτου ἢ τῆς Βιάννου.

Ἡ κοιλάς αὕτη σχηματίζεται μεταξὺ τῶν ἀπὸ τῆς κορυφῆς Ἀπλῆκι καὶ Ῥούσα Κεφάλαια κατερχομένων ὑψηλῶν καὶ ἀποκρῆμων δευράδων, εἶναι ὄρεινοτάτη εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος πεδινὴ δὲ

(1) Παρὰ τὸν ὄρμον τοῦτον ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Ἀλεθ.

εις τὸ κατώτερον ἔνθα σχηματίζεται ἡ παράλια πεδιάς Κερατόκαμπος ἥτις περιορίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ ὄρους Κεράτου (ὕψ. 620 μ.)¹.

Ἡ κοιλάς αὕτη καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐλαίων κλ. ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος Κεράτου ὅστις ἐκβάλλει διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Κερατοκάμπου εἰς τὸν μικρὸν κόλπον τοῦ Κεράτου. Συγκοινωνεῖ: 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Κρυσποτάμου, 2) πρὸς Β. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ἐμπάρου, 3) μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Πελεκάνου καὶ Παράσυρτοι, 4) μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ δι' ἀτραποῦ ἀναχωρούσης ἀπὸ τοῦ χωρίου Βιάννου, 5) πρὸς Δ. μετὰ τῶν πεδιάδων τοῦ Μονοφατσίου καὶ τῆς Πεδιάδος. Περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία.

1) Ἄνω-Βιάννος, πρωτεύουσα ὁμώνυμου δήμου καὶ ἐπαρχίας, ἔδρα δὲ εἰρηνοδικείου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀρκαδίας. Κατοικεῖται ὑπὸ 235 Ἑλληνικῶν καὶ 99 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Κάτω-Βιάννος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 42 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

3) Πλάκα, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 90 Ἑλλ.ν. οικογενειῶν.

4) Χόντρος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 90 Τουρκικῶν οικογεν.

5) Κάτω-Χόντρος, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν καὶ 30 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

6) Περιβόλια, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλ.ν. οικογεν.

Καὶ τινὰς ἀγροικίας (Κωστιανῶ, Ἀποστολιανῶ, Μονῆ κλ.) κατοικουμένας ὑπὸ τινῶν Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

Ἄκται. Ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ῥύακος Κόρακα, ὅστις κατέρχεται ἀπὸ τῶν Μεσελέρων, ἄρχονται αἱ μεσημβριναὶ ἄκται τοῦ ὄρειοῦ τῆς Δίκτης συμπλέγματος. Αἱ ἄκται αὗται ἐκτείνονται πρὸς Δ. ἐπὶ ἐκτάσεως 19 ν. μιλ. μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ῥύακος Ἀναποδάρῃ, εἰς δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χθάμαλαι καὶ ἀμμώδεις.

Ἐνδεκα καὶ ἡμισυ μίλια πρὸς Δ. τῆς Ἱεραπέτρας προβάλλει τὸ

(1) Ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ἔκειτο κατὰ τὸν Spratt ἡ ἀρχ. πόλις Κεραία, μετὰ τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης δὲν συμφωνοῦσιν οἱ Bursian, Σφόρωνος κλ. οἵτινες τὴν Κεραίαν τάττουσι πλησίον τῆς Πολυρρηνίας, ἴσως παρὰ τὸ χωρίον Ῥόκκα ἔνθα σώζονται ἴχνη ἀρχαίας πόλεως.

ἀκρωτήριο Θεόφιλος, πρὸς Δ. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ ὄρμος Ψαρή-Φοράδα, ἐπίνειον τῆς κοιλάδος τῆς Σύμης, ἐν καὶ ἡμισυ δὲ μίλιον πρὸς Δ. αὐτοῦ σχηματίζεται ἕτερος ὄρμος, ὁ τῆς Ἄρβης ἐπίνειον τῆς κοιλάδος τοῦ Κρουποτάμου.

Δύο μίλια πρὸς Δ. τοῦ ὄρμου τῆς Ἄρβης ἄρχεται ὁ μικρὸς κόλπος τοῦ Κεράτου εἰς ὃν ἀνοίγεται ἡ κοιλὰς τῆς Βιάννου (παραίλα τοῦ Κερατοκάμπου). Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κόλπου τούτου ἐκβάλλει ὁ ρύαξ Ἀναποθάρης ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ὁποίου ἄρχονται αἱ μεσημβριναὶ ἄκται τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου.

Δ'.

ΑΝΩΜΑΛΟΣ ΧΩΡΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Πρὸς Δ. τοῦ ὄρειου τῆς Δίκτης συμπλέγματος καὶ μέχρι τῶν ὄρέων τῆς Ἰδης (Ψηλορήτου) ἐκτείνεται ἡ ἀνώμαλος χώρα τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ χώρα αὕτη ἀποτελεῖ τὸ εὐρύτερον καὶ ὀμαλότερον τοπογραφικὸν τῆς νήσου διαμέρισμα ἐν ᾧ συγχρόνως εἶναι τὸ εὐφορώτερον καὶ μᾶλλον κατωκημένον.

Χθαμαλὴ ὄροσειρὰ ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Ἰδης καὶ πρὸς Α. βαίνουσα μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος, διαιρεῖ τὴν χώραν ταύτην εἰς ἀρκτικὸν καὶ εἰς μεσημβρινὸν τμήμα.

Ἄρκτικὸν τμήμα. Τὸ τμήμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου διαμερίσματος, εἶναι πρὸς Β. κεκλιμένον καὶ καλύπτεται ὑπὸ χθαμαλῶν λοφοσειρῶν αἵτινες ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τῆς κεντρικῆς λοφοσειρᾶς (τῆς βαιγούσης ἀπὸ τῆς Ἰδης πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος) καὶ διευθυνόμεναι πρὸς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν, διαίρουσι τὴν χώραν εἰς ἀβαθῆ καὶ ὀμαλὰ λεκανοπέδια καὶ κοιλάδας καταφύτους καὶ διαρροόμενας ὑπὸ ρυάκων καὶ χειμάρρων ὡς κατωτέρω θέλομεν ἴδῃ. Ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ ἀρκτικοῦ τμήματος, καθὼς καὶ ἀπάσης τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου, εἶναι τὸ ὄρος Γιούκτας ἢ Καραντάγ (ὑψ. 837 μ.) τὸ ὁποῖον ὑψοῦται 8 χιλιόμετρα πρὸς Ν. τοῦ Ἡρακλείου καὶ εἶναι στενὸν καὶ ἐπίμηκες, διευθύνσεως δὲ Ν.-Ν.-Δ. πρὸς Β.-Β.-Α.

Μεσημβρινὸν τμήμα. Τὸ μεσημβρινὸν τμήμα ἀποτελεῖ τὰ τρία πέμπτα τοῦ τμήματος καὶ σύγκειται ἐκ μιᾶς ἐκτεταμένης πεδιάδος, τῆς Μεσαράς, ἐκτεινομένης ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἐπὶ ἐκτάσεως 45 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων, ἧτοι ἀπὸ τῶν ὄρεων τῆς Βιάννου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Μεσαράς ὀριζομένης δὲ πρὸς Β. μὲν ὑπὸ τῆς λοφοσειρᾶς ἣτις ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς Ἰδης καὶ βαίνει πρὸς Δ. μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος, καὶ πρὸς Ν. δὲ ὑπὸ τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τῶν Ἀστερουσίου ὄρεων ὧν ἡ ὑψηλοτάτη κορυφή (1250 μ.) καλεῖται Κόφινος.

Τὸ ἀρκτικὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν τμήμα εἰς τὰς ἀνατολικὰς αὐτῶν ἄκρας συνέχονται διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος ἣτις ὑψοῦται (350 μ.) μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων καὶ κάτωθεν τῶν Δυτικῶν ὑπορειῶν τῆς Δίκτης.

Ἡ ἀνώμαλος χώρα τοῦ Ἡρακλείου κλειομένη πρὸς Β. μὲν καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς θαλάσσης, πρὸς Α. δὲ ὑπὸ τῶν ὄρεων τῆς Δίκτης καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν τῆς Ἰδης (Ψηλορήτου) δυσκόλως συγκοινωνεῖ μετὰ τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐκτεινομένων χωρῶν πρὸς ἃς ὠρισμένοι μόνον καὶ δυσβάτῳταται ἀτραποὶ ἄγουσιν. Καὶ μετὰ τῶν πρὸς Α. ἐκτεινομένων χωρῶν συγκοινωνεῖ διὰ τῶν ἀτραπῶν αἵτινες ἄγουσιν 1) εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Μέραιμπέλλου, (ὅρα ἐν Σελ. 105 συγκοινωνίας κοιλάδος Λατσίδας, καὶ ἐν Σελ. 107 συγκοινωνίας κοιλάδος Βραχασίου), 2) εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου. (ὅρα Σελ. 115 συγκοινωνίας Λασηθίου καὶ 3) εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἀκτὰς τοῦ ὄρεινοῦ συμπλέγματος τῆς Δίκτης (ὅρα σημ. 1 Σελ. 118). Μετὰ δὲ τῶν πρὸς Δ. ἐκτεινομένων χωρῶν συγκοινωνεῖ, 1) διὰ τῶν ἀτραπῶν αἵτινες ἐκ τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ ἐκ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανοῦ ποταμοῦ, ἄγουσιν εἰς τὸν Μυλοπόταμον (λεκανοπέδιον Μυλοποτάμου καὶ κοιλάς τοῦ Φόδελε), 2) διὰ τῶν ἀτραπῶν αἵτινες ἀνέρχονται ἐκ τῶν Α. κλιτύων τῆς Ἰδης εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Νίδας καὶ ἐκεῖθεν κατέρχονται εἰς τὰς Δ., 3) διὰ τῶν ἀτραπῶν αἵτινες ἀναχωροῦσιν ἐκ τῆς πεδιάδος τοῦ Τομπακίου πρὸς τὰς κοιλάδας τοῦ Ἀμαρίου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου.

ΑΡΚΤΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ

Τὸ ἀρκτικὸν τμήμα ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Σίσι (Κοιλᾶδος Βραχασίου, ὄρ. σελ. 107) ἐκτείνεται πρὸς Δ. μέχρι τοῦ Ἄλμυροῦ, καὶ εἰς μὲν τὴν Α. αὐτοῦ ἄκραν δέχεται τὰς ἀπὸ τῶν ὀρέων τοῦ Λασηθίου κατερχομένης χαράδρας εἰς δὲ τὸ Δ. τὰς ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἰδης καθὼς καὶ τὰς κατερχομένας ἀπὸ τῶν ἀρκτικωτέρων δευράδων αὐτῆς ἦτοι τοῦ Στρούμπουλα καὶ τῶν ὀρέων τῆς Ῥωγδιᾶς.

Τὸ ἀρκτικὸν τμήμα εἶναι εὐφορότατον καὶ κάλλιστα κατοικη-
 μένον, διασχίζεται δὲ ὑπὸ πολλῶν ῥυακίων καὶ χειμάρρων οἵτινες
 τὸν χειμῶνα ῥέουσι λίαν ὀρηκτικοὶ διὰ τῆς βαθείας αὐτῶν κοίτης
 οὕτως ὥστε διακόπτουσι πολλάκις καὶ αὐτὴν τὴν συγκοινωνίαν. Οἱ
 ῥυακες οὗτοι καὶ οἱ χειμάρροι ῥέουσιν ἐν μέσῳ τῶν κοιλάδων αἵτι-
 νες σχηματίζονται μεταξὺ τῶν λοφοσειρῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἶπο-
 μεν ὅτι ἀναχωροῦσιν ἀπὸ τῆς κεντρικῆς λοφοσειρᾶς (τῆς ἐκτεινο-
 μένης ἀπὸ τῆς Ἰδης πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος)
 καὶ διευθύνονται πρὸς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν. Ὅθεν πᾶσαι αἱ
 κοιλάδες καὶ τὰ λεκανοπέδια τοῦ ἀρκτικοῦ τμήματος ἢ τῶν ἀρκτι-
 κῶν κλιτύων ἔχουσιν ἄξονα Ν.-Β. καὶ συγκοινωνοῦσιν εὐκόλως με-
 ταξὺ αὐτῶν, ἅτε μὴ περιβαλλόμεναι ὑπὸ ὀρέων ὑψηλῶν.

Ἴνα ἐξετάσωμεν κάλλιον τὸ ἀρκτικὸν τοῦτο τμήμα θέλομεν δι-
 αιρέσει αὐτὸ ὡς ἑξῆς :

- 1) Ἡ ἀπὸ τοῦ Σίσι μέχρι τοῦ Ἀποσελέμη χώρα (Μαλλίων-
 Χερσονήσου).
- 2) Λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποσελέμη.
- 3) Κοιλὰς τῶν Γουβῶν.
- 4) Κοιλᾶδιον τῶν Γουρνῶν.
- 5) Κοιλὰς τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ.
- 6) Λεκανοπέδιον τοῦ Καρτεροῦ.
- 7) Κοιλὰς τοῦ Κατσαμπᾶ.
- 8) Πόλις Ἡράκλειον ἢ Μεγάλο-Κάστρο.
- 9) Λεκανοπέδιον τοῦ Γιοφύρου.

10) Δεκανοπέδιον τοῦ Γαζανού-Ποταμοῦ.

1. Ἡ ἀπὸ τοῦ Σίσι μέχρι τοῦ Ἀποσελέμη χώρα.
(Μαλλιωῶν - Χερσονήσου)

Πρὸς Δ. τοῦ Σίσι ἐκτείνεται ἡ χθαμαλὴ καὶ παράλιος χώρα τῶν Μαλλιωῶν καὶ τῆς Χερσονήσου εἰς ἣν κατέρχονται αἱ Β.-Δ. κλιτύες τῶν ὄρεων τοῦ Μεραμπέλλου. Ἡ χώρα αὕτη καλύπτεται ἐν μέρει ὑπὸ δασῶν, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ κήπων καὶ καλλιεργημένων ἀγρῶν.

Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ μικροῦ ῥύακος Τσικαλαρχῆ ἢ Μαλλονίτη ὅστις ἐκβάλλει πρὸς Α. τῶν Μαλλιωῶν καὶ ζεύγνυται ὑπὸ μιᾶς λιθοκτίστου μονοτόξου γεφύρας.

Διὰ τῆς χώρας ταύτης διέρχεται ἡ ὁδὸς Μεραμπέλλου ἣτις πρὸ τῆς ἀνωτέρω γεφύρας διακλαδοῦται καὶ μία μὲν διακλάδωσις ἀκολουθεῖ τὴν παραλίαν πρὸς τὸ Σίσι καὶ τὴν Μίλατου ὁποῖον ἀνέρχονται εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Βραχασίου καὶ τῆς Λατισίδας, ἑτέρα διακλάδωσις ἀνέρχεται τὸ ὄρος καὶ διὰ τοῦ αὐχένος τῶν Μπαλοθιωῶν κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Βραχασίου, τρίτη δὲ διακλάδωσις, πρὸ τῆς γεφύρας καὶ αὕτη ἀρχομένη, ἀνέρχεται τὸ Κατσαριανὸν ὄρος (ἴδ. συγκοινωνίας κοιλάδος Βραχασίου, Σελ. 107) πρὸς Ν. τῶν Μπαλοθιωῶν καὶ κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα¹.

Ἡ παράλιος αὕτη χώρα περιλαμβάνει :

(1) Διὰ τῆς χώρας τῶν Μαλλιωῶν, ἐκτεινομένης κάτωθεν τῶν ὄρεων τοῦ Μεραμπέλλου, διέρχονται αἱ διάφοροι πρὸς τὰς κοιλάδας τοῦ Μεραμπέλλου ὁδοί, ὡς τοιαύτη δὲ ἡ χώρα αὕτη ὑπέβη ἀνέκαθεν θέατρον ἀλλεπαλλήλων αἰματηρῶν μαχῶν. Οἱ Τούρκοι ἐπιχειροῦντες κατὰ τοῦ Μεραμπέλλου κατεσκήνουν καὶ ὠχερῶντο ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Μαλλιωῶν, ἐκεῖθεν δὲ ἐφόρμουν ἕνα ἐκδιόσωσι τὰς πρὸς τὰς γλοεράς κοιλάδας τοῦ Μεραμπέλλου καὶ τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου εἰσόδους, οἱ Ἕλληνας ἄρ' ἑτέρου κύριοι τῶν ὄρων ἐκείνων κοιλάδων καὶ τοῦ δυσαιώτου ὄροπέδιου, ἐπέπιπτον κατὰ τῶν ἐν τῇ πεδιάδι περιγεγραμμένων πολυαριθμῶν ἐχθρικών στρατῶν καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς οὐ μόνον νὰ περιορίζωσι τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν ἀλλὰ καὶ ὀλοσχερῶς νὰ ἐγκαταλείπωσι τὸ ὄρητῆριον αὐτῶν.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὁ Ἕλληνας Στρατάρχης τῆς Τουρκίας Χασάν-Πασσᾶς περῶμενος νὰ εἰσβάλῃ εἰς Λασηθίον καὶ Μεραμπέλλον κατάλαβε τὰ Μάλληα καὶ τὸ Καστέλιον τῆς Πεδιάδος, ἐκεῖθεν δὲ ἐκκινήσας προσέβαλε (Νοέμβριος 1822) μετὰ 15 χιλιάδων ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, τοὺς Ἕλληνας οἵτινες τρισχίλιοι ὄντες κατεῖχον τὰς περὶ τὰ χωρία Ἀδσοῦ, Κράσι, Μογοῦ κλ. θέσεις, ἀλλ' ἀπεκρούσθη καὶ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς δὲν ἤδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ οὔτε εἰς Μεραμπέλλον οὔτε εἰς Λασηθίον (ἴδ. σημ. 1 Σελ. 132).

1) *Μάλλιγα*, χωρίον ἐκτισμένον οὐ μακρὸν τῆς θαλάσσης καὶ ἐν μέσῳ τῆς εὐφόρου πεδιάδος τῶν Μαλλίων, κατοικεῖται δὲ ὑπὸ 210 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

2) *Ἁγία Βαρβάρα*, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

3) *Σταλίδα*, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ τινῶν Ἑλλήνων οἰκογεν.

4) *Χερσόνησος*, χωρίον ἀποτελούμενον ὑπὸ πολλῶν συνοικίων καὶ κατοικουμένον ὑπὸ 85 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Διὰ τῆς χώρας τῆς Χερσονήσου καὶ τῶν Μαλλίων διέρχεται ἡ ὁδὸς Ἡρακλείου-Μεραμπέλλου κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας ἐν Χερσονήσῳ μάλιστα ὑπάρχουσι πλεῖστα χάνια μετὰ φρεάτων πρὸς δὲ κῆποι καὶ οἰκίσκοι ἐγκατεσπαρμένοι μετὰ ἀφρόνων φρεατίνων ὑδάτων. Εἰς δὲ τὴν παραλίαν θέσιν *Τηγγάνι* (ὄρα ἀρκτικὰς ἀκτὰς) εἰσὶν ἐκτισμένοι οἰκίσκοι τινὲς καὶ ἀποθήκαι ἔνθα ἀποθηκεύονται τὰ πρὸς φόρτωσιν προϊόντα τῶν περὶ τῶν χωρῶν.

Ἡ χώρα Μαλλίων-Χερσονήσου συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μὲν μετὰ τῆς κοιλάδος Βραχασίου τοῦ Μεραμπέλλου (ὄρα Σελ. 106) πρὸς

Κατὰ τὸ 1827 τρισχίλιοι Τούρκοι μετὰ πυροβόλων καὶ ἵππικῶν ὀδευόντες κατὰ τοῦ Μεραμπέλλου ἐστρατοπέδευσαν εἰς Μάλλιγα καὶ ἐκεῖθεν ἐπετίθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων κατεχόντων τὰς περὶ τῆς θέσεως Μογού κλ. Οἱ Ἕλληνες ἠτήθησαν τότε καὶ ὁ ἐχθρὸς εἰσέβαλεν εἰς Μεραμπέλλον. Τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἐπανελήφθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἀλλὰ μετὰ μείζονος τάξεως καὶ ἐνεργητικότητος ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Αἱ ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν διατελοῦσαι ὑπὸ τὰς ἀνωτέρας διαταγὰς τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Κ. Σφακιανῆ ἐπεδείξαντο, πλὴν τῆς ἀξιοσημείωτου τόλμης καὶ αὐταπαρνήσεως, κοινῶν ἄλλως τε ἀρετῶν τῶν πολεμιστῶν τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, καὶ πολεμικὴν ἱκανότητα καὶ δραστηριότητα καὶ τάξιν ἣν πᾶς τακτικὸς στρατὸς δύναται νὰ ζηλεύσῃ. Οἱ Ἕλληνες ἀκολουθοῦντες τὰς ἀρχὰς τῆς τακτικῆς δὲν ἤρκοῦντο ἀμυνόμενοι εἰς τὰ ὄχυρά αὐτῶν κρησφύγετα ἀλλὰ ἠμύνοντο διὰ συνεχῶν ἐπιθέσεων ἅς ἐπιτηδείως ἐνήργουν κατὰ τῶν ὄχυρῶν στρατοπέδων ἅτινα οἱ Τούρκοι ἐγκαθίστων πρὸ τῶν διαβάσεων αἵτινες ἦγον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένας κοιλάδας καὶ ὄροπέδια.

— Ὁ Ἀρῆς-Πασσᾶς ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς κοιλάδας τοῦ Μεραμπέλλου κατήλθε καταδιωκόμενος εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Σίσι καὶ ἐκεῖθεν μετέβη (5 Φεβρουαρίου 1868) εἰς Μάλλιγα ἔνθα καὶ ὠχυρώθη (βλ. σημ. 1 Σελ. 105). Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Σφακιανῆν, Κοκκινάκη κλ. κατελιθόντες εἰς τὴν πεδιάδα ἐπολιόρκουν τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, ἀλλὰ προσελθούσης ἰσχυρᾶς ἐπικουρίας εἰς τοὺς Τούρκους ὁ Ἀρῆς, εὐρῶν ἀφυλλάκτους πᾶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλείου θέσεις *Μαύρο-Χαράκι*, *Κουκί* καὶ *Σαγγιάδου*, κατόρθωσε νὰ ὑποχωρήσῃ, καταδιωκόμενος πάντοτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μέχρι Γουδῶν.

Ν. δὲ καὶ πρὸς Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Ἀποσελέμη. Διὰ τῆς κοιλάδος *Λαγκάδα* τοῦ Ἀποσελέμη ἄγει ὁδὸς εἰς *Λασηθίον*.

2. Δεκανοπέδιον τοῦ Ἀποσελέμη-Ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τῆς χώρας τῶν Μαλλιῶν-Χερσονήσου ἐκτείνεται τὸ *Δεκανοπέδιον τοῦ Ἀποσελέμη*. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος περιλαμβάνει δύο κοιλάδας ἐξ ὧν ἡ μὲν ἄξιονος Ν.-Α.—Β.-Δ. κατέρχεται ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Δίκτης καὶ καλεῖται *Λαγκάδα*, ἡ δὲ ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου βαίνει πρὸς Δ., ἐνοῦται μετὰ τῆς ἀνωτέρω εἰς θέσιν *Λιγούτακι* καὶ ἐκεῖθεν χωρεῖ πρὸς Β. ὀρίζουσα πρὸς Δ. τὴν χώραν τῆς Χερσονήσου.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο εἰνὶ βραχῶδες καὶ ἄγωνον, τρέφει δὲ πολλὰ ποίμνια. Διχρῶρεται ἀπὸ τοῦ Ἀποσελέμη-Ποταμοῦ ὅστις τὸ μὲν θέρος ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ τὸν δὲ χειμῶνα ῥέει ὀρηκτικὸς καὶ καθίσταται πολλάκις ἀδιάβατος, ἰδίᾳ μάλιστα ὀρηκτικὸς ῥέει ὁ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς *Λαγκάδας* κατερχόμενος χειμάρρος ὅσπιν πηγάζει ἐκ τῆς θέσεως *Φλέγαις* ἔνθα ἐκρέουσι τὰ ἐκ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ *Λασηθίου* διὰ τοῦ χώνου κατερχόμενα ὕδατα (ὄρα Σελ. 113). Ὁ Ἀποσελέμη ζεύγνυται διὰ δύο γεφυρῶν, μίᾳ λιθοκτίστου μονοτόξου ἐκτισμένης 1—2 χιλιομέτρα μακρὰν τῶν ἐκ-

— Ἀρχομένου τοῦ Ἰουλίου 1868 πέντε τάγματα Τουρκικοῦ στρατοῦ μετὰ 500 ἐνοπιῶν Τούρκων ἐστρατοπέδωσαν εἰς Μάλλιζα ἀπειλοῦντες εἰσβολὴν εἰς Μεραμπέλλου. Τὴν πρωίαν τῆς 15 Ἰουλίου, οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Σφακιανᾶκην, Νικολαΐδην, Κοζυράκην κλ. κατέρχονται ἀπὸ τοῦ Μεραμπέλλου καὶ τοῦ Λασηθίου καταλαμβάνουσι τὰς θέσεις Προφ. Ἡλίς καὶ Ἀμουδάριαι καὶ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ στρατοῦ τὸν ὁποῖον στενωπὸς κλείουσιν ἐν τῷ στρατοπέδῳ των. Τὰς ἐπιθέσεις των ταῦτα ἀπαναλαμβάνουσι τὴν 7 καὶ τὴν 9 Αὐγούστου.

— Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ζωγράφου κλ. κατῆλθον (24 Σεπτεμβρίου 1868) εἰς Κράσι καὶ τὴν 25 προσβάλλουσι τοὺς εἰς Κούντορα Τούρκους ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ ὑπὸ τὸν Μαράζην κλ. προσβάλλουσι τοὺς εἰς Μάλλιζα.

— Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Σφακιανᾶκην κλ. ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ εἰς Μάλλιζα Τουρκικοῦ στρατοπέδου ἐκδιώκουσι τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὰ περὶ τὸ χωρίον ὀχυρωματὰ των καὶ κλείουσιν αὐτοὺς ἐν τῷ χωρίῳ (30 Ὀκτωβρίου 1868).

— Τὴν 3 Νοεμβρίου νέξ πάλιν ἐπιθέσει τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοὺς Σφακιανᾶκην. Κοζυράκην, Κοκκινᾶκην, κλ. κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου.

— Τὴν 12 Δεκεμβρίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Σφακιανᾶκην κλ. κατελθόντες ἀπὸ τοῦ Μεραμπέλλου προσβάλλουσι πάλιν τὸ Τουρκικὸν στρατοπέδον.

βολῶν του, καὶ ἑτέρας ὁμοίας κειμένης 6 περίπου χιλιόμετρα ἀνωτέρω τῆς πρώτης, εἰς τὴν θέσιν Λιοντάκι¹.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποσελέμη συγκοινωνεῖ : 1) πρὸς Α. εἰς μὲν τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τῆς χώρας τῆς Χερσονήσου εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον (κοιλάς Λαγκάδας) μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασηθίου, 2) πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου, 3) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Γουβῶν.

Τοῦ λεκανοπέδιου τούτου ἐν μὲν τῇ κοιλάδι τῆς Λαγκάδας περιλαμβάνονται :

1) Μονὴ Καρδιώτισσα, ἐν ἣ διαιτῶνται 5 μοναχοὶ καὶ 4 κοσμικοί.

2) Κερά, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 54 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἄγει ὁδὸς εἰς Λασηθιον.

3) Κράσι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 120 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

4) Γωνιαῖς, » » » 105 » »

5) Αὐδοῦ, » » » 200 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ἐνταῦθα ὑπάρχει καὶ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον.

6) Σφεντήλι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν οἰκογ.

7) Ποταμιαῖς, » » » 80 » καὶ 30

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) Μοχά, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 280 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο, καὶ ἰδίως ἡ κοιλάς τῆς Λαγκάδας, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν ἑρῶν τοῦ Λασηθίου ἐγένετο πολλὰκις θέατρον αἰματηρῶν μαχῶν μεταξὺ Τούρκων πειρωμένων νὰ καταλάβωσι τὸ μέγα τοῦ Λασηθίου ὄροπέδιον καὶ Ἑλλήνων ἀμυνομένων αὐτό. Δὲν κρίνομεν ἀσκοποῦν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ ἕξῃς ἱστορικὰ γεγονότα.

Διὰ τῆς κοιλάδος τῆς Λαγκάδας θελήσας ὁ Χαῶν-Πασσᾶς νὰ ἀνέλθῃ εἰς Λασηθιον μετὰ 15 χιλ. στρατοῦ, ἀπεκρούσθη καὶ κατεδιώχθη μέχρι τῆς Πεδιάδος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταλαβόντων τὰς περὶ τὰ χωρία Κράσι, Αὐδοῦ καὶ Μοχου θέσεις (Νοέμβριος 1822).

Καὶ κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1827 οἱ Ἕλληνες ἠγρυπνεῖντες ἐνταῦθα ἀπέκρουον τὸν Τουρκικὸν στρατὸν ἄλλῃ ἠτήθησαν τότε καὶ οἱ Τούρκοι προχώρησαν εἰς τὰς ὄρεινὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων.

Κατὰ δὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ Τούρκοι μὴ δυνάμενοι νὰ τηρῶσι ὑπὸ τὴν διερκῆ αὐτῶν κατοχὴν τὸ Λασηθιον καὶ τὸ Μερζιμπέλλον προσεπάθουν νὰ κατέχωσι τοῦλάχιστον τὰς εἰς αὐτὰ ἀγούσας ὁδοὺς ἵνα διαρκῶς ἀπειλῶσι τοὺς Ἕλληνας, οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀπ' ἑτέρου δὲν ἐπύσαντο ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν Τούρκων οὐς πολλὰκις ἐξή-

Ἐν δὲ τῇ ἀπὸ τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου κατερχομένη κοιλάδι περιλαμβάνονται τὰ χωρία :

- 1) Σπυριδιανῶ, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 6 Ἑλλήν. οἰκογεν.
- 2) Ἀσκοί, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οἰκογεν.
- 3) Καρουζανῶ, » » » 25 » »
- 4) Δαγοῦ, ἀγροικία κατοικουμένη » 40 » »
- 5) Διορτάκι, ἀγροικία κειμένη πρὸ τῆς ἄνω γεφύρας τοῦ Ἀποσελέμη ἔχουσα ναόν, ὑδρόμυλον καὶ χάνια, κατοικουμένη δὲ ὑπὸ 3 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
- 6) Καλὸ-Χωριό, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 90 Ἑλλήν. οἰκογεν.

3. Κοιλὰς τῶν Γουβῶν.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποσελέμη κεῖται ἡ κοιλὰς τῶν Γουβῶν ἣτις ἀποτελεῖται ἐκ δύο μικροτέρων κοιλάδων αἵτινες διαχωρίζονται ὑπὸ χθαμαλῆς λοφοσειρᾶς, συγκλίνουσι πρὸς Β. καὶ συνενοῦνται οὐχὶ μακρὰν τῆς παραλίας. Ἡ κοιλὰς αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ χθαμαλῶν λοφοσειρῶν αἵτινες διαχωρίζουσιν αὐτὴν ἀπὸ τῶν πέραξ κοιλάδων ἔχει διεθῆνσιν ἄξονος Ν.-Β. καὶ ἀνοίγεται εἰς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν. Τὸ ἔδαφος αὐτῆς εἶναι ἐν γένει ἀδενδρον καλῶς ὅμως καλλιεργημένον καὶ εὐφορον παράγει δὲ δημητριακοὺς καρποὺς κλ. Διασχίζεται ὑπὸ χειμάρρου ὅστις ζευγνύεται ὑπὸ μικρᾶς γεφύρας κειμένης πλησίον τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ¹.

νάγκαζον νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰ ἐπὶ τοιούτων θέσεων στρατόπεδα αὐτῶν καὶ νὰ ἐγκαθίστανται ἐν τῇ πεδιάδι ἐνθα δυσκόλως προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 24 Σεπτεμβρίου 1868 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ζωγράφον κλ. κατεβήθησαν εἰς Κράσι προσέβαλον τὴν 25 τοὺς Τούρκους εἰς τὸν πύργον τῶν Κουντούρων. Τὴν 17, 18 καὶ τὴν 19 Νοεμβρίου οἱ Ἕλληνες πάλιν ὑπὸ τὸν Α. Καγιαμπάκην ἐπιτίθενται κατὰ τῶν εἰς Λύδου Τούρκων, τὴν δὲ 22 προσβάλλουσι τοὺς εἰς Ἀγ. Γεώργιον καὶ Φλέγαι, οὓς προσβάλλουσι καὶ τὴν 23.

Τὴν 25 Νοεμβρίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κεβέκην, Χατσάκην κλ. ἐπιτίθενται κατὰ τῶν περὶ τὸ χωρίον Λύδου Τούρκων κατεδίωξαν καὶ ἐνέκλεισαν αὐτοὺς ἐν τῷ χωρίῳ.

Τὴν 26 Νοεμβρίου ὁ ἐν Μοχῶ Τουρκικὸς στρατὸς ἐκκινήσας ἀπειράθη νὰ καταλάβῃ τὸ χωρίον Κράσι ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπεχώρησεν ἀπρακτος εἰς Μοχάν.

Τὴν ἐπομένην οἱ Ἕλληνες ἐπέτεθσαν κατὰ τῶν εἰς Λύδου Τούρκων εἰς ἐπικουρίαν τῶν βλοίων προσήλθεν ὁ ἐν Μοχῶ στρατὸς, ἅπαντας βμως οἱ Ἕλληνες κατεδίωξαν μέχρι Μοχού.

(1) Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κ. Ζωγράφον, Κ. Σρακιανάκην, Ν. Νικολαΐδην καὶ Ε. Κρανιωτάκην ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν Γουβίς καὶ Σκοτεινῶ Τούρκων οὓς πολιορκοῦσιν

Ἡ κοιλάς αὕτη συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μετὰ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ λεκκνοπεδίου τοῦ Ἀποσελέμη πρὸς Ν. μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς κοιλάδος τοῦ Βαθειανοῦ καὶ πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Γουρνῶν. Περιλαμβάνει:

- 1) Χαρασό, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογεν.
- 2) Κόξαρα, » » » 45 » »
- 3) Βοροῦ, » » » 25 » »
- 4) Σκοτεινό, » » » 25 » »
- 5) Ἁγιος Γεώργιος, μόνῃ παλαιᾷ πέριξ τῆς ὁποίας κατοικοῦσαι περὶ τὰς 15 Ἑλληνικὰς οἰκογενείας.
- 6) Γούβαις, χωρίον κατοικοῦμενον ὑπὸ 155 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουργικῶν οἰκογενειῶν.

4. Κοιλάδιον τῶν Γουρνῶν.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῶν Γουρνῶν ἐκτείνεται, παράλληλον ἐκείνην, τὸ κοιλάδιον τῶν Γουρνῶν. Τὸ κοιλάδιον τοῦτο περιβάλλεται πανταχόθεν ὑπὸ χιζμαλῶν ὕψωμάτων ἔχει ἄξονα Ν.-Β. καὶ εἶναι ἀνοικτὸν εἰς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν. Διαρρέεται ὑπὸ μικροῦ χειμάρρου, Γουρνωτῆ καλουμένου, καὶ περιλαμβάνει:

Τὸ χωρίον Γούρμαις κατοικοῦμενον ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Γουρνῶν, πρὸς Δ. δὲ καὶ πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Βαθειανοῦ - Ποταμοῦ.

5. Κοιλὰς τοῦ Βαθειανοῦ - Ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τοῦ κοιλαδίου τῶν Γουρνῶν ἐκτείνεται ἡ κοιλάς τοῦ Βαθειανοῦ - Ποταμοῦ. Καὶ ἡ κοιλάς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῶν λοφοσειρῶν αἰτίνες ὑψοῦνται πρὸς Β. τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου, βαίνει κατ' εὐθείαν πρὸς Β. καὶ ἀνοίγεται εἰς τὴν ἀρκτικὴν παρα-

ἐν τῷ Κονακίῳ τῶν Γουρνῶν μέχρι τῆς προσελεύσεως τουρκικῶν ἐπικουριῶν ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἐκ Καστελλίου - Πεδιάδος. (2 Μαρτίου 1868).

Τὴν 31 Μαΐου 1868 οἱ Ἕλληνες συνελθόντες ἐν Χερσονήσῳ ὑπὸ τὸν Σφακιανάκην ἀπετίθησαν ἐκ διαφόρων μερῶν κατὰ τοῦ ἐν Γούθαις Τουρκικοῦ στρατοπέδου καὶ καταστενωγέρον αὐτὸ ἐν τῷ χωρίῳ μέχρις ὅτου προσελθούσης εἰς τοὺς Τούρκους ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἠναγκάσθησαν. οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποχωρήσωσιν.

λίαν. Τὸ ἔδαφος αὐτῆς εἶναι ἀνώμαλον περιλαμβάνει μικρά τινα δάση ἐξ ἔλαιων κλ., ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ διασχίζεται ὑπὸ τοῦ χειμάρρου Βαθειανοῦ - Ποταμοῦ. Παράγει ἅπαντα τὰ εἶδη τῶν προϊόντων ἥτοι ἔλαιον, δημητριακά, ὄσπρια, οἶνον κλ.

Συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μετὰ τοῦ κοιλαδίου τοῦ Φουρμιώτη, πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλοῦ καὶ πρὸς Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ. Περιλαμβάνει δέ:

- 1) Τὸ χωρίον Σμάρι, κατοικούμενον ὑπὸ 90 Ἑλλήν. οἰκογεν.
- 2) Τὸ » Σγουροκεφάλι, » » 69 » »
- 3) Τὸ » Πισκοπή¹, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον ὑπὸ 150 Ἑλληνικῶν καὶ 22 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 4) Τὸ χωρίον Γαλύφα, κατοικούμενον ὑπὸ 63 Ἑλλήν. οἰκογεν.
- 5) Τὸ » Σταμνοί, » » 44 » »
- 6) Τὸ » Σκάπελα, » » 32 Τουρκ. »
- 7) Τὸ » Γάλυπε, » » 29 Ἑλληνικῶν καὶ 40 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(4) Κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων πολλοὶ ἐν Κρήτῃ Ἕλληγες καὶ Ἑνετοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὰς παντοειδῆς κακώσεις τῶν Τούρκων ἠσπάζοντο τὸν Ἰσλαμισμόν. Πλείστοι ὅμως ἐξ αὐτῶν ἐξωτερικῶς μόνον ἔπραττον τοῦτο διετήρουν δὲ ἐσωτερικῶς τὴν πίστιν τῶν πατέρων των. Ἐκαστον αὐτοῦν εἶχεν ἐν τῷ φανερῷ ὄνομα μουσουλμανικόν, καὶ ἐν τῷ κρυπτῷ ἕτερον χριστιανικόν, γνωρίζουνοι δὲ ἀμοιβαίως καὶ συνάπτοντες γάμους πρὸς ἀλλήλους, ἐξηκολούθουν κατηγούοντες μυστικῶς καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὸ χριστιανικὸν θρησκειακ. Τοιαῦτα μεταξὺ πολλῶν ἦσαν καὶ αἱ ἐπιφανεῖς καὶ μέγα ἰσχύουσαι οἰκογένειαι τῶν Κουρμούλιδων ἐν Μεσαρῷ κλ. (βρα σσμ. 2. Σελ. 15) οἵτινες ἐπιδεικνύοντες τοὺς Τούρκους ἐπὶ πολὺ, μεγίστην παρεῖχον προστασίαν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σκληρᾶς ἐκείνης δουλείας. Μολονεῖ δὲ πολλοὶ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ κρυπτῷ χριστιανῶν τούτων διὰ τοῦ χρόνου, τῆς ἔξω, τῆς πρὸς τοὺς γηγενεῖς Ὀθωμανεὺς ἐπιγαμίας, καὶ τῆς ἐκ τούτων διασπορᾶς καὶ λύθης τῶν χριστιανικῶν ἠθῶν καὶ παραδόσεων, ἐξισλαμίσθησαν προΐοντες τοῦ χρόνου, οὐδὲν ἦσαν ὑπῆρξαν καὶ τινας ἔτι ὀλίγοι, οἵτινες διετήρησαν μέχρι ἐσχάτου τὴν ἱεράν παρακαταθήκην. Οἱ τοιοῦτοι ἐπωφελήθητες τῆς κατὰ τὸ 1836 ἀνακηρύξεως τοῦ Χάτ-Χουμουγρῶν, ὡμολόγησαν παρρησίᾳ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καὶ ἐπανήλθον εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων αὐτῶν. Ἐν Ἡρακλεῖ μόνον 600 περίπου άτομα ἐπανήλθον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἄπαντες δὲ οἱ κάτοικοι τοῦ ἀνωτέρου χωρίου τῆς Πισκοπῆς ἐξεδόλωσαν ὁμοφώνως τὴν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον πίστιν αὐτῶν ἐνωπίον τοῦ τότε Γενικοῦ Διοικητοῦ Βελῆ-Πασσᾶ, μεταβάντες αὐτοπροσώπως εἰς αὐτὸ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς παρουσίας του ἤθελε πτοήσει αὐτοὺς καὶ περιστέλῃ τὸ πρὸς τὴν ὁμολογίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως θάρρος των. Ἀποτυχῶν ὅμως τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ βλέπων ἐξογκούμενον πανταχοῦ τῆς νήσου τὸ ψέμα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, ἔλαβε δραστήριά τινα ἀπαγορευτικὰ μέτρα, δι' ὧν κατωβώθη ἡ περιστολὴ αὐτοῦ.

8) Τὸ χωρίον *Καινούργιο-Χωριό*, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὸ χωρίον *Ἐπάνω-Βάθεια*, κατοικούμενον ὑπὸ 58 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Τὸ χωρίον *Κάτω-Βάθεια* κατοικούμενον ὑπὸ 37 Ἑλληνικῶν καὶ 11 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον *Ἐληρά*¹, κατοικούμενον ὑπὸ 85 Ἑλληνικῶν καὶ 37 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον *Ἀνώπολι*, κατοικούμενον ὑπὸ 110 Ἑλλήνων οἰκογενειῶν.

13) Τὴν Μονὴν *Ἁγ. Ἰωάννου Ἀνωπόλεως*, ἐν ᾗ διαιτῶνται 9 μοναχοὶ καὶ 6 κοσμικοί.

Καὶ τινες ἀγροικίαι κατοικουμέναι ὑπὸ τινῶν Ἑλλήνων οἰκογενειῶν.

6. Λεκανοπέδιον τοῦ Καρτεροῦ.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ καὶ παραλλήλως ταύτῃ ἐκτείνεται χειμάρρας κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου κείνται ἀγροικίαι τινὲς κατοικούμεναι ὑπὸ ὀλίγων Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ χειμάρρου τούτου καὶ πρὸς Α. αὐτῶν ὑψοῦται ἄνωθεν τῆς παραλίας· τὸ ἀπόκρημον ὄρος Κικλὸν-Ὀρος κάτωθεν τοῦ ὁποίου διέρχεται ἡ ὁδὸς Ἡρακλείου. Πρὸς Δ. δὲ τῆς χαράδρας ταύτης ἐκτείνεται τὸ Λεκανοπέδιον τοῦ Καρτεροῦ.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς λοφοσειρᾶς ἣν ἡ ἴδῃ ἐκπέμπει πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Κιστελλίου, βάνει κατ' εὐθείαν πρὸς Β. καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν καὶ πρὸς Δ. τῆς θέσεως *Ἀσπρα-Χαράκια* ὀρίζεται πρὸς Α. καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ χθαμλῶν λοφοσειρῶν, πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ τοῦ ὄρους Γιούκτα (ὑψ. 837 μ.), καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου πρὸς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν βινοῦσης χθαμαλωτάτης σειρᾶς ὑψωμάτων ἧτις διχωρίζει τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Καρτεροῦ ἀπὸ τῆς πρὸς Δ. αὐτοῦ ἐκτεινομένης κοιλάδος τοῦ Κατσαμπᾶ· ἡ τελευταία αὕτη σειρὰ τῶν ὑψωμάτων

(1) Ἐκτὸν πεντήκοντα τοληροὶ Τουρκο-Κρήτες ἐξ Ἡρακλείου ὁρμηθέντες ἐλεηλάτουν τὰ περὶ τὸν Κισταμπᾶ, Καρτερόν καὶ Βαθειανὸν χωρία, φθάντες δὲ εἰς τὸ χωρίον Ἐληρά προσελήθησαν, τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1866, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατεστράφησαν ἅπντες πλὴν 30 διασωθέντων εἰς Ἡρακλίον.

καταλήγει δια τοῦ ὄρους *Μεσοβοῦνι* (ὕψ. 140 μ.) ἔνωθεν τῆς παραλίας θέσεως *Ἄσπρα-Χαράκια*. Συγκρινωνεῖ: 1) πρὸς Α., εἰς μὲν τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελλίου, εἰς δὲ τὸ κατώτερον μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ, 2) πρὸς Ν. μετὰ τῶν κοιλαδίων ἅτινα κατέρχονται πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς (τμήμα Ἄναποδάρη-Ποταμοῦ), 3) πρὸς Δ. εἰς μὲν τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ *Γιοφύρου*, εἰς δὲ τὸ κατώτερον μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ *Κατσαμπᾶ*.

Τὸ ἔδαφος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι ἀνώμαλον καὶ κυματοειδές, παρουσιάζει μικροὺς τινὰς ἐλαιῶνας, κήπους, εὐφόρους ἀγροὺς καὶ ἀμπέλους, παράγει δὲ ἔλαιον, οἶνον, σταφίδα, δημητριακοὺς καρπούς, διαφόρους ὀπώρας, λεμόνια, πορτοκάλια, κίτρα κλ. Διασχιζέται ὑπὸ τοῦ ῥύακος *Καρτεροῦ* (ἀρχ. Ἄμμισοῦ). Ὁ ῥύαξ οὗτος τὸν χειμῶνα ῥέων λίαν ὀρητικῶς καθίσταται ἄβατος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν, τὸ θέρος ὁμως ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ. Ζεῦγνυται διὰ 3 γεφυρῶν, μιᾶς λιθοκτίστου τριτοῦξου παρὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ ἐκτισμένης, ἐτέρας λιθοκτίστου μόνοτοῦξου κειμένης κάτωθεν τοῦ χωρίου *Ἄϊτάμια*, καὶ ἐτέρας κειμένης ἀνωτέρω εἰς θέσιν *Φουιά*.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ *Καρτεροῦ* περιλαμβάνει:

- 1) Τὸ χωρίον *Ζίντα*, κατοικούμενον ὑπὸ 39 Τουρκ. οἰκογενειῶν.
- 2) Τὴν ἀγροικίαν *Καμάραις*, κατοικουμένη ὑπὸ 6 Τουρκ. οἰκογ.
- 3) Τὸ χωρίον *Ἀλάγι*, κατοικούμενον ὑπὸ 47 Ἑλληνικῶν καὶ 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 4) Τὸ χωρίον *Γαλατᾶς*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 5) Τὸ » *Βόνη*, » » 8 Ἑλληνικῶν καὶ 76 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 6) Τὸ χωρίον *Ἀστρίτσι*¹, κατοικούμενον ὑπὸ 61 Ἑλλην. οἰκογ.
- 7) Τὸ » *Μελέσαις*, » » 44 Ἑλληνικῶν καὶ 40 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο σώζονται ἐρεῖπια τῆς ἀρχ. πόλεως *Λυκάστου*.

8) Τὸ χωρίον Χουδέτσι, κατοικούμενον ὑπὸ 78 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὸ χωρίον Ἁγ. Βασίλειος, κατοικούμενον ὑπὸ 84 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Τὴν Μονὴν Χρυσοσπηλιώτισσα, μετὰ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐν ᾗ διαιτῶνται 1 μοναχὸς καὶ 2 κοσμικοί.

11) Τὸ χωρίον Σκυλοί, κατοικούμενον ὑπὸ 52 Ἑλληνικῶν καὶ 19 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον Ἁγίαις - Παρασκιαῖς, ἀποτελούμενον ἐκ δύο συνοικιῶν οὐ μακρὰν ἀλλήλων κειμένων. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 95 Ἑλληνικῶν καὶ 11 Τουρκικῶν οἰκογ.

13) Τὸ χωρίον Κελλιὰ, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Τουρκ. οἰκογεν.

14) Τὴν ἱστορικωτάτην καὶ ἀρχαιοτάτην Μονὴν Ἀγκαραῶν, ἐν ᾗ διαιτῶνται 22 μοναχοὶ καὶ 25 κοσμικοί. Ἐχει ναὸν τῆς Μεταμορφώσεως καὶ εἶναι ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου Χερρονήσου.

15) Τὸ χωρίον Πεζά, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν καὶ 11 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον Καταλαγάρι, κατοικούμενον ὑπὸ 27 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Τὸ χωρίον Κάμαις, κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν καὶ 19 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον Βαρβάραι, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

19) Τὸ χωρίον Ἀπάνω-Ἀστρακοί, κατοικ. ὑπὸ 65 Τουρκ. οἰκογ.

20) Τὸ χωρίον Κάτω-Ἀστρακοί, κατοικούμενον ὑπὸ 12 Ἑλληνικῶν καὶ 17 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὸ χωρίον Κομάνοι, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Τουρκ. οἰκογ.

22) Τὸ » Κουνάβοι¹, » » 70 Ἑλληνικῶν καὶ 57 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κόρακιν. Ῥωμάνον, Μήτσαν, Πετροπούλακην, Μάστραχαν κλ. συγκεντρωθέντες ἐν Ἀσίταις (χωρίον τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανού-Ποταμοῦ) τὴν 26 Σεπτεμβρίου 1867 ἐπέπεσαν τὴν 28 κατὰ τῶν ἐν ταῖς χωρίαις Ἁγ. Βασίλειος, Σκυλοὶ καὶ Παρασκιαῖς Τούρκων, οὓς καταδιώξαν μέχρι τοῦ χωρίου Κουνάβοι ἐνθα ὀχυρωθέντες οἱ Τούρκοι ἠμύνοντο ἐπὶ τινὰς ὥρας καὶ τέλος μετὰ πεισματώδη ἀμυνανύπεγώρησαν καταδιωκόμενοι.

23) Τὸ χωρίον Ἀπάνω-Ἀρχάναις¹, ἐκτισμένον εἰς τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τοῦ ὄρους Γιούκτα καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 400 Ἑλληνικῶν καὶ 14 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἶναι πρωτεύουσα ὁμωνύμου δήμου καὶ ἔδρα εἰρηνοδικείου, ἔχει δὲ ὠραίους ναούς, τσαμίον, σχολεῖα, ὠραίας πλατείας, ἀγορὰς καὶ ἄφθονα ὕδατα.

24) Τὸ χωρίον Κάτω-Ἀρχάναις, κατοικούμενον ὑπὸ 54 Ἑλληνικῶν καὶ 37 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

25) Τὸ χωρίον Σκοποί, κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

26) Τὴν ἀγροικίαν Καλομόδι κατοικουμένην ὑπὸ 6 Τουρκ. οἴκογ.

27) Τὸ χωρίον Φιλίσια, κατοικούμενον ὑπὸ 16 Τουρκ. οἴκογεν.

28) Τὸ χωρίον Πατσιδαίς, κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

29) Τὸ χωρίον Αἰτάνια², κατοικούμενον ὑπὸ 70 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

30) Τὸ χωρίον Σκαλί, κατοικούμενον ὑπὸ 83 Ἑλληνικῶν καὶ 38 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

31) Τὸ χωρίον Καρτερός, διαιρούμενον εἰς δύο συνοικίας ἀπὸ Ἄνω καὶ Κάτω-Καρτερός, κατοικουμένας ὑπὸ 12 Ἑλληνικῶν καὶ 28 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν³.

Καὶ τινὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ Τούρκων κατοικουμένας.

7. Κοιλὰς τοῦ Κατσαμπᾶ.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ ἐκτείνεται ἡ κοιλὰς τοῦ Κατσαμπᾶ. Ἡ κοιλὰς αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῶν Β.-Α. κλιτύων τοῦ ὄρους Γιούκτα ἢ Καρυντᾶγ (ὑψ. 837 μ.) βραίνει πρὸς Β. καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν ἀρκτικήν παραλίαν μεταξὺ τοῦ ὄρους Μεσοβούνη καὶ

(1) Τὴν 27 Ἰουλίου 1889 πολλαὶ γιλιᾶδες Τούρκων ἐξ Ἡρακλείου ἐπιτεθέντες κατὰ τοῦ χωρίου τούτου ἔνθα λεηλατήσωσι καὶ σπάζωσιν, ἀπεκροσθήσαν ὑπὸ τῶν γενναίων κατ'εὐχὴν αὐτοῦ καὶ μετὰ πολύωρον μάχην ἠπεχώρησαν ἱκανὰς ὑποστάντες ζημίας.

(2) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἐκείτο κατὰ τινὰς ἡ ἀρχ. πόλις Δαατόνιον.

(3) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο κατεστράφη ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, ὃν ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς ἐπέμφε τῷ 826 πρὸς ἀνάγκησιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν Ἀράβων, καὶ ἐρονεύθη ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ ναύαρχος Καρτερός ἐξ οὗ καὶ τὸ χωρίον καὶ ὁ παραρρέων βύζξ ἔλαβον τὸ ὄνομα.

τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου ἢ Μεγάλου-Κάστρου. Τὸ ἔδαφος τῆς κοιλάδος εἶναι ἀνώμαλον μὲν εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων καὶ κήπων, πεδινὸν δὲ εἰς τὸ κατώτερον καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἀμπελώνων καὶ σιτοφόρων ἀγρῶν. Ἐχει ἀφθονα ὕδατα καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Κατσαμπᾶ ὁ ρύαξ οὗτος ῥέει ἀφθόνως μόνον τὸν χειμῶνα τὸ δὲ θέρος διατηρεῖ ὀλίγον ὕδωρ ὅπερ χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν ἄρδουσιν τῶν ἀγρῶν οὕτως ὥστε δὲν φθάνει εἰς τὴν θάλασσαν. Εἶναι βατὸς καθ' ἅπαν τὸ ἔτος, ζεύγνυται δὲ ὑπὸ 2 λιθοκτιστῶν μονοτόξων γεφυρῶν, μιᾶς κειμένης ἐξῶθεν τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐτέρας παρὰ τὴν θέσιν Σπήληα (ἀρχ. Κνωσός).

Ἡ κοιλάς Κατσαμπᾶ συγκοινωνεῖ πρὸς Α. καὶ πρὸς Ν.-Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ, πρὸς Δ. δὲ μετὰ τῆς ἐξῶθεν τοῦ Ἡρακλείου πεδιάδος καὶ μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γιοφύρου.

Προϊόντα αὐτῆς εἶναι ἔλαιον, οἶνοι, δημητριακοὶ καρποί, διάφοροι ὀπῶραι κλ. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὴν ἀγροικίαν Σύλαμος, κατοικουμένην ὑπὸ 1 Ἑλληνικῆς καὶ 8 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Τὰς ἀγροικίας Μακρὺν-Τεῖχος¹, καὶ Μετόχρια, κατοικουμένας ὑπὸ 12 Ἑλληνικῶν καὶ 14 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

3) Τὸ χωρίον Φορτέσα², κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν καὶ 70 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ περιφημοτάτη τῆς ἀρχαίας Κρήτης πόλις Κνωσός ἥτις ἐξετίθειτο ἀπὸ τῆς σημερινῆς θέσεως Μακρῶν-Τεῖχος πρὸς Α. μὲν μέχρι τῆς θέσεως Σπήληα, πρὸς Δ. δὲ μέχρι τοῦ σημερινοῦ Τεκέ τῶν Μπεχτασιδίων. Τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως σώζονται ἔτι μόνον τινὰ καὶ ἐλάχιστα εἰρεῖπια (βάσεις οικοδομῶν κλ.) καθ' ὅτι κατὰ μὲν τὸν μεσαιῶνα ἡ μεγάλη πόλις τοῦ Ἡρακλείου μετὰ τῶν πελωρίων αὐτῆς τειχῶν ἐκτίσθη ἐκ τῶν λειψάνων τῆς Κνωσοῦ καὶ σήμερον δὲ εἶτι τὰ εἰρεῖπια αὐτῆς ἀνευλαδῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀναμοχλευόμενα, χρησιμεύουσιν ὡς πηγὴ οἰκοδομησίου ὕλης. Πρὸ 5—6 ἀκόμη ἐτῶν, ἀνεγειρομένου ἐν Ἡρακλείῳ μεγάλου στρατιῶνος ἡ στρατιωτικὴ ἀρχή, παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ἑλληνικοῦ Συλλόγου ἀνέσκηψεν ἀρχαίον οἰκοδόμημα ἐν Κνωσῶ καὶ μετεχειρίσθη τοὺς λίθους τῶν τειχῶν καὶ θεμελίων αὐτοῦ, εἰς τὴν οἰκοδομήν. Μίαν δὲ μόνον ἐπιγραφὴν κατώρθωσε ἢ παραλάβῃ καὶ διατίσθη ἐν τῷ Μουσείῳ αὐτοῦ ὁ Σύλλογος.

2) Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὑπάρχει κατηρειπωμένον φρούριον κτισθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1655, ὑπὸ τὰ τείχη δὲ τοῦ φρουρίου τούτου οἱ Τούρκοι φοβεράν ὑπέστησαν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τὸν Μάρτιον τοῦ 1663.

4) Τὸ χωρίον **Κατσαμπᾶ**, ἐκτισμένον παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ὀμωνύμου βύρακος, πρὸς Α. τῶν τειχῶν τοῦ Ἡρακλείου, κατοικούμενον δὲ ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν καὶ 70 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Καὶ τινες ἀγροικίαις ὑπὸ Τούρκων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατοικουμένας, καθὼς καὶ 2 τεκέδες ἢ τουρκικὰ μοναστήρια.

8. Πόλις Ἡρακλείου ἢ Μεγάλο - Κάστρο.

Πρὸς Δ. τῶν ἐκβολῶν τοῦ βύρακος **Κατσαμπᾶ** καὶ ἐπὶ τῆς χθαμαλλῆς παραλίας εἶναι ἐκτισμένη ἢ περιτετειχισμένη πόλις τοῦ Ἡρακλείου ἢ τὸ Μεγάλο - Κάστρο. Ἡ πόλις αὕτη ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πολίχνης **Ματίου** ἢ Ἡρακλείου, ἐπινείου τῆς Κνωσοῦ, ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῷ 823 μ. Χ. ὅτε ἡ Κρήτη κατεκτήθη ὑπ' αὐτῶν, ὡχυρώθη δὲ πρὸς τε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν διὰ ἰσχυρῶν ὀχυρωμάτων ἅτινα ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ ἀποτόμου λόφου ὅστις ὑψοῦται πρὸς Α. τῆς πόλεως. Τὸ φρούριον τοῦτο, ὅπερ ὑπῆρξεν ἀρχῆθεν ἢ βάσις τῶν πρὸς κατάκτησιν τῆς Κρήτης στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἀράβων, σύναμα δὲ τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας αὐτῶν, ἠλώθη μετὰ ὀκτάμηνου πολιορκίαν ἐξ ἐφόδου τὴν 7 Μαρτίου 961 ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἅτινα ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ῥωμανὸς ὁ Β' ἐπεμφεν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν **Νικηφόρον Φωκᾶν** πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου. Ἀλλὰ τὰ σημερινὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου ἀνηγέρθησαν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ὅτε ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως (1206 μ. Χ.).

Τῆς ἐξετάσεως τῶν φρουρίων τῆς νήσου ἀποτελούσης ἴδιον ὄλις ζήτημα δὲν προβαίνομεν εἰς τὴν λεπτομερῆ αὐτῶν περιγραφὴν, ἀρκούμεθα δὲ μόνον νὰ εἰπῶμεν ὅτι τὸ φρούριον τοῦ Ἡρακλείου ἀποτελεῖται ἐξ ἰσχυροτάτου τείχους σχήματος ὀρθογωνίου τριγώνου οὔτινος ἢ ὑποτείνουσα στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραλίας. Αἱ πρὸς τὴν ξηρὰν 2 πλευραὶ τῶν τειχῶν ἔχουσιν ἀνάπτυξιν 2800 μ. ὡς ἔγγιστα (τῆς ἀποστάσεως μετρομένης ἀπὸ τῶν ἐξεχουσῶν γωνιῶν τῶν προμαχώνων) καὶ ὑποστηρίζονται ὑπὸ ἑπτὰ προμαχώνων. Εἰς μέγας προμαχῶν σχηματίζεται εἰς τὴν πρὸς Ν. ἐστραμμένην γωνίαν τοῦ τριγώνου, ἀνά τρεῖς δὲ εἰς ἑκατέραν τῶν πρὸς τὴν ξηρὰν πλευ-

ρῶν. Τὰ τείχη ταῦτα περιβάλλονται ὑπὸ κολοσσιαίας τάφρου ὑπεστηρίζοντο δὲ ὑπὸ σπουδαίων ἐξωτερικῶν ἔργων κατασκευασθέντων ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ἅπαντα ὁμῶς τὰ ἔργα ταῦτα ἐντελῶς παραμειληθέντα κατεστράφησαν ἤδη ἐντελῶς καὶ μόνον τὰ τείχη τῆς πόλεως δύνανται νὰ ἀνθέξωσι κάπως κατὰ πεδινοῦ πυροβολικοῦ.

Ἡ δὲ πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ πρὸς αὐτὸν ἔτι τὸν λιμένα πλευρὰ τῆς πόλεως κλείεται ὡσαύτως διὰ τείχους, πολὺ ἀσθενεστέρου ὁμῶς τοῦ τῆς ξηρᾶς, ἐκτισμένου δὲ κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς ἧς ἀκολουθεῖ ἀπάσας τὰς καμπάς.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν τειχῶν ὑπάρχει τὸ στόμιον τοῦ λιμένος τοῦ Ἡρακλείου ὅστις τεχνητῶς ὢν κλείεται ὑπὸ δύο βραχιόνων κυματοθραύστου, ἐνὸς διευθυνομένου ἐκ Ν.-Δ. πρὸς Β.-Α. καὶ ἔχοντος μῆκος 600 μ. καὶ ἐτέρου διευθύνσεως Ν.-Β. μῆκος δὲ 80 μ. ὡς ἔγγιστα. Ἐπὶ τῶν μόλων τούτων εἶναι ἐκτισμένα τείχη ἅτινα ἀπολήγουσιν εἰς πύργους ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος ὑψόμενα.

Τὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου μεγίστην ἔχοντα ἀνάπτυξιν ἦσαν ἄλλοτε ὠπλισμένα διὰ μεγάλου ἀριθμοῦ πυροβόλων καὶ ὀβλῶν, ὃν ὁ ἀριθμὸς ἠλαττώθη εἰς διακόσια ἐν ὄλῳ ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ - Ἀλῆ (1830—1841). Σήμερον τὰ φρούρια εἰσὶν ὠπλισμένα διὰ τριῶν νέου συστήματος πυροβόλων τῶν 0,15, ἅτινα εἰσὶ τοποθετημένα ἐπὶ πυροβολείων ἐκ γαιῶν, ἀνεγερθέντων ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν παλαιῶν τειχῶν. Πρὸς τὸ μέρος δὲ τῆς ξηρᾶς τὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου εἰσὶν ὠπλισμένα διὰ πολλῶν παλαιῶν ἐμπροσθογεμῶν πυροβόλων ὧν τὰ πλεῖστα ἀνάγονται εἰς τοὺς Ἑνετικούς χρόνους.

Τὰ τείχη τοῦ Ἡρακλείου ἔχουσι 4 πύλας, μίαν πρὸς τὸν λιμένα, μίαν πρὸς Α. τὴν τοῦ Λαζαρέτου, μίαν πρὸς Ν. τὴν Καινούργιαν, καὶ ἐτέραν πρὸς Δ. τὴν τῶν Χανζῶν.

Πλὴν τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἔργων (ἡμισελήνων κλ.) ἅτινα, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, κατασκευάσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ κατεστράφησαν ἤδη, ἡ πόλις προστατεύεται πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ μικροῦ φρουρίου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ὅπερ οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουσιν Ἀκ-Τάμπια. Τὸ φρούριον τοῦτο εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ ἀποτόμου ὑψώματος τοῦ ἐδάφους, ὅπερ ὑψοῦται πρὸ τῆς Α. πλευρᾶς τῆς πό-

λεως, συνεπῶς δεσπόζει τῆς τε πόλεως καὶ τῶν Α. προσπελάσεων αὐτῆς. Ἔχει τρεῖς προμαχώνας πρὸς Α. ἐστραμμένους καὶ ὀπλισμένους διὰ παλαιῶν ἐμπροσθογεμῶν πυροβολῶν. Ἐντὸς τῆς Ἄκ-Τάμπιας κατοικοῦσι σήμερον περὶ τὰς 100 Τουρκικὰς οἰκογενεῖας.

Ὁ λιμὴν τοῦ Ἡρακλείου, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, εἶναι τεχνητός, αἱ περικλείουσαι δὲ αὐτὸν ἀποβάθραι εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρχαῖοι μῦλοι οἵτινες ἐσχημάτιζον τὸν λιμένα τῆς Κνωσοῦ (Μάτιον ἢ Ἡράκλειον). Ὁ λιμὴν οὗτος εἶναι λίαν περιορισμένος καὶ ἀβαθῆς ὥστε δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ εἰμὶ μικρὸν ἀριθμὸν μετρίας χωρητικότητος πλοίων. Τὰ μεγαλύτερα πλοῖα, ὡς καὶ ἐπὶ Ἐνετῶν, ἀγκυροβολοῦσιν εἰς ἓνα τῶν λιμένων τῆς ἀπέναντι τοῦ Ἡρακλείου κειμένης νήσου Δίας (ἴδε ἀρκτικὰς ἀκτὰς τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου).

Ἡ ἐξῶθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ἡρακλείου ἐκτεινομένη χώρα εἶναι ἐπίπεδος καὶ ἀδενδρὸς ἀποτελεῖται δὲ ἐκ καλλιεργημένων γαιῶν καὶ τινων ἀμπελώνων· ἐξαίρεσιν ποιοῦσιν αἱ ἀνατολικαὶ μόνον προσπελάσεις αἵτινες εἰσὶν ὀλίγον ἀνώμαλοι. Πρὸ τῆς Ἄκ-Τάμπιας καὶ ἐπὶ χθαμαλοῦ λοφίσκου εἶναι ἐκτισμένη ἡ συνοικία τῶν λεπτῶν Μεσσηνιᾶ καλουμένη, κατοικοῦμένη δὲ ὑπὸ 270 οἰκογενειῶν λεπτῶν (95 Ἑλληνικῶν καὶ 175 Τουρκικῶν)· κάτωθεν τῆς Μεσσηνιάς ῥεεὶ ὁ ῥυαξ Κατσαμπᾶς (ἴδ. Σελ. 139). Πρὸ τῆς Καινούργιας Πόρτας ἐκτείνονται ἐπὶ μεγίστης τοῦ ἐδάφους ἐκτάσεως τὰ Μεζαρλίγια (Τουρκικὰ Νεκροταφεῖα) καὶ πέραν τούτων τὸ Ἑλληνικὸν Νεκροταφεῖον ὅπερ περιβάλλεται διὰ ὑψηλῶν τειχῶν. Καὶ πρὸ τῆς Δυτικῆς πύλης, τῆς τῶν Χανίων, κεῖται Τουρκικὸν Νεκροταφεῖον καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χανίων τέσσαρα γάνια.

Ἡ πόλις ἐσωτερικῶς ἔχει μεγίστην ἔκτασιν οὕτως ὥστε μολονότι πολλὰ συνοικίαι καὶ μάλιστα αἱ ἀνατολικαί, αἱ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἀρχόντων ποτὲ κατοικοῦμεναι, μένουσι σχεδὸν ἔρημοι, καὶ μολονότι αἱ πλεῖστα τῶν οἰκιῶν ἔχουσι κήπους μεγάλους, καὶ ὑπάρχουσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐκτεταμέναι καλλιεργήσιμοι γαῖαι κλ., αἱ κατοικοῦμεναι σήμερον συνοικίαι ἀρκοῦσι νὰ περιλάβωσι διπλάσιον καὶ πλέον τοῦ σημερινοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Τοῦτο καταφαίνεται ἐν καιρῷ ἐπαναστάσεων ὅτε καταφεύγουσιν ἐν αὐτῷ οἱ Τουρκικοὶ πλη-

θυσμοὶ τῶν Διοικήσεων Ἡρακλείου καὶ Λασηθίου καὶ μέρος τῆς Ῥεθύμνης ἤτοι ὑπὲρ τὰς 25 χιλιάδας ψυχῶν ἀνέτως ἐν αὐτῷ τοποθετουμένων. Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως διανέμεται ὡς ἑξῆς εἰς τὰς 17 συνοικίας αὐτῆς.

1) *Μπαλτὰ-Τζαμί*, κατοικουμένη ὑπὸ 240 Ἑλληνικῶν καὶ 300 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2) *Σερῆ-Τουρνᾶ*, κατοικουμένη ὑπὸ 330 Ἑλληνικῶν καὶ 309 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3) *Ἀγκεμποῦτ*, κατοικουμένη ὑπὸ 47 Ἑλληνικῶν καὶ 112 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν

4) *Κιζιλ-Τάμπια*, κατοικουμένη ὑπὸ 1 Ἑλληνικῆς καὶ 309 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

5) *Σουλτάν-Ἰβραχίμ*, κατοικουμένη ὑπὸ 164 Ἑλληνικῶν καὶ 93 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

6) *Γενί-Τζαμί*, κατοικουμένη ὑπὸ 85 Ἑλληνικῶν καὶ 738 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

7) *Σοφοῦ Μεχμέτ-Πασσᾶ*, κατοικουμένη ὑπὸ 28 Ἑλληνικῶν καὶ 262 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) *Μαχμούτ-Ἀγᾶ*, κατοικουμένη ὑπὸ 96 Ἑλληνικῶν καὶ 69 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

9) *Ἀβδουραχμάν-Πασσᾶ*, κατοικουμένη ὑπὸ 14 Ἑλληνικῶν καὶ 57 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) *Τεφτερτάρ*, κατοικουμένη ὑπὸ 48 Ἑλληνικῶν καὶ 102 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

11) *Ῥετζέπ-Ἀγᾶ*, κατοικουμένη ὑπὸ 96 Ἑλληνικῶν καὶ 49 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) *Ἀραστᾶ*, κατοικουμένη ὑπὸ 23 Ἑλληνικῶν καὶ 12 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

13) *Ἀγία Αἰκατερίνη*, κατοικουμένη ὑπὸ 157 Ἑλληνικῶν καὶ 35 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

14) *Χουγκιάρ*, κατοικουμένη ὑπὸ 8 Ἑλληνικῶν καὶ 137 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

15) *Βεζίρ*, κατοικουμένη ὑπὸ 25 Ἑλληνικῶν καὶ 214 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Σέρ-Τοπού Φιντίκ Πασσά, κατοικουμένη υπό 23 Ἑλληνικῶν καὶ 230 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Βαλιντέ-Τζαμί, κατοικουμένη υπό 35 Ἑλληνικῶν καὶ 155 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν

Ἦτοι ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου¹, πλὴν τῶν περιχώρων, κατοικεῖται υπό 6 χιλ. Ἑλλήνων καὶ 13 χιλ. Τούρκων. Εἰς τὸν πληθυσμὸν τοῦτον προσθετέον 314 Τούρκους κατοικοῦντας τὸ ὄχυρῶμα τῆς Ἀκ-Τάμπιας, 26 Ἑλλήνας καὶ 273 Τούρκους κατοικοῦντας τὸ χωριὸν Κατσαμπᾶ, προάστειον τοῦ Ἡρακλείου (ὄρα Σελ. 140) καὶ 124 Ἑλλήνας καὶ 276 Τούρκους κατοικοῦντας τὰ περὶ τὸ Ἡράκλειον μετόχια, πρὸς δὲ τοὺς λεπρούς κατοίκους τῆς Μισσηνιάς ἀνερχομένους εἰς 253 Ἑλλήνας καὶ 541 Τούρκους, ἧτοι ἐν συνόλῳ

(1) Τὸ Ἡράκλειον ἔαλω υπό τῶν Τούρκων τὴν 27 Σεπτεμβρίου 1669. Οἱ Τούρκοι γενόμενοι κύριοι τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων (12 Αὐγούστου 1645) καὶ τοῦ τῆς Ρεθύμνης (4 Νοεμβρίου 1645) εἰσέβαλον διὰ τοῦ Μυλοποτάμου εἰς τὰς ἀνατολικὰς τῆς Κρήτης ἑπαρχίας, ἐκυριεύσαν ἅπασαν τὴν νῆσον μέχρι τῆς Σητείας καὶ εἶτα ἤρξαντο πολιορκεῖν τὸ Μεγάλο Κάστρο ἢ τὸν Χάνδακα, ὡς ἐκαλεῖτο τότε τὸ Ἡράκλειον. Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος εἶναι μία τῶν μεγίστων πολιορκιῶν ἃς ἡ Στρατιωτικὴ Ἱστορία ἀναφέρει διὰ τε τὴν διάρκειαν αὐτῆς καὶ διὰ τὴν τέχνην, τὴν ἀνδρίαν καὶ τὰς θυσίας τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων. Οἱ Τούρκοι ἀρχόμενοι τῆς πολιορκίας τῇ 1 Μαΐου 1648 περιέκλεισαν στενῶς τὸ φρούριον καὶ ἤρξαντο τῆς ἐκτελέσεως ἔργων τακτικῆς πολιορκίας ἀνορύξαντες ἀλληλοδιαδόχως παραλλήλους δι' ὧν ἔσθασαν καὶ ἀνήγειραν πυροβολεῖα πρὸ τῶν προμαχώρων τῶν φρουρίων τῶν ὁποίων τὴν ἀνατίναξιν ἐνήργουν διὰ φοβερῶν ὑπονόμων καὶ ἐπεχείρουν λυσσώδεις ἐφόδους. Οἱ Ἑνετοὶ ἀπ' ἐτέρου ὀλίγα διαθέτοντες στρατεύματα, σπουδαίως ὁμως συντρεχόμενοι υπό τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ ἀπέκρουον τὰς Τουρκικὰς ἐφόδους, ἐνήργουν ἀνθυπονόμεους πρὸς ματαίωσιν τῶν ἐχθρικῶν ὑπονόμων καὶ πρὸς ἀνατίναξιν τῶν πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν ἐγεσθέντων πυροβολείων τῶν πολιορκητῶν, καὶ συγχρόνως ἐπεχείρουν ἀπεγνωσμένας ἐξόδους ὧν μάλιστα ἀξιωμαθήμενοι εἶναι ἡ τοῦ Γάλλου ναυάρχου Beaufort καὶ αἱ ἑπανειλημμένα τοῦ Ἱερομονάχου Εὐγενικοῦ ὅστις ἠγούμενος ἐπιλέκτων Κρητῶν φοβερὰς ἐπροξένησε ζημίαις εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἐδόξασε τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα.

Ὁ φρούραρχος Μωροζίνης ἰδὼν τὸ μάταιον τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως καὶ θέλων νὰ προλάβῃ τὴν βεβαίαν σφαγὴν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν κατοίκων υπό τοῦ ἐχθροῦ ὅστις ἀφύκτως ἤθελεν εἰσφορμῆσαι εἰς τὴν πόλιν, ἐδόξατο τὰς προτάσεις τοῦ Μεγ. Βεζύρου Ἀχμέτ-Κυπριολῆ καὶ τὴν 27 Σεπτεμβρίου 1669 ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τῆς παραδόσεως τοῦ Χάνδακος. Ἀμέσως ἤρξατο ἡ ἀναχώρησις τῶν κατοίκων καὶ τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1669 ἡ σημαία τοῦ Ἀγ. Μάρκου κατεδιέσθη ἀπὸ τῶν ὑπερηφάνων τειχῶν καὶ ἀντ' αὐτῆς ὑψώθη ἡ τῆς Ἡμισελήνου.

Κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην πολιορκίαν ἐκ μὲν τῶν ὑπερασπιστῶν ἐφρονέθησαν καὶ ἐπληγάθησαν 30,000 ἄνδρες, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων 120,000. Οἱ ὑπερασπισταὶ ἀνατίναξαν 1163 ὑπονόμεους, 462 δὲ οἱ Τούρκοι. Οἱ ὑπερασπισταὶ ἐδαπάνησαν 30,000 τόνους πυρί-

τὸ Ἡράκλειον μετὰ τῶν περιχώρων αὐτοῦ κατοικεῖται ὑπὸ 20,958 κατοίκων ἐξ ὧν 6,361 εἰσὶν Ἕλληνες καὶ 14,597 Τούρκοι. Ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου ἔχει καθαρὰς καὶ λιθοστρώτους ὁδοὺς, ωραίας οἰκοδομὰς, ἄφθονα ὕδατα, εὐρείας πλατείας, δύο ἀγοράς, σαπωνοποιεῖα, σιδηρουργεῖα κλ. δημόσια δὲ καταστήματα ἔχει τὰ ἐξῆς: τὸ διοικητήριον, τὸν μέγαν στρατῶνα δυνάμενον νὰ περιλάβῃ τέσσαρα τάγματα κτισθέντα δὲ πρὸ ὀκταετίας καὶ τινὰς ἄλλους μικροτέρους, τὸ παρὰ τὸ διοικητήριον ὑπὸ τὸ ὄνομα Τσέπ-Χανέ (πυριτιδαποθήκη) γνωριζόμενον μέγα Ἐνετικὸν οἰκοδόμημα, χρησιμεῖον σήμερον ὡς στρατιωτικὴ ἀποθήκη, τὸ ἕτερον Ἐνετικὸν οἰκοδόμημα Ἀμπάρ (ἀποθήκη), τὸ τελωνεῖον, τὸ ὑγιονομεῖον, τὸ στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον καὶ τινὰς ἄλλας μικρὰς στρατιωτικὰς ἀποθήκας. Ὁ δῆμος ἔχει ἕν καὶ μόνον, τὸ δημαρχεῖον. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔχει τὰ ἐξῆς καταστήματα: τὴν Μητρόπολιν καὶ

πίδος καὶ ἔβαλον 48,170 βόμβας διαφόρους, βάρους 50—100 λιτρῶν, καὶ 276,743 σφαίρας πυροβόλων ἐκτός τῶν 100,960 σιδηρῶν χειροβλήτων βροτῶν (γρεναδῶν) καὶ 84,870 βάλωνων.

Αἱ δαπάναι τῶν Τούρκων εἰσὶν ἀγνωσταί μόνον δὲ ἐναντίον τῶν προμαχόντων τῆς Ἀμμου καὶ τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα ἔστησαν δύο πυροβολεῖα ὀπλισθέντα διὰ 59 πυροβόλων βαλλόντων σφαίρας βάρους 50—100 λιτρῶν.

Ἐν ἄλλῳ οἱ μὲν ὑπερασπίσθαι ἐπεχείρησαν 86 ἐξόδους οἱ δὲ Τούρκοι 59 ἐπίδους!

Μετὰ τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν ἡ πόλις ὠρίσθη ἔδρα τῶν ἀνωτέρων στρατιωτικῶν, ἠρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν τῆς νήσου, ἔμνε δὲ τοιαύτη μέχρι τοῦ 1830 ὅτε ἡ ἔδρα τῆς Γεν. Διοικήσεως μετετέθη εἰς Χανία, καὶ μετὰ τοῦτο ὁμοῦς ἔμεινεν ἐκκλησιαστικὴ πρωτεύουσα τῆς νήσου, ἐφ' ἧ καὶ ἐν αὐτῇ ἔδραυει ὁ Μητροπολίτης.

Ἐπὶ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ Ἡράκλειον δὲν ἔχει μὲν ὡς φρουρίον τὴν ἀξίαν ἣν εἶχεν ἐπὶ Ἐνετῶν ὅτε ἔθεωρεῖτο τὸ ἰσχυρότατον φρουρίον τῆς Ἀνατολῆς, ἐν τούτοις κέκτηται μεγίστην σημασίαν, καὶ ὅτι ἀποτελεῖ μετὰ τῶν φρουρίων τῆς Ρεθύμνης τῶν Χανίων, τῆς Σπιναλόγκας, τῆς Κισάμου καὶ τῆς Πέλλοχόρας Σελίνου τὴν κλεῖδα τῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας. Μυριάκις κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις ἡ Κρήτη ἄπασα ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων μὲθ' ἅπαντος τοῦ Τουρκικοῦ πληθυσμοῦ καταρρογνῶν εἰς τὰ φρούρια πρὸ τῶν ὁποίων ἀνευχθήτο ἐκινεμάτιζον αἱ Ἑλληνικαὶ σημαῖαι. Οἱ Ἕλληνες ἐπανειλημμένως προσεπάθησαν νὰ γείνωσι κύριοι τῶν τελευταίων τούτων καταρρογίων τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας καὶ ἀρκετὸν πρὸς τοῦτο ἔχυσαν αἶμα, στερούμενοι ὁμοῦ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπομεν, πυροβολικοῦ καὶ ναυτικῆς δυνάμεως δὲν ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ τῶν καὶ ἡ Τουρκικὴ κυριαρχία ἠδυνήθη νὰ κρατηθῇ ἐν Κρήτῃ μὲθ' ἄλλας τὰς ἡττας τῶν ὅπλων αὐτῆς. Τελευταῖοντες τὰς περὶ τῶν φρουρίων τοῦ Ἡρακλείου παρατηρήσεις μας λέγομεν ὅτι ἰσχυρότατα ὄντα ἀπέναντι περὶ τῶν στρατευμάτων καὶ δὴ ἀτάκτων, ὡς ἄθυρμα μόνον δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ἀπέναντι προσβολῆς διὰ στόλου, ἡ δὲ ἄλωσις αὐτῶν εἶναι ἔργον ὀλίγων μόνον ὥρων.

τὴν Δημογεροντίαν, τὸ παρθεναγωγεῖον, τὸ σχολεῖον τῶν ἀρρένων, τὸ Γυμνάσιον, τὸ Νοσοκομεῖον, τέσσαρας Ναοὺς, ὧν μέγιστος ὁ τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ ἀτελῆς εἰσέτι, ἀρχαιολογικὸν Σύλλογον μετὰ Μουσείου, θεάτρου καὶ πλουσίας βιβλιοθήκης. Ἡ δὲ Τουρκικὴ κοινότης ἔχει δημοτικὸν σχολεῖον (Συμπιάκ) καὶ ἀνώτερον σχολεῖον (Ῥουσιτιέ), 19 Τσαμῖα ἐξ ὧν δύο μόνον ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων τὰ δὲ λοιπὰ 17 μετετρέπησαν ἐκ χριστιανικῶν ναῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν, καὶ 14 Τεκέδες ἤτοι μονᾶς δερβισῶν.

9. Λεκανοπέδιον τοῦ Γιοφύρου.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Κατσαμπᾶ καὶ τῆς πόλεως τοῦ Ἡρακλείου ἐκτείνεται τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γιοφύρου, τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς χθαμαλῆς λοφοσειρᾶς ἦν ἡ Ἰδὴ ἐκπέμπει πρὸς Δ., ἔχει διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Β. καὶ ὀρίζεται πρὸς Α. μὲν ὑπὸ τοῦ ὄρους Γιούκτα καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐκπεμπομένης πρὸς Β. χθαμαλῆς λοφοσειρᾶς, πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ χθαμαλωτάτης σειρᾶς ὑψωμάτων.

Τὸ ἔδαφος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι πεδινόν, εὐφορώτατον καὶ διαρρέεται ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων, παράγει δὲ ἀφθόνους δημητριακοὺς καρπούς, ἔλαιον, αἶνον, κεράτια, μέταξαν, σταφίδα, σῦκα, βαμβάκια, λίνον καὶ διαφόρους ὀπώρας.

Διασχίζεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Γιοφύρου ὅστις βαίνων ἐκ Ν. πρὸς Β. ἐκβάλλει ἐν περίπου χιλιόμετρον πρὸς Δ. τοῦ Ἡρακλείου¹. Ὁ ρύαξ οὗτος τὸν χειμῶνα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν καθίσταται ἄβατος, ζεύγνυται δὲ ὑπὸ μιᾶς λιθοκτίστου διτόξου γεφύρας πλησίον τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ κειμένης καὶ ἐτέρας μονοτόξου, ζευγνουύσης τὸ πρὸ τοῦ Ἁγ. Σύλλα παραποτάμιον, δι' ἧς διέρχεται ἡ ἀπὸ Ἡρακλείου καὶ Κανί-Καστέλλι ὁδός.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο συγχωινῶναι: 1) πρὸς Α. εἰς μὲν τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τῆς περὶ τὸ Ἡράκλειον πεδιάδος καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Κατσαμπᾶ, εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ, 2) πρὸς Ν. μετὰ

(1) Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Γιοφύρου τοποθετοῦσιν οἱ νεώτεροι γεωγράφοι τὴν ἀρχαίαν πόλιν Ἀπολλωνίαν.

τῆς Μεσαράς, 3) πρὸς Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανοῦ-Ποταμοῦ.

Περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία:

- 1) Κόλενα, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 2) Δούλη, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 36 Ἑλληνικῶν »
- 3) Ἀρδάχθια, » » » 20 » καὶ 17 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 4) Πρεβελανά, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλ. οἰκογεν.
- 5) Μεγάλη-Βρύση, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 6) Ἅγιος Θωμᾶς¹, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 43 Ἑλλ. οἰκογ.
- 7) Ἀξέντι², χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 70 Τουρκ. οἰκογενειῶν.
- 8) Ἁγιά-Βαρβάρα³, χωρίον συγκείμενον ἐκ πολλῶν συνοικιῶν πλησίον ἀλλήλων κειμένων, καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 100 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὸ συνοικίαι εἰσὶν αἱ ἐξῆς: Ἁγία Βαρβάρα, Πορτί, Καμπιθιανά, Θαλασ-

(1) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου φαίνονται πολλὰ ἔρεπια ἀρχαίας πόλεως ἄτινα κατὰ τινὰς ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχ. πόλιν Ἀρκάδιον.

(2) Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Ῥωμάνον, Μαριδάκην καὶ Κατεχάκην ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐν Ἀξέντι τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν ἐκδιώκουσιν ἀπὸ τοῦ χωρίου.

(3) Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται ἐπὶ τῶν Ν.-Δ. προπόδιον τῆς 18ης ὁδοῦ ἀρχεται ἡ γῆ-μακρὴ ἕρσειρὰ ἥτις διαχωρίζει τὰς ἀρκτικές ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς χώρας τοῦ Ἡρακλείου, διέρχεται δὲ δι' αὐτοῦ ἡ μεγάλη ὁδὸς ἥτις ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἄγει εἰς Μπόμπιαν καὶ Τυμπακίαν τῆς Μεσαράς. Οἱ Τούρκοι φεύγοντες ἐκ Τυμπακίου εἰς Ἡράκλειον καὶ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου 1822) κατέφυγον εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ὄχρωθέντες ἡμύοντο.

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1823 καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τοῦ Χασάν-Πασᾶ, ὁ Κουσεῖν-Μπέης ἡγούμενος 12 χιλ. Ἀλθωνῶν καὶ Τουρκοκρητῶν ἐπειράτο νὰ εἰσβάλῃ καὶ εἰς τὰς Δ. ἐπαρχίας τῆς νήσου. Πρὸς τοῦτο δὲν ἔφειρε τὰς δυνάμεις του προσπαθὼν νὰ ἐκβιάσῃ τὰς ἐκ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανοῦ ποταμοῦ εἰς Μυλοπόταμον ὁδοὺς (Τυλίου, Κρουσῶνος κλ.) ἀλλὰ συνεναντήσθαι εἰς Ἁγ. Βαρβάραν σκοπῶν οὕτω νὰ προκαλέσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς μάχην ἐπὶ εὐνοϊκωτέρου αὐτῷ ἐδάφους καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐλπίζων, διὰ τῆς ἀναβολῆς ταύτης, τὴν ἐλλάττωσιν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐλλείψει τροφῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιτηδείων. Τὸ σχέδιον τοῦ Ἁλθωνοῦ ἐπέτυχεν· οἱ Ἕλληνες παρακολουθοῦντες ἐκ τοῦ μακρόθεν τὰς κινήσεις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ κατέλαβον τὸ ἐπὶ τῶν προπόδιον τῆς 18ης κείμενον χωρίον Γέργερη πρὸ τοῦ ὁποίου συμπλακέντες μετὰ τῶν Τούρκων φοβερὰς ὑπέστησαν ζημίας καὶ τὴν ἐπομένην διελύθησαν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Κουσεῖν ἐπέδραμεν ἀνενόχλητος εἰς Μεσαρᾶν καὶ ἐκεῖθεν εἰσέβαλεν εἰς Ἀμάριον.

σιανά, Ἀληθιανά, Τιθιανά, Ῥαγουζιανά, Παππαδιανά, Μυλωνιανά, Ζαχαριανά καὶ Πηρουσιανά.

9) Πριγιᾶς, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν καὶ 6 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Αὐγενική, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 72 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

11) Κεράσα, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 55 Ἑλληνικῶν οἰκογ.

12) Βλαχιανά, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 4 Ἑλλ. οἰκογεν.

13) Παληανή, γυναικεῖα Μονή μετὰ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐνταῦθα διατιπῶνται 16 μοναχαὶ καὶ 9 κοσμικαί.

14) Βενεράτο, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 90 Ἑλληνικῶν οἰκογ.

15) Ξεροληά, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 10 » »

16) Συνάπι, » » » 7 Τουρκικῶν »

17) Γαλένι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 20 Τουρκικῶν οἰκογεν.

18) Καλοῦ, » » » 20 » »

19) Ῥουκάνι, » » » 20 » »

20) Δρακουλιάρης χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Καρκαδιώτισσα, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 30 Τουρκ. οἰκογ.

22) Γέννα, » » » 10 » »

23) Κανί-Καστέλλι¹, » » » 115 Ἑλληνικῶν καὶ 32 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

24) Χουδέτσι, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 78 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

25) Βαθύπετρο, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 4 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

26) Βασιλική, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 25 Ἑλληνικῶν καὶ 25 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

27) Μάραθος, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 5 Τουρκικῶν οἰκογ.

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο κατὰ τὸν Pape ἢ ἀρχ. πόλις θαναὶ ἦν ὅμως ὁ Spratt τοποθετεῖ ἐπὶ τῶν περὶ τὸ χωρίον Σαμπᾶ σωζομένων εἰρηπίων. Ὁ αὐτὸς Spratt περὶ τὸ Κανί-Καστέλλι τοποθετεῖ τὴν ἀρχ. πόλιν Ῥαῦκον.

— Οἱ Ἕλληνας ὑπὸ τὸν Μιχριδᾶκην καὶ Κατεχάκην ἐπιτεθέντες τὴν 18 Μαΐου 1868 κατὰ τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Κανί-Καστέλλι Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐξεδίωξαν αὐτὸν τοῦ χωρίου.

- 28) *Καρνάρι*, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 2 Ἑλληνικῶν οἰκογ.
29) *Ἄγ. Σύλλας χωρίον κατοικούμενον* » 36 Τουρκικῶν »
30) *Γενάρεος, Ζερβοῦ, Μαλέδαις*, ἀγροικίαι κατοικούμεναι
ὑπὸ 8 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

31) *Ἄγ. Βλάσης καὶ Χωριδάκι*, χωρία κατοικούμενα ὑπὸ 1 Ἑλληνικῆς καὶ 35 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν

32) *Βασιλειᾶς*, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

33) *Φοινικιά*, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 2 Ἑλληνικῶν καὶ 67 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

34) *Μετόχια Φοινικιάς (Στειακοῦ κλ.)* ἀγροικίαι κατοικούμεναι ὑπὸ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

35) *Γούρναις*, ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ 9 Τουρκικῶν οἰκογ.

36) *Ἀθανάτοι*, » » » 11 Ἑλληνικῶν »

37) *Μετόχια, Τσαγγαράκη, Μιρθιώτη, Ντουρμπατζή*, ἀγροικίαι κατοικούμεναι ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν καὶ 1 Τουρκικῆς οἰκογενείας.

Καὶ τινὰς ἄλλας ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ Τούρκων κατοικουμένας.

Πρὸς Δ. τοῦ *Γιοφύρου*, καὶ παραλλήλως αὐτῷ ἐκτείνεται ὁ *Ξεροπόταμος*. Οὗτος, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ φαίνεται, εἶναι χειμαρρὸς ῥέων τὸν χειμῶνα μόνον. Ἔχει διεύθυνσιν Ν.-Β. καὶ εἶναι πάντοτε βατός. Ζεύγνυται διὰ 4 μικρῶν λιθοκτίστων μονοτόξων γεφυρῶν καὶ περιλαμβάνει μόνον ἀγροικίας τινὰς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ τούρκων κατοικουμένας.

10. Λεκανοπέδιον τοῦ *Γαζανοῦ-Ποταμοῦ*.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ *Γιοφύρου* καὶ παραλλήλως ἐκείνῳ ἐκτείνεται τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ *Γαζανοῦ-Ποταμοῦ*. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἐκβάλλων εἰς τὴν ἀρκτικήν παραλίαν (Κόλπος Ἑρακλείου) ὀρίζεται πρὸς Α. μὲν ὑπὸ σειρᾶς χθαμαλῶν ὕψωμάτων πρὸς Ν. δὲ καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν ὄρεων τῆς Ἰδης.

Τὸ ἔδαφος αὐτοῦ εἶναι ὄρεινόν μὲν καὶ δύσβατον καθ' ἅπασαν τὴν κατὰ μῆκος τῆς Ἰδης ἐκτεινομένην (Δυτικήν) πλευρὰν αὐτοῦ,

πεδινόν δὲ καθ' ἅπασαν τὴν λοιπὴν αὐτοῦ ἔκτασιν. Καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιώνων, ἀμπελώνων καὶ καλλιεργημένων ἀγρῶν, ἔχει ἀφθονα ὕδατα καὶ παράγει ἀφθόνως ἔλαιον, οἶνον, δημητριακοὺς καρπούς, κεράτια, σταφίδα καὶ διαφόρους ὀπώρας, τρέφει δὲ πολλὰ ποίμνια ἐξ ὧν παράγονται ἔρια, τυρὸς κλ. Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ βύακος Γαζανοῦ - Ποταμοῦ. Ὁ βύαξ οὗτος πηγάζων ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἰδης ῥέει θέρος καὶ χειμῶνα καὶ τὸ μὲν θέρος εἶναι πανταχοῦ βατός, τὸν δὲ χειμῶνα εἶναι ἄβατος εἰς τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν, καὶ ζεύγνυται διὰ μιᾶς διτόξου λιθοκίστου γεφύρας κειμένης πρὸ τοῦ χωρίου Γάζη.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Γιοφύρου, πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Φουντάνας (μεσημβριναὶ κλιτύες) καὶ πρὸς Δ. εἰς μὲν τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος διὰ δυσβάτου ἀτραποῦ ἀγούσης διὰ τῶν ὀρέων τῆς Ῥωγδιᾶς, μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Φόδελε κλ. εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Μυλοποτάμου διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἵτινες διέρχονται τὰς Β.-Α. δειράδας τῆς Ἰδης. Αἱ εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου ἄγουσαι ἀτραποὶ εἰσὶν αἱ ἐξῆς: 1) Ἡ διερχομένη διὰ τῶν στενωπῶν αἵτινες σχηματίζονται κάτωθεν τοῦ βραχίωδους ὄρους τοῦ Στρούμπουλα (ἴδε Τμῆμα Ε'. ὄρη τῆς Ἰδης). 2) Ἡ διερχομένη διὰ τῶν στενωπῶν αἵτινες σχηματίζονται ἀνωθεν τοῦ χωρίου Τυλίσου. 3) Ἡ ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Κορραῖς καὶ διερχομένη διὰ τῆς ὀρεινῆς διαβάσεως τοῦ Γέρου-δ-Πόρος. 4) Ἡ διερχομένη διὰ τῶν στενωπῶν αἵτινες σχηματίζονται ἀνωθεν τοῦ χωρίου Κρουσῶνος. 5) Ἡ δυσβατωτάτη ἀτραπὸς ἥτις ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀσίταις καὶ διὰ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων τῆς Ἰδης ἀφικνεῖται εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀνωτέρω συγκοινωνιῶν τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γαζανοῦ - Ποταμοῦ συγκοινωνεῖ καὶ μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τῆς Νίδας, ὕπερ κείμενον ἐπὶ τῶν Α. κλιτύων τῆς Ἰδης, κατοικεῖται μόνον τὸ θέρος ὑπὸ τῶν ποιμένων καθότι χρησιμεύει ὡς θερινῆ τῶν ποιμένων διαμονή (ἴδε Τμῆμα Ε'. ὄροπέδιον Νίδας').

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γαζανοῦ - Ποταμοῦ ἐκτεινόμενον κάτωθεν τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης, ἥτις ὡς ἀνυπέβατον τεῖχος διαχωρίζει τὴν Κρήτην εἰς Α. καὶ εἰς Δ.,

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γαζανού-Ποταμοῦ περιλαμβάνει :

1) Τὸ χωρίον Κάτω-Ἀσίταις, κατοικούμενον ὑπὸ 125 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Τὸ χωρίον Ἀπάνω-Ἀσίταις, κατοικούμενον ὑπὸ 70 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν. Ἀνωθεν τοῦ χωρίου τούτου κεῖται σπήλαιον ἔνθα καταφυγόντα 300 περίπου γυναικόπαιδα ἐσφάγησαν ἅπαντα ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1866.

3) Τὴν Μονὴν Ἁγ. Γεωργίου Γοργολαήνη ἐν ἣ διαιτῶνται 3 μοναχοὶ καὶ 5 κοσμικοί.

4) Τὸ χωρίον Νίση, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλ.ν. οικογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον Πυργοῦ, » » 87 » »

6) Τὸ » Σάρχος, » » 70 » »

7) Τὸ » Σίβα » » 63 » καὶ 2 Τουρ.οικ.

8) Τὸ χωρίον Δαφναῖς, κατοικούμενον ὑπὸ 140 Ἑλληνικῶν καὶ 21 Τουρκικῶν οικογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.

9) Τὸ χωρίον Κιθαρίδα, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλ.ν. οἰκογ.

10) Τὴν ἀγροικίαν Ἁγ. Ἰωάννης, κατοικουμένην ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

11) Τὴν ἀγροικίαν Πόδε-Χωρῷ, κατοικουμένην ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον Κρουσῶνας, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον ὑπὸ 315 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον Ἁγ. Μύρων, κατοικούμενον ὑπὸ 210 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οικογενειῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου

τμήμα, ὁπῆρξε πάντοτε τὸ θέατρον πολλῶν καὶ αἰματηροτάτων μαχῶν. Οἱ Τούρκοι συγκεντροῦντες τὰς δυνάμεις των ἐν τῇ λεκανοπεδίῳ τούτῳ ἐξησφάλισον τὰς μετὰ τῆς Δ. Μεσαρᾶς συγκοινωνίας καὶ συγχρόνως ἐπεχείρουν κατὰ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες κατέχοντες τὰς ἄκρας ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ἡρακλείου εἰς Μυλοπόταμον διόδους ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἰδης, οὐ μόνον ἀπέκρουον τὰς Τουρκικὰς προσπαθείας ἀλλὰ καὶ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν Τουρκικῶν στρατῶν ἠνάγκαζον αὐτοὺς πολλὰκις νὰ ἐγκαταλείπωσι τὰ στρατόπεδα αὐτῶν καὶ νὰ περιορίζωνται εἰς τὸ κύριον αὐτῶν ὄρητιῆριον, τὸ φρούριον τοῦ Ἡρακλείου.

Κυρία βάσις ἐπεχειρήσεων τῶν ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ Τουρκικῶν στρατευμάτων ἦν αὐτὸ τὸ φρούριον τοῦ Ἡρακλείου, δευτερεύουσαι δὲ βάσεις τὰ χωρία Γάζι, Καλέσα, Ἁγ. Μύρων, καὶ Ἁγ. Βαρβάρα. Διὰ τῆς κατοχῆς τῶν χωρίων τούτων οἱ Τούρκοι ἠπέλουν διαρκῶς ἅπαν τὸ πρὸς τὸ θέατρον τοῦτο στρατηγικὸν μέτωπον τῶν Ἑλλήνων (ἀνατολικά κλιτύες τῆς Ἰδης ἤτοι γραμμὴ Ρωγδιᾶς -

νύμου δήμου καθὼς καὶ τῶν ἠνωμένων ἐπαρχιῶν Μαλεβυζίου καὶ Τεμένους, ἔχει δὲ εἰρηνοδικεῖον, σχολαρχεῖον κλ.

14) Τὸ χωρίον **Πενταμόδι**, κατοικοῦμενον ὑπὸ 46 Ἑλληνικῶν καὶ 51 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

15) Τὸ χωρίον **Πετροκεφάλι**, κατοικοῦμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον **Κορφαῖς**, κατοικοῦμενον ὑπὸ 115 Ἑλλην. οἰκογ.

17) Τὸ » **Καμάρι**, » » 32 » καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον **Βούταις**, κατοικοῦμενον ὑπὸ 110 Ἑλλην. οἰκογ.

19) Τὸ » **Κεραμοῦτσι**, » » 2 » καὶ 28 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὰ χωρία **Ἀπάνω-Καλέσα**, καὶ **Κάτω-Καλέσα**, κατοικοῦμενα ὑπὸ 110 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὸ χωρίον **Κρεμαστά**, κατοικοῦμενον ὑπὸ 55 Ἑλλην. οἰκογ.

22) Τὸ » **Σταυράκια** » » 92 » καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

23) Τὸ χωρίον **Μονή**, κατοικοῦμενον ὑπὸ 52 Ἑλλην. οἰκογεν.

Στρούμπουλα - Τυλίσου - Κορφῶν - Κρουσῶνος - Ἀσιτῶν) καὶ συγχρόνως ἐξησφάλιζον τὰς μετὰ τῆς Δ. Μεσαρᾶς συγκοινωνίας αὐτῶν. Πρὸς ταῖς παρατηρήσεις ταύταις παραθέτομεν καὶ τὰ κάτωθι ἱστορικὰ γεγονότα.

Οἱ ἐν Γωνιαῖς (Μυλοποτάμου) συνηθροισμένοι Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Παλογεωργάκη, Δεληγιαννάκη καὶ Ν. Ζερβῶν διέρχονται τὴν 18 Ἰουλίου 1822 τὰ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Κρουσῶνος σχηματιζόμενα στενά καὶ προσβάλλουσι τὸν ὑπὸ τοῦ Σερῆ Πασᾶ εἰς Ἀγ. Μύρωνα Τουρκικὸν στρατόν, εἶτα δὲ προσποιοῦμενοι υποχώρησιν ἐλκύουσι τοὺς Τούρκους εἰς τὰ στενά ἔνθα τοιαύτας προὔξενησαν ζημίας ὥστε ὁ Πασᾶς ἐγκατέλιπε μετὰ τοῦ στρατοῦ του τὸν Ἀγ. Μύρωνα.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Θ. Χοῦρδον ἐπιτίθενται (τέλη Φεβρουαρίου 1823) κατὰ τῶν εἰς Γιοφυράκια ἐστρατοπεδευμένων Τούρκων οὓς τρέπουσιν εἰς φυγήν. Ἐπανελθόντων ὁμοῦ τῶν Τούρκων μετὰ πολλῶν ἐπικουριῶν, οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς Γάζι εἶτα εἰς Σερβιλῆ καὶ εἶτα ἐπράπησαν εἰς τὰ ὄρη φονευθέντος καὶ τοῦ Θ. Χοῦρδου.

Οἱ Τούρκοι ἐξεληθόντες τοῦ φρουρίου τοῦ Ἡρακλείου (τέλη Ἀπριλίου 1823) προσβάλλουσι τοὺς ὑπὸ τὸν Μ. Κουρμούλην Ἕλληνας κατέχοντας τὸ χωρίον Γάζι, ἀλλ' ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ καταδιώκονται μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ βράκου Γιοφύρου, Ἐκεῖ οἱ Τούρκοι σπουδαίως ἐνισχυθέντες ἐπιστρέφουσι κατὰ τῶν Ἑλλήνων οὓς καταδιώκουσι μέχρι Γάζης καὶ ἐκεῖθεν εἰς χωρίον Καλέσια ἔνθα συνάπτεται σφοδρὰ μάχη μέχρι βραδείας νυκτός, τῶν Τούρκων μὴ δυνθέντων νὰ ἐκτοπίσωσι καὶ ἐκεῖθεν τοὺς Ἕλληνας.

Ἀρχομένης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὁ Κόρακας ἐστήσατο ἐν Σερβιλῆ στρατόπεδον ἔνθα συνηθροίζοντο αἱ δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων. Τὴν 8 Σεπτεμβρίου 1866

24) Τὴν ἀγροικίαν Κατσιφαροχώρι, κατοικουμένη ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

25) Τὴν Μονὴν Ἱερουσαλήμ, ἐν ἣ διαιτῶνται 5 μοναχοὶ καὶ 7 κοσμικοί.

26) Τὸ χωρίον Γωνιαῖς, κατοικούμενον ὑπὸ 80 Ἑλλην. οἰκογ

27) Τὸ » Ἀστιράκι, » » 40 » »

28) Τὸ » Τύλισος, » » 130 » καὶ 13

Τουρκικῶν οικογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου. Ἐνταῦθα σώζονται εἰσπραξίαι τῆς ἀρχαίας πόλεως Τυλίσου.

29) Τὸ χωρίον Γιοφυράκια, κατοικούμενον ὑπὸ 31 Ἑλληνικῶν καὶ 1 Τουρκικῆς οικογενείας.

30) Τὸ χωρίον Καβροχώρι, κατοικούμενον ὑπὸ 27 Ἑλληνικῶν καὶ 20 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

31) Τὸ χωρίον Γάζι, πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ κείμενον καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 75 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

Πρὸς Δ. τοῦ χωρίου τούτου ἐκτείνεται ἡ πεδιάς τοῦ Ἀλμυροῦ μέχρι τῶν ἀποκρήμων κλιτύων τῶν ὁρέων ἅτινα εἰσὶ συνέχεια τῆς Β.-Α. δειράδος τῆς Ἰδῆς καὶ ὀρίζουσι πρὸς Α. τὴν κοιλάδα τοῦ

οἱ Τούρκοι μετὰ πολλῶν δυνάμεων προσβάλλουσι τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον μετὰ θωρον ὅμως πεισματώδη μάχην ὑποχωροῦσι καταδιωκόμενοι μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ Ἡρακλείου.

Μετὰ τινος ἡμέρας οἱ Τούρκοι πυρπολοῦσι τὸ χωρίον Κρουσῶνα καὶ πειρῶνται νὰ ἀνέλθωσιν εἰς Ἀνώγεια (Μυλοπόταμον) διὰ τῶν ἀνωθεν τοῦ Κρουσῶνος στενωπῶν, δεινῶς ὅμως ἀποκρουσθέντες τρέπονται εἰς φυγὴν καὶ καταδιώκονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 8 Νοεμβρίου 1866 ὁ Ῥεσίτ - Πασῶς μετὰ πολλῶν χειλίδων στρατοῦ πειρᾶται νὰ εἰσβάλῃ εἰς Μυλοπόταμον διὰ τῶν στενῶν τῆς Τυλίσου ἀλλ' ἀποκρούεται. Τὴν ἐπομένην πειρᾶται ἐκ νέου νὰ διέλθῃ διὰ τῆς ὁδοῦ Ἀσιτῶν ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀποκρούεται, τέλος δὲ ἀποσυνηθισμένος ὑποχωρεῖ εἰς Ἡρακλεῖον.

Τὴν 26 Δεκεμβρίου 1866 ὁ Α. Πετροπουλάκης ἀποβιβάζεται μετὰ σώματος ἐθελοντῶν εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ἀγ. Πελαγίας (Ἰδ. Σελ. 158) καὶ ἐπιστάθμευσεν εἰς τὴν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Φόδελε Μονὴν τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος ἐν ᾗ ἀπόσπασμά τι κατέλαβε τὰ ἀνωθεν τοῦ Ἀλμυροῦ ὑψώματα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλείου - Ἀλμυροῦ - Φόδελε (Ἰδ. Σελ. 156). Τὴν 30 Δεκεμβρίου ἰσχυρὸς Τουρκικὸς στρατὸς προσβάλλει τοὺς ἀνωθεν τοῦ Ἀλμυροῦ φρουροῦντας Ἕλληνας οἵτινες ὑποχωροῦσιν εἰς Ῥωγθῖαν ἔνθα ἐνισχυθέντες ὑποχωροῦσι μέχρι Σαββαθιανῶν ὅπου μαχόμενοι μέχρι νυκτὸς ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Μεσοῦντος τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ἐξακισχίλιοι Τούρκοι βαίνουσιν εἰς Ἡρακλεῖον ἵνα εἰσβάλωσιν εἰς Μυλοπόταμον. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κορωναῖον, Πετροπου-

Φόδελε (Ίδε Τμήμα Ε΄. Κοιλὰς Φόδελε). Τῆς ὄροσειρᾶς ὑψηλόταται κορυφαὶ εἰσὶν ἡ τοῦ Παληοκάστρου (ὕψ. 450 μ.) καὶ ἡ τοῦ Ἀγ. Παύλου (ὕψ. 738 μ.)

Ἡ πεδιάς τοῦ Ἀλμυροῦ καλύπτεται ὑπὸ καλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ Ἀλμυροῦ, ῥύακος ἀλμυρῶν ὑδάτων, πηγάζοντος ἐκ τῶν ὑπερκειμένων τῆς πεδιάδος ὀρέων. Εἰς τὴν πηγὴν τοῦ ῥύακος τούτου σχηματίζεται λίμνη διαμέτρου 80 περίπου μέτρων καὶ τοσοῦτον βάθεια ὥστε οἱ κάτοικοι φαντάζονται αὐτὴν ἄνευ πυθμένος. Ἀπὸ τῆς λίμνης ταύτης ἐξέρχεται τοσαύτη ποσότης ὑδάτος ὥστε σχηματίζεται εὐρύτατος καταρράκτης κατὰ πλάτος τοῦ ὁποίου κινουῦνται 7 κατὰ σειρὰν ἀλευρόμυλοι ἐκτισμένοι ἐπὶ κρηπιδώματος περιορίζοντος τὴν βορείαν τῆς λίμνης ἄκθην. Ὁ ῥύαξ οὗτος ἐκβάλλει εἰς τὴν Ν.-Δ. γωνίαν τοῦ κόλπου τοῦ Ἡρακλείου.

Αἱ Α. κλιτύς τῆς ἀνωτέρω ὄροσειρᾶς (Στρούμπουλα-Παληοκάστρου - Ἀγ. Παύλου) ὀρίζουσι πρὸς Δ. τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ χωροῦσι πρὸς Δ. μέχρι τῶν ἀκρωτηρίων Σταυρὸς καὶ Φωγδιὰ, ἀποτελοῦσαι οὕτω τὸ Δ. ὄριον τοῦ Κόλπου τοῦ Ἀλμυροῦ. Αἱ κλιτύς αὗται εἰσὶ βραχύδεις καὶ ἀπόκρημνοι ἔχουσιν ὅμως ἄφθονα ὕδατα καὶ περιλαμβάνουσι:

λάκην, Ντεντιδάκη, κλ. ἀποκρούουσι τοὺς Τούρκους εἰς Τύλισον καὶ Ἀστιράκι.

Τὴν 17 Φεβρουαρίου 1867 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Κόρακα, Πετροπουλάκη, Μανουσογιαννάκη, Ῥωμανὸν κλ. προσβάλλουσι τὸ ἐν Ἀγ. Μύρωνι Τουρκ. στρατόπεδον.

Τὴν πρωτὴν τῆς 7 Ἀπριλίου ὁ Ρεσίε - Πασᾶς ἐκκινήσας ἀπὸ Ἀγ. Μύρωνος προσβάλλει μετὰ πολλῶν χιλιάδων στρατοῦ τοῦς ἐν Τυλίσῳ Ἕλληνας ὑπὸ τὸν Κόρακαν, Σκουλᾶν, Πετροπουλάκη κλ. ἀλλ' ἀποκρούεται καὶ ὑποχωρεῖ εἰς Μονὴν ἐνθα μάχεται μέχρις ἑσπέρας.

Τὴν 4 Μαΐου 1867 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Πετροπουλάκη, Ξετρίπην, Νιώτην καὶ Σκουλᾶν κατελθόντες ἀπὸ τῶν στενωπῶν τοῦ Κρουσῶνος προσβάλλουσι τὸ ἐν Ἀγ. Μύρωνι Τουρκικὸν στρατόπεδον καὶ μάχονται μέχρι νυκτός.

Τὴν 2 Αὐγούστου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Ἡρακλῆν Κοκκινίδην, Βλαχάκη, Σκουλᾶν, Ξετρίπην, Νιώτην κλ. προσβάλλουσι πάλιν τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀγ. Μύρωνος.

Τὴν 3 Αὐγούστου ὁ ἐν Ἀγ. Βαρβάρᾳ καὶ Ἀγ. Μύρωνι Τουρκικὸς στρατὸς ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν κατεχόντων τὰ στενά τοῦ Κρουσῶνος ὑπὸ τοῦς Ἡρακλῆν Κοκκινίδην, Μήτσαν, Σκουλᾶν, Νιώτην κλ. μετὰ πεισματώδη μάχην οἱ Τούρκοι ὑποχωροῦσι καὶ καταδιώκονται μέχρι τοῦ στρατοπέδου τῶν.

Τὴν 1 Σεπτεμβρίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἡρακλῆν Κοκκινίδην, Μήτσαν, Ζῆκον, Μελισσιώτην, Σκουλᾶν κλ. προσβάλλουσι τὸ ἐν Ἀγ. Μύρωνι Τουρκ. στρατόπεδον.

Τὴν 28 Σεπτεμβρίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Κόρακαν, Μήτσαν, Ῥωμανόν, Πετροπουλάκη, Μάστραχαν κλ. συνελθόντες ἐν Ἀσίταις ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν τοῦς

- 1) Τὸ χωρίον Ῥωγδιά, κατοικούμενον ὑπὸ 100 Ἑλλήν. οἰκογ.
 - 2) Τὴν μονὴν Σαββαθιανά, ἐν ἣ διατιῶνται 7 μοναχοὶ καὶ 1 κοσμ.
 - 3) Τὸ χωρίον Ἀχλάδα, κατοικούμενον ὑπὸ 80 Ἑλλήν. οἰκογ.
- Διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ τῶν δυσβάτων ὁρέων Ῥωγδιᾶς - Παλαιοκάστρου, διέρχεται ἡ ὁδὸς Ἡρακλείου - Φόδελε.

Ἀρκτικαὶ ἀκταί. Αἱ ἀρκτικαὶ ἀκταὶ τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου, ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ κόλπου τῶν Μαλλῶν ἐκτείνονται πρὸς Δ. (ἐπὶ 16 ν. μίλλια) μέχρι τῆς Ν.-Δ. γωνίας τοῦ κόλπου τοῦ Ἡρακλείου, ἔνθα ἐκβάλλει ὁ Ἀλμυρός, ἐκεῖθεν δὲ τρέπονται πρὸς Β. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ῥωγδιᾶς (Διῖου) ἐπὶ ἐκτάσεως $4\frac{1}{2}$ ν. μιλίων. Παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν τὸν Ἰούλιον τοῦ 960 Βυζαντινὸς στόλος προσορμισθεὶς ἀπεβίβασε στρατὸν ὑπὸ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν ὅστις προσέβαλε τὸ Ἡράκλειον καὶ ἐκυρίευσε τὴν Κρήτην ἀπὸ τῶν Ἀράβων.

χωριοὶς Παρασκιαῖς, Ἄγ. Βασίλειος, Σκυλοὺς καὶ Κουνάβοις Τούρκων οὐς ἐκδιώκουσιν.

Τὴν 9 Νοεμβρίου ὁ ἐν Ἄγ. Μύρωνι Τουρκικὸς στρατὸς προσβάλλει τοὺς ἐν Ἀσίταις Ἑλληνας ὑπὸ τοὺς Κόρακαν, Μήτσαν, Ῥωμάνον, Μάστραχαν κλ. Οἱ Ἑλληγες ὑπεχώρησαν πρῶτον εἰς τὴν Μονὴν Γοργοαῖνην εἶτα ὁμῶς ἐνισχυθέντες κατεδίωξαν τὸν ἐχθρὸν μέχρι Ἄγ. Μύρωνος.

Τὴν 8 Ἰανουαρίου 1868 οἱ Ἑλληγες ὑπὸ τοὺς Κόρακαν, Ῥωμανόν, Πετροπουλάκην, Μήτσαν, Ζήκον, Κίτσον κλ. ἐπιτίθενται ἀπὸ τῶν θέσεων Ἀσύνακτος Σερβιλῆ καὶ τῶν ἀνωθεν τοῦ Ἀλμυροῦ ὕψωμάτων κατὰ τῶν ἐν Ἀλμυρῷ Τούρκων οὐς καταδιώκουσιν, ἐπελευθυσῶν ὁμῶς εἰς τοὺς Τούρκους ἰσχυρῶν ἐπικουρῶν οἱ Ἑλληγες ὑποχωροῦσιν εἰς Ἀλμυρὸν ἔνθα μάχονται μέχρι τῆς ἑσπέρας ὅτε οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν εἰς Ἡράκλειον.

Τὴν 22 Μαρτίου 1868 οἱ Ἑλληγες ὑπὸ τοὺς Κόρακαν, Ῥωμανόν, Μάστραχαν κλ. ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν Ἀλμυρῷ, Γάζη καὶ Σερβιλῆ Τούρκων οὐς ἐκδιώκουν μέχρι τῆς Γεφύρας τοῦ Γάζη. Ἐκεῖ ἐνισχυθέντες οἱ Τούρκοι ἐξ Ἡρακλείου διὰ πολλῶν χιλιάδων στρατοῦ καὶ διὰ δύο πολεμικῶν πλοίων πλευσάντων εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Ἀλμυροῦ, ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀποκρούονται, τέλος οἱ Ἑλληγες προσποιηθέντες ὑποχώρησιν εἵλκυσαν τοὺς Τούρκους εἰς τὰς ὑπορείας τοῦ Στρούμπουλα ἔνθα προσβαλόντες καὶ πάλιν αὐτοὺς κατεδίωξαν μέχρι Γάζης.

Τὴν 26 Μαΐου οἱ Ἑλληγες ὑπὸ τοὺς Κόρακαν, Ῥωμανόν, Μήτσαν, Μελισσιώτην, Μαριδάκην, Μάστραχαν καταλαβόντες τὰς ἀνωθεν τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ τῆς Γάζης θέσεις (Κέρι, Αἶγας, Κουμπέ) ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν Ἀλμυρῷ καὶ Γάζη Τούρκων οὐς ἐκδιώκουσιν μέχρις Ἡρακλείου.

Τὴν 18 Ἰουνίου οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς Ἑλληγας τοὺς κατέχοντας τὰς ἀνωθεν τῶν Ἀσιτῶν θέσεις ἀλλ' ἀποκρούονται.

Τὴν 20 Ἰουνίου οἱ Τούρκοι προσβάλλουσιν ἀπάσας συγχρόνως τὰς θέσεις τῶν

Αἱ ἀπὸ τοῦ κόλπου τῶν Μαλλῶν ἀκταὶ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄλμυροῦ εἰσι χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις πλὴν τινων σημείων ἦτοι τῆς μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου Χερσονήσου καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ῥύακος Ἀποσελέμη ἐκτάσεως, τῆς περὶ τὸ Κακὸν-ὄρος, τῶν αἰγμῶν Ἀσπρα-Χαράκια, καὶ τῶν πέριξ τοῦ Ἡρακλείου ἀκτῶν.

Ἐν τῷ κόλπῳ τῶν Μαλλῶν καὶ πρὸς τὸ ἄκρον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου Χερσονήσου σχηματίζεται ὁ μικρὸς ὄρμος Τηγάνι καλούμενος. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Χερσονήσου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἄλμυροῦ, οὐδαμοῦ παρουσιάζεται ὄρμος τις ἢ ἀγκυροβόλιον πλὴν τοῦ τεχνητοῦ λιμένος τοῦ Ἡρακλείου (ὄρ. Σελ. 143). Ἐν τούτοις καλὰ σημεῖα ἀποδιβάσεως, ἐν καλοκαιρίᾳ μόνον βεβαίως, εἶναι τὸ Κακὸν-ὄρος κάτωθεν τοῦ ὁμωνύμου ὄρους, ὑψομένου μεταξὺ τῶν κοιλάδων τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ καὶ τοῦ Καρτεροῦ, τὸ Μεσοβοῦνι σχηματιζόμενον εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καρτεροῦ-Ποταμοῦ, καὶ ὁ Κατσαμπᾶς εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ὁμωνύμου ῥύακος.

Ἑλλήνων εἰς Τυλίσον, Στροῦμπουλαν καὶ Ἄλμυρον, μετὰ πολὺν ὄμως μάχην ὑποχωροῦσι καταδιωκόμενοι.

Τὴν πρωΐαν τῆς 21 Ἰουνίου ἰσχυρὸς Τουρκικὸς στρατὸς εἰσβάλλει διὰ τῶν ἀνωθεν τῆς Τυλίσου στενῶν καὶ χωρεῖ πρὸς τὸν Μυλοπόταμον μέχρις Ἀστραχίου, ἐκεῖ ὄμως προσβληθεὶς ὑπὸ εὐαρίθμῳ Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Ἀστρινὸν Μανούδη καὶ φοβηθεὶς νὰ προχωρήσῃ πρὶν ἢ ἀναγνωρίσῃ τὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων, ἐστράφη πρὸς τὸν Στροῦμπουλαν καὶ διενυκτέρευσε εἰς Βασιλικὸν καὶ Σαβδαθανά. Τὴν ἐπομένην οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μήτσαν, Σκουλᾶν, Ζήκον κλ. ἐκδιώκουσι τοὺς Τούρκους πρὸς τὴν παραλίαν τῆς κοιλάδος τοῦ Φόδελε ἔνθα δύο φρεγάται προσωρμισμέναι ὑποδοιοῦσι τὴν Τουρκικὴν ὑποχώρησιν.

Τὴν 2 Ἰουλίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Καλισπεράκην, Καλιμεράκην κλ. προσβάλλουσι τὸ περιγεγραμμένον στρατόπεδον τοῦ Ἀγ. Μύρωνος καὶ κλείουσι τοὺς Τούρκους ἐν τῷ χωρίῳ.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Σκουλᾶ, Γάκη, Κοκκινίδη, Διαρόκαπα, Μελισιώτη κλ. κατελόντες τὴν 26 Ἰουλίου 1868 διὰ τῶν ὁδῶν τοῦ Στροῦμπουλα καταλαμβάνουσι τὸ Σερβιλίη καὶ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν ἐν Γάζη Τούρκων οὗς ἐκδιώκουσι πέραν τοῦ Ξεροποτάμου.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μήτσαν, Μαριδάκην, Καλιμεράκην, Νικολαΐδην, Πήλιον κλ. προσβάλλουσι τὴν 28 Ἰουλίου τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀγ. Μύρωνος.

Τὴν 5 Αὐγούστου τὰ ἐν Ἡρακλείῳ, Καλεσίαις, Ἀγ. Μύρωνι καὶ Ἀξέντι Τουρκικὰ στρατεύματα ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν κατεχόντων τὰ ἀνωθεν τῶν Κορφῶν, Κρουσῶνας καὶ Ἀσιτῶν θέσεις ἀλλ' ἀποκροῦνται καὶ ὑποχωροῦσιν εἰς Ἀγ. Μύρωνα.

Τὴν 28 Αὐγούστου οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι πάλιν τοὺς Ἕλληνας φρουροῦντας τὰς ἀνωθεν τοῦ Κρουσῶνας καὶ τῆς Μονῆς Ἱερουσαλήμ θέσεις ἀλλ' ἀποκροῦνται καὶ ὑποχωροῦσιν εἰς Ἀγ. Μύρωνα.

Ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ἡρακλείου, κατασκευασθέντι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, μικρὰ μόνον πλοῖα δύνανται νὰ εἰσέλθωσιν ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ ἐκτάσεως καὶ τῆς ὑπερπληρώσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἄμμου (ὄρ. Σελ. 143). Ὅθεν τὰ μεγάλα πλοῖα εἰσὶν ὑποχρεωμένα νὰ παραρμένωσιν ἔξωθεν τοῦ λιμένος εἰς θέσιν λεγομένην Fosso di Candia ἢ τάφος τοῦ Ἡρακλείου. Ἐν καιρῷ ὅμως κακοκαιρίας τὰ μεγάλα πλοῖα καταπλέουσιν εἰς τὴν νησίδα Δίαν (καὶ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊῶν Standia) κειμένην 7 ναυτικά μίλλια πρὸς Β.-Α. τοῦ Ἡρακλείου.

Ἡ νῆσος Δία εἶναι βραχῶδης καὶ ἀκατοίκητος, ἔχει ὅμως ἄφθονα ὕδατα καὶ χρησιμεύει ὡς χειμερινὴ τῶν ποιμνίων διαμονή. Τὸ μῆκος αὐτῆς εἶναι 6 χιλιόμετρα τὸ δὲ πλάτος 3 $\frac{1}{2}$.

Μεταξὺ τοῦ Ν.-Δ. αὐτῆς ἀκρωτηρίου τῆς Ῥωδαράς καὶ τοῦ Ν.-Α. Ἀπύρι ἢ Σταυροῦ σχηματίζονται τέσσαρες λιμένες αἱ ἐξῆς :

- 1) Ὁ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅστις εἶναι μεγαλῆτος πάντων.
- 2) Ὁ τῆς Κάππαρης.
- 3) Ὁ τῆς Παναγίας, ἀσφαλῆστερος τῶν ἄλλων καὶ
- 4) Ὁ τῆς Ἀγρουληῆς.

Αἱ ἀπὸ τοῦ Ἀλμυροῦ μέχρι τῆς Ῥωγδιᾶς ἀκταὶ κατερχόμεναι ἀπὸ τῆς ὄροσειρᾶς Στρούμπουλα - Παληοκάστρου - Ἀγ. Παύλου, εἰσὶν ἀπότομοι καὶ βραχῶδεις ἐκτάσεως δὲ 4 $\frac{1}{2}$ ναυτικῶν μιλίων καὶ παρουσιάζουσι δύο ὄρους τὸν τοῦ Παληοκάστρου κάτωθεν τοῦ χωρίου Ῥωγδιᾶ, ἔνθα διακρίνονται ἴχνη Ἑνετικοῦ φρουρίου, καὶ ἀνωτέρω τὸν τοῦ Φρασκιᾶ.

Τὸ ἀκρωτήριο Ῥωγδιᾶ ἀπολήγει εἰς δύο ἄκρας τὴν τοῦ Ἀγκυλοβλάκου καὶ τὴν τοῦ Ἀχινοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων σχηματίζεται ὁ ὄρος τῆς Ἀγ. Παναγίας. Πρὸς Δ. τοῦ Ἀγκυλοβλάκου προβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Σταυρὸς ὅπεθεν ἄρχονται αἱ μικραὶ καὶ βραχῶδεις ἀκταὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ τμήματος τῆς Ἰδης (ἀκταὶ Μυλοποτάμου).

Πεδίαι τῆς Πεδιάδος.

Πρὸς Δ. τοῦ κεντρικοῦ ὄγκου τῶν ὄρέων τῆς Δίκτης καὶ πρὸς Ν. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποσελέμη καὶ τῶν κοιλάδων τῶν Γουβῶν

καὶ τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ, ἐκτείνεται ἡ μεσόγειος Πεδιάς τῆς Πεδιάδος. Ἡ πεδιάς αὕτη, κυκλικοῦ σχήματος, ἔχει διάμετρον 6 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων καὶ ὕψος 370 μ. εἶναι δὲ ξηρὰ καὶ ἄνυδρος καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων καλλιεργημένων ἀγρῶν, ὀλίγων ἀμπέλων καὶ ὀλιγίστων δένδρων. Διὰ δὲ πρὸς τὴν πεδιάδα ταύτην κλιτύες τῶν ὀρέων τοῦ Λασηθίου εἰσὶν ὑψηλαὶ ἀπόκρημοι, δασώδεις καὶ περιρρέονται ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων.

Περίξ τῆς πεδιάδος ταύτης ἄρχονται ὁμαλῶς πρὸς Β. καὶ Ν. κλινοῦσαι διάφοροι κοιλάδες καὶ λεκανοπέδια, τὰ ἐξῆς : ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν αὐτῆς ὀρίων ἄρχεται τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποσελέμη, ἡ κοιλάς τῶν Γουβῶν καὶ ἡ κοιλάς τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ, ἀπὸ δὲ τῶν Δ. αὐτῆς ὀρίων ἄρχεται τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Καρτεροῦ καὶ ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη.

Ἡ πεδιάς αὕτη συγκοινωνεῖ : 1) πρὸς Α. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου διὰ δυσβατοτάτης ἀτραποῦ ἀνερχομένης διὰ τοῦ χωρίου Κασταμονίτσα, 2) πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Αὐλιώτη (τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη), 3) πρὸς Δ. μετὰ τοῦ ἄνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ, καὶ 4) πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποσελέμη καὶ τῶν κοιλάδων τῶν Γουβῶν καὶ τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ¹.

Ἡ πεδιάς αὕτη περιλαμβάνει :

(1) Ἡ πεδιάς αὕτη κειμένη κάτωθεν τῶν ὀρέων τῆς Δίκτης καὶ μεταξύ τῶν χθαρμάλων κοιλάδων τοῦ Ἀποσελέμη, τῶν Γουβῶν, τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ τοῦ Καρτεροῦ (ὄρα ἀρκτικαὶ κλιτύες Σελ. 128) καὶ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη (ὄρα μεσημβριναὶ κλιτύες) ὑπῆρξε κατ' ἀνάγκην ἡ βῆσις τῶν κατὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων (Πεδιάδος - Μεραμπέλλου - Λασηθίου - Βιάνου - Μονοφασιῶ) ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων, οἵτινες ἔχοντες τὰ στρατεύματα αὐτῶν ἐν Καστελλίῳ ἐστρατοπεδευμένα ἠπέλιπον διαρκῶς τοὺς Ἕλληνας οἵτινες κατεῖχον τὴν ὄρη τοῦ Λασηθίου καὶ ἐκεῖθεν ἐπέπιπον κατὰ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων (ὄρα σημειώσεις Σελ. 115, 118, 129, 132, 133, καθὼς καὶ τὰς τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη).

Ὁ Α. Κουσκουμπὲς προσέβαλε τὴν 12 Νοεμβρίου 1822 τὸ στρατόπεδον τοῦ Χατάν - Παῶν. Τὴν 15 Νοεμβρίου 1866 ἰσχυρὸν Τουρκικὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Γιαγιᾶ - Παῶν ὄρμησαν ἐν Καστελλίῳ, προσβάλλει καὶ κυριεύει τὸ χωρίον Αὐδοῦ ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ ὀλίγων Ἑλλήνων, τὴν ἐπομένην δὲ οἱ Ἕλληνες ἐπιτεθέντες πολυαριθμότεροι ἐκυριεύσαν πάλιν τὸ χωρίον καὶ κατεδίωξαν τοὺς Τούρκους μέχρι Καστελλίου.

1) Τὸ χωρίον *Σαμπᾶς* κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν (πλήσιον τοῦ χωρίου τούτου σώζονται ἐρείπια ἅτινα ὁ Spratt ἀποδίδει εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν *Θενᾶς*, ἡ πόλις ὅμως αὕτη κατὰ τὸν Pape ἔκειτο ἐπὶ τῆς θέσεως ἔνθα σήμερον εἶναι ἐκτισμένον τὸ χωρίον *Κανί-Καστέλλι* ἔνθα ὁ Spratt τοποθετεῖ τὴν *Ῥαῦ-κον* ἧτις ὅμως κατ' ἄλλους ἔκειτο ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ χωρίου *Ἄγ. Μύρωνος*).

2) Τὸ χωρίον *Ζωφόροι*, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 14 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3) Τὸ χωρίον *Θραψανό*, κατοικούμενον ὑπὸ 185 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο ἔχει πολλὰ ἀγγειοπλαστεῖα, ὧν τὰ προϊόντα πολοῦσιν οἱ κάτοικοι εἰς ἅπασαν τὴν νῆσον.

4) Τὸ χωρίον *Ἀποστόλοι*, κατοικούμενον ὑπὸ 92 Ἑλληνικῶν καὶ 28 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

5) Τὸ χωρίδιον *Σκλαβεροχώρι*, κατοικούμενον ὑπὸ 9 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

6) Τὸ χωρίδιον *Λιλιανῶ*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλ. οἰκογ.

7) Τὸ χωρίον *Καρδουλιανῶ*, κατοικούμενον ὑπὸ 4 Ἑλληνικῶν καὶ 17 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον *Καστέλλι*, καλούμενον οὕτω διότι περιεβάλλετο ἄλλοτε ὑπὸ φρουρίου ἐγεγρηθέντος ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Εἶναι πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας *Πεδιάδος* καὶ τοῦ δήμου *Καστελλίου* καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 140 Ἑλληνικῶν καὶ 25 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὸ χωρίον *Πηγαῖδορι*, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλλ. οἰκογ.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τῶν Α. Τριφιτῶν προσβάλλουσι τὸν ἐν Καστελλίῳ τουρκικὸν στρατὸν καὶ καταδιώκουσιν αὐτὸν μέχρι Ἀποστόλων.

Τὴν 21 Δεκεμβρίου 1867 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Τριφόπουλον, Καζανάκη, Μα-νουσάκη, κλ. προσβάλλουσι τοὺς Τούρκους εἰς Καστέλλον.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τῶν Τριφόπουλον ἐπιτίθενται τὴν νύκτα τῆς 23 Ἰανουαρίου κατὰ τοῦ ἐν Καστελλίῳ Τουρκικοῦ στρατοπέδου.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Α. Ζωγράφον καὶ Γ. Μιχαλοδημητράκη ἐπιτίθενται τὴν 7 Ἀπριλίου 1868 κατὰ τοῦ ἐν Καστελλίῳ Τουρκικοῦ στρατοπέδου.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κ. Σφακιανάκη, Α. Ζωγράφον, Τριφιτσάκη, Συστά-νην κλ. καταλθόντες ἀπὸ Λασηθίου εἰς Φλέγαις καὶ αὐτὸν κατέλαβον τὰ χωρία *Διαβαῖδι* κλ. καὶ ἐπετίθησαν κατὰ τῶν ἐν τοῖς χωρίοις *Βαζιέροι*, *Βαρδουλιανῶ* καὶ *Σκλαβοχώρι* Τούρκων οὓς ἐξεδίωξαν.

10) Τὸ χωρίον *Βαρβάρω*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν καὶ 30 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

11) Τὴν ἀγροικίαν *Γαλασιανῶ*, κατοικουμένην ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον *Μουχτάραι*, κατοικούμενον ὑπὸ 68 Ἑλληνικῶν καὶ 16 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον *Ἁγία Παρασκευή*, κατοικούμενον ὑπὸ 21 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

Ἐπὶ δὲ τῶν πρὸς τὴν πεδιάδα ταύτην κατερχομένων ἀποκρήμων καὶ δασωδῶν κλιτύων τῶν Λασηθιωτικῶν ὄρέων κείνται τὰ κάτωθι χωρία :

1) <i>Ξειδᾶς</i> ¹ ,	χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 85 Ἑλληνικῶν οἰκογ.
2) <i>Κασταμονίτσα</i> ,	χωρίον κατοικ. » 62 » »
3) <i>Ἀμαρνανῶ</i> ,	χωρίον κατοικ. » 73 » »
4) <i>Διαβαϊδέ</i> ,	» » » 21 » καὶ 8

Τουρκικῶν οικογενειῶν.

- 5) *Μαθιά*, χωρίον κατοικούμενον ὑπὸ 42 Ἑλληνικῶν οἰκογεν.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΟΝ ΤΜΗΜΑ

Τὸ μεσημβρινὸν τμήμα τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου, ἀποτελεῖ τὰ τρία πέμπτα τοῦ ὅλου τμήματος, χωρίζεται ἀπὸ τοῦ ἀρκτικοῦ διὰ τῆς χθαμαλῆς λοφοσειρᾶς ἢ ἢ Ἰδὴ ἐκπέμπει πρὸς Α. μέχρι τῆς πεδιάδος τῆς *Πεδιάδος*, καὶ σύγκειται ἐκ τῆς μεγάλης πεδιάδος τῆς *Μεσαρᾶς* καὶ ἐκ τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ *Κοφίνου* ἢ τῶν *Ἀστερουσίων ὄρέων* (1250 μ.). Ἡ ὄροσειρὰ αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Ν.-Δ. γωνίας τῶν ὄρέων τῆς Δίκτης βαίνει πρὸς Δ. κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς παραλίας, ἐπὶ ἐκτάσεως 50 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων, καὶ ἀπολήγει εἰς τὸ ἀκρωτήριο *Δίθιον*, ὅθεν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπέκτασις τῶν ὄρέων τῆς Δίκτης ἂν καὶ διαχωρίζεται ἀπὸ ἐκείνων διὰ τῆς κοίτης τοῦ *Ἀναποδάρη*, ἔδα-

(1) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου καὶ εἰς θέσιν *Λύττος* ἔτι καὶ σήμερον καλουμένη σώζονται εἰρεπίαι τῆς ἀρχαίας πόλεως *Λύκτου* ἢ *Λύττου*, μιᾶς τῶν ἰσχυροτάτων τῆς ἀρχαίας Κρήτης πόλεων.

κος δι' οὐ ἐκρέουσιν εἰς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος τὰ ὕδατα τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεως τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς· ἡ ὑψηλότερα κορυφὴ τῆς ὄροσειρᾶς ταύτης, ὑψομένη εἰς τὰ $\frac{2}{5}$ τοῦ μήκους αὐτῆς ἐξ Α., ἔχει σχῆμα κολοῦρου κώνου, ὕψος 1250 μ. καὶ καλεῖται Κόφινος.

Ἡ πεδιάς τῆς Μεσαρᾶς, ἧς τὸ μῆκος ἐπὶ εὐθείας γραμμῆς εἶναι 45 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων τὸ δὲ μέσον πλάτος 5 χιλιομ., ἐκτείνεται ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἤτοι ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Βιάννου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Μεσαρᾶς, ὀρίζεται δὲ πρὸς Β. ὑπὸ τῆς Ἰδης καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης ἐκπεπομένης πρὸς Α. λοφοσειρᾶς (μέχρι τῆς πεδιάδος τῆς Πεδιάδος), καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου. Ἡ Μεσαρὰ διαβρέχεται ὑπὸ δύο ἀντιθέτου ροῆς βυάκων τοῦ Ἀναποδάρη καὶ τοῦ Γεροποταμοῦ εἰς οὐς εἰσρέει ἅπασα ἡ πληθὺς τῶν βυάκων καὶ χειμάρρων οἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τῶν περιτριζόντων ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὸ πεδῖον τῆς Μεσαρᾶς ὀρέων καὶ λοφοσειρῶν. Ἐκ τῶν κεντρικῶν βυάκων, τοῦ Ἀναποδάρη καὶ τοῦ Γεροποταμοῦ, ἡ πεδιάς διαιρεῖται εἰς δύο ὁμώνυμα ἐκείνοις λεκανοπέδια τῶν ὁποίων οἱ ἄξονες εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς εὐθείας γραμμῆς (Α.-Δ) καὶ τῶν ὁποίων τὰ ὄρια μετὰ δυσκολίας διακρίνονται καθ' ὅσον δὲν ἀποτελοῦνται ἐξ ὑψηλῶν ὀρέων ἢ λοφοσειρῶν ἀλλ' ἐξ ἀπλῆς τοῦ ἐδάφους κυρτότητος ἣτις σχηματίζεται μεταξὺ τῶν χωρίων Στέρναις καὶ Ἀσῆμι εἰς ὕψος 289 μ. καὶ ἣτις διαχωρίζει τὰ ὕδατα εἰς ἀνατολικῆς ροῆς (λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη) καὶ εἰς δυτικῆς ροῆς (λεκανοπέδιον τοῦ Γεροποταμοῦ).

Ἡ πεδιάς τῆς Μεσαρᾶς παράγει ἀφθόνως δημητριακοὺς καρπούς, διάφορα γεννήματα, ἔλαιον, βάμβυκα, μέταξάν, λίνον, οἶνον, διάφορους ὀπώρας κλ. διατρέφει πάμπολλα ποίμνια (ιδίως κατὰ τὸν χειμῶνα ὅτε κατέρχονται πρὸς διαχείμασιν τὰ ποίμνια τῶν πέριξ ὄρεινῶν χωρῶν) καὶ πολλοὺς καὶ ἀρίστους ἵππους.

Ὅθεν τὸ μεσημβρινὸν τμήμα ἢ αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου περιλαμβάνουσι:

1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη.

2) Τὸ » » Γεροποταμοῦ.

3) Τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου.

1. Λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἐκτείνεται ἐπὶ μεγίστης ἐκτάσεως ἐδά-
φους καθότι διάφοροι κλάδοι αὐτοῦ κατέρχονται ἀπὸ τῆς Μεσαράς,
ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῆς Πεδιάδος καὶ ἀπὸ τῶν ὄρεων τῆς Δίκτης.
Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Ἀναποδάρη ὅστις ἔχων τὰς πηγὰς αὐτοῦ
πλησίον τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Ἐπανωσήρη καὶ τοῦ χωρίου Κεφάλαια,
(ἐπὶ τῆς λοροσειρᾶς ἣτις διαχωρίζει τὸ ἀρκτικὸν τμήμα ἀπὸ τοῦ
μεσημβρινοῦ) κατέρχεται ἐπὶ τινα χιλιόμετρα πρὸς Ν.-Α. εἶτα
τρέπεται πρὸς Α. δέχεται τὰ ὕδατα τοῦ ρύακος Αὐλιώτη, κατε-
ρχομένου ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῆς Πεδιάδος, εἶτα τοῦ Ἐμπαρήτικου,
κατερχομένου ἀπὸ τῶν Ν.-Δ. κλιτύων τῆς Δίκτης, μεθ' ἧς πρὸς
μεσημβρίαν τρεπόμενος ἐμβάλλει διὰ στενοῦ καὶ βραχέως ἐδά-
φους εἰς τὸ Λιθυκὸν πέλαγος. Ὁ Ἀναποδάρης εἶναι ἐκ τῶν με-
γαλειτέρων τῆς Κρήτης ρεϊθρῶν, τὸν χειμῶνα εἶναι ἀδιάβατος τὸ δὲ
θερὸς μεταβάλλεται εἰς μικρὸν ρύακα ῥέοντα ἐντὸς τῆς εὐρείας καὶ
χαλικώδους αὐτοῦ κοίτης. Ζεύγνυται διὰ δύο γεφυρῶν, μιᾶς τριτό-
ξου λιθοκτίστου κειμένης ὀλίγον κατωτέρω τῆς συμβολῆς τοῦ Ἐμ-
παρήτικου, δι' ἧς διέρχεται ἡ ὁδὸς ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαράς
πρὸς τὰς κοιλάδας τῆς Ἐμπάρου, τῆς Βιάννου κλ., καὶ ἑτέρας
κειμένης κατωτέρω πρὸ τοῦ χωρίου Νταριβιανὰ.

Μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρω μέρους τοῦ Ἀναποδάρη καὶ τοῦ ρύακος
Αὐλιώτη ἐκτείνεται ὑψηλὴ καὶ ἀνώμαλος χώρα εἰς ἣν καταλήγει ἡ
ἀπὸ τῆς Ἰδης πρὸς Α. ἐκπεμπομένη λοροσειρᾶ.

Ὅθεν τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη περιλαμβάνει :
α') Τὴν ὄρεινὴν κοιλάδα τῆς Ἐμπάρου. β') Τὴν κοιλάδα τοῦ
Αὐλιώτη. γ') Τὴν πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Αὐλιώτη καὶ μέχρι
τοῦ Ἀναποδάρη ἐκτεινομένην ἀνώμαλον χώραν. δ') Τὸ κυρίως
λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη (Ἀνατολικὸν τμήμα τῆς πεδιάδος
τῆς Μεσαράς ἣς συνέχεια πρὸς Β. εἶναι ἡ πεδιάς τῆς κοιλάδος τοῦ
Αὐλιώτη ἣτις βαίνει μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Καστελίου Πεδιάδος
(ἴδ. Σελ. 158).

α') Ὀρεινὴ κοιλάς τῆς Ἐμπάρου. Αὕτη σχηματίζεται μεταξὺ
τῶν βραχιδῶν καὶ ἀποκρήμων δειράδων ἃς πρὸς Ν.-Δ. ἐκπέμ-

πει ἡ Δίκτη ἤτοι μεταξὺ τῶν ὄρέων τῆς Ἐμπάρου (ὕψ. 683 μ.) καὶ Ἀπλήκι (ὕψ. 850 μ.). Ἐχει διεύθυνσιν ἄξονος Β.-Α. — Ν.-Δ. καὶ εἶναι εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος λίαν βραχέως καὶ ἀνώμαλος εἰς τὸ κατώτερον ὅμως παρουσιάζει κυματοειδεῖς πεδιάδας καλῶς καλλιεργημένας καὶ εὐφορωτάτας. Γενικῶς καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν, παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥυακίου Ἐμπαρήτικου-Ποταμοῦ καλουμένου, χυνομένου δὲ εἰς τὸν ῥυακὰ Ἀναποδάρην.

Ἡ κοιλάς τῆς Ἐμπάρου συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς κοιλάδος τοῦ Αὐλιώτου (ἧς συνέχεια εἶναι πρὸς Β. μὲν ἡ πεδιάς τοῦ Καστελλίου-Πεδιάδος πρὸς Ν. δὲ ἡ τῆς Μεσαρᾶς). 2) Πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Βιάννου διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀνερχομένης τὸ ὄρος Ἀπλήκι διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Βιάννου (ὕψ. 759 μ.) καὶ τινῶν ἄλλων ἀτραπῶν βατῶν εἰς πεζοὺς μόνον. 3) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν. 4) Πρὸς Β.-Α. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ διερχομένης διὰ τῆς θέσεως Παράσυρτοι δι' ἧς διέρχεται καὶ ἡ ἀπὸ Βιάννου εἰς Λασηθίον ἄγουσα ἀτραπός'. Περιλαμβάνει:

1) Τὸ χωρίον Μετόχι,	κατοικοῦμενον ὑπὸ 25 Ἑλλήν. οἰκογεν.
2) Τὸ » Γεράκι,	» » 65 » »
3) Τὸ » Ἐμπαρος,	» » 25 » καὶ 75

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

4) Τὸ χωρίον Μηλαράδω,	κατοικ. » 43 » οἰκογεν.

(1) Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὁ Ὁμέρ - Πασᾶς ἐπιχειρῶν κατὰ τοῦ Λασηθίου (Μάιος 1867) καὶ ἔχων τὸ στραταρχεῖον του ἐν Καστελλίῳ τῆς Πεδιάδος, κατώπτευσεν τὰς διαφόρους εἰς τὸ ὄροπέδιον ἀνάδοις. Μετὰ τινὰς ἀψιμαχίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κασταμονίτσας - Λασηθίου, κλ. ἀπέστειλε σῶμα τι εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἐμπάρου πρὸς κατοπίευσιν καὶ τῶν ἐκεῖθεν ἀνόδων. Τὴν 21—22 Μαΐου οἱ Τοῦρκοι δὴγηθέντες ὑπὸ ἐντοπιῶν ὀθωμανῶν καὶ ἀκολουθήσαντες οὐχὶ ἀτραπὸν τινα ἀλλ' ὑπερβάντες τὰ δύσβατα ὄρη, ἀνῆλθον ἀπαράτητοι ἀπὸ τοῦ χωρίου Γεράκι εἰς Λασηθίον διὰ τῆς θέσεως Γερακιανά Λαγκάδρα (ἴδ. σημ. Σελ. 117).

Ὁ Ὁ Αῤίφ - Πασᾶς βαίνων ἐκ Καστελλίου - Πεδιάδος δι' Ἐμπάρου, Βιάννου κλ. εἰς Ἰεραπέτραν, προσεδιήθη εἰς θέσιν Μούλεθε τὴν 23 Δεκεμβρίου 1867 ὑπὸ τῶν Ν. Τιλιανάκη καὶ Ἰω. Χατζηδάκη ὅτε εἰσῆρχετο εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἐμπάρου. Τὴν ἐπομένην μεταβαίνων ἐκ τῆς κοιλάδος ταύτης εἰς τὴν τῆς Βιάννου, προσεδιήθη πάλιν ὑπὸ τῶν ἰδίων ὅτε διήρχετο τὸ ὄρος Ἀπλήκι.

5) Τὸ χωρίον *Ξενιάκος*, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλην. οἰκογεν.

6) Τὸ » *Θωμαθιανῶ*, » » 15 » καὶ 7

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

7) Τὸ χωρίον *Κατωφύγι*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλην. οἰκογ.

8) Τὸ » *Μάρθα*, » » 42 » καὶ 3

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὸ χωρίον, *Φρατί*, κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλλην. οἰκογ.

10) Τὸ » *Καραβάδω*, » » 24 » »

11) Τὸ » *Σκημιάς*, » » 57 » »

εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.

12) Τὴν Μοῆν *Ἁγ. Ἀπόστολοι*, ἐν ἧ διαιτῶνται 1 μοναχὸς καὶ 8 κοσμικοί.

β') *Κοιλὰς τοῦ Αὐλιώτη*. Ἡ κοιλὰς αὕτη ἀποτελεῖ πεδιάδα ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῆς *Πεδιάδος* καὶ βαίνουσαν πρὸς Ν. ἐπὶ 15 ὡς ἔγγιστα χιλιόμετρα ἔνθα συναντᾶται μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἄκρας τῆς μεγάλης πεδιάδος τῆς *Μεσαρᾶς* (*κοιλὰς Ἀναποδάρη*) καὶ μετὰ τῆς ἀπὸ τῶν Λασηθιωτικῶν ὁρέων κατερχομένης κοιλιάδος τῆς *Ἐμπάρου*. Ὅριζεται πρὸς Α. μὲν ὑπὸ τῶν ὁρέων τοῦ Λασηθίου, πρὸς Δ. ὑπὸ χθαμαλῶν βουνῶν εἰς τὴν τελευταίαν ἢ ἀπὸ τῆς Ἰδῆς πρὸς Α. ἐκπεμπομένη λοροσειρά. Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος *Αὐλιώτη* ὅστις πηγάζει πλησίον τοῦ χωρίου *Αὐλῆ* καὶ ῥέει καθ' ἅπαν τὸ ἔτος. Παράγει ἀφθόνως δημητριακοὺς καρπούς, διάφορα ὄσπρια κλ. καὶ διατρέφει ἀρίστους ἵππους. Συγκοινωνεῖ πρὸς Β. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς *Πεδιάδος*, πρὸς Β.-Δ. μετὰ τοῦ *λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ*, πρὸς Δ. μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας ἣτις ἐκτείνεται μέχρι τοῦ ῥύακος *Ἀναποδάρη*, πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς *Μεσαρᾶς* (κυρίως *λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη*) καὶ πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλιάδος τῆς *Ἐμπάρου*. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὴν ἀγροικίαν *Μιλζαρίσι*, κατοικ. ὑπὸ 8 Τουρκ. οἰκογενειῶν.

2) Τὸ χωρίον *Πατισίδερος*, κατοικούμενον ὑπὸ 36 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3) Τὸ χωρίον *Ἀγιὰ - Σεμνή*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

4) Τὸ χωρίον *Γάσι*, κατοικούμενον ὑπὸ 41 Τουρκ. οἰκογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον Ἀρκαλοχώρι, κατοικούμενον ὑπὸ 28 Ἑλληνικῶν καὶ 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.

6) Τὸ χωρίον Ῥουσοχώρια¹, κατοικούμενον ὑπὸ 75 Τουρκ.οἰκ.

7) Τὸ χωρίον Νηπηδητός, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλλ. οἰκογ.

8) Τὸ » Αὐλή², » » 45 Τουρκ. »

9) Τὸ » Παναγιά, » » 110 Ἑλληνικῶν καὶ

35 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Τὸ χωρίον Καλὸ-Χωριό, κατοικούμενον ὑπὸ 33 Τουρκ.οικογ.

11) Τὸ χωρίον Μουσοῦτα³, κατοικούμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 16 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον Χαυτροῦ, κατοικ. ὑπὸ 12 Τουρκ. οἰκογενειῶν.

13) Τὸ » Ἀλιτσανή, κατ. » 45 » »

14) Τὸ χωρίον Ἀπάνω-Πουλγαῖς, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

15) Τὸ χωρίον Κάτω-Πουλγαῖς, κατοικ. ὑπὸ 15 Τουρκ. οἰκογ.

16) Τὸ χωρίον Κασάνοι, κατοικούμενον ὑπὸ 48 Ἑλληνικῶν καὶ 16 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Τὸ χωρίον Ἴνι⁴, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Οἱ Ἕλληγες κατελθόντες ἐκ τῶν Λασηθιωτικῶν ὁρέων τὴν νύκτα τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1867 ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν Ῥουσοχωρίῳ Τούρκων, ἰσχυρὰ ὁμῶς ἐπικουρία, σταλεῖσα ἐκ τοῦ ἐν Καστελλίῳ Τουρκικοῦ στρατηπέδου, προσελθοῦσα, ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Νηπηδητόν.

Τὴν 17 Μαΐου 1868 οἱ Ἕλληγες ὑπὸ τὸν Α. Ζωγράφον κλ. κατελθόντες εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἐμπάρου κατέλαβον τοὺς μεταξὺ Ῥουσοχωρίου καὶ Νηπηδητοῦ λόγους καὶ εἶτα ἐπετέθησαν κατὰ τῶν περὶ τὸ χωρίον Ῥουσοχωριό Τούρκων οὓς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν, ἰσχυρὰ ὁμῶς ἐκ Καστελλίου ἐπικουρία ἐλθοῦσα καὶ πάλιν ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ὑποχωρήσωσιν.

(2) Ἐνταῦθα κατὰ τινὰς ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Αὐλή.

(3) Τὴν 27 Ἀπριλίου 1868 οἱ Ἕλληγες ὑπὸ τοὺς Α. Ζωγράφον, Α. Σφακιανὰκην, Ν. Τυλιανὰκην κλ. κατελθόντες ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς Ἐμπάρου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν Μουσοῦτα Τούρκων ἐφ' οὗ πρῶτον κατέλαβον τὸ χωρίον Καλὸ-Χωριό καὶ τῆς θέσεως Κερατοκέφαλον δι' ἐνδεχομένην ἔκκλησιν ἐκ μέρους τῶν ἐν Ζούτα καὶ Ῥουσοχωρίῳ Τούρκων. Μετὰ βραχεῖαν μάχην οἱ Τούρκοι ἐτρέπησαν εἰς φυγὴν οἱ δὲ Ἕλληγες ὑπεχώρησαν εἰς Ἐμπαρον πλεῖστα ἀποκομίζοντες λάφυρα.

(4) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο σώζονται τὰ εἰρήπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰνάτου ἢ Εἰνάτου. Κατ' ἄλλους ὁμῶς τὰ εἰρήπια ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν πόλιν Πριασόν, ἢ δὲ Ἰνατος ἔκειτο παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ῥακοῦ Τσουτσάρου.

18) Τὸ χωρίον *Μοναστηράκι*, κατοικούμενον ὑπὸ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

19) Τὴν ἀγροικίαν *Νιτσητσῆρι*, κατοικουμένην ὑπὸ 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὸ χωρίον *Βακζώταις*, κατοικούμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 12 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὸ χωρίον *Σωρακιανά*, κατοικούμενον ὑπὸ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

γ') Ἡ πρὸς *Α.* τῆς κοιλάδος τοῦ *Αὐλζώτη* καὶ μέχρι τοῦ *Ἀναποδάρη* ἐκτεινομένη χώρα. Ἡ ἀνώμαλος αὕτη χώρα κατερχομένη ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἄκρας τῆς λοφοσειράς ἦν πρὸς *Α.* ἐκπέμπει ἡ Ἰδῆ (καὶ διαίρει τὴν χώραν τοῦ Ἡρακλείου εἰς ἀρκτικὰς καὶ μεσημβρινὰς κλιτύας), εἶναι εὐφορος καὶ καλῶς καλλιεργημένη, διαρρέεται ὑπὸ συχνῶν βυαλίων χυνομένων εἰς τὴν Ἀναποδάρην, καὶ παράγει ἀφθόνως δημητριακοὺς καρπούς, ἔλαιον, οἶνον, μέταξαν κλ. διατρέφει πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἵππους. Περιλαμβάνει δέ:

1) Τὴν Μονὴν *Ἁγ. Γεώργιος Ἐπανωσήφη*, ἐν ᾗ διαιτῶνται 23 μοναχοὶ καὶ 30 κοσμικοί.

2) Τὴν ἀγροικίαν *Ἁγ. Γεώργιος*, κατοικουμένην ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

3) Τὸ χωρίον *Κακὸ-Χωριό*, κατοικούμενον ὑπὸ 24 Τουρκ. οἰκογ.

4) Τὸ » *Γούρραις*, » » 29 » »

5) Τὸ » *Στύρωνας*, » » 15 » »

6) Τὸ » *Πισκοπή*, » » 12 » »

7) Τὸ » *Χαλασός*, » » 2 Ἑλλ. καὶ 13

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον *Βιτσιληά*, κατοικούμενον ὑπὸ 1 Ἑλλ. καὶ 14 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὸ χωρίου *Πάρτηρα*, κατοικούμενον ὑπὸ 2 Ἑλλ. καὶ 32 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Τὸ χωρίον *Βουτουφοῦ*, κατοικούμενον ὑπὸ 14 Ἑλλ. καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον *Μαχαιρᾶ*, κατοικούμενον ὑπὸ 6 Ἑλλ. καὶ 48 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον **Τεφέλι**, κατοικούμενον ὑπὸ 1 Ἑλλήν. καὶ 56 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν· εἶναι ἕδρα ὁμωνύμου δήμου.

13) Τὸ χωρίον **Ἀποσελέμι**, κατοικούμενον ὑπὸ 25 Τουρκ. οἰκ.

14) Τὸ » **Ἀπυράθι** » » 17 » »

15) Τὸ » **Μπαδζά**, » » 1 Ἑλλήν. καὶ

23 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον **Τουρλωτή**, κατοικούμενον ὑπὸ 1 Ἑλλήν. καὶ 12 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Τὸ χωρίον **Χουμέρι**, κατ. ὑπὸ 5 Ἑλλήν. καὶ 24 Τουρκ. οἰκ.

18) Τὸ χωρίον **Δραπέτι**, κατ. ὑπὸ 18 Ἑλλήν. καὶ 2 Τουρκ. οἰκ.

19) Τὰ χωρία **Ἄνω-Γαρίπας**, καὶ **Κάτω-Γαρίπας**, πλησίον ἀλλήλων κείμενα καὶ κατοικούμενα ὑπὸ 50 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὸ χωρίον **Κατσικάλι**, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Τουρκ. οἰκογ.

δ') Τὸ κυρίως **λεκανοπέδιον** τοῦ **Ἀναποδάρη**. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς μεγάλης πεδιάδος Μεσαράς ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζεται δι' ἐλαφρᾶς τοῦ ἐδάφους κυρτότητος κατὰ τὴν γραμμὴν τῶν χωρίων **Στέρναις-Ἀσῆμι**. Τὸ ἕδαφος αὐτοῦ εἶναι ἐντελῶς πεδινὸν καὶ ὀρίζεται πρὸς Β. μὲν ὑπὸ τῆς λοφοσειρᾶς ἧτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Ἰδῆς χωρίζει τὴν χώραν τοῦ Ἡρακλείου εἰς ἀρκτικὸν καὶ εἰς μεσημβρινὸν τμήμα, καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ **Κοφίνου**. Ἡ πεδιάς τοῦ λεκανοπεδίου τούτου ἐπεκτείνεται πρὸς Α. καὶ πρὸς Δ. εἰς μεγίστην ἔκτασιν καθ' ὅτι εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς ἄκρον ἐνοῦται μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς **κοιλιάδος** τοῦ **Αὐλζώτη** ἧτις πάλιν ἀρχεται ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῆς **Πεδιάδος** (ὄρ. σελ. 159), εἰς δὲ τὸ δυτικὸν ἐκτείνεται διὰ τῆς πεδιάδος ἧτις διαβρέχεται ἀπὸ τοῦ ῥύακος **Γέρο-Ποταμοῦ** καὶ ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸν ἡμισυ τῆς μεγάλης πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς (ἴδ. **λεκανοπέδιον Γέρο-Ποταμοῦ**).

Ἡ πεδιάς αὕτη παράγει ἀφθόνως σίτον, ὄσπρια, βάμβυκα, λίνον, ἔλαιον, διαφόρους ὀπώρας, διατρέφει πολλὰ ποίμνικα (ιδίως τὸν χειμῶνα ὅτε κατέρχονται πρὸς διαχείμασιν τὰ ποίμνια τῶν πέριξ ὄρειων χωρῶν) καὶ ἀρίστους ἵππους. Περιλαμβάνει δὲ τὰ κάτωθι χωρία·

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις **Πύρανθος**.

1)	Τὸ χωρίον 'Αρκαδι ¹ ,	κατοικούμενον ὑπὸ 13	Τουρκ. οἰκογ.
2)	Τὸ » Δαμάντρι,	» » 10	» »
3)	Τὸ » Κεφάλαι,	» » 10	» »
4)	Τὸ » Δαμάνγα	» » 23	» »
5)	Τὸ » 'Αρμανώγεια,	» » 11	» »
6)	Τὸ » Μελισσοχώρι,	» » 10	» »
7)	Τὸ » Μαδές,	» » 10	» »
8)	Τὸ » Δαράνι,	» » 304	'Ελλην. »
9)	Τὸ » Κουτοῦ,	» » 50	» »
10)	Τὸ » Βορῆς,	» » 10	Τουρκ. »
11)	Τὴν ἀγροικίαν Πετροκεφάλαι,	κατοικ. » 3	» »
12)	Τὴν » Χαράκι,	κατοικ. » 13	» »
13)	Τὴν » Κάτω-Καστέλλι, κτ.	» 10	» »
14)	Τὸ χωρίον Τσιφοῦτ - Καστέλλι ² ,	κατ. » 20	» »
15)	Τὸ » Φαραγγιανά,	κατοικ. » 25	» »
16)	Τὴν ἀγροικίαν Βελούλι,	κατοικ. » 4	» »
17)	Τὸ χωρίον Πλακιδίτισσα,	κατοικ. » 10	» »
18)	Τὸ » Λυγόρτινος ³ ,	κατοικ. » 2	'Ελλην. καὶ
- 31 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 19) Τὰς ἀγροικίας Κεφαλᾶδες καὶ Γενοῦση, κατοικουμένης ὑπὸ 3 'Ελληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 20) Τὸ χωρίον 'Απῆμι, κατοικούμενον ὑπὸ 17 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
21)	Τὸ » Σωκαρᾶς ² ,	» » 91	» »
22)	Τὸ » 'Ασῆμι,	» » 30	'Ελλην. καὶ 20
- Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 23) Τὸ χωρίον Πραιτώρια, » » 18 » καὶ 25
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου σώζονται εἰρεπία τῆς ἀρχ. πόλεως 'Αρκαδίας.

(2) Οἱ 'Ελληνες πληροφορηθέντες ὅτι οἱ Τούρκοι ἐμελλον νὰ καταλάβωσι τὰ χωρία Χάρακα καὶ Σωκαρᾶ ἵνα ἀνεγείρωσι πύργους, ἐπετίθησαν τὴν 27 Αὐγούστου 1868 ὑπὸ τοῦς Μιράκη, Κ. 'Αγγελιδάκη καὶ Μηνιαδάκη κατὰ τῶν περὶ τὸ χωρίον Σωκαρᾶ Τούρκων οὓς κατεδίωξαν μέχρι Τσιφοῦτ - Καστέλλι αὐθημερόν δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Χ. 'Αγγελιδάκη 'Ελληνες ἐξεδίωξαν μετὰ σφοδρὰν μάχην τοὺς ἐν τῷ χωρίῳ Λυγόρτινο Τούρκους οὓς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ χωρίου Τεφέλι.

25) Τὸ χωρίον Ἀγιά Φωθιά, κατοικούμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

26) Τὸ χωρίον Χάρακας¹ κατοικούμενον ὑπὸ 82 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.

27) Τὴν ἀγροικίαν Ζάμπραις, κειμένην ἐπὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Κόφινα, εἶναι χειμερινὸν ἐνδιαίτημα τῶν ἐκ τοῦ χωρίου Ἀνώγεια ποιμένων, κατοικεῖται ὑπὸ 10—15 οἰκογενειῶν.

28) Τὸ χωρίον Δωράκι, κατοικούμενον ὑπὸ 48 Τουρκ. οἰκογεν.

29) Τὴν ἀγροικίαν Καλογερισκὸν, κατοικ. ὑπὸ 2 Ἑλλην. οἰκογεν.

30) Τὸ χωρίον Πύργος, κατοικούμενον ὑπὸ 18 Ἑλληνικῶν καὶ 86 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

31) Τὸ χωρίον Ροτάσι², κατοικούμενον ὑπὸ 40 Τουρκ. οἰκογ.

32) Τὸ » Μεσοχωριό, » » 46 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

33) Τὸ χωρίον Καστελλανιά, κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλλην. οἰκ.

34) Τὸ » Φιλίππου, » ὑπὸ 5 » καὶ 24 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

35) Ἡ Μονὴ Καλυβιανή, ἐν ἣ διαιτῶνται 3 μοναχοὶ καὶ 5 κοσμικοὶ καὶ πλησίον αὐτῆς ἀγροικία κατοικουμένη ὑπὸ τινῶν οἰκ.

36) Τὸ χωρίον Δεμάτι³, κατοικούμενον ὑπὸ 44 Ἑλλην. οἰκογ.

37) Τὴν ἀγροικίαν Φαβριανά, κατοικουμένην ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

38) Τὸ χωρίον Κακοῦ, κατοικούμενον ὑπὸ 23 Τουρκ. οἰκογ.

38) Τὸ χωρίον Καλύβια⁴, » » 44 Ἑλληνικῶν καὶ καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Οἱ Τούρκοι ἠτηθέντες περὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἡρακλείου (τότε Κανδιά) κατέφυγον ἐνταῦθα καὶ ὠχυρώθησαν. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1645 Ἕλληνας καὶ Ἐνετοὶ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Διέλλ Ἀμάρα προσβάλλοντες τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον τῶν Τούρκων δεινὴν ὑπέστησαν καταστροφὴν. ἴδ. σημ. 2 Σελ. 169.

Πρὸ τοῦ χωρίου Χάρακα 50 Ἕλληνας ἰππεῖς ὑπὸ τὸν Μαζικοῦτην περικύκλωθέντες ὑπὸ 500 Τούρκων ἰππέων ἐφονεύθησαν ἅπαντες πλην 15. (Ἀπρίλιος 1830).

(2) Παρὰ τὸ χωρίον ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ῥύτιον.

(3) Πρὸ τοῦ χωρίου τούτου ἔβουται λόφος βραχέως ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζονται εἰρείπια τοῦ ἰσχυροτάτου Ἐνετικοῦ φρουρίου Belvedere. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λόφου καὶ περὶ αὐτοῦ ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Στήλαι.

(4) Τὴν 9 Σεπτεμβρίου 1868 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἀγγελιδάκην προσβάλλουσι τοὺς Τούρκους εἰς Καλύβια καὶ ἐκδιώκουσιν αὐτοὺς ἐκ τοῦ χωρίου.

2. Λεκανοπέδιον τοῦ Γέρο-Ποταμοῦ.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἐκτεινόμενον πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη ἀποτελεῖ μετ' ἐκείνου τὴν μεγάλην πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς (ὄρ. Σελ. 161 καὶ 163). Ὅριζεται πρὸς Β. ὑπὸ τῆς Ἰδῆς καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου, πρὸς Δ. ἀπολήγει εἰς τὸν κόλπον τῆς Μεσαρᾶς (ὄρα κατωτέρω περιγραφὴν τῶν μεσημβρινῶν ἀκτῶν τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου), ἐν ᾗ ἡ ἀνατολικὴ αὐτοῦ ἄκρη ἐνοῦται εὐρέως μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη (ὄρα Σελ. 162) ἀπὸ τοῦ ὁποίου χωρίζεται δι' ἐλαφρᾶς τοῦ ἐδάφους κυρτότητος. Ἐκτείνεται ἐπὶ μεγίστης ἐκτάσεως ἐδάφους κατ' ὅτι περιλαμβάνει τὰ δύο τρίτα σχεδὸν τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς, τὰς εἰς αὐτὰς ἀντιστοιχούσας ἀρκτικὰς κλιτύας τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου, καθὼς καὶ τὰς ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ἰδῆς κατερχομένης ὄρεινᾶς κοιλάδας. Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Γέρο-Ποταμοῦ ὅστις πηγάζων πλησίον τῶν χωρίων Διονῦσι καὶ Κάτω-Μούλια καὶ δεχόμενος τὰ ἀπὸ τῶν ὄρεων τῆς Ἰδῆς καὶ τοῦ Κοφίνου κατερχόμενα ρυάκια, ῥέει ἐξ Α. πρὸς Δ. καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸν κόλπον τῆς Μεσαρᾶς. Ὁ Γέρο-Ποταμὸς τὸ θέρος ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηρεῖ, τὸν χειμῶνα ὅμως ῥέει λίαν ὀρμητικῶς, ἐν τούτοις εἶναι πάντοτε βατὸς καὶ ὑπὸ οὐδεμιᾶς ζεύγνυται γαφύρας.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη. 2) Πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανοῦ - Ποταμοῦ καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ἰδῆς ὄροπεδίου τῆς Νίδας : 3) Πρὸς Β.-Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Αὐγῶτη (ἐπαρχ. Ἀμαρίου) καὶ τῆς κοιλάδος τῶν Μελάμπων (ἐπαρχία Ἀγ. Βασιλείου). 4) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς θαλάσσης διὰ τοῦ ὄρμου τῶν Μυτᾶλων (κόλπος Μεσαρᾶς). 5) Πρὸς Ν. μετὰ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου (κοιλάς Ὁδηγητριάς, κοιλάς Ἀντισκάρι κλ.).

Ὅθεν τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο περιλαμβάνει : α') Τὸ κυρίως λεκανοπέδιον Γέρο-Ποταμοῦ μετὰ τῶν ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλι-

τύων τῆς Ἰδης κατερχομένων ὄρεινῶν κοιλάδων. β') Τῆς Φουντάνας. γ') Τῶν Καμαρῶν. δ') Τῆς Δοχριάς. ε') Τῆς Σάτας¹.

α') Πεδιάς τοῦ Γέρο-Ποταμοῦ. Ἡ πεδιάς αὕτη ἐκτεινομένη πρὸς Δ. τῆς πεδιάδος τοῦ Ἀναποδάρη ἀποτελεῖ μετ' ἐκείνης τὴν μεγάλην πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς. Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Γερο-Ποταμοῦ ὅστις βαίνων ἐξ Α. πρὸς Δ. ἐκβάλλει εἰς τὸν κόλπον τῆς Μεσαρᾶς. Τὸ ἔδαφος τῆς πεδιάδος ταύτης εἶναι ἐπίπεδον καὶ καλῶς καλλιεργημένον ἐνιαχοῦ ὅμως νοσῶδες ὡς ἐκ τῶν λιμναζόντων ὑδάτων τοῦ ρύακος ἅτινα ἀναδίδουσι μιάσματα πυρετῶν, καλύπτεται ὑπὸ καλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων, παράγει δὲ ἀφθόνως δημητριακοὺς καρπούς, ἔλαιον, λίνον βάμβυκα, σήσιμον κλ. τρέφει δὲ ἀρίστους ἵππους καὶ ἡμιόνους καὶ πολλὰ ποίμνια, μάλιστα τὸν χειμῶνα ὅτε κατέρχονται πρὸς διαχειμῶσιν τὰ ἐκ τῶν πέριξ ὄρεινῶν χωρῶν. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὸ χωρίον *Τυμπάκιον* ἔδραν ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον ὑπὸ 310 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

2) Τὸ χωρίον *Ἀγ. Τριάς*, κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλλ. οἰκογ.

3) Τὸ » *Καμηλᾶρι*, » » 85 » »

4) Τὸ » *Πατσιδία*, » » 115 » »

(1) Ὅ,τι ἐλέχθη περὶ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανοῦ - Ποταμοῦ δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ ἐνταῦθα. Οἱ Ἕλληνες κατέχοντες τὰς εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Νίδας καὶ τὰς κοιλάδας τοῦ Ἀμαρίου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου ἀγούσας ὁδοὺς, ἡμύοντο κατὰ τῆς ἐκείσε εἰσοδῆς τῶν Τούρκων οἵτινες συνεκεντροῦντο ἐν τῇ Δυτικῇ πεδιάδι τῆς Μεσαρᾶς καὶ προσέβαλλον τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις. Κέντρον τῶν ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ τοῦ πολέμου ἐπεχειρήσεων τῶν Τούρκων ἦν τὸ χωρίον *Τυμπάκιον* τὸ χωρίον τοῦτο, κείμενον ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἐσχατιᾶς τῆς Μεσαρᾶς καὶ κάτωθεν τῶν πρὸς τὰς ἀνωτέρω κοιλάδας ὄρεινῶν διαβίσεων, ἀπειλεῖ ἀμείωσι· αὐτὰς ἐν ᾧ συγχρόνως παρεμποδίζει τὴν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς κήθοδον τῶν Ἑλλήνων. Κύριον μειονέκτημα τῆς θέσεως ταύτης ὡς κέντρον ἐπεχειρήσεων καὶ διαμονῆς στρατευμάτων εἶναι τὸ νοσηρὸν τῆς θέσεως ἰδίως ὅμως ἡ μεγάλη αὐτῆς ἀπόστασις ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἧτοι τοῦ φρουρίου τοῦ Ἡρακλείου, διὰ τὴν τήρησιν τῆς συγγωνιᾶς τοῦ ὁποίου οἱ Τούρκοι ὑποχρεοῦνται νὰ κατέχωσιν ἰσχυρῶς πολλὰ σημεῖα (Γάζι - Καλέσια - Ἀγ. Μύρων - Ἀγ. Βαρθάρα - Γέργερη) τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γαζανοῦ ποταμοῦ, ἐπὶ μακροτάτης γραμμῆς (60—70 χιλ.). Ἡ γραμμὴ αὕτη κατὰ καμπύλην γραμμὴν, βίνουσα περὶ τὴν Ἰδην, σοβαρῶς ἀπειλεῖται ἀπὸ τῶν κατὰ μῆκος τῆς Ἰδης Ἑλληνικῶν θέσεων (Στρούμπουλα, Τόλισον, Κρουσῶνα, Ἀσίταις, Γέργερη κλ.), διασπομένης ἢ διακόπτεται ἢ ὑποχώρησις τοῦ στρατοῦ τοῦ Τυμπακίου καὶ ἡ αἰτίσις αὐτοῦ. Τὸ μειονέκτημα ὅμως τοῦτο ἐν μέρει βελτιοῖ τὸ παράλιον τῆς θέ-

5) Τὸ παρλίον χωρίδιον *Μάταλλον*, ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς δυτικωτέρας ἄκρας τῆς Ἰροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου, ἔχον ἀσφαλῆ λιμένα (κάλπος Μεσαρᾶς) καταστήματα, ἀποθήκας προϊόντων, ὑδρομύλους οὓς κινεῖ ῥυαξ ἀπὸ τῶν ἑρέων κατερχόμενος. Κατοικεῖται ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

6) Τὸ χωρίον *Δίσταρος*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλ. οἰκογ.

7) Τὸ » *Σίβα*, » » 90 » »

8) Τὸ » *Ἀγ. Ἰωάννης*, » » 44 » »

Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ὑφύεται χθαμαλὸς γήλοφος ἐφ' οὗ σώζονται τὰ εἰρεπια τῆς ἀρχαίας πόλεως *Φαιστοῦ*.

9) Τὸ χωρίον *Βόροι*, κατοικούμενον ὑπὸ 105 Ἑλλ. οἰκογεν.

10) Τὴν ἀγροικίαν *Ποταμίτης*, κατοικουμένην ὑπὸ τινῶν Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον *Πετροκεφάλι*, κατοικούμενον ὑπὸ 100 Ἑλληνικῶν καὶ 12 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον *Κουσές*, κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλλ. οἰκογ.

13) Τὸ » *Μπόμπια*, » » 210 » »

14) Τὸ » *Ἀληθινή*, » » 30 » »

15) Τὸ » *Πέρι*, » » 34 » »

16) Τὸ » *Γαλλιά*, » » 2 » καὶ 15

Τουρκικῶν οικογενειῶν.

σεως (τὸ Τυμπάκιον ἀπέχει τῆς θαλάσσης 2 χιλίμ.) καθ' ὅτι οἱ Τούρκοι κύριοι δυστυχῶς τῆς θαλάσσης καθ' ἀπάσας τὰς ἐπαναστάσεις ἐτροφοδότου καὶ ὑπεστήριζον τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον αὐτῶν. Τὸ ἐν Τυμπάκιῳ στρατόπεδον πλὴν τῆς στρατηγικῆς αὐτοῦ σημασίας ὡς πρὸς τὰς κοιλάδας τοῦ Ἀμαρίου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, κέκτηται οὐχ ἥττον στρατηγικὴν σημασίαν ὡς πρὸς τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας τοῦ Δυτικοῦ τμήματος (Σφακία, Σέλινον) εἰς ἃς εὐκολοὶ καὶ ταχεῖα εἶναι ἢ ἐκ Τυμπακίου μεταφορὰ στρατευμάτων διὰ τοῦ στόλου.

Αἱ ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ τοῦ πολέμου στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις κατὰ τὰς διαφορὰς ἐπαναστάσεις συνοψίζονται αἱ ἑξῆς:

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 οἱ Τούρκοι ἵνα παρακωλύσωσι τὴν ἐξ Ἀμαρίου καὶ Ἀγ. Βασιλείου εἰσβολὴν τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς ἐξέγερσιν τῶν ἐν Μεσαρᾷ Ἑλλήνων, κατέλαβον ἰσχυρῶς τὸ Τυμπάκιον ἐξ οὗ ὁρμώμενοι ἐδήλουν τὰ περίεξ χωρία καὶ εἰσέβαλλον ἐνίοτε ἐν αὐτῷ τῷ λεκανοπέδιῳ τοῦ Λυγιώτη (ἐπαρχ. Ἀμαρίου). Οἱ Ἕλληνες θέλοντες ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ τοιούτου πρὸς Α. φραγμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν, πολιορκοῦσι (Ἰούνιος 1822) τοὺς ἐν Τυμπάκιῳ Τούρκους, μετὰ τινὰς δὲ ἡμέρας ἀδιαλείπτων μαχῶν ἀναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ υποχωρήσωσιν εἰς Ἡράκλειον κατὰ πόδας διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

17) Τὴν ἀγροικίαν *Μονόχωρο*, κατοικουμένην ὑπὸ 3 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀπόλυχος*, κατοικουμένην ὑπὸ 1 Ἑλληνικῆς καὶ 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Ὁ Χουσεΐν - Βέης ἡγούμενος 12 χιλ. ἀνδρῶν εἰσέβαλεν ἐκ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Γαζανού - Ποταμοῦ εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γέρο - Ποταμοῦ (18. σὴμ. 3 Σελ. 148). ἐνίκησε τοὺς Ἕλληνας εἰς Γέργερην (Ἀὐγ. 1823) καὶ εἶτα, κύριος τῆς Δ. Μεσαράς εἰσέβαλεν ἀνενόγητος εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Ἀμαρίου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μαλικούτην ἐνεδρεύσαντες ἐξώθηον τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου ἐπέτεθσαν κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἀγριολιθὴν Τούρκων ἐξ ὧν τοὺς πλείστους ἐφόνευσαν (15 Αὐγούστου 1828).

Ἐξακισχίλιοι Τούρκοι ἀναχωρήσαντες ἐξ Ἡρακλείου διήλασαν τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γαζανού - Ποταμοῦ καὶ διὰ τῆς Ἀγ. Βασιλείας εἰσῆλθον εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Φουντάνας (τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Γέρο - Ποταμοῦ). Εἰς Γέργερην 300 Ἕλληνες ἀντιτάσσουσι μικρὰν ἀμυναν καὶ εἶτα ὑποχωροῦσι (27 Σεπτεμβρίου 1866) Ἐκεῖθεν οἱ Τούρκοι ἐβάδισαν εἰς Ζαρὸν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βορῖζα, ἀλλὰ κατὰ τὴν θέσιν Κουτσουνάρας, πλησίον τῆς Μονῆς Βροντίση προσβάλλονται πάλιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς Φουντάνας οἱ Τούρκοι κατῆλθον εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Καμαρῶν προσδληθέντες ὁμοῦ ὑπὸ τοῦ Κόρακα, τοῦ Ρωμάνου κλ. πλησίον τοῦ χωρίου Καμάρας ἐπάτησαν πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ ὑπεχώρησαν εἰς τὸ Ἡράκλειον προσδληθέντες πάλιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τὸ χωρίον Γέργερη.

Οἱ Τούρκοι κάτοχοι τοῦ Ἀγ. Μύρωνος καὶ τοῦ Τυμπακίου πειρῶνται νὰ καταλάβωσι καὶ τὴν Γέργερην ἵνα ἐξασφαλίσωσι τὴν συγκοινωνίαν αὐτῶν (Φεβρουάριος 1867). Οἱ Ἕλληνες ὁμοῦ προσβαλόντες αὐτοὺς τοὺς ἰνῆγκασαν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ἀγ. Μύρωνα.

Ἐπτακισχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τοὺς Ἀτίλ - Πασᾶν καὶ Ἀρίφ - Πασᾶν ἐπίδραμόντες ἐκ Τυμπακίου κατέλαβον τὰ ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ἰδης χωρία Σκούρδουλα, Βορῖζα, Ζαρὸν, Νίβρητον καὶ Γέργερην (Ἰούνιος 1868) τῶν Ἑλλήνων ὑποχωρησάντων εἰς τὴν ὀρεινὴν θέσιν Ροῦδα. Οἱ Τούρκοι μὴ δυνηθέντες νὰ προχωρήσωσι πέραν τῶν θέσεων ἐκείνων ἐπανῆλθον εἰς Ἀγ. Μύρωνα.

Τὴν 29 Ἰουνίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μοσχοβίτην καὶ Δαμιανάκην προσβάλλουσι τὸ ἐν Τυμπακίῳ Τουρκικὸν στρατόπεδον.

Ὁ ἐν Τυμπακίῳ καὶ Ἀζέντι Τουρκικὸς στρατὸς πειρᾶται νὰ καταλάβῃ τὴν κοιλάδα τῆς Φουντάνας, οἱ Ἕλληνες ὁμοῦ ὑπὸ τοὺς Κόρακαν καὶ Μάστραχαν προσβάλλουσι αὐτοὺς ἐν Ζαρῶ (τὴν 21 Ἰουλίου 1868) καὶ τοὺς καταδιώκουσι.

Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1868 οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν εἰσβολὴν εἰς Ἀμάριον ἀπὸ τῆς Ρεθύμνης καὶ ἀπὸ τῆς Μεσαράς. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Φ. Μάστραχαν, Χ. Ἀγγελιδάκην, Γ. Μαριδάκην κλ. κατέλαβον τὰς ἀνωθεν τοῦ χωρίου Κλίμα θέσεις δι' ὧν ἀγεῖ ἡ ὁδὸς εἰς Ἀμάριον καὶ ἐκεῖθεν ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐν Μεσαρᾷ Τούρκων ἐνέκλεισαν αὐτοὺς ἐν τῷ χωρίῳ Τυμπακί καὶ ἀπέκοψαν αὐτοῖς πᾶσαν συγκοινωνίαν πλὴν τῆς διὰ θαλάσσης.

Τὴν 9 Σεπτεμβρίου 1868 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἀγγελιδάκην προσβάλλουσι τοὺς εἰς Καλύβια Τούρκους οὓς ἐκδιώκουσιν ἐκ τοῦ χωρίου.

19) Τὸ χωρίον *Βρέλι*, κατοικούμενον ὑπὸ 11 Ἑλληνικῶν καὶ 21 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὸ χωρίον *Μοίρας*, κατοικούμενον ὑπὸ 21 Ἑλληνικῶν καὶ 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ τῶν ἠνωμένων ἐπαρχιῶν *Καινούργου καὶ Πυργιωτίσσης*.

22) Τὴν ἀγροικίαν *Καπαριανά*, κατ. ὑπὸ 10 Ἑλλ. καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

22) Τὸ χωρίον *Σφεριανά*, κατοικούμενον ὑπὸ 16 Τουρκ. οἰκογ.

23) Τὸ » *Ῥουφάς*, » » 31 » »

24) Τὸ » *Πλουτή*, » » 16 » »

25) Τὸ » *Μωρόμι*, » » 75 » »

26) Τὸ » *Κυρμουσή*, » » 15 » »

27) Τὸ » *Καστέλλι*, » » 18 Ἑλλ. οἰκογ.

28) Τὸ » *Ἀμπελοῦζος*, » » 40 » καὶ 18

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου. Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται τὸ μέγα σπήλαιον ὅπερ ὑπὸ πολλῶν ἐκλαμβάνεται ὡς ὁ ἀρχαῖος Κρητικὸς *Λαθύρινθος*¹.

29) Τὸ χωρίον *Μητρόπολις*², κατοικούμενον ὑπὸ 29 Ἑλληνικῶν καὶ 19 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

30) Τὸ χωρίον *Ἁγιοί - Δέκα*³, κατοικούμενον ὑπὸ 80 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Τὰ σπήλαια ἐν Κρήτῃ χρησιμεύουσιν κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις ὡς καταφύγια τῶν ἀδυνάτων πληθυσμῶν κατὰ τῆς Τουρκικῆς θηροωδίας. Ἄπαντα σχεδὸν τὰ σπήλαια ἐν Κρήτῃ διεθρμάτισαν τοιοῦτον μέρος· ὀλίγοι ἔνοπλοι τοποθετούμενοι πρὸ τῶν στομιῶν αὐτῶν ἤρκεσαν πολλάκις νὰ διαφυλάξωσι χιλιάδας γυναικῶν καὶ παιδιῶν ἀπὸ τῆς ἀτιμώσεως καὶ τῆς σφαγῆς. Ὅτε ὁ Χασάν - Πισάς ἐπέδραμεν ἐνταῦθα (Φεβρουάριος 1823) προσεπάθησε νὰ χυριεύσῃ τὸ σπήλαιον τοῦτο ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ ὀλίγων ἐνόπλων, μετὰ ματαίας ὁμῶς προσπαθείας ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τοῦ σχεδίου του.

Κατ' Αὐγούστου 1823 ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ὑπὸ τοῦ Χουσεΐν - Βέη προσβάλλει πάλιν τὸ σπήλαιον, ἀλλ' ἀποκρούεται καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑποχωρεῖ.

(2) Ἐπὶ τοῦ χωρίου τούτου ἔκειτο ἡ Γόρτυς ἢ Γόρτυν ἢ μᾶλλον περιώνυμος πόλις τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Κνωσσὸν κατὰ τοὺς μυθικοὺς χρόνους, κατὰ δὲ τοὺς ἱστορικοὺς ἠπέροχος καὶ αὐτῆς τῆς Κνωσσῶ: Αἱ κτήσεις τῆς Γόρτυνος ἐξετείνοντο καθ' ὅλην τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς, κατὰ δὲ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συμμαχίσασα μετὰ τῆς Κνωσσῶ κατέκτησεν ὅλοκληρον τὴν νῆσον. Τῆς πόλεως ταύτης, ἥς ἡ διάμετρος ἦν κατὰ τὸν Στράβωνα 50 σταδίων, σώζονται ἔτι μεγαλοπρεπῆ εἰρεῖνια, θέατρα, λουτρά, ὑδραγωγεῖα καὶ πολλαὶ δημόσιαι οἰκοδομαὶ κλ. (Ἔδ. Σελ. 3).

- 31) Τὸ χωρίον *Χουστουλιανά*, κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλλην.οικ.
- 32) Τὸ χωρίον *Πλάτανος*, κατοικούμενον ὑπὸ 42 Ἑλληνικῶν
καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.
- 33) Τὸ χωρίον *Πλώρα*¹, κατ. ὑπὸ 50 Ἑλλην. καὶ 3 Τουρκ.οικ.
- 34) Τὸ χωρίον *Ἀπεσωκάρι*, κατοικούμενον ὑπὸ 32 Ἑλληνικῶν
καὶ 1 Τουρκικῆς οἰκογενείας.
- 35) Τὸ χωρίον *Φλαθιάκαις*, κατοικούμενον ὑπὸ 27 Ἑλλην. οικ.
- 36) Τὸ χωρίον *Ἀνώγεια - Βασιλικά*, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλ-
ληνικῶν καὶ 22 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 37) Τὸ χωρίον *Μιαμοῦ*, κατοικούμενον ὑπὸ 70 Ἑλλην. οἰκογ.
- 38) Τὸ » *Καντύλα*, » » 25 » »
- 39) Τὸ » *Βασιλική*, » » 43 » »
- 40) Τὸ » *Βουρβουλίτης*, » » 1 » καὶ 17
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν
- 41) Τὸ χωρίον *Ῥάφτης*, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Τουρκ. οἰκογ.
- 42) Τὴν ἀγροικίαν *Γράντος*, κατοικουμένην ὑπὸ 7 Τουρκ. »
- 43) Τὸ χωρίον *Ἀπάνω - Μούλζα*, κατοικούμενον ὑπὸ 18 Ἑλ-
ληνικῶν καὶ 23 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 44) Τὸ χωρίον *Κάτω - Μούλζα*, κατοικ. ὑπὸ 18 Τουρκ. οἰκογ.
- 45) Τὴν ἀγροικίαν *Βοροῦ*, » » 7 » »
- 46) Τὸ χωρίον *Ἴνια*, » » 15 » »
- 47) Τὸ χωρίον *Καβάλλου*, κατοικούμενον » 25 » »
- 48) Τὰς ἀγροικίας *Λαγκᾶς*, καὶ *Καλικάδες*, κατοικουμένας ὑπὸ
15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 49) Τὸ χωρίον *Ἀτσιπάδαις*, κατοικ. ὑπὸ 15 Τουρκ. οἰκογ.
- 50) Τὸ » *Ἀπάνω - Ἀκρια*, » » 15 » »
- 51) Τὸ » *Κάτω - Ἀκρια*, » » 15 » »
- 52) Τὸ » *Βαλί*, » » 25 » »
- 53) Τὸ » *Γκαγκάλαις*, » » 30 » »
- 54) Τὸ » *Ρίζικας*, » » 35 » »
- 55) Τὸ » *Στόλοι*, » » 22 » »
- 56) Τὸ » *Δούραις*, » » 11 » »

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο κατὰ τινες ἡ ἀρχαία πόλις Πυλωρός.

- 57) Τὴν ἀγροικίαν *Κουρή*, κατοικοῦμένην ὑπὸ 3 Ἑλλην. οἰκογ.
58) Τὸ χωρίον *Διονῦσι*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 40 Τουρκ. οἰκογ.
59) Τὸ » *Κάρια*, » » 11 » »
60) Τὰ χωρία *Παναγὰ καὶ Πέτριας*, πλησίον ἀλλήλων κείμενα
(Πετροπάναγα) κατοικοῦμενα δὲ ὑπὸ 35 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
61) Τὸ χωρίον *Στέρναις*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλλην. οἰκογ.
62) Τὸ » *Βαγλωνιά*, » » 36 » καὶ 18
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
63) Τὸ χωρίον *Στάβγαις*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν
καὶ 16 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
64) Τὸ χωρίον *Ἀκάματος*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 13 Τουρκ. οἰκογ.
65) Τὸ » *Δούκζα*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 20 Ἑλλην. οἰκογ.
66) Τὸ » *Ἁγ. Κύριλλος*, κατ. » 18 » »
67) Τὸ » *Ἁγ. Νικόλαος*, » » 12 » »
68) Τὸ » *Κουμάσα*, » » 10 » »

β') Ὁρεινὴ κοιλὰς τῆς *Φουντάνας*. Ἡ κοιλὰς αὕτη σχηματίζεται μεταξὺ τῶν Ν.-Α. ἀντιστηριγμάτων τῆς Ἰδης. Εἶναι ὄρεινὴ καὶ δασώδης, περιέχει πολλὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ βράχου *Φουντάνα* ὅστις δεχόμενος καὶ τὰ ὕδατα τῶν βράχων *Ἀσπρη-Βρύση* καὶ *Μαύρη-Βρύση* ῥέει πρὸς Ν.-Δ. κινεῖ περὶ τοὺς 25 ὑδρομύλους καὶ τέλος ἐκβάλλει εἰς τὸν *Γέρο-Ποταμόν*. Ἡ κοιλὰς τῆς *Φουντάνας* συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Β. μετὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Α κλιτύων τῆς Ἰδης κειμένου ὄροπεδίου τῆς *Νίδας*. 2) Πρὸς Β.-Α. μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ *Γέρο-Ποταμοῦ*. 3) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς ὄρεινῆς κοιλᾶδος τῶν *Καμαρῶν*. Περιλαμβάνει δέ:

- 1) Τὸ χωρίον *Μπαρσός*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 30 Ἑλληνικῶν καὶ 32 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
2) Τὸ χωρίον *Γέργερη*, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἐξῆς συνοικιῶν *Γέργερη*, *Καρδαμινά*, *Μαστραγινά*, *Τζανινά*, κατοικοῦμενον δὲ ὑπὸ 160 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
3) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀπαμαρμάς*, κατοικοῦμένην ὑπὸ 8 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
4) Τὸ χωρίον *Νιβρητος*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 27 Ἑλληνικῶν καὶ 14 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

5) Τὴν ἀγροικίαν *Δρόσοι*, κατοικοῦμένην ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

6) Τὴν ἀγροικίαν *Παλιάμα*, κατοικοῦμένην ὑπὸ 10 Ἑλλ. οἰκ.

7) Τὴν » *Καλαθιανὰ*, » » 5 » »

8) Τὸ χωρίον *Ζαρό*, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν συνοικιῶν *Μπομπιανὰ*, *Τζιγκαναριά*, *Ἄλμπαθιανὰ*, *Πετριανὰ* καὶ *Μετόχι*, εἶναι ἕδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 160 Ἑλληνικῶν καὶ 30 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὴν Μοῦνην *Βροντίση*, μετὰ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Θωμᾶ, ἐν ᾗ διατιθῶνται 3 μοναχοὶ καὶ 2 κοσμικοί.

10) Τὸ χωρίον *Βοριζα*, κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλλ. οἰκογ.

11) Τὸ » *Παναγιά*, » » 15 » »

12) Τὸ » *Κούρταις*, » » 34 Τουρκ. »

13) Τὸ » *Φαρί*, » » 15 Ἑλλ. »

14) Τὴν ἀγροικίαν *Δαλουμάς*, κατ. » 6 » »

15) Τὸ χωρίον *Σκούρβουλα*, κατοικ. » 40 » »

16) Τὸ » *Κισσοί*, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν συνοικιῶν ἢ χωριδίων *Πυρῆνες*, *Σουλακιανὰ*, *Χαλιγιανὰ*, *Καταρθιανὰ*, *Τουρτουδιανὰ* *Χαλατσανὰ* καὶ *Μέση*. Εἶναι ἕδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ κατοικεῖται ἐν ὅλῳ ὑπὸ 36 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Τὸ χωρίον *Φανερωμένη*, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν συνοικιῶν ἢ χωριδίων καὶ ἀγροικιῶν *Βεργιανὰ*, *Ῥηγιανὰ*, *Τζαρανιανὰ*, *Παπαδιανὰ*, καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 25 Ἑλλ. καὶ 23 Τουρκ. οἰκογεν.

γ') Ὁρεινὴ κοιλάς τῶν *Καμαρῶν*. Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῆς *Φουντάνας* καὶ μετὰ τῶν μεσημέρινων ἀντιστηριγμάτων τῆς Ἰδῆς σχηματίζεται ἡ ὄρεινὴ κοιλάς τῶν *Καμαρῶν*, ἧτις ἔχει διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Β. ἕδαφος δύσβατον, δασῶδες καὶ ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων περιρρεόμενον. Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς *Φουντάνας*. 2) Πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς *Μεσαράς*. 3) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς ὄρεινῆς κοιλάδος τῆς *Δοχριάς* καὶ 4) πρὸς Β. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τῆς *Νίδας* δι' ἀτραποῦ δυσβατωτάτης. Περιλαμβάνει:

1) Τὸ χωρίον *Καμάραις*, κατοικούμενον ὑπὸ 44 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2) Τὴν ἀγροικίαν *Τεμενέλι*, κατοικοῦμένην ὑπὸ 10 Τουρκ. οἰκ.

3) Τὸ χωρίον *Μαγαρικάρι*, κατοικούμενον ὑπὸ 53 Ἑλλήν. οἰκ.
 4) Τὸ » *Γληγοριά*, » » 22 » καὶ
 22 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον *Αγαωλιό*, κατοικ. ὑπὸ 15 Ἑλλήν. καὶ 6 Τουρκ. οἰκ.

6) Τὸ χωρίον *Καλοχωραφίτης*, (Πίσα, Ροῦμα, Μέση καὶ Κάτω-Μετόχι) κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλλήν. καὶ 12 Τουρκ. οικογενειῶν.

δ') *Ὀρεινὴ κοιλάς τῆς Δοχριάς*¹. Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῶν *Καμαρῶν* καὶ παραλλήλως ἐκείνη σχηματίζεται ἡ *ὄρεινὴ κοιλάς τῆς Δοχριάς*. Σχηματιζομένη καὶ αὕτη μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν ἀντιστηριγμάτων τῆς Ἰδης, εἶναι δύσβατος, δασώδης καὶ περιρρέεται ὑπὸ συχνῶν πηγῶν. Συγκοινωνεῖ: 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν *Καμαρῶν* 2) πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ *Τυμπακίου* (*Μεσαρᾶς*) καὶ 3) πρὸς Δ. μετὰ τῆς ὄρεινῆς κοιλάδος τῆς *Σάτας*.

Περιλαμβάνει :

1) Τὸ χωρίον *Δοχριά*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οικογεν.

2) Τὸ » *Ἀρδάκτος*, » » 20 Τουρκ. »

3) Τὸ » *Κλήμα*, » » 45 Ἑλλήν. »

ε') *Ὀρεινὴ κοιλάς τοῦ Πλατάνου*. Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῆς *Δοχριάς* καὶ μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν ἀντιστηριγμάτων τῆς Ἰδης σχηματίζεται ἡ ὄρεινὴ κοιλάς τοῦ *Πλατάνου*. Καὶ ἡ κοιλάς αὕτη εἶναι δυσβατωτάτη, δασώδης καὶ ἔχει ἄφθονα ὕδατα. Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς *Δοχριάς*. 2) Πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ *Τυμπακίου* (*Μεσαρᾶς*). 3) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος *Ἀγ. Παρασκευῆς - Βαθειακοῦ* (τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ *Λυγιώτη - Ποταμοῦ*). Περιλαμβάνει :

1) Τὸ χωρίον *Πλάτανος*, κατοικούμενον ὑπὸ 55 Ἑλληνικῶν καὶ 30 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Τὸ χωρίον *Σάτα*, κατοικούμενον ὑπὸ 12 Τουρκ. οικογεν.

(1) Αἱ ὄρειναι αὗται κοιλάδες τῆς *Δοχριάς* καὶ ἡ πρὸς Δ. αὐτῆς κειμένη κοιλάς τῆς *Σάτας* μετὰ τῶν πρὸς Β.-Δ. ἐτέρων κοιλαδῶν τῆς *Ἀγ. Παρασκευῆς - Βαθειακοῦ* καὶ τοῦ εἰσὲ ἀποτελοῦσι τὴν λεγομένην *Ἀμπαδῆν* ἐνθα οἱ ἐξάκουστοι Τούρκοι *Ἀμπαδῶται*. Περὶ *Ἀμπαδῆς* καὶ *Ἀμπαδιωτῶν* ἴδε *Λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη - Ποταμοῦ*. (Μεσημβριναὶ κλιτύες Ὀρεινοῦ Τμήματος Ρεθύμνης).

3. Μεσημβριναὶ κλιτύες τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τῶν Ἀστερουσίων ὄρέων (ἢ τοῦ Κοφίνου).

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν (Ἰδ. Σελ. 161) ἡ ὄροσειρὰ αὕτη ἐκτεινομένη ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἐπὶ ἐκτάσεως 50 χιλιομ. κατὰ μῆκος τῆς παραλίης, καλύπτει πρὸς Ν. τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς. Καὶ τὰς μὲν πρὸς τὴν πεδιάδα κλιτύες ἐξετάσαμεν ἤδη ἐν τοῖς σχετικοῖς λεκανοπεδίοις (τοῦ Ἀναποδάρη καὶ τοῦ Γέρο-Ποταμοῦ), ἤδη δὲ θέλομεν ἐξετάσει καὶ τὰς πρὸς τὴν θάλασσαν, τὰς μεσημβρινάς.

Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες τῆς ὄροσειρᾶς ταύτης εἰσὶν ἀπότομοι καὶ κρημνώδεις, αὐλακοῦνται δὲ ὑπὸ πολυαριθμῶν κοιλαδίων καὶ χαρδρῶν αἵτινες ἅπασαι βαίνοσι κατ' εὐθείαν εἰς τὴν θάλασσαν. Καὶ εἰς μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτῶν σχηματίζεται:

Ἡ κοιλάς τοῦ Σουτσούρου ἣτις ἔχει διεθῆσιν ἄξονος Β.-Δ. πρὸς Ν.-Α. εἶναι δύσβατος, δασώδης καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ βύακος Σουτσούρου ὅστις διατρέχων ἅπασαν τὴν κοιλάδα ἐκβάλλει εἰς τὸν μικρὸν κόλπου τοῦ Σουτσούρου¹ Ἡ κοιλάς αὕτη συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀναποδάρη. 2) Πρὸς Δ. μετὰ τῶν ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων κειμένων ἀγροικιῶν κλ. καὶ 3) πρὸς Ν. μετὰ τῆς θαλάσσης διὰ τοῦ ἀνωτέρω κόλπου.

Περιλαμβάνει δέ:

Τὸ χωρίον Ἀχεντριᾶς, κατοικοῦμενον ὑπὸ 65 Ἑλλην. οἰκογεν.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος ταύτης αἱ μεσημβριναὶ αὗται κλιτύες μέχρι τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τοῦ ὄρους περιλαμβάνουσι:

- 1) Τὴν ἀγροικίαν Πρινηᾶς, κατοικοῦμένην ὑπὸ 10 Ἑλλην. οἰκ.
- 2) Τὸ χωρίον Ἐθηά, κατοικοῦμενον » 25 » »
- 3) Τὸ » Μουριγιά, » » 16 » »
- 4) Τὴν ἀγροικίαν Ἀμύγδαλος, κατοικοῦμένην ὑπὸ 5 Ἑλλην. οἰκ.
- 5) Τὸ χωρίον Παρανύχι, κατοικοῦμενον » 25 » »

(1) Παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ βύακος τούτου ἔκειτο κατὰ τινὰς ἡ ἀρχαία πόλις Πριάνσος κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἔκειτο ἡ ἀρχ. Ἰτανός ἢ δὲ Πριάνσος ἔκειτο παρὰ τὸ χωρίον Ἴνε ἔνθα σώζονται τινὰ εἰρήπια.

6) Τὴν ἀγροικίαν Πλάτανος, κατοικουμένην ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Ἐτι δὲ δυτικώτερον κεῖται :

7) Τὸ χωρίον Καπετανανά, κατοικούμενον ὑπὸ 55 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Ἐπτὰ δὲ ἕως ὀκτώ χιλιόμετρα πρὸς Δ. αὐτοῦ κεῖται :

9) Τὸ χωρίον Κρότος, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλήν. οἰκογεν. Πρὸς Δ. δὲ αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν χιλιομ. τινῶν σχηματίζεται :

Ἡ κοιλάς Ἀντισκάρι. Ἡ ὄρεινὴ αὕτη κοιλάς ὑπὸ ὀρέων πανταχόθεν περιβαλλομένη ἔχει διεύθυνσιν ἄξονος N.-B., ἀπολήγει εἰς τὸν μικρὸν κόλπον Καλοῖ-Διμζόνες¹ καὶ συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς B. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς (λεκανοπέδιον τοῦ Γέρο-Ποταμοῦ) καὶ 2) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Ὀδηγητρίας.

Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὴν Μοῆν Ἀπεξαναί, μετὰ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου, ἐν ᾗ διαιτῶνται 20 μοναχοὶ καὶ 10 κοσμικοί.

2) Τὸ χωρίον Ἀντισκάρι, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλλήν. οἰκογ. Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος ταύτης σχηματίζεται :

Ἡ κοιλάς τῆς Ὀδηγητρίας. Ἡ κοιλάς αὕτη εἶναι ὡσαύτως ὄρεινὴ καὶ δύσβατος ἔχει διεύθυνσιν ἄξονος N.-B. καὶ ἀπολήγει πρὸς Δ. τοῦ λιμένος Καλοῖ-Διμζόνες. Συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς A. μετὰ τῆς κοιλάδος Ἀντισκάρι. 2) Πρὸς Δ. μετὰ τῶν κλιτύων τῆς δυτικωτέρας ἄκρας τῶν Ἀστερουσιῶν ὀρέων ἔνθα τὸ παράλιον χωρίον Μάταλλον (ἴδ. σελ. 183) καὶ 3) πρὸς B. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὸ χωρίον Πηγαδάκια, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἰκ.

2) Τὸ » Γυαλομονόχωρο, » » 18. » »

3) Τὴν Μοῆν τῆς Ὀδηγητρίας², ἐν ᾗ διαιτῶνται 9 μοναχοί. Καὶ τινὰς ἀγροικίας ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένας.

(1) Ἐνταῦθα πού κατὰ τὴν παραλίαν ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Λασιτιά.

(2) Φθίνοντος τοῦ Ἰανουαρίου 1828 ὀκτακόσιοι Τούρκοι πολιορκοῦσιν ἐν τῇ Μοῆῃ ταύτῃ τὸν Ἰωσήφ Σεπατέραν μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, τοῦ ἀνεψιοῦ του καὶ δύο ἐτέρων ἠρώων τοῦ Νικολάου Βλατάση καὶ τοῦ Κωνστ. Τρουλινακή. Μετὰ τριήμερον πάλην καὶ μετὰ τὸν φόνον τῶν τριῶν συντρόφων ὁ Σεπατέρας καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἐξορμῶσιν ἵνα διανοήσων ἐξόδον διὰ τῶν ἐχθρικών τάσεων, ἀλλ' ὁ μὲν Σεπατέρας πίπτει καὶ ἀποτέμεται τὴν κεφαλὴν, ἡ δὲ ἀδελφὴ αὐτοῦ αἰχμαλωτίζεται καὶ ἀναγκάζεται γὰρ ἀεὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ εἰς τὸ ἐν Τουρκακίῳ Τουργικόν στρατόπεδον !

Μεσημβριναὶ ἄκται. Ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀναποδάρη ἄρχονται αἱ μεσημβριναὶ ἄκται τῆς ὄρεινῆς χώρας τοῦ Ἡρακλείου αἵτινες ἐκτείνονται πρὸς Δ. ἐπὶ ἐκτάσεως 28 ν. μιλίων μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Μάταλλα ἐκεῖθεν δὲ πρὸς Β. τρεπόμεναι ἐπὶ 10 ν. μιλ. ἀποτελοῦσι τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τοῦ μεγάλου κόλπου τῆς Μεσαρᾶς.

Ἡ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀναποδάρη χώρα ἐκ προσχώσεων ἀποτελουμένη σχηματίζει μικρὰν παραλίαν πεδιάδα ἣς αἱ ἄκται εἰσὶ χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις, μετὰ τινων βραχυδῶν σημείων μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ῥιάκου Τσουτσούρου ὅστις ἐκβάλλει $1 \frac{1}{4}$ ν. μιλ. πρὸς Δ. τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀναποδάρη καὶ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Τσουτσούρου οὕτινος αἱ ἄκται εἰσὶ χθαμαλαὶ καὶ ἐν μέρει βραχυδῶδεις ἢ δὲ ὑπὲρ αὐτὰς χώρα κεκαλυμμένη ὑπὸ δασῶν (ἰδ. σελ. 180).

Ἀπὸ τοῦ μικροῦ κόλπου τοῦ Τσουτσούρου ἄρχονται αἱ ἀπορροῆγες ἄκται αἵτινες σχηματίζονται ἐκ τῶν ἀποτόμως εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Κοφίνου. Δέκα καὶ ἐννέα μίλια πρὸς Δ. τοῦ Τσουτσούρου προεκβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Κεφαλᾶς πάλαι Λέων ἐξ οὗ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου σχηματιζόμενος ὄρμος Δέντας^α καλεῖται.

Πέντε μίλια πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Κεφαλᾶ σχηματίζονται οἱ Καλοὶ-Λιμῶνες, ἢ μᾶλλον εὐλίμενος τῶν ἀκτῶν τούτων θέσις. Ὁ κυρίως λιμὴν εἶναι ἀνοικτὸς πρὸς Α., καίτοι δὲ προφυλάσσεται ὑπὸ 3 νησιδίων, πρὸς Ν.-Α. τοῦ λιμένος κειμένων, δὲν συνιστᾶται ὡς πολὺ ἀσφαλῆς. Πρὸς Α. τῶν νησιδίων τούτων σχηματίζεται ἀσφαλὲς ἀγκυροβόλιον δυνάμενον νὰ περιλάβῃ πολλὰ μεγάλα πλοῖα. Τρία καὶ ἕμισυ μίλια πρὸς Δ. τῶν Καλῶν-Λιμῶνων προεκβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Μάταλλον ἢ Λίθινου ἢ Δησσηνα. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου αἱ ἄκται πρὸς Β. τρεπόμεναι ἐπὶ 11 ν. μίλια σχηματίζουσι τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τοῦ κόλπου τῆς Μεσαρᾶς οὕτινος αἱ ἄκται ἐπὶ 5 $\frac{1}{2}$ ν. μιλ. ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου εἰσὶ χθαμαλαὶ μὲν ἀλλὰ βραχυδῶδεις, ἐκεῖθεν δὲ ἀμμώδεις. Ἐπὶ τῶν Α. τούτων ἀκτῶν

(1) Ἐνταῦθα σώζονται εἰρεπία τῆς ἀρχαίας πόλεως Λεβήνος ἐπιπέου τῆς Γόρτυνος.

τοῦ κόλπου τῆς Μεσαράς σχηματίζεται ὁ ὄρμος τῶν *Ματάλλων* παρὰ τῷ ὁποίῳ σώζονται ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως *Μάταλλα*, ἐπινηίου τῆς Γόρτυνος. Τὸ ἀρκτικὸν ὄριον τοῦ κόλπου τούτου ἀποτελοῦσιν αἱ εἰς τὴν ὄρεινὴν χῶραν τῆς Ῥεθύμνης ἀνήκουσαι ἀκταί.

Ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Μεσαράς καὶ 8 $\frac{1}{3}$ ν. μιλ. πρὸς Β.-Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου *Μάταλλα* κείνται αἱ δύο βραχῶδεις νησίδες *Παξιμάδια*.

Ε΄.

ΙΔΗ ἢ ΨΗΛΟΡΗΤΗΣ

Ἡ ἀνώμαλος χῶρα τοῦ Ἡρακλείου κλείεται πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ υπερμεγέθους τῆς Ἰδης ὄγκου. Τὸ ὄρος τοῦτο ὑπερ *Ψηλορήτης* ὑπὸ τῶν ἐγγωρίων καλεῖται, ὑψοῦται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου καὶ διαιρεῖ αὐτὴν εἰς ἀνατολικὸν καὶ εἰς δυτικὸν τμήμα ἅτινα συγκοινωνοῦσι διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν διερχομένων τῶν μὲν διὰ τῶν Β.-Α. τῶν δὲ διὰ τῶν Ν.-Δ. τοῦ ὄρους κλιτύων. (ὄρα Σελ. 151 καὶ 171).

Ὁ κύριος ὄγκος τῆς Ἰδης ἔχει διεύθυνσιν Ν.-Α. πρὸς Β.-Δ. Ἡ ὑψηλότερα αὐτῆς κορυφή εἰς τὸ Ν.-Α. τοῦ ὄγκου ἄκρον ὑψομένη ἔχει ὕψος 2498 μ., ἀπὸ ταύτης δὲ τὸ ὄρος βαίνει πρὸς Β.-Δ. ὅλον χαμηλούμενον.

Αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ ὄρους κλιτύες ἀποτόμῳς κατερχόμεναι πρὸς τὴν ἀνώμαλον χῶραν τοῦ Ἡρακλείου ἀποτελοῦσι τεῖχος ἀνυπέρβατον ὑπεράνω τῶν ὁποίων καὶ εἰς ὕψος 1600 μ. σχηματίζεται, ἐν εἴδει εὐρείας λεκάνης, ὁροπέδιον *Κάμπος τῆς Νίδας* καλούμενον ὅπερ ἔχει μέγαν μὲν ἄξονα 3—4 χιλιομέτρων μικρὸν δὲ 2—3 χιλιομ. Ἡ ὄρεινὴ αὕτη θέσις τὸν χειμῶνα καλύπτεται ὑπὸ βαθείας χιόνος τὸ θέρος ὅμως λυομένων τῶν χιόνων φύεται ἐπ' αὐτῆς ἄφθονος καὶ δροσερὰ χλόη παρέχουσα ἀρίστην εἰς τὰ ποιμνία νομὴν. Περὶ αὐτὴν ὑπάρχουσι κύκλῳ πολλαὶ πηγαί· οὕτως

(1) Ἡ ἀρχαία ὀνομασία τῆς Ἰδης διεσώθη μετὰ τοῦ Δωρικῆ αὐτῆς τύπου εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν αὐτῆς κλιτύων κείμενον ὁροπέδιον τῆς Νίδας (εἰς τὴν Ἰδαν = Νίδαν).

ὁ κάμπος τῆς Νίδας ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸν ἐαρινὸν ἐντευκτῆριον τῶν πέριξ ποιμενικῶν πληθυσμῶν. Ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου τῆς Νίδας ὑπάρχουν 200 περίπου οἰκίσκοι, εἰς ναῦσκος καὶ τινες δεξαμεναί. Ἄτραποι δὲ εἰς αὐτὸ ἄγουσιν αἱ ἐξῆς, πᾶσαι μετὰ κόπου εἰς τὰς ἡμιόλους βεταί:

α') Ἄπὸ Β. ἦτοι ἀπὸ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Μυλοποτάμου, 1) ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἄγ. Μάμας, 2) ἀπὸ τοῦ χωρίου Καλύβαις, 3) ἀπὸ τοῦ χωρίου Λειβάδια διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως τοῦ Μπέη-ἡ-Στέρναις, 4) ἀπὸ τοῦ χωρίου Κράνα, 5) ἀπὸ τοῦ χωρίου Ζοῦ-τὸ-Δάκκο, 6) ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀξός, 7) ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀνώγεια διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Κορίτσι καὶ Μαῦρο Μασκάλι.

β') Ἄπὸ Α. ἦτοι ἀπὸ τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου ἄγουσιν ἄτραποι, 1) ἀπὸ τοῦ χωρίου Τυλλίσου διὰ τοῦ χωρίου Γωνυαῖς καὶ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Κρουσανιώτικα-Λειβάδια, Κορίτσι, Μαῦρο-Μασκάλι, 2) ἀπὸ τὸ χωρίον Κορφαῖς διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Καβαλλάρ, τοῦ Γέρου ὁ Πόρος, Συκιά, Κρουσανιώτικα-Λειβάδια, Κορίτσι, Μαῦρο-Μασκάλι, 3) ἀπὸ τοῦ χωρίου Λουτρὰκι καὶ τῆς Μονῆς Ἱερουσαλὴμ διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Κρουσανιώτικο-Φαράγγι, Κρουσανιώτικα-Λειβάδια, Κορίτσι, Μαῦρο-Μασκάλι, 4) ἀπὸ τοῦ χωρίου Κρουσσῶνος διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Κρουσανιώτικα-Λειβάδια, Κορίτσι, Μαῦρο-Μασκάλι καὶ 5) ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀσίταις διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Πρίνος, Ροῦβα, Μαῦρο-Μασκάλι.

γ') Ἄπὸ Ν. ἦτοι ἀπὸ τῶν κοιλάδων αἵτινες σχηματίζονται ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ἰδης (ἴδε Σελ. 177—179) αἱ ἐξῆς ὡσαύτως δυσχερῶσταται ἄτραποι, 1) ἀπὸ τοῦ χωρίου Γέργερη διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Γεργιανό-Φαράγγι, Αἰ-Γιάννης, Ροῦβα, Μαῦρο-Μασκάλι, 2) ἀπὸ τοῦ χωρίου Ζαρὸ καὶ ἀπὸ τῆς Μονῆς Βροντίσι διὰ τῶν ὄρεινῶν θέσεων Κουτσουνάρις, Πόρος, Ροῦβα, Μαῦρο-Μασκάλι, 3) ἀπὸ τοῦ χωρίου Βορίζα, 4) ἀπὸ τοῦ χωρίου Καμάραις, 5) ἀπὸ τοῦ χωρίου Δοχηγιά. (Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἄτραπῶν ὑπάρχουσι συχναὶ πηγαὶ βέουσαι ἀφθόνως καθ' ἅπαν τὸ ἔτος).

Τὸ ὄροπέδιον τῆς Νίδας κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις παρέχει ἀσφαλῆς καταφύγιον εἰς τὰ ποίμνια καὶ τὰ γυναικόπαιδα τῶν πέριξ χω-

ρίων· εἶναι ὄρεινὸν φρούριον ὑπὸ τῆς φύσεως δοθὲν τοῖς κατοικοῖσι¹.

Αἱ Μεσημβρινοανατολικά καὶ Μεσημβριναὶ τῆς Ἰδης κλιτύες εἰσὶν ὡς αἱ ἀνατολικά ἀπόκρημονι, χαμηλὰ δὲ μόνον καὶ μεταξὺ τῶν ἀποκρήμων ἀντιστηριγμάτων αὐτῶν σχηματίζονται δασώδεις τινὲς κοιλάδες αἵτινες κατέρχονται πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς καὶ ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ μεγάλου λεκανοπέδιου τοῦ Γέρου - Ποταμοῦ (ἴδε Σελ. 171).

Ἐπὶ τῶν κλιτύων τούτων θέσεις ἄξια μνείας εἰσὶ: 1) Ἡ *Μαύρη-Βρύση* καὶ Ἡ *Ἀσπρη-Βρύση* θέσεις ὄχυραὶ μετὰ ἀφθόνων ὑδάτων ἄνωθεν τοῦ χωρίου Γέργερη (κοιλὰς Φουντάνας). 2) Ἡ θέσις *Βότομος*, μικρὰ λεκάνη κατάφυτος καὶ μετὰ ἀφθόνων ὑδάτων, σχηματιζομένη μεταξὺ τῶν χωρίων *Νιβρητος* καὶ *Ζαρό*. 3) Ἡ ὄχυρὰ θέσις τῆς *Ρούβας*, εἶναι δὲ αὕτη ὑπερμεγέθης λεκάνη κεκαλυμμένη ὑπὸ πυκνῶν καὶ πελωρίων πρίνων. Εἰς *Ρούβαν* ἄγουσιν αἱ ἐξῆς μόνον δυσβατώταται ἀτραποί, 1) ἀπὸ τοῦ χωρίου *Ἀσίταις* διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως *Πρίνος*, 2) ἀπὸ τοῦ χωρίου *Γέργερη* διὰ τῆς *Γερμανῆς Φάραγγος* καὶ τοῦ μονηδρίου τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου (μετὰ πηγῆς ἀφθόνου ὕδατος ἐξ ἧς ὑδρεύονται οἱ ἐπὶ τῆς *Ρούβας*), 3) ἀπὸ τοῦ χωρίου *Ζαρό* καὶ τῆς *Μονῆς Βροντίσι* διὰ τῆς καταρρότου θέσεως *Κουτσουάραις* καὶ τῆς ὄρεινῆς θέσεως *Πόρου*. Ἀπὸ δὲ τῆς *Ρούβας*, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἄγει ἀτραπὸς εἰς *Νίδα* διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως *Μαῦρο-Μασκάλι*. Ἡ *Ρούβα* κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις παρέχει ἀσφαλὲς καταφύγιον εἰς τοὺς περίξ Ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, χρησιμεύει δὲ καὶ ὡς ὄρηπτήριον τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν.

Αἱ Νοτιοδυτικά κλιτύες εἰσὶν ὡσαύτως ἀποτομώταται καὶ βραχώδεις καταλήγουσι δὲ εἰς σειρὰν λόφων ὅτινες κλείουσι πρὸς Ν. τὸ λεκανοπέδιον τοῦ *Λυγιώτη-Ποταμοῦ*, κατερχόμενοι μέχρι

(1) Ἐπὶ τοῦ ὄρειπέδιου τούτου ἀνεκαλύθη τυχεῶς κατὰ τὸ 1884 ὑπὸ ποιμένας τινὸς τὸ περίφημον Ἰδαῖον ἄντρον μετὰ τῶν θαυμασίων θησαυρῶν του οἵτινες εἰσὶ κατατεθημένοι εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ἑλληνικοῦ Συλλόγου. Λεπτομέρῃ περιγραφὴν τοῦ σπηλαίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθεισῶν ἀρχαιοτήτων, ἐδημοσίευσαν μετὰ τῶν σχετικῶν σχεδιαγραμμάτων, πινάκων καὶ ἀτλάντων οἱ F. Halbherr καὶ P. Orsi ἐν τῷ «*Museo Italiano di Antichita Classica*» (Vol II. p. III.) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Antichita dell'antro di Zeus Ideo e di altre località in Crèta*.

τῆς παραλίας καὶ τῶν Ν.-Α. κρασπέδων τοῦ ὄρους Κέδρου ἀπὸ τῶν ὀπιῶν χωρίζεται διὰ βαθεΐας φάραγγος δι' ἧς διέρχεται ὁ Λυγιώτης. Ἐνταῦθεν διέρχονται αἱ ὁδοὶ δι' ὧν συγκοινωνοῦσι τὰ εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς Νήσου ἀνήκοντα λεκανοπέδια τοῦ Λυγιώτη-Ποταμοῦ καὶ τοῦ Ἁγ. Βασιλείου κλ. (ἐπαρχία Ἁμαρίου καὶ Ἁγ. Βασιλείου) μετὰ τῆς εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα ἀνηκούσης πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς.

Αἱ Δυτικαὶ κλιτύες, εἰς ἄκρον βραχῶδεις καὶ ἀπόκρημνοι, κατέρχονται εἰς τὸ μέγα καὶ χλοερὸν λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη-Ποταμοῦ (Ἁμαρίου) ὅπερ ὁ Κέδρος ὀρίζει πρὸς Δ.

Πρὸς Βορειοδυσμὰς ἡ Ἰδὴ ἐκπέμπει μακρὰν δειράδα ἣτις, καίτοι βαίνει ταπεινουμένη παρουσιάζει οὐχ ἥττον ἀπότομους καὶ δυσβατωτάτας κλίσεις.

Αἱ Ἀρκτικαὶ κλιτύες εἰσὶν ἥττον ἀπότομοι τῶν προηγουμένων καὶ ἀποτελοῦσι τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Μυλοποτάμου ὅπερ πρὸς Β. ὀρίζει ἡ ἐπάκτιος ὄροσειρὰ τοῦ Κουλούκουνα.

Πρὸς Βορειανατολὰς ἡ Ἰδὴ ἐκτείνεται διὰ μακρᾶς καὶ βραχῶδους δειράδος ἀποτελούσης διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων αὐτῆς κορυφῶν, ἰδίαν ὄροσειρὰν τὴν τοῦ Στρούμπουλα (ὕψ. 802 μ.) — Παλαιοκάστρου (ὕψ. 450 μ.) — Ἁγ. Παύλου (ὕψ. 738 μ.) ἀποληγούσης δὲ εἰς τὰ ἀκρωτήρια Σταυρὸς καὶ Ῥωγδιά. Ἡ ὄροσειρὰ αὕτη χωρίζει τὸ ἀρκτικὸν τμήμα τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ τοῦ πρὸς Δ. ταύτης κειμένου μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Φόδελε.

Ἡ κοιλάς αὕτη τοῦ Φόδελε διαχωρίζει τὴν ὄροσειρὰν Στρούμπουλα - Παλαιοκάστρου - Ἁγ. Παύλου ἀπὸ τῆς ἐπάκτιος ὄροσειρᾶς τοῦ Κουλούκουνα ἣτις ἔχουσα ὕψος 1092 μ. καὶ βαίνουσα πρὸς Δ. κατὰ μῆκος τῆς παραλίας ἐπὶ ἐκτάσεως 28 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων, ἀπολήγει εἰς τὸ ἀκρωτήριον Γιανὸς - Κάβος προεκβάλλον πρὸς Β. τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μυλοποτάμου. Αἱ κλιτύες τῆς ὄροσειρᾶς ταύτης, αἱ τε ἀρκτικαὶ καὶ αἱ μεσημβριναί, εἰσὶ λίαν ἀπότομοι, ἰδίως ὅμως βραχῶδεις καὶ ἀπότομοι εἰσὶν αἱ ἀρκτικαὶ αἵτινες κα-

τερχόμεναι πρὸς τὴν θάλασσαν καθιστῶσι τὰς κατὰ ταύτην ἀκτὰς βραχῶδεις καὶ ἀπροσίτους (ὅρα κατωτέρω περιγραφὴν ἀκτῶν).

Μετὰ τὴν σύντομον περιγραφὴν τῶν κλιτύων τῆς Ἰδης, θέλομεν ἐν τῷ Τμήματι τούτῳ ἐξετάσει μόνον τὴν πρὸς Β. τῆς Ἰδης ἐκτεινομένην χώραν, καθ' ὅτι τὰς μὲν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν καὶ μεσημβρινῶν αὐτῆς κλιτύων σχηματιζομένας κοιλάδας ἐξετάσαμεν ἤδη ἐν τῷ Τμήματι τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου (ὅρ. Σελ. 151 καὶ 171) τὰς δὲ ἐπὶ τῶν Δ. θέλομεν ἐξετάσει κατόπιν ἐν τῷ 5'. Τμήματι τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς Ρεθύμνης.

Ὅθεν ἐνταῦθα θέλομεν ἐξετάσει :

- 1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου, καὶ
- 2) Τὰς ἀρκτικὰς κλιτύας τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ Κουλούκουνα.

1. Λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου.

Κατὰ μῆκος τῶν ἀρκτικῶν τῆς Ἰδης κλιτύων ἐκτείνεται τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο διευθυνόμενον ἐξ Α. πρὸς Δ. ὀρίζεται πρὸς Ν. ὑπὸ τοῦ κυρίου τῆς Ἰδης ὄγκου, πρὸς Β. ὑπὸ τῆς ἐπακτίου ὄροσειρᾶς τοῦ Κουλούκουνα, πρὸς Α. ὑπὸ τῆς ὄρεινῆς γραμμῆς (Στρούμπουλα - Παλχοκάστρου - Ἁγ. Παύλου) ἢ πρὸς Β.-Α. ἐκπέμπει ἡ Ἰδὴ καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς μακρᾶς καὶ χθαμαλῆς δειράδος ἢ πρὸς Β.-Α. καὶ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Μυλοποτάμου ἡ Ἰδὴ ἐκπέμπει.

Τὸ ἔδαφος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι ἀνώμαλον καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, ὀπωροφόρον δένδρων κλ. διαρρέεται δὲ ὑπὸ πολλῶν πηγῶν καὶ ὑπὸ τοῦ χειμάρρου Μυλοποτάμου. Ὁ χειμάρρος οὗτος ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ λεκανοπεδίου ἀρχόμενος, ἐκβάλλει εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον πρὸς Ν.-Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Λιανῶς-Κάβος. Ῥεῖει καθ' ἅπαντα τὸν χειμῶνα καὶ εἶναι πάντοτε βατὸς, πλὴν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν ὁπότε ῥέων ὑψητικώτατος καθίσταται ἀδιάβατος· ἀλλὰ τὸ δυτικὸν τμήμα αὐτοῦ διατηρεῖ καὶ κατὰ τὸ θέρος ὀλίγον ὕδωρ ἐκ τινῶν μικρῶν πηγῶν κειμένων κάτωθεν τοῦ χωρίου Πέραμα. Πρὸ

τοῦ χωρίου τούτου ὁ χεῖμαρος οὗτος ζεύγνυται διὰ μεγάλης λιθοκτίστου τριτόξου γεφύρας.

Τὸ κλίμα τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι εὐκρατον μὲν εἰς τὰ κατὰ μήκος τῶν ὄρεινῶν κλιτύων τῆς Ἰδῆς καὶ Κουλούκουνα ἐκτεινόμενα χωρία, νοσηρὸν δὲ εἰς τινὰ χθαμαλώτερα μέρη, ἔνθα τὰ πολλὰ γόθεν βέοντα ὕδατα λιμνάζοντα ἀναδίδουσι μιάσματα πυρετῶν.

Τὸ ἔδαφος εἶναι εὐφορώτατον καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, κερατεῶν, βαλάνων καὶ διαφόρων ὑπωροφύρων δένδρων οἷον ἀπιδεῶν, πορτοκαλεῶν κλ. παράγει δὲ ἀφθόνως ἔλαιον, διάφορα γεννήματα, κεράτια, βαλανίδια, οἶνον, πορτοκάλια, λεμόνια, διαφόρους ὀπώρας, λάδανον, δίκταμον κλ. Διατρέφει δὲ πλείστα ποίμνια ἐξ ὧν παράγονται ἀφθόνως τυρός, ἔρια κλ.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου συγκοινωνεῖ: α') πρὸς Α. μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου (ὄρα Σελ. 151). β') Πρὸς Β. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Φόδελε καὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Κουλούκουνα. γ') Πρὸς Δ. μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας Χώρας Ἀγιασμάτσι - Σταυρωμένου - Σπρακακίου (ὄρα ἀρκτικᾶς κλιτύας ὄρεινῆς χώρας τῆς Ῥεθύμνης). δ') Πρὸς Ν.-Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λυγιώτη - Ποταμοῦ (Ἀμαρίου) καὶ ε') πρὸς Ν.-Α. μετὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τῆς Ἰδῆς σχηματιζομένου ὄροπεδίου τῆς Νίδας (ὄρ. Σελ. 184) διὰ τῶν ἐξῆς δυσβατωτάτων ἀτραπῶν:

- 1) Ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀνώγεια διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως Κορίτσι εἰς Νίδαν.
- 2) » » » Ἀξὸς εἰς Νίδαν.
- 3) » » » Ζοῦ - τὸ - Λάκκο εἰς Νίδαν.
- 4) » » » Κράνα εἰς Νίδαν.
- 5) » » » Λειβάδεια διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως τοῦ Μπέη ἢ Στέρναις εἰς Νίδαν.
- 6) » » » Καλύβαις εἰς Νίδαν.
- 7) » » » Ἀγ. Μάμας διὰ Ἀραβανῶν εἰς Νίδαν.

Ἐπίνεικα τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἰσὶ: 1) Τὸ Καστέλλι κείμενον εἰς τὸ Δ. τοῦ λεκανοπεδίου ἄκρον καὶ πρὸς Β. τῶν ἐκβολῶν τοῦ

Μυλοποτάμου, είναι δὲ τὸ Καστέλλι μικρὸς ὄρμος ὑπερασπιζόμενος ἄλλοτε ὑπὸ Ἐνετικῆς φρουρίου· σήμερον ἔχει οἰκίας τινὰς καὶ ἰκανὰς ἀποθήκας ἐνθα ἀποτίθενται τὰ δι' ἐξαγωγὴν προϊόντα τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου. 2) Ὁ ὄρμος τοῦ Μπαλι. 3) Ὁ ὄρμος Σίσιαις καὶ 4) ὁ ὄρμος τοῦ Φόδελε. (ὄρα κατωτέρω περιγραφὴν τῶν ἀκτῶν) 1).

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου ἐξεταζόμενον καὶ ὡς τοπογραφικὸν τμήμα καὶ σχετικῶς πρὸς τὰς περὶ τὴν χώραν, κέκτηται μεγίστην στρατιωτικὴν σημασίαν. Εἶναι εὖρος, εὐφρόνον, μετ' ἀσθόνων ὑδάτων καὶ κλεισταὶ πανταχόθεν ὑπὸ ὄρειον ἄτινα βατὰ εἰσι μόνον δι' ὠριμένων τινῶν ἀτραπῶν, προσεῖτι δὲ συγκοινωνεῖ καὶ μετὰ τῆς θαλάσσης ἐν ᾧ συγχρόνως εἶναι τελείως ἐξηρατισμένον ἀπὸ πάσης ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου προσβολῆς. Ἐκτεινόμενον ἐξ Α. πρὸς Δ., ἥτοι ἀπὸ τῆς ἀνωμάλου χώρας τοῦ Ἡρακλείου πρὸς τὴν ὄρεινὴν τῆς Ῥεθύμνης, ἀποτελεῖ τὴν ἐτέραν τῶν διαβάσεων δι' ἧν συγκοινωνοῦσι τὰ ὑπὸ τῆς Ἰδης διαχωρίζόμενα δύο τῆς Κρήτης μεγάλα τμήματα τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικόν. Κατὰ τὰς διαφόρους τῆς Κρήτης ἐπαναστάσεις τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου διὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα στοιχεῖα αὐτοῦ σπουδαιότατον διαδραματίζει μέρος· παρέχει κατασφύγιον ἀσφαλές εἰς τὰς οἰκογενεῖας καὶ τὰ ποιμίνα τῶν πρὸς Α. αὐτοῦ ἐκτεινομένων πεδινῶν χωρῶν καὶ χρησιμεύει ὡς κέντρον τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων αἵτινες κατέχουσι τὰ δύο τοῦ λεκανοπέδιου πέρατα (τὸ Α. καὶ τὸ Δ.)· κρατοῦσι διεσπασμένα τὰ ἐπὶ τῆς νήσου Τουρκικὰ στρατεύματα, καὶ ματαιοῦσι πάσαν αὐτῶν πρὸς συνένοιαν· προσπάθειαν· (ὄρα σημ. 1 Σελ. 151). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Μυλοποτάμου οἱ Τούρκοι οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ μείνωσιν ἐπὶ μακρὸν κάτοχοι αὐτοῦ· εὐκόλως ἀποκλειόμενοι ἐν τοῖς ὄρεινοῖς ἐκείνοις ἐδάφεισι καὶ διηλεκτικῶς προσβαλλόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὀρμημένων ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς Ἰδης κατασφυγίων αὐτῶν, ἠναγκάσαντο ἐν σπουδῇ πάντοτε νὰ ἐγκαταλείπωσι τὴν χώραν ταύτην ἢ τὴν κατάληψιν μετὰ τὸσαν οὐσιῶν ἐπέτυχον.

Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν φρουρίων τῶν Χανίων καὶ τῆς Ῥεθύμνης (1645) κατέλαβον τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου καὶ εἶτα εἰσέβαλον εἰς τὴν περὶ τὸ Ἡράκλειον χώραν.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 οἱ Ἕλληνες τοῦ Μυλοποτάμου ἐπέδωξαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς χώρας αὐτῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων ὡς πολλαχοῦ ἐπολιόρκησαν καὶ ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν ἄλλους δὲ ἐξέδωξαν.

Τὸν Μάιον τοῦ 1822 Τουρκικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Λαζαρόγλου, σπεύδων ἐξ Ἡρακλείου πρὸς σωτηρίαν τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Ἐπισκοπῆ πολιορκουμένων Τούρκων, διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ διέβη τὰ στενὰ τῆς Τυλίσου. Ἐν ᾧ ὅμως διήρχετο τὴν θέσιν Σκλαβόκαμπος (ὄρα ὕδρονορικὰ) ἐκυκλώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἡγεῖτο ὁ Β. Σμύκοξ, καὶ ὑπέστη τελείαν πανωλεθρίαν.

Ἀρχομένου τοῦ 1822 ὁ Σερῖφ - Πασᾶς ὠφελοῦμενος τῆς εἰς Μεσαρὰν ἀπασχολήσεως τῶν Ἑλλήνων, διέρχεται μετὰ δισχιλίων ἀνδρῶν τὰ στενὰ τῆς Τυλίσου εἰσβάλλει εἰς Μυλοποτάμον καὶ πυρπολεῖ τὸ χωρίον Ἀνώγεια, δὲν τολμᾷ ὅμως νὰ διαμῆνι ἐκεῖ ἀλλὰ ἐν σπουδῇ ἐπανάρχεται εἰς Ἄγ. Μύρινα.

Τὸν Αὐγούστον τοῦ 1822 ὁ Χασᾶν - Πασᾶς ἡγούμενος 15 χιλ. ἀνδρῶν εἰσέβαλεν ἐκ Α. εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου. Ὁ Θ. Χουρδὸς καταλαβὼν τὰς περὶ τὴν Μονὴν τῆς Χαλέπας θέσεις προσέβαλε τὸν Τουρκικὸν στρατὸν καὶ προξενήσας εἰς αὐτὸν ἰκανὰς ζημίας ἀπεσύρθη καὶ κατέλαβε τὰς περὶ τὸν Σκλαβό-

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου περιλαμβάνει τὰ κάτωθι χωρία ὧν τὰ μὲν εἰσὶν ἐκτισμένα κατὰ μῆκος τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς Ἰδης τὰ δὲ κατὰ μῆκος τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ Κουλούκουνα. Κατὰ μῆκος τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς Ἰδης καὶ μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ χειμάρρου Μυλοποτάμου εἰσὶν ἐκτισμένα :

καμπον θέσεις. Ὁ Χασάν διερχόμενος ἐκέϊθεν ἵνα κατέλθῃ εἰς τὴν περὶ τὴν Ἡράκλειον χώραν περιεκλείσθῃ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὧν ἠγεῖτο ὁ Ζερβουδάκης, Σμπόκος, Χουρδός κλ. καὶ ὑποστάς πολλὰς ζημίας, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς σιγνάς καὶ νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς εἰς Ἡράκλειον.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ Τούρκοι πολλάκις ἐπειράθησαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Μυλοπόταμον ἐξ Ἡρακλείου ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν (ὄρα σημ. 1 Σελ. 151). Ἀρχομένου τοῦ Μαΐου 1867 ὁ Ὁμέρ - Πασάς μετὰ ἰσχυροτάτου στρατοῦ εἰσέβαλεν ἐκ Ῥεθύμνης εἰς Μυλοπόταμον, κατεσχόντασε περὶ τὰ Ἀγγελιανὰ καὶ εἶτα προήλασεν εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ λεκανοπεδίου ἀναπτύξας ἐπὶ μεγίστου μετώπου τὰς δυνάμεις αὐτοῦ. Οἱ Ἕλληνες μὴ δυνάμενοι νὰ παρακωλύσωσι τὴν προέλασιν τῆς Τουρκικῆς στρατιᾶς, ἤρχοντο ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν πλευρῶν καὶ τῶν νότιων αὐτῆς ἐπιβραδύνοντες οὕτω τὴν πορείαν τῆς καὶ ἀναρπάζοντες τὰς ἀποσκευὰς τῆς. Ἐν τούτοις τὴν 6 Μαΐου ὁ Κορωνάτος ἐν Μαργαρίταις καὶ ὁ Σγουρός ἐν Μελιδονίῳ ἀποκρούουσιν ἐπὶ ὀλίκληρον σχεδὸν ἡμέραν τὸν Τουρκικὸν στρατόν. Ἐν ᾧ δὲ οὕτω ἐκ Δ. προήλασε ὁ Ὁμέρ, ὁ Ῥεσίτ - Πασάς ἐβῆν τὰ στενὰ τῆς Τυλίσου ἀφύλακτα εἰσβάλλει ἐξ Α. μετὰ διαχιλίων ἀνδρῶν εἰς Μυλοπόταμον καὶ σπεύδει νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Ὁμέρ. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Πετροπουλάκη, Νιζώτην, Σκουλάην, Ξετρώπην, καταλαμβάνουσι τὴν ὀπισθοφυλακὴν τοῦ Ῥεσίτ εἰς τὴν παρὰ τὴν Μονὴν τῆς Καλέπας θέσιν Σπηλιᾶ τοῦ Ἀράπη, φονεύουσι πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀναρπάζουσι πλείστας ἀποσκευὰς. Ὁ Ῥεσίτ προσβληθεὶς καταφεύγει εἰς τὴν Μονὴν τῆς Καλέπας φοβηθεὶς ὅμως μὴ κλεισθῇ ἐκεῖ ἐξῆλθε δρομαίως καὶ ἠνώθη εἰς Πέρομα μετὰ τοῦ Ὁμέρ. Μετὰ τὴν συνένωσιν τῶν δύο Τουρκικῶν στρατῶν, ὁ Ὁμέρ διήρσε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς δύο σώματα ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν ἐγκατέλιπεν ἐν Μυλοποτάμῳ πρὸς διαρκὴ αὐτοῦ κατοχὴν, τὸ δὲ ἕτερον προήλασεν εἰς Ἡράκλειον. Καὶ τὸ μὲν ἐν διαρκῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσβαλλόμενον διέβη τὸν Σκλαδόχαμπον καὶ κατῆλθεν εἰς Ἡράκλειον, τὸ δὲ ἐν Μυλοποτάμῳ ἀρεθὲν ἐλάχιστον μόνον χρόνον ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσβαλλόμενον καὶ κινδυνεύσαν νὰ ἀποκλεισθῇ ἐν χώραις δυσόταταις, ἀνεχώρησε καὶ ὁ Μυλοποτάμος ἀφέθη εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων.

Ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου 1868 Τουρκικὸς στρατός ἐκ 12 χιλ. ἀνδρῶν εἰσέβαλεν ἐκ Ῥεθύμνης εἰς Μυλοπόταμον καὶ κατέλαβε τὰ Ἀγγελιανὰ. Τὴν 12 Σεπτεμβρίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Σγουρόν καὶ Κώστα Τσαάκουαν ἐπιτέθησαν κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, προσελθόντων δὲ εἶτα καὶ ἐτέρων ὑπὸ τοὺς Βαρδάκη, Β. Πορτάκιον, Δ. Μοσχοβίτην, Γ. Ζῆκον, Δ. Μήτσον, Σανθουδάκη, Ζερβομπεάκον κλ. ἐπανελήφθησαν αἱ μάχαι τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἀπὸ Ἀγγελιανὰ μέχρι Μελιδονίου. Ἐν τούτοις ὁ ἐχθρὸς προχώρησε μέχρι τοῦ Α. ἀκροῦ τοῦ Μυλοποτάμου καὶ κατῆλθεν εἰς Μπαλί καὶ εἰς Φόδελε ἔβη ἀνήγειρε πύργους (ὄρα περιγραφὴν ἀκτῶν).

Τὴν 26 Νοεμβρίου 1868 οἱ Ἕλληνες προσβληθέντες εἰς Ἀραβάναις ὑπὸ ἰσχυροῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἐπὶ τῶν κλιτύων οὐρεῖνὰ χωρία.

1) Τὸ χωρίον Ἀνώγεια, ἔδρα ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον
ὑπὸ 415 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

2) Τὸ χωρίον Σύσαρχα, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλην. οἰκογ.

3) Τὸ » Καμαράκι, κατοικούμενον » 15 » »

4) Τὸ » Δαμάστα, » » 55 » »

5) Τὸ » Χῶνος, κατοικούμενον ὑπὸ 40 » »

6) Τὸ » Ἀίμονος » » 40 » »

7) Τὸ » Ἀσιρῶτοι, » » 18 » »

8) Τὰς ἀγροικίας Τσαχινὰ καὶ Βεργιτσανά, κατοικουμένας
ὑπὸ 12 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

9) Τὴν ἀγροικίαν, Κωστεφάνου, κατοικ. ὑπὸ 8 Ἑλλην. οἰκογ.

10) Τὸ χωρίον Μετόχια, κατοικούμενον ὑπὸ 36 Ἑλλην. οἰκογ.

11) Τὴν Μονὴν τῆς Χαλέπας, ἐν ἣ διαιτῶνται 3 μοναχοὶ καὶ
8 κοσμικοί.

12) Τὸ χωρίον Δειβάδα, κατοικούμενον ὑπὸ 95 Ἑλλην. οἰκογ.

13) Τὸ » Κάλυβος, » » 50 » »

14) Τὸ » Ἀξός, » » 70 » »

Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἀξός ἧς σώζονται πολλὰ ἔχνη.

15) Τὸ χωρίον Βενί, κατοικούμενον ὑπὸ 26 Ἑλλην. οἰκογ.

16) Τὸ » Ζοῦ-τὸ-Δάκκο, » » 85 » »

17) Τὸ » Κράνα, » » 25 » »

18) Τὴν Μονὴν Δισκοῦρι, ἐν ἣ διαιτῶνται 3 μοναχοὶ καὶ 4
κοσμικοί.

19) Τὸ χωρίον Ἀγ. Ἰωάννης, κατοικ. ὑπὸ 38 » »

20) Τὴν ἀγροικίαν Νησί, κατοικουμένην » 6 » »

21) Τὸ χωρίον Μούσαις, κατοικούμενον » 18 » »

22) Τὸ » Μουρτσανά, » » 30 » »

23) Τὸ » Γαράζο, ἔδραν ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον
ὑπὸ 106 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

24) Τὴν ἀγροικίαν Ἀνεμόμυλος, κατοικ. ὑπὸ 6 Ἑλλην. οἰκογ.

25) Τὸ χωρίον Φαράτση, κατοικούμενον ὑπὸ 17 Ἑλλην. οἰκογ.

26) Τὸ » Ὀμάλα, » » 16 » »

27) Τὸ » Πισκοπή, » » 16 » καὶ

3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

- 28) Τὸ χωρίον *Κεφάλι*, κατοικούμενον ὑπὸ 25 Ἑλλην. οἰκογ-
 29) Τὸ » *Καστρί*, » » 15 » »
 30) Τὸ » *Ἄγ. Μάμας* » » 48 » »
 31) Τὸ » *Ἄργουλή*, » » 10 » »
 32) Τὸ » *Ἄβδελλᾶ*, » » 30 » »
 33) Τὸ » *Μοῦντρος*, » » 12 » »
 34) Τὸ » *Αὐδανίταις*, » » 6 » καὶ
 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 35) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀλιάκαις*, κατοικουμένην ὑπὸ 6 Ἑλλην. οἰκ.
 36) Τὸ χωρίον *Δαμαβόλου*, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν
 καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 37) Τὸ χωρίον *Δαφνέδαις*, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλην. οἰκ.
 38) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀμάραντος*, κατοικ. ὑπὸ 3 Ἑλλην. οἰκογ.
 39) Τὴν » *Ἄξουζανά*, » » 4 » »
 40) Τὴν » *Κρασοῦνα*, » » 26 » καὶ 10
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 41) Τὸ χωρίον *Κεραμωτά*, κατοικούμενον ὑπὸ 21 Ἑλλην. καὶ
 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 42) Τὴν ἀγροικίαν *Γαρίπα*, κατοικουμένην ὑπὸ 8 Ἑλλην. οἰκ.
 43) Τὸ χωρίον *Χουμέρι*, κατοικούμενον » 75 » καὶ 10
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 44) Τὸ χωρίον *Μελισσουργάκι*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλην.
 καὶ 6 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 45) Τὸ χωρίον *Πασαλίταις*, κατοικούμενον ὑπὸ 16 Ἑλλην.
 καὶ 6 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 46) Τὴν ἀγροικίαν *Πραχύμου*, κατοικουμένην ὑπὸ 2 Ἑλλην.
 καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 47) Τὸ χωρίον *Πέραμα*, κατοικούμενον ὑπὸ 4 Ἑλλην. καὶ 4
 Τουρκ. οἰκογενειῶν, ἔχον δὲ πολλὰς ἐγκαταλελειμμένας οἰκίας κλ.
 48) Τοῦ *Κάμπου* τὰ *Μετόχια*, ἐν οἷς περιλαμβάνοντα αἱ ἀγροικίαι : Ἄνω - Μετόχια, Ἄνωχῶρι, Κατωχῶρι, Σκλοποχῶρι καὶ Χανιωθιανὰ κατοικούμενα ἐν ὅλῳ ὑπὸ 80 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
 49) Τὸ χωρίον *Ἀγγελζανά*, κατοικούμενον ὑπὸ 52 Ἑλλην. καὶ
 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

50) Τὸ χωρίον *Νταλλαμπέλλω*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 2 Ἑλλήν.
καὶ 23 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

51) Τὸ χωρίον *Σκορδύλω*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 45 Ἑλλήν. οἰκ.

52) Τὸ » *Καλλέργω*, » » 10 » »

53) Τὸ » *Πλευρζανά*, » » 50 » »

54) Τὸ » *Ἀλφά*, » » 43 » καὶ 10

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

55) Τὸ χωρίον *Βεργζανά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 17 Ἑλλήν. οἰκ.

56) Τὸ » *Δαγκά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 24 Ἑλλήν. καὶ

4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

57) Τὸ χωρίον *Μαργαρίταις*, κατοικ. ὑπὸ 184 Ἑλλήν. οἰκογ.

58) Τὸ » *Καλανταρέ*, κατ. ὑπὸ 25 Ἑλλήν. καὶ 3 Τουρκ. οἰκ.

59) Τὸ » *Τσαναζανά*, κατοικ. ὑπὸ 8 Ἑλλήν. οἰκογ.

60) Τὸ » *Πηγουζανά*, » » 15 Ἑλλήν. οἰκογ.

61) Τὸ » *Ὀρθές*, » » 56 » »

62) Τὴν ἀγροικίαν *Κάτω - Τριπόδο*, κατ. ὑπὸ 10 Ἑλλήν. οἰκ.

63) Τὸ χωρίον *Ἀπάνω-Τριπόδο*¹, κατοικ. ὑπὸ 56 Ἑλλήν. οἰκ.

64) Τὸ » *Πρινές*², κατοικοῦμενον ὑπὸ 30 Ἑλλήν. οἰκογ.

65) Τὸ » *Κυνηγζανά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 12 Ἑλλήν. οἰκ.

Κατὰ μῆκος δὲ τῶν κλιτύων τοῦ Κουλούκουνα καὶ μέχρι τῶν
ὄχθων τοῦ Μυλοποτάμου εἰσὶν ἐκτισμένα τὰ ἑξῆς χωρία :

1) Τὸ χωρίον *Ἀλοΐδας*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἰκογεν.

2) Τὸ » *Ἀμιγδάλα*, » » 15 » »

3) Τὸ » *Ἀγρίδια*, » » 22 » »

4) Τὸ » *Μακρυγιάννη*, » » 8 » »

5) Τὸ » *Θεοδώροι*, » » 15 » »

6) Τὸ » *Κλεψύμια*, » » 30 » »

7) Τὸ » *Χελζανά*, » » 15 » »

8) Τὸ » *Ἀπλαδζανά*, » » 15 » »

9) Τὸ » *Ἀγζά*, » » 30 » »

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοποθετοῦσι τινὲς τὴν ἀρχ. πόλιν *Τρίποδον*.

(2) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις *Ἐλευθερναί* ἣς σώζονται
πολλὰ εἰρηπια, λείψανα τειχῶν, οἰκημάτων, κολοσσαίων δεξαμενῶν, γεφυρῶν,
ναῶν κλ.

10) Τὸ χωρίον *Μελιδόνι*¹, (Κατωχώρι, Μεσοχώρι, Πλάκκ) κατοικουμένον ὑπὸ 110 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

11) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀλμπάνη*, κατοικουμένην ὑπὸ 4 Τουρκ. οικ.

12) Τὰς ἀγροικίας *Μοσκουζανά, Λαδζανά, Παππαδζανά, Μαρ-
νελζανά, Λαμεριζανά* κλ. γνωστὰς ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *Ἀχλαδό-
καμπος* καὶ κατοικουμένας ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον *Ἐξάτη*, κατοικουμένον ὑπὸ 12 Ἑλλήνων οικογ.

14) Τὸ » *Σκεπαστή*, » » 31 » καὶ 12
Τουρκικῶν οικογενειῶν.

15) Τὸ χωρίον *Σιριπιδζανά*, κατοικουμένον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν
καὶ 7 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον *Ῥουμελί*, κατοικουμένον ὑπὸ 90 Ἑλληνικῶν καὶ
40 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

17) Τὸ παράλιον χωρίον *Καστέλλι*, ἔχον πολλὰ καταστήματα,
ἀποθήκας κλ. καὶ κατοικουμένον ὑπὸ τινῶν ἐμπόρων καὶ 6 Ἑλλήνων
οικογενειῶν.

2. Ἀρκτικαὶ κλιτύες τοῦ Κουλούκουνα.

Αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τοῦ Κουλούκουνα εἰσὶν ἀπότομοι, βραχώδεις
καὶ διασχίζονται ὑπὸ πολλῶν βαθειῶν χαραδρῶν. Εἰς τὸ ἀνατολι-
κώτερον αὐτῶν ἄκρον σχηματίζεται ἡ :

Κοιλὰς τοῦ Φόδελε. Ἡ κοιλὰς αὕτη ὁρίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν
ἀνατολικωτέρων κλιτύων τοῦ Κουλούκουνα καὶ πρὸς Α. ὑπὸ τῆς
ὄροσειρᾶς *Στρούμπουλα* (ὕψ. 802 μ.) — *Ἄγ. Παύλου* (ὕψ. 738 μ.),
ἔχει ἄξονα Ν.-Β. καὶ ἀπολήγει εἰς τὸν κόλπον τοῦ Φόδελε.

Τὸ ἔδαφος τῆς κοιλᾶδος ταύτης εἶναι ἀνώμαλον, περιλαμβάνει
ὄρηαιους κήπους, ἔχει συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος
Φοδελιανοῦ - Ποταμοῦ ὅστις ῥέει καθ' ἅπαν τὸ ἔτος, κινεῖ περὶ

(1) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου κεῖται σπήλαιον. Ὅτι ὁ Χασᾶν-Παῦς εἰσέ-
βαλεν εἰς Μυλοπόταμον, 370 γυναικόπαιδα μετὰ 38 ἐνόπλιων ἀνδρῶν κατέφυγον
εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο ἔνα σωθῶσιν ἀπὸ τῆς σφαγῆς καὶ τῆς αἰμιώσεως. Ἐπὶ τρεῖς
ὄλους μῆνας, ἦτοι ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1823 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου 1824, ἡμύ-
νοντο κατὰ τῶν λυσσωδῶν ἐπιθέσεων τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Χασᾶν, μέχρις ὅτου
οὗτοι ἤνοιξαν ὀπήν τινα ἀνωθεν τοῦ σπηλαίου ἐξ ἧς ἔβρισαν διαφόρους ἐμπρηστι-
κὰς ὕλας καὶ ἐθανάτωσαν τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ ἄπαντας.

τοὺς 10 ὑδρομύλους καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸν ὄρμον *Μαιδράκι* ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ *Φόδελε*.

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς *Α.* μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ *Ἄλμυροῦ* (ὄρ. Σελ. 154) διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ κατερχομένης διὰ τῶν ὄρέων τῆς *Ρογδίης*. 2) Πρὸς *Ν.-Δ.* μετὰ τοῦ *Μυλοποτάμου* (ὁδὸς *Δαμάστας - Φόδελε*)¹. Περιλαμβάνει δέ:

1) Τὸ χωρίον *Μάραθος*, κατοικούμενον ὑπὸ 32 Ἑλλήν. οἰκ.

2) Τὴν *Μονὴν τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος*, ἐν ᾗ διατιῶνται 12 μοναχοὶ καὶ 20 κοσμικοί.

3) Τὸ χωρίον *Φόδελε*, κατοικούμενον ὑπὸ 80 Ἑλλήν. οικογεν.

Πρὸς *Δ.* τῆς κοιλάδος τοῦ *Φόδελε* αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τοῦ *Κουλούκουνα* εἰσὶ βραχώδεις καὶ ἀπτόμοι, ἐκτεθειμέναι δὲ εἰς τοὺς σφοδρῶς ἀνέμους εἰσὶν ἔρημα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄδενδροι, περιλαμβάνει δέ:

1) Τὸ χωρίδιον *Σίσαις*, ἔνωθεν τοῦ ὁμωνύμου ὄρμου κείμενον καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

2) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀπανωχώρι*, κατοικουμένην ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

3) Τὴν » *Κατωχώρι*, » » 12 » οἰκογ.

4) Τὴν » *Μετόχια*, » » 10 » »

5) Τὴν *Μονὴν Βόσακον*, ἐν ᾗ διατιῶνται 12 μοναχοὶ καὶ 18 κοσμικοί.

(1) Ἡ κοιλάς τοῦ *Φόδελε*, κλειομένη πανταχόθεν ὑπὸ ὄχυρῶν ὄρέων καὶ ἔχουσα εὖκολον τὴν μετὰ τῆς θαλάσσης συγκοινωνίαν, ὑπῆρξε κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις σπουδαῖον κέντρον τῶν πρὸς ἀμυναν τοῦ *Μυλοποτάμου* κατὰ τοῦ ἐξ Ἑρακλείου ἐχθροῦ τεταγμένων δυνάμεων τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ συγκεντρούμενοι οἱ ἐπαναστάται κατελάμβανον τὰς περὶ τὸν *Στρούμπουλαν* καὶ τὴν *Ρογδίαν* θέσεις καὶ ἀπέκρουον τὰ *Τουρκικὰ* στρατεύματα ἐπιχειροῦντα νὰ εἰσβάλωσιν εἰς *Μυλοπόταμον*: ἀπὸ τῆς κοιλάδος αὐτῆς οἱ Ἕλληνες ὀρμώμενοι ἐπετίθεντο κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἄλμυρον καὶ τὸ *Γάζι* *Τουρκικῶν* στρατοπέδων. (ὄρα σημ. 1 Σελ. 151).

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1868 πολυάριθμος *Τουρκικὸς* στρατὸς ἐκ *Ῥεθύμνης* εἰσβαλὼν εἰς *Μυλοπόταμον* ἐγένετο, μετὰ τὰς μάχας 12—16 Σεπτεμβρίου, κύριος τοῦ *λεκανοπεδίου* μεθ' ὃ κατέλαβε καὶ τὴν *κοιλάδα* τοῦ *Φόδελε*. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς *Κόρακαν*, *Σκουλᾶν*, *Μήτσαν*, *Τσάκωναν*, *Νικολαΐδην*, *Γάκην*, *Κωσταρὸν*, *Γογονῆν* κλ. ἐκύκλωσαν τὸν *Τουρκικὸν* στρατὸν κατέχοντα τὰ κατὰ μήκους τῆς *Ἀνατολικῆς* πλευρᾶς τῆς κοιλάδος ὑψώματα ἀπὸ τοῦ λιμένος μέχρι τῆς *Ἀχλάδας*, καὶ ἐπροξένησαν αὐτῷ μεγάλας ζημίας.

6) Τὴν Μονὴν *Μπαλῆ*, ἐκτισμένην ἄνωθεν τοῦ ὁμωνύμου ὄρμου¹ καὶ κατοικουμένην ὑπὸ 2 μοναχῶν καὶ 9 κοσμικῶν.

7) Τὴν ἀγροικίαν *Βλιχάδα*, κατοικουμένην ὑπὸ 7 Ἑλλήν. οἰκ. Ἀκατῶν. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀγκυλοβλάκου (ὄρα Σελ. 158) ἄρχονται αἱ ἀρκτικά ἀκατῶν τοῦ Τμήματος τῆς Ἰδης. Πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου προβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Σταυρὸς πρὸς Δ. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ μικρὸς κόλπος τοῦ Φόδελε καὶ εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ ὁ μικρὸς ὄρμος *Μανδράκι*, εἰς ἃν ἐκβάλλει ὁ Φοδελιακὸς - Ποταμὸς (ὄρ. Σελ. 194). Ἀπὸ τοῦ κόλπου τοῦ Φόδελε ἄρχονται αἱ ἀπὸ τῶν ἀποτόμων κλιτύων τοῦ Κουλούκουνα κατερχόμεναι ἀπορροῶγες ἀκατῶν αἰτίνας ἐκτεινόμεναι μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου *Λιανὸς - Κάβος* δύο ὄρμους παρουσιάζουσι, τὸν ὄρμον *Σίσιαις* κάτωθεν τοῦ ὁμωνύμου χωριδίου, καὶ τὸν τοῦ *Μπαλῆ* κάτωθεν τῆς ὁμωνύμου Μονῆς.

Πρὸς Ν.-Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου *Λιανὸς - Κάβος*, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Μυλοποτάμου καὶ κάτωθεν τῶν ἐρείπιων τοῦ Ἑνετικοῦ φρουρίου « Castel di Milopotamo » σχηματίζεται ὁ μικρὸς ὄρμος *Καστέλλι* ὅστις ἀποτελεῖ τὸ Δυτικὸν τοῦ Μυλοποτάμου ἐπίγειον (ὄρ. Σελ. 194). Πρὸς Δ. τοῦ ὄρμου τούτου προεκβάλλει τὸ ἀκρωτήριο *Μαλέτσι* ὁποῦθεν ἄρχονται αἱ ἀρκτικά ἀκατῶν τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς *Ρεθύμνης*.

5'.

ΟΡΕΙΝΗ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Πρὸς Δ. τῆς Ἰδης καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ τῶν *Λευκῶν* ὄρεων ἐκτείνεται ἡ ἀνώμαλος χώρα τῆς *Ρεθύμνης*. Ἡ χώρα αὕτη ἐνοῦται πολυπλόκως μετὰ τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν μεγάλων ὄρεινῶν ὄγκων ὧν αἱ μακρὰ δειράδες εἰσχωροῦσιν ἐν αὐτῇ καὶ περιβάλλουσι τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὴν ἀνεξάρτητα ὄρη.

Τὰ ἀποτελοῦντα τὴν χώραν ταύτην ὄρη εἰσὶ :

(1) Ὁ ὄρμος οὗτος ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἀστάλη καὶ ἦτο τὸ ἐπίγειον τῆς ἀρχ. Ἀξοῦ, καὶ ἐπὶ Ἑνετῶν δὲ ἐκαλεῖτο Porto di Atali. Σήμερον καλεῖται οὕτω ἐκ τῆς πλησίον αὐτοῦ Μονῆς τοῦ Μπαλῆ.

1) Ἡ ἀπὸ τῆς Ἰδης πρὸς Β.-Δ. ἐκπεμπομένη μακρὰ δειράς.
2) Ὁ Κέδρος (1800 μ.) μετὰ τῆς πρὸς Δ. καὶ Β.Δ. ἐκπεμπομένης ὑψηλῆς καὶ μακρᾶς ὄροσειράς.

3) Ἡ ἀπὸ τῶν Λευκῶν Ὁρέων ἐκπεμπομένη πρὸς Ν.-Α. μακρὰ καὶ βραχῶδης ὄροσειρὰ Κρουνερίτη-Σιδέροντα-Βουβάλας, καὶ
4) Τὸ ὄρεινὸν ἀλύσιον τῶν Λευκογείων.

1) Ἡ ἀπὸ τῆς Ἰδης πρὸς Β.-Δ. ἐκπεμπομένη μακρὰ δειράς, εἶναι ὑψηλὴ καὶ ἀπότομος, κλείει πρὸς Β.-Δ. τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη, ὀρίζεται πρὸς Α. τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πλατανέ καὶ καταλήγει διὰ χθαμαλῆς καὶ δασώδους λοφοσειρᾶς ἄνωθεν τῆς ἀμμώδους παραλίας.

2) Ὁ Κέδρος μετὰ τῆς πρὸς Δ. καὶ Β.-Δ. ἐκπεμπομένης ὑψηλῆς καὶ μακρᾶς ὄροσειρᾶς. Ὁ Κέδρος, ἢ τὸ Κέντρος ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὑψοῦται πρὸς Δ. τῆς Ἰδης ἀπὸ τῆς ὁποίας χωρίζεται διὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανέ (ἀρκτικαὶ κλιτύες) καὶ διὰ τοῦ Λιγιώτη (μεσημβριναὶ κλιτύες). Τὸ ἀπόκρημνον καὶ βραχῶδες τοῦτο ὄρος ἔχει ὕψος 1800 μ., διεύθυνσιν Ν.-Α. πρὸς Β.-Δ., καὶ παρουσιάζει πλείστας καὶ ἀφθόνας πηγὰς. Εἰς τὸ Ν.-Δ. αὐτοῦ ἄκρον ἐνοῦται διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Κρύας-Βρύσης (ὑψ. 357 μ.) μετὰ βραχῶδους ὄρους Βουβάλα (ὑψ. 967 μ.) ἄνωθεν τῆς παραλίας ὑψομένου. Πρὸς Β.-Δ. δὲ ἐκτείνεται διὰ μακρᾶς ὄροσειρᾶς βαινούσης μέχρι τῆς ἀπὸ τῶν ὀρέων τοῦ Καλλικράτους (Σφακίων) κατερχομένης δειράδος, μεθ' ἧς ἐνοῦται διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Καλῆς Συκιᾶς. Ἀπὸ τοῦ μέσου ὡς ἔγγιστα τῆς ὄροσειρᾶς ταύτης ἐκπέμπεται πρὸς Β. βραχῶδης δειράς ἣτις διαχωρίζουσα τὰ λεκανοπέδια τοῦ Πλατανέ καὶ τοῦ Πετρέ τελευτᾷ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος Βρύσινα (ὑψ. 860 μ.). Τὸ ὄρος τοῦτο ὑψόμενον 4 ὡς ἔγγιστα χιλιόμετρα πρὸς Ν. τοῦ παραλίου Φρουρίου τῆς Ρεθύμνης ἔχει κλιτύας ἀπότομους κεκαλυμμένας ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν καὶ διαρρομένους ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων, ἀπολήγει δὲ εἰς εὐρὴ καὶ βραχῶδες ὄροπέδιον πρὸς Ν. κεκλιμένον.

3) Ἡ ἀπὸ τῶν Λευκῶν ὀρέων (Καλλικράτους Σφακίων) ἐκπεμπομένη πρὸς Ν.-Α. μακρὰ καὶ βραχῶδης ὄροσειρὰ Κρουνερίτη-Σιδέροντα-Βουβάλας. Ἀπὸ τῶν ὀρέων τοῦ Καλλικράτους

Σφακίων κατέρχεται πρὸς Ν.-Α. ὑψηλὴ καὶ βραχῶδης ὄροσειρὰ ἣτις κλείει πρὸς Ν. τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἁγ. Βασιλείου. Ἡ ὄροσειρὰ αὕτη ἀποτελεῖται ὑπὸ τῶν ὀρέων Κρουονερίτη (ὕψ. 1027 μ.), Σιδέροντα (ὕψ. 1035 μ.) καὶ Βουβάλας (ὕψ. 967 μ.). Καὶ ὁ μὲν Κρουονερίτης διακόπτεται ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῶν Σφακίων κατερχομένης δευτέρου δι' εὐρείας φάραγγος δι' ἧς διέρχεται ῥύαξ κατερχόμενος ἀπὸ τῆς Καλῆς Συκιᾶς καὶ ἐκβάλλων εἰς τὸν ὄρμον τῆς Πλάκας, ὁ δὲ Σιδέροντας χωρίζεται ἀπὸ τοῦ Κρουονερίτου διὰ βαθεῖας φάραγγος (Κρουαλιώτικο - Φαράγκι) δι' ἧς ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν ὁ ἀπὸ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου κατερχόμενος ῥύαξ Μεγαποταμός, καὶ ἡ Βουβάλα χωρίζεται ἀπὸ τὸν Σιδέροντα διὰ τοῦ χειμάρρου Κουμιανοῦ-Ποταμοῦ. Ἡ Βουβάλα ἐνοῦται μετὰ τοῦ Κέδρου διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Κρύας-Βρύσης.

4) Τὸ ὄρειον ἀλύσιον τῶν Λευκωγείων ὑψοῦται ἐπὶ μικρὰς ἐκτάσεως κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς παραλίας (τῆς Πλάκας) καὶ πρὸς Ν. τῆς ἀνωτέρου ὄροσειρᾶς εἶναι ὄρος βραχῶδες ὕψ. 340 μ.

Ἡ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρου ὀρέων ἀποτελουμένη χώρα αὕτη διαιρεῖται ὑπὸ τῆς γραμμῆς τῆς διαχωρήσεως τῶν ὑδάτων εἰς ἀρκτικὰς καὶ εἰς μεσημβρινὰς κλιτύας. Ἡ γραμμὴ αὕτη διέρχεται διὰ τῶν ἐξῆς σημείων. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰδης κατερχομένη καὶ ἀκολουθοῦσα τὴν πρὸς Β.-Δ. διευθυνομένην κορυφογραμμὴν διέρχεται διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Θρόνος σχηματιζομένου αὐχένος (511 μ.) ὀπίθεν πρὸς Ν.-Δ. τρεπομένη ἀκολουθεῖ τὴν ἄνωθεν τῶν χωρίων Μέρωνα καὶ Μεσονήσιαι κορυφογραμμὴν μέχρι τοῦ μεταξὺ τῶν χωρίων Σπῆλι καὶ Γερκαρί σχηματιζομένου αὐχένος τοῦ Κέδρου, τῆς Γζοῦς-ὁ-Κάμπος κειλομένου. Ἐντεῦθεν ἡ γραμμὴ τῆς διαχωρίσεως τῶν ὑδάτων ἀκολουθεῖ τὴν ἀπὸ τοῦ Κέδρου πρὸς τὰ Λευκὰ ὄρη βαίνουσα ὄροσειρὰ διέρχεται διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Καλῆς Συκιᾶς καὶ ἐκτεῖται ἀνέρχεται εἰς τὸ ὄριπέδιον τοῦ Καλλικράτους.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες ἀποτελοῦσι χώραν ὄρειοτάτην, κεκαλυμμένην ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, κερκτεῶν, βαλάνων, πρί-

νων κλ. Ἡ χώρα αὕτη ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Β.-Δ. δειράδος τῆς Ἰδης καὶ ἀπὸ τῆς ὀροσειρᾶς ἧτις ἀπὸ τοῦ Κέδρου ἐκτείνεται πρὸς τὰ Λευκὰ Ὅρη, βαίνει πρὸς Β. πάντοτε χαμηλομένη καὶ ἀπολήγει εἰς θθαμαλὴν παραλίαν ἧτις ἀπὸ τοῦ Ἁγιασμάτση μέχρι τῆς Ῥεθύμνης εἶναι ἀμμώδης, βραχύδης δὲ ἀπὸ τῆς Ῥεθύμνης μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πετρὲ ὀπόθεν πάλιν ἐκτείνεται ἀμμώδης μέχρι τῆς Ν.-Δ. γωνίας τοῦ κόλπου τοῦ Ἀλμυροῦ ἐνθα τὸ τμήμα τῆς ὀρεινῆς χώρας τῆς Ῥεθύμνης τελευτᾷ.

Αἱ ἀρκτικαὶ αὗται κλιτύες διαρρέονται ἀπὸ ἀφθόνων ὑδάτων καὶ διασχίζονται ὑπὸ βαθειῶν χαραδρῶν δι' ὧν ῥέουσι ῥύακες οἷτινες κατὰ τὸν χειμῶνα μεταβάλλονται εἰς χειμάρρους ὀρητικωτάτους. Ἀποτελεῖται δέ:

1) Ἐκ τῆς ἀνωμάλου χώρας Ἁγιασμάτση - Σταυρωμένου - Σφακακίου.

2) Ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανέ.

3) Ἐκ τῆς μεταξὺ τοῦ Πλατανέ καὶ τοῦ Πετρὲ ἀνωμάλου χώρας.

4) Ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πετρέ.

5) Ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Μουσέλλα.

6) Ἐκ τῆς κυματοειδοῦς χώρας τοῦ Δέλφινα καὶ τοῦ Καβροῦ.

1. Ἀνώμαλος χώρα

Ἁγιασμάτση - Σταυρωμένου - Σφακακίου.

Πρὸς Δ. τῆς δειράδος ἧτις ὑπὸ τῆς Ἰδης πρὸς Β. ἐκπεμπομένη κλείει πρὸς Δ. τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου καὶ μέχρι τῆς ἐτέρας δειράδος, ἣν ἡ Ἰδη ἐκπέμπει πρὸς Β.-Δ., ἐκτείνεται ἀνώμαλος καὶ δασώδης χώρα ἧτις διασχίζεται ὑπὸ τῶν ῥυακίων Ἁγιασμάτση, Σταυρωμένου καὶ Σφακακίου. Τὰ ῥυακία ταῦτα τὸ θέρος διατρηοῦσι ὀλίγον μόνον ὕδωρ καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα ὅμως, καίτοι ῥέουσι ὀρητικώτερον, εἰσι πάντοτε βρατὰ πλὴν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν. Ὑπὸ οὐδεμιᾶς ζεύγνυται γεφύρα.

Ἡ ἀνώμαλος αὕτη χώρα ἀποτελεῖται ἐξ ἄλλεπαλλήλων σειρῶν χθαμαλῶν λόφων καὶ εἶναι κεκαλυμμένη ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐξ ἑλαιῶν κλ. ¹

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Μυλοποτάμου. 2) Πρὸς Ν. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λυγιώτη (Ἄμαριου) καὶ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ ὄρεινου λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανέ. 3) Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ ἰδίου λεκανοπεδίου (τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Πλατανέ περιβάλλει πρὸς Ν. καὶ πρὸς Δ. τὴν ἀνώμαλον ταύτην χώραν). Περιλαμβάνει τὰ κάτωθι χωρία

1) Τὸ χωρίον Χάρκεια, κατοικούμενον ὑπὸ 27 Ἑλλήνων οἰκογεν.

2) Τὸ « Καβούσι, » » 15 » »

3) Τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἐν ἣ διαιωτῶνται 32 μοναχοὶ καὶ 26 κοσμικοί. (Ἡ Μονὴ αὕτη κτισθεῖσα τῷ 395 μ. Χ. ἐπὶ τοῦ αὐ-

(1) Διὰ τῆς χώρας ταύτης διέρχονται διάφοροι ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης πρὸς τὰ λεκανοπέδια τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τοῦ Λυγιώτη (Ἄμαριου) ὁδοί. Ὅθεν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις ἱκαναὶ ἔλαβον ἐνταῦθα συγκρούσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀμυνομένων ταῦτα καὶ τῶν Τούρκων ἐπιχειρούντων τὴν κατοχὴν αὐτῶν.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου 1822 οἱ Τούρκοι πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν ἀνωτέρω χωρῶν κατέλαβον ὑπὸ τὸν περιβόητον Γετίμ - Ἀλῆ τὴν ὄχυράν μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, τὴν δὲ 18 ἰδίου μηνός οἱ Ἕλληνες ἐξ Ἄμαριου ὀρηθέντες ἐπετέθησαν κατ' αὐτὸν καὶ ἐφόρευαν ἅπαντας πλὴν ἐνός.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὁ Μουσταφᾶ - Πασσᾶς σπεύδων νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν ἐν τῷ τμήματι τῆς Ῥεθύμνης: ἐξῆλθε τὴν νύκτα τὴν 7 πρὸς τὴν 8 Ὁδρίου ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης: μετὰ 12 ταγματῶν τακτικοῦ στρατοῦ, πολλῶν πυροβόλων καὶ τιων χιλιᾶδων ἀτάκτων Τουρκαδανῶν καὶ Τουρκοκρητῶν καὶ ἐβάδισεν ἐν σπουδῇ πρὸς κατάληψιν τῶν ἐπικαίρων θέσεων, ἐνῶ 2 ἕτερα σώματα ἐν ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἕτερον ἐξ Ἐπισκοπῆς (λεκανοπέδιον τοῦ Μουσέλλα) ἐπίδεικτικῶς ἐπεχειροῦν τὸ μὲν κατὰ τοῦ Α. Μυλοποτάμου, τὸ δὲ κατὰ τῶν περὶ τὸ Ῥεθύμιον χωρίων, ἵνα ἀπασχολῶσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ματαίωσιν οὕτω μεγάλην τῶν δυνάμεων αὐτῶν συγκέντρωσιν κατὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Μουσταφᾶ. Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀλδανοῦ ἐπέτυχεν: οἱ Ἕλληνες τοῦ Μυλοποτάμου φοβούμενοι τὴν ἐξ Α. εἰσοδὴν τῶν Τούρκων εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτῶν ἔδραμον εἰς φύλαξιν τῶν ἐκεῖθεν διόδων (ὄρα σημ. Σελ. 154) ἕτεροι δὲ συνεκεντρώθησαν περὶ τὴν Ἐπισκοπὴν (ὄρα σημ. λεκανοπεδίου Μουσέλλα) καὶ τὸ φρούριον τῆς Ῥεθύμνης πρὸς ἀποκρούσιν τῶν ἐκεῖθεν ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων: τοιοῦτοτρόπως: ὁ ἰσχυρὸς στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ ἔμεινεν ἄνευ ἰσχυρᾶς ἀντιμετώπου δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες καταπτοηθέντες ἐκ τῆς αἰφνιδίας ἐπιδρομῆς τῶν ἑχθρῶν, ἀντὶ νὰ ἀποχωρηθῶσιν εἰς ὀρεινότερα μέρη ἵνα εὐθετώτερον ἀποκρούσωσιν αὐτούς, ἐνέκλεισαν τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου, ἐφωδίστην καλῶς αὐτὴν καὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἀπο-

τοκράτορος Ἀρκαδίου, εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ ιστορικοτάτων τῆς νήσου, ἐκτισμένη ἐν τῷ μέσῳ μικροῦ ὄρπεδίου ὑψομένου πρὸς Α. βραθείας καὶ δασώδους χαράδρου ἐν ᾗ διάφοροι ἀναβλύζουσι πηγαί, καὶ δεσπόζεται πανταχόθεν ὑπὸ ὑψωμάτων. Κειμένη δὲ μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν Ῥεθύμνης, Μυλοποτάμου καὶ Ἀμυρίου χρησιμεύει πάντοτε ὡς κέντρον ἔνθα ἐκάστοτε, προκειμένου περὶ πολιτικοῦ ἢ πολεμικοῦ τινὸς ζητήματος, συνέρχονται οἱ κάτοικοι πρὸς συνδιάσκεψιν. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς Μονῆς ἐξ ἰσχυροτάτων τειχῶν ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς πελωρίου τετραγώνου καὶ διωρόφου οἰκοδομήματος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει εὐρύχωρον προαύλιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου κεῖται ναὸς τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ παρ' αὐτῷ φρέαρ. Ἐξώθεν τῆς Μονῆς καὶ ἀπέναντι τῆς μεγάλης αὐτῆς πύλης κεῖνται οἱ σταῦλοι καὶ παρ' αὐτοῖς παλαιὸς ἀνεμόμυλος ἐν ᾧ εὐλαβῶς εἰσὶ κατατεθειμένα τὰ ὄσπ' αὐτῶν κατὰ τὴν ὀλοκαύτως τῆς Μονῆς (9 Νοεμβρίου 1866) πεσόντων μαρτύρων).

κρούσασιν ἐκεῖ μετὰ διακοσίων πενήκοντα ὀπλιτῶν ὑπὸ τοὺς Δημακόπουλον, Σκουλαῖν καὶ Κοῦθον τὴν στρατιὰν τοῦ Μουσταφᾶ μέχρις οὗ καὶ ἄλλαι ἐπικουρίαι προσέλθουσιν αὐτοῖς, Τὴν 8 Νοεμβρίου ὀλίγοι Ἕλληνες κατέχοντες τὸν Πύργον τῶν Σκουλαφιδῶν, τὰ Χάρκεια καὶ τὰ Καθούσια συνεπλάκηταν μετὰ τῆς Τουρκικῆς πρωτοπορείας μὴ δυνάμενοι ὅμως νὰ ἀντίσχισιν κατὰ τοῦ ἀσυγκρίτους πλουσιμότερου ἐχθροῦ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Ἀρκάδιον καὶ ὁ ἀγὼν ἤρξατο πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Μονῆς. Ἐπὶ δύο ἡμέρας οἱ Ἕλληνες δι' εὐστόχου πυρὸς ἀπέκρουον τὰς μανιώδεις τῶν Τούρκων ἐφόδους, ὅτε τέλος ὁ Μουσταφᾶς κατιδὼν τὸ ἀδύνατον τῆς ἐξ ἐφόδου ἀλώσεως τῆς Μονῆς καὶ τὸ ἀνίσχυρον τῶν ὄρεινῶν πυροβόλων πρὸς καταστροφὴν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῆς τειχῶν μετεκομίσατο ἐκ Ῥεθύμνης 2 πεδινὰ πυροβόλα ἅτινα ἐγγύθι τῆ πύλης σταθέντα κατέβραυσαν αὐτὴν καὶ διηυκόλυναν τὴν ἐξ ἐφόδου εἰσόδον τῶν Τούρκων εἰς τὸ προαύλιον τῆς Μονῆς. Τότε ἤρξατο ἀπελπις σῶμα πρὸς σῶμα πάλη μέχρις οὗ οἱ Ἕλληνες ἀπελπισθέντες περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν ἔθεντο διὰ τοῦ ἡγουμένου Γαβριήλ πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην, ἀνετίναξαν τὴν Μονὴν καὶ ἐτάφισαν ὑπὸ τὰ τείχη αὐτῆς μετὰ τῶν εἰσορμητάντων βερβάρων!

Τὴν 28 Ἀπριλίου 1868 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Ἰω. καὶ Ν. Σγουρόν προσβάλλουσι τοὺς ἐν Μαρουλᾷ Τούρκους.

Τὴν 1 Αὐγούστου 1868 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Μοσχοβίτην, Πορτάλιον, Βερδᾶκην, Βενιανᾶκην, Ξανθουδάκην καὶ Ζερβομπεᾶκον ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Ἀδελῶν Τούρκων ἐξετόπισαν αὐτούς.

Τὴν 5 Μαΐου 1868 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἐμμ. Πορτάλιον ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν Τούρκων κατεχόντων τὸ χωρίον Μαρουλᾶ ἐξετόπισαν αὐτούς ἐκεῖθεν καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης.

4) Τὸ χωρίον Ἀμνάτος, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 23 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον Πίκρη, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

6) Τὸ χωρίον Ἀναχούρδω, κατοικούμενον ὑπὸ 43 Ἑλλ. οικ.

7) Τὸ » Σκουλούφια, κατοικούμενον ὑπὸ 55 Ἑλληνικῶν καὶ 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) Τὴν ἀγροικίαν Ρούπαις, κατοικουμένην ὑπὸ 10 Ἑλλ. οικ.

9) Τὸ χωρίον Κυργιάνα, κατοικούμενον ὑπὸ 56 Ἑλληνικῶν καὶ 11 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Τὸ χωρίον Μέση, κατοικούμενον ὑπὸ 53 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον Μαρουλάς, κατοικούμενον ὑπὸ 37 Ἑλληνικῶν καὶ 65 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον Ἁγία Τριάς, κατοικούμενον ὑπὸ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον Γιαννοῦδι, κατοικούμενον ὑπὸ 3 Ἑλληνικῶν καὶ 32 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

14) Τὸ χωρίον Ἁγ. Δημήτριος, κατοικούμενον ὑπὸ 9 Ἑλληνικῶν καὶ 14 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

15) Τὸ χωρίον Δούτρα, κατοικούμενον ὑπὸ 47 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον Ἀδελε, κατοικούμενον ὑπὸ 66 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

17) Τὸ χωρίον Πηγὴ, κατοικούμενον ὑπὸ 115 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον Ἁγ. Παρασκευή, κατοικούμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ 12 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

19) Τὸ χωρίον Μπακαλοχώρι, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὸ χωρίον Χαμαλεῦρι, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὸ χωρίον Ἀστέρι, κατοικούμενον ὑπὸ 22 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

22) Τὸ χωρίον *Ερφοί, κατοικοῦμενον ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν καὶ 25 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

23) Τὸ χωρίον Πρίνος, κατ. ὑπὸ 10 Ἑλλήν. καὶ 5 Τουρκ. οἰκ.

24) Τὴν ἀγροικίαν Πισκοπή, κατοικοῦμένην ὑπὸ 4 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

25) Τὴν ἀγροικίαν Καϊναρτζέ, κατοικοῦμένην ὑπὸ 6 Ἑλληνικῶν καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2. Ὀρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πλατανέ.

Πρὸς Δ. τῆς δειράδος ἦν ἡ Ἰδη ἐκπέμπει πρὸς Β.-Δ. ἐκτείνεται τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πλατανέ. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ βαθειῶν χαράδρων κατερχομένων ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω δειράδος τῆς Ἰδης καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέων ἅτινα ὁ Κέδρος ἐκπέμπει πρὸς Β.-Δ. μέχρι τοῦ Βρύσινα. Αἱ χαράδραι αὗται ἐνοῦνται εἰς μίαν βαθεῖαν καὶ μακρὰν φάργγα δι' ἧς ῥέει ὁ ῥόαξ Πλατανές ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν 4 ὡ; ἔγγιστα χιλιόμετρα πρὸς Α. τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης.

Ὁ Πλατανές ῥέει θέρος καὶ χειμῶν. Τὸ θέρος εἶναι πανταχοῦ βατὸς τὸν δὲ χειμῶνα καθίτταται ἄβατος μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν. Ζεύγνυται διὰ δύο γεφυρῶν μιᾶς λιθοκτίστου διτόξου κειμένης οὐ μακρὰν τῆς παρχλίκης καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ῥεθύμνης-Ἡρακλείου, καὶ ἐτέρας παλαιᾶς λιθοκτίστου ὡσαύτως ἀλλὰ μονοτόξου κειμένης 15' ὡρ. ἀνωτέρω τῆς πρώτης.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο περιλαμβάνει χωρὶς τιγὰ εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος (τὸ μεσημερινὸν) ἔνθα αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὸ χαράδραι, Ποταμοὶ καλούμεναι, εἰσὶ σχετικῶς εὐρύτεραι.

Τὸ ἔδαφος αὐτοῦ εἶναι ὄρεινότατον, δασῶδες καὶ περιρρέεται ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων.

Συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς Α. μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας Ἀγιασμάτση-Σταυρωμένου-Σφακακίου. 2) Πρὸς Ν.-Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λυγιώτη δι' ἀτραπῶν αἵτινες διέρχονται διὰ τῶν κάτωθεν τοῦ ὄρειου πεδίου τοῦ Βένη χαράδρων (ὄρα λεκανοπέδιον Λυγιώτη) καὶ δι' ἐτέρων αἵτινες ἀνέρχονται τὸ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Μέρωνα ὄρος καὶ κκταλήγουσιν εἰς Μέρωνα, Μεσονήσια, Γερακάρ: κλ.

3) Πρὸς Ν.-Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀγ. Βασιλείου διὰ τῶν ἀτραπῶν αἵτινες ἀνερχόμεναι τὸ ὄρος Καρινιώτικαις Παποῦραις κατέρχονται εἰς τὰ χωρία Λαμπινὴ καὶ Σπῆλι, καὶ δι' ἐτέρας ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῶν πλησίων τοῦ χωρίου Πατσῶ μύλων διέρχεται τὰς χαράδρας τῆς Μπαλῆς καὶ ἐξέρχεται πρὸ τῶν χωρίων Ἀγ. Βασίλειος καὶ Κοζαρέ. 4) Πρὸς Δ. συγκοινωνεῖ εἰς μὲν τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πετρῆ διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Καρές, κατωτέρω δὲ μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας ἥτις ἀπὸ τοῦ Βρῦσινα κατέρχεται πρὸς τὰς ἀρκτικὰς ἀκτὰς¹. Περιλαμβάνει δέ

- 1) Τὸ χωρίον Καρίναις, κατοικοῦμενον ὑπὸ 55 Ἑλλήν. οἰκογεν.
- 2) Τὸ » Ἀυτάνασος, κατ. ὑπὸ 20 Ἑλλ. καὶ 33 Τουρ. οἰκ.
- 3) Τὸ » Ἀποστόλοι, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἰκ.
- 4) Τὸ » Πατσῶ, κατ. ὑπὸ 3 Ἑλλήν. καὶ 62 Τουρκ. οἰκ.
- 5) Τὸ » Βολιῶναις, κατοικοῦμενον ὑπὸ 55 Τουρκ. »
- 6) Τὸ » Πρασαῖς, » » 57 Ἑλλήν. καὶ 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 7) Τὸ χωρίον Γουδελιανὰ, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἰκ.

3. Ἡ μεταξὺ Πλατανῆ καὶ Πετρῆ ἀνώμαλος χώρα.

Πρὸς Δ. τοῦ ἀνωμάλου λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανῆ καὶ μέχρι τοῦ βύακος Πετρῆ ἐκτείνεται ἀνώμαλος χώρα ἥτις κατέρχεται ἀπὸ τοῦ ὄρους Βρῦσινα καὶ τῶν πρὸς Δ. αὐτοῦ ἐκτεινομένων χθαμαλῶν ὑψωμάτων. Ἡ χώρα αὕτη καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν ἐκ

(1) Ὅρα σημ. 1 Σελ. 200. Ὅρα σημ. 1 λεκανοπέδιον Λυγιώτη. Ὅρα σημ. 1 Λεκανοπεδίου καὶ Ἀγ. Βασιλείου. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Σ. Βαρδάκη, Δ. Μοσχολίτη, Μ. Τσουδερὸν καὶ Κώστην Τσακωναν συγκεντρωθέντες ἐν Καραῖς κατέλαβον τὰς ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Βρῦσινα ὄχυρὰς θέσεις καὶ ἐπετέθησαν τὴν 26 Ἀπριλίου 1868 κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ-Πασσᾶν Τούρκων κατεχόντων τὰς περὶ τὸ χωρίον Πρασαῖς θέσεις καὶ σκοποῦντων ἐκεῖθεν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Ἀμάριον. Μετὰ πεισματώδη μάχην οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν καὶ κατεδιώχθησαν πέραν τῶν χωρίων Καπεδιανὰ καὶ Χρωμοναστήρι. Προσελθουσῶν ὁμοῦ ἐκεῖ ἰσχυρῶν εἰς τοὺς Τούρκους ἐπικουριῶν καὶ νέας δοθείσης μάχης οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν μαχόμενοι πρὸς τὸ χωρίον Καρίναις.

Τοῦρκοι ἐκ Ῥεθύμνης ἐξεληθόντες καὶ ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Γουδελιανὰ Ἑλλήνων, τὴν 5 Φεβρουαρίου 1878, ἀπεκρούσθησαν καὶ κατεδιώχθησαν.

βαλάνων, ἐλαιῶν, κερυτῶν κλ., καὶ παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς μάλιστα δὲ εἰς τὰς ὑπῤωρείας τοῦ Βρούσινα¹.

Συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανέ, πρὸς Ν. δὲ καὶ πρὸς Δ. μετὰ τοῦ τοῦ Πετρέ. Περιλαμβάνει

1) Τὴν ἀγροικίαν Ἄγ. Εὐτύχιος, κατοικ. ὑπὸ 2 Τουρκ. οἰκογ.

(1) Ἡ χώρα αὕτη ἐκτεινομένη περὶ τὸ φρούριον τῆς Ῥεθύμνης ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν καθότι κατὰ ταύτην ἀναγκάως λαμβάνουσι χώραν αἱ πρῶται στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις τῶν τε Τούρκων, οἵτινες ὀρμώμενοι ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης ἐπιδιώκουσι τὴν κατάληψιν τῶν πέριξ θέσεων διὰ τὴν ἐκείθεν προέλασιν εἰς τὰ ἐνδότερα, καὶ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες περὶ τὸ φρούριον συγκεντρούμενοι καὶ καταλαμβάνοντες τὰς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας ἀγούσας διαβάσεις ἀποκρούουσι τὰς Τουρκικὰς προσπάθειας.

Ὁ Βρούσινας, αἱ κατὰ μῆκος τοῦ Πλατανέ θέσεις καὶ τὰ πρὸς Ν.-Α. τοῦ Ἀτσιποπούλου ὑψώματα ἰσχυρῶς κρατούμενα παρακλύουσι πᾶσαν τῶν Τούρκων προέλασιν.

Τῶν Ἑλλήνων ὅμως αἱ προσπάθειαι δὲν περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Τούρκων καὶ τὸν περιορισμὸν αὐτῶν ἐν τῷ φρουρίῳ αὐτῶν, ἀλλὰ πολλάκις ἐπεδίωξαν τὴν ἄλωσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης, καθ' ἣς ὅμως δυστυχῶς προσέκοψαν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων μέσων (πυροβόλων καὶ ναυτικῆς δυνάμεως) καὶ τῆς ἀταξίας ἣτις δυστυχῶς ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πλείστας τῶν μεγάλων αὐτῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Παραθέτομεν ὧδε ἐν περιλήψει τὰς κυριώτερας ἐκ τῶν κατὰ τὴν χώραν ταύτην πολεμικῶν πράξεων, παραλείποντες ἔννοεῖται τὰς πολυαριθμοὺς ἐνέδρας κλ. μικροσυμπλοκάς ἐν αἷς ἀφειδῶς ἔρρευσε τὸ τε Ἑλληνικὸν καὶ τὸ Τουρκικὸν αἷμα.

Ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1822 τρισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Σουδερόν, Πωλογοεργάκη, Μοσχολίτην, Ἰω. Χάλην, Ν. Κωνσταντουδάκη, Π. Ζερβουδάκη, Γ. Δεληγιαννάκη κλ. μεθ' ὧν ὁ φιλέλλην Γάλλος λοχαγὸς Βαλέστρας, καὶ ὁ ἐκ Χίου λοχαγὸς Κόκκινος συγκεντρωθέντες εἰς τὰ χωρία Κάστελλον, Βαλαμόνερν κλ. ἐπετέθησαν τὴν 14 Ἀπριλίου κατὰ τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης, ἀποτυχούσης ὅμως τῆς ἐφόδου οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πλείστας ὑποστάντες ζημίας καὶ φονευθέντες καὶ αὐτοῦ τοῦ Βαλέστρα.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1829 δισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Σουδερόν, Μοσχολίτην, Ἀνδρεαδάκη, Στρ. Δεληγιαννάκη, Μανουσέλην, Σηφοδασκαλάκη συνελθόντες εἰς τὰ περὶ τὸ Ῥέθυμον χωρία καὶ ταχθέντες ὑπὸ τὸν φιλέλληνα ἀγγλον Χαλν ἐπετέθησαν τὴν 25 κατὰ τῶν Τούρκων οὓς κατεδίωξαν καὶ ἐνέκλεισαν εἰς τὸ φρούριον αὐτῶν.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1866 δισχίλιοι Τούρκοι ἐξελθόντες τῆς Ῥεθύμνης κατέλαβον τὸ χωρίον Ἀτσιπόπουλον καὶ Πρινέ καὶ εἶτα ἐπεχείρησαν, τὴν 17 Σεπτεμβρίου νὰ καταλάβωσι καὶ τὸ χωρίον Γεράνι. Οἱ Ἕλληνες κατελθόντες τὰ πρὸς Α. τοῦ χωρίου τούτου ὑψώματα ἀπέκρουσαν καὶ κατεδίωξαν τοὺς Τούρκους μέχρι τῶν χωρίων Πρινέ καὶ Ἀτσιποπούλου. Οἱ Τούρκοι ἐνισχυθέντες ἐκεῖ ὑπὸ 2 ταγματῶν τακτικοῦ στρατοῦ μετὰ 2 πυροβόλων ἠμύοντο μέχρι τῆς νυκτός.

Τὴν 16 Σεπτεμβρίου οἱ Ἕλληνες ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Μύλοι Τούρκων κατεδίωξαν αὐτοὺς μέχρι τῆς Ῥεθύμνης.

Τὴν 17 Σεπτεμβρίου 1866 οἱ Ἕλληνες ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἐν Ἄγ. Εἰρήην

2) Τὸ χωρίον *Περιβόλια*, κατοικούμενον ὑπὸ 135 Ἑλλήν. καὶ 105 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

3) Τὴν ὀχυρὰν πόλιν τῆς *Ῥεθύμνης*, (ὄρα κατωτέρω περιγραφὴν αὐτῆς).

4) Τὸ χωρίον *Ξερὸ - Χωριό*, κατοικ. ὑπὸ 20 Τουρκ. οικογεν.

5) Τὸ » *Καπεδιανά*, » » 42 » »

6) Τὸ χωρίον *Χρωμοναστήρι*, κατοικούμενον ὑπὸ 44 Ἑλλήν. καὶ 48 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

7) Τὸ χωρίον *Μύλοι*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλήν. καὶ 9 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον *Σελλί*, κατοικούμενον ὑπὸ 24 Ἑλληνικῶν καὶ 16 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

Τούρκων κατεδίωξαν αὐτοὺς πρὸς τὸν Βρῦσαινα ἔνθα τοὺς περιέκλυσαν, προσελθούσης ὁμοῦ αὐτοῖς ἐπικουρία ἐκ τοῦ χωρίου ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν *Ῥεθύμνην* κατὰ πόδας διακόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μέχρι τῆς θέσεως Ἑλλά.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Δ. Μοσχολίτην, Πορτάλιον, Καλομενόπουλον, Λίτιναν κλ. ἐπιτεθέντες τὴν 27 Σεπτεμβρίου 1866 κατὰ τῶν ἐν Χρωμοναστήρι Τούρκων κατεδίωξαν αὐτοὺς πρὸς τὴν *Ῥεθύμνην*.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Μ. Τσουδερόν, Στ. Βαρδάκην, Παππα-Μαρουλιανόν καταλαβόντες τὰς πρὸς τὰ χωρία Χρωμοναστήρι καὶ Μύλους θέσεις ἐπέτεθον τὴν 30 Ἰανουαρίου 1868, κατὰ τῶν ἐκεῖ Τούρκων οὓς ἐξεδίωξαν πρὸς τὴν *Ῥεθύμνην*.

Τὴν 3 Μαρτίου 1878 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Λ. Βογιατσόγλου ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν ἔξωθεν τῆς *Ῥεθύμνης* Τούρκων ἐνίκησαν αὐτοὺς καὶ ἐπέκλεισαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου.

Τὴν 15 Μαρτίου 1878 ἰσχυρὸν σῶμα Τουρκικοῦ στρατοῦ πειρᾶται νὰ προσέλθῃ ἐκ *Ῥεθύμνης* πέραν τοῦ Πλατανέ. Οἱ Ἕλληνες κατέχοντες ὑπὸ τοὺς Σγουρόν, Γ. Καλλέργην, Γ. Ἀλεφαντινόν, Χ. Παχλαδάκην, Γ. Τσεδάκην, Ἐμμ. Μαραγκουδάκην τὰς ἀπὸ Βαγιονιάς μέχρι Πλατανέ θέσεις ἀπέκρουσαν καὶ κατεδίωξαν αὐτοὺς. Τὴν δὲ 19 ἰδίῳ προσβαλόντες οἱ Ἕλληνες τοὺς Τούρκους κατεδίωξαν αὐτοὺς μέχρι τοῦ φρουρίου τῆς *Ῥεθύμνης*.

Τὴν 1 Ἀπριλίου 1878 οἱ Τούρκοι πειραθέντες νὰ διαβῶσι τὴν μεταξὺ *Ῥεθύμνης* καὶ Ἀτσιποπούλου γέφυραν (ἴδε ὁδοίπορ.) ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 7 Ἀπριλίου 1878 οἱ Ἕλληνες προσβάλλουσι τὰς ἔξωθεν τοῦ χωρίου τῆς *Ῥεθύμνης* τουρκικὰς θέσεις καὶ ἡ μάχη διαρκεῖ μέχρι τῆς νυκτός.

Τὴν 27 Ἀπριλίου 1878 οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὸν Βρῦσαινα ὑπὸ τὸν Παππαμαρουλιανόν κλ. ἀλλ' ἀποκρούονται. Τὴν ἐπομένῃ οἱ Τούρκοι ἐπιτίθενται: ἐκ νέου κατὰ τῶν εἰς Μύρθιο καὶ Σελλί Ἑλλήνων ἀλλά, καὶ πάλιν ἀποκρούονται.

Τὴν 2 Ἰουνίου 1878 οἱ Τούρκοι πειραθέντες νὰ καταλάβωσι τὸ χωρίον Γερᾶνι ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατέχοντων ὑπὸ τοὺς Ν. Βιστάκην, καὶ Γ. Διαντρέ τὴν πρὸς Α. τοῦ χωρίου θέσιν Φαρμακιά.

9) Τὸ χωρίον Μύρθιο, κατοικούμενον ὑπὸ 14 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

10) Τὸ χωρίον Ρουσοσπηγι, κατ. ὑπὸ 47 Ἑλλ. καὶ 14 Τουρ.οικ.

11) Τὴν ἀγροικίαν Ἀγ. Εἰρήνη, κατοικουμένην ὑπὸ 7 Ἑλλην. καὶ 6 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον Σωματᾶς, κατοικούμενον ὑπὸ 4 Ἑλλην. καὶ 34 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον Γάλλου, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλλην. καὶ 14 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

14) Τὸ χωρίον Ἀτσιπόπουλου, κατοικούμενον ὑπὸ 200 Ἑλλην. καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

15) Τὸ χωρίον Πρινές, κατοικούμενον ὑπὸ 105 Ἑλληνικῶν καὶ 16 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον Βεδέροι, κατοικούμενον ὑπὸ 25 Ἑλλην. οἰκογ.

17) Τὸ » Φρατσεσκιά, » » 55 » »

18) Τὸ » Γωνιά, » » 77 » »

19) Τὸ » Ἀγ. Ἀνδρέας, » » 6 » καὶ 60 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὸ χωρίον Γεράνι, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλλην. καὶ 8 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

ἽΟχυρὰ πόλις τῆς Ῥεθύμνης.

Ἐν τῷ μέσῳ ὡς ἔγγιστα τῆς κατὰ μῆκος τῆς χώρας ταύτης ἐκτεινομένης παραλίας καὶ ἐπὶ γλώσσης τινὸς τοῦ ἐδάφους προεχούσης εἰς τὴν θάλασσαν κεῖται ἡ ὄχυρὰ πόλις τῆς Ῥεθύμνης, ἐπὶ τῆς θέσεως ἔνθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ῥιθυμνία ἢ Ῥίθυμνα. Ἡ πόλις αὕτη, μία ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Κρήτης πόλεων, κλείεται πρὸς τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς ὑπὸ σεσαθρωμένου καὶ χαμαλοῦ τείχους μετ' ἐπάλλξεων. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ἀκτῆς καὶ ἀπὸ τῆς Α. πλευρᾶς τῆς πόλεως βαίνει πρὸς Ν. ἐπὶ 220 μ. εἶτα κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Δ. καὶ βαίνει κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἐπὶ 900 μ. ὀπότεν πάλιν τρέπεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Β. ἐπὶ 250 ὡς ἔγγιστα μέτρα καὶ μέχρι τοῦ εἰς

τὸ Β.-Δ. ἄκρον τῆς πόλεως ὑψομένου βράχου ἐξ οὗ εἶναι ὠκοδομημένη ὄχυρὰ ἀκρόπολις *Φορτέσα* καλουμένη. Πρὸς τὸ Δ. ἄκρον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τὸ τεῖχος κατεδαφίσθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀνηγέρθη ἕτερον τεῖχος ὅπερ κλείει τὴν πλατεῖαν τῶν ἐκεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνεγερθέντων στρατώνων. Τὰ τεῖχη ταῦτα ἔχουσι δύο μικροὺς προμαχώνας, ἓνα εἰς τὴν Ν.-Δ γωνίαν καὶ ἕτερον εἰς τὸ μέσον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, καὶ περιβάλλονται ὑπὸ ἀβαθοῦς τάφρου, ἐν γένει δὲ εἰσι μηδαμινῆς στρατιωτικῆς ἀξίας. Ἡ εἰς τὸ Β.-Δ. ἄκρον τῆς πόλεως ὑψομένη *Φορτέσα* δεσπόζουσα τῆς πόλεως καὶ τοῦ μικροῦ λιμένος εἶναι κάπως ἀξία λόγου ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς στερεῖται ὅμως καὶ αὕτη ὄχυρωμάτων ἰκανῶν, ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν, γὰρ ἀντιπαράταχθῶσι κατὰ τοῦ σημερινοῦ πυροβολικοῦ.

Αἱ πύλαι τῶν περιβαλλόντων τὴν πόλιν τειχῶν εἰσι τρεῖς μία ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς ἡ *Πόρτα τῆς Ἄμμου*, καὶ δύο ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἡ *Μεγάλη Πόρτα*, καὶ ἡ *Μαρμαρόπορτα* ἥτις κεῖται ἐπὶ τοῦ νέου τείχους ὅπερ ἀνηγέρθη ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῶν παλαιῶν τειχῶν.

Τὸ φρούριον τῆς *Ῥεθύμνης* ἄλλοτε ἦτο ὠπλισμένον διὰ 45 πυροβόλων καὶ ὀλμων· ὁ *Μεχμέτ* - Ἄλῆς μὴ εὐρίσκων ταῦτα ἐπαρκῆ διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως ἀνεβίβασε τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 80. Σήμερον εἶναι ὠπλισμένον διὰ τινων παλαιοτάτων ἐμπροσθογεμῶν πυροβόλων καὶ δι' ἐνὸς ὀπισθογεμοῦ πυροβόλου τῶν 0,15 τοποθετημένον ἐπὶ τῆς *Φορτέσας* καὶ ἐστραμμένον πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ὁ λιμὴν τῆς *Ῥεθύμνης*, τεχνητὸς καὶ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατασκευασθεὶς, εἶναι πολὺ μικρὸς, ἰστιοφόρα δὲ τινὰ μικρᾶς χωρητικότητος δύνανται μόνον νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ τὰ δὲ ἀτμόπλοια κλ. πλοῖα ἅπαντα ἀγκυροβολοῦσιν ἐκτὸς αὐτοῦ.

Ἡ ἐξωθεν τῶν τειχῶν τῆς *Ῥεθύμνης* ἐκτεινομένη χώρα ἀποτελεῖ μικρὰν πεδιάδα κεκαλυμμένην ὑπὸ περιπεφραγμένων κήπων, νεκροταφείων, οἰκίσκων κλ. Ἡ πεδιάς αὕτη εἶναι στενὴ καὶ ἐκτείνεται πρὸς Α. ἐπὶ ἐκτάσεως πολλῶν χιλιομέτρων πρὸς Δ. ὅμως καὶ πρὸς Ν. κλείεται ὑπὸ βραχυδῶν ὑψομάτων ἅτινα ὑψόμενα εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς *Ῥεθύμνης* ἀπόστασιν δεσπόζουσι τῆς τε πόλεως

καὶ τῶν τειχῶν αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν βράχων τούτων καὶ πρὸς Ν.-Δ. τῆς πόλεως εἶναι ἐκτισμένη ἡ μικρὰ συνοικία τῶν λεπρῶν.

Ἡ πόλις τῆς Ῥεθύμνης ἔχει καθαρὰς ὁδοὺς, ὠραίας οἰκίας καὶ λαμπρὰς δημοσίας οἰκοδομὰς τὰς ἐξῆς: τὸ διοικητήριον, δύο εὐρεῖς στρατῶνας, ἐξ ὧν εἷς παλαιὸς καὶ ἕτερος πρὸ εἰκοσαετίας ἀνεγερθεῖς, τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον καὶ τὸ ὑγειονομεῖον. Ὁ δὲ δῆμος ἔχει τὸ κατάστημα τοῦ δημοτικοῦ νοσοκομεῖου. Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔχει τέσσαρας ναοὺς, τὴν Ἐπισκοπὴν, τὰ σχολεῖα τῶν ἀρρένων καὶ τῶν θηλέων, τὸ κατάστημα τῆς δημογεροντίας, τὸν «Ἑλληνικὸν Φιλεκπαιδευτικὸν Σύλλογον» μετὰ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου καὶ βιβλιοθήκης κλ. Ἡ δὲ Τουρκικὴ κοινότης ἔχει πέντε Τζαμία, ἐξ ὧν ἓν μόνον ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὰ δὲ λοιπὰ μετεβλήθησαν εἰς τοιαῦτα ἐκ Χριστιανικῶν ναῶν, Τεκέδες τινὰς καὶ τινα σχολεῖα μετὰ τῶν γραφείων τοῦ Ἐβκκφίου.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως διανέμεται εἰς τὰς δεκαπέντε αὐτῆς συνοικίας ὡς ἐξῆς:

1) Φορτέσα, (ἡ ἀκρόπολις) κατοικουμένη ἐξ	160	Τουρκ.	οἰκογ.
2) Καινούρζα,	»	»	120
3) Καστέλλι, κατοικ. ἐξ	27	Ἑλλην.	καὶ 96
4) Μεγάλη-Πόρτα.	»	»	90
5) Μακρὺν-Στενό,	»	»	2
6) Ἄγ.-Λάζαρος,	»	»	30
7) Ἄγία-Σοφία,	»	»	60
8) Ἄκ-Σεράϊ.	»	»	132
9) Τσίτσος,	»	»	165
10) Ἀρβανιθιά,	»	»	23
11) Γζαλί,	»	»	132
12) Γαζῆ Χουσεῖν-Πασᾶ,	15	»	151
13) Μασαλά,	»	»	1
14) Τσικούρ-Μποστάμι,	2	»	137
15) Ἀραπομαχαλάς,			69

*Ἦτοι ἡ πόλις τῆς Ῥεθύμνης¹, πλὴν τῶν περιχώρων, κατοικεῖ-

(1) Ἡ Ῥεθύμνη ἐτάλω ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν 4 Νοεμβρίου 1645. Οἱ Τούρκοι γινόμενοι κύριοι τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων (12 Αὐγούστου 1645) ἐπεχείρησαν

ται ὑπὸ 1865 Ἑλλήνων καὶ 6024 Τούρκων. Εἰς τὸν πληθυσμὸν τοῦτον προσθετέον 265 Τούρκους κατοικοῦντας τὰ προάστια καὶ τοὺς λεπρούς κατοίκους τοῦ Λωδοχωρίου ἀνερχομένους εἰς 55 Ἑλληνας καὶ 32 Τούρκους, ἤτοι ἐν συνόλῳ ἔχει 8241 κατοίκους ἐξ ὧν 6321 Τούρκοι καὶ 1920 Ἕλληνες.

4. Ὁρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πετρῆ.

Πρὸς Δ. τῆς ἀνωτέρω (Σελ. 204) περιγραφείσης χώρας ἐκτείνεται τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πετρῆ ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ πληθύς κοιλαδίων καταφύτων καὶ ὑπὸ συχνῶν πηγῶν διαρρεομένων. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο σχηματίζομενον ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν κλιτύων τῆς ἀπὸ τοῦ Κέδρου πρὸς τὰ Λευκὰ ὄρη ἐκπεμπομένης μακρᾶς ὄροσειρᾶς ἐκτείνεται ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως ἐδάφους καθ' ὅτι τὸ μὲν Ν.-Α. αὐτοῦ ἄκρον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πρὸς Ν. τοῦ ὄρους Βρύσινα σχηματιζομένου αὐχένος τῆς Καρές, τὸ δὲ Ν.-Δ. κατέρχεται ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν αἰτίνες ὑψοῦνται πρὸς Α. τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους (Σφακίων).

Διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος Πετρῆ ὅστις ἀποτελεῖται ἐκ δύο

τὴν ἐκπόρθειν καὶ τοῦ τῆς Ρεθύμνης τὴν 11 Σεπτεμβρίου 1645. Μετὰ πολλὰς ἀτυχεῖς ἐφόδους τῶν Τούρκων καὶ ἐξόδους τῶν πολιορκουμένων οἱ Τούρκοι κατώρθωσαν νὰ ἀνέλθωσιν ἐξ ἐφόδου εἰς τὰ τείχη καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν τὴν 10 Ὀκτωβρίου. Μετὰ τὴν εἰς τὴν πόλιν εἰσοδὸν τῶν Τούρκων οἱ κάτοικοι ἅπαντες μετὰ τῆς φρουρᾶς κατέφυγον εἰς τὴν Φορτέτσαν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐπιτυχῶς ἀπέκρουον τὰς λυσσώδεις ἐφόδους τῶν Τούρκων μέχρι τῆς 3 Νοεμβρίου ὅτε ἤρξαντο αἱ πρὸς παραδόσιν διαπραγματεύσεις αἰτίνες κατέληξαν εἰς συνθηκολόγησιν ὑπογραφεῖσαν τὴν 4 Νοεμβρίου καθ' ἣν ἄφιστο ἐλευθέρῃ ἡ ἀναχώρησις τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν κατοίκων, ὄρους ὅμως οὐδ' ὀδῶς οἱ Τούρκοι ἐτήρησαν καθ' ὅσον ἅμα τῇ παραδόσει τῆς Φορτέτσας ἤρξαντο κακοποιοῦντες καὶ σφάζοντες τοὺς κατοίκους, τὸ σύνθημα θόντος πρώτου αὐτοῦ τοῦ ἀρχηγοῦ Χουσεῖν-Πασᾶ. Ἐκτοτε τὸ Ῥέθυμνον μένει εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ εἶναι μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς νήσου φρουριῶν τὸ μόνον ἔρεισμα τῆς ἐπὶ τῆς Κρήτης κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου· κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ἐκεῖ καταφεύγουσιν οἱ τοῦ τμήματος τούτου Τουρκεῖοι πληθυσμοί, καὶ μεθ' ὅλας τὰς φοβερὰς αὐτῶν στρατιᾶς ἐκεῖ μόνον κυματίζει ἀτραλῶς ἡ σημαία τοῦ κατακτητοῦ. Καὶ τοῦ φρουρίου τούτου οἱ Ἕλληνες πολλάκις ἐπεχείρησαν τὴν ἀλωσιν ἀλλὰ στερούμενοι τῶν ἀναγκαιῶν μέσων ἀπέτυχον πάντοτε ἐν ταῖς προσπάθειαις αὐτῶν, καίτοι ἀφθονον πρὸς τοῦτο ἔρρουσεν τὸ ἕμιμα.

βραχιόνων οἵτινες κατέρχονται ὁ μὲν εἰς ἀπὸ τοῦ Ν.-Α. ὁ δὲ ἔτε-
ρος ἀπὸ τοῦ Ν.-Δ. ἄκρου τοῦ λεκανοπεδίου, καὶ οἵτινες δεχόμενοι
τὰ ὕδατα τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν κατερχομένων μικρῶν βυακίων συνε-
νοῦνται κάτωθεν τοῦ χωρίου Κούφη, καὶ $2\frac{1}{2}$ ὡς ἔγγιστα χιλιόμετρα
μακρὰν τῆς παραλίας, εἰς μίαν βαθεῖαν κλίτην ἥτις πρὸς Β. βαίνουσα
διὰ βαθείας χαράδρας ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν πρὸς Δ. τοῦ βραχώ-
δου **Κακοῦ Ὀρους**. Ὁ Πετρεὺς τὸ θέρος διατηρεῖ ὀλίγον μόνον
ὕδωρ καὶ εἶναι πανταχοῦ βατὸς, τὸν χειμῶνα ὅμως ῥέει λίαν ὀρη-
τικῶς, καθίσταται δὲ ἐντελῶς ἄβατος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βρο-
χῶν, μόνον δὲ ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν βροχὴν εἶναι μετὰ κόπου
βατὸς δι' ἡμιόνων πλησίον τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀμ-
μώδη παραλίαν. Ζεύγνυται διὰ μιᾶς μεγάλης λιθοκτίστου καὶ μο-
νοτόξου γεφύρας καλουμένης τῆς **Νερατζῆς ἢ Καμάρα** καὶ κειμέ-
νης μεταξὺ τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως καὶ Ἀγ. Κωνσταντίου.
Πλησίον τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ ἐκτίσθη καὶ ἑτέρα μεγάλη γέφυρα ἥτις
ὅμως παρεσύρη ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ τῶν ὑδάτων ῥεύματος.

Τὸ ἔδαφος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι ὄρεινότατον καὶ δα-
σῶδες ἐν ταῦτοις εἶναι εὐφρορον εἰς ἔλαιον, κερᾶτια κλ. τρέφει δὲ
πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμιόνους.

Συγκοινωνεῖ: 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς ὄρεινῆς χώρας ἥτις κατέρ-
χεται ἀπὸ τοῦ ὄρους Βρύσινα πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἐκτείνεται
μέχρι τοῦ Πλατανέ· εἰς τὸ ἀνώτερον δὲ μέρος αὐτοῦ (τὸ Ν.-Α.)
συγκοινωνεῖ, διὰ τοῦ πρὸς Ν. τοῦ ὄρους Βρύσινα σχηματιζομένου αὐ-
χένος τῆς **Καρές**, μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ
Πλατανέ. 2) Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ ὄρεινοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Μου-
σέλλα καὶ 3) πρὸς Ν. μετὰ τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ἀγ.
Βασιλείου διὰ τῶν ἐξῆς σημείων· α') διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου
Ἀμπελάκι αὐχένος τοῦ καλουμένου Ἀμπελακιάτικος Πόρος, δι' οὗ
κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον **Κοξαρέ**· β') διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου
Φωτεινοῦ αὐχένος δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Ἀγ. **Βασιλείος**·
γ') δι' ἑτέρου ἄνωθεν τοῦ χωρίου Φωτεινοῦ αὐχένος, **Σταυροῦ** κα-
λουμένου, (ἐφ' οὗ πύργος) δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον **Πα-
λρόλουτρα**· δ') διὰ τῆς ἄνωθεν τῆς θέσεως **Ποτάμια**, (πλησίον τοῦ
χωρίου **Κοῦμοι**) ῥάχως Ἀρμὸς δι' ἧς κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον

Ἄγ. Ἰωάννης· εἶ) διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Καλῆς-Συκῆς. 4) Πρὸς Ν.-Δ. μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους διὰ δυσβατώτατης ἀτραποῦ ἀνάχωρούσης ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀλώναις καὶ βαινούσης διὰ τῶν θέσεων Ἀμυγδαλόπορο, Ἀσφενταμέ, Φρυγᾶνα, Σπήλιου-Λάκκος, Σκαφίδια εἰς Καλλικράτην¹. Περιλαμβάνει δέ:

1)	Τὴν ἀγροικίαν Ῥουμπάδω,	κατοικ. ὑπὸ	6	Ἑλλήν. οἰκογ.
2)	Τὴν » Βελονάδω,	» »	10	» »
3)	Τὸ χωρίον Ἀλώναις,	» »	20	» »
4)	Τὸ » Ἀρολίθι,	» »	20	» »
5)	Τὸ » Κάτω-Πόρος,	» »	22	» »
6)	Τὸ » Ζουρίδι,	» »	50	» »
7)	Τὸ » Νησί,	» »	15	» »

(1) Οἱ Τούρκοι μελετοῦντες τὴν ἀπὸ Χανίων καὶ ἀπὸ Ῥεθύμνης ἐισβολὴν εἰς Σφακίᾳ (ὄρα σημ. Σφακίων) συνήθροισαν εἰς τὰ χωρία Ῥούστικα καὶ Ἄγ. Κωνσταντίνου ἱκανὰς δυνάμεις ἵνα προσβάλλωσιν ἀπὸ Β.-Α. τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους, ἐπιπεσόντες ὅμως ἐκεῖ οἱ ὑπὸ τοὺς Π. Μανουσελῆν, Γ. Δεληγαννάκην, Ἰω. Δρουλιῶκα καὶ Μανώλῃ Ῥουστικιανόν Ἑλληνας διεσκόρπισαν αὐτοὺς καὶ κατεδίωξαν μέχρι τοῦ φρουρίου τῆς Ῥεθύμνης (17 Ἰουνίου 1821).

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1822 οἱ Τούρκοι ἐπιτιθέντες νὰ καταλάβωσι τὸ χωρίον Κάσπελλον ἠετήθησαν καὶ κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου 1828 διαχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Ἀλμπάνην βαίνοντες ἐκ Ῥεθύμνης πρὸς τὸν Ἄγ. Βασιλεῖον προσεβλήθησαν πλησίον τῶν Ἀρμένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὧν ἠγοῦντο οἱ Σουδεράκης, Κατσούρης, Καπετανάκης, Ἠπειρώτης κλ., καὶ ἠναγκάσθησαν εἰς ὑποχώρησιν καταδιωχθέντες μέχρι τῆς Ῥεθύμνης.

Τὴν 16 Μαρτίου 1867 ἑξακισχίλιοι Τούρκοι πειρᾶνται νὰ διέλθωσι διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Ἀμπελάκι αὐχένος εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἄγ. Βασιλείου. Τὴν πρωΐαν τῆς 17 χίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κόρακαν, Δεληγαννάκην, Ῥωμόνον, Γενήσαρην καὶ Σκουλᾶν ἀποκρούουσι τοὺς Τούρκους καὶ καταδιώκουσιν αὐτοὺς μέχρι τοῦ χωρίου Ἀμπελάκι. Τὴν 18, 19 καὶ 20 ἐνισχυθέντες οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Κοροναίου κλ. καταλαμβάνουσι τὰς περὶ τὸ Ἀμπελάκι θέσεις προσβάλλουσι τὸν ἐκεῖ στρατὸν καὶ συγχρόνως παρακλιώσουσι τὰς ἐκ Ῥεθύμνης σταλεῖσας ἐπικουρίας νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτοῦ.

Τὴν 4 Μαρτίου 1878 Τούρκοι ἐκ Ῥεθύμνης προχωρήσαντες ἐπιτίθενται κατὰ τὰν χωρίων Καλονότι καὶ Μαλλάκια, οἱ δὲ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Κ. Βαλιώσην, Μ. Λιαντρῆν καὶ Τσίβην ἀποκρούουσιν αὐτοὺς καὶ τοὺς καταδιώκουσι μέχρι τῆς θέσεως Νεραντζαῖς.

Τὴν 17 Μαρτίου 1878 Τούρκοι ἐκ Ῥεθύμνης χωρήσαντες μέχρις Ἀρμένων προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατεδιώχθησαν.

Τὴν 1 Ἀπριλίου 1878 οἱ Τούρκοι προσβάλλονται πάλιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πλησίον τοῦ χωρίου Ἀρμένιοι καὶ καταδιώκονται.

Τὴν 5 Μαΐου 1878 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Α. Τσουδερόν, Ε. Πορτάλιον καὶ Ὀδ. Σταυρινίδην προσβάλλουσι τοὺς Τούρκους εἰς Ἀρμενοκαστέλλι.

- 8) Τὸ χωρίον *Μοῦντρος*, κατοικ. ὑπὸ 90 Ἑλλην. οἰκογ.
9) Τὸ » *Ρούστικα*, » » 135 » »
10) Τὴν Μονὴν *Ρούστικα*, ἐν ἧ διαιτῶνται 17 μοναχοὶ καὶ
15 κοσμικοί.
11) Τὸ χωρίον *Ἁγ. Γεώργιος*, κατοικ. ὑπὸ 5 Ἑλλην. καὶ 22
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
12) Τὸ χωρίον *Ἁγ. Κωνσταντῖνος*, κατ. ὑπὸ 80 Ἑλλην. οἰκ.
13) Τὸ » *Παλαίλιμος*, » » 51 Τουρκ. »
14) Τὸ » *Καλονύκτι*, κατ. ὑπὸ 30 Ἑλλην. καὶ 4 Τουρ. οἰκ.
15) Τὸ χωρίον *Σαϊτούραις*, κατ. ὑπὸ 30 Ἑλλην. καὶ 30 Τουρ. οἰκ.
16) Τὸ χωρίον *Μαλλάκζα*, κατοικ. ὑπὸ 50 Ἑλλην. οἰκογεν.
17) Τὸ » *Καρέ*, κατ. ὑπὸ 31 Ἑλλην. καὶ 15 Τουρκ. οἰκ.
18) Τὸ χωρίον *Φωτεινοῦ*, κατοικ. ὑπὸ 25 Τουρκικῶν οἰκογεν.
19) Τὸ » *Ἀμπελάκι*, » » 20 Ἑλληνικῶν καὶ 30
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
20) Τὸ χωρίον *Κοῦμοι*, κατοικ. ὑπὸ 22 Ἑλλην. καὶ 2 Τουρκ.
οἰκογενειῶν.
21) Τὰ χωρία *Ἄνω - Ἀρμένιοι* καὶ *Κάτω - Ἀρμένιοι*, κατοικου-
μενα ὑπὸ 75 Ἑλλην. καὶ 34 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
22) Τὸ χωρίον *Ὀρος*¹, κατ. ὑπὸ 20 Ἑλλην. καὶ 6 Τουρκ. οἰκ.
23) Τὸ χωρίον *Κάστελλος*, κατ. ὑπὸ 47 Ἑλλην. καὶ 4 Τουρ. οἰκ.
24) Τὸ χωρίον *Ἀπάνω - Βαλσαμόνερο*, κατ. ὑπὸ 45 Τουρκ. οἰκ.
25) Τὸ χωρίον *Μουνοπάρι*, κατοικ. ὑπὸ 18 Τουρκ. οἰκογεν.
26) Τὸ » *Κάτω - Βαλσαμόνερο*, κατοικ. ὑπὸ 68 Τ. οἰκογ.
27) Τὸ » *Κούφη*, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλην. οἰκογεν.
28) Τὸ » *Καρωτή*, » » 45 » »
29) Τὸ » *Ἀρκούδαινα*, » » 110 » »

5. Ὀρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Μουσέλλα.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πετρῆ ἐκτείνεται, παραλλήλως
ἐκείνῳ, τὸ ὄρεινόν λεκανοπέδιον τοῦ Μουσέλλα τὸ ὁποῖον ἀρχό-

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο κατὰ τινὰς ἢ ἀρχαία πόλις Ὀρειν.

μενον από τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Καλλικράτους (ὄρα Λευκὰ Ὅρη) καὶ βαῖνον πρὸς Β.-Α. μεταξὺ ἀποκρήμων ὄρέων εἶναι στενὸν καὶ βραχῶδες, εἶτα δὲ πρὸς Β. τρεπόμενον μεταξὺ χθαμαλῶν γηλόφων βαίνει μέχρι τῆς χθαμαλῆς καὶ ἀμμώδους παραλίας. Καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν, παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς καὶ διασχίζεται ὑπὸ τοῦ ῥύακος Μουσέλλα.

Ὁ ῥύαξ οὗτος τὸ μὲν θέρος διατηρεῖ ὀλίγον μόνον ὕδωρ καὶ εἶναι πανταχοῦ βατὸς, τὸν δὲ χειμῶνα ῥέει ὀρητικώτατος καὶ εἶναι ἐντελῶς μὲν ἄβατος κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν, μετὰ δυσκολίας δὲ βατὸς κατόπιν καὶ πλησίον τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἀμμόδη παραλίαν. Γέφυρα ἐπ' αὐτοῦ οὐδεμίαν ὑπάρχει.

Συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς Α. μετὰ ὄρειου λεκανοπεδίου τοῦ Πετρέ. 2) Πρὸς Ν.-Δ. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Καλλικράτους (ὄρα Λευκὰ Ὅρη) διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἰτίνες ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τῶν χωρίων Μυριοκέφαλα, Ὀνυχα, Ἀσῆ - Γωνιά κλ. συνέρχονται εἰς τὸν ἀχένα τοῦ Σταυροῦ τὸ σελλὶ διὰ τοῦ ὁποῖου εἰσέρχονται εἰς τὸ ὄροπέδιον. 3) Πρὸς Δ. μετὰ τῆς κυματοειδοῦς χώρας τοῦ Δέλφινα - Καβροῦ.

Τὸ ἔδαφος αὐτοῦ εἶναι ὄρεινότερον μὲν εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος ὀμαλώτερον δὲ εἰς τὸ κατώτερον καὶ ἐνιαχοῦ νοσηρόν, καθόσον λιμνάζοντα ἐκεῖ τὰ ὕδατα ἀναδίδουσι μιάσματα πυρετῶν. Εἶναι εὐφορον εἰς κεράτια, ἔλαιον, διαφόρους καρπούς κλ. καὶ τρέφει πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμιόνους¹. Περιλαμβάνει δέ :

(1) Φθίνοντος τοῦ Ἰουλίου 1821 ὁ Σερῆφ - Πασσᾶς μετὰ 15 χιλ. ἀνδρῶν ἐστρατοπεδεύμενος εἰς Ἐπισκοπὴν (πρὸς Α. τοῦ ῥύακος Μουσέλλα) ἠτοιμάζοντο νὰ εἰσβάλλουσι διὰ τῶν στενῶν τοῦ Ἄλμυροῦ εἰς Ἀποκρώναν. Δισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, Βουρδουμπᾶν, Σουδερίων, Μανουσέλην, Σήφακαν, Μεσιδόνην, Ἰω. Χάλην κλ. ἐτάχθησαν εἰς ἀντικρούσιν τῆς φοβερᾶς ταύτης στρατιᾶς, δυστυχῶς ὅμως ἀντὶ νὰ ὀχυρωθῶσιν εἰς τὰ δύσβατα στενά τοῦ Ἄλμυροῦ (ὄρα λεκανοπέδιον Ἀποκρόνου) καὶ ἀναμείνωσιν ἐκεῖ νὰ συντρίψωσι τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ὁρρήξαντες ἐπὶ τὴν ἴδιαν αὐτῶν ἀνδρείαν καὶ περιφρονήσαντες τὰς πολλαπλασίας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ἐστρατοπεδεύσαντο εἰς τὰ χωρία Κουρνᾶ, Κάστελλον καὶ Πάτημα (πρὸς Δ. τοῦ Μουσέλλα) καὶ ἀντεπεξῆλλον ἐν ἀνοικτῇ χώρᾳ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν 31 Ἰουλίου διαβάντες τὸν ῥύακα προσέβαλλον τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν μετὰ πολλῶν ζημιῶν. Τὴν 1 Αὐγούστου οἱ Γούρκοι προσβάλλουσι τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀποκρούονται μὲν μετὰ ὀλοήμερον μάχην, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην διαβαίνουσι τὸν Μουσέλλαν καὶ στρατοπεδεύουσι εἰς τὸ παράλιον χωρίον Δράμια, ἐνθα νέαι προσέρχονται αὐτοῖς διὰ θα-

- 1) Τὸ χωρίον Ἀσῆ - Γωυιά, κατοικούμενον ὑπὸ 120 Ἑλλήν. οἰκ.
- 2) Τὸ » Μυριοκέφαλα, » » 45 » »
- 3) Τὸ » Μαρουλοῦς, » » 25 » »
- 4) Τὴν ἀγροικίαν Ὀνουχας, κατοικουμένην ὑπὸ 4 Ἑλλήν. οἰκογενειῶν.
- 5) Τὸ χωρίον Ἀργυρούπολις, κατοικούμενον ὑπὸ 200 Ἑλλήν. οικογενειῶν. (Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Δάππα).
- 6) Τὸ χωρίον Πάτημα, κατοικ. ὑπὸ 50 Ἑλλήν. οικογενειῶν.
- 7) Τὸ » Κάστελλος » » 62 » »
- 8) Τὸ » Φλακίη, » » 83 » καὶ 8 Τουρκικῶν οικογενειῶν.
- 9) Τὸ χωρίον Ἐπισκοπή, κατοικούμενον ὑπὸ 135 Ἑλληνικῶν καὶ 20 Τουρκικῶν οικογενειῶν.
- 10) Τὸ παράλιον χωρίον Δράμια, κατοικούμενον ὑπὸ 18 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν. (Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἐδραμῖα ἐπίνειον τῆς ἀρχαίας Δάππας).

6. Κυματοειδῆς χώρα τοῦ Δέλφινα καὶ τοῦ Καβροῦ.

Πρὸς Δ. τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Μουσέλλα ἐκτείνεται χώρα λοφώδης ἣν διαρρέουσι τὰ ρυάκια Δέλφινας καὶ

λάσσης ἐπικουρίαί. Τὴν 3 Αὐγούστου οἱ Τούρκοι νέαν ἐνεργοῦσι προσβολὴν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν θέσεων ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀποκρούονται. Ἐν τούτοις μετὰ τὰς μάχας ταύτας οἱ Τούρκοι ἐπωφελοῦμενοι τῆς ἀπροσεξίας τῶν Ἑλλήνων ἀπέστειλαν αἰφνιδίως τὸ πολυῤῥιθμον αὐτῶν ἱππικὸν ὄπερ ἐπελάσαν κατέλαβε τὰ στενὰ τοῦ Ἀλυμοῦ καὶ τοιοῦτοτρόπως διέσπασε τὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων καὶ διηκόλυνε τὴν προέλασιν τῆς Τουρκικῆς στρατιᾶς.

Ὁ Μουσταφᾶ - Πασσᾶς μεταβαίνων ἐκ Χανίων (Νοέμβριος 1866) εἰς Πέλοποννησον ἀφῆκεν ἰσχυρὰν φρουρὰν ἐν Ἐπισκοπῇ πρὸς τήρησιν τῆς συγκοινωνίας ἀλλὰ πρὸ πάντων ἵνα ἀπασχολῆ τοὺς κατὰ τὰ μέρη ταῦτα Ἑλληνας καὶ παρακολῶν οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ δράμωσιν ἐκεῖ ἔνθα αὐτὸς θὰ διηυθύνετο (ὄρα σημ. 1 Σελ. 200). Οἱ Ἕλληνες ἐπανειλημῶς προσβάλλοντες τὴν φρουρὰν ταύτην ἠνάγκασαν ἐπὶ τέλους αὐτὴν νὰ ἐκκενώσῃ τὸ χωρίον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Τούρκοι ἐπανειλημῶς κατέλαβον τὸ χωρίον τοῦτο καθὼς καὶ τὴν Φλακίην καὶ Ἀρκούθαιναν πρὸς ἐξησφάλισιν τῶν συγκοινωνιῶν αὐτῶν καὶ πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ λεκανοπεδίου. Οἱ δὲ Ἕλληνες κατεργχόμενοι ἀπὸ τῶν ὀρέων συχνὰ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν Τουρκικῶν θέσεων.

Καβρός. Ἡ χώρα αὕτη κλείεται πρὸς Ν. καὶ πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς καὶ ἀποκρήνου δευράδος *Δαφνομαδάρας* (ὕψ. 1680 μ.) ἦν τὰ *Λευκὰ Ὅρη* ἐκπέμπουσιν ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ *Καλλικράτους* πρὸς Β., καὶ ἦτις μέχρι τῆς γωνίας τοῦ κόλπου τοῦ *Ἀλμυροῦ* κατερχομένη σχηματίζει ἐκεῖ τὰ ὁμώνυμα στενὰ δι' ὧν καὶ μόνον συγκοινωνοῦσιν αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τοῦ τμήματος τῆς *Ῥεθύμνης* μετὰ τῶν πρὸς Δ. αὐτῶν ἐκτεινομένων ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν *Λευκῶν Ὁρέων* (λεκανοπέδιον Ἀποκορώνου κλ.).

Ἡ χώρα αὕτη εἶναι ὁμαλὴ καὶ κατάφυτος, εὐφορωτάτη δὲ εἰς ἔλαιον, οἶνον, δημητριακοὺς καρπούς, διάφορα ὄσπρια κλ.

Διασχίζεται ὑπὸ τῶν βυακίων *Καβροῦ* καὶ *Δέλφινά* ἅτινα εἰσὶ πάντοτε βατὰ πλὴν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν.

Εἰς τὸ δυτικώτατον μέρος τῆς χώρας ταύτης καὶ 2 ὡς ἔγγιστα χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς ἀκτῆς σχηματίζεται ἡ λίμνη τοῦ *Κουρνᾶ*, ἡ σημαντικώτερα τῶν ἐν Κρήτῃ λιμνῶν. Ἀποτελεῖ δὲ αὕτη εὐρεῖαν χοάνην καὶ πληροῦται ὕδατος γλυκέως ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀλιεύονται ἐξαιρετοὶ ἐγγέλεις. Τὸ κλίμα τῆς χώρας ταύτης εἶναι νοσηρὸν ἕνεκα τῆς λίμνης ταύτης καὶ τῶν ἀφθόνων ὑδάτων.

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ *Μουσέλλα*. 2) πρὸς Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου διὰ τῶν στενῶν τοῦ *Ἀλμυροῦ*. 3) πρὸς Ν.-Δ. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ἀσκύφου (*Λευκὰ Ὅρη*) διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀνερχομένης τὴν *Δαφνομαδάραν* καὶ κατερχομένης διὰ τῆς θέσεως *Κλίμα* (ἔνθα δεξαμεναὶ) εἰς τὴν ἐν τῇ *φάραγκι* τοῦ *Κατρέ* θέσιν *Βατὲ* ὀπόθεν διὰ τοῦ ἀχένοσ *Ξυλόδεμα* ἀνέρχεται εἰς Ἀσκυφον ¹.

Περιλαμβάνει:

1) Τὴν ἀγροικίαν <i>Μπαλαρίνα</i> , κατοικ. ὑπὸ 10 Ἑλλην. οἰκογ.			
2) Τὸ χωρίον <i>Μουρί</i> , κατοικοῦμενον	»	35	»
3) Τὴν ἀγροικίαν <i>Ξυλαδιανά</i> , κατ.	»	3	»
4) Τὴν » <i>Κάβαλλος</i> , »	»	3	»
5) Τὸ χωρίον <i>Κουρνᾶς</i> , κατοικοῦμενον	»	150	»

(1) Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀνήλθον οἱ Τούρκοι ἀπαρτήρητοι εἰς Ἀσκυφον τὸν Ἰούλιον τοῦ 1821 (ὄρ. σημ. Σφακίων).

Ἄκται. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Μαλέτσι, εἰς ὃ τελευτῶσιν αἱ ἄκται τοῦ Μυλοποτάμου (ὄρ. Σελ. 196), ἄρχονται αἱ ἀρκτικαὶ ἄκται τῆς ὄρεινῆς χώρας τῆς Ῥεθύμνης. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου ἐκεῖνου ἐκτείνονται πρὸς Δ. ἐπὶ ἐκτάσει 7¹/₂ ν. μιλ. ἄκται ὁμοίμορροι χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις, ὑπερθεν τῶν ὁποίων ἐκτείνεται λοφώδης χώρα ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων κεκαλυμμένη.

Ὁ λιμὴν τῆς Ῥεθύμνης, τεχνητός, ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατασκευασθείς, μικρὰ τινα μόνον πλοιάρια δύναται νὰ περιλάβῃ (ὄρ. πόλ. Ῥεθύμνης Σελ. 208). Πρὸς Δ. τῆς Ῥεθύμνης καὶ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πετρέ ἐπὶ 5¹/₂ ν. μιλ. ἐκτείνεται παραλία χθαμαλὴ μὲν ἀλλὰ βραχώδεις ἔχουσα ἄκτάς, ἐκεῖθεν δὲ καὶ μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ῥύακος Ἄλμυροῦ ἐκτείνονται ἐπὶ 4¹/₂ ν. μιλ. χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις ἄκται αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ μεσημβρινὸν ὄριον τοῦ βαθείως κόλπου τοῦ Ἄλμυροῦ, ἐν ᾧ αἱ ἀπορρώγες ἄκται τῆς ὄρεινῆς χώρας τῶν Κεφαλάδων ἀποτελοῦσι τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ὄριον.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες τοῦ ὄρεινοῦ τῆς Ῥεθύμνης τμήματος ἀποτελοῦσι χώραν ὄρεινήν ἥτις περικλείεται ὑπὸ ἀποτόμων ὀρέων, καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων δασῶν καὶ περιρρέεται ὑπὸ ἀφθονοτάτων ὑδάτων. Ἀποτελεῖται :

- 1) Ἐκ τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Λυγιώτη-ποταμοῦ.
- 2) Ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Κουμιανοῦ-ποταμοῦ.
- 3) Ἐκ τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου.
- 4) Ἐκ τῆς κοιλάδος τῶν Λευκογειῶν ἢ τοῦ Πρέβελη καὶ
- 5) Ἐκ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρθιου.

1. Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη-ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τῆς Ἰδης ἐκτείνεται τὸ μέγα καὶ χλοερὸν λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη τὸ ὁποῖον σχηματίζεται μεταξὺ τῶν ὑψηλοτάτων καὶ ἀποκρήμων ὀρέων τῆς Ἰδης (2498 μ.) καὶ τοῦ Κέδρου (ὕψ. 1800 μ.). Ἐχει διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Α. πρὸς Β.-Δ., εἶναι

εὐρύτατον, καλύπτεται ὑπὸ δασῶν, διαρρέεται ὑπὸ ἀφθονωτάτων ὑδάτων καὶ διασχίζεται ὑπὸ τοῦ ρύακος *Λυγιώτη* ὅστις καὶ Ἀμαριώτης - ποταμὸς καὶ *Πλατὺς* λέγεται.

Ὁ ρύαξ οὗτος ἔχει στενὴν σχετικῶς κοίτην, εἶναι ἐνιαχοῦ δυσκόλως βατὸς καὶ κατ' αὐτὸ τὸ θέρος, τὸν χειμῶνα εἶναι δυσκολώτερον βατὸς, ἄβατος δὲ μόνον καθίσταται κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν. Τὰ ὕδατα αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὸ θέρος εἰς τὴν ἄρδυσιν τῶν ἀγρῶν καὶ εἰς τὴν κίνησιν πολλῶν μύλων. Ῥέει διὰ μέσου τοῦ εὐρέως λεκανοπέδιου καὶ ἐξέρχεται τούτου διὰ στενῆς καὶ βαθείας φάραγγος, σχηματιζομένης μεταξὺ τῆς Ν.-Δ. δειράδος τῆς Ἰδης καὶ τῶν Ν.-Α. ὑπωρειῶν τοῦ Κέδρου, δι' ἧς ἐκβάλλει εἰς τὸν κόλπον τῆς *Μεσαρᾶς* καὶ εἰς θέσιν Ἀγ. *Γαλήνη* (ἀρχ. *Σουλῆνα* ἢ *Σουλία*).

Ὁ *Λυγιώτης* ζεύγνυται διὰ 4 μικρῶν μονοτόξων γεφυρῶν λιθοκτιστῶν, κειμένων 1) μιᾶς πρὸ τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων 2) μιᾶς κάτωθεν τοῦ χωρίου *Λαμπιώταις* 3) μιᾶς κάτωθεν τοῦ χωρίου *Χωρδάκι* καὶ 4) ἐτέρας κειμένης ἐν τῇ κοιλάδι τῶν *Μελάμπων* καὶ καλουμένης τοῦ *Γομαρᾶ* ἢ τοῦ *Βέη-τὸ-πέραμα*.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ *Λυγιώτη*, λίαν εὐρὺ ὄν, στενεύεται κατὰ τὰ δύο αὐτοῦ ἄκρα (τὸ Β.-Δ. καὶ τὸ Ν.-Α.) ὑπὸ τῶν ἀντιστηριγμάτων τῆς Ἰδης καὶ τοῦ Κέδρου ἅτινα συνερχόμενα κλείουσι τὸ λεκανοπέδιον καὶ καθιστῶσι τὴν εἰς αὐτὸ εἴσοδον δυσκολωτάτην καὶ δι' ὠρισμένων τινῶν μόνον σημείων δυνατήν.

Καὶ τὸ μὲν Β.-Δ. ἄκρον αὐτοῦ ἀπολήγει εἰς τὸν αὐχένα τοῦ *Θρόνου* δι' οὗ μεταβαίνομεν εἰς τὸ πρὸς Β.-Δ. κείμενον ὄρεινόν λεκανοπέδιον τοῦ *Πετρέ*. Ἡ ἐντεῦθεν εἴσοδος εἶναι δυσκολωτάτη καθ' ὅσον τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖται ἐκ στενῶν καὶ βαθυτάτων χαράδρῶν ὑπὸ δασῶν κεκαλυμμένων. Αἱ χαράδραι αὗται δεσπόζονται ὑπὸ τοῦ μεμονωμένου λόφου *Βέμι* ὑψουμένου ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, ὑπερκειμένου δὲ κατὰ 150 ὡς ἔγγιστα μέτρα τοῦ περίξ ἐδάφους· ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου σχηματίζεται ὁμαλὸν ὄροπέδιον ἔχον σχῆμα ἑλλείψεως ἧς ὁ μέγας μὲν ἄξων εἶναι χιλίων ὡς ἔγγιστα μέτρων ὁ δὲ μικρὸς περίπου 250. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχουσι 5—6 οἰκίσκοι, εἷς καίσκος (τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου) καὶ ὀλίγον ὕδωρ, καλλιεργεῖται δὲ

ὀλόκληρον εἰς σιτοφόρους ἀγρούς. Ἡ κυριωτέρα ἐπὶ τοῦ ὄροπέδιου ἄγουσα ὁδὸς εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀποστόλοι (ἀποστάσεως 1 ὥρας), ἐτέρω ὁδός, βατὴ εἰς πεζοὺς μόνον, εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ χωρίου Βολιδῶνας. Εἰς τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τοῦ λόφου ἀναβλύζει ὀλίγον ὕδωρ.

Εἰς δὲ τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ ἄκρον τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιάτη ἀπολήγει εἰς βαθεῖαν φάραγγα σχηματιζομένην μεταξὺ τῶν Ν.-Δ. δειράδων τῆς Ἰδῆς καὶ τῶν Ν.-Α. ὑπορειῶν τοῦ Κέδρου διὰ τῆς φάραγγος ταύτης διέρχεται ὁ τὸ λεκανοπέδιον διασχίζων ρύαξ Λυγιάτης. Μετὰ δὲ τὴν φάραγγα ταύτην τὸ ἔδαφος καὶ πάλιν εὐρύνεται καθ' ὅτι συγκλίνουσιν ἐκεῖ δύο κοιλάδες, ὧν ἡ μὲν ἐξ Α. (ἡ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς-Βαθειακοῦ) σχηματίζεται μεταξὺ τῶν Ν.-Δ. δειράδων τῆς Ἰδῆς, ἡ δὲ ἐκ Δ. (ἡ τῶν Μελάμπων) μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν ὑπορειῶν τοῦ Κέδρου καὶ τοῦ ἐπακτίου ὄρους Βουβάλας (ὑψ. 967 μ.). Κατωτέρω τὸ ἔδαφος καὶ πάλιν στενεύεται εἰς βαθεῖαν χαράδραν ἀπολήγουσαν εἰς τὴν παραλίαν θέσιν Ἀγ. Γαλήνης (κόλπος τῆς Μεσαρᾶς).

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιάτη¹ περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς κοιλάδας.

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιάτη - ποταμοῦ κέντηται ἐξαιρετικὴν στρατηγικὴν σπουδαιότητα. Περικλειόμενον ὑπὸ ὑπερψήλων ὄρειων εἶναι φύσει ἀχυρότατον, ἀπ' ἐτέρου δὲ κείμενον μεταξὺ τῶν τμημάτων τοῦ Ἡρακλείου καὶ Ῥεθύμνης καὶ ἐν ἀμέσῳ συγκοινωνία διατελοῦν μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς, μετὰ τοῦ Μυλοποτάμου, μετὰ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς Ῥεθύμνης, μετὰ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸν κέντρον τῶν κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἐνεργειῶν, συνάμα δὲ συγκοινωνοῦν διὰ στενῆς φάραγγος μετὰ τοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Μεσαρᾶς ὄρου τῆς Ἀγ. Γαλήνης δύναται νὰ ἐφοδιάζηται καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐν ᾧ συγγρόνως εἶναι ἐντελῶς ἐξησχυλισμένον ἀπὸ πάσης ἐκείθεν προσβολῆς.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων εὐρισκόμενον παρέχει ἀσφαλῆς καταφύγιον εἰς τοὺς ἀδυνάτους Ἑλλήν. πληθυσμούς τῶν πέριξ χωρῶν καθιστᾷ ἂν ὄχι ἀδύνατον τοῦλάχιστον λίαν ἐπισηπλῆ τὴν ἐν τοῖς λεκανοπέδιοις τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου διαμονὴν τῶν Τούρκων, εἶναι ὀρηκτήριον ἀσφαλῆς τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ παρέχει ζωὴν καὶ σθένος μέγα εἰς τὰς κατὰ τὰς ἀρκτικὰς κλιτύας τῆς Ῥεθύμνης ἐπιχειρήσεις αὐτῶν, καὶ τέλος κρατεῖ τελείως διεσπασμέναις τὰς ἐπὶ τῆς νήσου τουρκικὰς δυνάμεις.

Εἰς χεῖρας δὲ τῶν Τούρκων εὐρισκόμενον ἐξασφαλίζει κατὰ μέγα μέρος τὴν διαμονὴν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν ἐν τοῖς λεκανοπέδιοις τοῦ Μυλοποτάμου τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ ἐν ταῖς ἀρκτικαῖς κλιτύσι τῆς ὀρεινῆς χώρας τῆς Ῥεθύμνης, θέτει ὑποχειρίους εἰς τοὺς Τούρκους τοὺς Ἑλληνικούς πληθυσμούς τῶν πέριξ χωρῶν. παραλβεῖ καὶ ἀποσυνθέτει ἐντελῶς τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις, καὶ τέλος κρα-

1) Τὴν μεγάλην κοιλάδα τοῦ Ἀμαρίου (ἣτις ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς δευτερευούσας κοιλάδας).

2) Τὴν κοιλάδα Ἀγ. Παρασκευῆς Βαθειακοῦ καὶ

3) Τὴν κοιλάδα τῶν Μελάμπων.

1) *Μεγάλη κοιλάς τοῦ Ἀμαρίου.* Ἡ κοιλάς αὕτη σχηματίζομένη μεταξὺ τῆς Ἰδης καὶ τοῦ Κέδρου ἐκτείνεται ἀπὸ Ν.-Α. πρὸς Β.-Δ. ἤτοι ἀπὸ τοῦ κάτωθεν τοῦ Βένι αὐχένος τοῦ Θρόνου μέχρι τῆς κάτωθεν τοῦ Κέδρου σχηματιζομένης στενῆς καὶ βαθείας χαράδρας δι' ἧς ἐξέρχεται ὁ ρύαξ Λυγιώτης.

τεῖ ἐν στενῇ συναφείᾳ τὰ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικὸν τῆς νήσου τμήμα τουρκικὰ στρατεύματα.

Ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ὅμως διαρκῆς κατοχὴ τοῦ λεκανοπεδίου τούτου δὲν εἶναι τόσοσ ἐνδεχρῆς ἐνεκα τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς ὀρητικότητος καὶ τοῦ ῥιφοκινδύνου τῶν Ἑλλήνων ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀσφάλεια τῶν κατεχόντων τὸ λεκανοπεδίων στρατευμάτων καὶ ἡ ἐπισίτισις αὐτῶν εἶναι προβλήματα λίαν δυσπρόσιτα. Κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις οἱ Τούρκοι εἰσῆλθον μὲν ἐν αὐτῷ, ὡσάκις ἐπεχείρησαν τοῦτο, ἀλλὰ δὲν διέμενον ὅμως ἐκεῖ καὶ ἐπὶ μακρόν. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 μόνον φαίνονται οἱ Τούρκοι κατανοήσαντες τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ κρατήσαντες σχεδὸν διαρκῶς τοῦ λεκανοπεδίου σπουδαίως παρέλυσον τὰς Ἑλληνικὰς ἐπεργείας.

Παραθέτω ὡδε ἐν περικλείψει τὰ ἀφορῶντα τὸ λεκανοπεδίων τοῦτο σπουδαιότερα στρατιωτικὰ γεγονότα.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821 οἱ Τούρκοι τῆς Ἀμπαδιάς (ὄρα σημ. 1 Σελ. 224) φοβούμενοι τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐπαναστάντων Ἑλλήνων ἐνεκλείσθησαν ἅπαντες ἐν τῷ ὄχυρῳ χωρίῳ Βαθειακοῦ ἔνθα συνεχῶς προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Φθίνοντος τοῦ Ἰανουαρίου 1822 τετρακισχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Τσιλιβιτόμπαση εἰσβαλόντες ἐκ Τυμπακίου (Μεσαρᾶς) εἰς τὸ λεκανοπεδίων τοῦ Λυγιώτη κατέλαβον τὴν κοιλάδα Βαθειακοῦ - Ἀγ. Παρασκευῆς, ἐξησφάλισαν τὰ ἐφόδια αὐτοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Βαθειακοῦ καὶ εἶτα προελάσαντες κατέλαβον τὰ κατὰ μῆκος τῶν προπόδων τῆς Ἰδης χωρία Βιζῆρι καὶ Φουρφουρᾶ. Οἱ Ἕλληνες μὴ δυνήθέντες νὰ προσβάλλωσι τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν εἰς τὸ λεκανοπεδίων αὐτῶν ὄχυραν εἴσοδον συνεκεντρώθησαν δισχίλιοι περίπου ὑπὸ τοὺς Σουδερὸν, Μελιδῶνην, Βουρδουμπᾶν, Πωλογεωργάκην, Δεληγιαννάκην, Πρωτοπαπαδάκην, Ζερβουδάκην κλ. καὶ κατέλαβον τὰ χωρία Μέρωνι, Ἀμάρι καὶ Μοναστηράκι, κείμενα ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς τῆς κοιλάδος (γραμμὴ τοῦ Κέδρου). Τὴν 10 Φεβρουαρίου οἱ Τούρκοι λίαν πρωὶ διαβάντες τὸν Λυγιώτην ἐπετίθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πεισματωδεστάτην δὲ μάχην διαρκέσανσαν ὀλόκληρον ἡμέραν οἱ Ἕλληνες ἀντεπιτεθέντες κατὰ τῶν Τούρκων ἠνάγκασαν αὐτοὺς εἰς ὑποχώρησιν μετὰ πλείστων ζημιῶν, πηγνέντων καὶ ἀρκετῶν κατὰ τὴν ἐσπευσμένην διάβασιν τοῦ ἐξογκωμένου ποταμοῦ Λυγιώτη.

Μετὰ τὴν μάχην ταύτην οἱ Τούρκοι ὠχυρώθησαν εἰς Φουρφουράν, τὴν δὲ νύκτα τῆς 14—15 ὁ Μελιδῶνης παραλαβὼν 80 ἀνδρείους ἐπετίθη αἰφνιδίως κατὰ τῶν

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Β.-Δ. μετὰ τοῦ ὄρειοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανεῖ (ὄρ. Σελ. 203) διὰ τῶν δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἰτίνες διέρχονται διὰ τοῦ κάτωθεν τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Βένη σχηματιζομένων χαράδρων καθὼς καὶ διὰ τῶν ἀτραπῶν αἰτίνες ἀνέρχονται τὸ Μερωνιανὸν ὄρος. 2) Πρὸς Β. μετὰ τῆς ἀνωμάλου χώρας Ἁγιασμάτση-Σταυρωμένου-Σρακκίου (ὄρ. Σελ. 199) διὰ ἀποτόμων ἀτραπῶν ἀνερχομένων τὰ Β.-Δ. ἀντιστηρίγματα τῆς Ἰδης (Ἀρκαδιώτικα Κεφάλια, Ἄρμοι) ἅτινα κλείουσι πρὸς Β. τὸ λεκανοπέδιον. 3) Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Κέδρου Τῆς-Γιους-ὁ-Κάμπος (ὕψ. 1200 μ.). 4) Πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Μελάμπων, διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Χωρδάκι σχηματιζομένου αὐχένος (ὕψ. 543 μ.) τοῦ Κέδρου. Μετὰ τῆς θαλάσσης, δι' ἀτραποῦ βαινούσης παραλλήλως τοῦ ῥύακος καὶ ἀγούσης μετ' ἐκείνου εἰς τὸν ὄρμον τῆς

ἐν Βαθεικῇ Τούρκων, τῶν φυλαττόντων τὰ ἐναποτεθέντα ἐκεῖ ἐφόδια τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐφόνησαν ἀπαντας, ἐσύλισεν ἀπειρα λάφυρα καὶ ἐπανῆλθε τροπαιοῦχος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον.

Μετὰ τὰς νίκας ταύτας δολοφονηθέντος τοῦ Μελιδώνη ὑπὸ τοῦ Βουρδουμπᾶ ἐπῆλθε δυσπρόσπετος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον διελύθη, ἀλλὰ καὶ οἱ Τούρκοι μὴ θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς ἐκεῖ ἀνεχώρησαν μετ' οὐ πολὺ ἀμαχητί, τὸ δὲ Ἀμάριον ἐχρησίμεισε καὶ πάλιν ὡς κέντρον τῶν κατὰ τὰς πέριξ χώρας καὶ ἰδίως τῆν Δ. Μεσαράν, ἐπιχειρήσεων τῶν Ἑλλήνων, (ὄρα σημ. 1 Σελ. 172 κλ.).

Τὴν 31 Ἰανουαρίου 1867 οἱ Τούρκοι εὐράντες ἀφύλλακτον τὴν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀπὸ Β. εἰσόδον εἰσέβαλον διὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανεῖ (Ποταμός, ὄρα σημ. 1 Σελ. 204), κατέλαβον τὸ χωρίον Μέρωνα καὶ εἶτα τὸ Γερακάρι. Οἱ Ἕλληνες πληροφορηθέντες τοῦτο ἐπετέθησαν τὴν 1 Φεβρουαρίου κατὰ τῶν ἐν Γερακάρῳ Τούρκων καὶ ἐξεδίωξαν αὐτοὺς εἰς Μέρωνα. Τὴν ἐπομένην ἐνισχυθέντες οἱ Τούρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ἀποσυρθῶσιν εἰς τὸν Ἁγ. Βασιλείον.

Τὴν 12 Φεβρουαρίου 1867 ὁ ἐν Τυμπακίῳ ὑπὸ τὸν Ρεσίτ-Πασᾶν Τουρκικὸς στρατὸς εἰσέβαλεν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη, οἱ δ' ἐκεῖ Ἕλληνες ὑποχωρήσαντες εἰς Φουρφοῦρᾶν ἀνήλθον εἰς τὴν Ἰδην καὶ κατήλθον εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Γαζανσὺ παταμοῦ, ἐκεῖ δὲ ἐνωθέντες μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν Ἁγ. Μύρωνι Τούρκων (ὄρα Σελ. 150).

Ἀρχομένου τοῦ Δεκεμβρίου 1868, 2500 Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Πορτάλιον, Πετροπουλάκην, Δαμιανάκην, Μαρινάκην, Μήτσαν, Βαρδάκην, Τσουδερόν κλ. συνήλθον εἰς Γερακάρι καὶ ἐξεδίωξαν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν τῷ λεκανοπέδιῳ τούτῳ Τούρκων, ματαιωθεῖσης ὁμοῦ ἐνεκα τοῦ καιροῦ μετέβησαν εἰς Κισόν (κοιλίς τοῦ Κουμιανοῦ-Ποταμοῦ), ἔνθα προσβληθέντες ἀφινδίας ὑπὸ τῶν ἐν Ἀμαρίῳ, Ἁγ. Βασιλείῳ καὶ Τυμπακίῳ Τουρκικῶν σωμάτων, φοβερὰν ὑπέστησαν καταστροφήν.

Ἄγ. Γαλήνης. Μετὰ τῆς κοιλάδος Βαθειακοῦ-Ἀποδοῦλου δι' ἧς διέρχονται αἱ εἰς Μεσαρὰν ἄγρους αἰτραποί. 5) Πρὸς Α. μετὰ τῶν ἐπὶ τῆς Ἰδῆς ἐνδικοιτημάτων τῶν ποιμένων. (Κάμπος τῆς Νίδας κλ.).

Ἡ μεγάλη κοιλάς τοῦ Ἀμαρίου διαιρεῖται ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ὑψομένου ὄρους Ψαμμίτου, μεγάλου ἀντιστηρίγματος τῶν Α. κλιτύων τοῦ Κέδρου, εἰς δύο δευτερευούσας κοιλάδας. α') Τὴν τοῦ Γερακαρίου-Ἄνω Μέρους, σχηματιζομένην μετὰ τὸν Κέδρου καὶ Ψαμμίτου καὶ β') τὴν τῶν Ἀσωμάτων, σχηματιζομένην πρὸς Α. τῆς πρώτης καὶ μετὰ τὸν τῆς Ψαμμίτου καὶ τῆς Ἰδῆς.

α') Ἡ κοιλάς Γερακίου-Ἄνω Μέρους εἶναι κατάφυτος καὶ ἔχει ἄφθονα ὕδατα, παράγει ἀφθόνως διαφόρους ὀπώρας, δημητριακοὺς καρποὺς καὶ διατρέφει πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμίονους. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὸ χωρίον Μεσονήσια,	κατ.	ὑπὸ	12 Ἑλλ.	καὶ	23 Τουρ. οἰκ.
2) Τὸ χωρίον Ἐλέναις,	κατοικ.	ὑπὸ	25 Ἑλλην.	οἰκογεν.	
3) Τὸ » Γερακάρη,	»	»	90 »	καὶ	35 Τουρκ. οἰκογενειῶν.
4) Τὸ χωρίον Καριδάκι,	»	»	12 Ἑλλην.	οἰκογεν.	
5) Τὸ » Γουργούθοι,	»	»	20 »	»	
6) Τὴν ἀγροικίαν Σμιλές,	»	»	6 »	»	
7) Τὸ χωρίον Βρύσαις,	»	»	60 »	»	
8) Τὸ » Δρυγαίς,	»	»	18 »	»	
9) Τὸ » Ἄνω-Μέρος,	»	»	120 »	»	
10) Τὸ » Χωρδάκι,	»	»	15 »	καὶ	10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον Κέντουκλας, » » 15 » οἰκογεν.

β') Ἡ κοιλάς τῶν Ἀσωμάτων εἶναι εὐρυτέρα τῆς πρώτης καὶ κατάφυτος ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων, πλατάνων, ὀπωροφόρων δένδρων κλ. ἔχει ἀφθονώτατα ὕδατα, παράγει ἔλαιον, δημητριακοὺς καρποὺς, οἶνον, διαφόρους ὀπώρας καὶ διατρέφει πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμίονους. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὸ χωρίον Γένα,	κατοικούμενον	ὑπὸ	53 Τουρκ. οἰκογεν.
2) Τὸ » Κλεισίδι,	»	»	26 » »
3) Τὸ » Θρόνος,	»	»	16 Ἑλλην. καὶ 20

Τουρκικῶν οικογενειῶν. (Παρά τὸ χωρίον τοῦτο σώζονται ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Συβριτίας ἢ Συβρίτων).

4) Τὸ χωρίον Καλογέρου, κατοικοῦμενον ὑπὸ 45 Ἑλλήν. οἰκ.

5) Τὸ » Πισταγή, » » 135 » »

6) Τὴν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων, ἐν ἣ διαιτῶνται 10 μοναχοὶ καὶ 4 κοσμικοί.

7) Τὸ χωρίον Μέρωνας εἶναι πρωτεύουσα ὁμωνύμου δήμου καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 105 Ἑλληνικῶν καὶ 18 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον Ἀμάρι ἢ Νέφς Ἀμάρι ἔδρα τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ τοῦ ὁμωνύμου δήμου, κατοικεῖται δὲ ὑπὸ 75 Ἑλλήν. οἰκ.

9) Τὸ χωρίον Ὀψυγγᾶς, κατοικοῦμενον ὑπὸ 30 Ἑλλήν. οἰκ.

10) Τὸ χωρίον Μουαστηράκι ἢ Μανιστηράκι, κατοικοῦμενον ὑπὸ 65 Ἑλλήν. οικογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον Λαμπζώταις, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἰκ.

12) Τὸ » Ἀποσέτι, » » 55 » καὶ

7 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον Βυζάρι, » » 45 » οἰκογ.

14) Τὸ » Φουρφουραῖς, » » 105 » »

15) Τὸ » Πλατάνια, » » 50 » καὶ 10

Τουρκικῶν οικογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον Κουρούταις¹, κατοικοῦμενον ὑπὸ 25 Ἑλληνικῶν καὶ 20 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

17) Τὸ χωρίον Ἁγ. Ἰωάννης Χλιαρός¹, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον Νίθουρη¹, κατοικοῦμενον ὑπὸ 55 Ἑλλήν. καὶ 7 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Κοιλὰς Ἁγ. Παρασκευῆς - Βαθειακοῦ. Ἡ κοιλὰς αὕτη σχηματίζεται ἐπὶ τῶν Ν.-Δ. δειράδων τῆς Ἰδῆς καὶ μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν αὐτῆς ἀντιστηριγμάτων Σταυριὰ καὶ Φοράδα (ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ τελευταίου τούτου εἶναι ἐκτισμένος ὁχυρὸς πύργος δι' οὗ ἐπιτηρεῖται ἅπασα ἡ πέριξ χώρα). Τὸ ἔδαφος τῆς κοιλᾶδος ταύτης εἶναι δύσβατον, καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶν κλ. δέν-

(1) Ὁρα σημ. 1 Σελ. 224.

δρων, διαρρέεται υπό ἀφθόνων υδάτων, παράγει έλαιον, ολίγους δημητριακούς καρπούς και διατρέφει πολλά ποιμνία και άρίστους ήμιόνους.

Συγκοινωνεί: 1) Πρὸς Β. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Ἀσωμάτων. 2) Πρὸς Β. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Πλατάνου, 3) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Μελάμπων, 4) πρὸς Ν. μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαράς. Περιλαμβάνει:

- 1) Τὸ χωρίον Ἀγ. Παρασκευῆ, κατοικ. ὑπὸ 25 Ἑλλ. οἰκογ.
- 2) Τὸ » Ἀποδοῦλου, » » 40 » και 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.
- 3) Τὸ χωρίον Βαθειακό, κατοικουόμενον ὑπὸ 16 Τουρκικῶν οἰκ.

(1) Ἡ κοιλάς αὕτη μετὰ τῶν χωρίων Κουρούταις, Ἀγ. Ἰωάννης Χλιαρός, Νίθιαυρη, (ὄρα Σελ. 223) και τῶν κοιλάδων τοῦ Πλατάνου και τῆς Λοχρεῖας (ὄρα Σελ. 179) ἀποτελεῖ τὴν Ἀμπαδιᾶν, ἣν κατοικοῦσιν οἱ διάσημοὶ Τούρκοι Ἀμπαδιῶται περίφημοι διὰ τὴν ἀνδρείαν, τὴν ἀγριότητα και τὸν φανατισμὸν αὐτῶν. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀγρίων τούτων Μουσουλμάνων δίστανται αἱ γνώμαι τῶν ἱστορικῶν, και ἄλλοι μὲν παραδέχονται ὅτι οὗτοι εἰσὶν Ἀραβες τὴν καταγωγὴν, οἱ μόνοι ἐκ τῶν κατακτητῶν τοῦ ΙΧ και Χ αἰῶνος (ὄρα Σελ. 6) οἱ κατορθώσαντες νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ τῆς νήσου κατόπιν τῶσων ἐπιδρομῶν Ἑυρωπαϊῶν και Τούρκων κατακτητῶν. Ἄλλοι δὲ οὐδεμίαν εὐρίσκοντες διαφορὰν εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν φυσιογνωμίαν, τὸν ἱματισμὸν και τὰ ἔθιμα τῶν Ἀμπαδιωτῶν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς Κρήτης Ὀθωμανῶν, ἐκτός τῶν ελαχίστων ἐκείνων διαφορῶν αἰτινες διακρίνουσι τοὺς κατοίκους πασῶν ἐν γένει τῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου, ὑποστηρίζουσι ὅτι οἱ Ἀμπαδιῶται δὲν εἶναι ἀπόγονοι τῶν Ἀράδων, ἀλλ' ὅτι τὰς ὄρεινὰς ἐκείνας κοιλάδας κατέφκησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι Τούρκοι κακοῦργοι εὐρόντες ἀσφαλῆς ἄσυλον ἐπὶ τῶν ἀπομακρυσμένων ἐκείνων χαραδρῶν τῆς Ἰθῆς.

Ἐν τούτοις κατὰ τινὰ παράδοσιν διατηρουμένην παρὰ τοῖς Ἑλλῆσι κατοίκους τοῦ Ἀμαρίου, οἱ Ἀμπαδιῶται εἰσὶ πράγματι Ἀραβικῆς καταγωγῆς, ἔχει δὲ ἡ παράδοσις αὕτη ὡς ἔφη. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Κρήτης ὅτε γαῖα μεγάλα διενεμήθησαν ὡς ἀμοιβὴ εἰς τοὺς διαφοροὺς ἀρχηγούς τοὺς μετασχόντας τοῦ μακροῦ ἐκείνου πολέμου, ἡ σημερινὴ Ἀμπαδιᾶ ἐδόθη εἰς κάποιον ἀρχηγὸν Ἀραβικῆς φυλῆς ὅστις ἐξεδίωξε τοὺς Ἑλλῆνας και κατέφκησεν αὐτὴν μετὰ τῶν ὄπαδῶν του. Ἡ παράδοσις αὕτη φαίνεται ἡ μᾶλλον πιστευτὴ καθ' ὅσον ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐξώσεως τῶν Ἀράδων ἀπὸ τῆς Κρήτης και μέχρι τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως ἦτο ἀπὸ τοῦ 961 μέχρι τοῦ 1669 οὐδαμοῦ τῆς νήσου ἀναφέρεται ἔχνος Μωαμεθανισμοῦ.

Τὸ ὅτι δὲ οἱ Ἀμπαδιῶται εἰσὶν ἐντελῶς διάφορου καταγωγῆς τῶν λοιπῶν τῆς Κρήτης Τούρκων, καταφαίνεται και ἐκ τῆς ἀνέκαθεν μεταξὺ αὐτῶν και ἐκείνων ἠφισταμένης διαιρέσεως ἕνεκα φυλετικῆς διαφορᾶς, ἣς διαιρέσεως μάλιστα και οἱ Ἑλλῆνες τῆς Κρήτης ἐζήτησάν ποτε νὰ ἐπωφεληθῶσι συμμαχοῦντες μετὰ τῶν Ἀμπαδιωτῶν κατὰ τῶν λοιπῶν Τουροκρατῶν.

Ὅποιαδήποτε τέλος και ἂν ἦ ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀμπαδιωτῶν, οὗτοι ἀνέκαθεν

3) **Κοιλὰς τῶν Μελάμπων.** Ἡ κοιλὰς αὕτη σχηματιζομένη μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ Κέδρου καὶ τοῦ ἑπακτίου ὄρους Βουβάλας (ὑψ. 967 μ.) ἄρχεται ἀπὸ τοῦ αὐχένος τῆς Κρύας Βρύσης (σχηματιζομένου εἰς ὑψ. 357 μ. μεταξὺ Κέδρου καὶ Βουβάλας) καὶ βαίνει πρὸς Α. μέχρι τῆς κοίτης τοῦ Λυγιώτη ποταμοῦ. Τὸ ἔδαφος αὐτῆς εἶναι ἀνωμαλώτατον καὶ δασώδες ἔχει συχνὰς πηγὰς καὶ διασχίζεται ὑπὸ τοῦ χειμάρρου Κακὸ-βρύακι.

Συγκοινωνεῖ: 1) πρὸς Β. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Γερακαρίου - Ἄνω-Μέρους διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Χωρδάκι σχηματιζομένου αὐχένος· 2) πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Κουμριανοῦ-Ποταμοῦ διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Κρύας-Βρύσης· 3) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος Ἄγ. Παρασκευῆς, Βαθειακοῦ, καὶ μετὰ τῆς πεδιάδος τῆς Μεσσαρᾶς διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἵτινες διέρχονται διὰ τῶν Ἑπτὰ-Πόρων. Περιλαμβάνει:

1) Τὸ χωρίδιον Ὀρνέ, κατοικοῦμενον ὑπὸ 10 Ἑλλην. οἰκογεν.	
2) Τὸ χωρίον Κρύα-Βρύση, » » 95 » »	
3) Τὸ » Μέλαμπαις, » » 270 » »	

2. Κοιλὰς τοῦ Κουμριανοῦ-Ποταμοῦ.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῶν Μελάμπων καὶ μεταξὺ τῶν ὀρέων τοῦ Κέδρου τῆς Βουβάλας καὶ τοῦ Σιδέροντα ἐκτείνεται ἡ κοιλὰς τοῦ Κουμριανοῦ-Ποταμοῦ. Ἡ κοιλὰς αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ δύο μεγάλων κοιλοτήτων τοῦ ἐδάφους, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἄρχεται ἐξ Α. ἀπὸ

ὑπῆρξαν μέγιστοι καὶ φανατικώτατοι, κατοικοῦντες δὲ ἐπὶ προσφόρου διὰ ληστρικὰς ἐπιδρομὰς ἐδάφους ὑπῆρξαν μάλιστα ἀληθῆς διὰ τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους τοῦ Ἄμαριου, τοῦ Ἄγ. Βασιλείου καὶ ἰδίως τῆς πεδιάδος τῆς Μεσσαρᾶς. Τοσοῦτον ὅμως σφοδρὰ ἐπῆλθεν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἡ ἐκδίχσις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπαναστάσεις, ὥστε κατωρθώθη ἡ τελεία σχεδὸν ἐξόντωσις τῆς ροδεῖας ἐκείνης λυκοφωλεᾶς ἧτις ὑπῆρξεν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν δυστυχῶν βαγγιάδων. Ἐκεῖ ἔνθα πρότερον ἤχημαζον πλούσια καὶ ἰσχυρὰ κωμοπόλεις βλέπει τις σήμερον πενιχρὰ καὶ κατρηιπωμένα χωριά, Τουρκοχώρια δὲ ὀλόκληρα μετεβλήθησαν εἰς ἀκμάζοντα Ἑλληνικὰ χωρία. Τὸ πλουσιώτατον καὶ πολυανθρωπότατον τῶν Ἀμπαδιωτῶν χωρίον Βαθειακὸν μόλις σήμερον κατοικεῖται ὑπὸ δεκάδος Τουρκικῶν οἰκογενειῶν· πᾶσαι αἱ λοιπαὶ οἰκίαι μετεβλήθησαν εἰς ἐρείπια.

Ἐκατὸν μόλις οἰκογένειαι ἀποτελοῦσι σήμερον ὀλόκληρον τὸν Τουρκικὸν πληθυσμὸν τῆς ἀλλοτε πολυανθρώπου καὶ ἰσχυρᾶς Ἀμπαδιᾶς, οἱ λοιποὶ ἐξωντώθησαν ἢ διεσπάρησαν καταφυγόντες εἰς τὰς περὶ τὸ Ἡράκλειον ἀσφαλεῖς δι' αὐτοὺς πεδιάδας!

τοῦ αὐχένος τῆς Κρύας-Βρύσης (ὑψ. 357 μ.) ἢ δὲ ἐκ Δ. ἀπὸ τοῦ αὐχένος τῆς Κισσοῦ (ὑψ. 492 μ.) καὶ συνεννοῦνται ἀμφότεραι εἰς μίαν μεγάλην χαράδραν βαίνουσαν πρὸς Ν. καὶ τελευτῶσαν εἰς τὴν παραλίαν πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Μέλισσα.

Κλείεται πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ ὄρους Βουβάλα (ὑψ. 967 μ.) πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ Σιδέροντα (ὑψ. 1070 μ.) καὶ πρὸς Β. ὑπὸ τοῦ Κέδρου (ὑψ. 1800 μ.) εἶναι βραχώδης καὶ δύσβατος, παρουσιάζει ὅμως συχνὰς πηγὰς καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐπτεταμένων ἐλαιώνων.

Διασχίζεται ὑπὸ τοῦ χειμάρρου Κουμιανοῦ-Ποταμοῦ ὅστις τὸν χειμῶνα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν ῥέων ὀρητικώτατος καθίσταται ἀδιάβατος.

Συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Μελάμπων διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Κρύας-Βρύσης· 2) πρὸς Δ. μετὰ τοῦ μεγάλου λεκανοπέδιου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Κισσοῦ· 3) πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Λυγιώτη διὰ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Σπῆλι σχηματιζομένου αὐχένος τοῦ Κέδρου Τῆς-Γιοῦς-Ὁ-Κάμπος¹. Περιλαμβάνει:

1) Τὸ χωρίον Κούμια,	κατοικούμενον ὑπὸ	170	Ἑλλην. οἰκογ.
2) Τὸ » Βρύσαις,	» »	35	» »
3) Τὸ » Κισσός,	» »	45	» καὶ 8
- Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

4) Τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος αὕτη οὔσα ἐξάρτημα τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας Μονῆς τοῦ Πρέβελη χρησιμεύει ὡς κέντρον τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων τῆς ἐπαρχίας ταύτης (τοῦ Ἁγ. Βασιλείου).

5) Τὸ χωρίον Ἄρδακτος, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλην. οἰκογενειῶν· εἶναι ἕδρα τοῦ δήμου Ἁγ. Πνεύματος.

6) Τὸ χωρίον Πλατανές,	κατοικούμενον ὑπὸ	19	Ἑλλην. οἰκογ.
7) Τὸ » Δουμαεργεῖό,	» »	50	» »
8) Τὸ » Σαχτούρια,	» »	115	» »

3. Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἁγ. Βασιλείου.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Κουμιανοῦ ποταμοῦ ἐκτείνεται τὸ μέγα ἐσωτερικὸν λεκανοπέδιον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου. Τὸ λεκανο-

(1) ὄρα σημ. 1 Σελ. 228.

πέδιον τούτο ὀρίζεται πρὸς Β. ὑπὸ τοῦ Κέδρου καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐκπεμπομένης πρὸς Δ. ὄροσειρᾶς, πρὸς Α. ὑπὸ τοῦ αὐχένος δι' οὗ συνδέεται ὁ Σιδέροντας μετὰ τοῦ Κέδρου, πρὸς Δ. ὑπὸ τῶν ὄρέων (Ἀπάγκο, Συλίδδικα), ἅτινα κατέρχονται ἀπὸ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους (τῶν Λευκῶν Ὁρέων), καὶ πρὸς Ν. ὑπὸ τῆς ὄροσειρᾶς Κρουονερίτη (ὑψ. 1027 μ.) Σιδέροντα (ὑψος 1070 μ.). Ἡ τελευταία αὕτη ὄροσειρὰ διασχίζεται ἐγκρισίως ὑπὸ βαθειῶν φαράγγων δι' ὧν ἐξέρχονται οἱ τὸ λεκανοπέδιον τούτο δι-
σχίζοντες ῥύακες· τῶν φαράγγων τούτων σπουδαιότερα εἶναι ἡ τοῦ Κοτσιφοῦ καὶ ἡ πρὸς τῆς Μονῆς τοῦ Πρέβελη πρὸς Α. τοῦ Κρουονε-
ρίτη, ἡ καλουμένη **Κρουταλιώτικο-Φαράγγι** δι' ἧς ἐκρέει ὁ ῥύαξ **Μέγας-Ποταμός**.

Ὁ ῥύαξ οὗτος δεχόμενος ἅπαντα τὰ ὕδατα τοῦ λεκανοπέδιου εἶναι βατὸς θέρος καὶ χειμῶνα, μετὰ τὴν ἐκ τῆς φαράγγος ὄμως ἐξοδὸν αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς Μονῆς τοῦ Πρέβελη ὁλοέν ἐνισχυόμενος καὶ περιοριζόμενος ἐντὸς στενῆς καὶ βαθείας κοίτης εἶναι μετὰ δυσ-
κολίας βατὸς καὶ κατὰ τὸ θέρος ἀκόμη, ἄβατος δὲ τὸν χειμῶνα· ὅθεν ἐνταῦθα ζεύγνυται ὑπὸ μεγάλης μονοτόξου λιθοκτίστου γεφύρας. Ὁ ῥύαξ οὗτος τέλος ῥέων κατ' εὐθείαν πρὸς Ν. ἐκβάλλει εἰς τὸν ὄρμον **Μέγα-Ποταμὸν** παρ' ᾧ κεῖται ἡ Μονὴ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, παράρτημα τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας Μονῆς τοῦ Πρέβελη.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀγ. Βασιλείου ἔχει διεύθυνσιν ἀξονος Ν.-Α. πρὸς Β.-Δ. καὶ ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ αὐχένος τοῦ Κισσοῦ (ὑψος 492 μ.) μέχρι τοῦ τῆς Καλῆς-Συκιᾶς, ἀπέχουσι δὲ οἱ δύο οὗτοι αὐχένες περὶ τὰ 20 χιλιόμετρα. Τὸ ἔδαφος αὐτοῦ καλύπτε-
ται ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων κλ. καὶ διαρρέεται ὑπὸ ἀφθονωτά-
των ὑδάτων. Παράγει ἀφθόνως ἔλαιον, αἶνον, δημητριακά, διαφό-
ρους ὀπώρας κλ. τρέφει πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμιόνους.

Συγκοινωνεῖ δέ: Πρὸς Β. 1) Μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Λυ-
γιώτη διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Κέδρου **τῆς-Γιοῦς-ὁ-Κάμπος**· 2) Μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Πλατανῆ διὰ
δυσβατωτάτων ἀτραπῶν ἀναχωρουσῶν ἀπὸ τῶν χωρίων Σπῆλι,
Λαμπινῆ κλ. ἀνερχομένων τῆς **Καρυώτικαις-Παπούραις** καὶ κα-
τερχομένων εἰς τὰ χωρία **Καρίνας, Πιτσὸ** κλ. Μετὰ τοῦ αὐτοῦ

λεκανοπεδίου συγκοινωνεῖ καὶ δι' ἐτέρας ἀτραποῦ ἧτις ἀναχωροῦσα πρὸ τῶν χωρίων Κοζιάρε, Ἀγ. Βασιλείου κλ. διέρχεται τὰς βαθεῖας χαράδρας τῆς Μπαλές καὶ ἐξέρχεται εἰς τοὺς παρὰ τὸ χωρίον Πατσῶ μύλους. 3) Μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πετρὲ συγκοινωνεῖ διὰ τῶν ἐξῆς ἀτραπῶν· α') δι' ἀτραποῦ ἧτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Κοζιάρε κλ. ἀνέρχεται τὸ ὄρος καὶ εἶτα διὰ τοῦ αὐχένος Ἀμπελακιώτικος - Πόρος κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελάκι, β') δι' ἀτραποῦ ἧτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀγ. Βασιλείου κλ. ἀνέρχεται τὸ ὄρος καὶ δι' αὐχένος τινὸς κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Φωτεινοῦ κλ. γ') δι' ἀτραποῦ ἧτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Παληόλουτρα ἀνέρχεται τὸν αὐχένα Σταυρὸν (ἐρ' οὐ πύργος) καὶ εἶτα κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Φωτεινοῦ, δ') δι' ἀτραποῦ ἧτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀγκουσελιανὰ ἀνέρχεται τὴν ὄρεινὴν θέσιν Πλατῦ - Δαγκόν καὶ εἶτα κατέρχεται εἰς τὴν Β. κλιτύν, ε') δι' ἀτραποῦ ἀνερχομένης ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀγ. Ἰωάννου εἰς τὴν ὄρεινὴν θέσιν Ἀρμὸς καὶ εἶτα κατέρχομένης εἰς τὴν θέσιν Ποταμοῦ καὶ τὰ χωρία Κούμια, Μοῦντρος κλ. ς') δι' ἀτραποῦ ἀνερχομένης ἀπὸ τοῦ χωρίου Καλὴ - Συκιά, καὶ εἶτα διὰ τοῦ ὁμωνύμου αὐχένος κατέρχομένης εἰς τὰ χωρία Ῥουμπάδω κλ.

Πρὸς Α. συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Κουμιανοῦ - Ποταμοῦ δι' ἧς διέρχονται αἱ εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Μελάμπων, αἱ εἰς Μεσαρὰν κλ. ὁδοί.

Πρὸς Ν. συγκοινωνεῖ: 1) μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Λευκογείων καὶ τοῦ ὄρμου τοῦ Μέγα - Ποταμοῦ διὰ τῆς φάραγγος Κρουταλιώτικο-Φαράγγι· 2) μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρθιου καὶ τοῦ ὄρμου αὐτῆς Πλάκα¹. Περιλαμβάνει:

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀγ. Βασιλείου μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ κοιλάδων τοῦ Κουμιανοῦ - Ποταμοῦ, τῶν Λευκογείων καὶ τῆς Μύρθιου, ἐκτεινόμενον μεταξὺ δύο μεγάλης στρατηγικῆς σπουδαιότητος διαμερισμάτων, ἤτοι μεταξὺ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λυγιώτη (Ἀμαρίου) καὶ τῶν Σφακίων (ὄρα μεσημ. κλιτύς Λευκῶν Ὀρέων), οὐ σμικρὰν κέχρηται σπουδαιότητα καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ διέρχονται αἱ μεταξὺ ἐκείνων συγκοινωναί.

Ἄλλὰ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων περιπίπτοντος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου οὐ μόνον διακόπτονται αἱ κατὰ τὴν Ῥεθύμνην καὶ τὰ Λ. ὄρη Ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἀλλὰ καὶ παρέχεται εἰς τοὺς Τούρκους νέα βάσις τῶν κατὰ τῶν Σφακίων καὶ τοῦ Ἀμαρίου πολεμικῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν.

- 1) Τὸ χωρίον Βάτος, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλλήν. οἰκογ.
- 2) Τὸ » Δρύμισκος, » » 45 » »
- 3) Τὸ » Μουρνέ, » » 100 » »
- 4) Τὰς ἀγροικίας Ἀγαλμανοῦ καὶ Λίγκραις, κατοικουμένας ὑπὸ 16 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Συνοφίζομεν ὡς ἑξῆς τὰ κατ' ἐκεῖνο λαβόντα χώραν πολεμικὰ γεγονότα :

Ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 οἱ Τούρκοι, τὴν ἄλωσιν τῶν Σφακιῶν μελετώντες, ἐσεχθίασαν ταυτόχρονον προσβολὴν ἀπὸ διαφόρων σημείων (ὄρα σημ. Σφακιῶν)· ἰσχυρὸν σῶμα ἐκ Ῥεθύμνης προελάσαν ὑπὸ τὸν Γλυμίθην Ἀλῆν κατήλθεν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ ἔδωκεν ἵνα προσβῆλῃ ἐκ Ν.-Α. τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους. Τούτους προσβάλλοντες περὶ τὸν Ἀγ. Ἰωάννην οἱ ὑπὸ τοῦ Ρ. Βουρδουμπᾶν, Μ. Κουρμούλην, Γ. Σουδερόν, Πωλογεωργάκη καὶ Μεσιδίωνη Ἕλληνας τὴν 18 Ἰουνίου 1821 ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ υποχωρήσωσι μετὰ πολλῶν ζημιῶν εἰς Ῥεθύμνην. (Τὰς ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου προσβολὰς τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Σφακιῶν, ὄρα εἰς σημ. Σφακιῶν).

Τὴν 17 Μαρτίου 1867 ἐξακιτχίλιοι Τούρκοι ἐκ Ῥεθύμνης προελάσαντες, κατήλθον εἰς Ἀγκουσελιανὰ καὶ Ἀγ. Βασιλείον, εἶτα κατέλαβον τὸν Ἀγ. Ἰωάννην καὶ τὴν Καλὴν-Συκιάν· σπεύσαντες οἱ Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Π. Μοράκη, Καυκαλάκη, Σ. Βαρδάκη κλ. προσέβαλον αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐξεδιώξαν μέχρις Ἀγκουσελιανῶν. Τὴν ἴδιαν νύκτα οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν εἰς Ἀμπελάκι (λεκανοπέδιον Πετρεῖ).

Μετὰ τὴν ὀπὸ τοῦ Ὁμέρ-Πασᾶ ἄλωσιν τῶν Σφακιῶν (Ἰούλιος 1867) ὁ Ῥεσίτ-Πασᾶς ὑποχωρῶν ἐκ Σφακιῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας διὰ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου τοσοῦτον δεινῶς προσεβίβλετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν πορείαν του ὥστε ἠναγκάσθη τὰ ἐγκαταλίπῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἀποσκευὰς κλ. εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 2 Σεπτεμβρίου 1867 Τουρκικὸν σῶμα ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Πλατανέ (ἀρκτηκὰ κλιτύς Ῥεθύμνης) κατελθὼν εἰς Ἀγ. Βασιλείον ἵνα ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ προσεβλήθη πλησίον τῆς Λαμπινῆς ὑπὸ τῶν περὶ τοῦ Α. Μαρινάκη καὶ Κ. Τσάκωναν Ἑλλήνων, καὶ κατεδιώχθη μέχρι τοῦ χωρίου Καρεῖ (τοῦ λεκανοπεδίου Πετρεῖ).

Ἀρχομένου τοῦ Ἰουλίου 1868 πολυάριθμος Τουρκικὸς στρατὸς ἐν Φραγκοκαστέλλῳ ἐστρατοπεδεύμενος, (ὄρα μεσημ. κλιτύς Λευκῶν Ὀρέων) ἐπειράθη τὴν 6 Ἰουλίου νὰ εἰσβῆλῃ εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Μύρθου καὶ ἐκείθεν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀγ. Βασιλείου. Οἱ Ἕλληνας καταλαβόντες τὰς περὶ τὸ χωρίον Ῥοδάκινον θέσεις ἀπέκρουσαν τοὺς Τούρκους καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν.

Τὴν 19 καὶ τὴν 23 Ἰουλίου νέτι ἀτόπειρι τῶν Τούρκων ἀποκρούονται καὶ πάλιν. Φθίνοντος τοῦ Ὀκτωβρίου 1868 οἱ Ἕλληνας συνεκεντρώθησαν εἰς Κούμα ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων κατεχόντων τὸ χωρίον Μυζόρουμα, μαθόντες ὅμως ὅτι οἱ Τούρκοι ἐκινουνοὺν πρὸς κατὰληψιν τῶν χωρίων Ἀκτούντζα, Μουρνέ, Ἀδράκτου καὶ Κουμιῶν, κατέλαβον τὸ χωρίον Λαμπινῆ ἵνα ἐπιτηρῶσι τὰς κινήσεις τῶν ἐχθρῶν. Τὴν 28 οἱ ἐν Λαμπινῇ Ἕλληνας προσβληθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων ἠναγκάσθησαν νὰ υποχωρήσωσιν τὴν δ' ἐπομένην ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ εἰς θέσιν Κουτούς Τουρκικοῦ πύργου (μεταξὺ Μουρνέ καὶ Μιζόρουμα) μετὰ τινῶν ὁμῶς

17) Τὸ χωρίον Νταριβζανά, κατοικ. ὑπὸ 35 Ἑλλην. οἰκογ.

18) Τὸ » Κοξαρέ, » » 40 » καὶ 22

Τουρικῶν οἰκογενειῶν.

19) Τὸ χωρίον Ἀτσιπάδαις, » » 67 Τουρκ. οἰκογεν.

20) Τὴν ἀγροικίαν Γέμι, » » 4 » »

21) Τὸ χωρίον Τσικαλαρζό, » » 18 » »

22) Τὸ » Παληόλουτρα, » » 10 Ἑλλην. καὶ 20

Τουρικῶν οἰκογενειῶν.

23) Τὸ χωρίον Ἀγκουσελζανά, » » 30 » οἰκογεν.

24) Τὸ » Ἀγ. Ἰωάννης Καῦμένος, κατ. ὑπὸ 70 Ἑλλην. οἰκ.

25) Τὸ χωρίον Καλή-Συκιά, κατοικ. ὑπὸ 30 Ἑλλην. οἰκογ.

Ἐπὶ δὲ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποκρήμων κλιτύων τοῦ Σιδέροντα κεῖνται τὰ χωρία

1) Βουλγάρω, κατοικοῦμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν

2) Κεραμέ, » » 85 » »

4. Κοιλὰς τῶν Λευκογείων ἢ τοῦ Πρέβελη.

Πρὸς Ν. τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου κεῖται ἡ κοιλὰς τῶν Λευκογείων ἢ τοῦ Πρέβελη, ἣτις σχηματίζεται μεταξὺ δύο ἀποκρήμων ὁρέων, τοῦ Κρουονερίτου (ὑψ. 1027 μ.) ὅστις διαχωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, καὶ τοῦ ἐπακτίου ὄρους τῶν Λευκογείων (ὑψ. 335 μ.).

Ἐχει διεύθυνσιν Α.-Δ. καὶ κλείεται εἰς μὲν τὸ Δ. αὐτῆς ἄκρον ὑπὸ χθαμαλῆς λοφοσειρᾶς πρὸς Δ. τῆς ὁποίας σχηματίζεται ἡ κοιλὰς τῆς Μύρθιου, εἰς δὲ τὸ Α. ἄκρον κλείεται ὑπὸ τοῦ ὄρους Σιδέροντα, καὶ δέχεται τὸν Μεγαπόταμον ὅστις ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν κατέρχεται εἰς τὸν ὁμώνυμον ὄρμον.

Τὸ ἔδαφος τῆς κοιλᾶδος ταύτης εἶναι δασῶδες, ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ παράγει ἔλαιον, ὀλίγους δημητριακοὺς καρποὺς καὶ τρέφει ἀρκετὰ ποίμνια.

Συγκοινωνεῖ πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἁγ. Βασιλείου πρὸς Δ. μετὰ τῆς κοιλᾶδος τοῦ Μυρθίου¹. Περιλαμβάνει :

(1) Ὅρα σημ. 1. Σελ. 228.

- 1) Τὸ χωρίον *Μαρζοῦ*, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλήν. οἰκ.
- 2) Τὸ » *Ἀσώματος*, » » 35 » »
- 3) Τὸ » *Γιανζοῦ*, » » 36 » »
- 4) Τὸ » *Λευκόγεια*, » » 55 » »
- 5) Τὴν Μονὴν *Πρέβελη*, ἐν ἣ̄ δικιτῶνται 30 Μοναχοὶ καὶ 8 κοσμικοί.

5. Κοιλὰς τῆς Μύρθιου.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῶν Λευκογείων ἐκτείνεται ἡ κοιλάς τῆς Μύρθιου ἣτις σχηματίζεται μεταξὺ τοῦ ὄρους Κρονονερίτου καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους κατερχομένης ἀνατολικωτέρως ἄκρας τῶν Λευκῶν Ὁρέων.

Ἡ κοιλάς αὕτη ἔχει διεύθυντιν ἄξονος N.-B. καὶ ἄρχεται ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς *Καλῆς-Συκιᾶς* διὰ στενῆς καὶ βραχέους χαράδρας ἣτις κατωτέρω μεταβάλλεται εἰς βαθεῖαν φάραγγα καὶ τέλος ἀνοίγεται εἰς ἔδαφος εὐρύ, ὅπερ εἶναι κατάφυτον ὑπὸ ἐλαιῶν, ἔχει συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ μικροῦ ρύακος Μύρθιου ὅστις ἐκβάλλει εἰς τὸν ὄρμον τῆς *Πλάκας* (ὄρα κατωτέρω ἄκται).

Συγκοινωνεῖ: 1) πρὸς Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῶν Λευκογείων· 2) πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Ἁγίου Βασιλείου· 3) πρὸς Δ. μετὰ τῶν κατὰ μῆκος τῆς παραλλῆλης ἐκτισμένων Σφακιανῶν χωρίων *Φοινικιάς*, *Ῥοδακίνου*, *Ἀργουλέ* κλ. ἀπὸ τῶν ὁποίων ἄγρουν ἀτραποὶ εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ *Καλλικράτους* (ὄρα μεσημβρ. κλιτύας τῶν Λευκῶν Ὁρέων)¹.

Περιλαμβάνει:

- 1) Τὸ χωρίον *Μύρθιος*, κατοικούμενον ὑπὸ 95 Ἑλλήν. οἰκογ.
- 2) Τὸ » *Σελλιά*, » » 115 » »

Ἄκται. Αἱ ἄκται τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Ὁρεινῆς χώρας τῆς *Ῥεθύμνης* ἀρχόμενα ἀπὸ τῆς γωνίας τοῦ κόλπου τῆς *Μεσαράς*, ἐνθα ἐκβάλλει ὁ *Λυγιώτης-Ποταμὸς* ἢ *Πλατύς*, ἐκτείνονται πρὸς Β.-Δ. μέχρι τοῦ ὄρμου τοῦ *Πλακιᾶ* ὁπότεν ἄρχονται αἱ ἄκται τῶν Σφακιῶν. Εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ *Λυγιώτη* σχηματίζε-

(1) Ὅρα σημ. 1 Σελ. 228.

ται ὁ μικρὸς ὄρμος τῆς Ἁγ. Γαλήνης ὅστις εἶναι τὸ μόνον ἐπίγειον τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Λυγιώτη-Ποταμοῦ (Ἁμάρου). Ἐντεῦθεν καὶ πρὸς Δ. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Μέλισσα (ἀρχ. Ψύχιον) ἐκτείνονται ἐπὶ 7 ν. μίλ. αἱ ἀπὸ τοῦ ὄρους Βουβάλας κατερχόμεναι ὑψηλαὶ καὶ βραχῶδεις ἀκταὶ αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ ἀρκτικὸν ὄριον τοῦ κόλπου τῆς Μεσαράς.

Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου ἐκτείνεται πρὸς Δ. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Μουρί, ἐπὶ ἐκτάσεως 10 ν. μίλ., παραλία ἧς αἱ ἀκταὶ εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βραχῶδεις καὶ δυσπρόσιτοι, ἐνιαχοῦ ὅμως ἀμυώδεις οὗσαι παρουσιάζουσι σημεῖα προσιτὰ εἰς ἀποβάσεις, καὶ τοιαῦτα εἶναι ὁ πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτ. Μελίσσης σχηματιζόμενος ὄρμος εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ Κουμιανὸς - Ποταμὸς, καθὼς καὶ οἱ ὄρμοι Κεραμογιαλιὰ, Μέγας - Ποταμὸς, Ἁγιὰ - Φωτιὰ καὶ Δαρνόνι.

Πρὸς Δ. τέλος τοῦ ἀκρωτηρίου Κακὸ-Μουρί σχηματίζεται ὁ ὄρμος Πλακιάς εἰς ὃν καταλήγει τὸ κοιλάδιον τῆς Μύρθιου. Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχονται αἱ ἀκταὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὀρέων.

Ζ΄.

ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ ἢ ΟΡΗ ΤΩΝ ΣΦΑΚΙΩΝ

Πρὸς Δ. τοῦ ὄρειου τμήματος τῆς Ρεθύμνης ὑψοῦται ὁ ὑπερμεγέθης ὄγκος τῶν Λευκῶν Ὀρέων ὅστις ἔχει σχῆμα ὠσειδές, διέυθυνσιν ἀπὸ Α.-Ν.-Α. πρὸς Δ.-Β.-Δ. καὶ ὑψηλοτέρας κορυφὰς τὰς ἐξῆς: τὴν Κορυφὴν-τοῦ-Κάστρου, τὸ Ἁγ. Πνεῦμα, τὴν Μαύρην, τὴν Σβουριχτήν, τὸν Θεοδωρῆν, τὸν Σωρόν, τὰ Στραβοπόδια, τὸ Τριαμάτι, τὸν Βωλακῆν κλ. ὣν τὸ ὕψος ποικίλλει ἀπὸ 2000—2400 μ.

Τὰ δύο ἄκρα τοῦ ὄγκου τούτου στέφονται ὑπὸ δύο ὑψηλῶν ὄροπεδίων τὸ τοῦ Καλλικράτους εἰς τὸ Α. καὶ τοῦ Ὀμαλοῦ εἰς τὸ Δ. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Καλλικράτους κατέρχεται πρὸς Α. βραχῶδης ὄροσειρὰ ἥτις κλείει πρὸς Ν. τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ἀπὸ δὲ τοῦ Ὀμαλοῦ ἐκπέμπεται πρὸς Δ. ὑψηλὴ καὶ

πολυσχιδής όροσειρά ήτις αποτελεί την όρεινήν χώραν Κισάμου - Σελύνου.

Ο όγκος ούτος πλησιέστατα κείμενος τή μεσημβρινή άκτῆ έχει τās μεσημβρινάς αύτου κλιτύας βραχώδεις και άποτομωτάτας, εν ώ αι άρκτικαί εκτεινόμεναι επί εύρυτάτης εκτάσεως περιλαμβάνουσι χλοερά λεκανοπέδια και εύρείας πεδιάδας καταφύτους και υπό άφθόνων υδάτων περιρροόμενας.

Αι άρκτικαί κλιτύες χωρίζονται από τών μεσημβρινών διά τῆς γραμμῆς τῆς διαχωρήσεως τών υδάτων ήτις άρχομένη από τοῦ αύχένος τῆς Καλῆς - Συκιᾶς, άνέρχεται τήν άνωθεν τών χωρίων Σελλιᾶ, Φοινικῶ και Ῥοδάκινο εκτεινομένη κορυφογραμμῆν (ύψ. 1180—1300 μ.), και βαίνουσα πρὸς Δ. διέρχεται διά τών ύψηλῶν κορυφῶν αἴτινες ύψοῦνται πρὸς Β. τοῦ όροπεδίου τοῦ Καλλικράτους, μεθ' ὃ τρεπομένη πρὸς Β.-Δ. διέρχεται διά τών πρὸς Β.-Δ. τοῦ όροπεδίου τοῦ Ἀσχύφου ύψομένων κορυφῶν (ύψ. 1625 1825 μ.) και τέλος διά τῆς κορυφῆς τοῦ Θεοδωρῆ (ύψ. 2375) κλ. κατέρχεται εἰς τὸ όροπέδιον τοῦ Ὁμαλοῦ όπόθεν πρὸς Δ. πάντοτε βαίνουσα διχοτομεῖ τήν όρεινήν χώραν Κισάμου - Σελύνου.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αι άρκτικαί κλιτύες τοῦ κυρίου όγκου τών Λευκῶν Ὁρέων εἰσὶν άποτομώταται και βραχώδεις, καλύπτονται δέ, πλην τών ύψηλοτάτων κορυφῶν αἴτινες εἰσὶ φαλακράι, υπό εκτεταμένων δασῶν εκπεύκων, πρίνων κλ. άτινα καθιστῶσιν αὐτάς ἐτι μάλλον δυσβατώτεραις. Κατωτέρω όμως αι άρκτικαί αὐται κλιτύες παρουσιάζουσιν εκτεταμένα λεκανοπέδια άτινα περικλείουσιν αι από τών κορυφῶν τών Λευκῶν Ὁρέων εκπεμπόμεναι πρὸς Β. ύψηλαί και άπότομοι δειράδες. Κυριώτεραι τών δειράδων τούτων εἰσὶν :

1) Ἡ Δαφνομαδάρη ἢ Κλίμα ήτις, άρχομένη από τών κορυφῶν αἴτινες ύψοῦνται πρὸς Β. τοῦ όροπεδίου τοῦ Καλλικράτους, βαίνει πρὸς Β. διαχωρίζει τήν κυματοειδή χώραν τοῦ Δέλφιναι και τοῦ Καβροῦ (όρχ. Σελ. 215) από τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου, και κατερχομένη μέχρι τῆς παραλίας (Ν.-Δ. γωνία τοῦ Ἀλμυροῦ)

σχηματίζει τὸ στενὸν τοῦ Ἀλμυροῦ δι' οὗ καὶ μόνον συγκοινωνοῦσιν αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες τῆς Ῥεθύμνης μετὰ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὀρέων (Ἀποκορώνου, Κυδωνίας κλ.).

2) Ἡ δεξιὰς ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Μαύρης κορυφῆς βαίνει πρὸς Β. καὶ εἶτα διχάζεται ἀνωθεν τοῦ Θερίσου εἰς δύο κλάδους ἐξ ὧν ὁ μὲν πρὸς Β.-Α. τρεπόμενος τελευτᾷ διὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὄρους τῆς Μαλάξης καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Καλάμι ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Σούδας καὶ διαχωρίζει τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων, ὁ δὲ ἕτερος πρὸς Β.-Δ. διευθυνόμενος ἀπολήγει εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ διαχωρίζει τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλικιανοῦ.

3) Ἡ δεξιὰς ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀμαλοῦ βαίνει πρὸς Β., εἶτα κάμπτει πρὸς Α. κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, περι-κλείουσα οὕτω πρὸς Δ. καὶ πρὸς Β. τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλικιανοῦ, καὶ τελευτᾷ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων ἀπόστασιν.

Ἰδιαιτέρον οὕτως εἰπεῖν ὄρειον ἀθροισμα ἀποτελεῖ ἡ πρὸς Β. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου ὑψομένη ὄρεινὴ χώρα τῶν Κεφαλᾶδων ἥτις ἀποτελουμένη ἐξ ἄλλεπαλλήλων βραχυδῶν ὑψωμάτων τελευτᾷ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Δράπανον.

Ἐτερον τέλος διακεκριμένον τμήμα τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς χώρας ταύτης εἶναι ἡ χερσόνησος Ἀκρωτήρι, ἥτις προεκβάλλουσα ἐν τῇ θαλάσῃ ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων, κλείει πρὸς Β. τὴν μέγαν λιμένα τῆς Σούδας.

Ὅθεν αἱ ἀρκτικαὶ κλιτύες ἀποτελοῦνται

- 1) Ἐκ τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου.
- 2) Ἐκ τῆς ὄρεινῆς χώρας τῶν Κεφαλᾶδων.
- 3) Ἐκ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων.
- 4) Ἐκ τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλικιανοῦ, καὶ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ.
- 5) Ἐκ τῆς χερσονήσου τοῦ Ἀκρωτηρίου.

1. Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου.

Πρὸς Δ. τῆς κυματοειδοῦς χώρας τοῦ Δέλφου καὶ τοῦ Καβροῦ (ὄρα Σελ. 215) ἐκτείνεται τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀ-

ποκορώνου. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο κλείεται πρὸς Α. ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς δειράδος (Δαφνομαδάρα ἢ Κλιμα) ἧτις ἀπὸ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους κατέρχεται πρὸς τὴν παραλίαν (Ν.-Δ. τοῦ κόλπου τοῦ Ἄλμυροῦ) καὶ σχηματίζει τὰ στενά τοῦ Ἄλμυροῦ, πρὸς Ν. ὑπὸ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τοῦ κυρίου ὄγκου τῶν Λευκῶν Ὁρέων, πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς μακρᾶς δειράδος ἧτις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κορυφῆς Μαύρης τῶν Λευκῶν Ὁρέων, βαίνει πρὸς Β. εἶτα δὲ πρὸς Β.-Α. καὶ τελευτᾷ διὰ τῶν ὑψωμάτων τῶν Κεραμειῶν εἰς τὸ ἀπότομον ὄρος τῆς Μαλάξης (ὑψ. 614 μ.) ὕπερ ὑψοῦται ἀποτόμως ἄνωθεν τῆς παραλίας τοῦ μεγάλου κόλπου τῆς Σούδας καὶ ἀπολήγει εἰς τὸ ὑψηλὸν ἀκρωτήριον Καλάμι ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένον τὸ φρούριον Καλάμι ἢ Ιτζεδιν τὸ ὁποῖον δεσπόζει τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος. Ἡ Μαλάξα καὶ τὸ Καλάμι δεσπόζοντα τῶν ἀπὸ Χανίων εἰς Ἀποκόρωνα ὁδῶν, ἀποτελοῦσι τὴν Δ. κλεῖδα τοῦ μεγάλου τούτου λεκανοπέδιου ἐν ᾧ τὰ στενά τοῦ Ἄλμυροῦ ἀποτελοῦσι τὴν Α.

Πρὸς Β. δὲ τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου ὀρίζεται μέρος μὲν (τὸ Β.-Α.) ἀπὸ τῆς ὀρεινῆς χώρας τῶν Κεφαλάδων, μέρος δὲ εἶναι ἀνοικτὸν εἰς τὴν θάλασσαν (ἀμμώδης παραλία τῶν Καλυθῶν).

Τὸ ἔδαφος τοῦ λεκανοπέδιου τούτου εἶναι ἀνώμαλον καὶ δασῶδες, ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ παράγει ἔλαιον, οἶνον, ὄσπρια παντὸς εἴδους, δημητριακοὺς καρπούς κλ. τρέφει δὲ πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμιόνους.

Συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς Α. μετὰ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς ἀνωμάλου χώρας τῆς Ρεθύμνης (κυματοειδῆς χώρα τοῦ Δέλφου καὶ τοῦ Καβροῦ, κλ.) διὰ τῶν στενῶν τοῦ Ἄλμυροῦ 2) πρὸς Β. μετὰ τῆς ὀρεινῆς χώρας τῶν Κεφαλάδων καὶ μετὰ τῆς θαλάσσης (ἀμμώδης παραλία τῶν Καλυθῶν) 3) πρὸς Δ. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τῆς Κυδωνίας α') διὰ τῆς ὁδοῦ ἧτις, διερχομένη παραλίως κάτωθεν (πρὸς Β.) τοῦ ὄρους τῆς Μαλάξης, ἔχει εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων, β') διὰ τῶν ἀτραπῶν αἰτίνες, ὑπερβαίνουσαι τὰ ὄρη τῶν Κεραμειῶν ἅτινα ὀρίζουσι πρὸς Δ. τὸ λεκανοπέδιον, κατέρχονται εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων, γ') διὰ τῶν ἀτραπῶν αἰτίνες ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τῶν χωρίων Δρακίονα, Σκουραχλάδα, Τσιχλοπήγαδο κλ. ἄγουσιν εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία Θέρισσον (λεκανοπέδιον

Κυθωνίας), Ζούρβα, Μεσκλά, Λάκκουσ κλ. (λεκανοπέδιον Ἰλι-
κισσίου)· 4) πρὸς Ν. μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ἀσκύφου Σφα-
κίων (μεσημβριναὶ κλιτύς Λευκῶν Ὀρέων) α') διὰ τῆς δυσβα-
τωτάτης ὁδοῦ ἦτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ κοιλαδίου τῆς Κράτης,
εἰσέρχεται εἰς τὸν Φάραγγα τοῦ Κατρέ' καὶ διὰ τοῦ ἀχένοσ Ξυ-
λόδεμα κατέρχεται εἰς τὴν συνοικίαν Καρέ τοῦ ὄροπέδιου, β') διὰ
δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἦτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Μπρόσ-
νερον καὶ διερχομένη διὰ τῆς ὄρεινης θέσεωσ Βατουδιάρη καὶ τῶν
δασωδῶν κλιτύων τῶν ὄρέων, κατέρχεται εἰς τὴν συνοικίαν Καρέ
τοῦ ὄροπέδιου, γ') διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἦτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ
τοῦ χωρίου Τζιτζιφέ καὶ διερχομένη διὰ τῆς ὄρεινης θέσεωσ Ῥέντα
καὶ τῶν δασωδῶν κλιτύων τῶν ὄρέων, κατέρχεται εἰς τὴν συνοι-
κίαν Ἀμουδάρι τοῦ ὄροπέδιου.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου² ἔχει διεύθυνσιν ἄξονοσ Ν.-Α.

(1) Περὶ τῆσ φάραγγοσ ταύτησ ὄρα Ἄσκυφον (μεσημβρινὰς κλιτύσ).

(2) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου ἐξαιρετικὴν ὄλωσ κέκτηται στρατηγικὴν
σπουδαιότητα. Ἐκτεινόμενον πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τῆσ Κυθωνίασ, ἀποτελεῖ
τὴν μόνην διάδοσιν ἀπὸ ἐκείνου εἰς τὸ τμήμα τῆσ Ῥεθύμνησ καὶ τὰσ μεσημβρινὰσ
κλιτύσ τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἦτοι τὰ Σφακιά ἄτινα ὡσ ἐκ τῆσ ὀχυρότητοσ αὐτῶν
καὶ τοῦ μαγίμου τοῦ κατοικοῦντοσ αὐτὰ λαοῦ εἶναι τὸ κύριον κέντρον, τῶν κατὰ
τὰ τμήματα τῶν Χανίων καὶ τῆσ Ῥεθύμνησ Ἑλληνικῶν δυνάμεων.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου εἰσ χεῖρασ τῶν Ἑλλήνων εὐρισκόμενον κρα-
τεῖ τελείωσ διεσπασμένασ τὰσ Τουρκικάσ δυνάμεισ τὰσ ἐνεργοῦσασ ἐν τοῖσ ἀνωτέρω
δύο τμήμασιν, ἐξασφαλίζει τὴν ἐξ ἀπάντων τῶν σημείων συγκέντρωσιν τῶν Ἑλ-
λήνων, κρατεῖ τελείωσ ἐξασφαλισμένα τὰ Σφακιά ἀπὸ πάσασ ἐκ τοῦ μέρουσ τοῦ
Β. προσβολῆσ, παρέχει ἄσυλον εἰσ τοὺσ Ἑλληνικοὺσ πληθυσμοὺσ τῶν ἔνθεν καὶ
ἐνθεν ἐκτεινομένων χωρῶν, καὶ τέλος δεσμεύει τὰσ Τουρκικάσ δυνάμεισ ἐν τῇ πε-
διάδι τῶν Χανίων, ἦτις εἶναι ἡ βᾶσισ τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν ὡσ ἐκ τοῦ ὑπάρ-
χοντοσ ἐκεῖ φρουρίου τῶν Χανίων.

Εἰσ χεῖρασ δὲ τῶν Τούρκων περιερχόμενον τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο κρατεῖ ἐν
συναφείᾳ τὰ Τουρκικά στρατεύματα διασπᾶ καὶ παραλθεῖ τὰσ Ἑλληνικάσ δυνά-
μεισ καὶ ἀπειλεῖ ἀμέσωσ τὰ Σφακιά ἔνθα καταφεύγουσιν ἅπαντεσ σχεδὸν οἱ πλη-
θυσμοὶ τῶν πέριξ χωρῶν.

Ὡσ πρὸσ δὲ τὴν ὀχυρότητα τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀποτελεῖ χώραν λίαν δυσά-
λωτον διότι περιβάλλεται πανταχῶθεν, ὡσ ἀνωτέρω εἶδομεν, ὑπὸ ὄρέων ἄτινα ὠρι-
σμένασ τινὰσ μόνον διόδουσ παρέχουσιν, καὶ δεῦτερον παρουσιάζει ἐντὸσ αὐτοῦ
ἄλλεπαλλήλουσ γραμμὰσ ἀμόνησ. Τὸ ὄροσ τῆσ Μαλάξησ μετὰ τῆσ πρὸσ Ν.-Δ.
αὐτοῦ ἐκτεινομένησ κορυφογραμμῆσ (τῶν Κεραμειῶν) καὶ τὰ στενά τοῦ Ἄλμου-
ροῦ εἰσὶν αἱ δύο ἐκ τε Α. καὶ ἐκ Δ. κλειθεὶσ τῆσ χώρασ ταύτησ.

Ὡσ ἐκ τῆσ θέσεωσ αὐτοῦ ταύτησ τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἐγένετο καθ' ἅπάσασ τὰσ
ἐποχὰσ τὸ θέατρον τῶν πλείστων καὶ αἱματηροτάτων μαχῶν τῶν Κρητικῶν πο-

πρὸς Β.-Δ. καὶ περιλαμβάνει δύο μεγάλας κοιλάδας· 1) τὴν τῶν Βρυσῶν ἀποτελοῦσαν τὸ Ν.-Α. αὐτοῦ τμήμα καὶ 2) τὴν τοῦ Κοιλάρη τὸ Β.-Δ.

1) Κοιλὰς τῶν Βρυσῶν. Ἡ κοιλάς αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ πληθῶς κοιλαδίων ἅτινα ἀυλακοῦσι τὰ ὄρη, εἶναι ὄρεινὴ δύσβατος καὶ καλῶς κατωφημένη, διαρρέεται δὲ ὑπὸ τοῦ ῥύακος Μπούτακα ἢ Βρυσιανοῦ-Ποταμοῦ. Ὁ ῥύαξ οὗτος πηγάζων ἀπὸ τῶν Λευκῶν

λέμων ἐνταῦθα παραθέτω ἐν συνόψει τὰς κυριωτάτας τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Οἱ Ἐνετοὶ ἐκτιμήσαντες δεόντως τὴν στρατηγικὴν σημασίαν τοῦ στενοῦ ὠχυρώσαν αὐτὸ διὰ φρουρίου ὅπερ οἱ Τούρκοι ἐκυρίευσαν ἅμα τῇ εἰς Κρήτην εἰσβολῇ αὐτῶν.

Τὸ ἔαρ τοῦ 1647 οἱ Ἕλληνες ὑποκινήθητες ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων προσεβήθησαν νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριον τοῦ Ἀλυμουρῶ πολιορκήσαντες αὐτὸ ὑπὸ τοὺς Καλλέργην, Μαχαιριώτην καὶ Πασκῆν, ἀπεκρούσθησαν ὅμως καὶ ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν Σούδαν διατελοῦσαν ἐτι τότε εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἐνετῶν.

Τῷ 1660 ἐξεγερθέντες πάλιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐπολιόρκησαν τὸ φρούριον τοῦ Ἀλυμουρῶ ὅπερ μετ' ὀλίγον καὶ ἐκυρίευσαν, ἐν ᾧ συγχρόνως Γαλλικὸς στρατὸς ἔλθων εἰς ἐπικουρίαν τῶν Ἐνετῶν ἀπεδιβίασθη εἰς Σούδαν ἐκεῖθεν δὲ προτιθέμενος νὰ προσβῆλῃ τὰ Χανιά κατέλαβε μετὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν Μαλάξαν ἢν ὠχυρώσαν. Οἱ Τούρκοι ἐπανειλημμένα ἐνεργήσαντες ἐπιθέσεις κατὰ τῆς Μαλάξης ἀπέδιωξαν τέλος τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτῆς.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821 οἱ Ἕλληνες ἐξεδίωξαν τοὺς Τούρκους ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, ἐπολιόρκησαν τοὺς ὀλίγους ἐναπομεινάντας ἐν τῷ εἰς Πρόσπερον πύργῳ τοῦ Ἀλιθάκη καὶ κατέλαβον τὴν Μαλάξαν μετὰ τῆς πρὸς Ν.-Δ. αὐτῆς ἐκτεινομένης ὄρησειρᾶς τῶν Κεραμειῶν. Τὴν 14 Ἰουνίου 1821 ὁ θηριώδης Τούρκος Ταπουρατζῆς ἐκ Χανίων ἐπειράθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Κεραμειῶν, ἀνερχόμενος ὅμως τὸ ὄρος προσεβλήθη εἰς Λούλον ὑπὸ τῶν περὶ τοὺς Ἴω, Χάλην, Παππανδρέαν καὶ Μουτσογιάννην Ἑλλήνων καὶ μετὰ πεισματώδη συμπλοκὴν οἱ Τούρκοι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ κατεδιώχθησαν μέχρι τῆς πεδιάδος.

Τὴν 18 Ἰουνίου 1821 ὁ Ἀλῆ-Σοφτᾶς μετὰ πολυαρίθμων Τούρκων προελάσας ἐκ Χανίων κατέλαβε τὸ παράλιον χωρίον Καλύβια καὶ ἐκεῖθεν προῦχώρησεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἵνα φέρῃ ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῶν εἰς Πρόσπερον πολιορκούντων τὸν Πύργον τοῦ Ἀλιθάκη Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Πρωτοπαπαδάκην, Δασκαλάκην καὶ Σήφρακα προσβαλόντες τοὺς Τούρκους εἰς Τσιβαρᾶ κατεδιώξαν αὐτούς καὶ ἐξεδίωξαν πρὸς τὰ Χανιά.

Ἀμέσως μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης προσβάλλει τὸ φρούριον τοῦ Ἀλυμουρῶ, καὶ κυριεύει αὐτὸ, μὴ ἔχων ὅμως τὰ ἀπαιτούμενα ὅπως τὸ κρατήσῃ τὸ κατεδαφίσει, ὁ δὲ Σήφρακας καὶ ὁ Δασκαλάκης καταλαμβάνει τὴν Μαλάξαν.

Τὴν 20 ἰδίου μηνὸς οἱ Τούρκοι τὴν ἀπόκτισιν τῆς Μαλάξης ἐπιδιώκοντες ἐπέτεθησαν κατὰ τῶν κατεχόντων αὐτὴν Ἑλλήνων, μετὰ πολλῶρον ὅμως μάχην ὑπεχώρησαν καὶ κατεδιώχθησαν μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων.

Διὰ τῶν μαχῶν τούτων καὶ τινων ἄλλων μικρῶν συμπλοκῶν ἐκαθαρίσθη ἅπαν τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου ἀπὸ τῶν Τούρκων, οἱ δὲ Ἕλληνες ἔμειναν κύ-

Ὅρων, διασχίζει τὴν κοιλάδα τῶν Βρυσῶν καὶ ἐκβάλλει εἰς τὴν γωνίαν τοῦ κόλπου τοῦ Ἄλμυροῦ, εἶναι βατὸς θέρος καὶ χειμῶνα, πλὴν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν, καὶ ζεύγνυται διὰ μιᾶς μεγάλης λιθοκτίστου γεφύρας ἣτις καλεῖται Ἑλληνικὴ-Καμάρα.

ριοὶ αὐτοῦ κρατοῦντες καὶ τῶν εἰς αὐτὸ εἰσόδων. Ἀρχομένου ὅμως τοῦ Αὐγούστου 1821 δεκαπεντακισχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τοῦ Σέρφ καὶ Ὁσμάν-Πασᾶν ἐκ Ρεθόμνης ἐρχόμενοι ἐμφανίζονται εἰς τὴν πρὸς Α. τοῦ στενοῦ τοῦ Ἄλμυροῦ ἐκτεινομένην χώραν ἵνα βιάσων τὴν εἰς Ἀποκόρωναν εἰσόδον, διςχίλιοι δὲ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Α. Πρωτοκαππαδάκη, Ρ. Βουρδουμπᾶ, Γ. Σουδερόν, Π. Μανουσέλην, Γ. Δεληγιαννάκη, Α. Μελιδῶνη, Καυκαλοσήην, Ι. Χάλην, Πωλογεωργάκη κλ. τάττονται πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῶν. Δυστυχῶς ὅμως οἱ Ἕλληνες ἀντὶ τὰ ὄχυρωθῶσιν εἰς τὰ στενά τοῦ Ἄλμυροῦ καὶ ἀναμένουσιν ἐκεῖ τοὺς Τούρκους, ἐξήντησαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν μαχόμενοι ἐν ἀνοικτῷ ἐδάφει (ὄρα σημ. I Σελ. 214) μέχρις οὗτο Τούρκοι ἵππεῖς ἐπιδραμόντες κατέλαβον αἰφνιδίως τὰ στενά δι' ὧν εὐχερῆς πλέον προήλασαν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν Ἀποκόρωναν ἀναγκάσαντες πλέον καὶ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Μαλάξης νὰ ἐγκαταλίπουν τὰς ὄχρας θέσεις τῶν. Οἱ Τούρκοι καταστρέψαντες τὰ πάντα ἐν Ἀποκόρωνῃ μετέβησαν εἰς Χανία ἐγκαταλιπόντες αὐτὴν, οἱ δὲ Ἕλληνες γενόμενοι αὐτοῦ κύριοι ἔσπευσαν καὶ κατέλαβον πάλιν τὴν ὄχραν Μαλάξαν ὁπόθεν συχνὰς ἐποίουν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Χανίων Τούρκων (ὄρα σημ. λεκανοπέδιου Κυθωνίας). Ἐν τούτοις τὴν 13 Ἰουνίου 1822 οἱ Ἕλληνες στερούμενοι τροφῶν καὶ πυρομαχικῶν ἀμαχητὶ ἐγκαταλείπουν τὴν σπουδαιότατην ταύτην θέσιν ἣν ἀμέσως καταλαμβάνει ὁ Χασᾶν-Πασᾶς μετὰ τῶν Ἄλδανῶν του, καθ' ὧν ἐπανειλημμένως ἐπετίθεντο οἱ Ἕλληνες. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χασᾶν μετ' ὀλίγον ἐκστρατεύων κατὰ τῶν Λάκκων (ὄρ. λεκανοπέδιον Ἀλιχίανου) ἐγκατέλιπε τὴν Μαλάξαν ἣν σπεύσαντες κατέλαβον οἱ Ἕλληνες.

Τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1822 τὰ πληρώματα τοῦ ἐν Σούδα Τουρκ. στόλου, ἀποδιδασθέντα παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κοιλιάρη (παραλία τῶν Καλυδῶν) πρὸς ὕδρευσιν καὶ συνοδευόμενα ὑπὸ πολλῶν ἐντοπίων Τούρκων, ἐπέπεσον κατὰ τῶν ἐν τῇ κοιλάδι χωρίων ἵνα λεηλατήσωσιν αὐτὰ· προσβληθέντες ὅμως ὑπὸ τῶν περὶ τοῦ Α. Φασούλην, Γ. Μαυράκη, Γ. Παππαδάκη κλ. Ἑλλήνων κατεδιώχθησαν πρὸς τὴν παραλίαν πανωλεθρίαν ὑποστάντες.

Τὴν δὲ νύκτα τῆς 30 Σεπτεμβρίου τρισχίλιοι ἄνδρες ἐκ τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου μετὰ πολλῶν Τουρκοκρητικῶν ἀποδιδασθέντες περὶ τὰς Καλύδας ἐπέδραμον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Στόλου καὶ ἀνῆλθον τὰ θρεινὰ χωρία λεηλατοῦντες τὴν χώραν πρὸ τῶν ὑποχωρούντων κατοικίων προσβληθέντες ὅμως ἐκ πολλῶν σημείων ὑπὸ τῶν πανταχόθεν προσδραμόντων Ἑλλήνων, ἐν ὧν 300, κατεδιώχθησαν μέχρι τῆς παραλίας δεινῶς σφαζόμενοι.

Ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1823 οἱ Τούρκοι τῆς Σούδας πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῶν κατὰ τῆς Κισσάμου καὶ τοῦ Σελίνου ἐκστρατεύσαντων Ἑλλήνων, ἀποδιβάζονται εἰς τὴν παραλίαν τῶν Καλυδῶν ἀλλ' ἀποκρούονται δεινῶς καὶ καταδιώκονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Τοιοῦτοτρόπως τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἔμενεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων καθ' ἅπασαν τὴν πρώτην περίοδον (1821—1824) τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χασᾶν - Πασᾶς μετὰ τὴν διὰ Μεσαρᾶς, Ἀμαρίου, Ἀγ. Βασιλείου καὶ Ρεθό-

Παρά τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ ῥέει καὶ τὸ μικρὸν ῥυάκιον Ἄλμυρός τὸ ὁποῖον ἰσχυρὰ ἀπὸ τινος βράχου, οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἔχει ὕδατα ἄλμυρὰ ἐκ τούτου δὲ καὶ ὀλόκληρος ἡ περὶ τὰς ἐκβολὰς χώρα καθὼς καὶ ὁ κόλπος ἐκλήθη Ἄλμυρός. Ἡ περὶ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ ὁσώδης χώρα εἶναι βαλτώδης καὶ νοσηρὰ, κλείεται δὲ ὑπὸ ἀποκρήμων λόφων οἵτινες σχηματίζουσι στενὴν καὶ ὄχυρωτάτην τὴν ἐξ Α. εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου εἰσοδόν· ἐνταῦθα ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μικρὸν φρούριον δεσπόζον τῆς εἰσοδοῦ ὕπερ ὅμως ἀλωθὲν ὑπὸ τοῦ Α. Πρωτοπαππαδάκη ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 κατηδαφίσθη καὶ σήμερον ἐρείπια μόνον τινὰ αὐτοῦ διασώζονται.

μνης πορείαν του, φθὰς πρὸ τῶν στενῶν τοῦ Ἄλμυροῦ, δὲν ἐτόλμησε νὰ βιάσῃ τὴν εἰσοδὸν αὐτῶν, καίτοι ἠγεῖτο ἰσχυροτάτου στρατοῦ, ἀλλ' ἐπέστρεψεν εἰς Μυλοπόταμον.

Κατὰ δὲ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δευτέρας περιόδου τῆς ἐπαναστάσεως (1824—1830) τῶν Τούρκων κατεχόντων ἰσχυρὰ σημεῖα ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς νήσου ἡ Μαλάξα ἔμεινε καὶ αὕτη εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, μόνον δὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Σφακία (Ἰούλιος 1828) ἐξεδιώχθησαν οἱ Τούρκοι ἐξ Ἀποκορώνου καὶ περιορίσθησαν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Μαλάξης ἣν ἐκράτησαν μέχρι τῆς 1 Αὐγούστου 1828 καθ' ἣν μετὰ πεισματώδη μάχην ἠλώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔμεινε εἰς χεῖρας αὐτῶν μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ ἀγῶνος, ὅτε ἡ Κρήτη καίτοι ἐλευθέρᾳ παρεδόθη δεσμία ὑπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ Μαλάξα καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν περίοδον ὑπῆρξε τὸ προπύργιον τοῦ Ἀποκορώνου ἣν δὲ τὸ κύριον ὄρημητριον τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τῶν ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Χανίων περιορισθέντων Τούρκων.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841 οἱ Ἕλληνες δὲν κατέλαβον τὴν Μαλάξαν ἀλλ' ἔμεινον συνηγμένοι ἐντός τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου προσβληθέντες δὲ (Ἀπρίλιος 1841) εἰς Πρόδαρμα ὑπὸ πολυαρίθμων Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἐπίσης δὲ καὶ εἰς Βαφέ, ὑπεχώρησαν εἰς ὄρεινότερας θέσεις.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1868 οἱ Τούρκοι φαίνονται ἀρκούντως ἐκτιμήσαντες τὴν σημασίαν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου· διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προσεπάθησαν νὰ κρατήσωσιν αὐτὸ ὕπερ πράγματι κατώρθωσαν, δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων βεβαίως, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ τριετοῦς ἐκείνου ἀγῶνος μηδὲν ἀποσύραντες ἐκεῖθεν τὰ στρατεύματά των.

Ἄμα τῇ ἐνάρξει τῶν ταραχῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης (Αὐγούστος 1866) ὁ Σαχὴν-Πασᾶς μετὰ 4 χιλ. Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ καὶ πολλῶν ἐντοπιῶν Τούρκων κατέλαβε τὴν κοιλάδα τῶν Βρυσῶν· μὴ φροντίσας ὅμως νὰ καταλάβῃ ἰσχυρῶς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χανίων δεσπόζοντα σημεῖα (Βάμ, Μαλάξα κλ.) καὶ προσβληθεὶς μεθ' ὄρημης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἠναγκάσθη μετὰ ἐπανεπιημιμένης μάχης νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς θέσεις καὶ τὰς ἀποσκευὰς του καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ ἀτάκτως πρὸς τὴν παραλίαν τῶν Καλυδῶν καταδιωκόμενος καὶ σφαζόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ κοιλὰς τῶν Βρουσῶν περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς χωρία :

1) Τὰ χάνια τοῦ Ἀλμυροῦ, πλησίον τῶν ἐκβολῶν τοῦ ὁμώνυμου ῥύακος ἐν τοῖς στενοῖς, καὶ πλησίον αὐτῶν νερόμυλοι. (Ἐνταῦθα πού τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Ἀμφιμάλιον ἢ Ἀμφίμαλα).

2) Τὸ χωρίον Ἐσόπολι, κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἴκογ.

3) Τὸ » Ἀργυρομοῦρι, » » 20 » »

4) Τὸ » Καλαμίτσι Ἀλεξάνδρου ἢ Πέρα Καλαμίτσι, κατοικούμενον ὑπὸ 65 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον Καλαμίτσι Ἀμιγδάλη ἢ Πόδε Καλαμίτσι, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Μετὰ τὴν ἀπέλασιν τοῦ Σαχῆν - Πασᾶ οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο κύριοι τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου καὶ κατέλαβον τὴν Μαλάξαν καὶ τὴν πρὸς Ν.-Δ. αὐτῆς ἐκτετατομένην κορυφογραμμὴν τῶν Κεραμειῶν. Οἱ Τούρκοι ἀδυνατοῦντες νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῆς Μαλάξης προσβάλλουσι μετὰ 15 χιλ. στρατοῦ τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου τὰς ἀνωθεν τῶν Κεραμειῶν Ἑλλ. θέσεις μετὰ διήμερον ὄμοσ μάχην (10 καὶ 11 Σεπτεμβρίου 1866) ἐπανῆλθον ἀπρακτοὶ εἰς Χάνια.

Μετὰ ταῦτα ὁ Μουσταφᾶ-Πασᾶς καταλαβὼν τὴν Μαλάξαν ἐγκατεστάθη εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου (Ὀκτώβ. 1866) ἔνθα καθ' ἑκάστην συνεπλέκτο μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὁ Μουσταφᾶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἀποκόρωνα οὐχὶ ἐκ τῆς Μαλάξης οὐδὲ ἐκ τῶν ὑψωμάτων τῶν Κεραμειῶν ἀλλὰ διὰ τῆς ὄρεινότητος ὁδοῦ δι' ἧς συγκοινωνεῖ τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς Κυδωνίας καὶ τοῦ Ἀλικιανοῦ, ἀνελθὼν δηλ. εἰς Λάκκους ἠκολούθησε τὴν κατὰ μῆκος τῶν προπόδων τῶν Λευκῶν Ὀρέων ὄρεινὴν ὁδὸν Λάκκων-Μεσελῶν-Θερισσοῦ-Δρακόνος. Εἰς Δρακόνα προσεβλήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (ἀρχὰς Ὀκτωβρίου 1866) καὶ ἐτράπη εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ Λεκανοπεδίου, διελθὼν δηλ. διὰ Κατωχωρίου κατῆλθε καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς Στόλον, οὐ μικρὰς ὑποστᾶς ζημίας ὑπὸ τῶν κατὰ πόδας ἀκολουθούντων αὐτὸν ἐπαναστατῶν. Αἱ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις συνεκεντρώθησαν τότε εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦ λεκανοπεδίου μέρος, εἰς χωρίον Βαφέ, κείμενον πρὸ τῆς φάραγγος τοῦ Κατρέ δι' ἧς ἄγει ἢ εἰς Ἀσκυφον (τῶν Σφακίων) ἀτραπός. Ἀπὸ τοῦ Στόλου ὁ Μουσταφᾶς μετεσκήνωσε τὴν 8 Ὀκτωβρίου εἰς Βάμον ὁπόθεν ἐνήργει κατοπτεύσεις ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ συνεπλέκοντο ἀποσπάσματα αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, τὴν δὲ 12 ἐκινήθη μετὰ 12 χιλ. ἀνδρῶν κατὰ 700 Ἑλλήνων κατεχόντων ὑπὸ τοῖς Ζυμπρακίην κλ. τὰς θέσεις ἀπὸ Κεφάλαι (μετὰ Μπροσνέρου καὶ Ἀλικιάμπου) μέχρι Βαφέ. Μετὰ αἱματηρὰν μάχην οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς τὴν ὄρεινὴν θέσιν ῤέντα ὁπόθεν ὁ Μουσταφᾶς προσεπάθησε καὶ πάλιν νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ ἀλλ' ἀποκρουσθεὶς ὑπεχώρησε.

Μετὰ τὴν μάχην ταύτην καὶ περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου ὁ Μουσταφᾶς ἐβάδισε πρὸς τὴν χώραν τῆς ῤεθβῆνης, δὲν ἐξεκένωσεν ὅμως τὸν Ἀποκόρωνα ἀλλὰ συναθροίσε ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις καὶ διαιρέσας αὐτάς εἰς δύο σώματα τὸ ἐν Ἐλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐβάδισε διὰ τῶν στενῶν τοῦ Ἀλμυροῦ πρὸς τὸ ῤεθβημον τὸ δὲ ἔτερον ἀφῆκεν ὑπὸ τὸν Μεχμέτ-Πασᾶν εἰς Ἀποκόρωνα. (ὁρ. σημ. Σελ. 215).

- 6) Τὴν ἀγροικίαν *Καρίδι*, κατοικουμένην ὑπὸ 5 Ἑλλήν. οἰκ.
 7) Τὸ χωρίον *Βάμος*, πρωτεύουσαν τῆς Διοικήσεως Σφακίων.
 Ἔχει εὐρύχωρον Διοικητήριον, στρατώνα, πολλὰ ἐμπορικὰ κατα-
 στήματα κλ. κατοικεῖται δὲ ὑπὸ 200 Ἑλληνικῶν καὶ 6 Τουρ. οἰκ.
 8) Τὴν ἀγροικίαν *Γετίμι*, κατοικουμένην ὑπὸ 10 Ἑλλήν. οἰκ.
 9) Τὸ χωρίον *Κάϊνα*, κατοικούμενον, μετὰ τοῦ μετοχίου Γενή-
 τσαρη ὑπὸ 80 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.
 10) Τὴν ἀγροικίαν *Ἀσπροσυκιά*, κατ. ὑπὸ 8 Ἑλλήν. οἰκογ.
 11) Τὴν » *Μαρουλόγκρεμος*, » » 6 » »
 12) Τὸ χωρίον *Φονές*, κατοικούμενον » 40 » »
 13) Τὸ » *Χάμπαθα*, » » 20 » »

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀρκαδίου ἐπανῆλθεν δι' Ἀποκόρωνα εἰς Χανία ὀφθέν ἐξστράτευσε πρὸς τὸ Σέλονον καὶ τὴν Κίσιζμον (ὄρα σχετικὰς σημ.).

Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ὁ Μουσταφᾶς ἐπιχειρῶν κατὰ τῶν Σφακίων (ὄρα σημ. Σφακίων) συνεκέντρωσε τὰς ἐν Ἀποκορώνῳ δυνάμεις του πρὸ τῆς Κράπης αἰτίνας οὐδὲν τῷ ὠφέλησαν εἰμὶ μόνον κατὰ τὴν ἐσπευμένην ἐκ Σφακίων φυγὴν του (20 Ἰανουαρίου 1867).

Ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1867 ὁ Μουσταφᾶς ἐπιχειρῶν κατὰ Σελόνου ἀνεκάλεσε καὶ τὰς ἐν Ἀποκορώνῳ δυνάμεις του. Τὴν 17 Ἀπριλίου 2 χιλ. Τούρκοι πειρῶνται νὰ καταλάβωσι τὴν πρὸς Ν.-Δ. τῆς Μαλάξης ἐκτεινομένην ὄρσοειρὰν τῶν Κεραμειῶν, προσβληθέντες ὁμως ὑπὸ τοῦ Χ. Μεγάλη εἰς Δουλον ὑπεχώρησαν εἰς τοὺς Πύργους τῆς Μαλάξης. Μετὰ ταῦτα ὁ Ὁμέρ-Πασᾶς μετὰ 25 χιλ. ἀνδρῶν εἰσέβαλεν εἰς Ἀποκόρωνα καὶ κατεσκήνωσεν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Στύλου. Ἐκεῖ διήρπτε τὰς δυνάμεις του καὶ ἐν μὲν σῶμα ἀρῆκε ὑπὸ τῶν Μεχμέτ-Πασᾶν εἰς Ἀποκόρωνα ἵνα ἀπειλῆ τὴν εἰς Σφακία ἄνοδον, τὰ δὲ λοιπὰ στρατεύματα ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ διέβη πρὸς τὴν Ρεθύμνην διὰ τῶν στενῶν τοῦ Ἀλμυροῦ.

Ὁ Μεχμέτ κατέλαβε τὸ χωρίον Βαφέ καὶ ἐπετέθη τὴν 20 Μαΐου κατὰ τῶν Ἑλλήνων κατεχόντων ὑπὸ τοῦ Ζουπρακάκη, Κωσταρόν, Λυθιοπέτρον, Τριτάκη, Τσόντον, Σολιώτην, Τριτόρην, Καβρόν, Μαυρογιάννη κλ. τὰς ἀνωθεν τοῦ Βαφέ καὶ τοῦ Προσένου θέσεις Ῥέντα, Ἀγατσικιά, Βατρουδιά κλ. μετὰ πολυῶρον μάχην οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν εἰς Βαφέ, προσβληθέντες ὁμως καὶ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεδιώχθησαν μέχρι Βρυσῶν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην οἱ Ἕλληνες κατήλθον εἰς τὰ χωρία Τσιτσιφέ, Βαφέ καὶ Πρόσενρον. Τὴν 23 Μαΐου οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι δι' ὄλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων τὰς μεταξὺ Δερὲ καὶ Νίπουσ Ἑλληνικὰς θέσεις, μετὰ δίωρον δὲ μάχην ὑποχωροῦσι πάλιν καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μέχρι Βρυσῶν.

Φθίνοντος τοῦ Ἰουνίου 1867 οἱ Τούρκοι, ἐπιχειροῦντες κατὰ τῶν Σφακίων ἀπὸ διαφόρων σημείων, ἐνίσχουν τὰς ἐν Ἀποκορώνῳ δυνάμεις των. (ὄρ. σημ. Σφακίων).

Κατερχόμενος ἀπὸ τοῦ Ἀσκύρου εἰς Χανία ὁ Ὁμέρ-Πασᾶς (Ἀύγουστ. 1867) προσεβάλλετο διαρκῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δι' ὄλης τῆς δι' Ἀποκορόνου πορείας αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ λεκανοπεδίου ἔξοδον οἱ Τούρκοι κατεῖχον μόνον τὴν Μαλιζάν οἱ δὲ Ἕλληνες τὴν ὄρσοειρὰν τῶν Κεραμειῶν.

- 14) Τὸ χωρίον *Μάζα*, κατοικούμενον ὑπὸ 34 Ἑλλήν. οἰκογεν.
 15) Τὸ » *Φιλίππου*, » » 40 » »
 16) Τὸ » *Ἀλίκαμπος*, » » 150 » »
 17) Τὸ » *Μαθές*, » » 55 » »

(Τὰ τελευταῖα 8 χωρία Ἀσπροσυκιά κλ. εἰσι γνωστά ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *Ἀλίκαμπος*).

- 18) Τὸ χωρίον *Καραῖς*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλήν. οἰκογ.
 19) Τὸ » *Μπρόσνερος*, » » 205 » »

(ἄνωθεν τοῦ Ἀλικάμπου καὶ τοῦ Μπρόσνερου σχηματίζεται τὸ μικρὸν ὄρεινόν κοιλάδιον τῆς Κράπης, περιλαμβάνον φρέατα καὶ

Τὴν 25 Αὐγούστου τετρακισχίλιοι Τούρκοι ἀνελθόντες ἀπὸ Πασπάρας προσβάλλουσι τοὺς ἐν Λούλω ὑπὸ τοὺς Ε. Χόνδρον καὶ Μπίκον Ἑλληνας. Ὁ Χ. Μιχάλης σπεύδει ἐκ Κάμπου, πρὸς βοήθειαν τῶν Τούρκων κατέρχεται ἡ φρουρὰ τῶν ἐν Μαλάξῃ Τουρκικῶν πύργων, ἀλλ' ὁ Γ. Πετεινὸς καταλαβὼν τὴν Κοντόπουλαν ἀποκρούει αὐτήν. Μετὰ ἐξάωρον μάχην οἱ Τούρκοι ὑποχωροῦσιν εἰς Μαλάξαν καὶ εἰς Χανιά.

Ἀρχομένου τοῦ Δεκεμβρίου 1867 ἰσχυρὸν σῆμα Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ἑλληνα Σάββα-Πασᾶ κατέλαβε πάλιν τὸν Ἀποκόρωνα καὶ ἐσκήνωσε εἰς Κάνναν στήσας τὰς προτολακὰς αὐτοῦ εἰς Στύλον, Κεφάλαι κλ. Ἐκεῖ ἤρξατο ἀμέσως τὴν κατασκευὴν τριῶν πύργων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς συγκοινωνίας αὐτῶν μετὰ τοῦ παραλίου χωρίου Καλύβαι ἐνθεν τῷ ἤρχοντο τὰ χρειώδη. Τὴν 11 Δεκεμβρίου συνήρθη μάχη πεισματώδης τοῦ στρατοῦ τούτου μετὰ τῶν Ἑλλήνων, τὴν 16 ἡ μάχη ἐπανεληφθῆ ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν 18.

Τὴν 28 ἐγένετο ἕνεδρα τοῦ Γογοῆ κατὰ τῆς ἐν Στύλῳ Τουρκικῆς ἐπιφυλακῆς ἢ σχεδὸν ὀλοτελῶς κατέστρεψε, τὴν δὲ 30 ἰσχυρὰ προσβολὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ ἐν Κάννα Τουρκικοῦ στρατοπέδου.

Τὴν 24 Ἰανουαρίου 1868 ἰσχυρὰ μάχη εἰς Μελιδώνιον καὶ τὴν 2 Μαρτίου νικητηνὴ ἐπίθεσις τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ ἐν Μελιδωνίῳ Ἑλλήν. στρατοπέδου.

Τὴν νύκτα τῆς 1—2 Ἀπριλίου 1868 οἱ Τούρκοι καταλαμβάνουσιν αἰφνιδίως τὰς περὶ τοῦ ἐν Μελιδωνίῳ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου θέσεις, ἐνοηθέντες ὅμως κατεδιώχθησαν μέχρι Κάννας καὶ Νίπους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἡγούντο οἱ Ζουμβρακίης, Κωσταρὸς, Μ. Μυλωνάκης, Β. Μπομπολάκης, Α. Παππαδάκης κλ.

Τὴν 12 Ἀπρίλ. μάχη εἰς Βαφέ, τὴν 21 μάχη εἰς Νεροχωῖρι, τὴν 22 εἰς Μελιδώνιον κλ.

Τὴν 13 Μαΐου οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς εἰς Μελιδώνιον, Βόθωναν, καὶ Βατουδιάρη Ἑλληνας ὑπὸ τοὺς Γογοῆν, Κωσταρὸν, Α. Παππαδάκην, οἱ Ἑλληνας ὑπεχώρησαν εἰς τὰς ἀνωθεν τῶν χωρίων Τσιτσιφέ, Κοῦκο, Πεμόνια κλ. θέσεις ἐνθα ἤλθεν αὐτοῖς ἐπικουρία ὑπὸ τοὺς Γ. Καρκαβάτσον, Α. Τσόντον, Ν. Χριστοδουλάκην, Α. Καυκαλάκην κλ. μεθ' ὃ οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν εἰς Κάνναν ἐνθα τὴν αὐτὴν νύκτα προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 20 Μαΐου ὁ ἐν Καννᾷ Τουρκικὸς στρατὸς ἐκτοπίζει τοὺς ἐν Πεμονίσις καὶ Παῖθοχωρι Ἑλληνας καὶ χωρεῖ μέχρι Μελιδωνίου καὶ Ραμνῆς· μία περὶ πρόσ-

οικήσκους ποιμένων. Ἐνταῦθεν ἄρχεται ἡ φάραγξ ἢ ὁ λαγός τοῦ Κατρῆ δι' οὗ ἄγει ἢ εἰς Ἀσκυρον ὁδός).

20) Τὸ χωρίον Βαφές, κατοικούμενον ὑπὸ 151 Ἑλλήν. οἰκογ.

21) Τὸ » Τζιτζιφές, » » 110 » »

22) Τὸ » Φρέ, » » 175 » »

23) Τὸ » Μελιδόνι, » » 50 » »

24) Τὸ » Πεμόνια, » » 90 » »

(ἄνωθεν τῶν χωρίων Τζιτζιφέ, Φρέ, Μελιδόνι καὶ Πεμόνια καὶ ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὀρέων κείνται τὰ Βοθονάκμα καὶ τὰ Μέσα Βοθονάκμα θέσις ὄχυραὶ καὶ μετὰ ἀφθόνων ὑδάτων).

25) Τὸ χωρίον Νίπος, κατοικούμενον ὑπὸ 145 Ἑλλήν. οἰκογ.

2) Κοιλὰς τοῦ Κοιλιάρη. Ἡ κοιλὰς αὕτη σχηματιζομένη πρὸς Β.-Δ. τῆς πρώτης εἶναι ὄρεινοτάτη καὶ δύσβατος εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος ἐν ᾧ εἰς τὸ κατώτερον περιλαμβάνει ἔδαφος ὁμαλὸν

παθοῦσά νά καταλάβῃ τὸ χωρίον Καραῖς ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ μάχη ὀδηγουμένη ὑπὸ τοὺς Κωσταροῦ, Χιονιουδάκη κλ. ἔληξε τὴν 9 μ. μ.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ οἱ Τούρκοι ἔκτισαν πλείστους ὄχυρους πύργους ἐπὶ τῶν διαφόρων δεσποζόντων σημείων ὥστε μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἀγῶνος αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις περιορίζοντο εἰς συμπλοκάς μεταξύ τῶν φυλαττόντων τούτους Τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες ἐλεύθεροι περιέτρεχον τὴν λοιπὴν χώραν.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 οἱ Ἕλληνες ἐξεδίωξαν πάραυτα τοὺς ἐν Ἀποκορώνῳ Τούρκους οἵτινες ὁμως ἐκράτησαν τὴν Μαλάξαν μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐγερθέντων Ἰσχυρῶν πύργων.

Τὴν 10 Ἀπριλίου 1878 Ἰσχυρὸς Τουρκικὸς στρατὸς μετα πυροβολικοῦ καὶ πολλῶν ἀτάκτων πειρᾶται νά εἰσβάλλῃ εἰς τὴν κοιλιάδα τῶν Κεραμειῶν ἀποκρούεται ὁμως εἰς Κερατιδί ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ν. Ἀθανασιάδην Ἑλλήνων. Τὴν 14 Ἀπριλίου νέα ἀπόπειρα τῶν Τούρκων ἀποκρούεται καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Ν. Ἀθανασιάδου καὶ τοῦ Κ. Κριάρη, καὶ οἱ Τούρκοι ὑποχωροῦσιν εἰς Μαλάξαν.

Τὴν 11 Ἀπριλίου Τουρκικὸς στρατὸς βοηθούμενος ὑπὸ 3 θωρηκτῶν, τοῦ φρουρίου Καλάμι καὶ τῶν πύργων τῶν Μεγάλων χωραφίων πειρᾶται νά εἰσβάλλῃ ἀπὸ Καλυδῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἀποκορώνου ἀποκρούεται ὁμως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 18 Μαΐου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Π. Χριστοδουλάκην, Γ. Ἀνδρουλακάκη κλ. προσβάλλουσι τὸν περὶ τὸ φρούριον Καλάμι Τουρκικὸν στρατὸν καὶ ἀναγκάζουσι αὐτὸν νά κλεισθῇ ἐν τῷ φρουρίῳ.

Κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ 1889 ἀτυχῆ ἐπανάστασιν οἱ Ἕλληνες ἐξεδίωξαν ἅπαντας τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ λεκανοπέδιου τούτου, ἀλλὰ κατόπιν ἐνισχυθέντες οἱ Τούρκοι κατέλαβον Ἰσχυρῶς τὴν Μαλάξαν καὶ τὰς πρὸς Ν.-Δ. ἐκτεινόμενα ὑψώματα τῶν Κεραμειῶν, μεθ' ὅ εἰσήλασαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λεκανοπέδιου καὶ κατέλαβον πάσας τὰς ἐπιχειρούσας θέσεις σχεδὸν ἀμαχητὶ διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν φυσίγγιων παρὰ τοῖς Ἕλλησιν.

καὶ καλῶς καλλιεργημένον. Εἶναι γενικῶς δασώδης ἔχει συχνὰς πηγὰς καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος *Κοιλιάρη* ὁ ρύαξ οὗτος πηγάζων ἀπὸ τοῦ *Στύλου* καὶ δεχόμενος κατὰ τὸν βόυν αὐτοῦ τὰ ὕδατα πολλῶν ἄλλων πηγῶν· εἶναι ἄβατος τὸν χειμῶνα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν· καὶ κατὰ τὸ θέρος δὲ ἐν τῇ πεδιάδι εἶναι ὡσαύτως ἄβατος, βατὸς δὲ μόνον παρὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ ἐνθα ὁ πεζὸς βυθίζεται μέχρι τοῦ γόνατος. Ζεύγνυται διὰ μιᾶς λιθοκτίστου καὶ μονοτόξου γεφύρας. Αἱ ἐκβολαὶ αὐτοῦ (πρὸς Δ. τοῦ χωρίου *Καλύβαι*) δεσπόζονται ὑπὸ τοῦ λόφου *Παληοκάστρου*¹ ὅστις ὢν συνέχεια τῆς *Μαλάξης* ἀπολήγει εἰς τὸ ἀπόκρημον ἀκρωτήριο *Καλάμι* ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένον τὸ ὄχυρόν φρούριον *Ἰτζεδδιν* δεσπόμενον τῆς εἰς τὸν κόλπον τῆς *Σούδας* εἰσόδου. (Ἶρα Σελ. 269).

Ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ ῥέει καὶ ἕτερον ρυάκιον ὁ *Ψειδὲς* ὕπερ πηγάζων ἀπὸ τοῦ χωρίου *Ἀρμένιοι* διέρχεται διὰ τῶν *Καλυβῶν* καὶ ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν, ζεύγνυται δὲ καὶ τοῦτο διὰ μιᾶς μικρᾶς ξυλίνης γεφύρας.

Ἡ κοιλάς τοῦ *Κοιλιάρη* ἀποτελεῖται ἐκ δύο δευτερευουσῶν κοιλάδων ἥτοι ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ *Στύλου* καὶ ἐκ τῆς τῶν *Κεραμειῶν*. Ἀμφότεραι αἱ κοιλάδες αὗται ἀρχόμεναι ἀπὸ τῶν δυσβάτων κλιτύων τῶν *Λευκῶν Ὀρέων* ἀπολήγουσιν εἰς *χθαμαλλὴν πεδιάδα* εἰς ἣν ἐνοῦνται καὶ ἥτις βαίνει ἀνοικτὴ μέχρι τῆς παραλιάς.

Ἡ τοῦ *Στύλου* περιλαμβάνει :

1)	Τὸ χωρίον <i>Μαδαρός</i> ,	κατοικούμενον ὑπὸ	25	Ἑλλήν. οἰκογ.
2)	Τὸ » <i>Χιλομοδοῦ</i> ,	»	15	»
3)	Τὴν ἀγροικίαν <i>Ἀμπέλια</i> ,	κατοικ.	4	»
4)	Τὴν » <i>Κυριακοσέλια</i> ,	κατ.	11	»
5)	Τὸ χωρίον <i>Ῥαμνή</i> ,	κατοικούμενον	55	»
6)	Τὸ » <i>Μαχαιροί</i> ,	»	55	»
7)	Τὸ » <i>Νιζὸ-Χωριό</i> ,	»	110	»
8)	Τὸ » <i>Νεροχώρι</i> ,	»	35	»
9)	Τὸ » <i>Σαμωνᾶς</i> ,	»	25	»

(1) Ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου σώζονται μεγαλοπρεπῆ εἰρεπία τῆς πλουσίας καὶ ἰσχυρᾶς ἐν τῇ ἀρχαιότητι πόλεως· Ἀπτέρας.

10) Τὸ χωρίον *Πρόβαρμα*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλην. οἰκ.

11) Τὸ » *Ἀρμένιοι*, » » 150 » καὶ 20

Τουρικῶν οἰκογενειῶν.

12) Τὸ χωρίον *Στύλος*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλην. οἰκογ.

13) Τὸ χωρίον *Καλύβαις*, ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς ἀμμόδου παραλίας, μετὰ μικροῦ λιμένος, πολλῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων, ἀποθηκῶν κλ. εἶναι τὸ ἐπίνειον τῆς κοιλάδος καὶ κατοικεῖται ὑπὸ 120 Ἑλληνικῶν καὶ 35 Τουρικῶν οἰκογενειῶν.

14) Τὸ χωρίον *Μεγάλα-Χωράφια*, κατ. ὑπὸ 35 Ἑλλην. οἰκογ.

15) Τὴν ἀγροικίαν *Παληόκαστρο*, » » 6 » »

Ἡ δὲ τῶν *Κεραμειῶν* περιλαμβάνει :

1) Τὸ χωρίον *Κατωχώρι*, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλλην. οἰκογ.

2) Τὸ » *Κουτόπουλα*, » » 41 » »

3) Τὸ » *Ἀπάνω-Μαλάξα* ¹, » » 65 » »

4) Τὸ » *Κάτω-Μαλάξα*, » » 25 » »

5) Τὸ » *Ἀχλάδες*, » » 30 » »

6) Τὸ » *Γερολάκκος*, » » 52 » »

7) Τὸ » *Κάμποι*, » μετὰ τῶν μετοχιῶν

Τσακίστρας, *Γέρου-Πρίνου* κλ. ὑπὸ 110 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον *Σπηληγάρια*, κατοικούμενον ὑπὸ 18 Ἑλλην. οἰκ.

9) Τὸ » *Θυμά*, » » 35 » »

10) Τὸ » *Δρακόνα*, » » 75 » »

11) Τὸ » *Πλατυβόλα*, » » 15 » »

12) Τὸ » *Ἀλωνάκι*, » » 14 » »

13) Τὴν ἀγροικίαν *Σκουραχλάδα*, κατ. » 5 » »

14) Τὴν » *Τσηκλοπήγαδο*, » 10 » »

2. Ὀρεινὴ χώρα τῶν Κεφαλάδων.

Τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου ὀρίζεται πρὸς Β.-Α. ὑπὸ τῆς Ὀρεινῆς χώρας τῶν Κεφαλάδων. Ἡ χώρα αὕτη ἀποτελεῖ τρίγωνον οὐτινος ἢ μὲν βάσις ὀρίζει πρὸς Β.-Α. τὸ λεκανοπέδιον

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο τοποθετοῦσι τὴν ἀρχαίαν πόλιν *Ῥιζηνίαν*.

τοῦ Ἀποκορώνου ἡ δὲ κορυφή ἀποτελεῖ τὸ ἀκρωτήριο *Δράπανον*.
 Εἶναι ἐν γένει χώρα βραχύδης παρουσιάζει ὅμως ἐκτεταμένους
 ἐλαιῶνας καὶ καλλιεργημένας γαίας. Περιλαμβάνει:

1)	Τὸ χωρίον	<i>Λυκοτιναρᾶ</i> ,	κατοικούμενον	ὑπὸ	43	Ἑλλην. οἰκ.		
2)	Τὸ χωρίον	<i>Σούρη</i> ,	κατοικούμενον	ὑπὸ	30	Ἑλλην. οἰκογεν.		
3)	Τὸ	»	<i>Σελλιά</i> ,	»	»	43	»	»
4)	Τὸ	»	<i>Λιτσάρδα</i> ,	»	»	50	»	»
5)	Τὸ	»	<i>Ξεροστέρι</i> ,	»	»	57	»	»
6)	Τὸ	»	<i>Κάτω-Κεφαλᾶς</i> ,	κατ.	»	165	»	»
7)	Τὸ	»	<i>Ἀπάνω-Κεφαλᾶς</i> ¹	κατ.	»	80	»	»
8)	Τὸ	»	<i>Γαβαλοχώρι</i> ,	κατ.	»	235	»	»
9)	Τὸ	»	<i>Δουλιανᾶ</i> ,	»	»	27	»	»
- (Κάτωθεν τοῦ χωρίου τούτου ὑπάρχει μικρὸς ὁμώνυμος ὄρυς, ὁ μόνος κατὰ τὴν παραλίαν ταύτην).
10)	Τὸ χωρίον	<i>Πλάκα</i> ,	κατοικούμενον	ὑπὸ	77	Ἑλλην. οἰκογεν.		
11)	Τὸ	»	<i>Τσιβαρᾶ</i> ,	»	»	45	»	»
12)	Τὸ	»	<i>Κόκκινο-Χωρὸ</i> ² ,	»	»	80	»	»
13)	Τὰς ἀγροικίας	<i>Καμπιᾶ</i> καὶ <i>Νικιθιανᾶ</i> ,	κατοικουμένας	ὑπὸ				
15)	Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.							
14)	Τὸ χωρίον	<i>Δράπανος</i> ,	κατοικούμενον	ὑπὸ	35	Ἑλλην. οἰκ.		
15)	Τὸ	»	<i>Παλαιῶνι</i> ,	»	»	25	»	»

3. Μέγα λεκανοπέδιον τῶν Χανίων.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου ἐκτείνεται τὸ μέγα
 λεκανοπέδιον τῶν Χανίων τὸ ὅποιον σχηματίζεται μεταξύ τῶν ἀπὸ
 τῶν Λευκῶν Ὀρέων κατερχομένων δειράδων ὧν ἡ μὲν ἀπολήγει εἰς

(1) Κατὰ τὴν παραλίαν τῶν χωρίων τούτων κεῖται τὸ ὄχυρόν σπήλαιον τῆς
 Καταβατῆς ἔνθα κατὰ τὴν κατ' Αὐγούστον τοῦ 1821 εἰσβολὴν τῶν Τούρκων
 εἰς Ἀποκόρωνα, ἐγκλεισθέντα 70 περίπου γυναικόπαιδα μετὰ 12 ἐνόπλιον ὑπὸ
 τοῦ Γρ. Δαμινόν, ἠθυνήθησαν νὰ ἀποκρούσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰς λυσσώδεις
 ἐφόδους τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς 6 Αὐγούστου μέχρι τῆς 14 Σεπτεμβρίου ὅτε ἀνα-
 χωρησάντων τῶν Τούρκων διεσώθησαν.

2) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου καὶ οὐ μακρὰν τῆς παραλίας εὔρηται ὑπόγειος
 ὅπη ἔνθα καταφυγόντα περὶ τὰ 150 γυναικόπαιδα, κατεσφάγησαν ἅπαντα ὑπὸ
 τῶν Τούρκων (ἀρχ. Αὐγ. 1821).

τὸ ὄρος τῆς Μαλάξης καὶ εἰς τὸ ἀκρωτήριο Κελάμι, ἀποχωρίζει δὲ τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀπὸ τοῦ Ἀποκορώνου, ἡ δὲ ἑτέρα εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Χοιρόσπηλου ἄτινα ἀποτελοῦσι τὴν κλειδὰ τοῦ πρὸς Δ. ἐκτεινομένου μεγάλου λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλυκιανοῦ.

Τὸ λεκανοπέδιον τῶν Χανίων κατερχόμενον ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὁρέων πρὸς τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν εἶναι εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος δυσβατώτατον, εἰς τὸ κατώτερον ὅμως παρουσιάζει εὐρυτάτην πεδιάδα, τὴν τῶν Χανίων, ἥτις καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων, λεμονεῶν, πορτοκαλεῶν κλ. δένδρων, διαρρέεται ὑπὸ συχνῶν πηγῶν καὶ διασχίζεται ὑπὸ τοῦ μικροῦ ῥύακος Κλαδισοῦ.

Κατὰ μῆκος τῆς παραλίας ἡ πεδιάς τῶν Χανίων κλείεται ὑπὸ χθαμαλῆς ὄροσειρᾶς ἥτις εἶναι συνέχεια ἐκείνης ἥτις κλείει πρὸς Β. (Πλατανιά - Γαλατὰ - Νταράτζου) τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ, καὶ ἥτις τελευτᾷ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων ἀπόστασιν. Πρὸς Α. τοῦ φρουρίου τούτου προβάλλει πρὸς Β. ὁ ἰσθμὸς τῆς Χαλέπας δι' οὗ συνδέεται μετὰ τῆς λοιπῆς νήσου ἢ χερσονήσου Ἀκρωτηρίου¹ πρὸς Ν. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ μέγας λιμὴν τῆς Σούδας. Πρὸς Α. τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Χαλέπας ἡ πεδιάς τῶν Χανίων ἀνοίγεται εἰς τὸν εὐρὺν τοῦτον λιμένα καὶ ἐκτείνεται μέχρι τοῦ ὄρους τῆς Μαλάξης.

Τὸ λεκανοπέδιον τῶν Χανίων συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. εἰς μὲν τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν δι' ὧν συγκοινωνεῖ τὸ ὄρεινόν χωρίον Θέρισον μετὰ τῶν ἐπίσης ὄρεινῶν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου χωρίων Δρακόνας κλ. Εἰς δὲ τὸ κατώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου α') διὰ τῶν ἀτραπῶν αἵτινες ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων ἀνέρχονται τὰ πρὸς Ν.-Δ. τῆς Μαλάξης ἐκτεινόμενα ὑψώματα τῶν Κεραμειῶν καὶ κατέρχονται εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Κεραμειῶν (λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου)· κυριωτέρα τῶν ὁδῶν τούτων εἶναι ἡ Χανίων - Κερατιδίου - Πασπάρας - Λούλου. β')

(1) Ὁρα κατωτέρω χερσονήσος Ἀκρωτηρίου.

διὰ τῆς παραλίας ὁδοῦ ἣτις διέρχεται κάτωθεν (πρὸς Β.) τῆς Μαλάζης, ἔμπροσθεν τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Καλάμι ἐκτισμένου φρουρίου Ἰτζεδίν, καὶ κατέρχεται εἰς τὴν πρὸ τοῦ χωρίου Καλύβαι ἐκτεινομένην πεδιάδα (ὄρα ὁδοιπορικὰ).

2) Πρὸς Δ. συγκοινωνεῖ εἰς μὲν τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλυκιανοῦ διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ Θερίσου - Μεσκλῶν - Λάκκων, εἰς δὲ τὸ κατώτερον μετὰ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλυκιανοῦ, α') διὰ τῶν ἀτραπῶν αἰτίνες ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων ἀνέρχονται τὰ ὑψώματα τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ κατέρχονται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλυκιανοῦ, β') διὰ ὁμαλῆς ὁδοῦ ἣτις ἀπὸ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων διέρχεται κάτωθεν τῶν ὑψωμάτων τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλυκιανοῦ (ὄρα ὁδοιπορικὰ), γ') διὰ τῆς ὁμαλῆς ὁδοῦ ἣτις ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων ἀναχωροῦσα διέρχεται τὴν κάτωθεν τοῦ χωρίου Μακρὸν - Τεῖχος σχηματιζομένην στενωπὸν καὶ ἐξέρχεται εἰς τὴν ἀμμώδη παραλίαν (ὁδὸς Κισάμου, ὄρα Ὀδοιπορικὰ).

3) Πρὸς Β. δὲ συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς Χερσονήσου τοῦ Ἀκρωτηρίου διὰ δύο δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἰτίνες ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τοῦ χωρίου Χαλέπα ἀνέρχονται τὰς βραχώδεις κλιτύας Φρούδια καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν βραχώδη χώραν τῆς ἀνύδρου Χερσονήσου.

4) Πρὸς Ν. δὲ συγκοινωνεῖ μετὰ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὀρέων διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἣτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ χωρίου Θερίσου ἀνέρχεται τὰς ἀποκρήμους κλιτύας τῶν ὑπερυψῆλων ὀρέων, καὶ εἶτα κατέρχεται εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀνωπόλεως κλ. (Σφακίων) ¹.

Τὸ λεκανοπέδιον τῶν Χανίων περιλαμβάνει:

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τῶν Χανίων, ὡς ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ κειμένου φρουρίου τῶν Χανίων, ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων κατὰ τὸ Τμήμα τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ τὸ τῆς Κισάμου - Σελίνου. Ἐν αὐτῷ συγκεντροῦνται οἱ τῶν πέριξ χωρῶν Τουρκικοὶ πληθυσμοὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν τευχῶν τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων, ἔνθα συγκεντροῦνται καὶ ἅπασαι αἱ Τουρκικαὶ δυνάμεις αἰτίνες ἐκεῖθεν ὁρμώμεναι ἐπιδιώκουσι τὴν κατάληψιν τῶν πέριξ χωρῶν. Οἱ Ἕλληνες καταλαμβάνοντες ἰσχυρῶς τὰς ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τούτου ὁδοῦ παρακλύουσι τὴν πρόβλασιν τῶν ἀντιπάλων. Τὰ ὑψώματα τοῦ Νταράτσου - Γαλατᾶ - Πλατανιᾶ, τοῦ Χοιρόσπηλου, ὁ βῦαξ Πλατανιάς ἢ Κερίτης, ἡ Φάρτζι τοῦ

1) Τὸ χωρίον *Θέρισον*, τὸ ὀρεινότετον τοῦ λεκανοπεδίου χωρίον, κείμενον ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὁρέων συγκοινωνεῖ δὲ μετὰ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων διὰ μακρᾶς καὶ βαθείας φάραγγος. Κατοικεῖται ὑπὸ 90 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Θέρισον, τὰ ὑψώματα Κάρμων - Κεραμειῶν - Μαλάξης, ἰσχυρῶς κατεχόμενα καθιστώσιν ἀδύνατον τὴν ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων ἐξάπλωσιν τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων. Αἱ ἀπειροὶ μάχαι αἰτινες ἐκλήσαν τὰς τοποθεσίας ταύτας ἀρκοῦσι νὰ ὑποδείξωσι τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν.

Παραθέτω ἐν περιλείψει ὧδε τὰ κυριώτερα πολεμικὰ γεγονότα :

Τὴν πρῶταν τῆς 13 Ἰουνίου 1645, ἡμέραν Παρασκευῆν, ἐνεφανίσθη εἰς τὸν κώλοπον τῶν Χανίων ὁ Τουρκικὸς Στόλος, προσέβαλε αὐθημερόν τὸ ἐπὶ τῆς νησιῶδος Θεοδωροῦ φρούριον (ὄρα κατωτέρω περιγραφὴν ἀκτῶν) μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ ὁποῦ προσέβαλον καὶ τὸ τῶν Χανίων (ὄρα σμ. 1 Σελ. 255). Ἐπὶ τῇ εἰδησίᾳ ταύτῃ ἡ ἐν Ῥεθύμνῃ Ἑνετικῇ φρουρᾷ μετὰ τῶν εἰς ἐπικουρίαν κληθέντων πολυαριθμῶν Ἑλλήνων σπεύδουσιν εἰς βοήθειαν τῆς πολιορκουμένης πόλεως, φθάνουσιν εἰς Καλάμι καὶ κατέρχονται εἰς Τσιγκαλαρχᾶ, προσβληθέντες ὁμῶς ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑποχωροῦσι μετὰ μεγάλων ζημιῶν. Τὸ φρούριον τῶν Χανίων παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους τὴν 12 Αὐγούστου 1845, μετὰ τὴν ἄλωσιν δὲ τούτου οἱ Τούρκοι ἐβάδισαν πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα καὶ τὴν Ῥεθύμνην.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 οἱ Τούρκοι ἐκδιωχθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τῆς Κυθωνίας ἐνεκλείσθησαν ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Χανίων ὁπόθεν ὀρμώμενοι προσέβαλλον τοὺς εἰς τὰ περὶ τὴν πεδιάδα ὄρη συνηγμένους Ἕλληνας. Μετὰ τὰς ἤττας τῶν Τούρκων εἰς Λούλον, Διγενῆ, Καλλίδας κλ. (ὄρα λεκανοπέδιον Ἀποκορώνου) Κουτσουνάρια, Μουρνιαῖς, Ἄγ. Μαρίναν κλ. πεντακισχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Λατίφ-Πασᾶν ἔκκινοῦσιν τὴν 4 Ἰουνίου 1821 ἐκ Χανίων ἵνα κυριεύσωσι τὸ ὀρεινὸν χωρίον Θέρισον, προσβληθέντες ὁμῶς ἐν τῇ φάραγγι εἰς θέσιν Καμπᾶ, ὑπὸ 800 Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦς Β. Χάλην, Α. Φασούλην, Γ. Δασκαλάκην, Ἰω. Χάλην, Σαριδαντώνην, Γ. Νικολουδάκην κλ. ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μέχρι τῆς πεδιάδος.

Τὴν δὲ 19 Αὐγούστου τρισχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Καούνην διαλαθόντες τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων ἀνῆλθον δι' Ἄγ. Κυριακῆς ἀμαχητεῖ εἰς Θέρισον ἐκεῖθεν δὲ εἰς Λάκκους κλ.

Φθίνοντος τοῦ Ἰουνίου 1821 πολυαριθμοὶ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας ὑπὸ τὸν Χάλην τὰ Μπουτσουνάρια· μετὰ πεισματώδη μάχην οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν.

Τὴν 19 Ἰουλίου 1821 οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου Ἕλληνας κατέχοντας τὸ χωρίον Βαρόπετρο· μετὰ πολὺν μάχην οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν.

Τὴν 25 Ἰουλίου πολυαριθμοὶ Τούρκοι ἐξεληθόντες τῶν Χανίων προσέβαλον τοὺς ὑπὸ τοῦ Β. Χάλην καὶ Α. Φασούλην Ἕλληνας κατέχοντας τὴν ἀγροικίαν Γαρόπα, ἐπελθόντων ὁμῶς ἐπικούρων ἐκ τῆς Μαλάξης καὶ τῶν Κεραμειῶν τῶν ὑπὸ τοῦς Δασκαλάκην, Σηφακαν, Ἰω. Χάλην καὶ Α. Παναγιώτου Ἑλλήνων, οἱ Τούρκοι ἀπεσφύρησαν μετὰ πολλῶν ζημιῶν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1821 πολυαριθμὸς Τουρκικὸς στρατὸς βαίνει ἐκ Χανίων

- 2) Τὸ χωρίον *Παναγιά*, κατοικούμενον ὑπὸ 55 Ἑλλήν, οἰκογ.
- 3) Τὸ » *Δούλος*, » » 25 » »
- 4) Τὸ » *Ἀλετροβάρη*, » » 25 » »
- 5) Τὸ » *Τσικαλαριά*, » μετὰ τινων περὶ αὐτὸ ἀγροικιῶν ὑπὸ 60 Ἑλληνικῶν καὶ 45 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

κατὰ τῶν Λάκκων καὶ πειράται νὰ εισέλθῃ εἰς τὸ Λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου, Π. Ζερβουδάκη, Α. Μαυροθαλασσίτη κλ. καταλαβόντες τὸ Βαρούπετρον ἀπέκρουσαν τοὺς Τούρκους καὶ κατεδίωξαν αὐτοὺς ἐν τῇ πεδιάδι.

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1822 οἱ Ἕλληνες ἐπέδωξαν τὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων. Πρὸς τοῦτο συνήχθησαν εἰς Γαλατᾶ, Πλατανιά κλ. πολυάριθμοι ὄπλαφοροὶ ὑπὸ τοῦ Β. Χάλην, Α. Παναγιώτου, Τσουδερόν, Σήφακαν, Ἰω. Χάλην, Α. Πρωτοπαππαδάκη κλ. καὶ ἐπετίθησαν κατὰ τῶν Τούρκων κατεχόντων τὸ Μακρὸ-Τεῖχος καὶ τὰς ὄχθας τοῦ βύακος Κλαδισοῦ, ἐν ᾧ στολισκός ἐκ 5 Κασσιῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Θ. Κανταρτζῆν ὑπεβόηθη τὴν ἐνέργειαν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Μετὰ ὀλοήμερον μάχην οἱ Τούρκοι ἐκλείσθησαν ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Χανίων καὶ ἡ μάχη ἤρξατο πρὸ τῶν τειχῶν αὐτοῦ, ὅτε φονευθέντος τοῦ Κανταρτζῆ ἐκ διαρρήξεως πυροβόλου τινος τοῦ πλοίου του, ἀνεχώρησεν ὁ Ἑλληνικὸς στολισκός καὶ διελύθη τὸ Ἑλλήν. στρατοπέδον.

Τὴν 28 Μαΐου 1822 στόλος ἐξ 140 Τουρκικῶν πλοίων καταπλεύσας εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ἀπεβίβασεν εἰς Τούσλαν 10 χιλ. Αἰγυπτίους καὶ Ἀλβανούς ὑπὸ τὸν Χασᾶν-Πασᾶν. Οἱ Ἕλληνες κατέχοντες τὴν Μαλλάξαν ὅτε μὲν ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χασᾶν, ὅτε δὲ ἀπέκρουον τὰς ἐπιθέσεις ἐκείνου πρὸς κατάληψιν τῶν Ἑλληνικῶν θέσεων. Τὴν 1 Ἰουνίου 1822 οἱ ἐν Μαλλάξῃ 800 Ἕλληνες ἐπιτίθενται νύκτωρ κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου· ὁ Σήφακας διευθύνεται κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ Πασᾶ, ὁ Ἰω. Χάλης κατὰ τοῦ κέντρου τοῦ Τουρ. στρατοπέδου, καὶ ὁ Μαντᾶς μετὰ ὀλίγων ἀνδρῶν κατὰ τοῦ χωρίου Τσικαλαριά ἔνθα ἦσαν αἱ ἐχθρικά προφυλακαί. Ἐξ ἀπροσεξίας τῶν περὶ τὸν Μαντᾶν οἱ πολέμιοι ἐξηγέρθησαν καὶ ἤρξατο ἡ μάχη ὅτε οἱ Ἕλληνες ἀπεσύρθησαν εἰς Μαλλάξαν ὀπόθεν ἐπὶ ὀλόκληρον ἡμέραν ἀπέκρουον τὰς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων (ἦρα σμ. Σελ. 239).

Οἱ Ἕλληνες ἐκστρατεύοντες κατὰ τῶν ἐν Σελόνῃ καὶ Κισιάμῃ Τούρκων (Φεβρουάριος 1823 ἀπέλειπον τὸ φρούριον τῶν Χανίων καταλαβόντες ὑπὸ τῶν Χάλην, Σήφακαν κλ. τὰ περὶ τὸ φρούριον χωρία Τσικαλαριά, Νεροκούρου, Περβόλια καὶ Γαλατᾶ. Οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τούρκοι προσβάλλουσι τὰς Ἑλλήν. θέσεις ἀλλὰ δεινῶς ἀπικρούονται καὶ ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ φρούριον αὐτῶν.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου 1823 οἱ Τούρκοι ἐπιπεσόντες νύκτωρ κατὰ τῶν ἐν Βαρούπετρῳ Ἑλλήνων (ἐκ τῶν περὶ τὰ Χανία Ἑλλήν. προφυλακῶν) προξένησαν μεγάλας ζημίας.

Οἱ Ἕλληνες θέλοντες ἔτι μᾶλλον νὰ περιορίσωσι τοὺς περὶ τὸ φρούριον τῶν Χανίων Τούρκους ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Γ. Δρακονιανόν, Ἰω. Μουσταῆν, Γ. Λούπην κλ. καὶ ἐκυρίευσαν τὸ χωρίον Νταράτσον, τὴν 12 Ἰουλίου 1828. Οἱ Τούρκοι ἐπανειλημμένως εἴτα ἐπιτεθέντες πρὸς ἀνίκησιν τοῦ χωρίου ἀπεκρούθησαν· τέλος οἱ Ἕλληνες ἐγκατέλιπον αὐτὸ ἕλλειψαι ἐφοδίων.

Ὁ Μουσταῆ-Πασᾶς ἐκστρατεύων κατὰ τῆς Κισιάμου ἐκ Χανίων, προσεβλήθη

- 6) Τὸ χωρίον *Μακαρέλλα*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οἰκ.
 7) Τὸ » *Ἀγ. Φωτεινῆ*, » » 20 » »
 8) Τὸ » *Νεροκούρου*, » μετὰ τινων ἀγροικῶν
 ὑπὸ 70 Ἑλληνικῶν καὶ 100 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

(ἀρχ. Δεκεμβρίου 1825) ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχόντων ὑπὸ τοὺς Βασίλ. καὶ Ἰω. Χίλην, Λ. Δαζόπουλον κλ. τὸ χωρίον Βαρυπέτρον· μετὰ πεισματώδη πάλην οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν.

Μετὰ τὴν ἐκ νέου ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ἀπὸ πασῶν τῶν Δ. ἐπαρχιῶν (1828—1829) καὶ τὸν περιορισμὸν αὐτῶν ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Χανίων, οἱ Ἕλληνες κατέλαβον ἰσχυρῶς ἅπαντα τὰ περὶ τὴν πεδιάδα ὑψώματα. Τὴν 27 Μαρτίου 1829 οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς Μαλάξης καὶ τῶν ὑψωμάτων τῶν Κεραμειῶν ἐπιτίθενται κατὰ τῶν εἰς Τσουκαλαριά, Νεροκούρου, Ἀγ. Μαρίναν, Ὀρτοῦ-Κεαγιᾶ Τούρκων τοῦ Μουσταφᾶ-Πασᾶ, ἀπὸ δὲ τοῦ Πλατανιᾶ καὶ τοῦ Γαλατᾶ κατὰ τῶν ἐν Νταράτσω. Μετὰ διήμερον μάχην οἱ Ἕλληνες μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς πολὺ ἰσχυροτέρους ἐχθροὺς τῶν ἀπεχώρησαν εἰς τὰς θέσεις τῶν ὀπίθεν καθημερινᾶς ἐνήργουν ἐνέδρας κατὰ τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ ἀγῶνος.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1833 οἱ Ἕλληνες συνελθόντες ἐν Μουρνιαῖς προσεδίηθησαν ὑπὸ πολυαριθμῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ διεσκορπίσθησαν.

Ἀρχομένης τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1866 οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὰ ὑπεράνω τῶν χωρίων Βαρυπέτρον καὶ Περιβολίων ὑψώματα. Τουρκικὸς στρατὸς ἐξεληθὼν τῶν Χανίων καὶ κατοπεύσας τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλῃ αὐτὰς ἀλλ' ἐπέστρεφεν ἄπρακτος εἰς τὸ φρούριον.

Μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Μουσταφᾶ-Πασᾶ εἰς Χανία καὶ τὴν σημαντικὴν ἐνίσχυσιν τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων, ὁ Μουσταφᾶς ἠγούμενος 20 χιλ. ἀνδρῶν εἰσήλθεν ἄμαχθι εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ (ὄρα σημ. λεκανοπέδιον Ἀλυκιανοῦ), ἀνῆλθεν εἰς Λάγκους καὶ ἐκεῖθεν διηυθύνθη εἰς Θέρισσον ἐν ᾧ 2 ἐκλεκτοὶ λόχοι διὰ τῆς θέσεως Χοιρόσπηλο ἀνήρχοντο εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἵνα προσβάλλωσιν ἐκεῖ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν νότιων. Ὁ Μουσταφᾶς κατέλαβε τὸ Θέρισσον καὶ προχώρησεν εἰς Ἀποκόρωνα, οἱ δὲ 2 λόχοι ἀπομονωθέντες ἐν Θέρισσῳ καὶ προσεδιηθέντες τὴν 8 Ὀκτωβρίου 1866 ὑπὸ τῶν δραμόντων Ἑλλήνων (100 ἀνδρῶν) κατεστράφησαν ἐξ ὀλοκλήρου, 17 μόνον ἀνδρῶν ὡς ἐκ θαύματος διασωθέντων.

Τὴν 6 Μαρτίου 1867 ὁ Χ. Μιχάλης μετὰ 300 ἀνδρῶν καταβῆθον ἐκ Λάγκων εἰς Χοιρόσπηλον προσέβαλε τὸ ἐν Ἀγιᾶ Τουρκικὸν στρατόπεδον. Οἱ Τούρκοι ἐνίσχυθέντες ἐξ Ἀλυκιανοῦ, Βαρυπέτρον, Νταράτσου, Γαλατᾶ κλ. ἐπέτιθησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες μετὰ πεντάωρον μάχην ὑπεχώρησαν εἰς ὑψηλοτέρας θέσεις.

Τὴν 21 Μαρτίου χίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἰω. Ζυμπρακάκη κλ. καταβῆθον ἀπὸ Παναγιᾶς προσβάλλουσι ἐν Περιβολίοις τὸν Τουρκικὸν στρατὸν καὶ καταδιώκουσιν αὐτὸν ἐν τῇ πεδιάδι, προσελθουσῶν ὅμως ἰσχυρῶν εἰς τοὺς Τούρκους ἐπικουρῶν καὶ ἀνελλθόντος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς 15 χιλ. ἀνδρας οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς ὑψηλοτέρας θέσεις ἐνθα ἐμάχοντο μέχρι τῆς νυκτὸς ὅτε οἱ Τούρκοι ἀπεσώρθησαν.

Τὴν 15 Μαΐου 1868 τρισχίλιοι Τούρκοι ἀνέρχονται ἐκ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων διὰ Φλομῆ εἰς Θέρισσον. Οἱ Ἕλληνες δραμόντες ἐξ Ἀλυκιανοῦ κατέλαβον τὰς πέριξ τοῦ Θέρισσου θέσεις καὶ ἀπέκρουον τὸν ἐχθρὸν ἐπικουρία ὅμως προσελθούσας τοῖς Τούρκοις ἐκ Λάγκου, ἀνεχαίτισε τὴν φυγὴν αὐτῶν καὶ διηκόλυσε τὴν ποδὸς τὰ Μεσολὰ ὑποχώρησιν.

- 9) Τὸ χωρίον *Τσουπανά*, κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλλήν. οἰκ.
- 10) Τὴν Μονὴν *Ζωοδόχου-Πηγῆ*, ἐν ἣ διαιτῶνται 15 μοναχοὶ καὶ 2 κοσμικοί.
- 11) Τὸ χωρίον *Μουρτζαῖς*, κατοικούμενον μετὰ τινων πλησίων αὐτοῦ μικρῶν ἀγροικιῶν ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν καὶ 85 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 12) Τὸ χωρίον *Ἀγ. Ἐλευθέριος Κουκουναρᾶς*, κατοικούμενον ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
- 13) Τὸ χωρίον *Κόκκινο-Μετόχι*, κατ. ὑπὸ 20 Τουρ. οἰκογεν.
- 14) Τὸ χωρίον *Περιβόλγια*, κατοικούμενον μετὰ τῶν ἀγροικιῶν

Μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν ὀχυρῶν πύργων εἰς Θέρισον κλ. αἱ φρουραὶ αὐτῶν καθ' ἐλάχιστην προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 οἱ Τούρκοι ἀπεδιώχθησαν ἀμέσως ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐνεκλείσθησαν ἐν τοῖς φρουραῖς οἱ δὲ Ἕλληνες κατέλαβον τὰς περὶ τὸ φρούριον θέσεις ἐκδιώξαντες πανταχόθεν τὰς Τουρκικὰς φρουράς καὶ κατεδαφίσαντες καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς πύργους.

Τὴν 12 Φεβρουαρίου 1878 οἱ Ἕλληνες ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ περιτειγισμένου Ναυματάθικου τῆς Μεσογείου (Σοῦδα), τάγμα δὲ στρατοῦ μετὰ πολλῶν ἐνόπλων ἐξελλθόν τῶν Χανίων εἰς βοήθειαν ἐκείνων ἀπέκρουσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατεδιώχθη.

Τὴν 13 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Ν. Ἀναστασάκην, Γ. Γιαννούδοβαρδάκην, Σ. Πρωϊμάκην κλ. προσβάλλουσι τὸν ἐν Ἀγιᾷ καὶ Γαλατᾷ Τουρκικὸν στρατόν.

Τὴν 15 Μαρτίου 1878 οἱ Τούρκοι μετὰ πολλῶν χιλιάδων τακτικῶν καὶ ἀτάκτου στρατοῦ πειρῶνται νὰ ἐισβάλωσιν ἐν Χανίων εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανῶ. Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Χ. Μιγάλην, Κ. Κριάρην κλ. κατέχοντες τὸ Χοιρόσπηλον καὶ τὸν βύακα Πλατανιά ἢ Κερίτην ἀπέκρουον ἐπὶ 5 ἡμέρας τὰς λυσσώδεις ἐπιθέσεις δεκαπλασιῶν ἐχθρῶν.

Τὴν 17 Μαρτίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Π. Χριστοδουλάκην καὶ Ν. Ἀθανασιάδην προσβαλόντες τοὺς Τούρκους πρὸ τοῦ χωρίου Περβόλγια ἀναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ κλεισθῶσιν ἐν τῷ χωρίῳ.

Τὴν 18 Μαρτίου πολυάριθμος Τουρκικὸς στρατὸς ἐκκινήσας ἐκ τῶν ἐν Νεροκούρου, Μουρτζαῖς καὶ Περιβόλοις στρατοπέδου αὐτοῦ, πειρᾶται ἀνερχόμενος τὸ ὄρος νὰ ἐισβάλῃ εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Κεραμεῖων. Οἱ ἐν Κεραμεῖς Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Ν. Ἀθανασιάδην, Γ. Χριστοδουλάκην, Γ. Ἀνδρουλακάκην, Γογονῆν κλ. καταλαβόντες τὰς θέσεις Νεροχιονίτισσα, Ἀγ. Βαρβάραν καὶ Ἀγ. Μαρίναν ἀπέκρουσαν τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1889 οἱ Τουρκοὶ πληθυσμοὶ ἐνεκλείσθησαν καὶ πάλιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων, αἱ δὲ φρουραὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἢ ἐγκατέλιπον ἀμέσως τὰς θέσεις τῶν ἢ ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιθετικῶν ἐπαναστατῶν, μετὰ ταῦτα ὁμοῦ ἐνισχυθέντων τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ μεινάντων τῶν Ἑλλήνων ἀνευ φουσιγγίων, οἱ Τούρκοι, μολοντί καθημερινῶς προσεβάλλοντο, κατέλαβον τὰς περὶ τὴν πεδιάδα ἐπικαίρους θέσεις καὶ διηκόλυναν τὴν περαιτέρω ἐξάπλωσιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν.

Γαρούπα, Μχρινιχανά, Παρδιανά, Πωρί, Κοκκιανά, Γκαριανά, Κα-
τσιστροχωῶρι, Πύργος, Ἀγ. Κυριακὴ κλ. κλ. ὑπὸ 145 Ἑλληνικῶν
καὶ 110 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

15) Τὸ χωρίον Βαρύπετρον, κατοικοῦμενον ὑπὸ 65 Ἑλλην.οἰκ.

16) Τὸ » Μακρὸν-Τεῖχος, » » 30 Τουρκ. »

17) Τὸ » Νταράτσος, » » 37 Ἑλλην. καὶ

10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον Γαλατᾶς, κατοικοῦμενον » 165 Ἑλλην.οἰκ.

19) Τὰ χωριάδια Ἀγιὰ καὶ Πισκοπή, πλησίον ἀλλήλων κείμενα
καὶ κατοικοῦμενα ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογεν.

20) Τὸ χωρίον Κυρτωμάδος, κατ. ὑπὸ 15 Ἑλλην. καὶ 30
Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὴν ὀχυρὰν πόλιν τῶν Χανίων (ὄρα κατωτέρω περιγραφὴν
αὐτῆς).

22) Τὸ χωρίον Χαλέπα, κείμενον ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ ἐνούνητος
τὴν χερσόνησον Ἀκρωτηρι, κατοικοῦμενον δὲ ὑπὸ 250 Ἑλλην. καὶ
95 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

23) Τὸ χωρίον Σούδα ἢ Τούζλα ἢ Ἀλυκιάις ἢ Ἀξιζιζέ, κεί-
μενον ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τοῦ μεγάλου λιμένος τῆς Σού-
δας, κατοικεῖται δὲ ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν καὶ 145 Τουρκικῶν οἰκο-
γενειῶν. Πρὸς Α. τῆς Σούδας καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν
κεῖνται τὰ Καταστήματα τοῦ Ναυστάθμου τῆς Μεσογείου (ὄρα
κατωτέρω ἀκτᾶς).

Πόλις τῶν Χανίων.

Ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων καὶ πρὸς Δ.
τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Χαλέπας ἢ τοῦ Ἀκρωτηρίου, κεῖται ἡ περιτετει-
χισμένη πόλις τῶν Χανίων· αὕτη ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς
ἀρχαίας πόλεως Κυδωνίας καὶ ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀράβων Ράμπτ-
έλ-Δζόμπν ὑπὸ δὲ τῶν Ἑνετῶν La Canea.

Ὁ πόλις αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ ἰσχυρῶν τειχῶν ἀνεγερθέντων
ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τῷ 1252. Περὶ τῶν τειχῶν τούτων πληροφορίας
τινάς μόνον παρέχομεν, καθ' ὅσον ἡ ἐξέτασις τῶν φρουριῶν ἰδίων

ὅλως μελέτην ἀποτελοῦσα ἐξέρχεται τῶν ὁρίων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς παρουσίας πραγματείας. Ὅθεν τὸ φρούριον τῶν Χανίων ἀποτελεῖται ἐξ ἰσχυροῦ καὶ καλῶς διατηρουμένου τείχους σχήματος τετραγώνου οὔτινος ἢ μία πλευρὰ κεῖται ἐπὶ τῆς παραλίας. Ἡ ἀνατολικὴ τοῦ φρουρίου πλευρὰ ἔχει ἑκτασιν 500 ὡς ἕγγιστα μέτρων, ἢ μισημέτρ. 800 καὶ ἡ δυτικὴ 600. Τὰ τείχη ταῦτα προστατεύονται ὑπὸ τεσσάρων προμαχόνων, δύο πρὸς τὸ πεδῖον καὶ δύο ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, σχηματιζομένων κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ τετραγώνου πλευράς, περιβάλλονται δὲ ὑπὸ βαθείας καὶ πλατυτάτης τάφρου. Ἐπὶ Ἐνετῶν ὑπεστηρίζοντο διὰ διαφορῶν ἐξωτερικῶν ἔργων ἅτινα ὁμῶς σήμερον παραμεληθέντα ἐντελῶς κατεστράφησαν.

Ὁλόκληρος ἡ ἀρκτικὴ πλευρὰ τῆς πόλεως στηρίζεται ἐπὶ τοῦ λιμένος εἶναι δὲ ὁ λιμὴν οὗτος τεχνητὸς καὶ κλείεται πρὸς Β. ὑπὸ σειρᾶς βράχων ἐξ Α. πρὸς Δ. ἐκτεινομένων ἐξεχόντων δὲ ὀλίγον ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ τῶν βράχων τούτων εἶναι ἐκτισμένον τεῖχος μήκους 377 μ. ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου προβάλλει πρὸς τὴν θάλασσαν μικρὸς προμαχών. Τὸ τεῖχος τοῦτο ἀπολήγει εἰς πύργον ἐφ' οὗ κεῖται ὁ τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος δεικνύων φανὸς φωτὸς λευκοῦ ἐντάσεως 12 ν. μιλ. Ἀπέναντι τοῦ πύργου τούτου, ἦτοι δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν λιμένα, ὑψοῦται ἀρχαῖον λιθόκτιστον πυροβολεῖον ὠπλισμένον διὰ τινων παλαιῶν ἐμπροσθογεμῶν πυροβόλων.

Τὰ τείχη τῶν Χανίων ἦσαν ἔλλοτε ὠπλισμένα διὰ 162 πυροβόλων καὶ ὄλμων ἅτινα ὁ Μεχμέτ-Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου ἠλάττωσεν εἰς 86 καὶ ταῦτα ὁμῶς ὡς ἄχρηστα ἀφῆρέθησαν ὀλίγων τινῶν μόνον ἀφελόντων, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ὠπλίσθησαν διὰ πυροβόλων ὀπισθογεμῶν Κρούπ τοποθετηθέντων ἐπὶ πυροβολείων ἐκ γαιῶν ἀνεγερθέντων ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν παλαιῶν τειχῶν.

Τὰ τείχη τῶν Χανίων ἔχουσι τρεῖς πύλας, μίαν πρὸς Α. τὴν καλουμένην Κούμ-Καπί ἣτοι πύλην τῆς ἄμμου, τὴν μεσημβρινὴν ἣτις εἶναι καὶ ἡ κυριώτερα καὶ καλεῖται Καλὲ - Καπισί ἣτοι πύλη τοῦ φρουρίου, καὶ τὴν δυτικὴν κατὰ τὴν συνοικίαν Τοπχανέ. Ἡ τελευταία αὕτη ἀνήκουσα μᾶλλον εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν διατηρεῖται συνήθως κεκλεισμένη.

Ἐπὶ Ἐνετῶν ἡ πόλις περιεκλείετο διὰ τείχους καὶ ἐκ τοῦ πρὸς

τὸν λιμένα μέρους, συγκοινωνοῦσα μετ' αὐτοῦ διὰ 4—5 πυλῶν, τὸ λιμενικὸν τοῦτο τεῖχος κατεδαφίσθη ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν θέσιν δὲ αὐτοῦ κατέχει σήμερον σειρὰ οἰκοδομῶν ἐκτισμένων καθ' ὅλην τὴν λιθόστρωτον προκυμῖαν.

Ὁ λιμὴν τῶν Χανίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, εἶναι τεχνητός· ἂν καὶ εἶναι δὲ μεγαλύτερος τῶν λοιπῶν τεχνητῶν λιμένων τῶν τριῶν μεγάλων Κρητικῶν πόλεων, δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ εἰμὶ μικρὰς χωρητικότητος πλοῖα, τῶν μεγάλων ἀγκυροβολούτων ἔξωθεν τοῦ λιμένος ἐν καλοκαιρίᾳ ἢ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας ὅσας ἐπιπὸ τῆς κακοκαιρίας ἀναγκάζονται.

Ἡ ἔξωθεν τῶν τειχῶν τῶν Χανίων ἐκτεινομένη χώρα εἶναι ἐπίπεδος καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμένον κήπων καὶ ἐλαιῶνων ἐξικνουμένων μέχρι τῶν περιβαλλόντων τὴν πεδιάδα βουνῶν. Ἐνιαχοῦ ὅμως παρουσιάζονται καὶ ἄδενδροι τιγὲς ἐκτάσεις καλλιεργούμεναι εἰς δημητριακὰ κλ. Ἄλλὰ πλὴν τούτου ἀμέσως κάτωθεν τῶν τειχῶν ἐκτείνονται καὶ περίφρακτοι κῆποι καὶ ὀλόκληροι συνοικίαι περὶ ὧν κατωτέρω θέλομεν ὀμιλήσει.

Ἡ πόλις τῶν Χανίων¹ εἶναι ἔδρα τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ τῆς

(1) Μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τῆς νησίδος **Θοδωροῦς** (ὅρα κατωτέρω ἀκτᾶς) οἱ Τούρκοι εἰσέβαλον εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῶν Χανίων καὶ ἤρξαντο τῆς πολιορκίας τοῦ φρουρίου τὴν 14 Ἰουνίου 1845. Ἡ ὑπὸ τὸν Φαναρόβλην Ἐνετικὴ φρουρὰ σπουδαίως ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ τῶν προθύμως λαβόντων τὰ ὄπλα Ἑλλήνων κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων ὑπὸ τοὺς Καλλέργην, Κόκκον, Μάγκανον, Πολάνην, Μανολέσην, Κάλπον, Περμανῆν, Μπολάτην κλ., γενναίως ἀντίστατο κατὰ τὰν ἐφόδον τῶν Τούρκων καὶ ἀπέκρουσεν ὑπερφάνως τὰς πρὸς παράδοσιν προτάσεις τοῦ Πασᾶ. Τέλος οἱ Τούρκοι ἤρξαντο τῶν ἔργων τακτικῆς πολιορκίας πρὸς ἀνατίναξιν τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου, τὴν 17 Ἰουλίου ἀνετινάχθη δι' ὑπονόμου ὁ προμαχῶν τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ οἱ Τούρκοι εἰσώρμησαν διὰ τοῦ ῥήγματος ἐν τῇ πόλει, εἰς Ἑλλήν ὅμως φονεύει τὸν ἐπὶ κεφαλῆς γιανιτάρων, ἐνθαρρύνει τοὺς ἀμνομένους καὶ οἱ Τούρκοι ἀποκρούονται καὶ κατακρημνίζονται ἀπὸ πᾶν τειχῶν τοῦ φρουρίου. Τὴν 6 Αὐγούστου οἱ Τούρκοι νέον ῥήγμα ἀνοίξαντες εἰσώρμησαν καὶ πάλιν εἰς τὴν πόλιν ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξεδιέωθησαν. Ἐν τούτοις ἡ φρουρὰ ὅλοϊν δεκατιζομένη ὑπὸ τῶν καθημερινῶν ἀγώνων δὲν ἤδυνάτο νὰ ἀντίσχη κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Τούρκων. Μάτην ὁ ῥιφοκίνδυνος Ἑλλήν **Στέλιος Κερκίτης** διὰ μέσου τῶν ἐχθρῶν τὴν νύκτα ἐξερχόμενος μετέδωκε εἰς τοὺς ἐν Σούδα Ἐνετοὺς παριστᾶν τὴν ἀνάγκην ταχίστης καὶ ἰσχυρᾶς συνδρομῆς· τὰ ὀλίγιστα στρατεύματα καὶ τὰ ἐφόδια ἅτινα πρὸς βοήθειαν ἐστάλησαν δὲν ἤρκεσαν νὰ ἀποσοβήσῃ τὴν καταστροφὴν καὶ τέλος οἱ ὑπερασπισταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ προτείνωσι τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῶν. Ἡ συνήχη ὑπεγράφη καὶ τὴν

Κρήτης ἔχει καθαρὰς ὁδοὺς, ὠραίας οἰκίας καὶ λαμπρὰς δημοσίας οἰκοδομὰς τὰς ἐξῆς : 1) τὸ διοικητήριον συγκεῖμενον ἐκ δύο παραλλήλως κειμένων καταστημάτων, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐκτίσθη ἐπὶ Μουσταφᾶ - Πασᾶ ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἀρχαίου Ἑνετικοῦ διοικητηρίου, τὸ δὲ κατὰ 1869—1870, καὶ περιλαμβάνον ἅπαντα τὰ διοικητικὰ καὶ ἀστυνομικὰ γραφεῖα τῆς Γεν. Διοικήσεως καὶ τὰ παντὸς βαθμοῦ δικαστήρια· 2) τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατοῦ (Φυρκά)· 3) τὸ στρατ. νοσοκομεῖον· 4) δύο στρατῶνας ὧν ὁ εἷς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐν Ἑνετικῷ τινι οἰκοδομήματι, ὁ δὲ ἕτερος πρὸ ὀκταετίας κτισθεὶς κεῖται εἰς τὴν πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως ἐκτεινομένην μεγάλην πλατείαν τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων ἔνθα καὶ ὁ δημόσιος κήπος· 5) τὸ ὑγειοκομεῖον· καὶ 6) τὰ ἀρχαῖα ἐνετικά νεώρεια χρησιμεύοντα ὡς στρατιωτικὰ ἀποθήκαι καὶ σταυλοὶ. Δημοτικὸν κατάστημα ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει ἐν καὶ μόνον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται τὰ γραφεῖα τῆς δημαρχίας καὶ τὸ δημοτικὸν νοσοκομεῖον.

Ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης ἔχει τὰ ἐξῆς καταστήματα· τὴν Ἐπισκοπὴν, τὴν Δημογεροντίαν, Παρθεναγωγεῖα, Γυμνάσιον πλη-

12 Αὐγούστου ἀνεχώρησεν φρουρά καὶ οἱ Τούρκοι εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει. Σφαγῆ, ἀρπαγῆ καὶ ἐρήμωσις ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐνηργεῖτο ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακτητῶν οἵτινες οὐδένα ἐκ τῶν ὄρων τῆς συνθήκης ἐτήρησαν.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῶν Χανίων οἱ Ἑνετοὶ ἐπανειλημμένως ἐπεχείρησαν τὴν ἀνάκτησιν αὐτῶν ἀλλ' εἰς μάτην· ἡ βάρβαρος ἡμισέληνος δὲν κατήλθεν ἔκτοτε ἀπὸ τῶν ὑπερηφάνων τειχῶν τῆς ἐνδόξου πόλεως.

Σήμερον τὸ φρούριον τῶν Χανίων ἀποτελεῖ μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς νήσου φρουρίων τὸ μόνον ἔρεισμα τῆς ἐπὶ τῆς νήσου Τουρκικῆς κυριαρχίας· διότι ἐν αὐτῷ κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις προσφεύγουσιν οἱ Τουρκοὶ πληθυσμὸν καὶ ἐν αὐτῷ πολυάκις περιορίζονται τὰ πολυάριθμα στρατεύματα ἅτινα ὁ Σουλτάνος ἐκπέμπει εἰς Κρήτην πρὸς καταστολὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Οἱ Κρητῆς πολλάκις ἐπεχείρησαν τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ ἀλλὰ στεροβόμενοι πυροβόλων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ τῶν. Μόνον διὰ στενῆς πολιορκίας ἠδύναντο εὐκόλως νὰ κυριεύσωσιν αὐτό, καὶ ἐπεχείρησαν πολλάκις ἀλλὰ τοῦ φρουρίου ὄντος παραθαλασσοῦ δὲν ἐξήρχει ὁ ἀπὸ τῆς θηρᾶς ἀποκλεισμός. Οἱ Τούρκοι ἐφοδιαζόμενοι ἀπὸ τῆς θαλάσσης ζεῖναν κύριοι τῶν παραθαλασσίων φουρίων καὶ σὺν αὐτοῖς ὀλοκλήρου τῆς ἡρωικῆς Μεγαλονήσου!

Ἐπὶ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἐξετάζοντες τὸ φρούριον τῶν Χανίων δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι καὶ περὶ τοῦ φρουρίου τοῦ Ἡρακλείου εἶπομεν, ὅτι δηλ. ἰσχυρότατον ἔν ἀπέναντι περὶ τῶν στρατευμάτων καὶ δὴ ἀτάκτων ὡς ἄθυρμα μόνον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπέναντι προσβολῆς διὰ στόλου, ἢ δὲ ἄλωσις αὐτοῦ εἶναι ἔργον ὀλίγων ὥρων.

ρες κλ. κατώτερα σχολεία, δύο ναοὺς κλ. Ἡ δὲ Τουρκικὴ κοινότης ἔχει ἑννέα τζαμιά ὧν τὰ πλεῖστα μετετρέπησαν ἐξ ἀρχαίων χριστιανικῶν ναῶν, καὶ τρεῖς Τεκέδες Δερβισῶν, ἕνα ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ δύο ἐκτὸς. Καὶ ἡ Ἰσραηλιτικὴ κοινότης ἀνήγειρε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη συναγωγὴν καὶ ἐκπαιδευτικὸν κατάστημα.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως διανέμεται ὡς ἑξῆς εἰς τὰς 7 αὐτῆς συνοικίας.

1) Τοπχανέ,	κατ.	ὑπὸ	300	Ἑλλην.	καὶ	145	Τουρκ.	οἰκ.
2) Γιουσουφ-Πασᾶ,	»	»	240	»	»	40	»	»
3) Ἀράπ-Τζαμισί,	»	»	50	»	»	60	»	»
4) Καστελλίου,	»	»	95	»	»	260	»	»
5) Ἀγᾶ-Τζαμισί,	»	»	85	»	»	425	»	»
6) Τζεζάιρ-Κολλοῦ,	»	»	»	»	220	»	»
7) Σπλάντζια (Χουνκιάρ),			150	Ἑλλην.	καὶ	780	Τουρκ.	οἰκ.

Ἐκτὸς δὲ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως κείται πρὸς Α. μὲν ἡ συνοικία Κούμ-Καπί συνοικισθεῖσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ Βεγγαζίων καὶ κατοικουμένη ὑπὸ 2 Ἑλλην. καὶ 430 Τουρκ. οἰκογεν., πρὸς Ν. δὲ καὶ πρὸς Δ. τὰ περίχωρα (Τοπαλτί) περιλαμβάνοντα τὰς ἀγροικίας Βχροῦσι, Πελικαπίνα, Κομμεναριά, Ἄγ. Βασίλειος, Μπάρμπου κλ. κάτοικουμένας ὑπὸ 32 Ἑλλην. καὶ 33 Τουρκ. οἰκογενειῶν.

Ἦτοι ἡ πόλις τῶν Χανίων μετὰ τῶν περιχώρων κατοικεῖται ὑπὸ 4750 Ἑλλήνων καὶ 9500 Τούρκων, τούτοις προσθετέον 160 Ἰσραηλίτας καὶ 200 καθολικοὺς, διαμαρτυρουμένους κλ. ἦτοι ἐν συνόλῳ ἡ πόλις τῶν Χανίων ἔχει πληθυσμὸν 14610 κατοίκους.

4. Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἄλυκιανοῦ.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων ἐκτείνεται τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἄλυκιανοῦ. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀπὸ τῶν Λευκῶν Ὀρέων κατερχόμενον κλείεται πρὸς Α. ὑπὸ τῆς δειράδος ἧτις ἀπὸ τῆς Μαύρης κορυφῆς τῶν Λευκῶν Ὀρέων κατερχομένη ἀπολήγει εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Χοιρόσπηλου (ὄρα Σελ. 235), πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ τῆς ἐτέρας δειράδος ἧτις ἀρχομένη ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀμαλοῦ βαίνει τρὸς Β. μέχρι τῆς ἀρκτικῆς παραλίας κατὰ

μήκος τῆς ὁποίας καμπτομένη κλείει καὶ πρὸς Β. τὸ λεκανοπέδιον ἀποχωρίζουσα αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἀμμώδους παραλίας. Ἡ παραλία αὕτη βουνοσειρά, εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων ἀπόστασιν τελευτῶσα, διακόπτεται ὑπὸ βαθείας φάραγγος δι' ἧς ἐκρέει εἰς τὴν θάλασσαν ὁ τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ διαρρέων ρύαξ Πλατανίης.

Περικλειόμενον οὕτω πανταχόθεν ὑπὸ ὄρεων τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν τῶν ὀρεινοτέρων καὶ συγχρόνως πεδινωτέρων χωρῶν τῆς Κρήτης καθ' ὅσον ἐν τῷ μέσῳ τῶν περικλειόντων αὐτὸ ἀποτόμων καὶ δασωδῶν ὄρεων ἐκτείνεται εὐρεῖα πεδιάς (7—8 χίλιοι μήκους καὶ 3—4 πλάτους) κεκαλυμμένη ὑπὸ πυκνοῦ δάσους ἐξ ἐλαιῶν, πορτοκαλεῶν, λεμονεῶν κλ. ὑπωροφόρων δένδρων. Πλὴν τῶν ἀφθόνων αὐτοῦ πηγῶν τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος Πλατανιά ἢ Κερίτη (ἀρχ. Ἰάρδανος) ὅστις πηγάζει ἀπὸ τῶν Λευκῶν Ὁρέων, διασχίζει τὴν πεδιάδα καὶ διερχόμενος κάτωθεν τῶν ὑψωμάτων τοῦ Χοιρόσπηλου ἐκβάλλει διὰ τῆς ἀνωτέρω μνημονομένης φάραγγος τῆς παραλίας βουνοσειρᾶς εἰς τὸν Κόλπον τῶν Χανίων καὶ ἀντικρὺ τῆς ξηρᾶς νησίδος Θεοδωροῦς.

Τὸ κλίμα τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι ὑγιέστατον μὲν εἰς τὰ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ὄρεων ἐκτισμένα χωριά (Λάκκοι, Μεσιλά κλ.) νοσῶδες δὲ εἰς τὰ ἐν τῇ πεδιάδι ὡς ἐκ τῶν λιμναζόντων ἐκεῖ ἀφθόνων ὑδάτων. Προϊόντα παράγει ἀφθόνως ἔλαιον, οἶνον, λεμόνια, πορτοκάλια κλ. τρέφει δὲ πάμπολα ποίμνια ἅτινα κατὰ τὸ θέρος ἀνέρχονται πρὸς νομὴν εἰς τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν ὄροπέδιον τοῦ Ὁμαλοῦ (ὄρα Μεσημβρ. κλιτύες Λευκῶν Ὁρέων).

Συγκοινωνεῖ : 1) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων διὰ τῆς ὀμαλωτάτης καὶ βατῆς εἰς ἀμάξιας ὁδοῦ ἧτις διέρχεται κάτωθεν τῶν ὑψωμάτων τοῦ Χοιρόσπηλου καθὼς καὶ διὰ τῶν δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἵτινες ἄγουσιν ἀπὸ τῶν ὀρεινῶν χωρίων Λάκκων καὶ Μεσιλῶν εἰς τὸ ὀρεινὸν χωρίον Θέρισον (τοῦ λεκανοπεδίου τῶν Χανίων). Πρὸς Α. ὡσαύτως συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκοράνου διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἧτις ἀπὸ τοῦ ὀρεινοῦ χωρίου Ζούρβας ἄγει εἰς τὰ

ορεινὰ χωρία Σκουραχλάδα, Τσιχλοπήγαδο, Μυδαρὸ κλ. (λεκανοπέδιον Ἀποκορώνου). 2) Πρὸς Δ. συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ ὄρεινου λεκανοπέδιου τοῦ Ταυρωνήτη (ὄρα Ἄρκτ. κλιτύες ὄρεινῆς χώρας Κισάμου-Σελίνου). 3) Πρὸς Ν. δὲ μετὰ τοῦ μεγάλου ὄροπέδιου τοῦ Ὀμαλοῦ (ὕψ. 1050 μ.) διὰ τριῶν δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἵτινες ἀναχωροῦσιν ἀπὸ τοῦ χωρίου τῶν Λάκκων καὶ διέρχονται ἢ μὲν πρώτη διὰ τῶν θέσεων Λαγκός, Χωστή, Στέρνες εἰς Ὀμαλόν· ἢ δευτέρα διὰ Λαγκοῦ ὡσαύτως διερχομένη ἀνέρχεται τὸν αὐχένα Τοῦ κυνηγοῦ τὸ σελλὶ καὶ κατέρχεται εἰς Ὀμαλόν· ἢ τρίτη, ἢ καὶ κυριωτέρα, ἀνέρχεται τὰς θέσεις Μπουρμπαδοκεφάλαι καὶ Φώκαις καὶ διὰ τοῦ αὐχένος Νεραντσόπορα (ὕψ. 1087 μ.) κατέρχεται εἰς Ὀμαλόν. 4) Πρὸς Ν.-Δ. τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ ὄρεινου λεκανοπέδιου τῆς Ἀγ. Εἰρήνης (μεσημβριναὶ κλιτύες ὄρεινῆς χώρας Κισάμου-Σελίνου) διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἥτις ἀπὸ ἀπὸ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἀλυκιανοῦ ἀνέρχεται τὸ χωρίον Χωστή ὀπίθεν διὰ τῶν δασωδῶν κλιτύων Κακαὶ Πλευραὶ ἀνέρχεται τὸν αὐχένα Ποροσέλλα δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Ἀγ. Εἰρήνη.

Ἄλλὰ τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο συγκοινωνεῖ ἀμέσως καὶ μετὰ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὀρέων (Σφακὰ) διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἥτις διὰ τῶν θέσεων Ἀγοῦζι καὶ Ἀρολιθί ἀνέρχεται τὰς ἀποκρήμους ἀρκτικὰς κλιτύας τῶν Λευκῶν Ὀρέων εἶτα δὲ διὰ τοῦ αὐχένος Πλακοσέλια κατέρχεται τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας καὶ διὰ τῶν θέσεων Δειβάδα, Κουταλά, Λουτσολάκκου, Πλακιά, Καστραμένου-Σπήλῃος κλ. ἀφικνεῖται εἰς τὴν ὄρεινὴν θέσιν Νιάτο ὀπίθεν διάφοροι διακλαδοῦνται ἀτραποὶ εἰς Ἀσκυφον, Ἰμβρον, Ἀνώπολι κλ.¹ Ἄνωθεν (πρὸς Ν.) τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Ἀλυκιανοῦ σχηματίζεται τὸ μέγα ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ (ὕψ. 1050 μ.) οὗτινος τὴν περιγραφὴν κατωτέρω ποιούμεθα.

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ μεγίστην κέκτηται στρατηγικὴν σπουδαιότητα καθ' ὅτι διὰ τούτου διέρχονται αἱ ἀπὸ Χανίων πρὸς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Σελίνου (ὄρα μεσημβριναὶ κλιτύες ὄρεινῆς χώρας Κισάμου-Σελίνου) ὁδοί. Ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ λεκανοπέδιου τούτου ἐγκαθιστάμενοι οἱ Τουρκικοὶ στρατοὶ ἐνεργοῦσι κατὰ τῶν ἀνωτέρω χωρῶν. Ἡ ἀπὸ Χα-

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ περιλαμβάνει :

1)	Τὸ χωρίον Ζούρβα,	κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλήν. οἰκογεν.
2)	Τὸ » Μεσκλά,	» » 110 » »
3)	Τὸ » Λάκκοι,	» » 190 » »
4)	Τὸ » Σκορδαλοῦ,	» » 25 » »
5)	Τὸ » Καρανοῦ,	» » 25 » »

ἰων εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλυκιανοῦ εἰσοδος ἴσταν ὀμακλή οὐτα δεσπόζεται ὑπὸ τῶν ὑπερκειμένων ὑψωμάτων τοῦ Χοιρὸσπῆλου ἀτίνα ἀποτελοῦσιν ἐπομένως τὴν κλειδα τοῦ λεκανοπεδίου τούτου καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων οἱ Τούρκοι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς μετὰ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων συγκοινωνίας των ἤγειραν ἰσχυρὸν πύργον.

Τὸ δὲ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμακλοῦ κείμενον ἐπὶ ὄρειον ὑψηλῶν καὶ μετὰ τῶν ἐπαρχιῶν Κυθωνίας, Σελίνου καὶ Σφακίων ἀποτελεῖ τὴν μόνην μεταξὺ ἐκείων ἄμεσον συγκοινωνίαν φύσει δὲ ὀχυρώτατον ὢν χρησιμεύει κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις ὡς καταφύγιον τῶν περὶ Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν καὶ συνάμα εἶναι κυρία βάσις τῶν κατὰ τὰ λεκανοπέδια τῶν Χανίων, τοῦ Ἀλυκιανοῦ καὶ τὴν ὄρεινὴν χώραν τῆς Κισάμου-Σελίνου Ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων. Εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα συντελεῖ καὶ ἡ μετὰ τῆς θαλάσσης (ὄρος Ἀγ. Ρουμῆλης) διὰ τῆς ὀχυρωτάτης φάραγγος τῆς Σαμαριᾶς - Ἀγ. Ρουμῆλης συγκοινωνία αὐτοῦ. Οἱ Τούρκοι οὐδέποτε διὰ τῆς βίαν τῶν ὄπλων ἠδυνήθησαν ν' ἀνέλθωσιν ἐπὶ τὸ ὄροπέδιον τούτου, ἀνήλθον δὲ μόνον μετὰ τὸν ἐλλείψει τροφῶν ἡ πολεμοφοδίων διασκορπισμῶν τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλ' ὅμως καὶ μετὰ τὴν διὰ πλείστων θυσιῶν ἄλωσιν τοῦ Ὀμακλοῦ οἱ Τούρκοι οὐδέποτε ἠδυνήθησαν ἐπὶ μακρὸν νὰ διατηρηθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ ἄλλ' οὐδὲ νὰ ὀφελῆθῶσι πω; ἐκ τῆς ἐπιτυχίας των· οἱ Ἕλληνες ἀπεσφόντο εἰς τὰς ὑψηλότερας θέσεις τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἢ ἐν τῇ φάραγγι τῆς Σαμαριᾶς, οἱ δὲ Τούρκοι μετὰ τινα χρόνον βιαζόμενοι εἴτε ἐκ τοῦ φόβου εἴτε ἐκ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Ἑλλήνων εἴτε ἐκ φόβου τῆς διακοπῆς τῶν συγκοινωνιῶν αὐτῶν ἐγκατέλειπον τὴν μετὰ τῶσων θυσιῶν κτηθεῖσαν χώραν ἣν οἱ Ἕλληνες ἀμέσως καὶ πάλιν κατέλαμβανον.

Τὰ κυριώτερα τῶν κατὰ τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ καὶ τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμακλοῦ πολεμικῶν συμβάντων συνοψίζονται ὡς ἑξῆς :

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 τρισχίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Κασόνην ἀνήλθον εἰς Θέρισον καὶ ἐκεῖθεν ἐδίβον κατὰ τὸν Λάκκων, προσδληθέντες ὅμως εἰς Ἀλιάναις ὑπὸ τῶν περὶ τοὺς Δατκαλάκην, Παναγιώτου, Χάλην κλ. Ἑλλήνων ἠττήθησαν καὶ κατεδιώχθησαν μετὰ πλείστων ζημιῶν (20 Αὐγ. 1821).

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1822 ὁ Χασάν-Πασᾶς ἐπιχειρῶν κατὰ τῶν Λάκκων κλ. ὄρειων χωρίων συνεχένερωσε 10 χιλ. ἀνδρῶν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλυκιανοῦ καὶ τὴν 1 Αὐγούστου ἐξεκίνησεν ἵνα προσβάλλῃ τοὺς Ἕλληνας. Μετὰ ἀλλεπάλληλους μάχας οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου, Μ. Πρωτοπαπαδάκη, Σουδερόν, Ἰω. Μοσχολίτην, Ἰω. καὶ Β. Χάλην κλ. ὑπεχώρησαν εἰς Ὀμακλόν. Ὁ Χασάν προσπαθήσας ἐπανειλημμένως νὰ ἐκδιάτῃ τὴν εἴσοδον ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τέλος ἐπανήλθεν εἰς Χανία.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὁ Μουσταφᾶ-Πασᾶς συγκεντρώσας εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλυκιανοῦ 20 χιλ. στρατοῦ ἀνήλθε (ἀρχ. Ὀκτωβρίου) μετὰ τινος ἀφίμαχίας εἰς Λάκκοις καὶ ἐπυρπόλησεν αὐτὴν, εἴτα εἰς Μεσκλά, Θέ-

- 6) Τὸ χωρίον Σκαφιδάκκα, κατοικ. ὑπὸ 25 Ἑλλην. οἰκογ.
 7) Τὸ » Καραῖς, » » 26 » »
 8) Τὸ » Ὁρθοῦνι, » » 45 » »
 9) Τὸ » Σκηνές, » » 85 » »
 10) Τὸ » Φουρνές, » » 90 » »
 11) Τὸ χωρίον Βατόλακκος, κατοικ. ὑπὸ 430 Ἑλλην. καὶ 7

Τουρκ. οικογενειῶν.

ρισον κλ. καὶ εἰσέβαλεν ἐντεῦθεν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου, κατὰ πόδας ἀκολουθοῦμενος καὶ προσβάλλομενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Φθίνοντος τοῦ Νοεμβρίου 1866 ὁ Μουσταφᾶς ἐκ νέου ἐκστρατεύει κατὰ τῶν Δ. ἐπαρχιῶν καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνέλθῃ εἰς Λάκκους, Ὀμαλὸν, Σέλυνον κλ. πρὸς τοῦτο δὲ συγκεντρωῖ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἀλυκιανοῦ στρατὸν ἐξ 20 χιλ. ἀνδρῶν. Ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ στρατοῦ τοῦ Μουσταφᾶ αἱ κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰω. Ζυμπρακῆ συγκεντροῦντο εἰς τὰ ἐπίκαιρα χωρία Ὁρθοῦνιον, Καρανοσκάφιδα, Χωστή, Λάκκους καὶ Ζούρβα. Τὴν 30 Νοεμβρίου οἱ Τούρκοι μεθ' ὧλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων προσβάλλουσι τοὺς περὶ τὰ χωρία Λάκκους καὶ Κεράνου τεταγμένους Ἑλληνας ὑπὸ τοὺς Γ. Ζυμπρακῆ, Κ. Βότσαρη, Χ. Σολιώτην, Μανούsson, Ἀναγνωστόπουλον, Χατζῆ Μιχάλην, Α. Τσόντον, Γ. Καραβάτσον, Α. Καθρὸν κλ. Μετὰ ἐξάωρον λυσισώδη πάλην οἱ Ἕλληνες, ἐλλείπει πυρομαχικῶν, ὑποχωροῦσι πρὸς τὸ χωρίον Ζούρβα ἐν ᾧ ὁ Νικολαΐδης μετὰ εὐαρίθμων ἀνδρῶν γενναίως ἀπὸ τῆς θέσεως Σπαθῆ ὑποστηρίζει τὴν ὑποχώρησιν. Μετὰ ταῦτα οἱ Ἕλληνες συγκεντρώθησαν εἰς Ὀμαλὸν καὶ Χωστήν καὶ ἐτοποθέτησαν μικρὸν ἀπόσπασμα εἰς Φώκαιας (θέσιν ὄχυράν μεταξὺ Λάκκων καὶ Ὀμαλοῦ), ἵνα ἐπιτηρῇ τὰς πρὸς τὸν Ὀμαλὸν κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἕτερον εἰς Κακχαιῶς Πλευραῖς (θέσιν ὄχυράν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀλυκιανοῦ-Ἄγ. Εἰρήνης Σελόνου), ἵνα ἐπιτηρῇ τὰς πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐχθρικὰς κινήσεις. Τὴν πρωΐαν τῆς 8 Δεκεμβρίου τμήμα ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἐπιδραμὸν κατέλαβε τῆς Φώκαιας, προσποιοῦμενος δὲ οὕτω ὁ Μουσταφᾶς εἰσεβῆν εἰς Ὀμαλὸν διηύθυνε τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὸν αὐχένα Ποροσέλια ὃν εὐρὴν ἀφύλλακτον ὑπερέβη ἀμαχητὶ καὶ εἰσέδουε εἰς τὴν Ἄγ. Εἰρήνην (ὄρα σημ. Σελόνου).

Φθίνοντος τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ὁ Μουσταφᾶ-Πασᾶς νέαν ἀποστέλλει κατὰ τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ τοῦ Σελόνου ἐκστρατείας. Τὴν 26 Ἰανουαρίου ὁ Σαρχῆς Πασᾶς ἐπὶ κεφαλῆς πολυαρίθμου στρατοῦ τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου ἐκινεῖ ἐκ Χανίων καὶ στρατοπεδεύει εἰς Ἀλυκιανοῦ καὶ Σκινὲ ὅθεν ἐξέπεμπε διαφόρους ληστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν περὶ ὄρειων χωρίων. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀφίστας εἰς Σκινὲ ἰσχυρὸν τὸ σῶμα ἐστάθμευσεν εἰς Χωστήν καθ' ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον καταλάβει τῆς Φώκαιας, τὰς Κακχᾶς-Πλευραῖς καὶ τὸν Σέμπρονα. Τὴν 30 Ἰανουαρίου ὁ ἐχθρὸς ἐκινήθη νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σέλυνον, ἀπεκρούσθη ὁμως ὑπὸ τῶν εἰς Κακχᾶς Πλευραῖς Ἑλλήνων ὧν ἡγούντο οἱ Κριάρης, Κροκίδης, Βότσαρης, Γεωργακάκης, Φεσιτάκης, Ντινέντοβας κλ. Τὴν πρωΐαν τῆς 31 ὁ ἐχθρὸς ἐπειράθη νὰ ἀνέλθῃ εἰς Ὀμαλὸν, ἀπεκρούσθη ὁμως εἰς Φώκαιας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τεταγμένων ὑπὸ τοὺς Ἰω. Ζυμπρακῆν, Χ. Μιχάλην, Α. Μάντακον, Μπότσαρη, Ἀναγνωστόπουλον, Παντόπουλον κλ. καὶ πρὸς τὸ ἑσπέρας ἠναγκάσθη ἄτακτος νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ ζητήσῃ ἐσπευσμένως ἐπικουρίας. Τὴν αὐτὴν νύκτα ὁ Χατζῆ-Μιχάλης μετὰ ὀλίγων ἀνδρῶν εἰσβάλλει εἰς τὸ Τουρκ. στρατόπεδον καὶ προξενεῖ με-

12) Τὸ χωρίον Κουφός, κατοικ. ὑπὸ 30 Ἑλλήν. καὶ 17
Τουρκ. οικογενειῶν.

13) Τὴν ἀγροικίαν Ἀποθήκαις, κατ. » 6 » οἶκογ.

14) Τὴν » Παπζόλος. » » 7 » »

15) Τὸ χωρίον Μανοηλόπουλο, » » 30 » »

16) Τὸ » Ἀλυκιανοῦ, » » 110 » καὶ 8

Τουρρικῶν οικογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.

17) Τὴν ἀγροικίαν Σηφλιανά, κατοικουμένην ὑπὸ 4 Ἑλληνικῶν
καὶ 3 Τουρρικῶν οικογενειῶν.

γίστην εἰς αὐτὸ φθορὰν. Τὴν 1, 2 καὶ 3 Φεβρουαρίου νέα ἔφοδο τῶν Τούρκων
καὶ πάλιν ἀπεκρούσθησαν. Τὴν 2 Φεβρουαρίου ἐπικουρία προσελθοῦσα τοῖς Τούρ-
κοις ἐκ Χανίων κατεσκήνωσεν εἰς Σκινέ, τὴν νύκτα δὲ οἱ Ἑλληνες ὑπὸ τοῦ Χ.
Μιχάλην, Μάντακην, Μπότσαρη, Πετρίτσην κλ. ἐπετίθησαν ἐκ διαφόρων ση-
μείων κατὰ τοῦ ἐκεῖ στρατοπέδου. Κατανοήσας ὁ Σαρχός-Πασᾶς ὅτι δὲν ἤδύνατο
νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σέλυον προσεκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν τὸν ἐν Ἀποκώρων Μεχμέτ
Πασᾶν ὅστις προσήλθε καὶ κατεσκήνωσε κάτωθεν τῆς Μπουρμπαδοκεφάλας
ἀπέναντι τῆς θέσεως Φώκαις, ἔνθα ἦν τὸ ὑπὸ τὸν Ζυμπρακίην Ἑλλη. στρατόπε-
δον. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἕνεκα τῆς ἀφθύνως πεσοῦσας χιῶνος οἱ Τούρκοι κατήλθον
εἰς τὴν πεδιάδα μεθ' ὃ καὶ οἱ Ἑλληνες ἀνῆλθον εἰς Ὀμαλὸν καὶ Ἀγ. Εἰρήνην.
Μετὰ ταῦτα ὁ μὲν Μεχμέτ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀποκώρωνα, ὁ δὲ Σαρχός διὰ τοῦ κα-
τωτέρου μέρους εἰσέβαλεν (10 Φεβρουαρίου 1867) εἰς Κίσαμον καὶ ἐκέϋθεν εἰς
Σέλυον (ὄρα σημ. Κισάμου).

Ἀρχομένου τοῦ Νοεμβρίου 1867 ὁ Χουσεῖν Ἀνῆ Πασᾶς ἐκστρατεύσας ἐκ Χαν-
νίων μετὰ πολλῶν χιλιάδων στρατοῦ ἐσκήνωσεν εἰς Ἀλυκιανοῦ μετὰ τέσσαρας
δὲ ἡμέρας ἀνῆλθεν εἰς τὸ ξηρὸν χωρίον Λάκκους περὶ τὸ ὅποιον ἤγειραν 8 πύρ-
γους καὶ ἓνα στρατώνα ὀχυρὸν ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας θέσεως Σαβουρέ. Κατὰ τὸν
αὐτὸν χρόνον οἱ Ἑλληνες συνεκεντρώθησαν εἰς Καρονοσκάφίδα καὶ Ζούρβαν ὑπὸ
τοῦ Ζυμπρακίην, Χ. Μιχάλην, Κροκίδη, Μπότσαρη, Γογονῆν, Μαθῆν κλ.

Τὴν 1, 13, 14 καὶ 19 οἱ Τούρκοι πεισματωδῶς προσεβλάδοντες τὰς Ἑλλ. θέσεις
ἀπεκρούσθησαν. Τὴν νύκτα τῆς 21—22 Νοεμβρίου οἱ Ἑλληνες ὑπὸ τὸν Χ. Μιχά-
λην ἐπιτίθενται κατὰ τὸν ἐν Λάκκοις Τουρκ. στρατοπέδου. Τὴν νύκτα τῆς 27—28
νέαν ὁμοίαν ἐπίθεσιν ἐνεργούσιν ὑπὸ τοῦ Χ. Μιχάλην καὶ Κ. Τσάκωναν.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξύ ἦτοι τὴν 20 Νοεμβρίου 1868 ὁ ἐν Ἀλυκιανοῦ ἐστρατο-
πεδευμένος Μεχμέτ-Πασᾶς ζητεῖ νὰ ἀνέλθῃ μετὰ 5 χιλ. ἀνδρῶν εἰς τὸ ὄρεινόν
Θέρισον ἀποκρούεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταλαβόντων ὑπὸ τοῦ Σ. Λυθιάκην καὶ
Γ. Μπικακίην τὰς θέσεις Καρβουνοκεφάλαι, Σελλῆ Λεπιδῶν κλ.

Τὴν 1 Δεκεμβρίου 1867 δεκαπενταχίλιοι Τούρκοι προσβάλλουσιν ἀπὸ Ἀλυ-
κιανοῦ καὶ ἀπὸ Λάκκων τὴν Ζούρβαν μετὰ ὀλοήμερον ὄμως μάχην ἀποκροῦνται
καὶ υποχωροῦσιν εἰς Λάκκους. Τὴν 11 Νοεμβρίου νέα ἐπίθεσις τῶν Τούρκων ἀπο-
κρούεται, κατὰ δὲ τὰ τέλη Δεκεμβρίου οἱ Ἑλληνες ἕνεκα τῆς δριμύτητος τοῦ
χειμῶνος καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν τροφῶν ἐγκατέλιπον τὴν Ζούρβαν, ἣν ἀμέσως μὲν
κατέλαβον οἱ Τούρκοι ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον τὴν ἐγκατέλιπον ἀφέντες οὕτω ἐλευ-
θέραν τὴν μόνην ὁδὸν ἀπὸ τοῦ λεκανοπέδιου τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ἀποκώρωνος εἰς
τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Σελίου.

18) Τὴν ἀγροικίαν *Δρακιανά*, κατ. ὑπὸ 14 Τουρκικῶν οἰκογεν.

19) Τὸ χωρίον *Πατελάρι*, κατοικ. » 25 Ἑλ. καὶ 5 Τουρ.οἰκ.

20) Τὸ χωρίον *Βλαχερούτισσα*, κατοικ. ὑπὸ 40 Ἑλλην. καὶ 2

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὸ χωρίον *Πλατανιάς*, κατοικ. ὑπὸ 125 Ἑλλην. οἰκογεν.

(Ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ χωρίου τούτου ἔκτετα κατὰ τινὰς ἡ ἀρχαία

Τὸν Ἰούνιον 1868 οἱ Τούρκοι μετὰ ἰσχυρῶν δυνάμεων πειρῶνται ἐκ Λάκκων καὶ ἐκ Λειβαδᾶ (Σελίνου) νὰ ἀνέλθωσιν εἰς Ὀμαλόν, τὴν 20 Ἰουνίου τὸ μὲν στρατόπεδον τῶν Λάκκων προσέβαλε τοὺς εἰς Φώκαιας Ἑλληνας, τὸ δὲ στρατόπεδον τοῦ Λειβαδᾶ τοὺς εἰς Ποροσέλια, μετὰ πεισματώδη δὲ ἀντίστασιν οἱ Τούρκοι ἀνήλθον εἰς τὰ ἀρκτικά καὶ δυτικοαρκτικά ὑψώματα τοῦ ὄρους, οἱ δὲ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσημβρινὰ ὑψώματα αὐτοῦ ἀμυνόμενοι τὴν εἰς τὴν φάραγγα τῆς Σαμαριᾶς κάθοδον. Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ὄχρωσθέντες ἐν Ὀμαλῷ διὰ δύο πύργων ὄχρωσιν ἐξέδραμον ἰσχυρότεροι εἰς Σέλινον ἔχοντες οὕτω ἐξησφαλισμένας τὰς συγκοινωνίας τῶν τοὺς δὲ ἐπανάστατας διασκορπισμένους καὶ ἀπομεμονωμένους. Ἐν τούτοις οἱ ἐπανάσταται καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἐπέπιπτον κατὰ τῶν Τουρκικῶν θέσεων φονεύοντες πολλοὺς καὶ διαρκάζοντες τὰς ἀποσκευὰς τῶν ἑθνικῶν στρατευμάτων.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 οἱ Ἕλληνες στήσαντες ἰσχυρὸν στρατόπεδον εἰς Ἀλυκιανοῦ ὑπὸ τὸν Χ. Μιχάλην, Κριάρην κλ. κατέλαβον τὴν ὄρειαν τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ ἡμύοντο κατὰ τῶν Τούρκων οἴτινες ἐκ Χανίων ἐπεχείρουν νὰ εἰσβάλωσι μετὰ πολλῶν δυνάμεων εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ.

Τὴν 15 Μαρτίου 1878 πέντε Τουρκικά τάγματα μετὰ πολλῶν χιλιάδων Τουρκοκρητῶν πειρῶνται νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ καὶ μάχη πεισματώδης συγκροτεῖται καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν ἀπὸ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Σκινέ καὶ ἀπὸ τῶν ἄνω τοῦ Φουρνέ ἕως εἰς Καμπιὰ καὶ Ἀλυκιανοῦ θέσεων, τέλος μετὰ τριήμερον μάχην οἱ Τούρκοι ὑποχωροῦσι μετὰ πολλῶν ζημιῶν. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην καθημερινὰ λαμβάνουσι χώραν συμπλοκαί.

Τὴν 4 Μαΐου 15 Τουρκικά τάγματα μετὰ πολλῶν χιλιάδων ἀτάκτων προσβάλλουσιν ἀπὸ Ἀγιᾶς καὶ ἀπὸ Πλατανιά τοὺς ἐπανάστατας κατέχοντας τὰ ὑψώματα τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ τὰς περὶ τὸν Πλατανιᾶν θέσεις. Οἱ Τούρκοι μετὰ ὀλοήμερον μάχην ἀποκροῦνται, τὴν νύκτα ὅμως οἱ Ἕλληνες ὑποχωροῦσιν, ἐλλείψει πυρομαχικῶν, εἰς τὰς ὑψηλότερας θέσεις καὶ οἱ Τούρκοι ἀμαχητὶ εἰσέρχονται εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τολμήσωσι νὰ προχωρήσωσι καὶ περαιτέρω.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1889 οἱ Ἕλληνες, κατέλαβον πάλιν τὰ ὑψώματα τοῦ Χοιρόσπηλου καὶ ἡμύοντο τὴν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ εἴσοδον τοῦ ἔχθρου, μετὰ τινὰς ὅμως συμπλοκάς εἰς Ἀγιᾶ, Χοιρόσπηλο κλ. στερούμενοι ἐντελῶς φυσιογῶν ὑπεχώρησαν εἰς τὰς ὑψηλότερας τοῦ λεκανοπεδίου θέσεις (εἰς τοὺς Λάκκους καὶ τὸν Ὀμαλόν), οἱ δὲ Τούρκοι βαθυπῶν ἐγένοντο κύριοι ἅπαντος τοῦ λεκανοπεδίου καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀμαλοῦ ἄνευ σπουδαίας τινὸς μάχης διὰ τὴν ἐντελῆ ἑλλησιν τῶν πυρομαχικῶν κλ. παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οἴτινες εἰς μικρὰς ομάδας διαιρεθέντες ἤρκοῦντο ποιοῦντες συνεχεῖς ἐνέδρας καὶ νυκτερινὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν ἑθνικῶν στρατευμάτων.

πόλις Πέργαμος ἢ Περγαμηόν, κατ' ἄλλους ὅμως ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ χωρίου Βρύσες τῆς Κυθωνίας).

22) Τὸ χωρίον Ἰαγὰ Μαρίνα, κατοικοῦμενον ὑπὸ 65 Ἑλλήν. καὶ 15 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

33) Τὸ χωρίον Σταλός, κατοικοῦμενον ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οικογεν.

Ὁροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ.

Ἐνώθεν τῶν ἀποκρήμων καὶ δασιδῶν κλιτύων αἵτινες ὀρίζουσι πρὸς Ν. τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλυκιανοῦ σχηματίζεται τὸ περίφημον ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ ὑπὲρ στέφει τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κυρίου ὄγκου τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Τὸ ὄροπέδιον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς εὐρείας καὶ ὀμαλωτάτης πεδιάδος (ὕψ. 1050 μ.) περιβαλλομένης πανταχόθεν ὑπὸ ὀρέων, ἐχούσης δὲ σχῆμα ἀκανονίστου κύκλου ἄξονός 4 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων.

Ἄμα τῇ ἐπελεύσει τοῦ χειμῶνος τὸ ὄροπέδιον τοῦτο καλύπτεται ὑπὸ ἀφθόου χιόνος πολλῶν μέτρων ὕψους οὕτως ὥστε ἡ ἐν χειμῶνι εἰς αὐτὸ διαμονὴ ἀνθρώπων καὶ ζῶων καθίσταται ἀδύνατος. Ὅθεν καταικίζεται ἀπὸ τοῦ Ἰαννου μέχρι τοῦ Φθινοπώρου ὑπὸ τῶν ἀπὸ τοῦ Σελύνου καὶ τῶν Λάκκων ἀνερχομένων γεωργῶν καὶ ποιμένων ὧν οἱ οἰκίσκοι εἰσὶν ἐκτισμένοι κατὰ μῆκος τοῦ ἀρκτικού καὶ τοῦ μεσημβρινοδυτικού χείλους τοῦ ὄροπέδιου (Λακκιώτικος γῦρος ὕψ. 1040 μ. καὶ Σελυγιώτικος γῦρος ὕψ. 1068 μ.)

Τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πεδιάδος τοῦ Ὀμαλοῦ, οὐσῆς εὐφορωτάτης, καλλιεργεῖται καὶ παράγει ἀφθονοὺν καὶ ἀρίστης ποιότητος σίτον καὶ κριθήν, συνάμα δὲ παρέχει ἐκτεταμένας καὶ παχείας νομάς εἰς τὰ ἀπὸ τοῦ Σελύγου καὶ τοῦ Λάκκου ἀνερχόμενα παμπληθῆ ποίμνια ὧν εἶναι τὸ θερινὸν ἐνδιαίτημα. Ὑδροῦεται δὲ ἀπὸ φρεάτων. Ὡς ἐκ τῶν περιβαλλόντων τὸ ὄροπέδιον ὕψωμάτων τὰ ἐκ τῆς χιόνος καὶ τῶν βροχῶν ὕδατα οὐδεμίαν ἔχουσι διέξοδον ἀλλ' ἐκρέουσι δι' ὑπογείου τινὸς ὁπῆς Χάου ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων καλουμένης καὶ κειμένης εἰς τὸ Β.-Δ. τῆς πεδιάδος χείλους.

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Ἀλυκιανοῦ· α') διὰ δυσβάτου ἀτραποῦ, ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ αὐ-

χένος Νεραυσόπορα (ΐψ. 1087 μ.) κατέρχεται διὰ τῶν ὄρειων θέσεων Φώκαις καὶ Μπουρπαδοκεφάλαι εἰς τὸ χωρίον Λάκκουσ ὁπόθεν ὁμαλωτέρα καθισταμένη κατέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἄλυκιανῶ· β') διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ αὐχένος τοῦ Κυνηγοῦ τὸ Σελλὶ καὶ κατερχομένης διὰ τῆς θέσεως Λαγκὸ εἰς τὸ χωρίον Λάκκουσ· γ') διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἦτις ἀπὸ τοῦ Ὀμαλοῦ ἀναχωροῦσα κατέρχεται διὰ τῶν ὄρειων θέσεων Στέρνα, Χωστή καὶ Λαγκὸ εἰς τὸ χωρίον Λάκκουσ.

2) Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ ὄρειου λεκανοπεδίου τῆς Ἁγ. Εἰρήνης (μεσημβριναὶ κλιτύες τῆς ὄρεινης χώρας Κισάμου-Σελύνου) διὰ δυσβάτου ἀτραποῦ ἦτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ αὐχένος τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου (ΐψ. 1127 μ.) κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Ἁγ. Εἰρήνη. Ἀπὸ τοῦ Β.-Δ. χείλους τοῦ ὄροπεδίου τούτου καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Τζανῆ ὁ Σπήληρος ἀναχωρεῖ δυσβατωτάτη ἀτραπὸς ἦτις ἀνερχομένη τὴν βράχην Καῦμένη Κεφάλαι κατέρχεται εἰς τὸν αὐχένα Ποροσέλια δι' οὗ διέρχεται ἡ μεταξὺ Ἁλυκιανῶ καὶ Ἁγ. Εἰρήνης ὁδός.

3) Πρὸς Ν. μετὰ τῆς μακρῆς καὶ βαθείας φάργγος τῆς Σαμαριάς-Ἁγ. Ρουμέλης (ἔρα μεσημβριναὶ κλιτύες Λευκῶν Ὀρέων) διὰ τοῦ μεταξὺ τῶν κορυφῶν Καλλέργη καὶ Ἀγκαθωτῆ σχηματιζομένου αὐχένος τοῦ Ξυλοσκάλου (ΐψ. 1227 μ.).

Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ κείμενον μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν Σφακίων, Σελύνου καὶ Κυδωνίας, ἀποτελεῖ ὄρεινὴν μεταξὺ αὐτῶν συγκοινωνίαν καὶ συγχρόνως τὸ φυσικὸν καταφύγιον κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις ὁπότε χιλιάδες γυναικοπαίδων μετὰ τῶν κινήτων αὐτῶν εὐρίσκουσιν ἄσυλον ἀσφαλὲς κατὰ τῶν ἐπιθέσεων ἐχθροῦ βαρβάρου. (ἔρα σημ. 1 Σελ. 260).

5. Χερσόνηδος τοῦ Ἀκρωτηρίου.

Διὰ τοῦ πρὸς Α. τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων ἐκτεινομένου Ἰσθμοῦ τῆς Χαλέπας ἐνοῦται μετὰ τῆς ἐπιλοῖπου νήσου ἡ χερσόνηδος τοῦ Ἀκρωτηρίου.

Ὁ Ἰσθμὸς τῆς Χαλέπας, πλάτους 3 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων, εἶναι συνέχεια τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων καὶ τελευτᾷ εἰς τὰς βρα-

χώδεις κλιτύες τοῦ Ἀκρωτηρίου, Φρούδια καλουμένας, ἐφ' ὧν εἶναι ἐκτισμένον τὸ χωρίον Χαλέπα.

Τὸ Ἀκρωτήριο προβάλλον ἐν τῇ θαλάσῃ διαχωρίζει τὰ ὕδατα τοῦ κόλπου τῶν Χανίων ἀπὸ τῶν τῆς Σούδας, εἶναι δὲ κυκλικὸν ὀροπέδιον βραχῶδες καὶ χθαμαλὸν οὔτινος ἢ ὑψηλότερα κορυφὴ Σκλόκα κειμένη ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἔχει ὕψος 549 μ. Παράγει ἀρίστης ποιότητος ἔλαιον καὶ μέλι, δημοτικῶς καρπούς κλ. Συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων διὰ δύο δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τῆς θέσεως Φρούδια εἰς τὸ χωρίον Χαλέπα¹. Περιλαμβάνει δέ :

- 1) Τὸ χωρίον Κορακγαῖς, κατοικοῦμενον ὑπὸ 16 Ἑλλήν. οἰκ.
- 2) Τὸ » Πιθάρι, » » 15 » »
- 3) Τὸ » Ἀράνι, κατ. ὑπὸ 53 Ἑλλ. καὶ 15 Τουρ. οἰκ.
- 4) Τὸ » Στέρναις, κατοικ. μετὰ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ὑπὸ 110 Ἑλλήν. καὶ 12 Τουρκ. οἰκογενειῶν.
- 5) Τὴν ἀγροικίαν Ἀργουλιδές, κατ. ὑπὸ 8 Ἑλλήν. οἰκογ.
- 6) Τὰ χωρίδια Γκαλαγκάδωκαὶ Ἐλεήμων, κατ. ὑπὸ 37 Ἑλ. οἰκ.
- 7) Τὸ χωρίον Μουζουράς, κατοικοῦμενον ὑπὸ 45 Ἑλλήν. οἰκ.

(1) Ἐκ τῶν ὑπὸ τὰ Φρούδια θέσεων Ἀγρουλιδῆ καὶ Πλακούρα ἐπιτεθέντες οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Δαμινός, Ταμπάρην καὶ Σακίρην κατὰ Τουρκικοῦ ἀποσπάσματος μεταβαίνοντες ἐκ Σούδας εἰς Χανία κατέσφαξαν αὐτὸ (1 Μαΐου 1822).

Ὀγδοήκοντα Ἕλληνες ὀπλοφόροι ὑπὸ τοὺς Δαμινόν, Σακίρην καὶ Πρινόλην εὗρισκοντο ἀποκεκλεισμένοι ἐν Ἀκρωτηρίῳ, ἐν ᾧ τὸ φρούριον τῶν Χανίων καὶ ἡ Χαλέπα, δεσπόζοντα τοῦ στενοῦ ἰσθμοῦ, κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν ἀφῆσιν τοῦ Χαζάν-Πασσά μετὰ 10 χιλ. Ἀλβανῶν, ἐν ᾧ τὰ στρατεύματα αὐτῶν ἀπεβιδάζοντο εἰς Τούζλαν, ὁ 1. Χάλης καὶ ὁ Σήφακας ἐπιτεθέντες (τὴν 29 Μαΐου 1822) ὁ μὲν μετὰ 100 ἀνδρῶν κατὰ τῶν ἀποβιβαζομένων στρατιωτῶν κατεθούρει αὐτούς, ὁ δὲ μετὰ 200 ἀνδρῶν κατὰ τῶν ἐκ Χανίων πρὸς προστασίαν τῆς ἀποβίσεως ἐξεληθόντων Τούρκων, ἐνέκλεισεν αὐτούς εἰς τὸ φρούριον καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐδόθη καιρὸς εἰς τοὺς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Ἀκρωτηρίου διακινδυνεύσαντας Ἕλληνας νὰ διέλθωσι τὸν στενὸν ἰσθμὸν καὶ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ χωρίον Τσικαλαριά.

Μετὰ δὲ τὴν ἀνά τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων ἐξάπλωσιν τῶν πολυαριθμῶν ἐχθρῶν (15 χιλ.) ὁ Δαμινός, ὁ Ταμπάρης καὶ ὁ Πρινόλης μετὰ 30 τολμηρῶν Ἀκρωτηριανῶν κατέρχονται ἐκ Μάλάζης (ἀρχῆς Ἰουνίου) διέρχονται τὴν πεδιάδα καὶ τὸν ἰσθμὸν, ἀνέρχονται εἰς τὸ Ἀκρωτήριο, φονεύουσιν ἅπαντας τοὺς ἐκεῖ Τούρκους, πυρπολοῦσι τὸν ἐν τῷ χωρίῳ Στέρναις ὄχυρὸν Τουρκικὸν πύργον καὶ ἐπανέρχονται ἀβλαβεῖς εἰς Μάλάζαν, διελθόντες οὕτω δις μεταξὺ χιλιάδων ἐχθρικών στρατευμάτων.

- 8) Τὸ χωρίον *Ῥιζόσκλωπο*, κατοικ. ὑπὸ 20 Ἑλλην. οἰκ.
 9) Τὴν ἀγροικίαν *Καλόρρουμα*, » » 10 » »
 10) Τὸ χωρίον *Χωριδάκι*, » » 47 » »
 11) Τὴν ἀγροικίαν *Κουμαρές*, » » 4 » »
 12) Τὰς ἀγροικίας *Χωραφάκια*, καὶ *Ἄγ. Παῦλος*, κατοικου-
 μένας ὑπὸ 21 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

13) Τὰ χωρίδια *Κουνουπιδιανὰ* καὶ *Πλακούραις*, κατοικούμενα ὑπὸ 43 Ἑλλην. καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

14) Τὸ χωρίδιον *Καμπάνη*, κατοικούμενον ὑπὸ 13 Ἑλλην. οἰκ.

15) Τὸ » *Καθιανὰ*, » » 12 » »

Περιλαμβάνει δὲ συνάμα καὶ τὰς ἐξῆς Μονὰς ἤτοι 1) Τὴν τῆς *Ἄγ. Τριάδος Τζαγγαρόλων* ἐν ᾗ διαιτῶνται 22 μοναχοὶ καὶ 27 κοσμικοί. 2) Τὴν τοῦ *Γκουβερνέτου* ἢ τῆς *Κυρίας Ἀγγελῶν* ἐν ᾗ διαιτῶνται 13 μοναχοὶ καὶ κοσμικοί. 3) Τὴν τῶν *Καλογράδων* ἐν ᾗ διαιτῶνται 5 μοναχαί.

Ἀκταί. Αἱ ἀρκτικά κλιτύες τῶν *Λευκῶν Ὀρέων* εἰσχωροῦσαι ἐν τῇ θαλάσῃ διὰ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ *Δρεπάνου* (ὄρ. χώρα τῶν *Κεφαλάδων*) τοῦ *Ἀκρωτηρίου* καὶ τοῦ *Σπάθια*, παρουσιάζουσι τρεῖς λίαν εὐρεῖς κόλπους τὸν τοῦ *Ἀλμυροῦ* πρὸς Α. τοῦ ἀκρωτηρίου *Δρεπάνου*, τὸν τῆς *Σούδας* μεταξὺ *Δρεπάνου* καὶ *Ἀκρωτηρίου* καὶ τὸν τῶν *Χαριῶν* μεταξὺ *Ἀκρωτηρίου* καὶ *Σπάθια*.

Καὶ τοῦ μὲν κόλπου τοῦ *Ἀλμυροῦ* θέλομεν ἐξετάσει τὰς δυτικὰς μόνον ἀκτὰς καθ' ὅσον αἰ ἀνατολικαὶ ἢ μᾶλλον αἰ μεσημβριναὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸ τμήμα τῆς *Ῥεθύμνης* (ὄρα Σελ. 217). Αἱ δυτικαὶ αὗται ἀκταὶ τοῦ Κόλπου τοῦ *Ἀλμυροῦ* ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς Ν.-Δ. γωνίας τοῦ κόλπου, ἐνθα ἐκβάλλει ὁ ῥύαξ *Ἀλμυρός* (ὄρα Σελ. 240), ἐκτείνονται πρὸς Β. ἐπὶ ἐκτάσεως 7 ναυτικῶν μιλίων μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου *Δρεπάνου*, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὄρεινὴν χώραν τῶν *Κεφαλάδων* (ὄρ. Σελ. 246) καὶ εἰσὶν ἀπότομοι ὑψηλαὶ καὶ βραχώδεις. Ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ μόνον σημεῖον ἀποβάσεως εἶναι ἢ εἰς τὴν Ν.-Δ. γωνίαν θέσις *Ἀλμυρός*, καὶ ἐκεῖ ὅμως τὰ πλοῖα ἕνεκα τοῦ ἀβαθοῦς τῶν ὑδάτων εἰσὶν ὑποχρεωμένα νὰ ἀγκυροβολῶσι πολὺ μακρὰν τῆς ἀκτῆς, μικρὰ δὲ μόνον πλοίαρῖα δύνανται ἐν ἀσφαλείᾳ νὰ ἀγκυροβολήσωσιν εἰς τὸν ὄπισθεν τῆς μικρᾶς

ἐκεῖ νησίδος σχηματιζόμενον ὄρμον. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀκρωτηρίου Δρεπάνου καὶ 360 μ. ἀπὸ τῆς ἐσχατιᾶς αὐτοῦ ὑπάρχει φάρος λευκοῦ φωτὸς μετ' ἐκλάμψεως ἀνὰ πᾶν λεπτόν, ὁρατὸς ἀπὸ 17 ν. μίλ.

Ὁ κόλπος τῆς Σούδας, σχηματιζόμενος μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου Δραπάνου καὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Ἀκρωτηρίου, διαιρεῖται ὑπὸ τῆς ἐν τῷ μέσῳ νησίδος Σούδας καὶ τῆς ἀπέναντι ταύτης συνεργομένης ἐκατέρωθεν ξηρᾶς (ἀκρωτ. Δεύτερον τοῦ Ἀκρωτηρίου καὶ Καλάμι τοῦ Ἀποκορώνου), εἰς δύο μέρη τὸν ἐξωτερικὸν κόλπον τῆς Σούδας καὶ τὸν ἐσωτερικὸν ἢ τὸν κυρίως μέγα λιμένα τῆς Σούδας. Τοῦ ἐξωτερικοῦ κόλπου αἱ μεσημβριναὶ ἄκται ἐπὶ 4 ναυτ. μίλλια ἦτοι μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ρύακος Ξειδέ, εἰσὶ χθαμαλαὶ καὶ βραχῶδεις, ἀπὸ δὲ τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Καλάμι εἰσὶ χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις. Ἐπὶ τῶν ἀμμωδῶν τούτων ἀκτῶν κεῖται τὸ παράλιον χωρίον Καλύβαι πρὸς Α. δὲ τοῦ χωρίου τούτου κεῖται μικρὰ νησὶς καλύπτουσα ὄρμισκον διὰ μικρὰ πλοῖα, ὑπερθεν δὲ τοῦ μέρους τούτου διακρίνονται ἕχνη Ἐνετικῆ φρουρίου Castel Aricorno¹, αἱ δὲ ἀρκτικαὶ ἄκται τοῦ ἐξωτερικοῦ κόλπου, εἰς τὴν χερσόνησον Ἀκρωτῆρι ἀνήκουσαι, εἰσὶ βραχῶδεις καὶ ὕψηλαί, παρουσιάζουσι δὲ ὄρμον ἀσφαλῶς καλυπτόμενον ὑπὸ τῆς μικρᾶς νησίδος Παλαιὰ Σούδα ἢ Μαράθι.

Ὁ δὲ ἐσωτερικὸς κόλπος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Καλάμι ἀποτελεῖ τὸν περίφημον μέγαν καὶ ἀσφαλέστατον λιμένα τῆς Σούδας, οὗτινος ἡ ἔκτασις ἀπὸ τῆς εἰσόδου μέχρι τῆς εἰς τὸ ἐνδότερον αὐτοῦ κειμένης κωμοπόλεως τῆς Τούζλας ἢ Ἀζιζιζέ εἶναι 4 ¹/₂ ν. μίλ. τὸ δὲ πλάτος 1 ³/₄ ν. μίλ. καὶ τὸ βάθος ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ 140 ὀργυιῶν. Αἱ ἄκται αὐτοῦ εἰσὶ χθαμαλαὶ καὶ βραχῶδεις πλὴν τῶν ἀνταποκρινομένων εἰς τὴν περὶ τὴν Τούζλαν χθαμαλὴν πεδιάδα ἔνθα ἔκειντο ἄλλοτε αἱ ἀλικάι. Ὁ λιμὴν τῆς Σούδας ἔχει δύο εἰσόδους ἐκατέρωθεν τῆς νησίδος Σούδας σχηματιζόμενας, μίαν πρὸς Β. καὶ ἑτέραν πρὸς Ν. ἡ τελευταία αὕτη οὖσα καὶ ἡ κυριωτέρα ἔχει πλάτος ³/₄ μίλ. Ἐπὶ τῆς νησίδος τῆς Σούδας εἶναι ἐκτισμένον Ἐ-

(1) Κατὰ παράφθοράν τοῦ ἀρχ. Ἰπποκωρώνιου εἰς οὗ καὶ ἡ ἐπαρχ. διόκλητρος σήμερον καλεῖται Ἀποκωρώνας.

νετικὸν φρούριον¹ ἐν ᾧ ἄλλοτε κατόκουον περί τὰς 150 Τουρκικαὶ οἰκογένειαι τὰς ὁποίας πρὸ 25ετίας ὁ τότε Γεν. Διοικητῆς Ῥεσίφ-Πασῶς συνώκισεν εἰς Τούζλαν ἣν ὠνόμασε Ἀζιζζέ. Ἐκτοτε ἡ νῆσος μένει καθαρὴν στρατιωτικὸν φρούριον ἐπισκευασθέντων τῶν τειχῶν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς Ν. ἑσχατιᾶς τῆς νησίδος καὶ ἐπὶ τοῦ φρουρίου ὑπάρχει ἰκρίον ἐφ' οὗ ὑψοῦται φάρος λευκοῦ σταθεροῦ φωτὸς ὄρατοῦ ἀπὸ 12 ν. μιλίων.

Κατέναντι τῆς νησίδος ταύτης καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Καλάμι ἀνηγέρθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεγάλη περιβολὴ δεσπύουσα τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος καὶ ὠπλισμένη διὰ 12 πυροβόλων ὀπισθογεμῶν Κρούπ τῶν 0,15. Ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ὡσαύτως παραλίας τοῦ λιμένος, παρὰ τὴν Τούζλαν, κείνται τὰ **Καταστήματα τοῦ Ναυστάθμου τῆς Μεσογείου**. Ὁ Ναυστάθμος οὗτος, ἐν ᾧ οὐδέποτε διαμένουσι Τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα, στερεῖται συνεργείων κλ. δυναμένων γὰρ ἐκτελέσσει τεχνικὴν τινὰ ἔργασίαν, περιλαμβάνει δὲ μόνον τὰ γραφεῖα τοῦ Ναυστάθμου, ναυτῶνα, ναυτικὸν νοσοκομεῖον, ἀποθήκας τινάς, τσαμίον καὶ τινὰς κατοικίας ἀξιωματικῶν. Τὰ καταστήματα ταῦτα περικλείονται πρὸς τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς ὑπὸ μακροῦ καὶ ὑψηλοῦ τείχους μετὰ τυφεκιθρῶν, εἰς τὰς γωνίας καὶ περὶ τὸ μέσον τοῦ ὁποίου σχηματίζονται τρεῖς πύργισκοι μετ' ἐπάλλεων ὠπλισμένοι διὰ παλαιωτάτων ἐμπροσθογεμῶν πυροβόλων χάριν τῆς ἀμύνης τοῦ Ναυστάθμου κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ περιβόλος οὗτος δεσπόζεται ὑπὸ τῶν ὑπεράνω αὐτοῦ ὑψομένων κορυφῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων τρεῖς πύργοι ὄχυροὶ εἰσὶν ἐκτισμένοι.

Πρὸς Δ. τῆς χερσονήσου τοῦ Ἀκρωτηρίου σχηματίζεται ὁ κόλπος τῶν Χανίων ὅστις ἔχει βάθος 7 ν. μιλ καὶ ὀρίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ μακροῦ καὶ βραχέδους ἀκρωτηρίου Σπάθα ἢ Ῥοδοποῦ ἀπέχοντος 22 ν. μιλ. ἀπὸ τοῦ Ἀκρωτηρίου. Τοῦ κόλπου τούτου αἱ μὲν

(1) Τὸ φρούριον τῆς Σούδας ἦτο ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων φρουρίων τῆς ἐποχῆς του. Μετὰ τὴν κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων (1669) οἱ Ἐνετοὶ ἐξηκολούθουν μένοντες κύριοι τοῦ φρουρίου τούτου μέχρι τοῦ 1715 ὅτε παρέδωσαν αὐτὸ οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς Τούρκους. Ἡ σημερινὴ ἀξία τοῦ φρουρίου δὲν εἶναι πλέον οἷα ἦτο ἄλλοτε λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι τὰ ὄχυράματα μένουσι, πλὴν ἐλαχίστων τροποποιήσεων τὰ αὐτά, καὶ ὅτι δεσπόζονται ὑπὸ τῶν ὑψομάτων τῆς ἔνθεν καὶ ἔνθεν ξηρᾶς.

ἀνατολικαὶ ἀκταὶ (τοῦ Ἀκρωτηρίου) εἰσὶν ὑψηλαὶ καὶ βραχῶδεις, ἀπὸ τῆς Ν.-Α. ὁμῶς γωνίας αὐτοῦ, ἔνθα κεῖται ἡ περιτετειχισμένη πόλις τῶν Χανίων, ἄρχονται χθαμαλαὶ καὶ ἀμμώδεις ἐκτεινόμεναι μέχρι τῆς ἐτέρας γωνίας τοῦ κόλπου, τῆς Ν.-Δ., ὁπόθεν ἄρχονται αἱ βραχῶδεις καὶ ὑψηλαὶ ἀκταὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα. Κατὰ τὴν ἀμμώδη παραλίαν τοῦ κόλπου ἐκβάλλουσιν οἱ ῥύακες Κλαδισός, Πλατανιάς καὶ Ταυρωνίτης¹. Ἀπέναντι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πλατανιά κεῖται ἡ νησίς Θεοδωροῦ² ἣτις συνδέεται μετὰ τῆς ξηρᾶς δι' ἀμμώδους ὑφάλου βάρους 2 μόλις μέτρων, παρὰ δὲ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ταυρωνίτη εἶναι ἡ θεσις Κολυμπάρι εἰς ἣν συνήθως προσεγγίζουσι τὰ τὴν θλασσίαν συγκοινωνίαν τῆς Ἀνατολικῆς Κισάμου μετὰ τῶν Χανίων ἐκτελοῦντα πλοιάρια, βορειότερον δὲ πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα κεῖται ὁ ὄρμος Καντσιλιέρης παρὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχουσι τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχ. πόλεως Δικτύνης.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

(Σφακιά).

Τῶν Λευκῶν Ὁρέων αἱ κορυφαὶ ὑψοῦνται πολὺ πλησιέστερον τοῖς μεσημβριναῖς ἢ ταῖς ἀρκτικαῖς ἀκταῖς ἐπομένως αἱ μεσημβριναὶ αὐτῶν κλιτύες ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν κατερχόμεναι εἰσὶν εἰς ἄκρον βραχῶδεις καὶ δύσβατοι, παρουσιάζουσι δὲ μόνον ὑψηλὰ ὄροπέδια, βαθεῖς καὶ δασώδεις χαράδρας καὶ βαθυτάτας φάραγγας, ἐν αἷς συχνὰ ἀναβλύζουσι πηγαί, ἐν γένει δὲ ἀποκρήμους καὶ βραχῶδεις κλίσεις καλυπτομένας ἐνιαχοῦ ὑπὸ ἀραιῶν τινῶν δασῶν ἐκ πεύκων, κυπαρίσσων καὶ πρίνων.

(1) Αἱ πρὸς Δ. τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πλατανιά ἐκτεινόμεναι ἀκταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὄρεινὴν χώραν τῆς Κισάμου (ὄρα Η'. Ὁρεινὴ χώρα Κισάμου-Σελίνου),

(2) Ἐπὶ τῆς νησίδος ταύτης οἱ Ἐνετοὶ ἔκτισαν 2 ὄχυρά φρουρίδια. Τὴν 13 Ἰουνίου 1645 οἱ Τούρκοι ὁρμηθέντες ἀπὸ τοῦ ἐν Γαλατῆ στρατοπέδου αὐτῶν προσέβαλον αὐτὰ οἱ δὲ φρουροῦντες Ἐνετοὶ ὑπὸ τὸν Βλάσιον Ἰουλιάνην τὰ παρέδωσαν μὲν, πλὴν ἐμβαλόντες πῦρ εἰς τὰς πυριτιδαποθήκας συνεκάησαν μετὰ πολλῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς νησίδος ταύτης οἱ Τούρκοι προσέβαλον τὸ φρούριον τῶν Χανίων.

Αἱ μεσημβριναὶ αὐταὶ κλιτύες ἀποτελοῦσι τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων, περιλαμβάνουσι δέ :

- 1) Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους.
- 2) Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου.
- 3) Τὰ ὄροπέδια τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀράδενας διαχωριζόμενα ὑπὸ τῆς βαθυτάτης φάραγγος τῆς Ἀράδενας.
- 4) Τὴν μεγάλην φάραγγα Σαμαριάς - Ἀγ. Ρουμέλης.
- 5) Τὴν ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρθου (ὄρ. Σελ. 232) μέχρι τῆς Ἀγ. Ρουμέλης ἐκτεινομένην παραλίαν¹.

4. Ὅροπέδιον τοῦ Καλλικράτους.

Μεταξὺ τῶν ἀποκρήμων κορυφῶν αἵτινες ὑψοῦνται εἰς τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τοῦ ὄγκου τῶν Λευκῶν Ὅρεων σχηματίζεται

(1) Αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες τῶν Λευκῶν Ὅρεων ἴσθιοι τὰ Σφακιά ἀποτελοῦσι χώραν ὄχρωτάτην ἀπὸ τῆς ξηρᾶς κλείονται ὑπὸ ὑπερψήλων καὶ ἀποκρήμων ὄρεων δι' ὧν ὠρισμέναι τινὲς μόνον διαβάσεις ὑπάρχουσιν ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰσοδος εἰς τὴν χώραν ταύτην εἶναι ὀχρῆτον δύσκολος καθ' ὅσον παρουσιάζει μὲν παραλίαν ἐκτεταμένην ἀλλὰ στενὴν καὶ δεσποζομένην ὑπὸ ὑψηλοτάτων καὶ ἀποκρήμων βράχων δι' ὧν μετὰ κόπου ἀτραποὶ τινὲς διέρχονται. Ἡ χώρα αὕτη διακόπτεται ὑπὸ βαθυτάτων φαράγγων, ἀποτελεῖται δὲ ἐξ ἄλληπαλλήλων ὄροπεδίων ὄχρωτάτων ἅτινα τοσαύτας γραμμὰς ἀμύνης παρουσιάζουσιν.

Χώρα τοιαύτη κατοικοῦμένη ὑπὸ λαοῦ φύσει μαχιμωτάτου καὶ φιλελευθέρου κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ πάντοτε τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς οὐδέποτε ὑποταχθεῖσα εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ κατακτητοῦ, οὔτε τῶν Ἀράβων, οὔτε τῶν Ἑνετῶν, οὔτε τῶν Τούρκων. Οἱ Σφακιανοὶ αὐτοδιοικούμενοι ἐτήρησαν ἀπάσας τὰς πολιμικὰς ἰδιότητας τῆς φυλῆς ἡμῶν καὶ τὸ ἀγέρωχον φρόνημα ὅπερ ἀνέδειξεν αὐτοὺς μετὰ τῶν Μανιατῶν καὶ τῶν Σουλιωτῶν πρώτους καὶ βίφθοκινδύνους σκαπανεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας. Ἀλλὰ πλὴν τούτου κάτοχοι λαμπροῦ ναυτικοῦ ὄντες καὶ εὐρισκόμενοι εἰς ἀδιαιρέτους σχέσεις μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν Ῥωσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ὁμογεγῶν καὶ φιλληλῶν προπαρσκευάσαν ἐν τοῖς πρώτοις τὰς δύο μεγάλας τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐξεγέρσεις τοῦ 1769 καὶ τοῦ 1821 κατηχοῦντες τοὺς λοιποὺς Κρήτας καὶ προμηθεύοντες αὐτοῖς τὰ πολεμικὰ ἐφόδια καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀρχηγοὺς κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ἀγῶνος χρόνους. Καθ' ἀπάσας ἐν γένει τὰς Κρητικὰς ἐπαναστάσεις τὰ Σφακιά ἀποτελοῦσι τὸ κύριον ὁρημητήριον τῶν Ἑλληνικῶν ἐνεργειῶν, ἐκεῖ ἐναποταμιεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἐφόδια καὶ ἐκεῖ εὐρισκουσιν ἄσυλον ἀσφαλὲς τὰ γυναικόπαιδα. Οἱ τύραννοι ἡμῶν μετὰ μεγάλων πάντοτε θυσιῶν ἐπέδωξαν τὴν ἄλωσιν τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ὁρημητηρίου καὶ ἀνήλθον μὲν ἐκεῖ, ὡσάκτις ἐπέδωξαν τοῦτο, μετὰ πολλῶν μυριάδων στρατοῦ, ἀλλ' οὐδέποτε ἴδουθήσαν νὰ παραμείνουσιν ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν· ἀμέσως τὰ γυναικόπαιδα μετὰ τῶν πολυμιστῶν ἀνήρχοντο εἰς τὰς ὑψηλοτέρας κορυφὰς τῶν ὄρεων οἱ δὲ Τούρκοι μετὰ

εις ὕψος 700 ὡς ἔγγιστα μέτρων τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατέρχεται πρὸς Α. βραχῶδης δεξιᾶς ἀπολήγουσα

ὀλιγοήμερον ἀπρακτον διαμονὴν ἀπῆρχοντο ἐκ τοῦ πλησίον διωκόμενοι ὑπὸ τῶν πανταχόθεν ἐπιπιπτόντων Ἑλλήνων. Τὰ Σφακιά πολλάκις ἐδηώθησαν οὐδέποτε ὅμως μέχρι σήμερον παρέμεινεν εἰς αὐτὰ στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ κατακτητοῦ πλην τῶν φρουρῶν εἰς τὰ παράλια ἐντὸς ἰσχυρῶν πύργων κεκλεισμένων καὶ μὴ τολμωσῶν μηδὲ βῆμα ἀπὸ αὐτῶν νὰ ἀπομακρυνθῶσιν. Παραθέτω ὡδε τὰ κυριώτερα πολεμικὰ γεγονότα.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 οἱ Πασσάδες τῶν Χανίων καὶ τῆς Ρεθύμνης μετὰ δέκα ὀκτὼ χιλιάδων Τούρκων πειράνται νὰ ἀνέλθωσιν ἐξ Ἀποκορώνου εἰς Ἀσκυφον, ἐν ᾧ ἕτεροι ὀκτακισχίλιοι ὑπὸ τὸν Πασσᾶ τοῦ Ἡρακλείου προσπαθοῦσι νὰ ἀνέλθωσιν ἐξ Ἀγ. Βασιλείου εἰς Καλλικράτην (τέλη Ἀπριλίου 1770). Πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐξ Ἀποκορώνου Τούρκων, 1200 Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Ἀσκαλογιάντην, Α. Μοράκη, Μανούσσαν, Βουρδομπᾶν, Σχορδύλην, Κοῦρδον κλ. κατέλαβον τὸ Σελλὶ τῆς Κρήνης, ἕτεροι δὲ 250 ὑπὸ τὸν Γεωργάκην κατέλαβον τὴν θέσιν Ἀσπροκέφαλον πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατὰ τοῦ Καλλικράτους διευθυνομένων ἔχθρων. Μετὰ πεισματώδεις μάχας οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀνῆλθον εἰς Καλλικράτην (26 Ἀπριλίου 1770) ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ἀσφεντον καὶ εἰς Ἀσκυφον.

Ἡ εἰς Ἀσκυφον ὁμοῦ ἐξ Ἀποκορώνου διὰ τοῦ Λαγγοῦ τοῦ Κατρέ ἀνοδος ἀπέβαινεν ἀδύνατος εἰς τοὺς Τούρκους, ὅθεν μετὰ αἱματηροτάτας συμπλοκὰς οἱ Τούρκοι ἀπέστειλαν (τὴν ἑσπέραν τῆς 3 Μαΐου) ἐν σῶμα διὰ τῆς ἀτραποῦ Ὀκαρόπορον ὅπερ ὑπερραγαγγίαν τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις ἠνάγκασε τοὺς γεννίους αὐτῶν ὑπερασπιστὰς νὰ τὰς ἐγκαταλίπωσιν καὶ νὰ υποχωρήσωσιν εἰς τὰ ὄρη ἀφέντες πλέον ἐλευθέρην τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἔχθρου εἰς Ἀσκυφον. Ἀπὸ τῆς ὄρεινης λεκάνης τοῦ Ἀσκύφου οἱ Τούρκοι (40000 ἄνδρες) ἐπιεβόησαν νὰ καταλάβωσι καὶ τὴν παρακειμένην τῆς Νίμπρου ἵνα κατέλθωσιν εἰς τὴν παραλίαν κλ., 800 ὅμως Ἕλληνες καταλαβόντες τὸν μεταξὺ Ἀσκύφου καὶ Νίμπρου αὐχένα ἀπέκρουον ἐπὶ δύο ἡμέρας τοὺς Τούρκους καὶ ἔδιδον οὕτω καιρὸν φυγῆς εἰς τὰ γυναικοπαῖδα ὧν πολλὰ ἀπὸ τῆς Ἀνωπόλεως κατερχόμενα ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιβιβάσθωσιν εἰς τὰ ἐν Λουτροῦ πλοῖα τῶν Σφακιανῶν. Ἄλλ' ἐν ᾧ ἐμάχοντο ἐν Νίμπρῳ ἑξακισχίλιοι Τούρκοι ἐπιδραμόντες ἐξ Ἀσκύφου καταβάνουσι εἰς Ἀνώπολιν, ἵνα παρακλώσωσι τὴν ἐπιβίβασιν τῶν γυναικοπαίδων. Τούτους προσβαλόντες ἀνώθεν τοῦ Λουτροῦ οἱ περὶ τοὺς Μανούσσαν Κούτσουπαν, Γεωργακομάρκον κλ. 900 Ἕλληνες ἀπέκρουσαν καὶ κατεδίωξαν μέχρι Σκαφιδοῦν ὁπόθεν οἱ Ἕλληνες ἐπανῆλθον εἰς Ἀνώπολιν ἔνθα ἀφίκοντο καὶ οἱ ἐν Νίμπρῳ ἐπὶ δύο ἡμέρας τοὺς ἔχθρους μάτην πολεμήσαντες.

Οἱ Τούρκοι κύριοι γενόμενοι τοῦ Ἀσκύφου καὶ τῆς Νίμπρου κατέλθον εἰς τὴν παραλίαν ἐν ᾧ μέγα μέρος αὐτῶν ἐβάδισε ἐξ Ἀσκύφου κατὰ τῶν ἐν Ἀνωπόλει συναθροισμένων Ἑλλήνων. Πρὸς ἀπόκρουσιν τούτου οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὰς ἐπικειμένας πρὸς Α. καὶ πρὸς Ν. τοῦ ὄροπέδιου κορυφὰς ἐν ᾧ τὰ γυναικοπαῖδα διαδάντα τὴν φάρμαγα ἐξήσφαλιζόντο εἰς τὴν οὐρανὴν θέσιν Κρούσσα, ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες προσβληθέντες ὑπεχώρησαν μετὰ πεισματωδεστάτην μάχην εἰς Κρούσσα οἱ δὲ Τούρκοι εἰς τὴν Κώραν τῶν Σφακιῶν καὶ εἰς Φραγκοκάστελλον.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας οἱ Τούρκοι εἰς Ἀνώπολιν πάλιν ἀνελθόντες πειράνται νὰ διέλθωσι τὴν φάρμαγα ἵνα καταλάβωσι καὶ τὴν Ἀράδαιναν, μετὰ πολλὰς δὲ ἀτυχεῖς ἐφόδους διήρσαν τὰς δυνάμεις των εἰς τρία σῶματα ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐξήκο-

εἰς τὴν μικρὰν κοιλάδα τῆς Μύρθου (ὄρ. Σελ. 232). Ἡ δεξιὰς αὐτῆ συνδέεται διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Καλῆς Συκιᾶς μετὰ τῆς ὄρσοειρᾶς

λοῦθει τρεῖς κατὰ μέτωπον προσβολάς, ἵνα ἀπασχολῇ τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ ἕτερον ἐπάγει πρὸς τὰ ἄνω, ἵνα εὐρὴ διόδον τινα καὶ τὸ τρίτον κατῆλθε πρὸς τὴν ἐκβολὴν τῆς φάραγγος πρὸς εὐρεσιν ἐτέρας διόδου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σῶμα λαθὼν τὴν προσοχὴν τῶν Ἑλλήνων διέβη νότιωρ τὸν Πλακιδῶν, τὸ Στερνὶ καὶ τὸ Σελὶ τοῦ Διοματάρη, ἐκείθεν δὲ στρέψαν πρὸς τὴν Ἀράδαιναν ἐφάνη αἴφνης πρὸς τὰ νότια τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες οὕτω υπερφαλαγγισθέντες ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ὄρη οἱ δὲ Τούρκοι πυρπολήσαντες καὶ τὴν Ἀράδαιναν κατῆλθον εἰς τὰ παράλια. Κατ' ἐκεῖνο ὅμως τὸ μεταῦ ἕτερον ἐχθρικὸν σῶμα ἀπὸ τοῦ Ὀμαλοῦ εὐρὸν ἀφύλακτον τὴν διόδον τοῦ Συλοσκάλου κατέρχεται εἰς Σαμαριὰν πρὸς ἀχμαλώτισιν τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων γυναικοπαίδων, κατὰ τούτων ὅμως ἐπιτεθέντες 200 περίπου Ἕλληνες οὐ μόνον τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ὀμαλὸν ἀλλὰ καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρις Ἀγίας Εἰρήνης τοῦ Σελίνου.

Μετὰ τὰς τριτάτας καταστροφάς οἱ Ἕλληνες διαίρεθέντες εἰς μικρὰ σώματα ἐπέπιπτον νοχλημερὸν κατὰ τῶν Τούρκων οἵτινες τέλος ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ Σφακιὰ.

Ἀρχυμένης τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821 δωδεκακισχίλιοι Τούρκοι ἐν τῷ λεκανοπέδιῳ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου συγκεντρωθέντες ἐπέδραμον κατὰ τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους, εὐάριθμοι δὲ Ἕλληνες προλαβόντες κατέλαβον ὑπὸ τὸν Πωλοχωρῶν κλ. τὴν θέσιν Ἀμυγδαλόπορον, μετὰ μικρὰν δὲ ἀντίστασιν ὑπεχώρησαν εἰς Ἀσπροκεφάλι, ἀλλὰ καὶ ἐκείθεν ὑπεχώρησαν μετὰ πεισματώδη μάχην, οἱ δὲ Τούρκοι ἀνῆλθον εἰς Καλλικράτην τὴν 15 Ἰουλίου 1821.

Μετὰ τὴν ἄλυσιν τοῦ Καλλικράτους οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὴν θέσιν Τυροκλάστην ἔνθα προσέβαλον τοὺς Τούρκους βαδίζοντας πρὸς τὸ Ἀσφεντόν. Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἐγένοντο χύριοι τοῦ Ἀσφέντου καὶ εἶτα εἰσῆλθον εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου (16 Ἰουλίου 1821). Ἄμα τῇ ἐκεῖ εἰσόδῳ τῶν Τούρκων, 500 Ἕλληνες συγκεντρώθησαν ὑπὸ τοὺς Μανουσελίην, Δεληγιαννάκην, Μανουσογιαννάκην, Βουρδομπᾶν κλ. εἰς τὴν πρὸς Δ. τοῦ ὄροπέδιου ὄχυρὰν θέσιν Σερόκαμπος, τὴν δὲ 18 Ἰουλίου ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν Τούρκων ἐστενοχωρημένον ἐν τῇ ὄρεινῃ ἐκείνῃ λεκάνῃ τσαυτὴν εἰς αὐτοὺς ἐπήνεγκον φθορὰν ὥστε μετὰ βραχέαν μάχην τοὺς ἠνάγκασαν νὰ τραπῶσι πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Κατρέ, διὰ τῆς ὁποίας φεύγοντες δεινὴν ὑπέστησαν πανωλεθρίαν.

Τὴν 21 Ἰουλίου 1821 χίλιοι Τούρκοι ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ-Γερλήν βαίνοντες ἐκ Καλλικράτους εἰς Ἀσφεντόν περιεκλείσθησαν ὑπὸ 300 Ἑλλήνων εἰς τὸ μικρὸν ὄροπέδιον τῆς Ἀμπέλου καὶ μετὰ διήμερον πεισματώδη μάχην κατεστράφησαν ἅπαντες πλὴν 54 ἀιχμαλωτισθέντων.

Τὴν 29 Αὐγούστου 1821 ὁ Ὄσμᾶν-Πασσᾶς ἐσπρικοπεδευμένος ἐν Βρῦσαις τοῦ Ἀποκόρωνου μετὰ 25 χιλ. ἀνδρῶν εἰσβάλλει διὰ Κράτης εἰς τὴν φάραγγα τοῦ Κατρέ, ἵνα ἀνέλθῃ εἰς Ἀσκυφον. Οἱ Ἕλληνες ἀσχολούμενοι εἰς τὴν διάσωσιν τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν ἀφῆκαν ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον ἐν τούτοις εὐάριθμοι ἄνδρες προλαβόντες κατέλαβον τὰς πρὸς Β. τοῦ ὄροπέδιου κορυφάς καὶ ἀπέκρουον ἐπιτυχῶς τοὺς ἐπιδρομεῖς, ὅτε ἕτερον ἰσχυρὸν Τουρκικὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Καούρη διέρχεται ἀπαρτήρητον τὴν στενωπὸν Δοκαρόπορον καὶ βαίνει πρὸς υπερφαλάγγισιν τῶν Ἑλλήνων· τούτους ἰδόντες οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν καὶ οἱ ἐχθροὶ εἰσῆλθον εἰς Ἀσκυφον. Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι δηώσαντες τὴν χώραν καὶ φο-

ἤτις ἀπὸ τοῦ Κέδρου ἀρχομένη διαχωρίζει τὰς ἀρκτικές ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς ὀρεινῆς χώρας τῆς Ῥεθύμνης (δρ. Σελ. 197).

δοῦμενοι μὴ ἀποκλεισθῶσιν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν πανταχόθεν συρρεόντων Ἑλλήνων ἐγκατέλιπον ἐν τάχει τὰ Σφακία.

Ὁ Μουσταφᾶς μαθὼν τὴν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ συγκέντρωσιν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Χ. Μιχάλην κλ. συνεκέντρωσεν εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον χωρίον Καφοδάσος 8 χιλ. ἀνδρῶν, ἵνα κυριεύσῃ τὸ φρούριον ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ 600 πεζῶν καὶ 70 ἵππέων ὑπὸ τοῦ Χ. Μιχάλην, Σ. Δεληγιαννάκη κλ. Τὴν 18 Μαρτίου 1828 οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς Ἑλληνας, κυριεύουσι τὰς πρὸ τοῦ φρουρίου θέσεις αὐτῶν καὶ πολιορκοῦσι στενῶς τὸ φρούριον, ἐν ᾧ πολυάριθμοι Ἕλληνες καταλαμβάνοντες τὸ χωρίον Πατσανοῦς ὑπὸ τοῦ Μανουσίλην, Μανουσογιαννάκη, Καυκαλιᾶν, Τσουδερόν κλ. διαρκῶς παρηγόχουν τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον. Μετὰ ἑξαήμερον πολιορκίαν τὸ Φραγκοκαστέλλον παρεδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Μουσταφᾶ ὅστις ἀνατιέβη τοὺς πύργους αὐτοῦ διέταξε ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ του πρὸς τὸν Ἄγ. Βασίλειον διὰ τῆς Σκαλωτῆς. Οἱ Ἕλληνες καταλαβόντες τὰς ἐπικαίρους τῆς ὁδοῦ ταύτης θέσεις καὶ προσβαλόντες τὸν ἔχθρον εἰς τὰς θέσεις Ἀκασταρέ, Πολύρριζον, Κόρακα, Φουντώματα καὶ Χάλαρα τοῦ Ἄγ. Ἀντωνίου κατεδίωξαν αὐτὸν ἀτάκτως φεύγοντα μέχρι τῆς θέσεως Ἀπάγκου, μεγίστην προξενήσαντες εἰς αὐτὸν φθορὰν καὶ ἀπειρα συλλήσαντες ὅπλα.

Καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 τὰ Σφακία, ὡς καταφύγιον τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν καὶ συνάμα ὡς κυρία βάσις τῶν ἐπαναστατικῶν ἐπιχειρήσεων, ὑπῆρξαν τὸ ἀντικείμενον ἐπανειλημμένον προσβολῶν ἐκ μέρους πολυπληθῶν στρατιῶν. Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ὁ Μουσταφᾶ-Πασᾶς ἐπιδιώκων τὴν κατοχὴν τῶν Σφακίων ἀπέκλεισεν αὐτὰ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ἀπέδρασε στρατεύματα εἰς τὸν Ὄρμον τῆς Ἄγ. Ρουμέλης καὶ κατέλαβε τὴν ὑπεκείμενην θέσιν Σαμάρι σκοπῶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν φάραγγά, ἀπέδρασε στρατὸν εἰς Φραγκοκαστέλλον καὶ Χώραν τῶν Σφακίων καὶ συγχρόνως ἀπέστειλεν εἰς Ἀποκόρωνα τὸν Μεχμέτ-Πασᾶν μετὰ ἰσχυροῦ σώματος, ἵνα ἀπειλῇ τὴν ἀπὸ τοῦ Β. εἰσβολὴν εἰς Ἀσκυρον. Οἱ ἐν Ὀμαλῷ ὑπὸ τὸν Ἰω. Ζουδρακάκην Ἕλληνες κατῆλθον τότε ἐν τῇ φάραγγι τῆς Ἄγ. Ρουμέλης καὶ καταλαβόντες ὑπὸ τοῦ Χ. Μιχάλην, Κριάρην, Κροκίδην, τοὺς ἀδελφοὺς Μπότσαρη, Σολιώτην, Σκαλίδην, Καμπυρογεωργήν κλ. τὰς θέσεις Πούνσα καὶ Φασκομυλωπὴν ἐπετίθεντο κατὰ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων ἅτινα οὐδόλως πέραν τῆς παραλίας ἠδυνήθησαν νὰ προχωρήσωσιν. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ὁ Μουσταφᾶς ἀνακαλεῖ ἅπαντα τὰ ἐν Ἄγ. Ρουμέλῃ καὶ Φρογκοκαστέλλῳ στρατεύματα αὐτοῦ, (20 χιλ.) εἰς Χώραν τῶν Σφακίων καὶ τὴν 17 Ἰανουαρίου ἀνέρχεται εἰς Ἀσκυρον, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες συγκεντρῶνται εἰς τὰς πέριξ τοῦ ὄροπέδου ὀρεινὰς θέσεις. Τὴν 19 ὁ Μουσταφᾶς ἐκινήσας ἐξ Ἀσκύρου κατέρχεται διὰ τοῦ Λαγγοῦ τοῦ Κατρῆ εἰς Χανία, διερχόμενος ὅμως τὴν φάραγγα ταύτην προσβάλλεται ὑπὸ τῶν περὶ τοὺς Τσόντον, Μανουσογιαννάκη, Καρκαβάτσον, Βαρδάκη, Πετρονικόλαν κλ. καὶ καταδιώκεται μέχρι τῆς ἐξόδου τῆς φάραγγος ἔνθα (εἰς Κράπην) ὁ Μεχμέτ πρόσφορος κατέχων θέσεις ὑπεστήριξε τὴν ὑποχώρησιν.

Ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου 1867 ὁ Ὀμέρ-Πασᾶς μετὰ 20 χιλιάδων στρατοῦ ἀπειλεῖ νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακία, πρὸς τοῦτο ἔταξε τὸν Μεχμέτ-Πασᾶν μετὰ 7 χιλ. ἀνδρῶν εἰς Ἀποκόρωνα, ἵνα ἐκδιᾶσῃ τὴν εἰς Ἀσκυρον ἄνοδον, αὐτὸς δὲ μεταβάς εἰς Κουρνοπατήματα προσεπάθει νὰ ἀνέλθῃ εἰς Καλλικράτην. Τὴν 23

Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους ἔχει ἄφθονα ὕδατα φρεάτια καὶ πολλὰς πηγὰς ἐπὶ τῶν πέριξ κλιτύων, διασχίζεται ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ὑπὸ χειμάρρου καὶ καλλιεργεῖται εἰς ἀμπέλους καὶ σιτοφόρους ἀγρούς, διατρέφει δὲ πολλὰ ποίμνια καὶ ἀρίστους ἡμιόνους. Παρά-

Ἄπριλιου ὁ Μεχμέτ ἐκινήσας ἐκ Βρυσηῶν προσέβαλε τοὺς Ἕλληνας φυλάττοντας ὑπὸ τῶν Ἰω. Ζυμβρακίη κλ. τὴν ἑνοδὸν τοῦ Λαγγοῦ τοῦ Κατρῆ· μετὰ τριῶρον ὁμοῦ μάχην ὑπεχώρησε καὶ κατεδιώθη μέχρι Ἀλυκάμπου. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Ὁμέρ προσβαλὼν ἀπὸ Μυριοκεφάλων τὸν Καλλικράτην ὑπερασπισζόμενον ὑπὸ τοῦ Κορωνάιου κλ. ἀπεκρούσθη ὡσαύτως μετὰ πεισματώδη μάχην καὶ κατεδιώχθη.

Τὸν Ἰουνίου τοῦ 1867 ὁ Ὁμέρ-Πασᾶς φοβερὰν ἐτοιμάζει ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν Σφακίων, πρὸς τοῦτο δὲ μεταφέρει ἐκ Τυρπακίου (ὄρ. Σελ. 172) διὰ θαλάσσης 30 χιλ. στρατοῦ ἢ ἀποδιβάξει εἰς Φραγκοκάστελλον, ἐν ᾧ 10 χιλ. ἐν Ἀποχωρήσῃ ὑπὸ τὸν Μεχμέτ ἀπειλοῦσι τὸ Ἄσκυφον καὶ ἕτεροι 10 χιλ. ὑπὸ τὸν Ῥεσίτ ἀπειλοῦσι νὰ εἰσβάλωσιν ἐξ Α. εἰς Καλλικράτην. Κατὰ τῶν Τουρκικῶν τούτων σωμάτων οἱ Ἕλληνες ἐτάχθησαν ὡς ἑξῆς: Ὁ Κορωνάιος μετὰ τῶν Σ. Δεληγιαννάκη, Κ. Μοράκη, Ν. Χριστοδουλάκη, Σ. Ζαφειρίου κλ. κατέλαβε τὰς ἀπὸ τῆς παραλίας τοῦ Φραγκοκαστέλλου πρὸς τὴν Καλλικράτην ὁδοὺς. Ὁ Ζυμβρακίης μετὰ τῶν Χ. Σολιώτη, Κορκίδη, Σμόλεντε, Τσόντο, Μυλωνογαγιανάκη, Κοντογιαννάκη, Λαζάκου κλ. κατέλαβε τὰς θέσεις Θε-τόν-Κήπον, Δέσκου, Λαγκὸ τοῦ Κατρῆ καὶ Πυροβολικῆν. Οἱ δὲ Κοσταρὸς, Σήφακας, Γογούης κλ. τὰς θέσεις Ῥέντα, Βόδανα καὶ Παντσάσρο. Τὴν 28 Ἰουνίου ὁ Μεχμέτ μετὰ πεισματώδη μάχην ἀνέρχεται εἰς Ἄσκυφον καὶ στρατοπεδεύει εἰς τὴν συνοικίαν Καραῖς, ἔνθα στενωπὸς ἐκλείσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων οἵτινες στήσαντες τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὴν πρὸς Δ. τοῦ ὄροπέδιου ὄχυσαν θέσιν Ταῦρη, κατέλαβον καὶ ἀπάσας τὰς περὶ τὸ ὄροπέδιον θέσεις. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ὁ εἰς τὴν παραλίαν ἀποδιδασθεὶς στρατὸς ἀνήλθεν ἀπὸ Πατσανοῦ καὶ Καφσαδάσους μετὰ πεισματώδεις μάχας εἰς Καλλικράτην, ἔνθα ἀνήλθεν ὡσαύτως καὶ ὁ Ῥεσίτ ἀμαχητῆ ἐξ Α. Τὰ τρία Τουρκικὰ σώματα ἠνώθησαν οὕτω περὶ τὸ Ἄσκυφον, τὰ Καλὰ Λαγκά, Τρικουκιάν, Χώραν Σφακίων κλ. Οἱ δὲ Ἕλληνες μετὰ αἱματηρὰς μάχας ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Μουρὶ καὶ τὴν Ἀνώπολιν καταλαβόντες τὰς πρὸς τὸ ὄροπέδιον ἐκεῖνο ὁδοὺς.

Τὴν 9 Ἰουλίου οἱ Τούρκοι ἐκ Προσγάλλου προσβαλόντες τὴν Ἀνώπολιν κυριεύουσιν αὐτήν, οἱ δὲ Ἕλληνες περιορίζονται εἰς Ἀράδαιναν-Πηγαδάκκλα-Σκαφιδάκκλα.

Τὴν 11 οἱ Τούρκοι προσβαλόντες τὴν Ἀράδαιναν ἀποκρούονται.

Τὴν 12 Τουρκικὸν σῶμα ἀποδιδασθὲν εἰς Διχαλιςκάρη ἐκδιώκει ἐκεῖθεν τοὺς φυλάττοντας Ἕλληνας, εἶτα δὲ ἀνέρχεται εἰς Ἀράδαιναν καὶ προσβάλλει ἐκ τῶν νότιων τούς ἐκεῖ Ἕλληνας οἵτινες ὑποχωροῦσιν εἰς τὰ Κρούσχα.

Τὴν 15 ὁ Ὁμέρ ἀποδιβάσας ἰσχυρὸν σῶμα στρατοῦ εἰς Πλάκαν (θέσις πρὸς Δ. τῆς Ἀγ. Ρουμέλης) κυριεύει τὴν Ἀγ. Ρουμέλην· μὴ δυνηθεὶς ὁμοῦ νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ φάραγγι οὐδὲ ἐντεύθειν οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ καταβληθέντων τῶν στρατευμάτων του ἐν ταῖς δυσβάτοις ἐκείνοις ὄρεσιν ἐγκατέλιπε τὰ Σφακιά ἀφείξ ἄλλοις μόνον ἰσχυρὰν φρουρὰν εἰς τὸ παράλιον χωρίον Μπρόγγιλον ὅπου δι' ἰσχυρῶν πύργων ὠχύρωσεν. Ἡ φρουρὰ αὕτη διετέλει ἐν πολιορκίᾳ καθ' ἑκάστην προσβαλλομένη μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπαναστάσεως.

γει οἶνον, τυρόν, μέλι, δημητριακοὺς καρπούς, διαφόρους ὀπίωρας κλ.

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Β.-Α. μετὰ τοῦ ὄρεινου λεκανοπεδίου τοῦ Μουσέλλα (ἀρκτ. κλιτύες Ῥεθύμνης Σελ. 213) διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἰτίνες ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τοῦ αὐχένος τοῦ Σταυροῦ τὸ Σελλί κατέρχονται εἰς τὰ χωρία Ὀνουχα, Μυριοκέφαλα καὶ Ἀσὴ Γωνιά. 2) Πρὸς Ν.-Α. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρθου διὰ τῆς δειράδος ἣτις κατέρχεται ἀπὸ τοῦ ὄροπεδίου εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Μύρθου διερχομένης τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῶν Σελλιῶν διὰ τῶν ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Ῥοδακίνου θέσεων Περδικόνερο, Πηγάδα καὶ Φρυγάνα. 3) Πρὸς Ν. μετὰ τῶν κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς παραλίας (τοῦ Φραγκοκαστέλλου) ἐκτεινομένων χωρίων διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἰτίνες ἀνέρχονται α') ἀπὸ τοῦ χωρίου Ναργουλέ διὰ τῆς ὁμωνύμου φάραγγος (ἀβάτου εἰς τοὺς ἡμιόνους). β') ἀπὸ τοῦ χωρίου Σκαλωτὴ διὰ τῆς ὁμωνύμου φάραγγος (βατῆς μετὰ δυσκολίας εἰς τοὺς ἡμιόνους). γ') ἀπὸ τοῦ χωρίου Πατσαῶς διὰ τῆς θέσεως Ἀλωνάκι. 4) Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ χωρίου Ἀσφέντου. 5) Πρὸς Β.-Δ. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ἀσκούφου διὰ δύο δυσβάτων ἀτραπῶν, ὧν ἡ μὲν μίξ διερχεται διὰ τοῦ μικροῦ ὄροπεδίου Ἀμπελος, τοῦ αὐχένος τῆς Τέντας καὶ τοῦ χωρίου Ἀσφέντου, ἡ δ' ἑτέρα διὰ τῆς θέσεως Στέρνα τοῦ Κατσούλη καὶ τοῦ ὄρου Ῥοδαρέ.

Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους περιλαμβάνει τέσσαρας μικρὰς συνοικίας κατοικοῦμένας ἐν ὄλῳ ὑπὸ 110 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν, ὧν αἱ πλείσται τὸν χειμῶνα, ἕνεκα τοῦ ψύχους καὶ τῆς υπερβολικῆς χιῶνος κατέρχονται πρὸς διαχείμασιν εἰς τὰ κατὰ μῆκος τῆς κάτωθεν παραλίας ἐκτεινόμενα χωρία Πατσαῶν κλ.

Πρὸς Δ. τοῦ Καλλικράτους καὶ εἰς δίωρον ὡς ἔγγιστα ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ κεῖται.

Τὸ χωρίον Ἀσφέντου ἐν τῷ μέσῳ μικρᾷ κοιλάδος σχηματιζομένης μεταξὺ ὑψηλῶν καὶ ἀποκρῆμων κορυφῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο κατοικεῖται ὑπὸ 30 ὡς ἔγγιστα οικογενειῶν ὧν ὅμως αἱ πλείσται ἕνεκα τῆς σφοδρότητος τοῦ χειμῶνος διαχειμάζουσιν εἰς τὰ κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς παραλίας χωρία Κολοκάτια, Ἀνομιμινὰ κλ.

Πρὸς Β.-Δ. τοῦ Ἀσφέντου κεῖται ἡ μικρὰ λεκάνη τῆς Ἀμπέλου

περίφημος διὰ τὰς καταστροφὰς ἃς οἱ Τούρκοι ὑπέστησαν ἐκεῖ (ὄρα σημειώσεις).

2. Ὀροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου.

Πρὸς Β.-Δ. τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Καλλικράτους καὶ μεταξὺ ὑψηλοτάτων κορυφῶν (2000—2150 μ.) σχηματίζεται εἰς ὕψος 670 μ. τὸ ὄροπέδιον ἢ ὑψηλὴ λεκάνη τοῦ Ἀσκύφου. Ἡ ὄρεινὴ αὕτη λεκάνη πανταχόθεν κεκλεισμένη ὑπὸ ὄρέων οὐδεμίαν παρέχει ἔξοδον εἰς τὰ ἄφθονα ἔκ τε τῶν χιόνων καὶ τῶν βροχῶν ὕδατα ἅτινα ἐκρέουσι διὰ τινος ὀπῆς, Χώνου ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καλουμένης καὶ κειμένης περὶ τὸ ἀρκτικὸν τοῦ ὄροπέδιου χεῖλος, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἔκ τινων γεωλογικῶν φαινομένων εἰκάζεται ὅτι τὸ ὄροπέδιον τοῦτο ὑπῆρξεν ἄλλοτε λίμνη.

Μετὰ τῆς λεκάνης ταύτης τοῦ Ἀσκύφου συνδέεται δι' ὀμαλῆς στενωποῦ ἐκτάσεως ἐνὸς ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρου ἢ μικρὰ λεκάνη τῆς Νίμπρου ἣτις ὠσαύτως περικλείεται ὑπὸ ὑψηλοτάτων καὶ ἀποκρήμων ὄρέων.

Τὸ πεδίον τοῦ Ἀσκύφου ἔχει ἐπιφάνειαν 6—7 τετραγ. χιλιομέτρων τὸ δὲ τῆς Νίμπρου 1—2, καλλιεργοῦνται δὲ εἰς σιτοφόρους ἀγρούς καὶ ἀμπέλους καὶ παράγουσι δημοτριακοὺς καρποὺς καὶ ὀλίγον οἶνον, προσέτι δὲ ἄφθονον καὶ ἀρίστης ποιότητος τυρόν. Εἰς Ἀσκυφον διατρέφονται πολλὰ ποίμνια καὶ ἄριστοι ἡμίονοι.

Τὸν χειμῶνα εἰς τὸ Ἀσκυφον καὶ τὴν Νίμπρον πίπτει ἄφθονος χιὼν πολλῶν μέτρων ὕψους ἣτις ἐπὶ πολλὰς ἐνίστε ἐβδομάδας καλύπτουσα ἀπάσας τὰς οἰκίας διακόπτει πᾶσαν συγκοινωνίαν καὶ μεταξὺ ἔτι τῶν οἰκιῶν τῆς αὐτῆς συνοικίας. Ὅθεν οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων αὐτῶν κατερχόμενοι κατὰ τὸ φθινόπωρον διαχειμάζουσιν εἴτε εἰς Ἀποκορώνα εἴτε εἰς τὰ κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς παραλίας χωρία Μπρόσγηλος, Κωμιτάδες, Βρασκᾶς κλ.

Συγκοινωνεῖ δὲ τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου. 1) Πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπέδιου τοῦ Ἀποκορώνου διὰ δυσβάτωτάτης ἀτραποῦ ἣτις ἀνερχομένη τὸν αὐχένα Εὐλόδεμα (ὑψ. 800 μ.) κατέρχεται ἀποτόμῳ εἰς τὴν ὑπὸ ἀποτόμων ὄρέων περικλειομένην θέσιν Βατὲ καὶ ἐκεῖθεν εἰσέρχεται εἰς τὴν φάραγγα ἢ τὸ Λαγκὸν τοῦ Κατρέ

ἥτις τελευτᾷ εἰς τὸ μικρὸν κοιλάδιον τῆς Κράτης (ἀνώτερον μέρος τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου, ὄρα Σελ. 243), ἔνθα φεῖται καὶ τινες οἰκίσκοι ποιμένων. Ἡ φάραγξ τοῦ Κατρέ, ἐκτάσεως 2 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων, εἶναι στενωτάτη καὶ τὰ πλευρὰ αὐτῆς δὲν ἀποτελοῦνται μὲν ἐκ κατακορύφων βράχων, οὐχ ἥττον ὅμως εἰσὶν ἄβατα καθόσον ἔχουσι λίαν ἀποτόμους κλίσεις καὶ καλύπτοντα ὑπὸ πυκνῶν καὶ πελωρίων πρίνων. Ἡ διὰ τῆς φάραγδος ταύτης ὁδὸς ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν μεταξὺ Ἀποκορώνου καὶ Ἀσκύφου συγκοινωνίαν, ἐν τούτοις ἀπὸ τοῦ Ἀσκύφου εἰς Ἀποκόρωνα ἄγουσι καὶ ἕτεροι δύο ἀτραποὶ ἐξ ὧν ἡ μὲν μία ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς συνοικίας Καρὲ τοῦ ὄροπεδίου βαίνει διὰ τῶν δυσβατωτάτων κλιτύων τῶν ὄρεων καὶ κατέρχεται εἰς θέσιν Βατουδιάρη καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ χωρίον Μπρόσνερο, ἡ δὲ ἕτερα ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς συνοικίας Ἀμουδάρι τοῦ ὄροπεδίου κατέρχεται διὰ δυσβατωτάτου ἐδάφους εἰς τὴν ὄρεινὴν θέσιν Ρέντα καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ χωρίον Τζιτζιφέ.

2) Πρὸς Β.-Α. μετὰ τῶν Κουργοπατημάτων ἦτοι τῆς κυματοειδοῦς χώρας τοῦ Δέλφινα καὶ τοῦ Καβροῦ (ὄρ. Σελ. 215) διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς συνοικίας Καρὲ τοῦ ὄροπεδίου ἀνέρχεται τὸν αὐχένα Ξυλόδεμα καὶ κατέρχεται εἰς τὴν θέσιν Βατὲ ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῶν θέσεων Πυροβολικὴ καὶ Κλίμα κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Κουρνά κλ.

3) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ χωρίου Ἀσφέντου (ὄρ. Σελ. 277) καὶ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Καλλικράτους διὰ δύο δυσβατωτάτων ἀτραπῶν ἐξ ὧν ἡ μία ἀνερχομένη τὸν αὐχένα Πόρος τοῦ Τσαργαλινοῦ διέρχεται διὰ τοῦ ὄρεινου κοιλαδίου Ἀμπελος καὶ διὰ τοῦ αὐχένου τῆς Τέντας τὸ Σελλὶ καὶ τῆς ὄρεινῆς θέσεως Μέσα Στέρνα ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἀσφέντου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους. Ἡ δὲ ἕτερα διερχομένη διὰ τῆς ὄρεινῆς θέσεως Στέρνα τοῦ Κατσούλη ὑπερβαίνει τὸ ὄρος Ῥοδαρὲ καὶ κατέρχεται εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Καλλικράτους.

4) Πρὸς Ν. μετὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας (Κωμιτάδες, Χώρα Σφακιῶν κλ.) διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ διερχομένης διὰ τῆς φάραγδος τῆς Νίμπρου. Ἡ φάραγξ αὕτη διώρου ὡς ἔγγιστα ἐκτάσεως ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ὄρεινου κοιλαδίου τῆς Νίμπρου βαίνει

πρὸς Ν. καὶ τελευταῖα πρὸς Α. τοῦ χωρίου Κομιτάδες. Τὰ πλευρὰ αὐτῆς ἀποτελοῦνται ἐκ βράχων κατακορύφων καὶ εἶναι στενωτάτη οὕτως ὥστε ἐπὶ ἐκτάσεως 4 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρων τὸ μέσον πλάτος αὐτῆς δὲν ὑπερβαίνει τὰ 5—6 μέτρα.

5) Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ ὄροπέδιου τῆς Ἀνωπόλεως. Ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται τὸν ἀγχένα τοῦ Ξεροκάμπου (ἔνθα δεξαμεναί), ἐκεῖθεν δὲ βαίνει διὰ Μαζόπρινου, Τρικουκιᾶς, Καλοῦ Λάκκου καὶ Σκαφιδιῶν εἰς Ἀνώπολι. Ἀπὸ τοῦ Καλοῦ Λάκκου ἡ ὁδὸς διακλαδουμένη διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Μουρί καὶ ἐκεῖθεν πάλιν ἀφικνεῖται εἰς Ἀνώπολι.

Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου περιλαμβάνει ἐπτὰ μικρὰς συνοικίας ἢ γειτωναῖς τὰς ἐξῆς: 1) Καραῖς, 2) Κωστό, 3) Ἀμουδάρι, 4) Στραβόραχη, 5) Πετρές, 6) Μέσα Γωνή καὶ 7) Ὀξω Γωνή, ἐκτισμένας κύκλῳ τοῦ ὄροπέδιου καὶ κατοικουμένας ἐν ὅλῳ ὑπὸ 135 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Ἡ δὲ παρακειμένη μικρὰ λεκάνη τῆς Νίμπρου περιλαμβάνει τὸ χωρίον Νίμπρος κατοικούμενον ὑπὸ 70 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Πρὸς Δ. τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Ἀσκύφου καὶ μέχρι τοῦ ὄροπέδιου τῆς Ἀνωπόλεως ἐκτείνεται χώρα δυσθατωτάτη, διακοπτομένη ὑπὸ βυθυτάτων χαρδρῶν καὶ φαράγγων, περιλαμβανούσα δέ:

- 1) Τὸ χωρίον Μουρί, κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλλήν. οἰκογεν.
- 2) Τὴν ἀγροικίαν Καλὸς Λάκκος κατοικουμένην ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Πρὸς Δ. τῆς ἀνωμάλου ταύτης χώρας κεῖνται τὰ:

3. Ὁροπέδια τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀράδαινας.

Τὰ ὄροπέδια ταῦτα σχηματίζονται κάτωθεν τῆς ὑψηλοτάτης κορυφῆς τοῦ Θεοδωρῆ (ὑψ. 2,372 μ.) διαχωρίζονται δὲ ὑπὸ τῆς περιρήμου φάραγγος τῆς Ἀράδαινας ἡ φάραγξ αὕτη ἔχει διεύθυνσιν Ν.-Β. καὶ εἶναι μακρὰ μετὰ πολλῶν ἐλιγμῶν καὶ πλευρῶν κατακορύφων, βάθους δὲ 100 ὡς ἔγγιστα μέτρων. Παρὰ τὴν ἐκβολὴν αὐτῆς ὑπάρχει πηγὴ ἀφθονωτάτου ὕδατος ἥτις καὶ ὑδρομύλου ἄλλοτε ἐκίνει.

Τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀνωπόλεως¹ (ὕψ. 584 μ.) ἀποτελεῖ εὐφορωτάτην πεδιάδα καλλιεργουμένην εἰς σιτοφόρους ἀγρούς, ἀμπέλους καὶ ἐλαιώνας· περιλαμβάνει δὲ τὰς κάτωθι μικρὰς κώμας ἢ συνοικίας: 1) Κάμπος², 2) Γῦρος, 3) Ρίζα, 4) Καμπιά, 5) Μαρζανά, 6) Σκάλα, 7) Παυλιανά, 8) Διμνιά, 9) Ἀγ. Δημήτριος καὶ 10) τὰ μετόχια Βαρδζανά, κατοικουμένας ἐν ὄλῳ ὑπὸ 140 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

Ἐπὶ δὲ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν κλιτύων τοῦ ὄροπέδιου κεῖται τὸ χωρίον Διβανζανά κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλ. οικογενειῶν. (Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνωπόλεως ἐκέκτηντο ἄλλοτε πολλὰ καὶ μεγάλα πλοῖα, σήμερον ὅμως, κατεστραμμένοι ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπαναστάσεων ὀλίγα τινὰ μόνον διατηροῦσιν).

Τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀράδαινας³, πρὸς Δ. τοῦ τῆς Ἀνωπόλεως κείμενον χωρίζεται ἀπὸ ἐκείνου, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, διὰ τῆς φάραγγος τῆς Ἀράδαινας. Κατοικεῖται ὑπὸ 35 Ἑλλ. οικογενειῶν.

Τὰ ὄροπέδια τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀράδαινας συγκοινωνοῦσι μεταξύ των διὰ μιᾶς δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἣτις κατέρχεται καὶ ἀνέρχεται ἐλικοειδῶς τὰς κατακορύφους πλευρὰς τῆς διαχωρίζουσας ταῦτα φάραγγος.

Τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀνωπόλεως συγκοινωνεῖ πλὴν τῆς Ἀράδαινας καὶ

1) Μετὰ τοῦ πρὸς Α. αὐτοῦ κειμένου ὄροπέδιου τοῦ Ἀσκούφου διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἣτις διέρχεται διὰ Σκαφιδῶν, Καλοῦ Λάκκου, Τρικουκιάς, Μαζόπρινου, καὶ διὰ τοῦ ἀχένου τοῦ Ξεροκάμπου κατέρχεται εἰς τὸ ὄροπέδιον.

2) Μετὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας α') διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀγούσης εἰς τὸ πρὸς Ν.-Α. αὐτοῦ κείμενον χωρίον Χώραν τῶν Σφακιῶν ἢ Μπρόσγαλον· β') διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ ἀγούσης εἰς τὸ πρὸς Ν. αὐτοῦ κείμενον παράλιον χωρίον Λουτρὸν.

3) Μετὰ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὁρέων α') διὰ

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Ἀνώπολις ἣς σώζονται ἔτι εἰρείπια τειχῶν.

(2) Ἐνταῦθα σώζονται τὰ εἰρείπια τοῦ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 πυρποληθέντος μεγάρου τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἐθνομάρτυρος Διασκαλογιάννη.

(3) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Ἀραδῆν.

δυσβατωτάτης άτραπου Μονοπάτι καλουμένης ήτις ανερχομένη τας βραχώδεις κλιτάς των όρέων κατέρχεται εις τὸ όρεινόν χωρίον Θέρισσον του λεκανοπεδίου των Χανίων, β') δια δυσβατωτάτης άτραπου ήτις ανερχομένη ώσαύτως τας βραχώδεις κλίσεις των όρέων κατέρχεται δια του άχένου Πλακοσέλλα εις τὸ όρεινόν χωρίον Δάκκοι του λεκανοπεδίου του 'Αλυκιανου.

Τὸ δὲ όροπέδιον τῆς 'Αράδαινας συγκοινωνεῖ, πλὴν τῆς 'Ανωπόλεως καὶ

1) Μετὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας: α') δια δυσβατωτάτης άτραπου άγούσης δια τῆς Στέρνας του Πωλλίδη εις τὴν παραλίαν θέσιν Διαλισκάρι. β') δια δυσβατωτάτης άτραπου ήτις δια του Πόρου τῆς Σελούδας κατέρχεται αποτόμως εις τὴν παραλίαν θέσιν 'Αγ. Παῦλος καὶ ἐκείθεν ἄγει δια τῆς άμμώδους παραλίας εις τὸ πρὸ του στομίου τῆς φάραγγος τῆς 'Αγ. Ρουμέλης κείμενον χωρίον 'Αγ. 'Ρουμέλη.

2) Μετὰ του πρὸς Β.-Δ. αὐτου κειμένου χωρίου 'Αγ. 'Ιωάννης. Τὸ χωρίον τουτο κατοικεῖται ὑπὸ 50 'Ελληνικῶν οικογενειῶν κείται δὲ ἐν μέσφ αποκρήμων κλιτύων καὶ συγκοινωνεῖ μόνον μετὰ του όροπεδίου τῆς 'Αράδαινας. Συγκοινωνεῖ ώσαύτως καὶ μετὰ των άρκτηκῶν κλιτύων των Λευκῶν 'Ορέων δια δυσβατωτάτης άτραπου βατῆς ὁμως ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως μέχρι του φθινοπώρου ἕνεκα των χιόνων.

4. Φάραγξ Σαμαριᾶς - 'Αγ. 'Ρουμέλης.

'Η φάραγξ αὕτη ἀρχομένη οὐ μακρὰν τῆς παραλίας ἐκτείνεται πρὸς Β. καὶ καταλήγει δια τῆς δυσκολωτάτης διαβάσεως του Ξυλοσκάλου εις τὸ ὑψηλὸν όροπέδιον του 'Ομαλοῦ (ὕρ. Σελ. 265).

Πρὸ τῆς εισόδου τῆς φάραγγος σχηματίζεται δέλτα προέχον εις τὴν θάλασσαν καὶ αποτελοῦν συνέχειαν μικρᾶς πεδιάδος περικλειομένης ἔνθεν μὲν ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἔνθεν δὲ ὑπὸ βράχων κατερχομένων αποτόμως ἀπὸ των ὑψηλοτάτων όρέων. Ἐνταῦθα κείνται τὰ Μαγαζιά τῆς 'Αγ. 'Ρουμέλης αποτελούμενα ἐκ δύο αλευρομύλων, κινουμένων ὑπὸ των ὑδάτων του ρύακος ὅστις ῥέει δια τῆς φάραγγος καὶ ἐκ δεκάδος αποθηκῶν φλοιῦ πεύκου, ξυλείας κλ. προϊόντων ἅτινα ἐξάγει τὸ τμήμα τουτο τῆς ἐπαρχίας των Σφα-

κίων, συνάμα δὲ ἀλεύρων κλ. εἰδῶν ἄτινα ἀποβιβάζουσι τὰ ἐκεῖ προσωμιζόμενα πλοιάρια.

Ἄπὸ τοῦ βάθους τῆς μικρᾶς ταύτης πεδιάδος ἄρχεται ἡ μικρὰ καὶ βαθεῖα φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς-Ἀγ. Ρουμέλης εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ὁποίας εἶναι ἐκτισμένον.

Τὸ χωρίον Ἀγ. Ρουμέλη¹ ἀπέχον 20' ἀπὸ τῆς παραλίας καὶ κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Ἡ φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς-Ἀγ. Ρουμέλης ἔχει ἑκτασιν 3 ὥρων καὶ πλευρὰ ὕψους 400 — 500 μ. κατερχόμενα ἀποτόμως ἀπὸ τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑψηλοτάτων ὄρεων. Τὸ μέσον πλάτος αὐτῆς εἶναι 20 — 30 μ. ἐνιαχοῦ ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον στενεύεται ὥστε τὸ πλάτος αὐτῆς εἰς μὲν τὸν πυθμένα δὲν ὑπερβαίνει τὰ 3 — 4 μ. εἰς δὲ τὸ ὕψος τὰ 10—15. Ὁ πυθμὴν αὐτῆς γέμει πελωρίων βράχων καθιστάντων δυσκολωτάτην τὴν ἐν αὐτῇ πορείαν.

Τὸ θέρος ῥέει διὰ τῆς φάραγγος μικρὸς ῥυαξ οὔτινος τὰ ὕδατα χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν κίνησιν ἀλευρομύλων καὶ μηχανῶν ὑλοτομίας. Ὁ μικρὸς οὔτος ῥυαξ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν βροχῶν καὶ τῆς τήξεως τῶν χιόνων μετατρέπεται εἰς ὀρητικώτατον χείμαρρον οὔτινος τὰ ὕδατα πολλάκις εἰς ὕψος πολλῶν μέτρων ἀνερχόμενα διακόπτουσι πᾶσαν διὰ τῆς φάραγγος συγκοινωνίαν.

Τὰ πλευρὰ τῆς φάραγγος παρουσιάζουσι πολλαχοῦ δάση ἐκ πελωρίων πεύκων καὶ κυπαρίσσω ἀπὸ τῶν ὁποίων λαμβάνεται φλοῖδες πεύκου καθὼς καὶ ξυλεία οἰκοδομῶν καὶ ναυπηγήσιμος.

Εἰς ἀπόστασιν 1,30' πορείας ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἐν τῷ φάραγγι κεῖται τὸ χωρίδιον Σαμαριὰ κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν ὑλοτομίαν καὶ τὴν θήραν².

Ἡ φάραγξ τῆς Σαμαριᾶς τέλος καταλήγει εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ ὄρο-
πέδιου τοῦ Ὀμαλοῦ ἀποτόμως κατερχόμενας δασώδεις κλιτύας ἀς
ἀνέρχεται δυσβατωτάτη ἀτρικπὸς ἄγρουσα διὰ τῆς διόδου τοῦ Ξυ-

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχ. πόλις Τάρρα.

(2) Ἀπὸ τῆς Σαμαριᾶς δυσβατωτάτη δὸς ἀνερχομένη τὰς ἀποκρήμους πλευ-
ρὰς τῆς φάραγγος ἀγεί πρὸς Ν.-Δ. εἰς βραχῶδες κοιλάδιον ἐνθα ἐξορύττονται
ἀρισταί ἀκόνοι.

λοσκάλου¹ εἰς τὸν ὁμώνυμον αὐχένα δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὁμαλοῦ.

Τέλος σημειοῦμεν ὅτι οὐδέποτε μετὰ τοὺς καταστρεπτικούς πολέμους ἐναντίον τῶν Ἀράβων, τῶν Ἑνετῶν καὶ τῶν Τούρκων κατορθώθη ἡ εἰσβολὴ τῶν ἐχθρῶν ἐν τῇ φάραγγι ταύτῃ ἐν ἣ ἐκαστοτε κατέφευγον τὰ τελευταῖα συντρίμματα τῶν μαχητῶν καὶ τὰ γυναικόπαιδα.

5. Ἡ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῆς Μύρθιου μέχρι τῆς Ἀγ. Ρουμέλης παραλία.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τῆς Μύρθιου (ὄρ. Σελ. 232) ἄρχεται χθαμαλὴ ἀλλὰ ἀνώμαλος παραλία χώρα ἐκτεινομένη κάτωθεν τῶν ὄροπέδιων Καλλικράτους-Ἀσχύφου-Ἀνωπόλεως-Ἀράδαινας, μέχρι τοῦ στομίου τῆς φάραγγος τῆς Ἀγ. Ρουμέλης (ὄρ. Σελ. 282) ἥτοι ἐπὶ ἐκτάσεως 45 χιλιομέτρων. Ἡ παραλία αὕτη διακόπτεται ὑπὸ τῶν ἀπὸ τοῦ ὄροπέδιου τῆς Ἀνωπόλεως κατερχομένων ἀποκρήμνων βράχων (μεταξὺ Χώρας Σφακιῶν καὶ Δουτροῦ) εἰς δύο τμήματα: α') τὸ ἀπὸ τῆς Μύρθιου μέχρι τῆς Χώρας Σφακιῶν καὶ β') τὸ ἀπὸ τοῦ Δουτροῦ μέχρι τῆς Ἀγίας Ρουμέλης. Ἡ παραλία μεταξὺ Χώρας Σφακιῶν καὶ Δουτροῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάβατος ὅθεν τὰ δύο ταῦτα χωρία συγχοινοῦσι πρὸς ἄλληλα εἴτε διὰ τοῦ ἄνωθεν αὐτῶν ὑψουμένου ὄροπέδιου τῆς Ἀνωπόλεως, εἴτε κατὰ θάλασσαν τῆς ἀποστάσεως οὗσης τριῶν ὡς ἑγγίστα ν. μιλλιῶν.

1) Παραλία Μύρθιου-Χώρας Σφακιῶν. Ἡ παραλία αὕτη εἶναι βραχώδης καὶ ἄγονος ἐν τούτοις παρουσιάζει ἐκτεταμένας καλλιεργημένας γαίαις, ἀραιούς τινες ἐλαιῶνας κλ. Εἰς ταύτην κατέρχονται πρὸς διαχείμασιν μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν πολλοὶ κάτοικοι τῶν ὄρεινῶν τῶν Σφακιῶν μερῶν ἥτοι τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Ἀσχύφου κλ.

Ἀπὸ τῆς παραλίας ταύτης ἀναχωροῦσι διάφοροι ὁδοὶ αἵτινες ἄγουσι :

(1) Ἡ ἀπὸ τῆς ἀτραποῦ εἰς τὸν αὐχένα τοῦ Ὁμαλοῦ διόδος καλεῖται *Ξυλόσκαλο* ἐκ τῶν ξύλων αἵτινα εἰσὶν ἐμπεπηγμένα εἰς τὸν κρημνὸν ἵνα κατασταθῇ δυνατὴ ἡ διάβασις.

1) Εἰς τὰς πρὸς Α. ταύτης σχηματιζομένας κοιλάδας τῆς Μύρθιου καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου δύο δυσβατώταται ἀτραποὶ ἐξ ὧν ἡ μία ἄγει πλησίον τῆς ἀκτῆς ἀπὸ Ἀργουλέ διὰ τῶν θέσεων Φουντώματα, Χάλυρα Ἀγ. Ἀντωνίου, Φοιικιάς καὶ Περδικόνερο εἰς Πλακζᾶν (κοιλὰς Μύρθιου) ἢ δὲ ἑτέρα ἀπὸ τῶν χωρίων Ῥοδάκινου κλ. ἄγει διὰ τῶν θέσεων Φρατὶ καὶ Καρνὶ κλ. εἰς τὸ χωρίον Σελλιά (κοιλὰς Μύρθιου) καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀγ. Ἰωάννην Κυμένον κλ.

2) Εἰς τὰ πρὸς Β. αὐτῆς σχηματιζόμενα ὄροπέδια τοῦ Καλλικράτους τοῦ Ἀσκήφου καὶ τῆς Ἀνωπόλεως (ὄρ. Σελ. 272, 278, 280). Κατὰ μῆκος τῆς παραλίας ταύτης εἰσὶν ἐκτισμένα τὰ χωρία :

1) Φοιικιάς	κατοικοῦμενον ὑπὸ	12	Ἑλλην. οἰκογενειῶν.
2) Ῥοδάκινο	»	90	»
3) Ἀργουλές	»	20	»
4) Κολοκάσια	»	40	»
5) Σκαλωτῆ	»	40	»
6) Καψοδάσος	»	35	»
7) Πατσανός ¹	»	20	»
8) Ἀνομικζανὰ	»	120	» ὧν
9) Βουβᾶς	} αἱ πλεῖσταὶ κατὰ τὸ θέρος ἀνέρχονται εἰς τὰ ὄρεινὰ χωρία Νίμβρου, Ἀσφέντος κλ.		
10) Βρασκᾶς			
11) Κομιτάδες,	χωρίον κείμενον πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς φάραγγος τῆς Νίμβρου, κατοικοῦμενον ὑπὸ	70	Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
12) Χώρα τῶν Σφακιῶν ἢ Μπρόσγζαλος	ἔχουσα μικρὸν ὄρμον καὶ κατοικοῦμένη ὑπὸ	125	Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

(1) Πρὸ τῶν χωρίων Ἀργουλές, Καψοδάσος καὶ Πατσανός ἐκτείνεται τὸ παράλιον πεδῖον τοῦ Φραγκοκαστέλλου καλούμενον οὕτω ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς παραλίας ἐκτισμένου Ἐνετικῆς φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Τὸ μικρὸν τοῦτο φρούριον δεσπόζον τοῦ μικροῦ ὀμωνύμου ὄρμου ἔχει τείχη λίαν ὕψηλά καὶ ἰσχυρὰ σχῆμα δὲ τετραγώνων. Εἰς ἐκάστην τῶν γωνιῶν αὐτοῦ ὑψοῦται πύργος κατὰ 4 μέτρα ὕψηλότερος τῶν λοιπῶν τειχῶν· τοὺς πύργους τούτους ἀνατιναχθέντας ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ-Πασᾶ τῷ 1828 ἀνεκαίνισαν οἱ Τούρκοι τῷ 1866 (ὄρ. σημ. Σφακιῶν).

2) *Παραλία Λουτροῦ-Ἀγ. Ρουμέλης.* Ἡ παραλία αὕτη ἀρ-
χομένη ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀποκρήμων βράχων οἵτινες κατέρ-
χονται ἀπὸ τοῦ ὄροπέδιου τῆς Ἀνωπόλεως, τελευτᾷ εἰς τοὺς ἐπί-
σης ἀποκρήμους βράχους τῆς Τρυπητῆς (ὄρα ἀκτᾶς), εἶναι στε-
νωτάτη καὶ ἐντελῶς ἀκαλλιέργητος, μόνον δὲ πρὸ τῆς φάραγγος
τῆς Ἀγ. Ρουμέλης σχηματίζεται μικρὰ πεδιάς εἰς τὸ βάθος τῆς
ὁποίας εἶναι ἐκτισμένον τὸ χωρίον Ἀγ. Ρουμέλη (ὄρ. Σελ. 283).

Ἀπὸ τῆς παραλίας ταύτης ἄγουσι διάφοροι ἀτραποί :

1) Εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀράδαινας (ὄρ. Σελ. 281).

2) Εἰς τὴν φάραγγα Ἀγ. Ρουμέλης-Σαμαριᾶς καὶ δι' αὐτῆς
εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ (ὄρ. Σελ. 282).

3) Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελύνου (Σούγια κλ.). Ἡ ὁδὸς αὕτη βλί-
νουσα κατὰ μῆκος τῆς βραχῶδους παραλίας καὶ διερχομένη διὰ
τῆς Τρυπητῆς εἶναι δυσβατοτάτη καὶ εἰς πεζοῦς μόνον βατή.

Καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τῆς παραλίας ταύτης ἐν μόνον χω-
ρίον εἶναι ἐκτισμένον, τὸ Λουτρόν, ἔχον μικρὸν ὄρμον καὶ κατοι-
κούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Ἐν τῷ ὄρμῳ τούτῳ
προσωρμίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τὰ πλοῖα τῶν Σφακιανῶν
ἄτινα (περίπου 40) θαυμασίως συνετέλεσαν εἰς τὴν γένεσιν καὶ
ἀνάπτυξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ μάλιστα τῆς τοῦ
1821, καθ' ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ παντοίων χρεωδῶν τοῦ πολέμου πρὸς
συντήρησιν πασῶν τῶν ἐπαναστατημένων ἐπαρχιδῶν καθὼς καὶ ἡ
ἐξαγωγὴ τῶν προϊόντων αὐτῶν ἐντεῦθεν μετὰ πολλῆς εὐκολίας
ἐγένετο δι' ἃ καὶ ἐκρήχθη ἐπίσημως λιμὴν καὶ ἔδρα τῆς ἐπα-
ναστάσεως.

Ἀκταί. Μετὰ τὸν λιμένα τοῦ Πλακιά εἰς ὃν καταλήγει ἡ μικρὰ
κοιλὰς τοῦ Μύρθου (ὄρα Σελ. 233) ἄρχονται αἱ μακραὶ καὶ
γραφικαὶ ἀκταὶ τῶν Σφακιῶν αἵτινες ἐκτείνονται πρὸς Δ. μέχρι
τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Τρυπητῆς.

Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Σταυρός, κλείοντος πρὸς Δ. τὸν λιμένα
τοῦ Πλακιά ἐκτείνονται πρὸς Δ. καὶ μέχρι τοῦ Φραγκοκαστέλλου
(7 ν. μίλ.) ἀκταὶ χθαμαλαὶ καὶ ἀμμῶδεις μετὰ τινῶν ἐνιαχοῦ
βραχῶδων μερῶν, καὶ παρουσιάζουσι τὰ ἀκρωτήρια Σταυρός, Κα-
λόγερος καὶ Φραγκοκαστέλλον ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου εἶναι

ἐκτισμένον Ἐνετικὸν φρούριον (ὄρα Σελ. 285) ἐκατέρωθεν δὲ αὐ-
τοῦ σχηματίζονται ἀσφαλῆ ἀγκυροβόλια.

Ἀπὸ τοῦ Φραγκοκαστέλλου μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Βάταλος, προβάλλοντος ὃ ὡς ἔγγιστα μίλια πρὸς Δ. τοῦ Φραγκοκαστέλλου, αἱ ἀκταὶ εἰσὶ βραχῶδεις ἐν τούτοις παρουσιάζουσι ὄρμίσκους τινὰς τοὺς ἐξῆς, Ῥουσσολιμνώνας, Κρέμασμα, Κέντρα, Ἁγ. Παῦλος, Ἀμμοῦδι, καὶ Βάταλος. Πρὸς Δ. δὲ τοῦ ἀκρωτηρίου Βατάλου σχηματίζεται ὁ ὄρμος τῆς Χώρας τῶν Σφακιῶν.

Ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ βραχῶδεις καὶ ὑψηλαὶ ἀκταὶ τῶν Σφακιῶν ὑπερθεῖν τῶν ὁποίων ὑψοῦνται ἀποτόμως τὰ δασώδη καὶ ὑπερύψηλα Λευκὰ Ὄρη. Τρία μίλλια πρὸς Δ. τῆς Χώρας τῶν Σφακιῶν προβάλλει τὸ ἀκρωτήριο Κάβο-Μούρος πρὸς Α. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ λιμὴν τοῦ Λουτροῦ¹ ὁ μόνος ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς Κρήτης, ἐν ᾧ δύναται νὰ ἀσφαλισθῆ πλοῖον ἐν ὄρα χειμῶνος. Περί τὸν λιμένα τοῦ Λουτροῦ σχηματίζονται οἱ ὄρμοι *Διαλισκάρι*, *Φοινικας* καὶ *Λύκος* (αἱ μεταξὺ Χώρας τῶν Σφακιῶν καὶ Λουτροῦ ἀκταὶ εἰσὶ τοσοῦτον ἀπότομοι καὶ βραχῶδεις ὥστε οὐδεμίᾳ ὑπάρχει κατ' αὐτὰς ἀτραπὸς παρέχουσα ἄμεσον συγκοινωνίαν, ἔστω καὶ εἰς πεζοῦς, μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραλίων χωρίων). Καὶ πρὸς Δ. τοῦ Λουτροῦ ἐξακολουθοῦσιν αἱ αὐταὶ ἀπορρῶγες ἀκταὶ αἵτινες περαιτέρω καθίστανται ἀμμώδεις δεσποζόμεναι ὅμως πάντοτε ὑπὸ ὑπερψήλων καὶ κατακορύφων βράχων. Κατὰ τὴν παραλίαν ταύτην καὶ ὃ $5\frac{1}{2}$ μ. πρὸς Δ. τοῦ Λουτροῦ σχηματίζεται ὁ ὄρμος τῆς Ἁγ. Ῥουμέλης ἔνθα ἐκβάλλει ὁ ὁμώνυμος ρύαξ ὅστις ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς ἐκεῖ πλησίον ἐκβαλλούσης φάραγγος τῆς Σαμαριάς - Ἁγ. Ῥουμέλης.

Πέντε καὶ ἡμισυ μίλια πρὸς Δ. τῆς Ἁγ. Ῥουμέλης κεῖται τὸ ἀκρωτήριο Τρυπητή², ἀξιοσημείωτον διὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ σχηματιζομένας τρεῖς φυσικὰς ἀψίδας, ἐξ ὧν ἐδόθη καὶ τὸ ὄνομα Τρυπητή. Ἐντεῦθεν ἄρχονται αἱ ἀκταὶ τοῦ Σελύνου (ἡ παραλία τῶν Σφακιῶν

(1) Παρ' αὐτὸν ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Φοινιξ.

(2) Παρὰ τὸ ἀκρωτήριο τοῦτο τοποθετεῖται ἡ ἀρχ. πόλις Ποικιλισσός εἰς θέσιν καλούμενην ἔτι καὶ σήμερον κατὰ παραφθορὰν Βουκιλάσι ἢ Βουκολιάσι.

ἀκριβῶς περατοῦται εἰς τὴν θέσιν Ἄγ. Σίδερος κειμένην ὀλίγον Δ. τοῦ ἀκρωτ. τῆς Τρυπητῆς).

Πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Λουτροῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 20 μιλίων κεῖνται αἱ δύο νῆσοι Γαῦδος καὶ Γαυδοπούλα.

Ἡ Γαῦδος ἔχει σχῆμα ἀπίου οὐτινος τὸ λεπτόν ἄκρον (ἀκρωτ. Καμαρέλα) διευθύνεται πρὸς Ν.-Α. Τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου ταύτης μέρος ἀποτελεῖται ἐξ ὑψηλοῦ καὶ ἐπιμήκου ὄροπεδίου διασχιζομένου ὑπὸ πολλῶν χαραδρῶν, τὸ δὲ ἀρκτικὸν αὐτῆς μέρος ἀποτελεῖ ὡσαύτως χθαμαλὸν ὄροπέδιον ὅπερ εἶναι πρὸς Β, κεκλιμένον καὶ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τοῦ προηγουμένου διὰ τινος μικροῦ κοιλαδίου ἀπολήγοντος εἰς μικρὰν πεδιάδα ἐκτεινομένην περὶ τὸν κυριώτερον τῆς νήσου λιμένα, τὸν Λάβρακα.

Ἐπιψιλωτέρου σημείου τῆς νήσου εἶναι ἡ εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑψομένη κορυφή ὕψους 384 μ. Ἡ νῆσος στερεῖται πηγῶν ἔχει δὲ μόνον δεξαμενὰς ὀμβρίων ὑδάτων. Ἐνεκα τῶν πνεόντων ἰσχυρῶν ἀνέμων ἡ χώρα εἶναι ἄδενδρος ἐκτὸς ὀλίγων συκῶν, κερατέων καὶ κέδρων. Περιλαμβάνει τὰ κάτωθι χωρίδια καὶ ἀγροικίας:

1) Ἀμπελος, 2) Ξενάκι, 3) Γαλανά, 4) Νητρεδιανά, 5) Κουτρὶ καὶ 6) Φραγκαδιανά, κατοικοιούμενας ἐν ὄλῳ ὑπὸ 150 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν γεωργίαν.

Διατρέφει πολλὰ ποίμνια καὶ παράγει ἀρίστης ποιότητος δημητριακά, τυρὸν καὶ βούτηρον.

Αἱ Ν.-Δ. ἀκταὶ τῆς νήσου εἰσὶν ὑψηλαὶ καὶ ἀπόρημοι αἱ δὲ λοιπαὶ ἦττον ἀπότομοι καὶ χθαμαλαί. Ἀγκυροβόλια ἔχει τρία εἰς τὸ ἀρκτικὸν καὶ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς μέρος, κυριώτερος εἶναι ὁ λιμὴν τοῦ Λάβρακα ὅστις σχηματίζεται ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς παραλίας πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτ. Ἄγ. Ἰωάννης. Κατὰ τὴν Δ. παραλίαν καὶ εἰς θέσιν Σπαθὶ ὑψοῦται φάρος ὁρατὸς ἐξ ἀποστάσεως 30 ν. μιλίων.

Ἡ Γαυδοπούλα (πάλαι Ὀφιούσσα) κειμένη 4 ὡς ἔγγιστα ν. μίλ. πρὸς Β.-Δ. τῆς Γαῦδος εἶναι ξηρὰ καὶ ἔρημος νησίς ἣς τὸ ὑψηλότατον σημεῖον ἔχει ὕψος 140 μ. Ἡ νησίς αὕτη οὐδὲν ἀγκυροβόλιον παρρυσιάζει.

Η΄.

ΟΡΕΙΝΗ ΧΩΡΑ ΚΙΣΑΜΟΥ-ΣΕΛΥΝΟΥ

Πρὸς Δ. τοῦ τμήματος τῶν Δευκῶν Ὁρέων ἐκτείνεται ἡ τὸ Δ. τῆς νήσου τμήμα ἀποτελοῦσα ὄρεινὴ Χώρα Κισάμου-Σελύνου.¹ Ἡ ὄρεινὴ αὕτη χώρα ἀποτελεῖται ἐκ μακρᾶς ὄροσειρᾶς ἣτις ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ ἀύχενος Ποροσέλια, σχηματιζομένου εἰς ὕψος 898 μ. κάτωθεν τῶν Β.-Δ. κορυφῶν τοῦ Ὁμαλοῦ, βαίνει πρὸς Δ. μέχρι τῆς κορυφῆς Ἀγ. Δίκηος ἐκεῖθεν δὲ τρέπεται πρὸς Ν.-Δ. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀγ. Μάμας. Τὸ ὄρος τοῦτο τοῦ Ἀγ. Δίχου (ὕψ. 1190 μ.) ὀρίζει πρὸς Ν.-Α. τὴν μεγάλην κοιλάδα τῶν Ἐυνέα Χωριῶν πρὸς Β.-Δ. τῆς ὁποίας ἐτέρα ὑψοῦται κορυφὴ (ὕψ. 1155 μ.) ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀναχωρεῖ μακρὰ ὄροσειρὰ ἣτις πρὸς Β. βαίνουσα ὀρίζει πρὸς Δ. τὸ μέγα λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου, διαχωρίζουσα αὐτὸ ἀπὸ τὴν Δ. ἀκτῶν, καὶ εἶτα χωροῦσα ἐν τῇ θαλάσῃ σχηματίζει τὸ μακρὸν ἀκρωτήριο τῆς Γραμπούσης.

Ἡ ἀπὸ τοῦ Ὁμαλοῦ μέχρι τοῦ Ἀγ. Δίχου ἐκτεινομένη ὄροσειρὰ ἔχει κυριωτέρως αὐτῆς κορυφᾶς τὸ Ἀποπηγάδι (ὕψ. 1388 μ.) καὶ τὸν Ἀγ. Δίχον (ὕψ. 1190 μ.). Ἀπὸ τῆς ὄροσειρᾶς ταύτης ἐκπέμπονται πρὸς Β. καὶ πρὸς Ν. διάφοροι δειράδες μεταξὺ τῶν ὁποίων σχηματίζονται αἱ τὰς μεσημβρινὰς καὶ τὰς ἀρκτικὰς κλιτύας τῆς χώρας ταύτης ἀποτελοῦσαι κοιλάδες καὶ λεκανοπέδια.

Ἡ ὄρεινὴ χώρα Κισάμου-Σελύνου διαίρεται εἰς ἀρκτικὰς, εἰς μεσημβρινὰς καὶ εἰς δυτικὰς κλιτύας. Αἱ μεσημβριναὶ χωρίζονται ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν ὑπὸ τῆς ὄροσειρᾶς (Ἀποπηγάδι-Ἀγ. Δίχου). Αἱ δὲ δυτικαὶ χωρίζονται ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν καὶ τῶν μεσημβρινῶν διὰ τῶν ἀντιστηριγμάτων τοῦ Ἀγ. Δίχου καὶ διὰ τῆς ὄροσειρᾶς ἣτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρὸς Β.-Δ. τῆς κοιλάδος τῶν Ἐυνέα Χωριῶν ὑψομένης κορυφῆς βαίνει πρὸς Β. ἄνωθεν τῶν Μεσογειῶν καὶ εἰσχωροῦσα ἐν τῇ θαλάσῃ σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριο Γραμποῦσα.

(1) Συλληφθεὶς ἐν Καστελλίῳ τῆς Κισάμου ὑπὸ τῶν Τουρκ. ἀρχῶν καὶ ἀπαχθεὶς βία τῆς νήσου δὲν ἠδυνήθην νὰ ἀποπερατώσω τὴν ἐπιτόπιον τῆς χώρας ταύτης μελέτην μου, ὅθεν τὴν περιγραφήν τοῦ πλείστου μέρους αὐτῆς στηρίζω εἰς διάφορα συγγράμματα καὶ εἰς πληροφορίας.

ΑΡΚΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ ἀρκτικάι κλιτύες τοῦ τμήματος τούτου ἀποτελοῦσι χώραν ἀνώμαλον, κεκαλυμμένην ὑπὸ πολλῶν δασῶν, διαρροεμένην ὑπὸ πολλῶν ρυάκων καὶ χειμάρρων παρουσιάζουσαν δὲ πολλὰς πηγὰς. Περιλαμβάνουσι δύο μεγάλα λεκανοπέδια, τὸ τοῦ **Ταυρωνίτου** καὶ τὸ τῆς **Κισάμου** ἅτινα διαχωρίζονται ὑπὸ τῆς δειράδος ἣτις ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ ὄρους Ἐποπηγάδι βαίνει πρὸς Β. καὶ εἶτα χωροῦσα ἐν τῇ θαλάσῃ ἐπὶ 16 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρα σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριο **Σπάθα** ἢ **Ῥοδωποῦ**, τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων **Ψακῶν** ἢ **Τίτυρον** καλούμενον. Τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου, ὄντος ὑψηλοῦ καὶ βραχέδους, ἡ ὑψηλότερα κορυφή, ὑψομένη ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ, ἔχει ὕψος 774 μ.

Τὸ πρὸς Δ. τῆς δειράδος ταύτης σχηματιζόμενον λεκανοπέδιον τῆς **Κισάμου** ὀρίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς ὄροσειρᾶς ἣτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς πρὸς Β. τῆς κοιλάδος τῶν **Ἐννέα Χωριῶν** ὑψομένης κορυφῆς (ὕψ. 1155 μ.) καὶ βαίνουσα πρὸς Β. διέρχεται διὰ τῆς κορυφῆς **Ἀγ. Ἡλίας** (ὕψ. 918 μ.) καὶ ἄνωθεν τῶν Μεσογειῶν, χωρεῖ ἐν τῇ θαλάσῃ ἐν ἧ βαίνουσα ἐπὶ 12 ὡς ἔγγιστα χιλιομέτρα σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριο τῆς **Γραμπούσης**. Τὸ ἀκρωτήριο τοῦτο, **Κώρικον** καὶ **Κύμαρος** πάλαι καλούμενον, εἶναι κατάξηρον καὶ ἀπόκρημνον, ἀποτελεῖ δὲ τὴν Β.-Δ. γωνίαν τῆς Κρήτης (ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἡ ἀρχ. πόλις **Κώρικος**, ὠνομάζοντο δὲ καὶ αἱ περὶ αὐτὸ νησοὶ **Κωρίκιαι**). Εἰς τὸ ἄκρον αὐτοῦ κεῖται ἡ μικρὰ καὶ ἔρημος νησίς **Ἄγρια Γραμποῦσα** ἣτις ἀποτελεῖ συνεχῆς ὄροπέδιον ὑπὸ κατακορύφων πλευρῶν περιβαλλόμενον. Πρὸς Νι.-Δ. δὲ αὐτῆς κεῖται ἡ κυρίως **Γραμποῦσα** ἣτις εἶναι μικροτέρα τῆς πρώτης καὶ ἀποτελεῖ ὡς καὶ ἐκεῖνη βράχον ἐφ' οὗ οἱ Ἕνετοὶ ἠκοδόμησαν εἰς ὕψος 137 μ. ὀχυρώτατον φρούριον ἔτι καὶ νῦν καλῶς διατηρούμενον (ὅρα κατωτέρω ἀκτὰς).

Ὅθεν αἱ ἀρκτικάι κλιτύες τῆς ὄρεινῆς χώρας **Κισάμου** - **Σελίνου** περιλαμβάνουσι :

- 1) Τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ **Ταυρωνίτου** καὶ
- 2) Τὸ μέγα λεκανοπέδιον τῆς **Κισάμου**.

1. Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτου.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλυκιανοῦ ἐκτείνεται τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτου. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ὀρίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τῆς ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀμαλοῦ ἐκπεμπομένης πρὸς Β. δειράδος, πρὸς Δ. δὲ ὑπὸ τῆς ἐτέρας δειράδος ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ὄροσειρᾶς Ἀποπηγάδι - Ἀγ. Δίκρος καὶ πρὸς Β. βραίνουσα χωρεῖ ἐν τῇ θλάσσει καὶ σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριον Σπάθα ἢ Ῥοδοποῦ.

Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων τῆς ὄροσειρᾶς (Ποροσέλια - Ἀποπηγάδι) εἶναι εἰς μὲν τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος (τὸ μεσημβρινόν) ὄρεινόν καὶ δύσβατον, εἰς τὸ κατώτερον ὁμῶς παρουσιάζει χώραν κυματοειδῆ καὶ καλῶς καλλιεργημένην. Τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος διαιρεῖται ὑπὸ τῶν ἀντιστηριγμάτων τῆς ὄροσειρᾶς εἰς πλείονα κοιλάδια (τῶν Νέων Ῥουμάτων, τοῦ Σέμπρονα, τοῦ Κακόπετρου) ἅτινα συνέρχονται κατωτέρω ὁποῦθεν ἄρχεται τὸ μέχρι τῆς ἀμμώδους παραλίας βαῖνον κυματοειδές ἕδαφος τοῦ λεκανοπεδίου.

Τὸ λεκανοπέδιον¹ τοῦτο διαρρέεται ὑπὸ τριῶν χειμάρρων τοῦ

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτου κέκτηται ἰκανὴν στρατηγικὴν σπουδαιότητα καθ' ὅτι δι' αὐτοῦ διέρχονται αἱ ἀπὸ Χανίων εἰς Κίσαμον καὶ Σέλιον διάφοροι ὁδοί. Συνοφίζω ὡς ἔξης τὰ κυριώτερα πολεμικὰ γεγονότα.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου 1645 πολυάριθμος Τούρκικὸς στόλος προσορμισθεὶς εἰς Κολουμπάρι ἀπεβίβασε 50000 Τούρκους οἵτινες κατέλαβον τὴν Μοῆν τῆς Γωνιᾶς, ἐκεῖθεν δὲ ἐπάτησαν πρὸς Α. καὶ ἐπόρθησαν τὰ φρούρια τῆς Θεοδοροῦς (ὄρα σημ. 1 Σελ. 271), τῶν Χανίων κλ.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου 1823 πεντακισχίλιοι Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Σουδερόν, Μ. Πρωτοπαππαδάκην, Ῥ. Βουρδουμπᾶν, Α. Παναγιώτου, Πωλογεωργάκην κλ. συγκεντρωθέντες εἰς Ἀλυκιανοῦ εἰσέβαλον εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτου. Οἱ Τούρκοι συγκεντρωθέντες εἰς τὰ χωρία Πολεμάρχι καὶ Βουκολιαῖς ἐπέπεσον κατὰ τῶν Ἑλλήνων διαβαινόντων τὸν βύακα Ταυρωνίτην, ἀλλὰ μετὰ πεισματικῆς μάχης ὑπεχώρησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο ἐντὸς βραχείου χρόνου κύριοι ἀπαντος τοῦ λεκανοπεδίου, μεθ' ὃ εἰσέβαλον εἰς τὸ τῆς Κισάμου (ὄρα σημ. 1 Σελ. 297).

Ἀρχομένης τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1866 Τούρκικόν σῶμα ἐκ πεντακισχιλίων ἀνδρῶν βαίνει ἐκ Χανίων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Καντάνῳ (ὄρα σημ. μεσημβρινῶν κλιτύων Σελίνου) πολιορκουμένων Τούρκων. Ἐν τμημα τοῦ Τούρκικοῦ στρατοῦ προσέβαλε τοὺς πολιορκητάς τῆς Καντάνου, ἕτερον δὲ καταλάβόν τὸ Κακόπετρον διηκόλυε τὴν ἐπάνοδον τῶν Τούρκων εἰς Χανία. Ἐν τούτοις ὁ

Ζεκολωμένοι, τοῦ Ταυρωνίτου καὶ τοῦ Σκουτελιώνα. Ἐκ τούτων ὁ Ταυρωνίτης ῥέων κατὰ χειμῶνα λίαν ὀρητικῶς καθίσταται ἄβαντος καὶ διακόπτει ἐπὶ πολλὰς ἐνίοτε ἡμέρας πᾶσαν συγκοινωνίαν καθ' ὅτι ὑπὸ οὐδεμιᾶς ζεύγνυται γεφύρας.

Παράγει ἴλαιον, δημητριακοὺς καρποὺς καὶ ἄφθονον οἶνον ὅστις ἀποτελεῖ τὸ κύριον προϊόν τῆς χώρας ταύτης. Διατρέφει ὡσαύτως καὶ τινα ποίμνια εἰς τὰ ὀρεινότερα αὐτοῦ μέρη καὶ πολλοὺς ἵππους καὶ ἡμιόνους.

Συγκοινωνεῖ πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλυκιανοῦ (ὄρ. Σελ. 258).

Πρὸς Ν. 1) Μετὰ τοῦ ὀρεινοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀγ. Εἰρήνης διὰ δυσβατωτάτων ἀτραπῶν αἵτινες α') ἀπὸ τῶν χωρίων Πρασές, Σκίδια, Χωστή κλ. ἄγουσιν διὰ τοῦ αὐχένος τῶν Ποροσελίων εἰς τὰ χωρία Ἀπανωχώρι, Ἀγ. Εἰρήνη κλ. τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀγ. Εἰρήνης, β') ἀπὸ τοῦ χωρίου Σέμπρονα διὰ τοῦ αὐχένος τοῦ Σταυροῦ εἰς τὸ χωρίον Ἀπανωχώρι κλ. τοῦ λεκανοπεδίου Ἀγ. Εἰρήνης, 2) μετὰ τῆς μεγάλης κοιλάδος τῆς Καντάνου.

Κριάρης καταλαβὼν τὴν Μαραθοκεσάλαν πλησίον τῶν Ρουμάτων κατεδίωξε τοὺς Τούρκους μέχρι τοῦ Κακοπέτρου καὶ ἐκεῖθεν μέχρι Πλατανιά.

Ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1867 ὁ Ἀλῆ Σαρχο-Πασσᾶς μετὰ 7 χιλ. ἀνδρῶν εἰσβαλὼν εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτου κατεσκήνωσεν εἰς Σπηλιάν καὶ ἐκεῖθεν εἰσέβαλεν εἰς τὸ τῆς Κισάμου.

Τὴν 27 Αὐγούστου 1867 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Καμπουρογεώργην, Γιαννουδοβαρδάκη, Ἀναστασάκη κλ. προσβλήθηντες ἐν Μαλαθέρῳ ὑπὸ πολυαριθμῶν Τούρκων ὑπεχώρησαν εἰς Κακόπετρον ἔνθα οἱ Τούρκοι προσέβαλον πρῶτον αὐτοὺς ἀλλ' εἶτα ὑπεχώρησαν. Μέρος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπεχώρησε τότε εἰς Χαγία τὸ ἕτερον δὲ κατῆλθε εἰς τὰ πεδινὰ χωριά Σπηλιὰ κλ.

Τὴν 1 Δεκεμβρίου 1867 ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἐν Κακοπέτρῳ Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Γιαννουδοβαρδάκη κλ. ἀλλ' ἀποκρούεται καὶ καταδιώκεται μέχρι Καστελλίου. Τὴν δὲ 9 Δεκεμβρίου οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχηγοῦ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐν Μαραθοκεφάλῳ Τουρκ. στρατοπέδου.

Τὴν 22 Ἰανουαρίου 1868 οἱ Ἕλληνες ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐν Σκαφιώτρῳ Τουρκικοῦ στρατοπέδου, τὴν αὐτὴν δὲ νύκτα νυκτερινὴ προσβολή. Τουρκικὴ ἐπικουρία βαίνουσα εἰς Σκαφιώτου καὶ Καστελλίου ἀποκρούεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἕτερα δὲ Τουρκικὰ ἀποσπάσματα διερχόμενα διὰ Κρύας Βρύσης προσβάλλονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ καταδιώκονται μέχρι Σκαφιώτου.

Τὴν 12 Φεβρουαρίου 1868 οἱ Τούρκοι ἀπὸ τριῶν σημείων προσβάλλουσι τὸ ἐν Κακοπέτρῳ ὑπὸ τοῦ Γιαννουδοβαρδάκη καὶ Ἀναστασάκη Ἑλληνικὸν στρατόπεδον. Μετὰ ἐπανεπιλημμένας ἐφόδους οἱ Τούρκοι ἀποκρούονται καὶ καταδιώκονται μέχρι Καμάρας, Συμπραγοῦ καὶ Γρά - Κεράς.

Πρὸς Δ. μετὰ τοῦ μεγάλου λεκανοπεδίου τῆς Κισάμου. Περιλαμβάνει δέ :

1) Τὸ χωρίον *Χωστή* κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν καὶ 6 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

2) Τὸ χωρίδιον *Σκίδια*, κατοικούμενον ὑπὸ 8 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

3) Τὸ χωρίον *Πρασές*, » » 50 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

4) Τὰ χωρίδια *Νέα Ρούματα* καὶ *Παππαδανὰ*, κατοικούμενα ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν καὶ 17 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον *Σέμπρωνας*, κατοικούμενον ὑπὸ 11 Ἑλλήν. καὶ 15 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

6) Τὸ χωρίον *Παληὰ-Ρούματα*, κατοικούμενον ὑπὸ 130 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

7) *Ντερές*, ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν χωριδίων κατοικουμένων ἐν ὅλῳ ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν καὶ 23 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον *Σκονίζος*, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οἰκογ.

9) Τὸ » *Ψαθόγιαννος*, κατοικ. ὑπὸ 30 Ἑλλήν. καὶ 20

Τουρκικῶν οικογενειῶν.

10) Τὴν ἀγροικίαν *Ξερόκαμπος*, κατοικουμένην ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

11) Τὸ χωρίον *Βρύσαις*, κατοικούμενον ὑπὸ 81 Ἑλληνικῶν καὶ 18 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

12) Τὰ χωρία *Ἀπάνω-Μώδη* καὶ *Κάτω-Μώδη*¹, κατοικούμενα ὑπὸ 33 Ἑλληνικῶν καὶ 30 Τουρκικῶν οικογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον *Γεράνι*, κατοικούμενον μετὰ τῶν ἀγροικιῶν *Τσουπανὰ* καὶ *Μπερθιανὰ*, ὑπὸ 75 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

14) Τὴν ἀγροικίαν *Ξενικοχώρι*, κατοικουμένην ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

15) Τὸ χωρίδιον *Μαριγιανὰ*, κατοικ. ὑπὸ 10 Ἑλλήν. οἰκογεν.

16) Τὸ χωρίον *Ξαμουδοχώρι*, κατοικ. » 15 » »

(1) Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις *Μωδά* ἢ *Μωδάια* ἧς ἀνεκαλύφθησαν ἔχνη τινά, νομίσματα κλ.

17) Τὸ χωρίον Πύργος - Ψιλόνερο, ἔδραν ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον Κοντομαρί, κατοικούμενον ὑπὸ 48 Ἑλληνικῶν καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

19) Τὸ χωρίον Λουτράκι, κατοικούμενον ὑπὸ 33 Ἑλλήν. οἰκ.

20) Τὸ » Νερζανά, » » 23 » καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὰ χωρία Ἄνω Συρίλι καὶ Κάτω Συρίλι, κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλλήν. καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

22) Τὸ χωρίδιον Καλλζιουτζή Μετόχι, κατοικούμενον ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

23) Τὸ χωρίον Ψείραις, κατοικούμενον ὑπὸ 18 Ἑλλήν. καὶ 12 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

24) Τὸ χωρίδιον Ντελημανωλιά, κατοικ. ὑπὸ 10 Ἑλλήν. οἰκ.

25) Τὸ χωρίον Μάλεμες, κατοικ. ὑπὸ 35 Ἑλλήν. οἰκογενειῶν.

26) Τὸ » Πολεμάρχι, » » 72 » καὶ 7 Τ. οἰκ.

27) Τὸ » Δέμπλα, » » 35 » οἰκογενειῶν.

28) Τὸ » Καμισιανά, » » 70 » »

29) Τὰ χωρίδια Ῥαπανιανά καὶ Ἄγ. Ἀπόστολοι, κατοικούμενα ὑπὸ 20 Ἑλλήν. οἰκογενειῶν.

30) Τὸ χωρίον Σκουτελιόνας, κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλλ. οἰκ.

31) Τὸ » Κλαδουριανά, » » 10 » »

32) Τὸ » Μαραθοκεφάλαι, » » 20 » »

33) Τὸ » Σπηληρά, ἔδραν ὁμωνύμου δήμου, κατοικούμενον ὑπὸ 125 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

34) Τὸ χωρίον Δρακόνα, κατοικούμενον ὑπὸ 34 Ἑλλήν. οἰκογ.

35) Τὸ » Νοχιά, » » 60 » »

36) Τὸ » Βουκολαῖς, » » 10 » καὶ 60 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. Εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου.

36) Τὸ χωρίον Νιζὸ Χωριό, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλήν. καὶ 25 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

37) Τὸ χωρίον Μουριζιανά, κατοικούμενον ὑπὸ 12 Τουρκ. οἰκ.

38) Τὸ » Μούλετε, » » 70 Ἑλλήν. οἰκ.

39) Τὸ » Γαβαλομούρι, » » 72 » »

40) Τὸ χωρίον Βούβαις, κατοικούμενον ὑπὸ 102 Ἑλλήν. καὶ
2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

41) Τὸ χωρίον Σκαφιζῶτω, κατοικούμενον ὑπὸ 42 Ἑλλήν. οἰκ.

42) Τὸ » Μαμελιζανά, » » 10 » »

43) Τὸ » Γλώσσα, » » 25 » »

44) Τὸ » Νέμπρος, » » 8 » »

45) Τὸ » Ἀνώσκελι, » » 45 » »

46) Τὸ » Καφούρος, » » 2 » καὶ 13

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

47) Τὸ χωρίον Ξεναλζανά, » » 5 » καὶ 25

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

48) Τὸ χωρίον Συμπραγοῦ (Βουργέρος, Βασιλειανά, Καραῖς,
Κλουβζιδά, Ἄγ. Ἀντώνης) κατοικούμενα ὑπὸ 86 Ἑλλήν. καὶ
13 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

49) Τὸ χωρίον Κακόπετρος, κατοικούμενον ὑπὸ 41 Ἑλλήν. οἰκ.

Ἐπὶ δὲ τῶν Α. κλιτύων τῆς βραχώδους ὄροσειρᾶς τοῦ Ῥοδωποῦ
ἣτις ἀποτελεῖ τὸ ἀκρωτήριον Σπάθα κεῖνται :

1) Τὸ χωρίον Ἄγ. Εἰρήμη, κατοικούμενον ὑπὸ 8 Ἑλλήν. οἰκ.

2) Τὸ » Γριμπιζανά, » » 55 » »

3) Τὸ χωρίδιον Ἄσπρα Νερά, » » 10 » »

4) Τὸ χωρίον Βένη, » » 13 » »

5) Τὸ » Μελισσουργεῖό, » » 30 » »

6) Τὸ » Καμᾶρα Κουμούλη, » » 40 » »

7) Τὸ » Ῥαβδούχας, » » 40 » »

8) Ἡ Μονὴ Κυρία Γωνιά, ἐν ἧ̄ διαιτῶνται 17 μοναχοὶ καὶ 40
κοσμικοί.

9) Τὸ χωρίον Ἀστράτηγος, κατοικούμενον ὑπὸ 25 Ἑλλήν. οἰκ.

10) Τὸ » Ἀφράτα, » » 50 » »

11) Τὸ » Ῥοδωποῦ, » » 130 » »

2. Μέγα Λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ταυρωνίτου ἐκτείνεται τὸ μέγα
λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου ὅπερ ὀρίζεται πρὸς Α. ὑπὸ τῆς μα-

κρῆς δειράδος ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ὄροσειρᾶς Ἀποπηγάδι - Ἄγ. Δίκηος, βαίνει κατ' εὐθείαν πρὸς Β. καὶ σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριον Ῥοδαποῦ ἢ Σπάθα. Πρὸς Δ. δὲ ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ὄροσειρᾶς ἥτις ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ἄνωθεν τῆς κοιλάδος τῶν Ἐυνέα Χωριῶν ὑψομένης κορυφῆς (ὕψ. 1155 μ.) βαίνει πρὸς Β. διαχωρίζουσα τὰς ἀρκτικές ἀπὸ τῶν Δ. κλιτύων καὶ τέλος χωροῦσα εἰς τὴν θάλασσαν σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριο Γραμπούσα.

Τὸ ἔδαφος τοῦ λεκανοπεδίου τούτου εἶναι λίαν ἀνώμαλον καὶ δασῶδες διαρρέεται δὲ ὑπὸ τῶν ξυακίων Κολένη ἢ Νοπηγανοῦ Ποταμοῦ, Κακοπέρατου, Καμάρας, καὶ Πυργανοῦ Ποταμοῦ, καὶ διαιρεῖται εἰς ἰσαριθμοὺς ἀνωμάλους κοιλάδας διαχωρίζομενας ὑπὸ χθαμαλῶν λοφοσειρῶν καὶ ἐνουμένων εἰς τὴν παραλίαν πεδιάδα ἥτις ἐκτείνεται εἰς τὸ μεσημβρινὸν ὄριον τοῦ κόλπου τῆς Κισάμου. Ἐκ τῶν κοιλάδων τούτων ἡ τοῦ Κολένη ἄρχεται ἀπὸ τῶν δύο στενῶν καὶ βαθειῶν φαράγγων αἰτίνες, πρὸς Β. τῶν χωρίων Δρῦς καὶ Φλώργα, δικτέμνουσι τὴν ὄροσειρὰν ἥτις διαχωρίζει τὰς ἀρκτικές ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων. Ἀπὸ τῶν φαράγγων τούτων ἡ κοιλάς τοῦ Κολένη πρὸς Β. διευθυνομένη ἀνοίγεται εἰς τὴν ἀμμόδη παραλίαν τῆς Ν.-Α. γωνίας τοῦ κόλπου τῆς Κισάμου.

Ἡ τοῦ Τυφλοῦ ἄρχεται ἀπὸ τῆς βαθείας καὶ ἀδιαβάτου φάραγγος ἥτις διατέμνει, παραλλήλως ταῖς ἀνωτέρω φάραγγι, τὴν αὐτὴν ἢν καὶ ἐκεῖναι ὄροσειρὰν, ἀπὸ τῆς φάραγγος δὲ ταύτης βαίνει πρὸς Β. μεταξὺ χθαμαλῶν λοφοσειρῶν καὶ τέλος ἀνοίγεται εἰς τὴν παραλίαν πεδιάδα.

Ἡ τοῦ Κακοπέρατου ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Καλάθειας σχηματιζομένου αὐχένος.

Ἡ τῆς Καμάρας ἀποτελεῖται ἐκ δύο μικροτέρων κοιλάδων αἰτίνες σχηματίζονται εἰς τοὺς πρόποδας τῆς μακρᾶς ὄροσειρᾶς ἥτις ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἄγ. Ἡλία βαίνει πρὸς Ν.-Α. διαχωρίζουσα τὰς ἀρκτικές ἀπὸ τῶν δυτικῶν κλιτύων. Καὶ ἡ κοιλάς αὕτη ἀνοίγεται εἰς τὴν παραλίαν πεδιάδα πρὸς Α. τῆς κωμοπόλεως τῆς Κισάμου.

Ἡ τοῦ Πυργανοῦ Ποταμοῦ ἀποτελεῖται ἐκ δύο κεχωρισμένων κοιλαδίων ἅτινα ἄρχονται ἀπὸ τῶν Α. κλιτύων τοῦ ὄρους Ἄγ.

Ἡλία καὶ ἐνοῦνται ἐν τῇ παραλίᾳ πεδιάδι τῇ κατεχούσῃ τὴν Ν.-Δ. γωνίαν τοῦ κόλπου τῆς Κισιάμου.

Πρὸς Δ. τῆς κοιλάδος τοῦ Πυργιανοῦ Ποταμοῦ ἐκτείνεται ἡ κοιλὰς τῶν Μεσογείων ἥτις περιορίζεται ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑπὸ ὑψηλῶν ὄρέων καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸν κόλπον τῆς Κισιάμου.

Τὰ βυάκια, ἅτινα διασχίζουσι τὸ λεκανοπέδιον τῆς Κισιάμου, τὸ θέρος ὀλίγον μόνον ὕδωρ διατηροῦσι ἢ καὶ παντάπασι ἀποξηραίνονται, τὸν χειμῶνα ὅμως καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν βροχῶν βέουσι ὀρυμητικώτατα καὶ πολλάκις διακόπτουσι καὶ αὐτὴν τὴν συγκοινωνίαν.

Τὸ λεκανοπέδιον τῆς Κισιάμου ἰσχύει ἀφθόνως οἶνον ὅστις

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τῆς Κισιάμου ἔνεκα τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος φρούριου τοῦ Καστελλίου Κισιάμου ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῶν κατὰ τὰς δυτικωτέρας ἐπαρχίας στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων. Κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις οἱ Τούρκοι ἐν Καστελλίῳ συναθροίζοντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν προσέβαλλον τοὺς ἐπαναστάτας ὅτινες ἐκπνευλιγμένοι ἐπολιόρκησαν καὶ δις ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον.

Τὰ κυριώτερα πολεμικὰ γεγονότα συνοψίζονται ὡς ἑξῆς.

Μετὰ τὴν κατὰ τὴν 3 Φεβρουαρίου 1823 (ὄρα σημείωσιν 1 Σελ. 291) ἦταν τῶν Τούρκων εἰς Βουκολιαῖς καὶ Πολεμάρι, οἱ Τούρκοι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ φρούρια τῆς Κισιάμου καὶ τῆς Γραμπούσης καθὼς καὶ εἰς τοὺς διαφόρους ἀνὰ τὴν ἐπαρχίαν ὄχυρους πύργους, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐπιδραμόντες ταχεῖς τοὺς μὲν πύργους ἐκυρίευσαν, τὰ δὲ φρούρια ἐπολιόρκησαν στενωῶς ἀπὸ τε τῆς ξηρᾶς καὶ ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ δύο πλοίων, ἐν ᾗ ἰσχυρὰ ἀποσπάσματα κατέλαβον τὰς πρὸς τὸ Σέλινον διαβάσεις ἵνα παρακωλύσωσι πᾶσαν ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ Τούρκων προσβολὴν. Τὴν 25 Μαΐου τὸ φρούριον τῆς Κισιάμου παρεδόθη διὰ συνθηκολογήσεως εἰς τοὺς ὑπὸ τὸν Ἐμμ. Τομπάζον (Ἄρμωστὴν τῆς Κρήτης) Ἕλληνας μετ' ὅ τὰ Ἕλληνικὰ ὄπλα ἐτράπησαν πρὸς τὸ Σέλινον (ὄρα σημ. 1 Σελ. 291).

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1824 ἐπιδραμὼν εἰς Κισιάμον ὁ Χουσεΐν-Μπέης μετὰ πολλῶν χιλιάδων Ἀλβανῶν κλ. ἐκυρίευσεν ἅπασαν τὴν χώραν καὶ τὸ φρούριον τοῦ Καστελλίου.

Ἀρχομένου τοῦ Αὐγούστου 1825 οἱ εἰς Ἑλλάδα προσφυγόντες Κρήτες καταπλεύσαντες αἰφνιδίως εἰς Κισιάμον καὶ ἀποβιβασθέντες ἐγγὺς τῶν φρουρίων τοῦ Καστελλίου καὶ τῆς Γραμπούσης ἐκυρίευσαν αὐτά, τὴν 2 Αὐγούστου, καὶ ἐγένοντο κύριοι ὁλοκλήρου τοῦ λεκανοπεδίου μετ' ὀλίγας ὅμως ἡμέρας ἐπιδραμὼν ὁ Μουσταφᾶς μετὰ πολλῶν χιλιάδων στρατοῦ ἐκυρίευσεν ἐκ νέου τὸ φρούριον τοῦ Καστελλίου καὶ ἐγένετο κύριος ἅπαντος τοῦ λεκανοπεδίου.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ Τούρκοι τῆς Κισιάμου ἐνεκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Καστελλίου καὶ ὁρμώμενοι ἐκεῖθεν ἐδήουν τὴν χώραν. Μεσοῦντος τοῦ Νοεμβρίου 1866 οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Φρουδάκη, Βυζάντιον, Κράτην κλ. ἐπολιόρκησαν τὸ φρούριον τοῦ Καστελλίου, μετὰ ματαίους ὅμως ἀγῶνας ἐγκατέλιπον τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν καὶ ἔστρεψαν ἀλλαγῆ ταῖς ὄπλα ταν.

Ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου 1867 ἰσχυρὸν σῶμα Τουρκικοῦ στρατοῦ βγαίνει ἐκ Κα-

εἶναι τὸ κύριον αὐτοῦ προϊόν, προσέτι δὲ ἔλαιον, δημητριακοὺς καρπούς, κάστανά, κάρνα καὶ διαφόρους ὑπώρας, διατρέφει δὲ πολλοὺς ἵππους, ἡμιόνους καὶ ποίμνια.

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ταυρω-
νίτου· 2) πρὸς Ν. μετὰ τῆς κοιλάδος τῆς **Καντάνου** (μεσημβρι-

στελλίου εἰς Ἐννεά-Χωριὰ καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σέλυον. Οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τὰς θέσεις Νησί, Τσουρανιανά, Κεραμέρι καὶ ἀπέκρουον τοὺς Τούρκους (2 Μαρτίου), μέχρις ὅτου ἰσχυρὰ ἐπικουρία ἀπὸ Καλάθαινας εἰς τοὺς Τούρκους ἀφιχθεῖσα ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσασιν.

Τὴν 9 Μαρτίου 1866 ὁ Σαρχός-Πασσᾶς μετὰ πολλῶν χιλιάδων τακτικῶν καὶ ἀτάκτων στρατευμάτων βαδίζει κατὰ τοῦ χωρίου **Τοπόλια** περὶ τὸ ὅποιον συνεντρώνονται οἱ περὶ τοὺς Σκαλιῶν, Καμπουράκην, Κορκίδη κ.λ. Ἕλληνες. Μετὰ πεισματώδη μάχην οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς Νησί εἶτα δὲ εἰς Σταυρὸν ἐν ᾧ οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὰ χωρία Τσουρανιανά, Σταυράκια, Ἄγ. Κυργιάνης καὶ **Τοπόλια**.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου 1867 ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς μετὰ 10 χιλ. ἀνδρῶν προσβάλλει τοὺς ἐν Λουσακίαις Ἕλληνας οἵτινες ὑποχωροῦσιν εἰς Συρικάρι. Οἱ Τούρκοι ἐπιπίπτουσι κατὰ τῶν ἐκεῖ Ἑλλήνων διαβαίνοντες ὅμως τὴν **Κερά Τουρλωτῆν** προσβάλλονται ὑπὸ τῶν Γιαννουδοβαρδάκη, Καμπουράκη, Σκαλιῶν κ.λ. καὶ μετὰ πολυῶρον μάχην ὑποχωροῦσιν.

Τὴν 1 Ἰουλίου 1867 ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς ἐκκινήσας ἀπὸ Δρομονέρου βαίνει κατὰ τοῦ **Κακοπέτρου**, οἱ δὲ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Καμπουράκην, Γιαννουδοβαρδάκην, Ἀναστασάκην, Κριάρην, Μαρκουλάκην κ.λ. κατέλαβον τὰς θέσεις **Πόρο**, **Μονοδένδρου** καὶ **Πλατανέ**. Οἱ Τούρκοι πειρῶνται νὰ συκλώσωσι τὰς Ἑλληνικὰς θέσεις ἐκ δεξιῶν εἰς Ἀμπελάκια, οἱ δὲ περὶ τοὺς Γιαννουδοβαρδάκην, Ἀναστασάκην κ.λ. Ἕλληνες ἀντιμετωπίσαντες τὴν κίνησιν ταύτην τοῦ ἐχθροῦ ἔδωσαν καιρὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ὑποχωρήσασιν εἰς **Καλησοβρόνιον**, **Κουτουφὸ** κ.λ. μεθ' ὃ οἱ Τούρκοι ἐπανῆλθον εἰς **Δρομόνερρον**.

Τὴν 2 Ἰουλίου ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς βαίνει κατὰ τοῦ **Μαλαθήρου** οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Γιαννουδοβαρδάκην, Καμπουράκην, Κριάρην, Σκαλιῶν κ.λ. καταλαβόντες τὰς θέσεις **Βόθωνα** καὶ **Κάστρο** τοῦ **Μαλαθήρου** ἀπέκρουσαν τοὺς Τούρκους.

Τὴν 24 Ἰανουαρίου 1868 ὁ Χουσνῆ Πασσᾶς μετὰ 3 χιλίων ἀνδρῶν βίνων ἐκ **Καστελλίου** εἰς **Σκαριῶτα** οἱ δὲ Ἕλληνες κατέλαβον τὰς θέσεις **Βίγλα** καὶ **Σκαλι** (ἀνωθεν **Πανεθόμου**), **Ἄγιου Ἡλίας τὸ Μουρι** (ἀνωθεν Ἄγ. Ἀντωνίου) καὶ **Κεφαλὰ** (ἀνωθεν **Σφακοπηγάδι**). Ὁ ἐχθρὸς ἐπανειλημμένως προσπαθῆσας νὰ διέλθῃ διὰ τῶν διαφόρων τούτων θέσεων ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπεχώρησεν εἰς **Καστέλλιον**.

Τὴν 1 Μαΐου 1868 οἱ Τούρκοι προσβάλλουσι τοὺς εἰς **Τρεῖς Ἀλώνια** (ἀνωθεν τῶν **Χωρίων Περιβολάκια** καὶ **Σφακοπηγάδι**) Ἕλληνας, μετὰ πολυῶρον ὅμως μάχην ὑποχωροῦσι καταδιωκόμενοι μέχρι **Καστελλίου**.

Τὴν 9 Μαΐου τρισχίλιοι Τούρκοι βίνουσι ἐκ **Καλεργιανῶν** καὶ **Παληοκάστρου** εἰς **Τσουρανιανά**. Οἱ Ἕλληνες ἐστρατοπεδεύονται εἰς **Μουρι** ὑπὸ τοὺς Γιαννουδοβαρδάκην, Καμπουράκην, Ἀναστασάκην κ.λ. κατέλαβον τὰς θέσεις **Χριστόν**, **Τσουρανιανά**, Ἄγ. **Ἰωάννην** καὶ **Ψαρό Χαράκι**, μετὰ πολυῶρον δὲ μάχην ἀπέκρουσαν τοὺς Τούρκους οὗς κατέδιωξαν μέχρι **Καστελλίου**.

ναί κλιτύες) και μετά τῆς τῶν Ἐννέα Χωριῶν (δυτικά κλιτύες)·
3) πρὸς Δ. μετά τῶν δυτικῶν κλιτύων τῆς Κρήτης.

Ἀπὸ τοῦ λεκανοπεδίου τούτου ἀναχωρεῖ δυσβατωτάτη ἀτραπὸς ἥτις διὰ τῶν Α. κλιτύων τοῦ βραχώδους ἀκρωτηρίου τῆς Γραμπούσης βραίνουσα φθάνει μέχρι τοῦ ἄκρου αὐτοῦ τοῦ ἀπέναντι τῆς νησίδος τῆς Γραμπούσης (ὄρα κατωτέρω ἀκτῆς).

Τὸ λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου περιλαμβάνει:

1) Τὰ χωρία Πανέθυμος και Μουρτζανά κατοικοῦμενα ὑπὸ 50 Ἑλληνικῶν και 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2) Τὸ χωρίδιον Ἄστρικος κατοικοῦμενον ὑπὸ 8 Ἑλληνικῶν και 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

3) Τὸ χωρίδιον Κρύα Βρύση κατοικ. ὑπὸ 10 Ἑλλ. οἰκογ.

4) Τὰ χωρία Πρόδρομος και Πύργος κατοικοῦμενα ὑπὸ 40 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

5) Τὸ χωρίον Γρὰ Κερὰ κατοικ. ὑπὸ 20 Ἑλλ. οἰκογενειῶν.

6) Τὰ χωρία Μαλάθηρος και Μεσαύλια κατοικοῦμενα ὑπὸ 51 Ἑλληνικῶν και 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

7) Τὸ χωρίον Σάσαλος κατοικ. ὑπὸ 44 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) Τὸ χωρίον Μουρὶ κατοικοῦμενον ὑπὸ 50 Ἑλλ. οἰκογ.

9) Τὸ » Περβολάκια » » 30 » »

10) Τὸ » Κερὰ » » 25 » »

11) Τὸ » Ῥόκκα » » 20 » »

12) Τὸ » Κοτσανὰ » » 10 » και 10

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

13) Τὸ χωρίδιον Μάκρωνας » » 15 » οἰκογ.

14) Τὸ » Χουδαλιανὰ » » 10 » »

15) Τὰ χωρία Ἀρμενοχωριὸ και Σκευιανὰ κατοικοῦμενα ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον Σφακοπηγάδι κατοικ. ὑπὸ 13 Ἑλλ. οἰκογ.

17) Τὰ χωρία Κωσταδιανὰ και Μεσουήσι κατοικοῦμενα ὑπὸ 15 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

18) Τὸ χωρίον Λυριδιανὰ κατοικοῦμενον ὑπὸ 10 Ἑλλ. οἰκογ.

19) Τὸ χωρίον Ἀγ. Κυρ-γιάνης (Ἀπάνω και Κάτω) κατοικοῦμενον ὑπὸ 45 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

20) Τὸ χωρίον *Τοπόλγια* κατοικούμενον ὑπὸ 130 Ἑλληνικῶν καὶ 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

21) Τὸ χωρίον *Βουλγάρω* κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλ. οἰκογ.

22) Τὸ » *Κουρφαλώνας* » » 6 » καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

23) Τὸ χωρίον *Παντουρζανά* » » 4 » » 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

24) Τὰ χωρία *Καλουσιανά* καὶ *Γερωνυμιζανά* κατοικούμενα ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

25) Τὴν ἀγροικίαν *Κουρθιανά* κατοικ. ὑπὸ 4 Τουρκ. οἰκογ.

26) Τὴν » *Σκουλουδζανά* » » 10 Ἑλλ. »

27) Τὴν *Ποταμιδα* περιλαμβάνουσαν τὰς ἀγροικίας *Παππαδζανά*, *Ἀγ. Ἄνναν*, *Κατρεμάδου*, *Γαλαζιανά*, *Μουλαδζανά*, *Μπουμπουζανά*, *Νταμπαδζανά*, *Μπερδζανά* κλ. κατοικουμένας ἐν ὅλῳ ὑπὸ 75 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

28) Τὸ χωρίον *Χαιρεθιανά* κατοικούμενον ὑπὸ 35 Ἑλλ. οἰκ.

29) Τὸ » *Δραπανιάς* (*Νοπήγζα* κλ.) » 125 » »

30) Τὸ » *Σειρικάρι* κατοικούμενον » 85 » »

31) Τὸ χωρίον *Καλάθωναις* κατοικούμενον ὑπὸ 75 Ἑλλ. οἰκ.

32) Τὸ » *Κουκουναρά* (*Κουκουναρά*, *Τσικαλαρζιά* καὶ *Χαλέπα*) κατοικούμενον ὑπὸ 45 Ἑλλ. καὶ 2 Τουρκ. οἰκογενειῶν.

33) Τὸ χωρίον *Χαρχαλζανά* κατοικουμ. ὑπὸ 6 Ἑλλ. καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

34) Τὸ χωρίον *Καλλεργζανά* » » 40 » » 5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

35) Τὸ χωρίον *Παληόκαστρο* (*Γαλουβάς*, *Γληγορζανά*, *Μαριδζανά* κλ.) κατοικούμενον ὑπὸ 130 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

36) Τὸ χωρίον *Δουβακζαίς* (*Πατερζιανά*, *Μεράδες* κλ.) κατοικούμενον ὑπὸ 120 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

37) Τὸ χωρίον *Πόρρω Μεσόγεια* κατοικ. ὑπὸ 82 Ἑλλ. οἰκ.

38) Τὸ » *Δαρδάς* » » 16 » καὶ 7 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

39) Τὸ χωρίον *Καμάρτζος*, κατοικ. ὑπὸ 10 Ἑλλ. καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

40) Τὰ χωρία Ἁγ. Γεώργιος καὶ Φουρνάδω, κατοικούμενα ὑπὸ 65 Ἑλληνικῶν καὶ 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

41) Τὰ χωρία Καλυβιανή, Νηδ-Χωρὸ καὶ Ἄζογυρές, κατοικούμενα ὑπὸ 105 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

42) Τὴν κομόπολιν Καστέλλι τῆς Κισάμου ἢ ἀπλῶς Καστέλλι ἀποτελουμένην ἐκ δύο κυρίων μερῶν ἐκ τῆς παλαιᾶς συνοικίας ἣτις κεῖται ἐντὸς τειχῶν καὶ κατοικεῖται ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἐκ τῆς νέας συνοικίας ἣτις ἐκτείνεται πρὸ τῶν τειχῶν καὶ κατοικεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ Καστέλλι εἶναι ἔδρα ὁμωνύμου δήμου καὶ τῆς ἐπαρχίας Κισάμου, ἔχει ἐπαρχεῖον, μικρὸν στρατῶνα, Τσαμίον κλ. ἐντὸς τῶν τειχῶν, ἐκτὸς δὲ τῶν τειχῶν (ἐν τῇ Ἑλληνικῇ συνοικίᾳ) πολλὰ ἐμπορικὰ καταστήματα, ὠραίας οἰκοδομὰς, ναόν, σχολεῖα κ.λ. Κατοικεῖται μετὰ τῶν πέριξ αὐτοῦ προαστείων Κουνουπίτσας, Ἀπάνω Πύργος, Κάτω Πύργος, Ἀπάνω Καμάρα καὶ Κάτω Καμάρα, ὑπὸ 110 Ἑλληνικῶν καὶ 95 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Ἄκται. Ἡ τὰς ἀρκτικὰς κλιτύας ἀποτελοῦσα χώρα εἰσχωρεῖ ἐν τῇ θαλάσῃ διὰ τῶν δύο ὄρεινῶν ἀκρωτηρίων τοῦ Σπάθα καὶ τῆς Γραμπούσης μετὰ τῶν ὁποίων σχηματίζεται ὁ κόλπος τῆς Κισάμου¹.

Τὸ ἀκρωτήριο Σπάθα ἢ Ροδωποῦ (πάλαι Ψάκου ἢ Τίτυρον) ἔχει διεύθυνσιν Ν.-Β., μῆκος 17—18 χιλιομ. καὶ μέσον πλάτος 6 χιλιομ. πλευρὰ παράλληλα καὶ καταλήγει εἰς κανονικὴν αἰχμὴν. Αἱ ἀκταὶ αὐτοῦ εἰσὶ βραχῶδεις καὶ κατακόρυφοι ἐν τούτοις εἰσὶ πολλαχοῦ προσिताὶ καὶ παρουσιάζουσι πολλὰ σημεῖα ἀποβάσεως.

Τὸ ἀκρωτήριο Γραμποῦσα (πάλαι Κώρικον ἢ Κίμαρος) ἀποτελεῖ τὴν Β.-Δ. γωνίαν τῆς Κρήτης, ἔχει διεύθυνσιν Ν.-Β. μῆκος 13 χιλιομ. καὶ μέγιστον πλάτος 4 χιλιομέτρων. Αἱ ἀκταὶ αὐτοῦ εἰσὶν ὡσαύτως βραχῶδεις καὶ κατακόρυφοι, ἐν τούτοις παρουσιάζει ὄρους τινὰς εἰς τὰς ἀνατολικὰς καὶ εἰς τὰς δυτικὰς αὐτοῦ ἀκτὰς (Ἁγ. Σώστης, Ἐγγάνι κ.λ.)

(1) Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτη ἀνήκον εἰς τὴν ὄρεινὴν χώραν Κισάμου-Σελύνου ἀπολήγει εἰς τὸν κόλπον τῶν Χανίων, ὃν περιεγράψαμεν ἐν τῷ τμήματι τῶν Λευκῶν Ὀρέων (ὄρα Σελ. 271).

Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Γραμπούσης κεῖται ἡ "Αγρία Γραμποῦσα, νησίς ἔρημος, ξηρὰ καὶ μὲ ἀκτὰς ἀπορροῦγας. Ν.-Δ. δὲ αὐτῆς κεῖται ἑτέρα νησίς, ἡ κυρίως Γραμποῦσα, βράχος ὕψους 137 μ. ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένον ὀχυρώτατον 'Ενετικὸν Φρούριον', μεταξὺ δὲ τῆς νησίδος ταύτης καὶ τῆς γλώσσης Τηγάνι' σχηματίζεται ὁ ἀσφαλῆς λιμὴν τῆς Γραμπούσης.

Ὁ μεταξὺ τῶν δύο ἀκρωτηρίων Σπάθα καὶ Γραμπούσης σχηματιζόμενος κόλπος τῆς Κισάμου ἔχει βάθος 8 — 9 ναυτ. μιλίων ἴσον δὲ πλάτος. Αἱ εἰς τὰ δύο ἀκρωτήρια ἀνήκουσαι παραλίαι τοῦ κόλπου τούτου εἰσὶ βραχώδεις, εἰς τὸ βάθος ὅμως, ἔνθα ἀπολήγει τὸ μέγα λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου, ἡ παραλία εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμμώδης καὶ χθαμαλή.

Ὁ κόλπος οὗτος ἀνοικτὸς ὢν πρὸς Β. δὲν εἶναι ποσῶς ἀσφαλῆς

(1) Τὸ φρούριον τοῦτο κτισθὲν ὑπὸ τῶν 'Ενετῶν εἶναι ἐκ τῶν ισχυροτάτων καὶ ὄντως ἀπορρήτων φρουρίων τῆς ἐποχῆς του. Μετὰ τὴν πτώσιν ἀπάσης τῆς Κρήτης ὑπὸ τοὺς Τούρκους οἱ 'Ενετοὶ διετήρησαν μετὰ τῆς Σπιναλόγκας καὶ τῆς Σούδας καὶ τὸ φρούριον τῆς Γραμπούσης ὅπερ παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους διὰ προδοσίας δύο ἐκ Καλαυρίας ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς του, 23 ἔτη μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ 'Ηρακλείου.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 οἱ 'Ελληνες ἐπανελημμένως ἐζήτησαν νὰ καταλάβωσιν αὐτὸ ἀλλὰ στερούμενοι ναυτικῆς δυνάμεως ὅπως ἀποκλείσωσιν αὐτό, ἀπέτυχον. Τὴν νύκτα τῆς 11—12 Δεκεμβρίου 1823 οἱ 'Ελληνες ὑπὸ τοὺς Τομπάζην, Δράμαλην, Παναγιώτου, Μαυράκην κλ. ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ φρουρίου τούτου καὶ ἀνῆλθον ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων αὐτοῦ εἰτα ὅμως ἀπεκρούθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τὴν 2 Αὐγούστου 1825 εἴκοσι πέντε 'Ελληνες ὑπὸ τὸν Μαυράκην ἀποβιβάσθentes εἰς "Αγ. Σώστην ἐπιδραμόντες ἐκυρίευσαν διὰ εὐφυοῦς στρατηγήματος τὸ φρούριον τῆς Γραμπούσης ὅπερ ἔκτοτε ὑπῆρξε τὸ κύριον κέντρον τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασεως μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου 1830 ὅτε κατέληθη ὑπὸ τῶν συμμάχων δυνάμεων ἕνεκα πειρατικῶν τινῶν πράξεων ἐνεργηθεισῶν ὑπὸ πλοιαρίων ἀπὸ τῆς Γραμπούσης ὁρηθέντων. Τὴν 21 Ἰανουαρίου 1831 παρεδόθη πάλιν ἡ Γραμποῦσα εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τῶν συμμάχων!

(2) Μετὰ τὴν ἦρταν τῶν 'Ελλήνων εἰς Βαρύπετρον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1825, οἱ 'Ελληνες κατέφυγον εἰς τὸ φρούριον τῆς Γραμπούσης κατὰ τοῦ ὀποιοῦ ἐβάδισεν ὁ Μουσταφᾶς. Οἱ 'Ελληνες ἀντὶ νὰ περιμείνωσι τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Γραμπούσης δυσκόλους διαδόσεις τῆς Κακῆς-Σιάλας περιέμειναν αὐτὸν πρὸ τοῦ φρουρίου τῆς Γραμπούσης, ὅπως δὲ κάλλιον κατέχουσι τὸν λιμένα αὐτῆς κατέλαβον ὑπὸ τοὺς Β. Χάλην, Α. Ἡπειρώτην κλ. καὶ τὴν μικρὰν χερσόνησον Τηγάνι ἣν οὐδόλους ἐχώρυσαν. Οἱ Τούρκοι προσβαλόντες τοὺς 'Ελληνὰς ἀπεκρούθησαν μετὰ ὀλοήμερον μάχην καὶ ὑπεχώρησαν, τὴν ἐπομένην ὅμως αἰφνιδίως ἐπιδραμόντες κατέλαβον τοὺς 'Ελληνας καὶ κατέστρεψαν αὐτοὺς (Δεκέμβριος 1825).

ἐν καιρῷ χειμῶνος, τὸ καλοκαίριον ὅμως δύνανται νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐν αὐτῷ πλοῖα πρὸς τὸ μέρος ἰδίως τῆς ἀμυῶδου παραλίας τοῦ Καστελλίου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ κόλπου μικρὰ πλοίαριχ δύνανται νὰ εὔρωσι καταφύγιον ἐν τῷ ὄρμῳ τοῦ Ἁγίου Σώστη.

Ἐτερος ὄρμος ἀσφαλῆς εἰς μικρὰ πλοῖα εἶναι τὸ εἰς τὴν Ν.-Α. γωνίαν τοῦ κόλπου καὶ ὀπισθεν τῆς αἰχμῆς Τράνισα σχηματιζόμενον ἀγκυροβόλιον.

ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Ἡ τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας ἀποτελοῦσα χώρα εἶναι ὄρεινὴ καὶ παρουσιάζει ἀλλεπαλλήλους κοιλάδας καὶ λεκανοπέδια σχηματιζομένης μεταξὺ τῶν ἀντιστηριγμάτων τῆς ὄροσειρᾶς Ἀποπηγάδι-Ἁγ. Δίεου. Ἡ χώρα ἐν γένει εἶναι δυσβατωτάτη, δασώδης καὶ περιφρέεται ὑπὸ συχῶν πηγῶν καὶ βρυκτίων¹. Περιλαμβάνει:

(1) Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 οἱ Τούρκοι τοῦ Σελόνου, μαχιμώτατοι ἄνδρες καὶ πολυάριθμοι, δὲν ἐγκατέλιπον τὰ χωρία αὐτῶν ἀλλ' ἀπτόητοι παρεκολούθουν τὰς ἀλλαγὰς τῆς νήσου ἐχθροπραξίας. Πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων τούτων 1500 Ἕλληνες ὑπὸ τοῦς Γ. Δασκαλάκη ἢ Τσελεπῆν, Α. Παναγιώτου καὶ Φρ. Τσισκάκη ἐκστρατεύουσιν ἀπὸ τῶν Σφακίων καὶ διὰ τῆς Τρουπήτης εἰσβάλλουσιν εἰς Σέλονον, ἐν ᾧ ὁ Β. Χάλης καταλαμβάνει τὰς ἀπὸ τῆς Κισάμου ὁδοὺς πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἐκείθεν εἰς τοὺς Τούρκους ἐπικουρίας. Ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ οἱ Τούρκοι συνεκεντρώθησαν εἰς Κάντανον διὰ μικροῦ δὲ ἀποσπάσματος κατέλαβον τὸ χωρίον Σταυρόν. Οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο κύριοι ἀπάσης τῆς χώρας καὶ ἐπολιοῦκον τοὺς εἰς Σταυρόν καὶ Κάντανον πολεμίους, φονευθέντος ὅμως εἴτα τοῦ ἀρχηγοῦ Δασκαλάκη ἢ ἐκστρατεία ἐματαιώθη καὶ οἱ Τούρκοι ἔμεινον καὶ πάλιν κύριοι τῆς χώρας ταύτης.

Μετά τὴν πτώσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου οἱ Ἕλληνες ἐξεστράτευσαν ὑπὸ τοῦς Τομπάζην, Ρ. Βουρδομπᾶν, Χάλην κλ. κατὰ τῶν Τούρκων τοῦ Σελόνου. Οἱ Τούρκοι μαθόντες τοῦτο συνεκεντρώθησαν εἰς Κάντανον, ἐνθα ὠχυρώθησαν καὶ τὴν 5 Ἰουλίου 1823 ἤρξατο ἡ πολιορκία. Μετὰ ἕξ ἡμερῶν πολιορκίαν οἱ Τούρκοι ἐπωφελοῦμενοι τῆς συνομολογηθείσης ἀνακωχῆς ἐξῆλθον μετὰ τῶν οικογενειῶν αὐτῶν ἐκ τῆς Καντάνου πρὸς τὰ Χανία, καταδιωχθέντες ὅμως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δεινὴν ὑπέστησαν φθοράν.

Ἀμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 οἱ Τούρκοι τοῦ Σελόνου ὠχυρώθησαν καὶ πάλιν εἰς τὴν ὄχυρὰν Κάντανον μετὰ τοῦ ἐκεῖ εὑρεθέντος τακτικοῦ στρατοῦ, τοῦτους δὲ ἐπολιοῦκον οἱ περὶ τοὺς Κορκίδην, Κριάσην, Χατζῆ-Μιχάλην κλ. Ἕλληνας. Φθίνοντος τοῦ Σεπτεμβρίου 1866 ὁ Μουσταφᾶ-Πασᾶς ἐκστρατεύσας μετὰ πολλῶν χιλιάδων στρατοῦ ἀπὸ τῶν Χανίων κατὰ τοῦ Σελόνου ἠδυνήθη νὰ φέρῃ ἀντιπερισπασμόν εἰς τοὺς πολιορκητάς τῆς Καντάνου καὶ νὰ διασώσῃ τοὺς πολιορκουμένους.

- 1) Τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Ἀγ. Εἰρήνης-Σούγας.
- 2) Τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Καντάνου.
- 3) Τὴν πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Καντάνου ἐκτεινομένην ὄρεινὴν χώραν.

1. Ὅρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Ἀγίας Εἰρήνης - Σούγας.

Πρὸς Δ. τῶν ὄρέων (Βολακιά (ὑψ. 2000 μ.) κλ.) εἰς ἃ περατοῦνται τὰ Σφακιά, ἐκτείνεται τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Ἀγ. Εἰρήνης-Σούγας ὕπερ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ αὐχένος τῶν Ποροσελίων κατέρχεται μέχρι τῆς μεσημβρινῆς παραλίας, εἶναι δὲ ὄρεινότατον, καλύπτεται ὑπὸ συχνῶν δασῶν, διαρρέεται ὑπὸ ἀφθάνων ὑδάτων καὶ διασχίζεται ὑπὸ μικροῦ ρύακος ὅστις ἐκβάλλει εἰς τὴν παραλίαν τῆς Σούγας.

Συγκοινωνεῖ: 1) Πρὸς Β. διὰ τοῦ αὐχένος τῶν Ποροσελίων μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀλυκιανοῦ καὶ μετὰ τοῦ Ταυρωνίτου. 2) Πρὸς Β.-Α. μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ διὰ τοῦ ὑψηλοῦ (1127 μ.) αὐχένος τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου. 3) Πρὸς Α. μετὰ τῆς παραλίας τῆς Ἀγ. Ρουμέλης διὰ δυσβατωτάτης ἀτραποῦ, βατῆς εἰς πεζοὺς

Ὁ ἀπέναντι τῶν ὄρεινῶν θέσεων Φώκαις καὶ Ποροσέλια ἐσκηνωμένος Τουρκικὸς στρατὸς ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ ἀνῆλθεν εἰς Ὀμαλὸν τὴν 9 Δεκεμβρίου 1866 (ὄρα Σημ. Σελ. 262) οἱ δὲ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Ζυμβρακάκην, Χ. Μιχάλην, Βότσαρη, Σολιώτην κλ. κατέλαβον τὸν ἀπὸ τοῦ Ὀμαλοῦ εἰς τὸ Σέλυον αὐχένα ἀφίντες ἀφύλακτον τὸν αὐχένα τῶν Ποροσελίων δι' οὗ οἱ Τούρκοι ἀμαχητὶ διελθόντες κατέλαβον τὴν Ἀγ. Εἰρήνην καὶ τὸ Κατωχώριον, ἐν ᾧ εἰ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν εἰς Κουστογέραρον εἶτα εἰς Ὀχραν καὶ ἐκεῖθεν διὰ Τρυπητῆς εἰς Σφακία.

Φθίνοντος τοῦ Ἰανουαρίου 1867 ὁ Σαρχὸς-Πασσᾶς μετὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ πειροῦται νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σέλυον ἀπὸ τοῦ Ἀλυκιανοῦ ἀλλ' ἀποκρούεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταλαβόντων ἰσχυρῶς τὰς Φώκας, τὰς Κακὰς Πλευράς καὶ τοῦ Σέμπρονα. Κατανοήσας τέλος ὅτι δὲν ἤδυνάτο νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σέλυον κατέλαβε καὶ τὴν πεδιάδα καὶ παρητήθη τοῦ σχεδίου του.

Κατὰ τὸν Δεκέμβριον ὁ Χουσεῖν Αὐνῆ-Πασσᾶς ἐγκατέστησεν ἴδιον σῶμα ἐν Σέλυνῳ πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν μεθ' ὧν καθ' ἑκάστην συνεπλέκοντο εἰς μάχας μέχρι τοῦ πέρατος τῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ κινήσεις τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων ὤρμῳντο αἰ μὲν τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς Παληροχώρας, τῆς Καντάνου καὶ τῆς Λειβάδας αἰ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὀμαλοῦ καὶ ἀπὸ τῶν Σφακίων διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς Τρυπητῆς.

μόνον, ἥτις ἀπὸ τῆς Σούγγιας τῶν χωρίων Κουστογέρακο, Λειβαδά κλ. βαίνει πρὸς Α. διὰ τῆς ἀποκρήνου παραλίας, διέρχεται διὰ τῆς θέσεως Τρουπητῆ καὶ τέλος καταλήγει εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἐγ. Ῥουμέλης. Περιλαμβάνει :

1)	Τὸ χωρίον Ἀπανωχώρι	κατοικούμενον	ὑπὸ	65	Ἑλλην. οἰκ.
2)	Τὸ » Ἐγ. Εἰρήμη	»	»	60	» »
3)	Τὸ » Καμπανὸς	»	»	70	» »
4)	Τὸ » Μαράλγα	»	»	25	» »
5)	Τὸ » Τσισκιανὰ	»	»	15	» »
6)	Τὸ » Δειβάδα	»	»	15	» »
7)	Τὸ » Σκάφη (μετὰ Λουκιανῶν)	»	»	35	» καὶ

5 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8)	Τὸ χωρίον Ἀργαστήρι	κατοικ.	»	25	» οἰκ.
9)	Τὰ χωρία Πρινὲς καὶ Τσακῶνω	»	»	45	» »
10)	Τὸ χωρίον Ἀγριλὲς	κατοικούμ.	»	30	» »
11)	Τὸ » Μᾶζα	»	»	20	» »
12)	Τὰς ἀγροικίας Μυρτῆς καὶ Παππαδιανὰ	κατοικουμένας			

ὑπὸ 10 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

13)	Τὴν ἀγροικίαν Ζυμπροῦ	κατοικουμ.	ὑπὸ	10	Ἑλλην. οἰκογ.
14)	Τὸ χωρίον Ῥοδοβάνι	»	»	45	» »
15)	Τὸ » Καμάργα	»	»	20	» »
16)	Τὸ » Ἀηδουοὶ	»	»	15	» »
17)	Τὸ » Μονή	»	»	25	» »
18)	Τὸ » Δειβαδάς	»	»	30	» »
19)	Τὸ » Κουστογέρακο	»	»	25	» »

Πρὸς Δ. δὲ τοῦ λεκανοπεδίου τούτου καὶ μέχρι τοῦ τῆς Καντάνου ἐκτείνεται ὡσαύτως ἀνώμαλος καὶ δασώδης χώρα περιλαμβάνουσα :

1)	Τὸ χωρίον Προδρόμι	κατοικούμενον	ὑπὸ	15	Ἑλλην. οἰκογ.
2)	Τὸ » Ἀσφεντιλὲς	»	»	15	» »
3)	Τὸ » Πλατανὲς	»	»	10	» »
4)	Τὸ » Τεμένγα	»	»	35	» καὶ 5

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

5)	Τὸ χωρίον Σράτοι	»	»	20	Τουρκ. οἰκογ.

- 6) Τὸ χωρίον Ἀχλαδιάκαις, κατοικοῦμ. ὑπὸ 20 Τουρκ. οἰκογ.
 7) Τὸ » Ἀζογυρές, » » 30 Ἑλλην. καὶ
 15 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

2. Μέγα λεκανοπέδιον τῆς Καντάνου.

Πρὸς Δ. τῆς ἀνωτέρω χώρας ἐκτείνεται τὸ μέγα λεκανοπέδιον τῆς Καντάνου ὅπερ ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ὄροσειρᾶς ἧτις διαχωρίζει τὰς ἀρκτικὰς ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων, βαίνει πρὸς Ν. καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν. Τὸ λεκανοπέδιον τοῦτο εἶναι εὐρὴ εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος, εἰς τὸ κατώτερον ὅμως στενοῦται καὶ τέλος διὰ στενῆς φάραγγος ἐξέρχεται εἰς μικρὰν παραλίαν πεδιάδα. Τὸ ἔδαφος αὐτοῦ εἶναι ἀνώμαλον, δασῶδες, ἔχει ἄφθονα ὕδατα καὶ διαρρέεται ὑπὸ τοῦ ρύακος τῆς Καντάνου ὅστις ῥέει καθ' ἅπαν τὸ ἔτος καὶ ἐκβάλλει πρὸς Α. τῆς Παληοχώρας.

Παράγει ἀφθόνως ἔλαιον, κάστανα, μέταξαν, δημητριακοὺς καρπὸς κλ. τρέφει δὲ πολλὰ ποίμνικα καὶ ἀρίστους ἡμιόνους.

Περιλαμβάνει:

- 1) Τὸ χωρίον Στροβλαῖς, κατοικοῦμενον ὑπὸ 30 Ἑλλην. καὶ 10 Τουρκ. οἰκογενειῶν.
- 2) Τὸ χωρίον Δρυς (Δρὺς, Φαριανὰ κλ.) κατοικοῦμενον ὑπὸ 40 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 3) Τὸ χωρίον Φλώρια, (Ἀπάνω καὶ Κάτω) κατοικοῦμενον ὑπὸ 30 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
- 4) Τὸ χωρίον Σπίνα, κατοικοῦμενον ὑπὸ 20 Ἑλλην.οἰκογ.
- 5) Τὸ » Τσαγκαριάκος, κατοικ. » 22 Τουρκ. »
- 6) Τὸ » Πλεμειγανὰ, » » 15 Ἑλλην. καὶ 25 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

7) Τὸ χωρίον Κάντανος¹, ἀποτελούμενον ἐκ 4 συνοικιῶν (Νισαράκι, Κουφλωτόν, Νυκτεριανὸν καὶ Βαμβακάδο), εἶναι ἔδρα δμωνύμου δήμου καὶ τῆς ἐπαρχίας Σελύνου, κατοικεῖται δὲ μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ ἀγροικιῶν (Χατζηδιανὰ, Σιδεριανὰ, Μπενουδιανὰ,

(1) Παρὰ τὰ χωρία Κάδρος, Σπανιάκος καὶ Κέλαμος τοποθετεῖται ἡ ἀρχ. πόλις Κάντανος.

Τζαγκαρλιανά, Λαμπιριανά, Τριγόνω, Τραχυνιάκος και Τρωδιανά) ὑπὸ 70 Ἑλληνικῶν καὶ 120 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

8) Τὸ χωρίδιον *Μυλωναῖς*, κατοικοῦμ. ὑπὸ 10 Τουρκ. οἰκογ.

9) Τὸ » *Μαχιά*, » » 30 Ἑλλην. »

10) Τὸ » *Κοπετοί*, » » 10 » καὶ 5

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν

11) Τὸ χωρίον *Γληγοριανά*, » » 10 » οἰκογ.

12) Τὸ » *Κακοδίκι*¹, περιλαμβάνον τὰς ἀγροικίας Ἄρμει, Μενιανά, Κανισκάδος, Ἄμρουσκλιανά, Μαρουδιανά, Λυχγιανά, Τζακαλιανά, Παπαδιανά, Ἄμπτουλιανά κατοικουμένας ἐν ὄλῳ ὑπὸ 95 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

13) Τὸ χωρίον *Κάδρος*, κατοικούμενον ὑπὸ 30 Ἑλλην. καὶ 20 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

14) Τὸ χωρίον *Σφακός*, » » 20 » οἰκογ.

15) Τὸ » *Σπανιάκος*, » » 4 » καὶ 45

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

16) Τὸ χωρίον *Βλιθιάς*, » » 25 » οἰκογ.

17) Τὸ » *Κοντὸ κυνήγι*, » » 15 » »

18) Τὸ » *Ἄνυδροι*, » » 20 » »

19) Τὸ » *Παληρόχωρα*, » » 10 » καὶ 15

Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

Τὸ χωρίον τοῦτο ἐπὶ τῆς παραλίας κείμενον περιβάλλεται ὑπὸ τευχῶν ἅτινα ἀνηγέρθησαν τῷ 1280 ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν καὶ κατεστράφησαν τῷ 1435, ἐπεσκευάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Πρὸς Δ. τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Καντάνου αἱ μεσημβριναὶ κλιτύες παρουσιάζουσιν ἀλλεπαλλήλους χαράδρας καὶ ἐν γένει χώραν δασώδη, ἀνώμαλον καὶ ὑπὸ ἀφθόνων ὑδάτων περιρροομένην, περιλαμβάνουσαν δέ:

1) Τὴν ἀγροικίαν *Τζανιανά*, κατοικοῦμ. ὑπὸ 5 Ἑλλην. οἰκογ.

2) Τὴν » *Κοντουδιανά*, » » 10 Τουρκ. »

(2) Τὰ χωρία *Κακοδίκι*, *Κάδρος*, *Μαχιά*, *Σφακός* καὶ *Κοπετοί* εἶναι γνωστά ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *Κακοδίκι*.

- 3) Τὴν ἀγροικίαν *Σελλιά*, κατοικοῦμ. ὑπὸ 8 Τουρκ. οἰκογ.
 4) Τὸ χωρίον *Ἀληγοί*, » » 15 » »
 5) Τὸ » *Σταυρός*, » » 15 Ἑλλην. »
 6) Τὴν ἀγροικίαν *Σαρακίνα*, » » 9 Τουρκ. »
 7) Τὴν » *Κεφάλι*, » » 2 Ἑλλην. καὶ 6
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 8) Τὸ χωρίον *Κάλαμος*, » » 2 » καὶ 15
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 9) Τὸ χωρίον *Τσαλζανά*, » » 18 » καὶ 3
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 10) Τὸ χωρίον *Κατσιβελζανά*, » » 12 » καὶ 3
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 11) Τὸ χωρίον *Πελεκᾶνος*, » » 35 » καὶ 15
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 12) Τὸ χωρίον *Χασί*, » » 35 » καὶ 25
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 13) Τὸ χωρίον *Ἀγ. Θεόδωρος*, » » 25 » οἰκογ.
 14) Τὸ » *Βαθύμουρα*, » » 9 » »
 15) Τὰ χωρία *Σκλαβοπούλα καὶ Σφακιά*, κατοικοῦμενα ὑπὸ
 70 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
 16) Τὸ χωρίον *Κουμισζανά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 17 Ἑλληνικῶν
 καὶ 3 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 17) Τὸ χωρίον *Καλάμι*, » » 20 Ἑλλην. οἰκ.
 18) Τὸ » *Μουστάκος*, » » 25 » καὶ
 4 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 19) Τὸ χωρίον *Βοθζανά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 10 Ἑλλην. οἰκογ.
 20) Τὰ χωρία *Τοισκιανά καὶ Φαράγγι*, κατοικοῦμενα ὑπὸ 30
 Ἑλληνικῶν καὶ 10 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 21) Τὸ χωρίον *Καρπατσουλζανά*, κατ. ὑπὸ 2 Ἑλλην. καὶ 8 Τ. οἰκ.
 22) Τὸ χωρίον *Ντελζανά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 5 Ἑλληνικῶν καὶ
 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.
 23) Τὸ χωρίον *Μεσόρρουμα*, » » 8 Τουρκ. οἰκογεν.
 24) Τὸ » *Χόντρον*, » » 6 Ἑλλην. καὶ 8
 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν.

25) Τὸ χωρίον *Γληγοριανά*, κατοικοῦμενον ὑπὸ 14 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οἰκογενειῶν. (Τὰ χωρία *Κάτσιβελιανά*, *Πελεκάνος* (*Λειβάδι*, *Πελεκάνος*, *Καλιτσουριανά*, *Βαρδιανά*, *Βουτᾶς* καὶ *Φραμένο*) *Χασί*, Ἄγ. *Θόδωρος*, *Βαθύρρουμα*, *Σκλαβοπούλα*, *Σφακιά*, *Κουμισιανά*, *Καλάμι*, *Μουστάκος*, *Βοθιανά*, *Τσιτσιανὰ* καὶ *Φαράγγι* καλοῦνται ἅπαντα ὁμοῦ διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος *Πελεκάνος*.

Ἄκται. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Τρυπητῆ ἄρχονται αἱ ἄκται τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ τμήματος τούτου, αἵτινες ἐκτείνονται πρὸς Δ. μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Κριοῦ. Δύο ὡς ἔγγιστα μίλια πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Τρυπητῆς σχηματίζεται ὁ μικρὸς κόλπος τῆς *Σούγας*¹, ἐνθα καταλήγει τὸ λεκανοπέδιον τῆς Ἄγ. *Εἰρήνης-Σούγας*: ὁ κόλπος οὗτος εἶναι κατάλληλος διὰ ἀποβιβάσεις κ.λ. δὲν δύναται ὅμως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀγκυροβόλιον.

Πρὸς Δ. αὐτοῦ σχηματίζεται ὁ μικρὸς κόλπος τοῦ Ἄγ. *Κίρκου*² ὅστις κλείεται πρὸς Δ. ὑπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου *Φλομέ*, 4 δὲ μίλια πρὸς Δ. αὐτοῦ προβάλλει ἐν τῇ θαλάσῃ ἡ μικρὰ χερσόνησος τῆς *Παληδόχωρας* ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας σχηματίζονται δύο μικροὶ κόλποι, ἐπίνεια τοῦ λεκανοπεδίου τῆς *Καντάνου*, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἀνατολικὸς προφυλάσσει πλείοτερον ἀπὸ τῶν Δ. ἀνέμων, εἶναι βαθύτερος καὶ ἔχει πυθμένα ἀμμώδη, ὁ δὲ δυτικὸς ἔχει μεγαλειτέραν ἔκτασιν, καθαροῦ ἀμμώδους πυθμένους καὶ ἄκτας χθαμαλωτέρας τοῦ πρώτου, προφυλάσσει δὲ καὶ οὗτος ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἀνέμων ὅσπιν τῆς μικρᾶς γλώσσης *Τραχήλι*, ἣτις κλείει αὐτὸν πρὸς Δ. Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου *Τραχήλι* μέχρι τοῦ *Κριοῦ* (ἀπόστ. 2¹/₂ ν. μίλ.) ἡ παραλία εἶναι βραχέως παρουσιάζει ὅμως ἄλλεπαλλήλους ἀμμώδεις κολπώσεις εἰς ἃ καταλήγουσιν αἱ τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας τῆς χώρας ταύτης ἀυλακοῦσαι χαράδραι.

ΔΥΤΙΚΑΙ ΚΛΙΤΥΕΣ

Αἱ δυτικαὶ κλιτύες τῆς *Κισάμου-Σελύνου* ἐκτείνονται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς παραλίας εἶναι χώρα βραχέως καὶ ἀνώμαλος,

(1) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις *Συθα*.

(2) Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις *Λισσός*.

χωρίζονται δὲ ἀπὸ τὰς τῶν μεσημβρινῶν διὰ τοῦ ὄρους τοῦ Ἁγ. Δίηου ἀπὸ δὲ τῶν ἀρκτικῶν διὰ τῆς ὄροσειρᾶς ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρὸς Β. τῶν Ἑννέα Χωριῶν ὑψομένης κορυφῆς, διευθύνεται πρὸς Β. ἄνωθεν τῶν Μεσογείων καὶ εἰσχωροῦσα εἰς τὴν θάλασσαν σχηματίζει τὸ ἀκρωτήριον Γραμποῦσα (ἕρ. Σελ. 289).

Αἱ δυτικαὶ αὗται κλιτύες περιλαμβάνουσι:

- 1) Τὴν μεγάλην κοιλάδα τῶν Ἑννέα Χωριῶν.
- 2) Τὴν παραλίαν χώραν Ἀμυγδαλοκεφάλου - Σφήναριου.

4. Μεγάλη κοιλάς τῶν Ἑννέα Χωριῶν.

Ἡ κοιλάς αὕτη περιλείεται μεταξὺ ὑψηλῶν ὄρεων (1010 καὶ 1155 μ.) καὶ καλύπτεται ὑπὸ ἐκτεταμμένων δασῶν ἐξ ἐλαιῶν, καστανεῶν καὶ ὀπωροφόρων δένδρων.

Συγκοινωνεῖ πρὸς Β. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Κισάμου πρὸς Ν.-Α. δὲ μετὰ τοῦ Σελίνου. Ἡ κοιλάς αὕτη ἔχει διεύθυνσιν ἄξονος Ν.-Δ.—Β.-Α. καὶ διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα ἅτινα χωρίζονται διὰ τινος αὐχένος ὕψους 592 μ. Ἐκ τῶν τμημάτων τούτων τὸ Β.-Α. ὑπάγεται ὑδρογραφικῶς εἰς τὸ λεκανοπέδιον τῆς Κισάμου, ἐπεὶδὴ ὁμοῦς ἀποχωρίζεται ἀπὸ ἐκείνων διὰ μακρᾶς καὶ βαθεῖας φάραγγος τὸ περιλαμβάνομεν εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα τῶν Ἑννέα Χωριῶν. Περιλαμβάνει:

- 1) Τὸ χωρίον Ῥωγδιά, κατοικούμενον ὑπὸ 33 Ἑλλήν. οικογ.
- 2) Τὸ » Βλάτος, » » 70 » »
- 3) Τὸ » Δίμνη (Ῥαΐσιανὰ κ.λ.), κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.
- 4) Τὸ χωρίον Δοῦχι κατοικούμενον ὑπὸ 20 Ἑλληνικ. οικογεν.
- 5) Τὰ χωρία Ἐλος καὶ Κουφή-Καρά κατοικούμενα ἀπὸ 70 Ἑλληνικῶν καὶ 2 Τουρκικῶν οικογενειῶν.
- 6) Τὸ χωρίον Ἀερινὸς (Κεφάλι καὶ Φαλεσιανὰ), κατοικούμενον ὑπὸ 60 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.
- 7) Τὸ χωρίον Περιβόλγια, κατοικούμενον ὑπὸ 70 Ἑλλήν. οἰκ.
- 8) Τὰ χωρία Κούνεη καὶ Τζιτζιφιά, κατοικούμενα ὑπὸ 100 Ἑλληνικῶν οικογενειῶν.

2. Παραλία χώρα Ἀμυγδαλοκεφάλου-Σφηναρίου.

Ἡ παραλία αὕτη χώρα κατερχομένη ἀπὸ τῆς ὄροσειρᾶς ἥτις διαχωρίζει τὰς Ἀρκτικάς ἀπὸ τὰς τῶν Δυτικῶν Κλυτίων, εἶναι βραχέδης καὶ ἄγονος, συγκοινωνεῖ δὲ πρὸς Α. μετὰ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Κισάμου καὶ πρὸς Ν.-Α. μετὰ τῆς μεγάλης κοιλάδος τῶν Ἐννέα Χωρῶν. Περιλαμβάνει :

- 1) Τὸ χωρίον Ἀμυγδαλοκέφαλι, κατ. ὑπὸ 45 Ἑλλην. οἰκογ.
- 2) Τὸ » Κεραμωτή, » » 30 » »
- 3) Τὸ » Κάμπος (Κάβος Σελόρραχος), κατοικούμενον ὑπὸ 130 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.
- 4) Τὸ χωρίον Σφηνάρι, κατοικούμενον ὑπὸ 40 Ἑλλην. οἰκογ.
- 5) Τὸ » Μελισσαῖς, » » 25 » »
- 6) Τὸ » Βαράδω, (Σημαντηριανά, Πλοκαμιανά) κατοικούμενον ὑπὸ 90 Ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν.

Ἀκταί. Αἱ δυτικαὶ ἀκταὶ ἐκτεινόμεναι ἀπὸ Ν. πρὸς Β., ἦτοι ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Κριοῦ μέχρι τοῦ τῆς Γραμπούσης, εἰσὶ βραχέδεις καὶ δυσπρόσιτοι. Πρὸς Β.-Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Κριὸς σχηματίζεται ὁ μικρὸς ὄρμος Σταυρὸς προσιτὸς εἰς μικρὰ πλοιάρια, πρὸς Β. δὲ τοῦ ὄρμου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν $3\frac{1}{2}$ ν. μιλ. ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Κριοῦ κεῖται ἡ μικρὰ καὶ ἐπίπεδος νησίς Ἐλαφονήσι¹ ἥτις καλύπτει ὄρμον ἔχοντα βαθὺν πυθμένα δυνάμενον δὲ νὰ ἀσφαλίσῃ ἐν καιρῷ βορειῶν ἀνέμων 2—3 μεγάλα πλοῖα εἰς βάθος 8—12 ὀργυιῶν.

Δύο καὶ ἥμισυ μιλ. πρὸς Β. τοῦ Ἐλαφονησίου σχηματίζεται τὸ ἀκρωτηρήριον Ἀγ. Μάμας πρὸς Β. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται μικρὸς ὄρμος ἐν ᾧ λέμβοι μόνον δύνανται ἀσφαλῶς νὰ εἰσέλθωσιν. Ὁ ὄρμος

(1) Ἐξακόσια Ἑλλην. γυναικόπαιδα μετὰ 40 ἐνόπλων καταδικώμενοι ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Τουρκαλβανοῦ Χουσεῖν-Μπέη κατέφυγον εἰς τὴν νησίδα ταύτην ὁποῦθεν ἀπέκρουον τὰς ἐπιθέσεις τῶν πεζῶν καὶ ἰππέων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, τέλος ὁμῶς ὑπερισχυσάντων τῶν πολεμίων κατόπιν λυσσώδους πάλης, ἀνῆλθον οὗτοι εἰς τὴν νησίδα καὶ ἀπέσφαξαν ἅπαντας, ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ παιδιὰ μέχρις ἐνός! (Ἀπρίλιος 1824).

οὗτος εἶναι τὸ μόνον ἐπίγειον τῆς μεγάλης κοιλάδος τῶν Ἐννέα Χωριῶν.

Ἐξ ὡς ἔγγιστα μίλια πρὸς Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Ἁγ. Μάμας σχηματίζεται ὁ μικρὸς κόλπος Σφηνάρι, ἐξ δὲ μίλ. πρὸς Β. τούτου καὶ περὶ τὸ μέσον τῆς Δ. παραλίας τῆς Κρήτης κεῖται τὸ ἀκρωτήριον Κούτρι, πρὸς Ν. τοῦ ὁποίου σχηματίζεται ὁ λιμὴν τῆς Ἀκτῆς. Ὁ λιμὴν οὗτος περιοριζόμενος πρὸς Β.-Δ. ὑπὸ τῆς νησίδος Πεταλίδα παρέχει ἀσφαλὲς εἰς τὰ πλοῖα ἄσυλον κατὰ τοῦ Β. ἀνέμου, ἔχει δὲ ἀκτὰς χθικαλάς καὶ ἀμμώδεις.

Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Κούτρι ἄρχεται πρὸς Β. ἐκτεινομένη ἡ βραχώδεις παραλία τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Γραμπούσης μετὰ τῶν ὀρωνύμων νήσων καὶ ὄρων (ὄρα Σελ. 301—302).

Ἐξ καὶ ἡμισυ μίλια πρὸς Β.-Δ. τοῦ ἀκρωτηρίου Κουτρι καὶ $4\frac{1}{2}$ Ν.-Δ. τῆς Γραμπούσης κεῖται ἡ νησίς Ποντικονῆσι ἔχουσα μῆκος ἡμίσεος μιλίου καὶ ὕψος 220 μ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ο Δ Ο Ι Π Ο Ρ Ι Κ Α

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

Πρὶν ἢ προβῶμεν ἐν τῷ μέρει τούτῳ εἰς τὴν λεπτομερῆ τῶν διαφόρων ὁδῶν περιγραφὴν, ἀνάγκη νὰ λεχθῶσιν ὀλίγα τινα περὶ τῶν ὁδῶν τῆς Κρήτης ἐν γένει.

Ὅδοι ἀμαξίτοι ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπάρχουσιν ἐκτὸς βραχειῶν τινῶν ὁδῶν ἀναχωρουσῶν ἐκ τῶν τριῶν κυριωτέρων τῆς νήσου πόλεων καὶ ἀγουσῶν εἰς μικρὰς ἀπὸ τούτων ἀποστάσεις, ὡς ἐν τοῖς ὁδοιπορικοῖς κατωτέρω θέλομεν ἴδῃ· πᾶσαι δὲ αἱ λοιπαὶ εἰσὶν ἡμιονικαὶ τοῦ χειρίστου εἶδους. Ἄρκει νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως αἱ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατὰσκευασθεῖσαι ὁδοὶ ἀφέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν στοιχείων. Ὅτε ἔτι ἡ Κρήτη ὑπήγετο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐπὶ Μουσταφᾶ Πασᾶ Διοικητοῦ τῆς νήσου, ἐγένοντο ἀπόπειραὶ τινες πρὸς βελτίωσιν τῶν πέριξ τῶν πόλεων ὁδῶν δι' αἷς ἐδαπανήθη ποσόν τι, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, ἡ παροιμιώδης τῶν πασάδων ἀμέλεια ἐπανέφερε τὴν προτέραν κατάστασιν.

Κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ 1866 ἐπανάστασιν ἰδόντες οἱ Τούρκοι τὰς μεγάλας δυσκολίας αἱ ἡ κατάστασις ἐκείνη τῶν ὁδῶν ἐπέφερε εἰς τὴν κίνησιν τῶν στρατευμάτων τῶν ἐπισκεύασαν διὰ τῶν στρατιωτῶν τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐτῶν καὶ ἐχάραξαν νέας τινὰς στρατιωτικὰς ὁδοὺς χάριν τῆς συγκοινωνίας ἐπικαίρων τινῶν θέσεων αἱ ὡχύρωσαν δι' ἰσχυρῶν πύργων.

Σταυροπούλου

Μετὰ τὴν κατάπαυσιν ὅμως τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης αἱ ὁδοὶ πᾶσαι ἀρέθησαν καὶ πάλιν εἰς τὴν τύχην των αἱ δὲ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐργασίαι περιορίζονται εἰς ἀγγαρίας ἃς ἐνίοτε ἐπιβάλλουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν χωρίων.

Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ εἰσὶν ἀτραποί κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον βαταὶ εἰς ἡμιόνους, ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, αἱ πλείσται ὅμως εἰσὶ μετὰ δυσκολίας βαταὶ εἰς πεφορτωμένους ἡμιόνους.

Ὀλίγοι τινὲς χεῖμαρροι καὶ ρύακες ζεύγνυνται διὰ γεφυρῶν, τῶν δὲ πλείστων ἢ διαβάσει γίνεται διὰ τῆς κοίτης αὐτῶν, ὅθεν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν βροχῶν συχνότατα διακόπτονται αἱ συγκοινωναὶ ἐπὶ δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρας ἡμέρας.

1. Ὁδὸς ἀπὸ Λιμένος Σητείας διὰ Τουρλωτῆς καὶ Μαλαύρας εἰς Ἱεράπετραν.

(Ἦραι 10).

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως τοῦ Λιμένος Σητείας βαίνει πρὸς Δ. διασχίζουσα τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιου ποταμοῦ, τὴν κοιλάδα τῶν Μουλχανῶν, τὰς χαράδρας τοῦ Κουδονῆ καὶ τοῦ Κινοποτάμου καὶ τὸ κοιλάδιον τῆς Σφάκας (ὄρ. Σελ. 76 — 80) εἶτα δὲ διὰ τῆς ὄρεινῆς διαβάσεως τῆς Μαλαύρας κατέρχεται εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Ἱεραπέτρας (ὄρ. Σελ. 91) δι' οὗ πρὸς Ν. ἄγουσα ἀφικνεῖται εἰς τὴν περιτετελισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ Λιμένος καὶ βαίνουσα πρὸς Δ. ἐπὶ ἐλαφρῶς ἀνωμάλῳ ἐδάφει συναντᾷ μετὰ 1
τὴν πρὸς τὸ χωρίον Σικοπὴ βαίνουσαν διακλάδωσιν, μετὰ 25'
συναπτᾷ ἑτέραν διασταύρωσιν βαίνουσαν πρὸς Ν. μὲν εἰς τὸ χωρίον Σικοπὴ, πρὸς Β. δὲ πρὸς τὰ Μετόχια Δρογκάρη. Μετὰ 1
διέρχεται τὸν ἀγέλα Σώπατα ἄνωθεν τοῦ χωρίου Χαμαῖζι, κειμένου πρὸς Ν. τῆς ὁδοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Μουλχανῶν ἢ τοῦ Λαχανᾶ (ὄρ. Σελ. 77) καὶ ἀνερχομένη δι' ἀποτόμων κλίσεων τὰς ἀποκρήμους κλιτύας τῶν ὄρεων συναπτᾷ μετὰ 25'

Ἦραι λ.

Εἰς Μεταφορὰν 2.50'

Ἐκ Μεταφοῶς . . .

Ὅροι λ.
2.50'

πηγὴν ὕδατος, Μετὰ . . .	15'
ἡ ὁδὸς διασταυροῦται μετὰ ἀτραποῦ δι' ἧς συγκοινωνεῖ τὸ πρὸς Ν. τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς 5' ἀπόστασιν κείμενον χωρίον Ἐξω Μουλιανὰ μετὰ τῆς ἀκτῆς. Μετὰ . . .	25'
ἡ ὁδὸς διέρχεται μικρὰν μονότοξον γέφυραν λιθόκτιστον κάτωθεν τοῦ χωρίου Μέσα Μουλιανὰ κειμένην, ζευγνύουσαν δὲ χεῖμαρρον ὅστις τὸν χειμῶνα καθίσταται πολλάνκις ἄδατος διὰ τε τὴν ὀρμὴν καὶ τὸ βάθος τῶν ὑδάτων. Μετὰ . . .	20'
ἀπὸ τῆς γεφύρας ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται τὸν αὐχένα Κορακιᾶ (ὕψ. 547 μ. μεταξὺ τῶν κορυφῶν Ἁγ. Ἡλίας καὶ Πεννηταρίστρας) δι' οὗ συγκοινωνεῦσι τὰ καταφύτα κοιλάδια τῶν Μουλιανῶν καὶ τοῦ Κυνοποτάμου. Μετὰ . . .	40'
ἀπὸ τοῦ αὐχένος Κορακιᾶ ἡ ὁδὸς κατερχομένη εἰς βαθεῖαν καὶ καταφύτον χαράδραν ἀνέρχεται εἰς τὸ χωρίον Τουρλωτῆ ἐκτισμένον ἐπὶ ὑψώματος μεταξὺ τῶν δύο χαράδρων τοῦ Κυνοποτάμου καὶ τοῦ Κουδοῆ (ὄρ. Σελ. 76). Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς διασχίζουσα τὴν βαθεῖαν χαράδραν τοῦ Κουδοῆ καὶ πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα συναντᾷ μετὰ . . .	25'
πηγὴν ὕδατος κάτω' ἐν τοῦ χωρίου Σφάκα κειμένην.	
Ἀπὸ τοῦ χωρίου Σφάκας ἡ ὁδὸς βαίνουσα διὰ καταφύτου κοιλάδιου (ἐπὶ 10' ὡς ἐγγίστα) ἀνέρχεται τὰς ἀποτόμους κλιτύας ἀντιστηρίγματός τινος τοῦ ὄρους Καβοῦσι καὶ ἀφικνεῖται μετὰ . . .	45'
ἀπὸ τῆς Σφάκας, εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐχένα Μπόλονη (ὕψ. 845 μ.) δι' οὗ κατέρχεται μετὰ τινα λεπτὰ εἰς τὴν θέσιν Μαλαύρα ἔνθα ἡ ὁδὸς ἀποτομωτάτῃ οὔσα καθίσταται μετὰ κόπου βατῆ εἰς πεφορτωμένους ἡμίονους. Ἐντεῦθεν καὶ εἰς ἀπόστασιν . . .	30'
ἀπὸ τοῦ αὐχένος Μπόλονη ὑπάρχει πηγὴ ὕδατος. Ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης ἡ ὁδὸς αὐτῇ ἀποτομώτερον κατερχομένη εἰσέρχεται μετὰ (ἀπὸ τῆς πηγῆς) εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἱεραπέτρας. Μετὰ τὴν εἰς τὴν πεδιάδα καθοδὸν ἡ ὁδὸς διέρχεται χεῖμαρρον τινα διὰ μικρᾶς λιθοκτίστου γεφύρας, ἐκεῖθεν δὲ βαίνουσα διὰ καλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ ἐλαιῶνων καὶ διερχομένη πλησίον τῶν χωρίων Μοναστηράκι, Βασιλική, Ἐπισκοπὴ καὶ Κεντρί ἀφικνεῖται μετὰ . . .	2.45'
ἀπὸ τῆς γεφύρας, εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγιοσπένου ἐκεῖθεν δὲ μετὰ εἰς τὴν περιτετελιχισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας.	15'

Τὸ ἔλκον . . . 10.—

2. Ὁδὸς ἀπὸ Λιμένος Σητείας εἰς Ῥουκάκαν.

(Ὅροι 3. 55').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ Λιμένος τῆς Σητείας ἀνέρχεται τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Παντελίου ποταμοῦ καὶ διὰ τοῦ αὐ-

χένος τοῦ Ἀγ. Μάμα κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα Στραβοδοξάρι (ἕρ. Σελ. 90) εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς ὁποίας κεῖται τὸ ὄρειον χωρίον Ῥουκάκα. Ἐνταῦθα δύο ὁδοὶ ἄγουσιν εἰς Ἱεραπέτραν μίαν διὰ Θριφτῆς καὶ ἑτέραν διὰ Πέπονα ἃς κατωτέρω περιγράφομεν. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῆς Σητείας ἄγει εἰς Ἱεραπέτραν καὶ ἑτέρα ὁδὸς ἢ διὰ Περιστερὲ ἢ ὡσαύτως κατωτέρω περιγράφομεν. Αἱ τέσσαρες αὗται ὁδοὶ ἦτοι ἢ διὰ Περιστερὲ, ἢ διὰ Πέπονα, ἢ διὰ Θριφτῆς καὶ ἢ διὰ Μαλαύρας εἰσὶν αἱ μόναι δι' ὧν δύναται τις νὰ ἀνέλθῃ ἀπὸ τοῦ Ἴσθμου τῆς Ἱεραπέτρας εἰς τὴν χερσόνησον τῆς Σητείας.

	*Ωραι λ.
Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ Λιμένος τῆς Σητείας καὶ ἐπὶ ἑλαφρῶς ἀνωμάλου ἐδάφους βαίνοῦσα πρὸς Ν.-Δ. ἀφικνεῖται μετὰ	30'
εἰς τὸ χωρίον Πισκοκέφαλο, ἐκεῖθεν δὲ ἀνέρχεται μετὰ	35'
εἰς τὴν θέσιν Πλατῆς Σκίνος καὶ εἶτα, ἐπὶ βραχῶδους ἐδάφους βαίνοῦσα ἀφικνεῖται μετὰ	30'
εἰς τὴν ὑψηλὴν θέσιν Βιγλί, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ	15'
εἰς τοὺς γηλόφους τοῦ παρακειμένου μετοχίου Βαρβάρας. Ἀπὸ τοῦ μετοχίου τούτου ἡ ὁδὸς πρὸς Β.-Δ. τρεπομένη ἀφικνεῖται μετὰ	20'
εἰς τὴν Σχιμαμένην Πέτραν, ἔνθα πηγὴ ὕδατος, (πρὸς Β. τῆς ὁποίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 10' κεῖται τὸ χωρίον Σκορδύλου) μετὰ	15'
ἢ ὁδὸς ἀνέρχεται τὸν αὐχένα τοῦ Ἀγ. Μάμα καὶ μετὰ	10'
ἀπὸ τοῦ αὐχένος τούτου κατερχομένη ἢ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἀγ. Μάμας. Ἐκεῖθεν ἢ ὁδὸς ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Κοπροκεφάλας βαίνοῦσα συναντᾷ μετὰ	20'
ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀγ. Μάμα πηγὴν ὕδατος (κειμένην ἡμίσειαν ὠραν πρὸς Β. τοῦ χωρίου Δάφνη). Ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης ἢ ὁδὸς ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους πάντοτε βαίνοῦσα ἀφικνεῖται μετὰ	30'
εἰς τὴν θέσιν Σελί (αὐχὴν) ἀπὸ τῆς ὁποίας κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Ῥουκάκα ἀπέχον ἀπὸ τῆς θέσεως Σελί.	30'
Τὸ ἔλρον	3,55'

3. Ὁδὸς ἀπὸ Ῥουκάκας διὰ Θριφτῆς εἰς Ἱεραπέτραν.

(*Ωραι 3.45')

	*Ωραι λ.
Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Ῥουκάκας καὶ πρὸς Δ. ἀνωφερῶς βαίνοῦσα διέρχεται μετὰ	45'
πρὸ τοῦ χωρίου Ὀρνὸν κειμένου ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ἔρους Ἀ-	
Εἰς Μεταφορᾶν	45'

	Ἐκ Μεταφορᾶς . . .	᾽Ωραι λ. 45'
φέντη. Καὶ βαίνουσα ἡ ὁδὸς πρὸς Ν. βαθείας καὶ ἀποτόμου φά- ραγγος (ἐν ᾗ κατὰ τὸν χειμῶνα βέει ἄφθονον ὕδωρ) ἀνέρχεται μετὰ	1	
ἀπὸ τοῦ Ὁρνέου, εἰς τὴν ὑψηλὴν θέσιν Ὀριφτὴν (ὕψ. 840 μ.) ἀπὸ τῆς ὁποίας κατερχομένη συναντᾷ μετὰ	15'	
πολλὰς πηγὰς ὕδατος πλησίον ἀλλήλων κειμένας, καὶ ἀμπελιῶ- νας, εἰς τὸ τελευταῖον δὲ αὐτῶν βρῖον πηγὴν ὀνομαζομένην «τῆς Σούφαινας ἢ βρούση». Ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης ἡ ὁδὸς ἐλικοειδῶς κατερχομένη τὸ ὄρος Ὀριφτὴ εἶναι ἀποτομωτάτη μετὰ κέου δὲ βατὴ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ λίαν ἐλαφρῶς πεφορτωμένα κτήνη. Εἰσερ- χομένη εἶτα ἡ ὁδὸς εἰς ἐλαιῶνα διέρχεται μετὰ	20'	
διὰ τοῦ χωρίου Ἀπάνω Χωριὸ καὶ μετὰ	10'	
διὰ τοῦ χωρίου Κάτω Χωριὸ, ἐκεῖθεν δὲ βαίνουσα διὰ τῆς πεδιά- δος διέρχεται μετὰ	15'	
ἀπὸ τοῦ χωρίου, διὰ μικρᾶς λιθοκτίστου γεφύρας, μεθ' ἣν πρὸς Ν.-Δ. πάντοτε βαίνουσα διὰ τοῦ ἐλαιῶνος καὶ πλησίον τοῦ χω- ρίου Κεντρὶ διερχομένη ἀφικνεῖται εἰς Ἱεραπέτραν ἀπέχουσαν	1	
ἀπὸ τῆς γεφύρας.		
	Τὸ ὄλον . . .	3.45'

4. Ὁδὸς ἀπὸ Ῥουκάκας διὰ Πέποννα εἰς Ἱεράπετραν.

(᾽Ωραι 7).

	᾽Ωραι λ.	
Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Ῥουκάκας ἀνέρχεται μετὰ	1	
εἰς τὸν αὐχένα Πέποννα κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει πηγὴ ὕδα- τος. Ἀπὸ τοῦ αὐχένος τούτου ἡ ὁδὸς ἐπὶ ἀποτόμου ἐδάφους κα- τερχομένη ἀφικνεῖται μετὰ	2	
εἰς τὸ χωρίον Καβοῦσι ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ ἰσθμοῦ πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα ἡ ὁδὸς καὶ διερχομένη διὰ ἐλαιῶνων, καλ- λιεργημένων ἀγρῶν καὶ πλησίον τῶν χωρίων Βασιλική, Ἐπι- σκοπή, Κάτω Χωριὸ καὶ Κεντρὶ, ἀφικνεῖται μετὰ	3.45'	
εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἱγιάσμενου καὶ ἐκεῖθεν μετὰ	15'	
εἰς τὴν περιτετειχισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας.		
	Τὸ ὄλον . . .	7.—

5. Ὁδὸς ἀπὸ Λιμένος Συττείας εἰς Λιθίνας.

(᾽Ωραι 3. 20').

Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης συγκοινωνοῦσιν αἱ δύο ἀντίθετοι κλιτύες
τῆς ὀρεινῆς ταύτης χώρας, ἤτοι αἱ ἀρκτικαὶ μετὰ τῶν μεσημβρι-

νῶν ἀναχωροῦσα δηλ. ἀπὸ τῆς παραλίας ἀνέρχεται τὸ λεκαγοπέδιον τοῦ Παντελιῦ ποταμοῦ (Σελ. 77) καὶ εἶτα κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Πηλιαλημάτων (ἄρ. Σελ. 88) εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς ὁποίας κεῖται τὸ χωρίον *Λιθίνας*.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ Λιμένος βαίνει πρὸς Ν. ἐπὶ ὄμαλῳ ἐδάφους. Μετὰ	Ὦραι λ.
διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Πισκοκεφάλου καὶ μετὰ	25'
συναντᾷ τὸν ῥέεκα Παντελιῦ (ἄρ. Σελ. 78) παρὰ τὴν κοίτην τοῦ ὁποίου βαίνει μέχρι τοῦ χωρίου Μαρωνειᾶ εἰς ὅαφικνεῖται μετὰ	45'
Ἀπὸ τῆς Μαρωνειᾶς πρὸς Ν. πάντοτε ἡ ὁδὸς βαίνουσα ἐπὶ ἄνωμάλου ἐδάφους ἀφικνεῖται μετὰ	35'
εἰς τὸ χωρίον Τουρτούλοι ἐκεῖθεν δὲ πρὸς Ν.-Δ. τρεπομένη διέρχεται ὑψηλὸν αὐχένα καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	30'
εἰς τὸ χωρίον Συκιᾶ κείμενον ἐπὶ ὑψηλῆς θέσεως. Ἐνταῦθα ἡ ὁδὸς κατερχομένη τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας καὶ πρὸς Ν.-Δ. πάντοτε βαίνουσα ἐπὶ ὄρεινῳ ἐδάφους ἀφικνεῖται μετὰ	90'
εἰς τὸ χωρίον Παληοπέτσι, ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ ὄμαλῳ ἐδάφους βαίνουσα ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Λιθίνας μετὰ	20'
Τὸ ἔσλον	3.20'

6. Ὁδὸς ἀπὸ Λιθινῶν διὰ Περιστερῆ εἰς Ἱεράπετραν.

(Ὦραι 8. 5').

Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι μία τῶν τεσσάρων ὁδῶν δι' ὧν συγκοινωνεῖ ἡ χερσόνησος τῆς Σητείας μετὰ τῆς ἐπιλοιποῦ Κρήτης. Ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Πηλιαλημάτων (ἄρ. Σελ. 88) χωρίου Λιθίνας καὶ διασχίζουσα τὴν κοιλάδα ταύτην, τὸ κοιλάδιον τῆς *Γρᾶς* καὶ τὴν κοιλάδα *Στραβοδοξάρι* (ἄρ. Σελ. 88 — 91) διέρχεται τὴν ὄρεινὴν θέσιν *Περιστερῆ* καὶ κατέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἱεραπέτρας διὰ τῆς ὁποίας βαίνουσα πρὸς Δ. πάντοτε ἀφικνεῖται εἰς τὴν περιτετειχισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας (ἄρ. Σελ. 91).

Ἀπὸ τῶν Λιθινῶν ἡ ὁδὸς πρὸς Ν.-Δ. κατερχομένη ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Ρωμανάτι ἀφικνεῖται μετὰ	Ὦραι λ.
	1
Εἰς Μεταφοράν	1

	Ὀρει. λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	1
εἰς τὰς ἀγροικίας τῶν Πηλιαλημάτων ἔνθα συναντᾷ τὸν ἐμόνυ- μον ρύακα (ὄρ. Σελ. 88). Ἐντεῦθεν δὲ πρὸς Δ. διευθυνομένη καὶ παρὰ τὴν παραλίαν βαίγουσα ἀφικνεῖται μετὰ	20'
εἰς τὸν ὄρμον Καλόνερο, ἐκεῖθεν δὲ ἐπὶ ὀμαλοῦ ἐδάφους πάντοτε βαίγουσα συναντᾷ μετὰ	30'
τὸ ρυάκιον Κουτσοῦρᾶ ὃ διέρχεται ἄνευ γεφύρας. Μετὰ	15'
ἀφικνεῖται εἰς τὸν χειμάρρον Μαῦρος Κολύμπος. Μετὰ	15'
συναντᾷ τὴν πηγὴν Μαχαιρίδι καὶ μετὰ	30'
τὴν κοίτην χειμάρρου. Μετὰ	1
διέρχεται τὸν βαθείας κοίτης χειμάρρον Ἀγλιᾶν. Μετὰ	30'
διέρχεται τὸν ρύακα Ἀγία Φωθιὰ ἔχοντα πόσιμον ὕδωρ. Μετὰ	45'
διέρχεται κατὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ τὸν ρύακα τῆς Κακῆς Σιά- λας. Ἀπὸ τούτου δὲ τὴν παραλίαν πάντοτε ἀκολουθοῦσα ἡ ὁδὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα Καθαρίδαις εἰς ἀπόστασιν δέ	30'
ἀπὸ τῆς Κακῆς Σιάλας συναντᾷ κρήνην ὕδατος ἀπὸ ταύτης ἡ ὁδὸς ἐπὶ ὀμαλοῦ ἐδάφους βαίγουσα ἀφικνεῖται μετὰ	1.30'
εἰς τὴν ὕψηλὴν καὶ δύσβατον θέσιν Περιστερὲ ἀφ' ἧς κατέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἱεραπέτρας ἣν διερχομένη διὰ τῆς ἀμώ- δους παραλίας ἀφικνεῖται μετὰ	1
εἰς τὴν περιτετειχισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας	1
Τὸ ὄλον	8.05'

**7. Ὁδὸς ἀπὸ τῆς περιτετειχισμένης πόλεως
τοῦ Ἡρακλείου εἰς Νεάπολιν τοῦ Μεραυπέλλου.**

(Ὀρει 10. 35').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περιτετειχισμένης πόλεως
τοῦ Ἡρακλείου βαίνει πρὸς Α. διὰ πεδινῆς χώρας διασχίζουσα
παρὰ τῆ παραλίᾳ τὴν κοιλάδα τοῦ Κατσαμπᾶ, τὸ λεκανοπέδιον
τοῦ Καρτεροῦ, τὴν κοιλάδα τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ, τὸ κοιλά-
διον τῶν Γουρνῶν, τὴν κοιλάδα τῶν Γουβῶν, τὸ λεκανοπέδιον
τοῦ Ἀποσελέμι καὶ τὴν πεδινὴν χώραν τῆς Χερσονήσου (ὄρ. Σελ.
129-140) ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀνέρχεται τὸ ὄρος καὶ διὰ τοῦ αὐχένος
τῶν Μπαλοθιῶν εἰσέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Βραχασίου καὶ
εἶτα εἰς τὴν τῆς Λατσίδας-Μιλᾶτου (ὄρ. Σελ. 105 — 107) μεθ' ὃ
ἀφικνεῖται εἰς τὴν κωμόπολιν τῆς Νεαπόλεως (ὄρ. Σελ. 103).

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Πόρτας τοῦ Λαζαρέτου (Α. πύλη) διέρχεται κάτωθεν τοῦ πρὸς Α. τῆς πόλεως κειμένου συνοικισμοῦ τῶν λεπρῶν (Μεσκηνιά). Εἶναι καλὴ καὶ πλατεῖα ὁδὸς βατῆ εἰς πεδινὸν πυροβολικὸν μετὰ δυσκολίας ὅμως καὶ μέχρι τοῦ Καρτεροῦ Ποταμοῦ (ὄρ. Σελ. 137) ὅν διέρχεται μετὰ	2
διὰ λιθοκτίστου διτόξου γυφύρας (ἡ μία ἀψὶς κατέπεσε παρασυρθεῖσα ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ βέεματος, συνεδέθη δὲ ἡ γέφυρα προσωρινῶς διὰ ξυλίνου καταστρώματος). Μετὰ	20'
ἀπὸ τῆς γεφύρας ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται δι' ἀποτόμου κλίσεως τὸ Κακὸν Ὅρος μεθ' ὃ κατέρχεται εἰς τὴν χθαμαλὴν παραλίαν. Μετὰ	2.30'
ἡ ὁδὸς διέρχεται διὰ μικροῦ δάσους ἐλαιῶν καὶ κεραιτῶν εἶτα συναντᾷ δεκάδα γανίων (τῆς Χερσονήσου) κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ ἐκτισμένα εἰς ἀποστάσεις 200, 300 ἕως 500 μ. ἀπ' ἀλλήλων. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς συναντᾷ πολλὰ φρέατα καὶ οἰκίσκους μετὰ λαχανοκήπων (ἀγροικίαν Μαλλιῶν) καὶ μετὰ	4
ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω δάσους διέρχεται τὴν λιθίνην μονότοξον γέφυραν τοῦ Σίσι. Πρὸ τῆς γεφύρας ταύτης διακλαδοῦνται τρεῖς ὁδοὶ (ὄρ. Σελ. 129) ἐξ ὧν ἡ μέση ἀνέρχεται μετὰ	15'
ἀπὸ τῆς γεφύρας εἰς στενὴν καὶ ἀνωφερῆ χαράδραν ἧς συνέχεια εἶναι ὁ στενὸς καὶ βαθὺς αὐχὴν τῶν Μπαλοθιῶν (διαρκείας 10') μετὰ δὲ τὴν διάβασιν τοῦ αὐχένος τούτου ἡ ὁδὸς κατερχομένη δι' ἀποτόμου κλίσεως εἰσέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Βραχασίου, ἐν ᾗ βαίνει δι' ἐμαλῆς ὁδοῦ καὶ μετὰ	50'
ἀνέρχεται τὸ ὄρος Καλαρίτης δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Λατσίδας. Μετὰ	30'
ἀπὸ τῆς κορυφῆς διέρχεται τὴν μικρὰν μονότοξον γέφυραν τῆς Λατσίδας ὅθεν μετὰ	10'
εἰσέρχεται εἰς τὴν κωμόπολιν τῆς Νεαπόλεως κειμένην ἐπὶ τοῦ αὐχένος ὅστις διαχωρίζει τὴν κοιλάδα τῆς Λατσίδας ἀπὸ τῆς τοῦ Μεραμπέλλου. (Ὅρα Σελ. 102).	

Τὸ ὅλον . . . 10.35'

8. Ὅδος ἀπὸ Νεαπόλεως εἰς Ἅγ. Νικόλαον.

(Ὠραι 2. 50').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως κατέρχεται πρὸς Ν.-Α. τὴν ὄρεινὴν καὶ δασώδη κοιλάδα τοῦ Μεραμπέλλου (ὄρ. Σελ. 102) καὶ ἄγει εἰς τὸ παράλιον χωρίον τοῦ Ἅγ. Νικολάου.

Ώραι λ.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως τῆς Νεαπό- λεως βαίνει πρὸς Α. διὰ μέσου δάσους ἐξ ἔλαιων καὶ κερατεῶν εἶναι καλὴ ὁδὸς διασχίζουσα τὴν πεδιάδα ἧτις ἀποτελεῖ τὸ ἀνώ- τερον μέρος τοῦ λεκανοπεδίου. Μετὰ	20'
συναντᾷ φρέαρ πρὸ τοῦ χωρίου Νικηθιανὰ μετὰ	15'
συναντᾷ τρία φρέατα (πρὸ τοῦ χωρίου Λίμναι) μετὰ	10'
δὲ συναντᾷ διακλάδωσιν τῆς ὁδοῦ Σητείας καὶ μετὰ	05'
διέρχεται τὴν μονότοξόν λιθίνην γέφυραν τῆς Δρακονιάς. Ἐντεῦ- θεν ἡ ὁδὸς ἐξέρχεται τοῦ δάσους καὶ βαίνουσα ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους διέρχεται πρὸς Ν. τῶν ἀγροικιῶν Δρακονιάς, Ἄγ. Πε- λαγίας, Καλῶν Λάκκων κλ. Μετὰ	10'
δὲ ἀπὸ τῆς γεφύρας εἰσέρχεται εἰς στενωπὸν ἀποτελουμένην ἐκ λοφοσειρῶν ὧν τὰ πλευρὰ καλύπτονται ὑπὸ πρίνων κλ. δενδρυλίων ἀποτελούντων ἀραιὸν δάσος. Διὰ τῆς στενωποῦ ταύτης βαίνουσα ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται μετὰ	20'
εἰς χθαμαλὸν αὐχένα δι' οὗ κατέρχεται εἰς ἑτέραν στενωπὸν διὰ τῶν ἀρκτικῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας βαίνουσα κατέρχεται μετὰ εἰς θέσιν «Καταφύγι» (χθαμαλότερον σημεῖον τῆς στενωποῦ ἔνθα συρρέουσι τὰ ὕδατα τριῶν βαθειῶν χαραδρῶν) καὶ πρὸς Α. πάν- τοπε βαίνουσα ἀνέρχεται ἕτερον αὐχένα εἰς τὸ ὑψηλότερον ση- μεῖον τοῦ ὁποίου ἀφικνεῖται μετὰ	10'
ἀπὸ τοῦ αὐχένος τούτου κατέρχεται εἰς ἕτερον κοιλάδιον, μετὰ δὲ ἀφικνεῖται εἰς τὸν αὐχένα Κατσίμι (ἄνωθεν τῆς ἑμωνύμου ἀγροικίας) μετὰ	15'
δὲ διερχομένη ἔδαφος βραχυῶδες καὶ ἀνώμαλον ἀφικνεῖται εἰς τὴν παραλίαν κωμόπολιν τοῦ Ἄγ. Νικολάου	1
Τὸ ἔλρον	2.50'

9. Ὁδὸς

ἀπὸ Νεαπόλεως Μεραμπέλλου εἰς Λασιθίον.

(Ώραι 3. 50') .

Ἡ ὁδὸς αὕτη συνδέουσα τὴν εὐφορωτάτην καὶ πολυάνθρωπον
κοιλιάδα τοῦ Μεραμπέλλου μετὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Λασηθίου διέρ-
χεται διὰ τῆς κοιλιάδος τῶν Ποτάμων (ὄρ. Σελ. 101), εἶναι δὲ μία
τῶν δυσβατωτάτων τῆς Κρήτης ὁδῶν διὰ τε τὸ βραχυῶδες καὶ τὸ
ἀπότομον τῶν ὄρεων ἅτινα διέρχεται. Εἶναι μετὰ κόπου βατὴ εἰς
πεφορτωμένους ἡμιόνους, διέρχεται ὅμως διὰ συχῶν ἀγροικιῶν καὶ
συναντᾷ πολλὰ ξέοντα ὕδατα.

	*Ωραι λ.
Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως βαίνει πρὸς Α. διὰ τῶν ἀρκτηικῶν κλιτύων τοῦ ὄρους τῆς Καβαλλαρᾶς ἥτις περιορίζεται πρὸς Ν. τὴν κοιλάδα τοῦ Μεραμπέλλου καὶ μετὰ ἀνερχομένη τὸν ἄνωθεν τοῦ χωρίου Βρύσαις αὐχένῳ, κατέρχεται μετὰ εἰς τὴν κοιλάδα Δράσι, καὶ βαίνουσα δι' ἀνωμάλου ἐδάφους διέρχεται πλησίον τῶν ἀγροικιῶν Τάπαις, Ἀβδελιακό, Ἀγ. Πελαγία. Μετὰ	45'
διέρχεται τὴν ἀγροικίαν Ἀμυγδαλοῖ, μετὰ τὴν ἀγροικίαν Βενία καὶ μετὰ τοὺς μύλους τοῦ αὐχένος Σπηλιάρη. Ἡ ὁδὸς ἐντεύθεν βαίνουσα διὰ τῶν καταφύτων κλιτύων τοῦ ὄρους καὶ διερχομένη πλησίον τοῦ χωρίου Πατάμοι συναντᾷ μετὰ πηγὴν ἀφθόνου ὕδατος, « Ἀργυρὸ νερὸ » καλουμένην. Μετὰ τὴν πηγὴν ταύτην ἡ ὁδὸς ἄρχεται ἀνερχομένη τὰς δυσβατώτατας κλιτύας τῶν βραχωδῶν ὄρεων τοῦ Λασηθίου, μετὰ δὲ διὰ δυσβατώτατης ὁδοῦ ἀφικνεῖται εἰς τὸν αὐχένα « τοῦ Πατέρα τὰ Σελλιά » δι' ὃν κατέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ ὄρους τοῦ Λασηθίου (ὄρ. Σελ. 112), μετὰ δὲ εἰσέρχεται εἰς τὸ χωρίον Μαρμακῆτω.	20'
	10'
	15'
	10'
	15'
	1
	15'
Τὸ ἔλρον	3.50'

40. Ὁδὸς ἀπὸ Νεαπόλεως Μεραμπέλλου εἰς Ἱεράπετραν. (*Ωραι 8. 40').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου διασχίζει τὴν κοιλάδα ταύτην, τὸ κοιλάδιον τῶν Λακκωνιῶν, τὸ λεκαιοπέδιον τοῦ Καλοῦ Ποταμοῦ καὶ τὴν πεδιάδα τοῦ Ἴσθμου τῆς Ἱεραπέτρας (ὄρ. Σελ. 98 — 105 καὶ 91 — 94). Ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως μέχρι τῆς εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἴσθμου εἰσόδου αὐτῆς (Παχειά-Ἄμμος) εἶναι λίαν δύσβατος, ἐκείθεν ὅμως καὶ μέχρι τῆς Ἱεραπέτρας εἶναι ὁμαλωτάτη καὶ βατὴ εἰς ἀμάξια ἀκόμη.

	*Ωραι λ.
Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Νεαπόλεως βαίνει πρὸς Α. διὰ μέσου τοῦ ἐξ ελαιῶν, κερατειῶν κλ. δάσους τὸ ὅποιον καλύπτει τὴν πεδιάδα τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς κοιλάδος τοῦ Μεραμπέλλου. Μετὰ συναντᾷ φρέαρ πρὸ τοῦ χωρίου Νικηθιανᾶ, μετὰ	20'
	15'
Εἰς Μεταφορᾶν	35'

	Ὁραι λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	35'
διερχομένη πρὸ τοῦ χωρίου Λίμναι συναντᾷ 3 φρέατα, μετὰ . . .	10'
δὲ διακλάδωσιν τῆς πρὸς τὸν Ἄγ. Νικόλαον ἀγούσης ὁδοῦ, ἐν- τεῦθεν δὲ πρὸς Ν. τρεπομένη διέρχεται μετὰ	50'
τὸν χεῖμαρρον Ξεροπόταμον διὰ λιθοκτιστοῦ γεφύρας μενοτόξου (Καμάρα τοῦ Κλίματος καλουμένης). Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνερχομένη εἰς τὸ βαλτώδες κοιλάδ. τῶν Λακκωνιῶν (Σελ. 100) συναντᾷ μετὰ . . .	30'
ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ Ξεροποτάμου, τὰ χάνια τῶν Λακκωνιῶν κεῖμενα πλησίον τοῦ χωρίου Λακκῶνια. Ἐντεῦθεν ἀνερχομένη ἡ ὁδὸς τὸ ὄρος Γουλιᾶ (ὕψ. 558) συναντᾷ μετὰ	30'
τὸ χάνιον τῆς Κριτσᾶς, κάτωθεν τοῦ χωρίου Κριτσᾶς κεῖμενον. Ἐντεῦθεν πρὸς Α. τρεπομένη καὶ ἐπὶ ἀνωμαλωτάτου ἐδάφους βαίνουσα ἀφικνεῖται μετὰ	1
εἰς τὴν μικρὰν Μονὴν τοῦ Ἄγ. Σύλλα, ἐκεῖθεν δὲ κατερχομένη συναντᾷ μετὰ	20'
τὰ χάνια τοῦ Καλοῦ Χωρίου κεῖμενα πλησίον τῆς παραλίας τοῦ Κόλπου τοῦ Μεραμπέλλου κατὰ μήκους τῆς ὁποίας βαίνει μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Ἰσθμοῦ, ἔνθα εἰς ἀπόστασιν	2
(ἀπὸ τοῦ τελευταίου τοῦ Καλοῦ Χωρίου) συναντᾷ τὸν Ἄμυντι- τικὸν Στρατόνα τῆς Παχειᾶς Ἄμμου. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς διὰ τῆς καλλιεργημένης πεδιάδος τοῦ Ἰσθμοῦ πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα διέρ- χεται μετὰ	45'
πρὸ τοῦ χωρίου Βασιλικῆς, εἶτα κάτωθεν τῶν χωρίων Ἐπισκο- πῆς, Κάτω Χωριῶ ἢ καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	1.40'
εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγιοσπένου ὁπῶθεν δι' ὁμαλῆς πάντοτε ὁδοῦ ἀφικνεῖται μετὰ	20'
εἰς τὴν περιτετευχισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας.	
τὸ ὄλον	8.40'

**11. Ὁδὸς ἀπὸ Ἡρακλείου
διὰ Ἐμπάρου καὶ Βιάννου εἰς Ἱεράπετραν.
(Ὁραν 16. 5').**

Ἡ ὁδὸς αὕτη διασχίζουσα τὰς εὐφορωτάτας ἐπαρχίας Μαλεβι-
ζίου, Πεδιάδος, Βιάννου καὶ Ἱεραπέτρας θέτει εἰς συγκοινωνίαν
τὰς δύο σημαντικωτέρας ἐπὶ τῶν δύο ἀντιθέτων ἀκτῶν πόλεις τῆς
Κρήτης.

Κατ' ἀρχὰς διασχίζει τὰς κυματοειδεῖς καὶ καταξήρους πεδιάδας
τῆς κοιλάδος τοῦ Κατσαμπᾶ, τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Καρτεροῦ (ὄρ.
Σελ. 136—141) καὶ τῆς Πεδιάδος (ὄρ. Σελ. 158—161), εἶτα

εισέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἐμπάρου (ὄρ. Σελ. 163) ὀπότεν ἄρχεται παρακάμπτουςα τὸν ὑπερμεγέθη ὄγκον τῶν ὀρέων τῆς Δίκτης ἧς διέρχεται τὰς δασώδεις Ν.-Δ. καὶ τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας, ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἴσθμου τῆς Ἱεραπέτρας ἣν διέρχεται κατὰ μῆκος τῆς ἀμμώδους παραλίας. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἐξῶθεν τοῦ Ἡρακλείου συναντᾷ συχνὰ ὕδατα, πέραν ὅμως τῶν Σπηληῶν (ἀρχ. Κνωσσοῦ) διέρχεται διὰ γυμνῶν καὶ ἀνύδρων πεδιάδων μέχρι τῆς Ἐμπάρου, ἐκεῖθεν ὅμως αἱ πηγαὶ εἰσὶ συχναὶ καὶ παρέχουσιν ἄφθονον ὕδωρ. Ἐπὶ δὲ τῆς πεδιάδος τῆς Ἱεραπέτρας συναντᾷ φρέατα πολλὰ μέχρις αὐτῆς τῆς πόλεως.

	Ἔραι λ.
Ἡ ὁδὸς αὕτη, βατὴ εἰς ἀμάξας, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Κενούργιας Πόρτας βαίνει πρὸς Ν.-Δ. διὰ μέσου ἐκτεταμένου Τουρκικοῦ Νεκροταφείου καὶ μετὰ	15'
συναντᾷ Τεχέν (Τουρκικὴν Μονὴν) τοῦ Ἰμπραϊμ-Μπαμπά. Ἐντεῦθεν βαίνει διὰ μέσου ἀγροικιῶν, καλλιεργημένων γαιῶν, κήπων μετὰ μεγάλων οἰκιῶν καὶ πολλῶν φρεάτων μετὰ	45'
διέρχεται διὰ μεγάλης διτόξου λιθοκτίστου γεφύρας καὶ ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Σπήληα (ἀρχ. Κνωσσός) ἔνθα χάνια καὶ ἄφθονα ὕδατα. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς δὲν εἶναι πλέον βατὴ εἰς ἀμάξας. (Μετὰ	10'
διακλαδοῦται πρὸς τὸ χωρίον Κάτω Ἀρχάναις). Ὀλίγον δὲ περαιτέρω τῶν Πηγῶν τῆς Σπηληᾶς παρὰ τῷ οἰνοπωλείῳ ἑτέρα διακλάδωσις πρὸς Κάτω Ἀρχάναις μετὰ	25'
δὲ ἀπὸ τῶν Σπηληῶν συνατᾷ τὸ ὕδραγωγεῖον τῆς πόλεως Ἡρακλείου ὅπερ ἀνοικτὸν εἰς τὸ μέρος τοῦτο παρέχει ἄφθονον ὕδωρ. Μετὰ	15'
συναντᾷ λιθίνην μονότοξον γεφυραν καὶ μετὰ	35'
διέρχεται διὰ μέσου τῶν χανίων τοῦ χωρίου Βαρβάροι, οὐ μακρὰν τοῦ χωρίου κειμένων. Μετὰ	2
ἀπὸ τῶν χανίων τούτων ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Θραφανό, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ	45'
διέρχεται διὰ μέσου τουρκικοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Ῥουσσοχωρίο. Μετὰ	20'
συναντᾷ ἀνεμομύλους τινὰς καὶ φρέαρ ὀλίγου ὕδατος, μετὰ	10'
δὲ διέρχεται διὰ μικρᾶς τινος γεφύρας παραποτάμιόν τι τοῦ Ἀναποδάρη ποταμοῦ καὶ μετὰ	10'
διέρχεται πρὸ τοῦ χωρίου Παναγία. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς μετὰ	50'
ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Μούλεθε ἔνθα 4 χάνια καὶ πηγὴ ὕδατος.	
Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἐγκαταλείπουσα πλέον τὰς κυματοειδεῖς καὶ καταξήρους πεδιάδας εἰσέρχεται εἰς ἔδαφος ὄρεινόν καὶ ὑπὸ συ-	

	Ὀρει λ.
Ἐκ Μεταφοῶς	6.30'
γῶν πηγῶν περιρρεέμενον μετὰ	1.10'
πορείαν ἢ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς Ἐμπάρου, χωρίον κείμενον ἐντὸς καταφύτου ἐξ ἐλαιῶν πεδιάδος μετὰ πολλῶν φρεάτων κλ. Ἀπὸ τῆς Ἐμπάρου ἡ ὁδὸς καθίσταται δυσκολωτάτη ἀνερχομένη καὶ κατερχομένη τὸ ὄρος Ἀπλίκι τῆς Δείκτης ἀφικνεῖται δὲ μετὰ	1
εἰς τὸ χωρίον Βῆαννον κείμενον ἐντὸς κοιλαδίου καταφύτου ἐξ ἐλαιῶν καὶ περικεκλεισμένον ὑπὸ ὑψηλῶν λόφων. Ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου κείμενον εἰς ὕψος 507 μ. πηγάζει ἄφθονον ὕδωρ ὅπερ σχηματίζον ρύακα κινεῖ πολλοὺς ὑδρομύλους. Μετὰ	30'
ἡ ὁδὸς συναντᾷ πηγὴν ἀφθονοῦ ὕδατος καὶ μετὰ	20'
ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Κεφαλῶβρουση ἔνθα ἀφθονον πηγάζει ὕδωρ. Μετὰ	30'
δὲ ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Πεῦκος ἔνθα ἀφθονον πηγάζει ὕδωρ, καὶ μετὰ	15'
συναντᾷ οἰκίαν καὶ πηγὴν ὕδατος μεθ' ἣν κατερχομένη εἰς βαθεῖαν καὶ καταφύτον γαρᾶδραν, ἔνθα ῥέει ἀφθονον ὕδωρ, ἐξακολουθεῖ βαίνουσα διὰ ἐδάφους ὄρεινοτάτου καὶ δαυώδους, μετὰ	45'
δὲ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἡ ὁδὸς διερχομένη ἀνωθεν τοῦ χωρίου Καλάρι ἀφικνεῖται εἰς θέσιον Βαλτοπηγάδο ἔνθα πηγὴ ὀλίγου ὕδατος καὶ δύο μικρὰ χάνια. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς βαίνουσα διὰ μακρᾶς στενωποῦ σχηματιζομένης μεταξὺ καταφύτων λόφων συναντᾷ μετὰ	1.25'
Ναὸν τῆς Παναγίας, μετὰ	40'
δὲ διέρχεται διὰ λιθίνης τριτόξου ὑψηλῆς καὶ πλατείας γεφύρας ζευγνύουσης τὸν ρύακα Μύρτον καὶ ἀφικνεῖται εἰς χάνιον τῆς Μύρτου ἔνθα ναῖσκος καὶ ὑδρόμυλος κείμενος ἐντὸς τῆς καταφύτου ἐξ ἐλαιῶν, κερατεῶν καὶ πλατάνων κοιλάδος ἐν ἣ ἀφθονα ὑπάρχουσιν ὕδατα. Ἡ κοιλάς αὕτη μετὰ	10'
ἀπὸ τοῦ ναῖσκου καταλήγει εἰς μακρὰν στενωπὸν ἐκ σειρᾶς λόφων σχηματιζομένης ἐν ἣ βαίνει ἡ ὁδὸς ἐπὶ	1.15'
(καὶ ἐν ἣ 35' μετὰ τὴν ἐν αὐτῇ εἴσοδον συναντᾷ πηγὴν ὕδατος). Ἀπὸ τῆς στενωποῦ ταύτης ἡ ὁδὸς ἐξέρχεται ἀνερχομένη λόφον καὶ μετὰ	25'
διέρχεται μικρὰν γεφυρὰν ζευγνύουσαν μικρὸν ρύακα. Ἡ ὁδὸς πλέον βαίνει διὰ τῆς πεδιάδος τῆς Ἱεραπέτρας πλησίον τῆς παραλίας ἐν μέσῳ λαχανοκήπων μετὰ οἰκιστικῶν καὶ φρεάτων. Μετὰ	25'
ἀπὸ τῆς γεφύρας ταύτης διέρχεται ἕτερον μικρὸν ρύακα διὰ μικροτέρας τῆς πρώτης γεφύρας, καὶ μετὰ	45'
ἐπὶ τῆς ἀμμώδους βαίνουσα ἐδάφους ἀφικνεῖται εἰς τὴν περιτειχισμένην πόλιν τῆς Ἱεραπέτρας.	

12. Ὅδοι ἀπὸ Ἑρακλείου εἰς Ἅγιον Μύρωνα,

(Ῥοαὶ 2. 20' καὶ 2. 5').

Ἡ ὁδὸς αὕτη διασχίζουσα τὸ κυματοειδὲς πεδίον τοῦ Μαλεβουζίου θέτει εἰς συγκοινωνίαν τὴν πόλιν τοῦ Ἑρακλείου μετὰ τῆς σημαντικωτέρας ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ κωμοπόλεως τοῦ Ἁγ. Μύρωνος. Εἶναι καλὴ ὁδὸς ἐν μέσῳ γαιῶν καλλιεργημένων καὶ κεκαλυμμένων ἐξ ἀμπέλων, κήπων κ.λ.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Δ. πύλης τῆς πόλεως, τῆς λεγομένης τῶν Χανίων, βαίνει ἐπὶ ἑξαλοῦ ἐδάφους μετὰ	Ῥοαὶ λ.
διέρχεται τὸν ποταμὸν Γιόφυρον διὰ διτόξου γεφύρας λιθοκτιστοῦ.	15'
Ἀμέσως μετὰ τὴν γεφυρὰν ἡ ὁδὸς δικρανοῦται καὶ ἡ μὲν πρὸς Δ. ὁδηγεῖ εἰς Ῥέθυμνον ἡ δὲ πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα διέρχεται μετὰ	5'
ἀπὸ τῆς γεφύρας, πρὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἐσταυρωμένου. 200 μ.δ' ὡς ἔγγιστα μετὰ τὸν Ναὸν ἡ ὁδὸς πάλιν παρουσιάζει δικρανώσιν καὶ ἡ μὲν πρὸς Ν. βαίνει πρὸς τὴν Μεσσαρὰν διὰ τοῦ χωρίου Δάφνη Τεμένους, ἡ δὲ πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα διέρχεται μετὰ	05'
ἀπὸ τῆς δικρανώσεως διὰ μονοτόξου λιθοκτιστοῦ γεφύρας τοῦ Ἐεροποτάμου ἐνθα κρίνει ὀλίγου ὕδατος. Ἐκεῖθεν ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν αὐτὴν πάντοτε διεθύνειν βαίνουσα ἀρικνεῖται μετὰ	30'
ἀπὸ τῆς γεφύρας εἰς τὰ Μετόχια Γεφυράκια. Μετὰ	10'
δικρανοῦται καὶ πάλιν ἡ πρὸς Ν. ἐπὶ ὑψωμάτων βαίνουσα μετὰ	35'
ἀπὸ τῆς δικρανώσεως διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Σταυράκια, καὶ ἐκεῖθεν ἀρικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἅγ. Μύρων μετὰ	40'
Τὸ ἔλκεν	2.20'

Ἀπὸ Ἑρακλείου εἰς διακλάδωσιν Γεφυρακίων	Ῥοαὶ λ.
1.05'	
Ἡ ἑτέρα πρὸ τῶν Γεφυρακίων διακλάδωσις διέρχεται μετὰ	10'
διὰ τοῦ Μετοχίου Λειβάδα ἡ μὲν δ' ἀνερχομένη ἐπὶ χθαμαλῶν ὑψωμάτων διέρχεται μετὰ	20'
διὰ τοῦ χωρίου Βούταις, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ	20'
διὰ τοῦ χωρίου Πετροκεφάλου, ἀμέσως δὲ μετὰ τὸ χωρίον ἡ ὁδὸς διακλαδεύεται πρὸς Δ. μὲν διὰ τοῦ χωρίου Πενταμόδι κείμενον 5'	
ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως, ἡ δὲ ἑτέρα διακλάδωσις ὁδηγεῖ μετὰ	10'
εἰς τὸ χωρίον Ἅγ. Μύρων.	

Τὸ ἔλκεν 2.05'

(1) Μετόχια ἐν Κρήτῃ κελοῦνται τὰ κτήματα μετὰ τῶν οἰκίσκων αὐτῶν, εἶναι τὰ ἀλλαχοῦ λεγόμενα Τσιφλίκια.

13. Ὅδοι ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Ἀρχάνας.

Αἱ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν πλουσίαν καὶ πολυάνθρωπον κομὸπολιν Ἀρχάνας ἄγουσαι ὁδοὶ εἰσὶ τρεῖς, διέρχονται δὲ πᾶσαι διὰ τῶν καλλιεργημένων ἀγρῶν, ἀμπελώνων κ.λ. τῆς εὐφόρου χώρας τοῦ Μαλεβυζίου.

Δύο ὁδοὶ (διαρκείας 2 ὥρῶν καὶ 20') ἀφ' οὗ ἀκολουθήσωσι τὴν ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Βιάννον ἄγουσαν ἐξέρχονται εἰς τὴν θέσιν Σπήληρα καὶ ὀδηγοῦσιν ἐκάστη χωριστὰ εἰς τὴν κομὸπολιν τῶν Ἀπάνων Ἀρχανῶν.

Τρίτη ὁδὸς (διαρκείας 2 ὥρῶν) εἶναι ἡ ἀκολουθοῦσα τὴν ὁδὸν τοῦ Μονοφατσίου ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀποχωρίζεται πρὸ τοῦ χωρίου Βασιλειαῖς.

14. Ὅδος ἀπὸ Ἡρακλείου διὰ Ἀγίας Βαρβάρας εἰς Τυμπάκιον.

(ᾠραι 14. 35').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Χανίων βαίνει πρὸς Δ. μέχρι τῆς γεφύρας τοῦ Ξεροποτάμου, εἶτα τρέπεται πρὸς Ν. καὶ ἀνέρχεται τὴν ὀμαλήν χώραν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Γιοφύρου (ᾠρ. Σελ. 147) μέχρις Ἀγ. Βαρβάρας ὁπόθεν κατέρχεται πρὸς τὴν Μεσαρὰν (λεκανοπέδιον τοῦ Γέρο Ποταμοῦ Σελ. 171) καὶ διευθυνομένη πρὸς Ν.-Δ. καταλήγει εἰς τὸ χωρίον Τυμπάκιον (ᾠρ. Σελ. 172). Ἀπὸ Ἡρακλείου μέχρι τῆς θέσεως Σκυλοχωριῶ (ἀπόστ. 3 ὥρῶν) εἶναι βατὴ εἰς ἀμάξας, ἐκεῖθεν μέχρι Μητροπόλεως (ἀπόστ. 5 ὥρῶν) καθίσταται δυσβατώτερα, ἄρχεται δὲ πάλιν οὔσα βατὴ εἰς ἀμάξας ἀπὸ Μητροπόλεως μέχρι Τυμπακίου (ἀπόστασις 6 1/2 ὥρῶν).

ᾠραι λ.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Πόρτας τῶν Χανίων διέρχεται ἐπὶ 05'
διὰ μέσου Τουρκικῶν καὶ Ἑλληνικῶν νεκροταφείων καὶ μετὰ 05'
ἀπὸ τούτων διέρχεται τὴν λιθόκτιστον δίτοξον γέφυραν τοῦ Γιοφύρου. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἄγει διὰ μέσον ἀμπελῶν καὶ ἐλαιῶνων,

Εἰς Μεταφορὰν . . . 10'

	Ὀρει λ.
	Ἐκ Μεταφορᾶς 10'
συναντᾶ φρέαρ μετὰ κουμπῆ ¹ καὶ ἐρημουκλήσιον, μετὰ	20'
δὲ ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ Γιοφύρου διέρχεται τὴν μονότοξον γέφυ-	
ραν τοῦ χειμάρρου Ξεροποτάμου καὶ μετὰ	30'
χάνιον μετὰ φρέατος, ὀλίγον δὲ πέραν τούτου ἕτερον χάνιον	
(Τουρικὸν) μετὰ φρέατος. Μετὰ	1
ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὴν θέσιν τοῦ Σαίτ-Μπέη τὸ Πήδημα ἔνθα	
χάνιον μετὰ φρέατος, καὶ μετὰ	15'
εἰς θέσιν Λεῦκον ἔνθα πηγὴ ὀλίγου ὕδατος. Μετὰ	35'
διέρχεται τὴν μικρὰν γέφυραν Σταυρακιανὴν Καμάραν (κάτωθεν	
τοῦ χωρίου Σταυράκια), ἐκεῖθεν δὲ μετὰ	30'
ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Σκυλοχωριό ² , ἔνθα πηγὴ ὕδατος οὐχὶ ὅμως	
καθαροῦ καὶ 1 φρέαρ. Ἡ ὁδὸς βατῆ οὔσα εἰς ἀμάξας μέχρις ἐδῶ	
καθίσταται πλέον δύσβατος καὶ ἀνερχομένη ἀφικνεῖται μετὰ	30'
εἰς τὸ χωρίον Δαφναῖς πρὸ τοῦ ὅποιου ἀνεμυλοῖ. Ἐντεῦθεν ἡ	
ὁδὸς ἐπὶ ἐπιπέδου ἐδάφους βαίνουσα συναντᾶ μετὰ	25'
χάνιον μετὰ πηγῆς ὕδατος καὶ φρέατος, μετὰ	15'
δὲ τὴν μεγάλην λιθίνην καὶ μονότοξον γέφυραν Ἀδγενικιανὴν	
Καμάραν (κάτωθεν τοῦ χωρίου Ἀδγενική). Ἐντεῦθεν ἀνερχομένη	
πάλιν ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται μετὰ	15'
«εἰς τοῦ Δραλάκη τὸν Κάμπο», χώραν ἐπίπεδον, καὶ μετὰ	30'
συναντᾶ τὴν «Σπαρτόβρυσιν», πηγὴν ἀφθόνου ὕδατος, μεθ' ἣν ἀμέ-	
σως διέρχεται τὴν θέσιν «Πρινιανὰ Χαράκια», εἴτα πρὸς Δ. τὸ	
χωρίον Πρινὲ καὶ μετὰ	1
(ἀπὸ τῆς Σπαρτόβρυσης) ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἀγ. Βαρβάρα.	
(Ἡ ὁδὸς ἀπὸ Πρινὲ μέχρις Ἀγ. Βαρβάρας δεσπόζεται ὑπὸ ἀμυν-	
τικοῦ στρατῶνος ἐκτιμῆσθαι ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ λόφου Κεφάλας). Μετὰ	30'
ἡ ὁδὸς εἰσέρχεται εἰς τὰ Μουλχανὰ Λειβάδια καὶ συναντᾶ μετὰ	05'
πηγὴν ἀφθόνου ὕδατος, ἐντεῦθεν δὲ μετὰ	15'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν βραχυῶδη θέσιν Ἀνεγύροι, δεξιόθεν τῆς ὁποίας	
ὑψοῦται ὁ λόφος Ῥαφθιανὴ Κεφάλαι, ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένος ὄχυ-	
ρος πύργος. Ἐντεῦθεν κατερχομένη ἡ ὁδὸς συναντᾶ μετὰ	15'
(ἀπὸ τῶν Ἀνεγύρων) κρήνην «Τοῦ Γιακούφη ἢ βρύση» (βέου-	
σαν μέχρι τοῦ Μαΐου) καὶ μετὰ	20'
ἀπὸ ταύτης διέρχεται πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Βουρβουλίτη ἔνθα συ-	
ναντᾶ πηγὴν ἀφθόνου ὕδατος «τὸ Βουρβουλιθιανὸν Καβούσι». Μετὰ	30'
ἡ ὁδὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν φάραγγα τῶν Ἀγ. Δέκα, μετὰ	20'
Εἰς Μεταφορὰν	8.30'

(1) Πολλαχοῦ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τῆς Κρήτης ὑπάρχουσι τιοιοῦτοι κουμπῆ-δες, εἶναι δὲ οὗτοι λιθόδηματα θολωτὰ στέγαστρα πλησίον φρεάτων ἢ πηγῶν ἐγετο-ρῶμενα χάριν τῶν ὁδοιπόρων.

(2) Ἐνταῦθα ὑπάρχουσι δύο ἡρειπωμένοι ναοὶ καὶ ἕγνος χωρίου.

	Ἔκ Μεταφορᾶς . . .	Ἔραι λ. 8.30'
δε, ἀπὸ τῆς ἐν τῇ φάραγγι εἰσόδου, ἀφικνεῖται εἰς τὸν καλὸν «Παναγὰ τῆς Κερᾶς» (Μητρόπολις περίξ τῆς ὁποίας κεῖνται τὰ χωρία Ἄγ. Δέκα, Ἀμπελοῦζος καὶ Μητρόπολις). Ἐντεῦθεν ἄγει διακλάδωσις πρὸς τὸ χωρίον Μπόμπια. Ἀκολουθοῦσα δὲ ἡ ὁδὸς τὴν πρὸς τὸ Τυμπάκιον (πρὸς Ν-Δ.) διέρχεται μετὰ ἀριστερόθεν τοῦ χωρίου Καστέλλι, μετὰ		30'
διέρχεται μετὰξὺ τῶν χωρ. Σεφεριανὰ καὶ Καππαριανὰ καὶ μετὰ ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Μοίραις. Μετὰ		20'
διέρχεται τὸν ῥύακα Γερο-Ποταμὸν καὶ μετὰ		55'
πρὸς Β. τοῦ χωρίου Καλύβια, μετὰ		30'
ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Βόροι καὶ μετὰ		40'
εἰς τὸ χωρίον Τυμπάκιον.		1.20'
		1.50'
	Τὸ ὅλον	14.35'

15. Ὅδὸς ἀπὸ Ἡρακλείου διὰ τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Μυλοποτάμου εἰς Ῥέθυμνον.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περιτετειχισμένης πόλεως τοῦ Ἡρακλείου βαίνει πρὸς Δ. διὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Μαλεβυζίου μέχρι τοῦ ὄρους Στρούμπουλα. Πρὸ τοῦ ὄρους τούτου, εἰς θέσιν Ἀσύναχτος, δικρνοῦται καὶ μία μὲν διακλάδωσις ἀνερχομένη τὸν Στρούμπουλαν εἰσέρχεται εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου καὶ διὰ τοῦ χωρίου Δαμάστα ἀφικνεῖται εἰς τὸ παρὰ τὸ χωρίον Γαράζο Χάνια, ἡ δὲ ἑτέρα διακλάδωσις παρακάμπτουσα τὸν Στρούμπουλαν διέρχεται διὰ τῶν χωρίων Τυλίσου, Ἀξοῦ κλ. καὶ ἐνοῦται μετὰ τῆς ἑτέρας εἰς τὸ παρὰ τὸ χωρίον Γαράζο Χάνια. Ἐκεῖθεν ἡ ὁδὸς (μία) διασχίζουσα τὸ εὐφορώτατον καὶ κατάφυτον λεκανοπέδιον, καταλήγει εἰς τὴν παραλίαν καὶ ὑψηλὴν θέσιν Σκαλέτα, ἀπὸ τῆς ὁποίας κατέρχεται εἰς τὴν χαμαλὴν παραλίαν, διασχίζει τὸ χωρίον Περιβόλια καὶ τελευτᾷ εἰς Ῥέθυμνον.

Ὅθεν τὴν ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Ῥέθυμνον ὁδὸν διαιροῦμεν εἰς τρία τμήματα :

- α') Ἡράκλειον - Ἀσύναχτος.
- β') { Ἀσύναχτος - Δαμάστα - Γαρίζανὰ Χάνια.
{ Ἀσύναχτος - Τύλισος - Ἀξὸς - Γαρίζανὰ Χάνια.
- γ') Γαρίζανὰ Χάνια - Ῥέθυμνον.

Ἡράκλειον - Ἀσύναχος.

(Ἦραι 2').

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς Δ. πύλης τῆς πόλεως (τῆς Πόρ-
 τας τῶν Χανίων) βαίνει πρὸς Δ. διὰ μέσου οἰκίσκων τινῶν καὶ
 καλλιεργημένων ἀγρῶν ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ἐκτεινομένων. Μετὰ 10'
 διέρχεται διὰ λιθοκτίστου διτόξου γεφύρας τὸν ποτ. Γιδούρον. Μετὰ 15'
 διέρχεται διὰ μικρᾶς μονοτόξου λιθοκτίστου γεφύρας τὸν χει-
 μαρρον Ξεροπόταμον. (Πρὸ τῆς γεφύρας ταύτης ἀναχωρεῖ ἡμιο-
 νική ὁδὸς παρὰ τὴν θάλασσαν βαίνουσα πρὸς τὰ χωρία Ἀλμυρὸ,
 Ῥογδιὰ, Ἀγλάδα καὶ Φίδελε). Μετὰ 25'
 ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ Ξεροποτάμου ἡ ὁδὸς εἰτέρχεται ἐντὸς δά-
 σους ἐλαιῶν ἐντὸς τοῦ ὁποίου βαίνει ἐπὶ 10'
 μεθ' ὃ διέρχεται διὰ λιθοκτίστου διτόξου γεφύρας τοῦ Γαζανοῦ
 ποταμοῦ (ἔρα Σελ. 151). Μετὰ 25'
 ἀπὸ τῆς γεφύρας, ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Σερβιλῆ ἔνθα πηγὴ
 ὕδατος καὶ κουμπές. Μετὰ 15'
 ἡ ὁδὸς βαίνουσα μέχρι τοῦδε ἐπὶ ὄμαλιωτάτου ἐδάφους ἀνέρχεται
 ἡδὴ ἔδαφος ἀνώμαλον (ἔρος τοῦ Στρούμπουλα) καὶ ἀφικ-
 νεῖται μετὰ 20'
 εἰς τὴν ἀνωθεν τοῦ Σερβιλῆ θέσιν Ἀσύναχος ἀπὸ τῆς ὁποίας
 δύο ἄγρουν εἰς Μυλοπόταμον ὁδοὶ ἢ διὰ Τυλίτσου καὶ ἢ διὰ Δα-
 μάστας.

Τὸ ὄλον . . . 2. —

Ἀσύναχος - Δαιμάστα - Γαραζανὰ Χάνια.

(Ἦραι 6. 32').

Ἀπὸ τῆς θέσεως Ἀσύναχος ἡ ὁδὸς ἀνερχομένη εἰσέρχεται
 εἰς μικρὴν καὶ κατὰξηρον κοιλάδιον καταλήγον μετὰ τινα λε-
 πτὰ εἰς τὴν στενωπὸν «Γιοκοῦσι», μεταξὺ ἀποκρήμων κλιτύων
 τοῦ Στρούμπουλα σχηματιζομένην. Ἀπὸ δὲ τῆς στενωποῦ ταύ-
 τῆς καὶ μετὰ 45'
 ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως τῆς θέσεως Ἀσύναχος ἀνέρχεται δι' ἀ-
 ποτομωτάτης κλίσεως εἰς μικρὰν ὄρεινὴν λεκάνην πρὸς Ν. τῆς
 ὑψηλοτέρας κορυφῆς ἐκτεινομένην. Ἐνταῦθα εὐρίσκεται ὀλίγον
 ὕδωρ. Μετὰ 20'
 πορεῖαν ἐν τῇ λεκάνῃ ταύτῃ ἡ ὁδὸς ἀνερχομένη χθαμαλὸν τινα
 αὐχένα κατέρχεται εἰς χαμηλότερον καὶ λίαν ἀνώμαλον δι' οὗ
 μετὰ 50'

Εἰς Μεταφορὰν . . . 1.55'

	ῥΩραι λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	1.55'
εἰσέρχεται εἰς τὴν θέσιν Φοινικὸν (βραγχῶδες κοιλάδιον). Μετὰ . . .	30'
ἢ ὁδὸς δι' ἀνωμάλου καὶ βραγχῶδους ἐδάφους βαίνουσα κατέρχεται εἰς τὸ στρογγύλον καὶ κατάφυτον κοιλάδιον «Ξερβόκαμπος», εἶτα δὲ κάμπτουσα τὸ ὄρος Ἐνούχα ἀφικνεῖται μετὰ	35'
εἰς τὸ χωρίον Δαμάστα. Ἡ ὁδὸς ἐντεῦθεν βαίνουσα διὰ δάσους ἐλαιῶν, δρυῶν καὶ ἀπιδῶν ἀφικνεῖται μετὰ	40'
εἰς χάνιον μετὰ δεξαμενῆς. Μετὰ	05'
διακλαδοῦται πρὸς Ν.-Δ. εἰς τὸ χωρίον Χῶνον καὶ μετὰ	10'
ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως ταύτης ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Κοκκινόχωμα ἔνθα πάλιν διακλαδοῦται πρὸς τὸ χωρίον Ἀλόιδας.	
Ἀπὸ τοῦ Κοκκινόχωματος ἡ ὁδὸς πρὸς Δ. πάντοτε βαίνουσα διὰ μέσου δάσους ἐξ ἐλαιῶν, δρυῶν καὶ ἀμπέλων ἀφικνεῖται μετὰ	40'
εἰς τὴν θέσιν τοῦ Δεμπῆ τὸ Πέραμα, ἔνθα καταλήγει μικρὰ ἀτραπὸς ἄγουσα εἰς τὸ χωρίον Ἀλόιδαις.	
Μετὰ τινα λεπτὰ συναντᾷ κρήνην « τοῦ Χανιαλῆ ἢ Βρύση », διὰ δασώδους δὲ πάντοτε ἐδάφους βαίνουσα κατὰ μῆκος τῶν μεσημβρινῶν ὑπερειῶν τοῦ Κουλούκουνα ἀφικνεῖται μετὰ	1
ἀπὸ τῆς Βρύσης τοῦ Χανιαλῆ, εἰς τὴν θέσιν Χελιανήτικα Πηγὰδια ἔνθα φρέατα πλησίον τῆς ὁδοῦ, διερχομένης πλησίον τῆς κόμης Χελιανά. Μετὰ	07'
ἀφικνεῖται εἰς χωρίον Ἀπλαδιανὰ καὶ μετὰ	05'
εἰς τὴν θέσιν Παλαιοστέρη (πρὸς Β. τῆς θεσεως ταύτης καὶ μεταξύ τῶν κορυφῶν Κουλούκουνα καὶ Κουτσοτρεῦλι σχηματίζεται ἀύχην δι' οὗ διέρχεται δυσβατωτάτη ἀτραπὸς ἄγουσα εἰς χωρίον Βλιγάδα, εἰς Μονὴν Μπαλῆ καὶ εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Μπαλῆ. Μετὰ	45'
ἀφικνεῖται εἰς Γαραζανὰ Χάνια ἔνθα καταλήγει καὶ ἡ ἕτέρα ἀπὸ Ἡρακλείου διὰ Τυλίτου καὶ Ἀξοῦ ὁδὸς ἐντεῦθεν δὲ ἀμφότεραι συννεοῦμεναι εἰς μίαν βαίνουσι πρὸς τὸ ῥέθυμον.	
Τὸ ἔλρον	6.32'

Ἀσύναχτος - Τύλισος - Ἀξὸς - Γαραζανὰ Χάνια .

(ῥΩραι 5. 25').

	ῥΩραι λ.
Ἀπὸ τῆς εἰς θέσιν Ἀσύναχτος διακλαδώσεως ἡ ὁδὸς πρὸς Ν.-Δ. τρεπόμενη ἀφικνεῖται μετὰ	15'
εἰς θέσιν Ἐληὰ Καραβίταινας, ἐντεῦθεν δὲ διερχομένη διὰ μέσου τῶν ἄρειπίων τῆς ἀρχ. Τυλίτου ἀφικνεῖται μετὰ	20'
εἰς τὸ χωρίον Τύλισος. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐξοδὸν ἡ ὁδὸς εἰσέρχεται ἐντὸς στενωποῦ καὶ εἶτα ἀνέρχεται μετὰ	45'
ἀποτόμως τὸν λόφον Σωρόν.	

Εἰς Μεταφορὰν 1.20'

	ῥΩραι λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	1.20'
Μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ λόφου τούτου καθόδον βαίνει: δι' ἐδάφους ὄμαλῳ Καμάρα καλουμένου. Μετὰ	30'
δὲ (ἀπὸ τῆς κορυφῆς Σωροῦ) διέρχεται μικρὸν ρύακα ἀπὸ τοῦ χωρίου Γωνιάς κατερχόμενον καὶ ἐνούμενον κατωτέρω μετὰ τοῦ Γαζανοῦ ποταμοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς διερχομένη ὄμαλὸν ἀλλὰ περίκλειστον ἔδαφος, «Σπλαθόκαμπος», συναντᾷ μετὰ	30'
διακλάδωσιν ἄγουσαν πρὸς Ν.-Δ. εἰς χωρίον Γωνιά, (ἀπέχον 15' ἀπὸ τῆς ὁδοῦ). Μετὰ	10'
δὲ ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως συναντᾷ ναίδιον τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου μετὰ πηγῆς ἐλίγου ὕδατος, καὶ μετὰ	10'
ἀνέρχεται τὸν ὄμαλὸν λόφον τοῦ Κυλιστοῦ ἀπὸ τοῦ ὁποίου κα- τερχομένη διέρχεται μετὰ	45'
διὰ μονοτόξου λιθίνης γεφύρας μικρὸν ρύακα, κατερχόμενον ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἀνώγεια, διὰ τῶν ὑδάτων τοῦ ὁποίου κινεῦνται 5-6 νερέμυλοι πρὸ τῆς γεφύρας ταύτης ἐκτισμένοι κατὰ μῆκος τοῦ ρύακος. Μετὰ	1
ἀπὸ τῆς γεφύρας ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἀξός, ἔχον ἄφθονα πηγαῖα ὕδατα, μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου ἐξόδον συναντᾷ κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ 3 χάνια καὶ μετὰ	15'
ἀπὸ τοῦ χωρίου διέρχεται μεταξὺ τοῦ χωρίου Ὀμάλα καὶ τῆς Μονῆς Δισκουρίου. Ἐντεῦθεν ἀνέρχεται τὴν θέσιν Ἁρμοὶ καὶ μετὰ συναντᾷ διακλάδωσιν ἄγουσαν εἰς τὸ χωρίον Ἁγ. Ἰωάννην. Μετὰ ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως ταύτης ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Γαράζο ἔχον ἄφθονα πηγαῖα ὕδατα καὶ μετὰ	10'
εἰς τὰ Γαραζανὰ Χάνια ἔνθα ἄφθονα πηγαῖα ὕδατα. Ἐνταῦθα συναντᾶται ἡ ὁδὸς αὕτη μετὰ τῆς ἐτέρας ὁδοῦ ἥτις ἀπὸ τοῦ Ἁρακλείου ἀρχομένη διέρχεται διὰ τῆς θέσεως Ἀσυνάχτου καὶ καὶ τοῦ χωρίου Δαμάστας (ἔρα Σελ. 330—331).	
Τὸ ὄλον	5.55'

Γαραζανὰ Χάνια - Ῥέθυμνον.

(ῥΩραι 6. 30').

	ῥΩραι λ.
Ἀπὸ τῶν Γαραζανῶν Χανίων ἡ ὁδὸς ἐπὶ δασώδους ἀλλὰ ἀνω- μάλου ἐδάφους βαίνουσα διέρχεται μετὰ	20'
πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Ἀγιά. Μετὰ	10'
ἀφικνεῖται εἰς τὰ Δαφνιανὰ Χάνια. Ἐντεῦθεν ἐπὶ δασώδους ρά- χεως δεσποζούσης τοῦ περίξ ἐδάφους βαίνουσα ἡ ὁδὸς διέρχεται πρὸς Β. τοῦ χωρίου Δάφνια καὶ συναντᾷ μετὰ	15'
(ἀπὸ τῶν Δαφνιανῶν χανίων εἰς θέσιν Γαΐδουραρμῶ) διακλάδω- σιν ἄγουσαν εἰς χωρίον Μελιδόνι. Μετὰ	35'
Εἰς Μεταφορὰν	1.20'

	Ὀρει λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	1.20'
συναντᾶ ἑτέραν διακλάδωσιν ἄγουσαν εἰς χωρίον Μελιδόνιον. Μετὰ ἡ ὁδὸς κατέρχεται ἀπὸ τῆς θασιώδους βράχους εἰς θασιώδες κοιλάδιον καὶ μετὰ	15'
διέρχεται διὰ τριτόξου λιθοκτίστου γέφυρας ζευγνύουσας τὸν ῥύακα Μυλοπόταμον κάτωθεν τοῦ χωρίου Πέραμα. (Ἐνταῦθα ἐντὸς τῆς ξηρᾶς κατὰ τὸ θέρος κοίτης τοῦ ποταμοῦ ἀναελεύζει ὕδωρ ἀρκετῆς ποσότητος ὅπερ διατηρεῖται λίαν καθαρὸν ἐντὸς τῆς βραχυώδους κοίτης).	10'
Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνερχομένη βαίνει ἐπὶ ὑψώματος μεθ' ὃ δι' ὀμάλῃς κλίσεως κατέρχεται μετὰ	15'
(ἀπὸ τῆς γέφυρας) εἰς χθαμαλὸν κοιλάδιον καὶ εἶτα πάλιν ἀνερχομένη ἀφικνεῖται μετὰ	30'
εἰς τὸ χωρίον Ἀγγελιανὰ. Μετὰ	05'
δὲ ἀφικνεῖται εἰς τὰ ἄνωθεν τοῦ χωρ. κείμενα Ἀγγελιανὰ Μετόχια.	
Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς βαίνουσα ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους κατέρχεται εἰς τὴν ὑψηλὴν πεδιάδα Λαταιμᾶ. Ἀμέσως μετὰ τὴν κάθοδον εἰς τὴν πεδιάδα ταύτην καὶ κάτωθεν τοῦ ἀποκρήμνου βράχου «Τῆς Γρᾶς ὁ Δέτης», ἐφ' οὗ στρατ. πύργος, ὑπάρχει φρέαρ εἰς ὃ ἀφικνεῖται μετὰ	40'
ἀπὸ τῶν Ἀγγελιανῶν Χανίων. Καὶ ἐξακολουθοῦσα ἡ ὁδὸς βαίνουσα ἐπὶ καταξήρου καὶ πετρώδους πεδιάδος ἀφικνεῖται μετὰ	35'
εἰς τὴν παραλίαν θέσιν «Σκαλέτα», ὑψηλὴν καὶ βραχυώδη, ἀφ' ἧς κατέρχεται μετὰ	05'
εἰς τὴν ἀμυώδη παραλίαν καὶ ἀμέσως διέρχεται τὸν χεῖμαρρον Πριγιανὸν Ποταμόν. Ἐντεῦθεν παραλίως βαίνουσα ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται μετὰ	35'
εἰς τὰ Χάνια τοῦ Σταυρωμένου. Μετὰ	10'
συναντᾶ ἕτερον χεῖμαρρον καὶ μετὰ	30'
ἕτερον χάνιον μετὰ φρέατος. Μετὰ	05'
ἡ ὁδὸς συναντᾶ ἕτερον πάλιν χάνιον καὶ φρέαρ. Καὶ βαίνουσα διὰ μέσου θαλασσοκίηπων καὶ καλλιεργημένων ἀγρῶν παρὰ τὴν παραλίαν δεσποζομένην ὑπὸ χθαμαλῶν λοφοσειρῶν, ὅτε μὲν ψηλῶν ὅτε δὲ κεκαλυμμένων ὑπὸ ἐλαιῶνων, συναντᾶ διαφόρους διακλαδώσεις ἀτραπῶν ἀγουσῶν εἰς τὰ πρὸς Ν. τῆς ὁδοῦ ἐκτισμένα χωρία, καὶ μετὰ	30'
διέρχεται τὴν λιθόκτ. γέφυραν τοῦ Πλατανιά, τρίτοξον. Μετὰ ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Περβόλια. Διὰ τοῦ χωρίου τούτου βαίνουσα ἡ ὁδὸς ἐπὶ	15'
διέρχεται μετὰ τὴν ἐκ τούτου ἕξοδον τὴν λιθόκτιστον γέφυραν τοῦ Κόρακα καὶ μετὰ	10'
ἀφικνεῖται δι' ἀμαξήτ. ὁδοῦ εἰς τὴν παραλίαν πόλιν τῆς Ῥεθύμνης.	20'
Τὸ ὅλον	6.30'

16. Ὀδὸς ἀπὸ Ῥεθύμνης εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα τοῦ Ἀμαρίου.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περιτετειχισμένης πόλεως τῆς Ῥεθύμνης διευθύνεται πρῶτον πρὸς Α., εἶτα δὲ τρέπεται πρὸς Ν.-Α. Κατ' ἀρχὰς μὲν βαίνει ἐπὶ ἀμυζιτοῦ ὁδοῦ μέχρι τοῦ χωρίου Περιβόλιχα· ἐκεῖθεν δὲ ἐπὶ ἡμιονικῆς ὁδοῦ διέρχεται διὰ πολλῶν πολυανθρώπων καὶ πλουσίων χωρίων διασχίζουσα τὴν κατάφυτον ἐξ ἐλαιῶνων ἀνώμαλον χώραν Ἀγιασμάτων-Σταυρωμένου-Σφακακίου (ὄρ. Σελ. 199 — 203). Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου Ἐδελε ἔξοδον ἡ ὁδὸς διακρानοῦται καὶ ἡ μὲν πρὸς Α. βαίνει διὰ τῶν χωρίων Πηγῆ, Λούτρα, Ἀμνάτο καὶ τῆς ἱστορικῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου μεθ' ἣν ἐνοῦται μετὰ τῆς ἐτέρας παρὰ τὴν θέσιν Ἀρμοῖ. Ἡ δὲ ἐτέρα ἀπὸ τοῦ χωρίου Ἐδελε πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα διὰ τοῦ χωρίου Μέση καὶ τοῦ χαλίου Καβουσίου ἀνέρχεται τὴν θέσιν Ἀρμοῖ παρὰ τὴν ὁποῖαν ἐνοῦται μετὰ τῆς ἐτέρας διὰ τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου καὶ εἶτα κατέρχεται τὰς ἀποτόμους κλιτύας δι' ὧν εἰσέρχεται εἰς τὴν χλοερωτάτην, εὐφορωτάτην καὶ πολυάνθρωπον κοιλάδα τοῦ Ἀμαρίου.

Ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον δυσβάτων ὁδῶν τῆς Κρήτης, οὐχ ἥττον ὅμως πολλαχοῦ παρουσιάζει λίαν ἀποτόμους κλίσεις, διέρχεται μεταξὺ δασῶν καὶ παρουσιάζει συχνὰς πηγὰς ἀφθόνου ὕδατος. Ἀνακεφαλαιοῦντες ἔχομεν :

Α') Ῥεθύμνον μέχρι τῆς πρὸ τοῦ χωρ. Ἐδελε διακλαδώσεως	1.35'
Ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως διὰ τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου εἰς Ἀρμούς (συνάντησις ἐτέρας ὁδοῦ)	3.35'
Ἀπὸ τῆς εἰς Ἀρμούς συναντήσεως τῶν δύο ὁδῶν μέχρι Μονῆς Ἀσωμάτων (κοιλιάδος Ἀμαρίου)	1.25'
Ἦτοι τὸ ὅλον τῆς ἀπὸ Ῥεθύμνης διὰ Ἀρκαδίου εἰς κοιλάδα Ἀμαρίου ὁδῶν	<u>6.35'</u>
Β') Ἀπὸ Ῥεθύμνης μέχρι τῆς πρὸ τοῦ χωρίου Ἐδελε διακλαδώσεως	1.35'
Ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως διὰ τοῦ χωρίου Μέσης καὶ Καβουσίου εἰς Ἀρμούς (συνάντησις τῆς ἐτέρας ὁδοῦ)	2.45'
Ἀπὸ τῆς εἰς Ἀρμούς συναντήσεως μέχρι τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων (κοιλιάδος Ἀμαρίου)	1.25'
Ἦτοι τὸ ὅλον τῆς ἀπὸ Ῥεθύμνης εἰς κοιλάδα Ἀμαρίου ὁδοῦ	<u>5.45'</u>

τοῦ χωρίου Ἐγ. Παρασκευὴ καὶ μετὰ	ῥοι λ. 15'
ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως διέρχεται τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου τῆς Ἐγ. Τριάδος καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ χωρίον Πηγῆ, ἀφῆουσα πρὸς Β. τὸ χωρίον Ἐγ. Δημήτριος. Μετὰ	30'
διέρχεται διὰ μονοτόξου λιθοκτ. γεφύρας τὴν κοίτην χειμάρ. μετὰ δὲ εἰσέρχεται εἰς τὸ χωρίον Λούτρα διὰ τοῦ ὁποίου βαίνει ἐπὶ μετὰ	02' 03' 10'
διέρχεται διὰ βαθείας ρευματικῆς ἐντὸς τῆς ὁποίας ρύαξ. Μετὰ ἡ ὁδὸς διασταυροῦται μετὰ ἀτραποῦ ἀγούσης πρὸς Β. μὲν εἰς Κόκκινον Μετόχι πρὸς Ν. δὲ εἰς Κυριάνα. Μετὰ	15' 38'
ἀφικνεῖται εἰς χωρίον Ἐμνάτου. Ὀλίγον πέραν τοῦ χωρίου τελευτᾷ τὸ δάσος ἕπερ καλύπτει ἅπασαν τὴν ἀπὸ τοῦ Ἐδὲλε μέχρις ἐνταῦθα χώραν, ἡ δὲ ὁδὸς βαίνοῦσα διὰ μέσου ἀγρῶν κατέρχεται εἰς βαθεῖαν χαράδραν ἣν διερχομένη διὰ τῶν μεσημβρινῶν αὐτῆς πλευρῶν ἀνέρχεται εἰς ἀρχένα διὰ τοῦ ὁποίου κατέρχεται εἰς βαθεῖαν φάραγγα. Ἐν τῇ φάραγγι ταύτῃ συναντᾷ μετὰ (ἀπὸ τοῦ Ἐμνάτου) κρήνην ἀφθόνου ὕδατος, 100 δὲ βήματα περαιτέρω διαβαίνει τὴν φάραγγα ταύτην διὰ μονοτόξου λιθοκτιστοῦ γεφύρας. Πρὸ τῆς γεφύρας ταύτης ἕτερα μικρὰ κρήνη (καὶ δεξιὰ ταύτης μικρὰ ἀτραπὸς εἰς πεζοὺς μόνον βατῆ ὁδηγοῦσα εἰς τὰ ὀπίσθεν τῆς μονῆς) ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης κρήνης ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται τὸν βράχον καὶ ἀφικνεῖται μετὰ (ἀπὸ τῆς ἐν τῇ φάραγγι μεγάλῃς κρήνης) εἰς τὴν ἱστορικὴν Μονὴν τοῦ Ἐρκαδίου (ἑρ. Σελ. 200).	37' 20'
Ἀπὸ τῆς Μονῆς ταύτης ἡ ὁδὸς πρὸς Ν. βαίνοῦσα συναντᾷ μετὰ φέαρ ἐκείθεν δὲ διασχίζουσα λίαν ἀνώμαλον καὶ ὑψηλὸν ἔδαφος συναντᾷ μετὰ	10' 35'
εἰς θέσιν Ἐρμοὶ τὴν ἕτεραν ὁδὸν τοῦ Ἐμαρίου.	
Τὸ ἔλρον	3.35'

Ἀπὸ τῆς εἰς Ἐρμοὺς συναντήσεως τῶν δύο ὁδῶν Ἐμαρίου μέχρι τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων (κοιλιάδ. Ἐμαρίου).
(ῥοι 1. 25').

Ἀπὸ τῆς εἰς εἰς θέσιν Ἐρμοὺς συναντήσεως τῶν δύο ὁδῶν, κάτωθεν τῆς κορυφῆς Σταφιλίαντα, ἡ ὁδὸς κατέρχεται δι' ἀποτομωτάτων κλίσεων τὰς Ν.-Δ. χαράδρας τῆς Ἰδῆς καὶ μετὰ	ῥοι λ. 05'
συναντᾷ πλησίον πλατάνου κρήνην « τοῦ Τσακούση ἢ Βρύση ». Ἐκείθεν κατερχόμενη πάντοτε ἡ ὁδὸς συναντᾷ μετὰ	20'
Εἰς Μεταφορὸν	35'

	Ἐκ Μεταφορᾶς	Ὁραι λ. 25'
κρήνην ἀφθόνου ὕδατος, «τῆς Πέτρας τὸ Νερό», μεθ' ἣν κατέρχεται εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα τοῦ Ἀμαρίου καὶ ἀφικνεῖται μετὰ εἰς τὴν ἐν τῷ βάθει αὐτῆς κειμένην εὐρεΐαν καὶ πλουσίαν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων.		1
	Τὸ ἔλκον	1.25'

Ἀπὸ τῆς πρὸ τοῦ χωρίου Ἀδελε διακλαδώσεως διὰ Μέσης καὶ χανίου Καβουσίων μέχρι τῆς συναντήσεως τῶν δύο ὁδῶν Ἀμαρίου εἰς Ἀρμούς.
(Ὁραι 2. 45').

Ἀπὸ τῆς πρὸ τοῦ χωρίου Ἀδελε διακλαδώσεως ἡ ὁδὸς πρὸς Δ. βαίγουσα ἐπὶ ἀνωμάλου καὶ δασώδους ἐδάφους διέρχεται μετὰ τὸν χειμαρρὸν τῆς Ἀγ. Κυριακῆς εἰτα δὲ ἀνερχομένη δασώδες πάντοτε καὶ ἀνώμαλον ἔδαφος διέρχεται πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Ἀγ. Δημήτριος καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	Ὁραι λ. 30'	
εἰς τὸ χωρίον Μέση. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἔξοδον ἀνέρχεται τὰς βραχύδεις καὶ ἀποτόμους κλίσεις τῆς Μεσηνιαῆς Χαλέπας καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	25'	
εἰς θέσιν Κομπὲ ἔνθα εἰς κορυπῆς (ὄρ. σημ. 1 Σελ. 328) μετὰ δεξαμενῆς δμῆριων ὑδάτων. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὸ Χάνιον Καβουσι κείμενον μεταξὺ τῶν χωρίων Ἀπάνω καὶ Κάτω Καβουσι, μετὰ δὲ τὸ χάνιον τοῦτο κατέρχεται εἰς τὸ μικρὸν κοιλάδιον «Ἀκροβαταῖς» ἐν ᾧ συναντᾷ φρέαρ πλησίον πλατάνων εἰς ἀπόστασιν	45'	
ἀπὸ Χανίου τοῦ Καβουσιου. Ἐκεῖθεν ἀνέρχεται ἡ ὁδὸς ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ δεσποζούσης ῥάχως Ἀρμοί, εἰτα δὲ παρακάμπτουσά τὰς Ν.-Α. κλιτύας τῆς ὑψηλῆς κορυφῆς τοῦ Σταφυλίαντα συναντᾷ μετὰ	10'	
(ἀπὸ τοῦ φρέατος τῶν Ἀκροβατῶν) πηγὴν καὶ μετὰ	47'	
ἀπὸ ταύτης τὴν διὰ τοῦ Ἀρχαδίου ἑτέραν ὁδὸν Ῥεθύμνου-Ἀμαρίου.	08'	
	Τὸ ἔλκον	2.45'

17. Ὁδὸς ἀπὸ Ῥεθύμνης διὰ Πρασῶν εἰς Ἀμάριον.

(Ὁραι 5. 40').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περιτετειχισμένης πόλεως

τῆς Ῥεθύμνης βαίνει πρὸς Α. διασχίζουσα τὸ χωρίον Περιβόλια. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἔξοδον κάμπτει πρὸς Ν. καὶ ἀφικνεῖται μετὰ $1\frac{1}{2}$ περίπου ὥραν εἰς τὸ χωρίον Πρασαῖς. Ἐντεῦθεν ἀνέρχεται τὸν ἄνωθεν τοῦ χωρίου τούτου σχηματιζόμενον αὐχένα δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὰς δασώδης χαράδρας τῶν Ποταμῶν διὰ τῶν ὁποίων βαίνουσα ἀφικνεῖται μετὰ 2 ὥρας καὶ 30' ὡς ἔγγιστα (ἀπὸ τῶν Πρασῶν) εἰς τὸ χωρίον Ἀντάνασος καὶ ἐκεῖθεν ἀνερχομένη ἀποτόμως τὸ Μερωνιανόν ὄρος ἀφικνεῖται μετὰ 1. 10' (ἀπὸ τῆς Ἀντανάσου) εἰς Μέρωνα, ἐντεῦθεν δὲ κατέρχεται μετὰ 40' εἰς τὴν Μοιῆν τῶν Ἀσωμάτων (ὄρ. Σελ. 222).

**18. Ὁδὸς ἀπὸ τῆς Μοιῆς
τῶν Ἀσωμάτων (κοιλιάδος Ἀμαρίου)
εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ἀγ. Γαλήνης.**

(Ῥοι 5. 30').

Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης συγκοινωνεῖ ἡ Μεγάλη κοιλὰς τοῦ Ἀμαρίου μετὰ τοῦ ἐπινείου αὐτῆς, ἧτοι τοῦ ὄρμου τῆς Ἀγίας Γαλήνης. Ὁ ὄρμος οὗτος κείμενος εἰς τὸν κόλπον τῆς Μεσαράς καὶ εἰς τὴν ἐκβολὴν τοῦ διαρρέοντος τὴν κοιλιάδα τοῦ Ἀμαρίου ῥύακος Λιγιώτη ἢ Πλατῆ εἶναι ὁ μόνος λιμὴν τῆς Ἐπαρχίας καὶ ἔχει ἄφθονον καὶ κάλλιστον ὕδωρ.

Ἡ ὁδὸς εἶναι δύσβατος καὶ διασχίζει ἔδαφος δασώδες, διέρχεται μεταξὺ πολυανθρώπων χωρίων καὶ συναντᾷ ἄφθονα ὕδατα.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς Μοιῆς τῶν Ἀσωμάτων βαίνει πρὸς Ν.-Α. διὰ τῆς δασώδους κοιλιάδος ἀκολουθοῦσα τὸν ῥοῦν τοῦ διαρρέοντος τὴν κοιλιάδα τοῦ Ἀμαρίου ῥύακος Λιγιώτη. Μετὰ ὡς ἔγγιστα συναντᾷ χάνιον, πρὸ αὐτοῦ δὲ νερόμυλον, εἶτα βαίνουσα ἡ ὁδὸς διὰ μέσου πυκνοῦ ἐξ ἐλαιῶν καὶ πλατάνων δάσους καὶ ἀκολουθοῦσα τὸν ποταμὸν ὅστις βαίνει διὰ τῆς ἐλοσῆν στενωμένης πρὸς τὴν θάλασσαν κοιλιάδος ἀφικνεῖται μετὰ . . . 5 εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ἀγ. Γαλήνης ἔνθα ἄφθονα καὶ καλὰ ὕδατα.

Τὸ ὄρον . . . 5.30'

Ῥοι λ.

30'

5

5.30'

**19. Ὀδὸς ἀπὸ τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων
(κοιλιάδος Ἀμαρίου) εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Πρέβελου
(Ἀγίου Βασιλείου).**

(Ῥοι β. 25').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ἐν τῷ βάθει τῆς κοιλιάδος τοῦ Ἀμαρίου κειμένης Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων (Ῥρ. Σελ. 220—224) ἀνέρχεται τὰς δασώδεις καὶ ὑπὸ συχῶν πηγῶν διαρροόμενας ἀρκτικὰς κλιτύας τοῦ Κέδρου (1800 μ.) καὶ διὰ τοῦ αὐχένος Τῆς Γιοῦς ὁ κάμπος (Ῥρ. Σελ. 197) κατέρχεται τὰς μεσημβρινὰς κλιτύας δι' ὧν εἰσέρχεται εἰς τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ εἶτα εἰς τὴν κοιλιάδα τοῦ Πρέβελου (Ῥρ. Σελ. 226—233).

	Ῥοι λ.
Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς ἐν τῷ βάθει τῆς μεγάλης κοιλιάδος τοῦ Ἀμαρίου κειμένης Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων βαίνει πρὸς Ν.-Δ. ὀλίγον πέραν τῆς Μονῆς, διέρχεται μικρὰν γέφυραν μεθ' ἧς συναντᾷ διακλάδωσιν ἄγρυσαν πρὸς Ν.-Δ. εἰς Ἀμάριον. Ἐξακολουθοῦσα δὲ ἤδη ἡ ὁδὸς μᾶλλον πρὸς Δ. ἀφικνεῖται μετὰ δι' ἀνωφεροῦς ἐδάφους εἰς τὸ χωρίον Μέρωνα, ἔχον ἄφθονα ὕδατα.	07'
Κατερχόμενη ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται μετὰ εἰς τὴν ὀροσερωτάτην κώμην Ἐλέναις ἔχουσαν ἄφθονα ὕδατα, ἀπὸ δὲ τῆς κώμης ταύτης ἀνερχομένη ἀφικνεῖται μετὰ	35'
εἰς τὸ χωρίον Γερακάρι. Ἡ ὁδὸς βαίνουσα ἐπὶ	20'
διὰ τοῦ χωρίου τούτου συναντᾷ μετὰ	15'
ἀπὸ τῆς ἐν τῷ χωρίῳ ἐξέδου κρήνην ἀπὸ τῆς ὁποίας ῥεῖ ἄφθονον ὕδωρ, καὶ ἐξακολουθοῦσα ἡ ὁδὸς νὰ ἀνέρχεται ἀφικνεῖται μετὰ	15'
εἰς αὐχένα δι' οὗ κατέρχεται μετὰ	03'
εἰς ἐκτεταμένον ὀροπέδιον. Μετὰ	20'
ἀπὸ τῆς ἐν ἐν τῷ ὀροπέδιῳ εἰσόδου συναντᾷ πλησίον πλατάνων πηγὴν ὀλίγου ὕδατος. Μετὰ	10'
ἀπὸ τῆς πηγῆς ἡ ὁδὸς ἐξέρχεται πλεον τοῦ ὀροπεδίου καὶ κατέρχεται διὰ βραχέδου; χαράδρας ἥτις κατὰ ξηρὸς οὔσα εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτῆς μέρος καθίσταται δασώδης. Μετὰ	20'
δὲ διὰ τῆς ἀποτόμου ταύτης χαράδρας βαίνουσα ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Σπηλι ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ Κέδρου κείμενον. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς μετὰ	35'
	25'

Εἰς Μεταφορὰν . . . 3.55'

	Ἔκ Μεταφορᾶς . . .	Ὄραι λ. 3.55'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν κώμην Νταριδιανὰ καὶ κατερχομένη τὰς δασώδεις χαράδρας διέρχεται κάτωθεν τοῦ χωρίου Λαμπινή, εἶτα δέ, διὰ δασώδους πάντοτε ἐδάφους, βαίνει ἐν μέσῳ κατασφύτων λόφων διέρχεται μετὰ . . .	25'	
(ἀπὸ τῶν Νταριδιανῶν) πρὸ τοῦ (πρὸς Δ.) τοῦ χωρίου Μιξέρορρουμα ἔχοντος ἄφθονα ὕδατα. Μετὰ . . .	10'	
ἀφικνεῖται εἰς χωρίον Ἀγ. Πελαγία καὶ χωροῦσα διὰ τοῦ δασώδους πάντοτε ἐδάφους ἀνέρχεται τοὺς ὑπερκειμένους λόφους. Ἐντεῦθεν βαίνουσα ἐπὶ ξηρῶν βράχεων συναντᾷ μετὰ . . .	15'	
μικρὰν κρήνην ἀφ' ἧς βέει εὐλίγον ὕδωρ. Μετὰ . . .	30'	
ἀφικνεῖται εἰς τὴν κώμην Φρατί. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς πρὸς Ν.-Δ. βαίνουσα δι' ἀνωμάλου ἐδάφους εἰσέρχεται μετὰ . . .	20'	
εἰς τὴν φάραγγα Κρουταλιώτικο Φαράγγι. Διὰ τῆς φάραγγος ταύτης, ἐν ἧ βέει καθ' ἅπαν τὸ ἔτος ἄφθονον ὕδωρ, διερχομένη ὁδὸς ἐξέρχεται μετὰ . . .	20'	
καὶ κατέρχεται εἰς τὸ κατασφύτον κοιλάδιον τῶν Λευκωγείων ἢ τοῦ Πρέβελη ὁπότεν παρακάμπτουσα χθαμαλῶς καὶ δασώδεις γηλόφους διέρχεται μετὰ . . .	30'	
διὰ μεγάλης λιθοκρίστου μονοτόξου γεφύρας τὸ Μέγαν Ποταμόν, πρὸ τῆς γεφύρας δὲ ταύτης κείται ἡ μεγάλη καὶ πλουσία Μονὴ τοῦ Πρέβελη καὶ πρὸ τῆς Μονῆς νερόμυλος.		
	Τὸ ἔλκον . . .	6.25

**20. Ὁδὸς ἀπὸ τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων
(κοιλάδος Ἀμαρίου) εἰς Τυμπάκιον (Μεσαρᾶς).**

(Ὄραι 5. 10').

Ἡ ὁδὸς αὕτη θέτουσα εἰς συγκοινωνίαν τὸ Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Λιγιώτη (ὄρ. Σελ. 217—225) μετὰ τῆς Μεσαρᾶς (ὄρα Σελ. 161), ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων, βαίνει πρὸς Ν.-Α. διὰ τοῦ δασώδους λεκανοπεδίου τοῦ Λιγιώτη, ὑπερβαίνει τὰς Ν.-Δ. δεираδας τῆς Ἰδῆς καὶ κατέρχεται εἰς τὸ χωρίον Τυμπάκιον, εἰς τὸ Δ. ἄκρον τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς κείμενον (ὄρ. Σελ. 172). Εἶναι ὁδὸς δυσβατωτάτη καὶ εἰς ἡμιόνους μόνον βατῆ μέχρι τοῦ χωρίου Κλίμα, κατερχομένη ὅμως εἰς τὴν πεδιάδα εἶνε ὁμαλή, βατῆ εἰς ἀμάξαις, συναντᾷ δὲ συχνὰς πηγὰς καὶ φρέατα.

Ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων βαίνουσα ἡ ὁδὸς πρὸς Ν.-Δ. συναντᾷ μετὰ	Ἔσται λ.	15'
διακλάδωσιν ἀτραποῦ ἀγούσαν πρὸς Ν.-Δ. εἰς τὰ χωρία Μοναστηράκι καὶ Ὁψιγγιά· μετὰ		15'
συναντᾷ ἑτέραν διακλάδωσιν ἀγούσαν πρὸς Α. εἰς τὸ χωρίον Βιζάρι, μετὰ		10'
δὲ μεγάλην μονότοξον γέφυραν καὶ πρὸ ταύτης ἑτέραν διακλάδωσιν ἀγούσαν εἰς τὸ χωρίον Λαμπιώταις. Μετὰ		08'
συναντᾷ φρέαρ καὶ μετὰ		07'
μικρὰν μονότοξον γέφυραν τὴν καλουμένην Βασιλικὴν Πέραμα.		
Ἐκ τῆς γεφύρας μετὰ		15'
συναντᾷ ἡ ὁδὸς κρήνην, « τοῦ Τσιμηῆ ἢ Βρίση » (ἀπὸ τῆς ὁποίας ὅμως τὸ θέρος ῥεεῖ τὸ ὕδωρ κατὰ σταγόνας ἢ οὐδὲν ὡς).		
Ἡ ὁδὸς βαίνουσα μέχρι τοῦδε διὰ τοῦ δασώδους πυθμένος τῆς κοιλάδος ἀνέρχεται ἤδη πρὸ τῆς κρήνης καὶ ὑπερβαίνουσα τὸ ἀντιστήριγμα τοῦ Ἀγ. Ἡλίας κατέρχεται εἰς τὸ κοιλάδιον τοῦ Εἰφέ, εἶτα δὲ ἀνέρχεται ἕτερον ἀντιστήριγμα, Σταυριὰ καλούμενον, εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ ὁποίου ἀφικνεῖται μετὰ		1.05'
ἀπὸ τῆς κρήνης. Κατερχομένη τὴν δευτέρα τῶν Σταυριῶν ἡ ὁδὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Ἀποδοῦλου μετὰ		25'
πρὸ τοῦ χωρίου ἡ ὁδὸς διχάζεται καὶ ἡ μὲν πρὸς Ν. βαίνουσα διέρχεται διὰ τῶν χθαμαλωτέρων ὑπηρεϊῶν τῆς Ἰδῆς καὶ καταλήγει εἰς Μεσαράν, ἡ δὲ ἑτέρα πρὸς Ν.-Α. ἐξακολουθεῖσα νὰ βαίνει διέρχεται μετὰ		25'
τὴν πρὸς Β. τῆς κορυφῆς Φοράδα (ἐφ' ἧς πύργος) αὐχένα Βαθειακοῦ, ἐφ' οὗ τὸ ἡρειπωμένον χωρίον Βαθειακόν. (ἑρ. σημ. 1 Σ. 224). Ἐκ τοῦ αὐχένος τούτου ἡ ὁδὸς κατερχομένη δι' ἀποτομωτάτων κλίσεων εἰς βαθεῖαν χαράδραν, ἐν ᾗ μετὰ		20'
ἀπὸ τοῦ Βαθειακοῦ συναντᾷ κρήνην, εἰσέρχεται μετὰ		30'
ἀπὸ τῆς κρήνης εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Σάτας ἐν ᾗ τὸ χωρίον Σάτα.		
Ἐκ τῆς περὶ τοῦ χωρίου συναντᾷ κρήνην, μετὰ ταύτην δὲ διερχομένη αὐχένα τινὰ κατέρχεται μετὰ		35'
εἰς τὸ χωρίον Κλίμα. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου κατέρχεται εἰς τὴν μεγάλην πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς. Μετὰ		10'
ἀπὸ τοῦ χωρίου συναντᾷ διακλάδωσιν ἀτραποῦ ἀγούσαν πρὸς Α. εἰς τὸ ὑψηλὸν χωρίον Βόροι.		
Ἐκ τῆς διακλαδώσεως ταύτης ἡ ὁδὸς διὰ τῆς πεδιάδος ὁμαλῶς βαίνουσα ἀφικνεῖται μετὰ		30'
εἰς τὸ χωρίον Τυμπάκιον.		

21. Ὀδὸς ἀπὸ Τυρπακίου εἰς Βιάννον
(κατὰ μῆκος τῆς πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς).

(ὼραι 14. 10').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἄκρας τῆς μεγάλης καὶ εὐφορωτάτης πεδιάδος τῆς Μεσαρᾶς (ὄρ. Σελ. 161) βαίνει πρὸς Α. διασχίζουσα τὴν σιτοφόρον ταύτην πεδιάδα μέχρι τῆς ἐπὶ τῶν Μ. κλιτύων τῆς Δίκτης κειμένης κωμοπόλεως Βιάννου (ὄρ. Σελ. 125). Εἶναι ὁμαλὴ ὁδὸς βατῆ καὶ εἰς ἀμάξας, ἀνερχομένη ὅμως τὰς χαμαλωτέρας ἐσχατίας τῆς Ν.-Δ. δευράδος τῆς Δίκτης καθίσταται ἀνόμαλος καὶ εἰς ἡμιόνους μόνον βατῆ.

Διέρχεται διὰ καλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ ἐκτεταμένων ἐλαιῶνων, συναντᾷ δὲ συχνοὺς ξύκακας καὶ φρέατα.

	ὼραι λ.
Ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ Τυρπακίου ἡ ὁδὸς αὕτη βαίνει πρὸς Ν.-Α. διὰ μέσου ἐκτεταμένου ἐλαιῶνος καὶ διέρχεται μετὰ . . .	30'
ἄριστέρῳθεν ναίσκου τινός, μετὰ . . .	10'
δὲ ἀπὸ τούτου διέρχεται τὴν κοίτην τοῦ ῥυακίου Βοργιανοῦ ποταμοῦ, ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν διάβασιν συναντᾷ χάνια τινά, μετὰ διέρχεται διὰ τῆς κοίτης τοῦ Γεροποταμοῦ. Μετὰ . . .	30'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν ἀγροικίαν Λειβαδιώτη (ἐν' α φρέαρ) μετὰ . . .	10'
συναντᾷ ἕτερον φρέαρ καὶ μετὰ . . .	30'
ἀπὸ τοῦ φρέατος τούτου πηγὴν καὶ ἐρείπια. Ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης μετὰ . . .	20'
ἡ ὁδὸς διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Πλάτανος μὲ ἀφθονον φρέατιον ὕδωρ. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς βαίνει πρὸς Α. καὶ μετὰ . . .	30'
συναντᾷ νερόμυλον, «τῆς Κατερίνης ὁ Μύλος». Ἐνταῦθα ἡ ὁδὸς ἐξέρχεται πλεον τοῦ δάσους καὶ βαίνουσα διὰ καλλιεργημένων ἀγρῶν διαβαίνει μετὰ . . .	25'
τὸ ῥυάκιον «Βασιλικιανὸν ποταμὸν» καὶ μετὰ . . .	30'
ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρ. Βαγγιονιά (μετὰ πηγῆς ὕδατος κλ.). Μετὰ . . .	1
ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Τάρπαιε, μετὰ . . .	40'
δὲ εἰς τὸ χωρίον Διονύση (μετὰ φρεάτων). Μετὰ . . .	35'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν ἀγροικ. Ἀγ. Φωτιά, ἔνθα κρήνη ὕδατος. Μετὰ διέρχεται πρὸς Β. τοῦ χωρίου Δωράκι, μετὰ . . .	30'
δὲ πρὸς Β. ἐπίσης τοῦ χωρίου Πύργος, εἴτα δὲ μετὰ . . .	30'
διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Ῥοτάσι (μετὰ φρεάτων). Μετὰ . . .	1
ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἡ ὁδὸς διέρχεται πρὸς Β. τοῦ χωρίου Μεσοχωριῶ καὶ μετὰ . . .	30'

Εἰς Μεταφορὰν . . . 9.25

	᾽Ωραι λ.
	Ἐκ Μεταφορᾶς 9.25'
πρὸς Β. τοῦ χωρίου Φιλιππος· μετὰ	25'
διέρχεται παρὰ τὴν ἀγροικίαν Καστελιανά, μετὰ	1
δὲ διαβαίνει μεγάλην λιθόκτιστον γέφυραν τοῦ ρύακος Ἀναπο- δάρη, κατόπιν τοῦ ὁποίου καὶ μετὰ	30'
διαβαίνει τὸν ρύακα « τῆς Ἐμπάρου ὁ Ποταμὸς » καλούμενον. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνερχομένη χθαμαλά τινα ὑψώματα, εἰς ἃ κα- ταλήγουσιν αἱ Ν.-Δ. δειράδες τῆς Δίκτης, κατέρχεται εἰς τὴν ὑπὸ δασῶν κεκαλυμμένην κοιλάδα τῆς Βιάννου καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	2
εἰς τὸ χωρίον Κάτω Βιάννον, μετὰ	50'
δὲ εἰς τὴν κωμόπολιν Βιάννου ἔχουσαν ἄφθονον ῥέον ὕδωρ κλ.	14.10'
Τὸ ὅλον	14.10'

**22. Ὁδὸς ἀπὸ Τυμπακίου τῆς Μεσαρᾶς
εἰς τὴν Μοῦνὴν Πρέβελη (Ἁγίου Βασιλείου).
(᾽Ωραι 1. 50').**

Ἡ ὁδὸς αὕτη θέτει εἰς συγκοινωνίαν τὴν μεγάλην καὶ σιτοφόρον πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς μετὰ τῶν κοιλάδων Ἁγ. Βασιλείου (ὄρ. Σελ. 171—177). Ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως Τυμπακίου βαίνει πρὸς Ν.-Δ. διὰ τῆς καλλιεργημένης πεδιάδος μέχρι τοῦ Κλιματιανοῦ ποταμοῦ (ρύακίου κατερχομένου ἀπὸ τοῦ χωρίου Κλίματος), ἐκεῖθεν δὲ ἀνερχομένη τὰς λοφοσειρὰς τῶν Ἑπτὰ Πόρων καὶ βαίνουσα ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τοῦ Κέδρου εἰσέρχεται εἰς ἔδαφος ὄρεινόν, δασῶδες καὶ λίαν δύσβατον.

Ἡ ὁδὸς εἶναι καλή, βατὴ δὲ καὶ εἰς ἀμάξας μέχρι τῶν λόφων τῶν Ἑπτὰ Πόρων, ἐκεῖθεν ὅμως βαίνουσα ἐπὶ βραχυδῶν ὄρεων καὶ πολλὰς ἀποτόμους κλίσεις παρουσιάζουσα εἶναι μετὰ κόπου βατὴ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἡμιόλους. Παρουσιάζει δὲ καὶ συχνὰς πηγὰς.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως Τυμπακίου βαίνει πρὸς Β.-Δ. διὰ τοῦ ἐλαιῶνος, μετὰ	05'
δὲ ἐξερχομένη τοῦ ἐλαιῶνος βαίνει διὰ τῆς καλλιεργημένης πε- διάδος, διαβαίνει μετὰ	30'
τὸ ρυάκιον Κλιματιανὸν Ποταμὸν, καὶ μετὰ	10'
ἄρχεται ἀνερχομένη τοὺς χθαμαλοὺς γηλόφους τῶν « Ἑπτὰ Πό- ρων ». Ἐντεῦθεν ἀνερχομένη ἡ ὁδὸς δι' ἀνωμάλου ἐδάφους εἰσέρ- χεται εἰς κεκλεισμένον ὑψηλὸν ὄροπέδιον δεσποζόμενον ὑπὸ τῶν	

Εἰς Μεταφορὰν 45'

	᾿Ωραι λ.
	Ἐκ Μεταφορᾶς 45'
περίξ κορυφῶν. Μετὰ	25'
ἡ ὁδὸς δικρανοῦται εἰς ἄτραπὸν ἄγουσαν πρὸς Β. εἰς ᾿Αμάριον, ἐκεῖθεν δὲ δι' ἀνωμαλιωτάτου καὶ δασυδούς ἐδάφους κατέρχεται εἰς βαθὺ καὶ στενὸν κοιλάδιον ἔνθα συναντᾶ (μετὰ ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως τῆς ὁδοῦ ᾿Αμαρίου) τὸν χειμάρρον Μελαμπιανὸν Ποταμόν. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται διὰ μέσου δάσους καὶ δι' ἀποτομωτάτης κλίσεως εἰς τὴν θέσιν Βούλγαρη ἔνθα 2—3 οἰκίσκοι. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς κατέρχεται καὶ βαίνουσα διὰ βαθειῶν καὶ δασυδῶν χαραδρῶν ἀφικνεῖται μετὰ	45'
ἀπὸ τοῦ Μελαμπιανοῦ Ποταμοῦ, εἰς τὴν θέσιν «τῆς Συκίης ἢ Βρύση», ἔνθα πηγὴ εὐλίγου ὕδατος. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐπὶ δασυδούς ἐδάφους πάντοτε βαίνουσα ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται μετὰ	1
εἰς τὸν ἀνῶνα «Κρύα-Βρύση» ὀνδιέρχεται πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Κρύα Βρύση. Ὀλίγον πέρα τοῦ χωρίου τούτου ἐν μέτρῳ βράχων καὶ 2 σικεῶν ὑπάρχει πηγὴ ἀφθόνου ὕδατος. Μετὰ	45'
ἡ ὁδὸς ἄρχεται κατερχομένη τὰς βραχώδεις κλιτύας καὶ βαίνουσα ἄνωθεν καὶ παραλλήλως τοῦ βαθέος χειμάρρου Κουμριανοῦ Ποταμοῦ ἀφικνεῖται μετὰ	25'
εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Ξεροκάμπου. Ἐκεῖθεν δι' ἀνωμαλιωτάτης ἄτραπὸς βαίνουσα ἀφικνεῖται μετὰ	15'
εἰς τὴν θέσιν Ἀγ. Ἐλευθερία (ἐκ τοῦ ὀμωνύμου ἐκκλησιδίου). Μετὰ δὲ διέρχεται πρὸς Β. τοῦ χωρίου Κούμια καὶ μετὰ	30'
ἀφικνεῖται εἰς χάνιον πρὸ τοῦ χωρίου Δρυμπερίο. Μετὰ συναντᾶ ἕτερον χάνιον καὶ βαίνουσα δι' ἀνωμάλου πάντοτε ἐδάφους ἀφικνεῖται μετὰ	10'
εἰς τὸ χωρίον ᾿Αρδαχτος μετὰ	10'
διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Βάτος, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ	35'
διὰ τοῦ χωρίου Δριμισκος ὀπόθεν κατερχομένη τὰς ἀποτόμους κλιτύας ἡ ὁδὸς διέρχεται μετὰ	25'
διὰ 2 μεγάλων λιθοκτίστων γεφυρῶν τὸν ἀπὸ τῆς κοιλάδος Κοξαρῆς κατερχόμενον βαθὺν καὶ ὀρυθητικὸν ρύακα καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὴν μεγάλην καὶ πλουσίαν Μονὴν τοῦ Πρέβελη.	25'
	1
	7.50'

23. ᾿Οδὸς ἀπὸ ᾿Ρεθύμνης εἰς Χανία.

(᾿Ωραι 11. 10').

Ἡ ὁδὸς αὕτη δι' ἧς συγκοινωνοῦσιν αἱ δύο περιπετειχισμένοι πόλεις τῆς ᾿Ρεθύμνης καὶ τῶν Χανίων, βαίνει ἀπὸ Α. πρὸς Δ. κατὰ μῆκος τῆς ὁτὲ μὲν βραχώδους ὁτὲ δὲ ἀμυώδους παραλίας μέχρι τῶν ὀχυρῶν στενωπῶν τοῦ ᾿Αλυμυροῦ. Ἐκεῖθεν πρὸς Β.-Δ. τρε-

πομένη απομακρύνεται τῆς παραλίας καὶ διερχομένη διὰ ἀνωμά-
λου καὶ δασώδους ἐδάφους ἀφικνεῖται πάλιν εἰς τὴν παραλίαν παρὰ
τὸ χωρίον Καλύβες, ὁπότεν πρὸς Δ. καὶ πάλιν τρεπομένη διὰ τῶν
ὄχυρῶν θέσεων Καλάμι, Μαλάξα καὶ Σούδα καὶ διερχομένη διὰ
τῆς καταφύτου πεδιάδος τῶν Χανίων ἀφικνεῖται εἰς τὴν περιτετει-
χισμένην πρωτεύουσαν τῆς Κρήτης, τὰ Χανία.

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀπὸ Ῥεθύμνης μέχρι τῆς θέσεως Κουμπέ (15')
καὶ ἀπὸ τῆς Σούδας μέχρι τῶν Χανίων (1 ὥρας) εἶναι ἀμαξιτός,
ἅπασα δὲ ἡ ἐπίλοιπος εἶναι δυσβατώτατη διερχομένη διὰ ἐδάφους
βραχώδους ἢ διὰ τῆς ἀμυγδαλοῦ παραλίας καὶ διὰ συχνῶν καὶ ἐκ-
τεταμένων δασῶν.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περιτετειχισμένης πόλεως τῆς
Ῥεθύμνης εἶναι ἀμαξιτός καὶ βαίνει πρὸς Δ. διὰ τῆς παραλίας
διερχομένη κάτωθεν τοῦ ἐπὶ τῶν βράχων ἐκτισμένου συνοικισμοῦ
τῶν Λεπρῶν. Μετὰ τινα λεπτὰ διέρχεται μικρὰν μονότοξον γέφυ-
ραν λιθόκτιστον εἰτα δευτέραν ὁμοίαν γέφυραν καὶ μετὰ 5' ἀπὸ
ταύτης τρίτην. Μετὰ 15'
(ἀπὸ τῆς πύλης τῆς πόλεως) ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Κουμπέ ἔνθα
μικρὸς στρατών, ἐν ᾧ μένει στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα, καφενεῖον
μετὰ φρέατος καὶ εἰς Κουμπές. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται χθαμαλὸν
βραχώδη λόφον ἐν ἀμέσῳ ὅπισθεν κατερχόμενον διέρχεται μετὰ
τὴν μεγάλην λιθόκτιστον γέφυραν «Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάρα».
Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς δικρανοῦται καὶ ἡ μὲν πρὸς Ν.-Δ. τρεπομένη
ἀνέρχεται τοὺς βραχώδεις λόφους καὶ ἄγει εἰς τὰ πλούσια καὶ
πολυάνθρωπα χωρῖα Ἀτσιπέπουλον, Πρινέ κλ. ἢ δ' ἑτέρα πρὸς
Δ. κατὰ μῆκος τῆς βραχώδους παραλίας βαίνουσα ἄγει εἰς Ῥέ-
θυμνον. Μετὰ 30'
διέρχεται λιθόκτιστον γέφυραν. Μετὰ 20'
ἡ ὁδὸς ἐπὶ βραχώδους πάντοτε ἐδάφους παραλίως βαίνουσα κατέρ-
χεται εἰς τὴν κάτωθεν τοῦ χωρίου Γεράνι θέσιν Γερανωτίτικα
Πηγὰδια ἔνθα φρέαρ καὶ πηγὴ ὕδατος εἰς τὸ χεῖλος τῆς θαλάσ-
σης, καὶ ἐν ἐκκλησίδιον. Μετὰ 45'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν βραχώδη καὶ δυσβατώτατην θέσιν Κόρακα, μετὰ
δὲ διέρχεται κάτωθεν (πρὸς Β) μικροῦ δάσους ἐλαιῶν τοῦ Ἀγ.
Ἡλιοῦ μετὰ 1 ἐκκλησιδίου, 2 οἰκιῶν καὶ ὕδατος. Μετὰ 10'
διέρχεται ἐπὶ τῆς καίτης τοῦ τὸν Ῥύακα Πετρὸ (ἔρ. Σελ. 211).
Ἀπὸ δὲ τῆς διαβάσεως τοῦ Ῥύακος τούτου ἡ ὁδὸς κατὰ μῆκος
τῆς ἀμυγδαλοῦ πλέον παραλίας βαίνουσα διέρχεται μετὰ 30'

Εἰς Μεταφορὰν

3. —

κάτωθεν (πρὸς Β.) τοῦ χωρίου Ἐπισκοπὴ ἔνθα ἄφθονα πηγαῖα
 ὕδατα. Καὶ ἐξακολουθοῦσα τὴν ἀμμώδη παραλίαν ἢ ὁδὸς δια-
 βαίνει μετὰ . . . 20'

τὸν Μουσέλαν ποταμὸν (ἔρ. Σελ. 214). Μετὰ τὴν διάβασιν τού-
 του ἢ ὁδὸς παραλίως πάντοτε βαίνουσα διέρχεται πρὸς Β. τῶν
 χωρίων Φλακὴ, Πάτημα, Κουρνά κλ. (ἔρ. Σελ. 216) καὶ μετὰ 1
 ἀπὸ τοῦ Μουσέλα ἐξέρχεται πλέον τῆς ἄμμου ἀφικνεῖται εἰς
 τὰ στενὰ τοῦ Ἀλμυροῦ (ἔρ. Σελ. 240) καὶ εἰσερχομένη εἰς ἔδα-
 φος βαλτώδεις ὡς ἐκ τῶν συγχῶν πηγῶν (νοσηροῦ ἕμως ὕδατος)
 ἀφικνεῖται μετὰ 20'

εἰς Καστέλλι Ἀλμυροῦ ἔνθα χάνιον, δεκάς οἰκισκῶν, 2 νερόμυ-
 λοι καὶ ἀρχαῖον κατεστραμμένον φρούριον. Ἐντεῦθεν ἢ ὁδὸς ἐγ-
 καταλείπουσα τὴν παραλίαν τρέπεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς γώ-
 ρας, διὰ μέσου ἀνωμάλου καὶ δασώδους ἐδάφους πρὸ Β.-Δ. Πρὸ
 τοῦ χανίου διέρχεται τὸν ῥύακα Μπούτακα ἢ Βρυσανὸν ποταμὸν
 ἄνευ γεφύρας καὶ εἶτα ἐξερχομένη τῆς βαλτώδους στενωποῦ
 ἀνέρχεται πρῶτον ὑψηλὸν καὶ ἀνώμαλον ἔδαφος καὶ εἶτα δασώ-
 δες ὄροπέδιον (ἔρ. Σελ. 246) ἐπὶ τοῦ ὁποίου συναντᾶ μετὰ . . . 30'

(ἀπὸ τοῦ χανίου) τὸ χωρίον Ἐξώπολις καὶ μετὰ . . . 20'

τὸ χωρίον Καλαμίτσι. Καὶ ἐξακολουθοῦσα ἢ ὁδὸς νὰ βαίῃ ἐπὶ
 δασώδους καὶ ἀνωμάλου ἐδάφους συναντᾶ μετὰ . . . 55'

διακλάδωσιν ἄγρυσαν πρὸς Ν. διὰ βραχῶδους ἐδάφους εἰς Σφα-
 κία. Ἐξακολουθοῦσα δὲ ἢ ὁδὸς πρὸς Β.-Δ. διὰ βραχῶδους καὶ
 ξηροῦ ἐδάφους ἀφικνεῖται μετὰ . . . 10'

ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως εἰς τὴν κωμόπολιν Βάμ. πρωτεύουσαν τῆς
 διοικήσεως Σφακιῶν, μετὰ ἐνὸς μεγάλου στρατιῶνος, μεγαλοπρε-
 ποῦς καὶ εὐρυχωροῦ διοικητηρίου, σχολείου κλ. καταστημάτων.
 Ἡ κωμόπολις αὕτη στερεῖται πηγῶν καὶ φρεάτων, μόνον δὲ ὀμ-
 βριῶν ὕδατων δεξαμενὰς ἔχει.

Ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως Βάμ ἢ ὁδὸς κατέρχεται διὰ γυμνοῦ
 καὶ βραχῶδους ἐδάφους καὶ διέρχεται μετὰ . . . 45'

πλησίον καὶ πρὸς Β. τοῦ χωρίου Τσιβαρᾶ, μετὰ . . . 05'

συναντᾶ διακλάδωσιν ἀτραποῦ ἀγούτης εἰς Κεφαλοχώρια (ἔρ. σ.
 247). Χωροῦσα δὲ ἐντεῦθεν δι' ἀνωμάλου ἐδάφους διέρχεται μετὰ 05'

τὴν μεγάλην μονότοξον γέφυραν (λιθόκτιστον) τοῦ Τσιβαρᾶ, βαί-
 νουσα δὲ ἦδη διὰ μέσου ἐλαιῶνος κατέρχεται ἐλικοειδῶς χαμηλὸν
 γήλοφον καὶ εἰσερχεται εἰς τὴν παραλ. πεδιάδα τῶν Καλυδῶν, μετὰ 20'

δὲ ἀπὸ τῆς γεφύρας τοῦ Τσιβαρᾶ συναντᾶ δύο διακλαδώσεις ὧν
 ἢ μὲν πρὸς Α. ἄγει εἰς τὰ Κεφαλοχώρια (Γαβαλοχώρι, Πλάνα,
 Σελιά, Λιτιάρδα κλ.), ἢ δὲ πρὸς Ν. εἰς τὰ χωρία Ἀρμένους,
 Νεσχωριό, Στύλο.

	Ἔκ. Μεταφορᾶς . . .	Ἦραι λ. 7.50'
Μετὰ 50 ὡς ἔγγιστα μέτρα ἀπὸ τῆς διακλαδώσεως εἰσέρχεται διὰ μονοτόξου λιθοκτίστου γεφύρας εἰς τὸ χωρίον Καλύθαις. Ἐξερχόμενη δὲ τοῦ χωρίου ἡ ὁδὸς διέρχεται διὰ δάσους καλύπτον- τος τὴν παραλίαν ταύτην πεδιάδα μέχρι τοῦ ποταμοῦ Κοιλιάρη ὃν διέρχεται μετὰ		25'
διὰ μονοτόξου λιθοκτίστου γεφύρας. Ἀπὸ τῆς γεφύρας ταύτης ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται παραλίως πάντοτε τὰ βρίζοντα πρὸς Δ. τὴν πε- διάδα ὑψώματα καὶ διέρχεται μετὰ		15'
(ἀπὸ τῆς γεφύρας) μετὰ τοῦ ἐπακτίου φρουρίου Καλάμι. (δα- σπάζοντος τῆς εἰσόδου τοῦ κέλυψος τῆς Σούδας) καὶ τοῦ ἄνωθεν (πρὸς Ν.) ταύτου πύργου, τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου τῶν Μεγά- λων Χωραρίων ἐκτισμένου. Ἡ ὁδὸς ἐξακολουθοῦσα νὰ βαίῃ ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους συναντᾷ μετὰ		30'
διακλάδωσιν ἀτραπεῦ ἀγούσης εἰς τὸ χωρίον Μαλάξα. Μετὰ τὴν διακλάδωσιν ταύτην ἡ ὁδὸς ἐλικοειδῶς κατερχομένη τῆς Σούδας τὰ Γυρίσματα συναντᾷ μετὰ		15'
κρήνην ἀφθόνου ὕδατος μετὰ συστάδος πλατάνων, μετὰ		25'
δὲ πηγὴν δλίγου ὕδατος. Ἀπὸ δὲ τῆς πηγῆς ταύτης ἡ ὁδὸς ἐξα- κολουθοῦσα νὰ κατέρχεται ἀκολουθοῦσα τὴν ὑψηλὴν καὶ ἀπόκρη- μνον παραλίαν διέρχεται μετὰ		30'
πρὸ τῶν καταστημάτων τοῦ Ναυστάθμου (ὄρ. Σελ. 270) καὶ βαίνουσα κάτωθεν τῶν περιβαλλόντων τὰ καταστήματα αὐτῶν πειχῶν διέρχεται μετὰ		10'
πρὸ τῆς κωμ. ἀπέλευσιν Ἀζιζιῆ κατοικουμένης ὑπὸ Τουρκικῶν μόνον οἰκογενειῶν.		
Ἐνταῦθεν ἄρχεται ἀμαξίτις διευθυνομένη πρὸς Δ. καὶ διερ- χομένη πρῶτον διὰ γυμνῆς καὶ βαλτώδους πεδιάδος συναντᾷ μετὰ		25'
οἰκίσκον καὶ εἰσέρχεται εἰς δάσος διὰ τοῦ ὁποίου βαίνει ἐπὶ		10'
ὡς ἔγγιστα, ἀπὸ δὲ τῆς ἐκ τοῦ δάσους ἐξόδου τῆς ἡ ὁδὸς βαίνει διὰ κήπων μετὰ οἰκίσκων, καλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ διὰ συνε- χοῦς σειρᾶς οἰκιῶν ἀφικνεῖται μετὰ		15'
εἰς τὴν περιτεταγισμένην πόλιν τῶν Χανίων.		
	Τὸ ἔλ.ον	11.10'

24. Ὁδὸς ἀπὸ Χανίων

διὰ Βάμ καὶ Κρόπης εἰς Ἄσφυον (Σφακίων).

(Ἦραι 8').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ταυτίζεται μέχρι Βάμ μετὰ τῆς περιγραφείσης
ὁδοῦ Ῥεθύμνης-Χανίων, (ὄρ. Σελ. 244), ἐκείθεν δὲ πρὸς Ν. τρε-

πομένη κατέρχεται δι' ἀνωμάλου ἐδάφους εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Βρυσῶν (ὄρ. Σελ. 241) καὶ εἶτα ἀνέρχεται τὰς βραχώδεις κλιτύας τῶν ἀρκτικῶν ὑπορειῶν τῶν Λευκῶν Ὀρέων μέχρι τοῦ κοιλάδιου τῆς Κράπης (ὄρ. Σελ. 243), ἀπὸ δὲ τῆς θέσεως ταύτης εἰσέρχεται εἰς τὴν δυσβατωτάτην καὶ ἱστορικωτάτην φάραγγα τοῦ Ἀσκύφου (ἢ Λαγγὸ τοῦ Κατρῆ) διὰ τῆς ὁποίας ἀνέρχεται εἰς τὴν ὄρεινὴν λεκάνην τῆς Ἀσκύφου. (ὄρ. Σελ. 278).

Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἐκ τῶν δυσβατωτάτων ὁδῶν τῆς Κρήτης διὰ τε τὸ βραχώδες τοῦ ἐδάφους καὶ τὰς ἀποτόμους κλίσεις αἱ παρουσιάζει.

Ἀπὸ Χανίων εἰς Βάμ (ὄρ. Σελ. 346).	Ὄρει λ. 4.35'
Ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως τοῦ Βάμ ἡ ὁδὸς ἀκολουθεῖ τὴν πρὸς Ν.-Α. ἄγουςαν ὁδὸν τῆς Ρεθύμνης καὶ μετὰ διακλαδοῦται πρὸς Ν. Ἐντεῦθεν κατέρχεται εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Βρυσῶν. Κατερχομένη τὸν βραχώδη λόφον δι' ἀποτόμων κλίσεων ἡ ὁδὸς διέρχεται μετὰ	10'
διὰ τῆς ἀγροικ. Καρύδι (μετὰ 5-6 οἰκίσκων καὶ 1 γαϊδίου). Μετὰ συναντᾶ φρέαρ καὶ μετὰ	10'
κατέρχεται εἰς τὴν κοίτην χειμάρρου καὶ διέρχεται μετὰ μικρὰν γέφυραν, μετὰ δὲ	07'
διέρχεται τὸν βύακα « Βρισιανὸν ποταμὸν » διὰ μεγάλης τριτόξου λιθοκτίστου γέφυρας τῆς λεγομένης « Ἑλλήν. Καμάρας ». Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνερχομένη διέρχεται μεταξὺ τῶν χωρίων Ἀλίκαρπος καὶ Πρόσνερο καὶ μετὰ	05'
(ἀπὸ τῆς Ἑλλ. Καμάρας) βαίνουσα ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους διασταυροῦται μετὰ μικρᾶς ἀτραποῦ εἶτα δὲ εἰσέρχεται εἰς τὸ κοιλάδιον τῆς Κράπης, ἔνθα μετὰ	08'
ἀπὸ τῆς διασταυρώσεως τῆς ἀτραποῦ, συναντᾶ μέγα φρέαρ. Μετὰ ἀπὸ τοῦ φρέατος ἡ ὁδὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν περιφήμον φάραγγα τοῦ Ἀσκύφου. Ἡ φάραγξ αὕτη εἶναι στενωτάτη μετ' ἀβάτων πλευρῶν κεκαλυμμένων ὑπὸ πυκνοῦ θάσους ἐξ ὑπερμεγέθων πρίνων.	08'
Διὰ τοιαύτης φάραγγος βαίνουσα ἡ ὁδὸς καταλήγει μετὰ εἰς μικρὰν λεκάνην « Βατὲ » ἐν ἣ φρέαρ ἀφθόνου ὕδατος. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται ἐλικοειδῶς δι' ἀποτομωτάτων κλίσεων τὰς δασώδεις κλιτύας καὶ ἀφηνεῖται μετὰ	35'
εἰς τὸν ἀγχένα Εὐλόδεμα (ὕψ. 798 μ.) δι' ἧς κατέρχεται εἰς τὴν ὄρεινὴν λεκάνην τοῦ Ἀσκύφου καὶ ἀνέρχεται μετὰ πρῶτον εἰς τὴν συνοικίαν Καραῖς, εἶτα εἰς Ἀμουδᾶρι κλ.	1.05'
	05'
	20'
	12'

**25. Ὀδὸς ἀπὸ Ἀσκύφου
εἰς Χώραν Σφακιῶν ἢ Μπρόσγιαλον.**

(ᾠραι 3').

Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι μία ἐκ τῶν δυσβατωτάτων τῆς Κρήτης ὁδῶν, εἶναι δὲ ἡ μόνη ὁδὸς δι' ἧς συγκοινωνεῖ ἡ ὄρεινὴ λεκάνη (668 μ.) τοῦ Ἀσκύφου μετὰ τῆς ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν ἀκτῶν κειμένης Χώρας τῶν Σφακιῶν. Ἀκολουθεῖ τὴν στενὴν καὶ βαθεῖαν φάραγγα τοῦ Ἰμβρου (ὄρ. Σελ. 280), μετὰ 2 ὥρων δὲ ὡς ἔγγιστα πορεῖαν ἐκ τῆς φάραγγος ταύτης ἡ ὁδὸς ἐξέρχεται ταύτης καὶ τρέπεται πρὸς Ν.-Δ. διερχομένη διὰ τοῦ χωρίου Κομιτάδες, εἶτα δὲ διὰ τῆς παραλίας πρὸς Δ. βαίνουσα καὶ διερχομένη ἔδαφος γυμνὸν καὶ πετρώδες ἀφικνεῖται εἰς τὴν παραλίαν κωμόπολιν Χώρα τῶν Σφακιῶν ἢ Μπρόσγιαλον πρωτεύουσαν τῆς Ἐπαρχίας τῶν Σφακιῶν.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ὄρεινῆς λεκάνης τοῦ Ἀσκύφου (668 μ.) καὶ βαίνουσα πρὸς Ν. εἰσέρχεται εἰς τὴν πρὸς Ν. ἄγουσαν στενωπὸν ἢ αὐχένα (817 μ.) τῆς Νίμπρου μετὰ	ᾠραι λ. 15'
εἰσέρχεται ἐντὸς μικρᾶς λεκάνης καλλιεργημένης περιβαλλομένης δὲ πανταχέθεν ὡς καὶ τὸ Ἀσκύφον ὑπὸ ὑψηλοτάτων καὶ ἀποτόμων κορυφῶν ἐν τῇ λεκάνῃ ταύτῃ κεῖται τὸ χωρίον Ἰμέρος (778 μ.). Ἀπὸ τῆς ἐν τῇ λεκάνῃ ταύτῃ εἰσόδου ἡ ὁδὸς μετὰ	15'
εἰσέρχεται εἰς τὴν δυσβατωτάτην φάραγγα τῆς Νίμπρου. Μετὰ ἐξέρχεται τῆς φάραγγος ταύτης καὶ βαίνουσα πρὸς Δ. κατὰ μῆκος τῶν τὴν παραλίαν στεφόντων βράχων διέρχεται μετὰ ἀριστερόθεν (πρὸς Ν.) ναΐδου τινὸς πλησίον τοῦ ὁποίου περιτετριγισμένον κτῆμα (πλευρᾶς 150 μ.) ἐν ᾧ κεῖται καὶ ὁ ἱστορικὸς ναὸς τῆς Θυμιανῆς Παναγίας ¹ . Μετὰ	1.50'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν θέσιν Ἐνθα ναΐδιον τοῦ Ἀγ. Παύλου. Μετὰ διέρχεται τὴν κοίτην χειμάρρου καὶ μετὰ	02'
ἀφικνεῖται εἰς τὴν θέσιν «Ἀνεθαντότρυπα». Μετὰ ἀφικνεῖται εἰς τὴν θέσιν «Πίσω Πηγᾶδι» ἔνθα τρία φρέατα, ἐλαιόδενδρα, καὶ ἄμπελοι· (ἡ θέσις αὕτη ἀπέχει 15' τῆς θαλάσσης). Ἐντεῦθεν δὲ μετὰ	10'
εἰσέρχεται εἰς τὴν Χώραν τῶν Σφακιῶν ἢ Μπρόσγιαλον κωμόπο-	05'
	03'
Εἰς Μεταφορὰν	3. —

(1) Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐγένοντο πρὸ τῆς ἐπανάστατος τοῦ 1821 αἱ συνελεύσεις τοῦ αὐτονόμου λαοῦ τῶν Σφακιῶν.

Ἐκ Μεταφορᾶς . . .

*Ωραι λ.
3. —

λιν ἐκτισμένην εἰς τοὺς πρόποδας ἀποκρήνου ὄρους μετὰ μικροῦ ὀρμίσκου ἔχουσα καταστήματα, ἀποθήκας, τελωνεῖα, σχολεῖα, ὕδατα ἄφθονα, φρεάτια ὑφάλμυρα καὶ πηγαῖα καλλίστης ποιότητος.

Πρὸς Α. τῆς κωμοπόλεως ταύτης ἐπὶ δεσπόζοντος βραχῶδους λόφου εἶναι ἐκτισμένος εὐρύς ἀμυντικός στρατών.

Τὸ ἔλον . . . 3. —

26. Ὁδὸς ἀπὸ Χώρας τῶν Σφακίων εἰς Ἀνώπολιν καὶ Ἀράδαιναν.

(*Ωραι 2. 40').

Ἡ ὁδὸς αὕτη δι' ἧς συγκοινωνεῖ ἡ παράλιος Χώρα τῶν Σφακίων μετὰ τῶν ψυχρῶν ὄροπέδιων τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀράδαινας εἶναι ὡς ἅπασαι αἱ ὁδοὶ τῶν Σφακίων μία ἐκ τῶν δυσβατωτάτων τῆς Κρήτης ὁδῶν, μετὰ κόπου δὲ βατῆ εἰς πεφορτωμένους ἡμιόνους. Βαίνουσα πρὸς Β.-Δ. διασχίζει ἀποκρήμνους φάραγγας καὶ ἀνέρχεται δι' ἀποτομωτάτων κλίσεων τὰς βραχῶδεις κλιτύας τῶν Λ. Ὀρέων ἐφ' ὧν σχηματίζονται τὰ εὐρέα ὄροπέδια τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀράδαινας (ὄρ. Σελ. 280).

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς παραλίας Χώρας τῶν Σφακίων βαίνει πρὸς Δ., εἶτα δὲ ἀνέρχεται πρὸς Β.-Δ. δι' ἀποτομωτάτης κλίσεως τὸ βραχῶδες ὕψωμα «Κουλουρίδι» μετὰ . . . 20'
δὲ (ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς κωμοπόλεως ἀναχωρήσεως) κατέρχεται εἰς τὴν βαθεῖαν φάραγγα «Καβί» (ἡ φάραγξ αὕτη εἶναι ἐκτάσεως 3—4 ὥρων, ἄγει δὲ ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὴν ὑψηλὴν θέσιν Σκαριδίτα ἔνθα πηγὴ ἀφθόνου ὕδατος) ἀμέσως δὲ διερχομένη εἰς τὴν ἀντίθετον κλιτὺν ἀνέρχεται τὸ βραχῶδες καὶ ἀποτομωτάτον ἀντιστήριγμα «Δραγγοί» ἐφ' οὗ βαίνουσα ὅτε μὲν εἰς τὸ χεῖλος κρημνῶν ὅτε δὲ διὰ φαράγγων σχηματιζομένων μεταξὺ κατακρήμνων βράχων ἀφικνεῖται μετὰ . . . 55'

εἰς τὸν αὐχένα «Πόρος τῆς Ἀνωπόλεως» δι' οὗ εἰσέρχεται εἰς τὸ καλλιεργημένον ἀλλὰ βραχῶδες ὄροπέδιον τῆς Ἀνωπόλεως.

Ἡ ὁδὸς βαίνουσα ἐπὶ τοῦ βραχῶδους ἀλλὰ καλλιεργημένου ὄροπέδιου ἀφικνεῖται μετὰ . . . 50'
(ἀπὸ τοῦ Πόρου τῆς Ἀνωπόλεως) εἰς τὸν αὐχένα «Ποράλι» δι' οὗ κατέρχεται ἐπὶ ἐπιπέδου ἀλλὰ βραχῶδους ἐδάφους καὶ

Εἰς Μεταφορὰν . . . 2.05'

	ῥοι λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	2.05'
ἔται μετὰ	15'
χειλος τῆς «φάραγγος τῆς Ἀράδαινας». Τὰ κατακορύ- πόκηρυμα καὶ βραχῶδη πλευρὰ τῆς φάραγγος ταύτης κα- ι ἡ ὁδὸς δι' ἑλικοειδοῦς καὶ λίαν ἀποκρήνου ἀτραποῦ ἄτης, ἀμέσως δὲ ἀνέρχεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν πλευρὰν ἐπίσης ἀπόκρημον οὖσαν καὶ τέλος μετὰ . . .	15'
καὶ εἰς τὸ βραχῶδες ὄροπέδιον τῆς Ἀράδαινας ἐπὶ τοῦ βαίνουσα ἀφικνεῖται μετὰ	05'
χωρίον Ἀράδαινα (Ψ. 590 μ.).	
Τὸ ἔλον	2.40'

27. Ὁδὸς

ἀπὸ Λουτροῦ Σφακίων εἰς Ἀνώπολιν.

(ῥοι 1. 10').

ὁδὸς αὕτη δι' ἧς συγκοινωνεῖ τὸ εὐλίμενον χωρίον Λουτρὸν
(Σελ. 286) μετὰ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ κατωκημένου ὄροπεδίου
Ἀνωπόλεως (ἄρ. Σελ. 280) εἶναι δυσβατωτάτη ὡς ἀνερχο-
τὰς μεσημβρινὰς βραχῶδεις κλιτύας τῶν Σφακιανῶν ὄρέων,
σιάζει ἀποτόμους κλίσεις καὶ εἶναι ἐν ὅλῳ διαρκείας 1 ὥρας.

	ῥοι λ.
ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ Λουτροῦ ἀνέρχεται διὰ δυσβα- της ἀτραποῦ μετὰ	30'
ἐν θέσιν «Πρινάρι» καὶ μετὰ	03'
ἐν θέσιν «τοῦ Φίνου τὸ Τσουλί». Ἐντεῦθεν ἄγει ὀμαλὴ καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	12'
ἐν θέσιν «Γαῖδουραρόλιθο». Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἡ ὁδὸς καταβαίνει πάλιν δυσβατωτάτη καὶ διέρχεται μετὰ	15'
ἐν θέσιν ἐκκλησιδίου τῆς Ἀγ. Αἰκατερίνης, μετὰ	10'
ἀφικνεῖται εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀνωπόλεως.	
Τὸ ἔλον	1.10'

28. Ὁδὸς

ἀπὸ τοῦ ὄρου τῆς Ἀγ. Ρουμέλης
εἰς Ἀράδαιναν.

(ῥοι 2. 52').

ὁδὸς αὕτη ὀδηγοῦσα ἀπὸ τοῦ ὄρου τῆς Ἀγ. Ρουμέλης (ἄρ.
283) εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ βραχῶδες ὄροπέδιον τῆς Ἀράδαινας

(ὄρ. Σελ. 281) εἶναι μία ἀπὸ τὰς δυσβατωτάτας τῆς ὁδοῦ. Κατ' ἀρχὰς βαίνει πρὸς Α. διὰ τῆς ἀμμώδους μέχρι τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγ. Παύλου, ἐκεῖθεν δὲ πρὸς πομένη δι' ἀποτομωτάτης ἀτραποῦ ἀνέρχεται τὰς ἀποκλιτύας τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν Ὁρέων καὶ χεται διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Σελούδας ὁ Πόρος εἰς τὸ ὄροσ τῆς Ἀράδαινας.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ ὄρμου τῆς Ἀγ. Ρουμέλης βαίνει διὰ χθαμαλοῦ ἀμμώδους ἐδάφους καὶ μετὰ ἀφικνεῖται εἰς τὰ Μαγαζιά τῆς Ἀγ. Ρουμέλης (ὄρ. Σελ. 283), ἐντεῦθεν δὲ πρὸς Α. βαίνουσα διὰ τῆς ἀμμώδους παραλίας ἀφικνεῖται μετὰ εἰς τὸ ἐκκλησιδίον τοῦ Ἀγ. Παύλου. Πρὸ τοῦ ἐκκλησιδίου τούτου ἡ ὁδὸς τρέπεται πρὸς Β. καὶ δι' ἀτραποῦ ἀποτομωτάτης ἀνέρχεται ἐλικοειδῶς τὰς ἀποκρήμους κλιτύας τῶν Λευκῶν Ὁρέων. Μετὰ ἀφικνεῖται εἰς τὸν αὐχένα «τῆς Σελούδας ὁ Πόρος» (ὑψ. 670 μ.) δι' οὗ εἰσέρχεται εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ βραχῶδες ὄροσ. Βικολέ. Μετὰ ἡ ὁδὸς κατέρχεται εἰς βαθεῖαν φάραγγα ἐξ ἧς ἀμέσως ἐξέρχεται καὶ ἀνέρχεται μετὰ εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀράδαινας. Ἡ ὁδὸς ἀφοῦ ἀνέλθῃ τὴν φάραγγα, βαίνει ἐπὶ τοῦ βραχῶδους καὶ καλλιεργημένου ἐν μέρει ὄροπέδιου τῆς Ἀράδαινας καὶ ἀφικνεῖται μετὰ εἰς τὸ χωρίον Ἀράδαινα.

Τὸ ἔλον

29. Ἀπὸ τοῦ ὄρμου τῆς Ἀγ. Ρουμέλης εἰς τὸ ὄροπέδιον Ὁμαλοῦ (Ὁραι 4.45')

Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης συγκοινωνεῖ ὁ ὄρμος τῆς Ἀγ. Ρουμέλης μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου ὄροπέδιου τοῦ Ὁμαλοῦ (ὄρ. Σελ. 26). Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι μία τῶν δυσβατωτάτων τῆς Κρήτης ὁδῶν. Ἀπὸ τοῦ χωρίου τῆς Ἀγ. Ρουμέλης εἰσέρχεται εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἀγ. Ρουμέλης ἐν ἧ βαίνει ἐπὶ τινος ὄρας, διερχομένη διὰ τοῦ χωρίου τῆς Σαμαριάς καὶ εἶτα δι' ἀποτομωτάτης ἀτραποῦ τῆς Ἑυλοσκάλου ἀνέρχεται διὰ τοῦ ὄμωνύμου αὐχένος (ὑψ. 1227) εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ καλλιεργημένον ὄροπέδιον τοῦ Ὁμαλοῦ.

	Ῥραι λ.
ἀναχωροῦσα ἡ ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ὄρους τῆς Ἀγ. Ρουμέλης, βαί- νει πρὸς Β. διὰ ὀμαλῶς ὑψομένου ἐδάφους καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	02'
εἰς τὰ Μαγαζιά τῆς Ἀγ. Ρουμέλης, ἐκεῖθεν δὲ διὰ χθαμαλοῦ καὶ ἀμμώδους ἐδάφους πρὸς Β. πάντοτε βαίνουσα ἀφικνεῖται μετὰ	20'
εἰς τὸ χωρίον τῆς Ἀγ. Ρουμέλης κείμενον εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ὀμωνύμου φάραγγος (ὄρ. Σελ. 283). Μετὰ	30'
ἀπὸ τοῦ χωρίου συναντᾷ καιδίον τοῦ Χριστοῦ. Μετὰ	1.15'
δὲ ἀφικνεῖται εἰς τὴν κώμην Σαμαριάν. Μετὰ	2.15'
ἡ ὁδὸς ἀρχεται ἀνερχομένη τὴν ἀποτομωτάτην ἀνοδὸν τοῦ «Εὐ- λοσκάλου» κληθεῖσαν οὕτω ὡς ἐκ τῶν ἐκεῖ τοποθετηθέντων ξύ- λων ὅπως κατασταθῇ διαβατὸς ὁ κρημνός. Μετὰ	15'
ἀφικνεῖται ἐπὶ τοῦ ἑλικοειδοῦς καταβαθμοῦ τοῦ «Εὐλοσκάλου» καὶ μετὰ	08'
ἀνέρχεται εἰς τὸν αὐχένα Εὐλοσκαλον σχηματιζόμενον (εἰς ὕψος 1227 μ.) μεταξὺ τῶν κορυφῶν «Ἀγκαθοπή» ἢ «Τρουλι» καὶ «Καλλέργη» ἢ Πάχλαις». Ἀπὸ τοῦ αὐχένος τούτου εἰσέρχεται πλέον εἰς τὸ μέγα ὄροπέδιον τοῦ Ὄμαλου.	
Τὸ ὄλον	4.45'

**30. Ὁδὸς ἀπὸ Χανίων διὰ τῆς κοιλάδος
τοῦ Ἀλικιανοῦ εἰς Λάκκους καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ
ὄροπέδιον Ὄμαλου.**

(Ῥραι Γ').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῶν Χανίων βαίνει πρῶτον πρὸς
Ν.-Δ., εἶτα δὲ εἰσέρχεται εἰς τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλικιανοῦ
(ὄρ. Σελ. 258) μεθ' ἧς τρέπεται πρὸς Ν. καὶ ἀνερχομένη τὰς μεσημ-
βρινὰς δευράδας τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἀφικνεῖται εἰς Λάκκους (522 μ.).
Ἐκεῖθεν δὲ ἀνερχομένη ἀπότομον καὶ βραχυῶδες ἔδαφος εἰσέρχεται
διὰ τοῦ αὐχένος Νεραντζόπορα (1087 μ.) εἰς τὴν ὄρεινὴν λεκάνην
τοῦ Ὄμαλου. Ἡ ὁδὸς ἀπὸ τῶν Χανίων ἀναχωροῦσα εἶναι καλή,
βατὴ καὶ εἰς ἀμάξια, κατὰ τὸ θέρος, ἐξακολουθεῖ δὲ τοιαύτη μέχρι
τοῦ χωρίου Λάκκοι, ἐκεῖθεν ὅμως μέχρι τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Ὄμα-
λου εἶναι δυσβατωτάτη καὶ παρουσιάζει λίαν ἀποτόμους κλίσεις,
ἐνίοτε εἶναι μετὰ κόπου βατὴ καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἡμιόνους.
Διέρχεται διὰ δασῶν πευκῶν καὶ συναντᾷ συχνὰ καὶ ἄφθονα ὕδατα.

Ἡ ὁδὸς ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῶν Χανίων βαίνει πρὸς Ν.-Δ. διὰ μέσου τῆς ἐκτὸς τῆς πόλεως ἐκτεινομένης συνοικίας, εἶτα δὲ διὰ μέσου καλλιερῆγμένων ἀγρῶν, κήπων μετὰ φρεάτων καὶ οἰκίσκων κλ. διέρχεται μετὰ	30'
διὰ τριτοῦ λίθοκτίστου γεφύρας τῶν Τσικαλαριῶν τὸν χειμάρρον Κλαδισίον. Ἐκεῖθεν δὲ καὶ μετὰ	02'
δικρανοῦται καὶ ἡ μὲν πρὸς Δ. ἄγει εἰς Κίσαμον, ἡ δὲ πρὸς Ν. ἄγει εἰς Ἄλικιαν καὶ Λάκκους. Ἡ τελευταία αὕτη ὁδὸς διὰ μέσου δάσους βαίνοῦσα συναντᾷ μετὰ	03'
φρέαρ καὶ μετὰ	05'
οἰκίαν. Μετὰ	35'
ἡ ὁδὸς ἐξερχομένη τοῦ δάσους συναντᾷ χάνιον. Μετὰ	30'
ὡς ἔγγιστα ἡ ὁδὸς διέρχεται πρὸς Β.-Δ. τοῦ χωριδίου Βαρουπέτρου, μετὰ	05'
δὲ διέρχεται μικρὰν γέφυραν καὶ εἰσέρχεται εἰς μικρὸν δάσος. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς διὰ μέσου δάσους ἄγουσα διέρχεται μετὰ	15'
πρὸς Ν. καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Ἁγιά (ἔχοντος ἄφθονα ὕδατα) καὶ κάτωθεν δύο πύργων ἐπὶ τοῦ «Χοιροσπήλου λόφου» ἐκτισμένων καὶ συναντᾷ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κεραμεῖον καὶ χάνιον. Μετὰ	10'
διέρχεται διὰ τινος ἀγροικίας καὶ διερχομένη κάτωθεν τοῦ Χοιροσπήλου ἀκολουθεῖ τὴν παρυφῆν δάσους εἶτα δὲ εἰσέρχομένη ἐν αὐτῷ διέρχεται μετὰ	25'
ρύακα καὶ μετὰ	20'
χειμάρρον, μετὰ	05'
διέρχεται πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Σινιὲ καὶ μετὰ	05'
πλησίον ἀγροικίας ἐνῷ 2 οἰκίσκοι καὶ φρέαρ καὶ βαίνοῦσα πάντοτε ἡ ὁδὸς διὰ τῆς κεκαλυμμένης ὑπὸ δασῶν πεδιάδος διέρχεται μετὰ	25'
τὴν κοίτην χειμάρρου. Ἐντεῦθεν ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται ἐλικοειδῶς τὸ ὄρος (ἀρктиκαὶ κλιτύες τῶν Λ. Ὀρέων) εἶτα δὲ βαίνοῦσα ὁμαλῶς ἐπὶ τῶν κλιτύων ἀνέρχεται καὶ συναντᾷ μετὰ	40'
κρήνην ὀλίγου ὕδατος καὶ μετὰ	15'
εἰσέρχεται εἰς τὴν κομόπολιν τῶν Λάκκων ἐκτισμένην εἰς ὕψος 522 μ. ἐντὸς δασωδῶν χαραδρῶν καὶ δεσποζομένην ὑπὸ ἐχυρῶν πύργων. Ἀπὸ τοῦ χωρίου τῶν Λάκκων ἡ ὁδὸς ἀνέρχεται πρὸς Ν.-Δ. τὸ δασώδες ὄρος. Μετὰ	35'
συναντᾷ πηγὴν ὀλίγου ὕδατος καὶ εἶτα διέρχεται ἄνωθεν τοῦ χωρίου Καρανοῦ. Μετὰ	05'
συναντᾷ πηγὴν ὀλίγου ὕδατος, εἶτα δὲ βαίνοῦσα ὄριζοντίως σχεδὸν ἐπὶ ὕψηλῆς βράχως ἄρχεται πάλιν, μετὰ	35'
ἀπὸ τῆς πηγῆς, ἀνερχομένη ἀνωμαλώτατον καὶ βραχυῶδες ἔδαφος	

	*Ωραι λ.
Ἐκ Μεταφορᾶς	5.45'
διερχεται διὰ τῆς μικρᾶς ὄρεινῆς λεκάνης «Φώκαις» καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	1.10'
εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐχένα Νεραντζόπορα (1087 μ.) δι' οὗ κατέρχεται μετὰ	05'
εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ ὅπερ εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἔχει ὕψος 1043 μέτρα.	
Τὸ ἔλρον	7. —

31. Ὁδὸς ἀπὸ Χανίων εἰς Ἁγίαν Εἰρήνην (Σελύνου).

(*Ωραι 7. 55').

Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀναχωροῦσα ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων διασχίζει τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀλικιανοῦ (ὄρα Σελ. 258) ὅπερ διασχίζουσα ἀνέρχεται τὰ ἀπότομα ὄρη καὶ διὰ τοῦ αὐχένου τῶν Ποροσελίων κατέρχεται εἰς τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης (ὄρα Σελ. 304).

	*Ωραι λ.
Ἀπὸ τῶν Χανίων ἀναχωροῦσα ἡ ὁδὸς αὕτη συνταυπίζεται μετὰ τῆς ὁδοῦ Χανίων-Λάκκων (ὄρα Σελ. 353) μέχρι τοῦ ῥύακος «Κερύτου»	2.40'
ἐκείθεν πρὸς Ν.-Δ. πάντοτε βαίνουσα διὰ δασώδους ἐδάφους διερχεται μετὰ	30'
διὰ τοῦ χωρίου «Σινιέ» καὶ ἀνερχομένη τὸ ὄρος ἀφικνεῖται μετὰ	15'
εἰς τὴν θέσιν Χλιαρὸ ἔνθα πηγὴ ὕδατος. Μετὰ	30'
διερχεται πρὸς Δ. τῶν «Πηγαθακίων» καὶ μετὰ	1.15'
πρὸς Δ. τοῦ χωρίου «Χωστή». Ἐντεῦθεν ἀνερχομένη τὰς δυσβάτωτάτας κλιτύας τῶν ὄρων «Κακαῖς Πλευραῖς» ἀνέρχεται μετὰ	2
εἰς τὸν αὐχένα «Ποροσέλια» δι' οὗ κατέρχεται εἰς τὸ ὄρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ ἀφικνεῖται μετὰ	45'
εἰς τὸ χωρίον Ἁγίαν Εἰρήνην.	
Τὸ ἔλρον	7.55'

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εἰσαγωγή.

Σελ.

Ἱστορία	1
---------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Κλιματολογία	35
Πληθυσμός	44
Διοικητικὴ διαίρεσις	48
Ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις	50
Χάρται	51
Γεωλογικά	54
Ὑδρογραφικὴ μελέτη	56
Φυτικὴ γῆ, γεωργία καὶ προϊόντα	58
Κτηνοτροφία	63
Βιομηχανία	65
Ὄρυκτά	65

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τ Ο Π Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Θέσις, ὄρια καὶ ἐπιφάνεια τῆς Κρήτης	67
Διάπτυξις τῆς νήσου	70
Α'. Ὀρεινὴ χώρα τῆς Σητείας	71
Ἄρκτικαὶ κλιτύες	75
Καιάδιον τῆς Σφάκας	76
Χαράδραι τοῦ Κοιδουνῆ καὶ τοῦ Κινοποτάμου	76
Κοιλὰς τῶν Μουλιανῶν	77
Λεκανοπέδιον τοῦ Παντελιοῦ-Ποταμοῦ	77
Ἡ μέγχι τοῦ Σιδέρου χώρα	80
Ἄκται ἀρκτικῶν κλιτύων Σητείας	81
Ὄροπέδιον Χαντραῦ-Μόδι	82

	Σελ.
Ἀνατολικαὶ κλιτύες	84
Κοιλᾶδιον τοῦ Παλαιοκάστρου	84
Κοιλᾶς τῶν Καρουμπῶν	85
Κοιλᾶδιον τοῦ Χαμαίτουλου	86
Ἀκταὶ ἀνατολικῶν κλιτύων Σητείας	86
Μεσημβριναὶ κλιτύες	87
Κοιλᾶς Πηλιαλημάτων	88
Κοιλᾶδιον τῆς Γράς	89
Κοιλᾶς Στραβοδοξάρι	90
Ἀκταὶ μεσημβρινῶν κλιτύων Σητείας	90
Β'. Ἴσθμὸς Ἱεραπέτρας	91
Ἀρκτικαὶ κλιτύες	93
Ἀκταὶ αὐτῶν	93
Μεσημβριναὶ κλιτύες	93
Ἀκταὶ αὐτῶν	94
Γ'. Ὀρεινὸν σύμπλεγμα τῆς Δίκτης	95
Ἀρκτικαὶ κλιτύες	97
Λεκανοπέδιον τοῦ Καλοῦ-Ποταμοῦ	98
Κοιλᾶδιον τῶν Λακκωνῶν	100
Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ξεροποτάμου Μεραμπέλλου	100
Κοιλᾶς Λατσίδας-Μιλᾶτου	105
Κοιλᾶς Βραχασίου	106
Κοιλᾶς τῆς Φουρνῆς	108
Ἀνώμαλος χώρα Πινῶν καὶ Ἐλούντας	109
» » τοῦ Βρουχᾶ	111
Ἀκταὶ τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων	111
Ὀροπέδιον τοῦ Λασηθίου	112
Μεσημβριναὶ κλιτύες	118
Κοιλᾶς τοῦ Κόρακα-Ποταμοῦ	120
Κοιλᾶς τῆς Καλαμαύκας	121
Κοιλᾶς τῶν Μαλλῶν	121
Λεκανοπέδιον τῆς Μύρτου	122
Κοιλᾶδιον τῶν Γδοχιῶν	123
Κοιλᾶς τοῦ Μπλάβου-Ποταμοῦ	123
Κοιλᾶς τοῦ Κροποτάμου	124
Κοιλᾶς τοῦ Κεράτου ἢ τῆς Βιάννου	124
Ἀκταὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων	125

Δ'. Ἀνώμαλος χώρα τοῦ Ἡρακλείου	126
Ἄρκτικαὶ κλιτύες	128
Μάλλια-Χερσόνησος	129
Λεκανοπέδιον Ἀποσελέμη	131
Κοιλᾶς τῶν Γουβῶν	133
Κοιλᾶδιον τῶν Γουρνῶν	134
Κοιλᾶς τοῦ Βαθειανοῦ-Ποταμοῦ	134
Λεκανοπέδιον τοῦ Καρτεροῦ	136
Κοιλᾶς τοῦ Κατσαμπᾶ	139
Ἡράκλειον εἰς Μεγάλο-Κάστρο	141
Λεκανοπέδιον τοῦ Γιοφύρου	147
» τοῦ Γαζανοῦ Ποταμοῦ	150
Ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων	156
Πεδιάς τῆς Πεδιάδος	158
Μεσημβριναὶ κλιτύες	161
Λεκανοπέδιον τοῦ Ἀναποδάρη	163
» τοῦ Γέρο-Ποταμοῦ	171
Μεσημβριναὶ κλιτύες τῶν Ἀστερουσίων ὄρεων (Κοφίνου)	180
Ἄκται τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων	182
Ε'. Ἴδην ἢ Ψηλορῆτης	183
Λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου	187
Ἄρκτικαὶ κλιτύες τοῦ Κουλούκανα	194
Ἄκται	196
ς'. Ὀρεινὴ χώρα τῆς Ῥεθύμνης	196
Ἄρκτικαὶ κλιτύες	198
Ἀνώμαλος χώρα Ἀγιασμάτση-Σταυρωμένου-Σφακακίου	199
Ὀρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πλατανῆ	203
Ἡ μεταξὺ Πλατανῆ καὶ Πετρῆ ἀνώμαλος χώρα	204
Ὀχυρὰ πόλις τῆς Ῥεθύμνης	207
Ὀρεινὸν λεκανοπέδιον τοῦ Πετρῆ	210
» » Μουσέλλα	213
Κυματοειδῆς χώρα τοῦ Δέλφινα καὶ τοῦ Καβροῦ	215
Ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων	217
Μεσημβριναὶ κλιτύες	217
Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Λυγιώτη (Ἄμκρίου)	217
Κοιλᾶς τοῦ Κουμριανοῦ-Ποταμοῦ	225

	Σελ.
Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἁγίου Βασιλείου.....	226
Κοιλίαι τῶν Λευκογείων ἢ τοῦ Πρέβελη.....	231
Κοιλίας τῆς Μύρθιου.....	232
Ἄκται τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων.....	232
Ζ'. Λευκά ὄρη ἢ ὄρη τῶν Σφακίων.....	233
Ἄρκτικαὶ κλιτύες.....	234
Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἀποκορώνου.....	235
Ὀρεινὴ χώρα τῶν Κεφαλάδων.....	246
Μέγα λεκανοπέδιον τῶν Χανίων.....	247
Πόλις τῶν Χανίων.....	254
Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ἄλυκιανοῦ.....	258
Ὀροπέδιον τοῦ Ὀμαλοῦ.....	265
Χερσόνησος τοῦ Ἀκρωτηρίου.....	266
Ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων.....	268
Μεσημβριναὶ κλιτύες (Σφακιά).....	271
Ὀροπέδιον τοῦ Καλλικράτους.....	272
» τοῦ Ἀσκύφου.....	278
Ὀροπέδια τῆς Ἀνωπόλεως καὶ τῆς Ἀράδαινας.....	280
Φάραγξ Σαμαριάς-Ἁγιά-Ρουμέλης.....	282
Ἡ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Μύρθιου μέχρι τῆς Ἁγιά Ρου- μέλης παραλία.....	284
Ἄκται τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων.....	286
Νῆσος Γαῦδος.....	288
Η'. Ὀρεινὴ χώρα Κισάμου Σελύνου.....	289
Ἄρκτικαὶ κλιτύες.....	290
Μέγα λεκανοπέδιον τοῦ Ταυρωνίτου.....	291
» » τῆς Κισάμου.....	295
Ἄκται τῶν ἀρκτικῶν κλιτύων.....	301
Μεσημβριναὶ κλιτύες.....	303
Ὀρεινὸν λεκανοπέδιον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.....	304
Μέγα » » Καντάνου.....	306
Ἄκται τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων.....	309
Δυτικαὶ κλιτύες.....	309
Μεγάλῃ κοιλίᾳ τῶν Ἐννέα-Χωριῶν.....	310
Παραλία χώρα Ἀμυγδαλοκεφάλου-Σφηναρίου.....	311
Ἄκται τῶν δυτικῶν κλιτύων.....	311

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ο Δ Ο Ι Π Ο Ρ Ι Κ Α

	Σελ.
Περὶ τῶν ὁδῶν τῆς Κρήτης ἐν γένει	313
Ὅδὸς ἀπὸ λιμένος Σητείας διὰ Μαλαύρας εἰς Ἱεράπετραν.	314
» » » » εἰς Ῥουκάκαν	315
» » Ῥουκάκας διὰ Θρυφτῆς εἰς Ἱεράπετραν	316
» » » » Πέποινα » »	317
» » λιμένος Σητείας εἰς Λιθίνας	317
» ἀπὸ Λιθινῶν διὰ Περιστερὲ εἰς Ἱεράπετραν	318
» » Ἡρακλείου εἰς Νεάπολιν Μεραμπέλλου	319
» » Νεαπόλεως εἰς Ἅγιον Νικόλαον	320
» » Νεαπόλεως Μεραμπέλλου εἰς Λασήθιον	321
» » » » Ἱεράπετραν	322
» » Ἡρακλείου διὰ Ἐμπάρου » »	323
Ὅδοι » » » Ἅγ. Μύρωνα	326
» » » » Ἀρχάνας	327
Ὅδὸς » » » Τυμπάκιον	327
» » » » Ῥέθυμον	329
» » Ῥεθύμνης » Ἀμάριον	334
» » τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων (κοιλιάδος Ἀμαρίου) εἰς τὸν ὄρμον τῆς Ἅγ. Γαλήνης	338
» » τῆς Μον. τῶν Ἀσωμάτων (Ἀμαρίου) εἰς Μοῆν Πρέβελης (Ἅγ. Βασιλείου)	339
» » τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμ. (Ἀμαρίου) εἰς Τυμπάκιον	340
» » Τυμπακίου εἰς Βιάνον	342
» » » Μοῆν Πρέβελη (Ἅγ. Βασιλείου)	343
» » Ῥεθύμνης εἰς Χανία	344
» » Χανίων διὰ Βάμ. καὶ Κράπης εἰς Ἀσκυφον Σφακίων	347
» ἀπὸ Ἀσκύφου εἰς Χώραν Σφακίων	349
» » Χώρας Σφακίων εἰς Ἀνόπολιν καὶ Ἀράδαιναν.	350
» » Λουτροῦ Σφακίων εἰς Ἀνόπολιν	351
» » τοῦ ὄρμου τῆς Ἅγ. Ρομφαλῆς εἰς Ἀράδαιναν.	351
» » » » » » » » Ὀροπέ- διον τοῦ Ὀμαλοῦ	352
» » Χανίων εἰς Λάκκους καὶ Ὀμαλόν	353
» » » δι' Ἀλικιανοῦ εἰς Ἅγιαν Εἰρήνην	355

Τιμήται δραχ. 6.—